MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 460

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYIN NO: 8

YENİ TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

I

1839 - 1865

HAZIRLAYANLAR :

MEHMET KAPLAN

İNCİ ENGİNÜN, BİROL EMİL

İSTANBUL - 1988

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YENİ TÜRK EDEBİYATI

ANTOLOJİSİ

I

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 460

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYIN NO: 8

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YENİ TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

I

1839 - 1865

HAZIRLAYANLAR

MEHMET KAPLAN

İNCİ ENGİNÜN BİROL EMİL

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ
9647
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

İSTANBUL - 1988

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

ISLAHAT

1. Tanzimat Fermanı 1
2. Islahat Fermanı 4
3. Meclis-i ahkâm-ı adliye'de meşveret usulü hakkında lâyiha 10
4. Abdülmecid'in bir nutku 13
5. Mekteplerin ıslahı ve tahsil mecburiyeti hakkında 15
6. Suphi Paşa Hazretleri'nin lâyihası'ndan 19
7. Avrupa ahvâline dair risâle 26
8. İdare-i hükûmetin bazı kavâid-i esasiyyesini mutazammın risâle 35
9. Risâle-i ahlâk'tan 42
10. Risâle-i zeyl-i ahlâk'tan 45
11. Maarife dair bend-i mahsustur 54
12. Avrupa örneği demokrasi 58
13. Tembellik ve cehalet 60
14. Hukuk-ı nâs 62
15. Cevdet Paşa'nın Sadullah Paşa'ya bir mektubu 64
16. Pertev Paşa'nın lâyihası 68

II. BÖLÜM

BATI'YA VE DÜNYAYA AÇILIŞ

1. Avrupa risâlesi — Mustafa Sami Efendi 73
2. Seyahat-nâme-i Bahr-ı muhit — Mühendis Faik 84
3. Brezilya müslümanları — Şerîf Efendi 88
4. İngiltere ve Fransa sefaret ve seyahat-nâmesi — Aleko 94
5. Seyahat-nâme-i Londra'dan 97
6. Avrupa Seyahat-nâmesi — Rıfa'a bin Bedevi 103
7. Safvet Paşa'nın bir mektubu 109
8. Londra 111

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9. Hulâsa-i politikiyye ber-vech-i umûm 115
10. Kozmorama 118
11. Dünya'da nüfus artışı ve neticeleri 120
12. Kutup seyahati 122
13. Zikr-i kraliyet-i Deli Petro — Castéra 125
14. Tarih-i Napolyon'dan — çev. Vartan Paşa 128
15. Tezkire-i Napolyon'dan 132
16. Tarih-i Amerika'dan — çev. Ali Rıza 137
17. Avrupalı devlet adamları — Sahak 140

III. BÖLÜM

İLİM

1. Darülfünûn açılışı dolayısıyla — Safvet Paşa 145
2. Darülfünûnda ders-i âm vuku-ı küşâdı — Münif Efendi 150
3. Safvet Paşa'nın Sadullah Paşa'ya mektubu 153
4. Sadullah Paşa'nın Safvet Paşa'ya mektubu 156
5. Kopernik mesleği — Hoca Tahsin Efendi 158
6. Dil meselesi — Hoca Tahsin Efendi 159
7. Tarih-i tekvin — Hoca Tahsin Efendi 161
8. Nutk-ı müretteb — Reşid Paşa 166
9. Süveyş Kanalı'nın açılışı tesir ve neticeleri — Cevdet Paşa 168
10. Tarih kitaplarında dil ve üslup nasıl olmalıdır — Cevdet Paşa 171
11. İlm-i tarihin lüzûm ve faidesi beyanındadır — Cevdet Paşa 172
12. Hükümetlerin etvâr ve aksâmı beyanındadır — Cevdet Paşa 174
13. Ehemmiyet-i terbiye-i sıbyan — Münif Paşa 177
14. Hukuk-ı hürriyet — Münif Paşa 183
15. Sokrat — Münif Paşa 194
16. İmlâ meselesi — Münif Paşa 201
17. İmlâ meselesi 204
18. Fevâid-i turuk — Mehmed Said 207
19. Fevâid-i şirket — Vahan 213
20. İlm-i servet-i milel — Ohanes 220
21. Lüzûm-ı sa'y ve amel — Mehmed Şerif 224
22. Kuvve-i elektrikiyye — Dâniş 227
23. Hikmet-i tabiiyyeden alâim-i semâviyyeye dair bir hoca ile bir şâkird beyninde muhaveredir — Kadri 230
24. Arzın hareket-i yevmiyyesinin maddeten isbâtı — Hacı İskender 233

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

25. Medhal-i ilm-i jeoloji — Edhem 235
26. Şekere dair malumat — Hafız Hüseyin 237
27. Miftahü'l-ulûm — Galluppi'den 239
28. İnsaniyet nedir? 244
29. Miftahü'l-iber'den — Abdüllatif Subhi 246
30. Avrupa ve Türk-İslam tarihlerine göre tarihin çağlara ve devirlere ayrılması — Hayrullah Efendi 248
31. Çocuk terbiyesi 252
32. Terbiyeye dair 255
33. Risâle-i Cimnastik'ten 256
34. İlm-i tedbîr-i menzil'den — Sacy 259
35. Esbâb-ı servet 263
36. Sanayi ve ziraattan hangisinin hakkımızda hayırlı olduğuna dair — Mehmed Şerif 271
37. Elektrik ve cibâl-i nâriyye ve hareket-i arz beyânındadır — Hayrullah Efendi 275
38. Avrupalı ziraat usulüne dair bir kitabın tercümesi hakkında — Hayrullah Efendi 277
39. Köpekler üzerinde elektrik tecrübesi 279
40. Avrupa'da yeni icadlar, buharın makinaya tatbiki ve fotograf makinası 281
41. Buharlı makinalar ve küçük işçi çocuklar 284
42. San'at-ı tıba'atın sûret-i icâd ve zuhûru beyânındadır 285
43. Tarih-i tabiî tercümesi'nden — Behçet Efendi 288
44. Güneşte görülen bir lekenin ilmî izahı — Mehmet Bey 290

IV. BÖLÜM

MEMLEKETİ TANIMA

1. Seyahat-nâme-i Hümâyûn'dan 295
2. Aşiretlerin iskânı — Cevdet Paşa 299
3. Bayezid kasabası — Mehmed Hurşid 308
4. Bir kaymakam ve at kafasıyla yağmur duası 310
5. İzmir'de hristiyan ve müslüman çocukları 312
6. Üsküp'ten haber 314
7. Bir dolandırıcık 315
8. Erzurum havalisi 316

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V. BÖLÜM

ESKİ TÜRK EDEBİYATININ DEVAMI

I — ŞİİR

A. ESKİYİ DEVAM ETTİRENLER

1. Akif Paşa 321
2. Pertev Paşa 326
3. Fehim Efendi 329
4. Abdurrahman Sami Paşa 330

B. ENCÜMEN-İ ŞUARÂ

1. Leskofçalı Galib 332
2. Hersekli Arif Hikmet 339
3. Yenişehirli Avni Bey 347
4. Osman Şems 352
5. Mehmed Hayreddin İrfan Paşa 358
6. Seyyid Ahmed Arif Hikmet 359
7. Seyid Mustafa İzzet 360
8. Osman Nevres 361
9. Lebib Efendi 362
10. Nevres-i cedid 364
11. Mustafa İsmet 366
12. Hâlet 367
13. Kâzım Paşa 368
14. Yusuf Kenan 370

C. ESKİNİN İÇİNDE YENİLER

1. Behçet Efendi 371
2. Hoca Tahsin 372

D. HALK ŞİİRİ

1. Ispartalı Seyrani 374
2. Seyrani 378
3. Emrah 389
4. Dertli 394
5. Âşık Ruşeni 398

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6. Bayburtlu Zihni 401
7. Âşık Pinhani 403
8. Beşiktaşlı Gedayi 405
9. Âşık Lutfi 409
10. Dadaloğlu 412

II — NESİR

1. Akif Paşa — Şeyh Müştak'a cevab-nâme 418
2. Hikâye-i Leylî ve Mecnûn 421
3. Tutînâme'den 425
4. Hikâye-i Abbas 427
5. Kişver-i derûn'dan 430
6. Abdülkerim Efendi — Ebu Ali Sina 436

VI. BÖLÜM

YENİ EDEBİYATIN BAŞLANGICI GAZETELER

1. Ceride-i havadis ile Tercüman-ı ahval arasında münakaşa 441
2. Gazete 443

CEVDET PAŞA

1. Gazel 445
2. Tahsil yılları ve devrin kültür çevreleri 446
3. İstanbul'da Paşa konakları 459
4. Kısas-ı enbiya'dan 460
5. Islahat fermanı hakkında 462

EDHEM PERTEV PAŞA

1. Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete tayininde yazdığı kaside 470
2. Manzum mektup 473
3. Beka-yı hayat 475
4. Tıfl-ı nâim 475
5. Voltaire'in bir münacaatının tercümesidir 477
6. Kırmızı bayrak'tan 478
7. Avave-nâme'den 482

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ŞİNASİ

A. ŞİİRLERİ

1. Münacaat 490
2. Kaside 491
3. Kaside 492
4. Gazel 493
5. Gazel 493
6. Nazire 494
7. Arz-ı muhabbet 495
8. Müfretler-Mısralar 496
9. Hezeller ve hicivler 499
10. Medhiye 499
11. Kıta 499
12. Eşek ile tilki hikâyesi 500
13. Arı ile sivrisinek hikâyesi 502
14. Tenâsüh 503
15. Racine'den ve Gilbert'den 503
16. La Fontaine'den Kurt ile kuzu hikâyesi 506
17. Lamartine'den 508

B. NESİRLERİ

1. Validesine bir mektubu 509
2. Tercüman-ı Ahval mukaddemesi 511
3. Tasvir-i Efkâr mukaddemesi 512
4. Tefrika ve gazete hakkında 513
5. Seele hakkında 515
6. İnfāk-ı muhtacîn 517
7. Darülfünun'da halka verilen dersler 519
8. İstanbul sokaklarının tenviri ve tathiri hakkındadır 520
9. Ceride-i askeriyye'nin neşri hakkında 525
10. Osmanlı sanayi sergisi 527
11. Telemak tercümesinin ikinci baskısı münasebetiyle 529
12. Çerkezlerin istiklâli meselesi 530
13. Roma meselesi 532
14. Rus siyaseti 533
15. Durub-ı emsal-i Osmaniyye mukaddemesi 536
16. Fatih Tezkiresi'nden 537
17. Şair evlenmesi 538

ALİ HAYDAR

1. Hükümdârân-ı kadîmeden İkinci Ersas 546
2. Sergüzeşt-i Perviz 551

TERCÜMELER

1. Muhaverat-ı hikemiye'den (Çev. Münif Paşa) 557
2. Nouvelle Héloise'den (Çev. Münif Paşa) 572
3. Mağdurîn hikâyesi'nden 575
4. Mevadd-ı hikemiyye-i Telemak'tan (Çev. Yusuf Kâmil Paşa) 580
5. Telemak tercümesi'nden (Çev. Ahmed Vefik Paşa) 584
6. Tercüme-i Robenson'dan (Çev. Lutfî Efendi) 588
7. Tercüme-i hikâye-i Geneviève'den 592
8. Monte Kristo'dan (Çev. T. Kasap) 595
9. Atala'dan (Çev. Recaizade Mahmud Ekrem) 596
10. Paul ve Virginie'den (Çev. Sıddık) 598
11. Arestos yani Sevda (Çev. Rifat - Ali Rifat) 600
12. Güliver'in seyahatnamesi'nden (Çev. Mahmud Nedim) 602

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

İlk cildini sunduğumuz ve on cilt kadar tutacak olan bu seri antolojilerin gayesi, herşeyden önce pratiktir : Üniversitede, son çağ Türk edebiyatı ve kültür değişmesi üzerinde çalışan öğrencilere, bu devri her cephesiyle tanıtan zengin bir malzeme temin etmek maksadıyla yayınlanmaktadır.

Bilindiği üzere, edebiyat tarihi metin tahliline dayanmadığı takdirde, verilen hükümler sağlam bir temele oturtulmamakta, iyi anlaşılmamakta ve okuyucuyu ikna etmemektedir. Metin, edebiyat ve kültür tarihçisinin en büyük dayanağıdır. Üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde, hattâ liselerin edebiyat derslerinde, öğrencilerin edebiyat hakkında vermiş oldukları hükümleri bizzat metinlerden çıkarmaları istenmektedir ki bu tamamiyle doğru bir öğretim tarzıdır. Ayrıca sağlam bir tenkit de metnin göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Bundan dolayı edebiyat tarihi, metin tahlili ve tenkidi birbirinden ayırmağa imkân yoktur.

Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde, sayıları her sınıfta yüze yaklaşan öğrencilerin hepsine, ayni yazardan, ayni sayıda metin vermek imkânsızlığı ve asla tatmin edici olmayan eski yazı antolojilerden seminer kitaplıklarında dahi bir veya iki nüshadan fazla bulunmayışı yüzünden derslerde ve imtihanlarda büyük güçlük çekiliyordu. Öğrenci, edebiyat tarihini öğrenmiş olsa bile, seminerlerde veya evinde daha önce yeteri kadar metin tahlili temrini yapmadığı için, imtihanda karşılaştığı metni istenilen şekilde çözemiyor ve yorumlayamıyordu.

Bir ara teksir yoluyla bu eksiklik giderilmek istenmişse de, teknik ve pratik güçlükler yüzünden gerekli metinleri zamanında ve yeterince temin etmek mümkün olamamış, nihayet bu nevi antolojiler hazırlamak ve bastırmaktan başka çare bulunamamıştır.

İşte bu seride çıkacak olan antolojiler, Tanzimat'tan önceki hazırlık devresi de dahil, aşağı yukarı yüzelli yıllık bir devrenin çeşitli merhalelerini içine alacak ve yukarda belirtildiği gibi, her devreyi bütün cepheleri ile ortaya koyma gayesini güdecektir.

Kaynaklara gidenler bilirler ki, edebiyat ve daha geniş mânâda kültür devirleri, sadece edebiyat tarihlerinde tanıtılan şahsiyet ve eserlerden ibaret değildir. Dikkatle üzerinde durulduğu takdirde her devir çe-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şitli şahsiyet, grup ve akımlarla kaynaşan kompleks ve zengin bir hayat sahnesi teşkil eder. Halbuki edebiyat tarihleri, inceledikleri büyük şahsiyetler ve onların eserleri hakkında bile özet hükümler verir. Geniş şekilde yaşanılan edebiyat ve fikir tarihinin yanında bu özetler denizde bir katreden ibarettir.

Üniversitelerde öğrencilerin bizzat kaynaklara gitmeleri, şahsiyet ve eserleri oluş halinde görmeleri şarttır. Öğrenci mezuniyet tezini hazırlamak için kütüphanelerde kitap, gazete ve dergi deryasına dalınca şaşırtıcı bir zenginlikle karşılaşır. Ancak böyle bir tecrübe esnasındadır ki, edebiyat tarihlerinde tanıdığı şahsiyet ve eserlerin arkasında ve etrafında zengin bir kültür hayatının varlığını farkeder.

Yukarda «edebiyat» ve «fikir» kavramları beraber kullanılmıştır. Bunun sebebi, bu ilk devre mensup şahsiyetlerin umumiyetle «halis edebiyatçı» olmayışlarıdır. Son Çağ Türk Edebiyatı, devrin fikir hareketleri ile beslenir. Onu zengin ve kuvvetli yapan da budur. Son Çağ Türk Edebiyatının bu devresindedir ki, edebiyatçılar hayatı geniş olarak kucaklarlar ve eserlerini, edebiyat dışı kaynaklarla beslenerek vücuda getirirler. Şinasi'nin şiirlerinin arkasında Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı ve daha başka şahsiyet ve eserler vardır. Halis edebiyat ile diğer fikir ve kültür mahsulleri arasında estetik bakımdan büyük farklar mevcut ise de, bilhassa bu ilk devrelerde, daha sonra edebî eserlerin meydana geleceği «zemin»i tanımadan «halis edebiyat»ı tam mânâsıyla değerlendirmeğe imkân yoktur.

Filhakika ilk meyvalarını Şinasi ve Namık Kemal'in edebî eserlerinde veren Tanzimat devri edebiyatı geniş bir kültür ve sosyal değişme hareketi içinde vücut bulur. Kaldı ki bu iki büyük şahsiyet bile «halis edebiyatçı» değil, gazeteci ve politikacıdırlar. Tanzimat'ın ilk devresinde edebiyatın dili ve muhtevası, edebiyat dışı bir kültür zemini üstünde teşekkül eder. İşte bu ciltte bilhassa bu noktaya önem verilmiş ve suları birbirine karışan bu iki sahaya ait metinler toplanmıştır. Bu metinleri dikkatle inceleyenler göreceklerdir ki, ne Şinasi, ne de Namık Kemal kullandıkları dili ve savundukları fikirleri bizzat yaratmamışlar, büyük ölçüde kendilerinden önce teşekkül eden ve içinde bizzat yaşadıkları fikir ve kültür çevresinden almışlardır. Bu ciltte toplanan metinlerin ışığı altında, «halis edebiyat» ile «sosyal ve kültürel çevre» arasındaki münasebetlerin görülmesi, yalnız onların eserleri bakımından değil, Türk edebiyatının başka devreleri ve şahsiyetleri için de yeni tedkik imkânları kazandıracaktır.

Bu ciltteki metinler, sadece Üniversite Yeni Türk Edebiyatı kürsüsü öğrencilerini değil, Türkiye'de meydana gelen kültür değişmeleri üzerin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de çalışanları da ilgilendirir. Tarihî bir zemine dayandırmadan aktüel problemlerin çözülemeyeceğini, bu itibarla eski kaynaklara gitmenin zaruretini söylemeğe lüzum yoktur. Bugün, Türkiye'nin son çağda yaşadığı ve yaşamakta olduğu medeniyet değişmelerine karşı takdir edilecek geniş bir ilmî tecessüs vardır. Sosyologlar, hukukçular, pedagoglar, siyasî ilimlerle uğraşanlar da bu devri incelemek istemekte, fakültelerde hocalar öğrencilerini bu konular üzerinde düşünmeğe ve araştırma yapmağa yöneltmektedirler. Öyle sanıyoruz ki, bu ciltte toplanan metinler, onların da büyük nisbette işlerine yarayacaktır.

Metinleri tasnif ederken, umumî olarak şu hususlar göz önünde bulundurulmuştur :

1. Metinler, genellikle ele alınan konulara göre, aşağıda geniş olarak izah edilecek bölümler halinde gruplara ayrılmış ise de, bazıları arasında sıkı münasebetler vardır. Meselâ. Sadık Rifat Paşa'nın *Avrupa Ahvaline Dair Risale*'sinde görüldüğü üzere, yazar bu eserinde Avrupa'dan bahsederken, daima Türkiye'yi düşünür. O devrin diğer Türk aydınları gibi Sadık Rifat Paşa'nın da Avrupa'ya bakış tarzını tayin eden en büyük âmil, içinde yaşanılan buhranlı memleket şartları ve Türkiye'de yapılması arzu edilen ıslahattır. Avrupa'yi tanıma ile ıslahat hareketi arasındaki sıkı münasebet dolayısıyla, bu yazı «Islahat» başlıklı bölüme sokulmuştur.

2. Bu ciltte bütün halinde şahsiyetlerden ziyade, konular ve meseleler esas alındığı için aynı şahsın çeşitli yazıları, o konular ile ilgili diğer yazılar arasına girmiştir. Böylece, okuyucuya aynı konu üzerinde muhtelif yazarların görüşlerini mukayese etmek imkânı sağlanmıştır. Antolojinin bundan sonraki ciltlerinde halis edebiyat ön plana geçeceğinden, metinler şahsiyetlere göre tasnif edilecektir. Bununla beraber bu ciltte de Cevdet Paşa, Edhem Pertev Paşa, Şinasi, ve Ali Haydar gibi şahsiyetlerin edebiyat yönü ağır basan yazıları, şahıslarının adları altında ayrı kısımlarda toplanmıştır.

3. Bilhassa o devrin bazı gazetelerinde yazılar umumiyetle başlıksız çıktığı için gazetelerden alınan bazı metinlerin başlıkları, ihtiva ettikleri konulara göre tarafımızdan konulmuştur.

4. Bu cilde alınan yazılar, genel olarak Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği 1839 ile Yeni Osmanlılar'ın teşekkül ettiği 1865 yılları arasındaki devrenin mahsulleridir. Ancak bir devrin hâkim vasfı olan cereyan ve fikirleri kesin tarihler arasına sıkıştırmak mümkün değildir. Bazı şahsiyetler, asıl eserlerini bu devrede vermekle beraber, zikredilen ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rihlerden önce veya sonra da yazmışlar, hiç değilse ayni meselelerden bahsetmişlerdir. Bu ciltte kronolojiyi yer yer genişletmemizin sebebi, 1839-1865 tarihleri dışında kalan bazı yazıların konuları ve meseleleri itibariyle bahis konusu devreyle ilgili olmaları ve onu aydınlatmalarıdır. Meselâ bu devrenin en mühim şahsiyetlerinden Cevdet Paşa'nın bazı eserleri, keza Safvet Paşa'nın Viyana'daki oğluna yazmış olduğu mektup 1865'den sonraki tarihleri taşımakla beraber sırf bu düşünceyle 1839-1865 devresine alınmıştır.

Bu ciltte, geniş manada Tanzimat devri edebiyatına ait olan metinler, mahiyetlerine ve ihtiva ettikleri meselelere göre şu bölümlere ayrılmıştır :

1 — ISLAHAT

Osmanlı İmparatorluğunun çökmekte olduğu fikri ve bu çöküşü önlemek için devletin çeşitli müessese ve sahalarında ıslahat yapılması zarureti, Tanzimat Fermanı'ndan çok önce ortaya çıkmıştı. 1826 da Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması bu yöndeki teşebbüslerin bir sonucudur. Hattâ tarihçi Lutfî gibi bazı şahsiyetler, Türkiye'de yeni çağın 1826 da başlatılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Tanzimat Fermanı'nın önemi, ıslahatçılığı bir devlet programı haline getirerek daha geniş mahiyette olması ve daha esaslı fikrî temellere dayanmasıdır.

İmparatorluğun yıkılmağa yüz tuttuğunu derinden hisseden bu devir aydınlarında çok kuvvetli bir sosyal şuur, devleti kurtarma, cemiyeti değiştirme ve müesseseleri yenileştirme iştiyakı vardır. Buna bağlı olarak bir yığın fikir ve teklif ortaya atılmıştır. İşte bu bölümde bunlara dair metinler bir araya getirilmiştir.

Başlangıçta bir layiha yahut gazete makalesinde, didaktik ve mücerret bir şekilde görülen bu «Islahatçılık», sonraki nesillerin elinde bir şiir, piyes veya romanın ana fikri olarak sanatkârâne bir tarzda işlenmiştir.

2 — BATI'YA VE DÜNYAYA AÇILIŞ

Türk cemiyetinde ıslahat hareketi gibi Avrupa'ya karşı alâka da Tanzimat'tan çok önce başlamıştır. Aslında Türkler'in hristiyan âlemi ile karşılaşması, Fatih, hattâ Selçuklular devrine kadar gider. Osmanlı imparatorluğu içinde yaşayan hristiyan topluluğu, sonraki yüzyıllarda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu münasebetin kurulmasında büyük rol oynamıştır. Batı'da XVII. yüzyıldan sonra gelişen ilim, teknik, yeni yaşayış tarzı, sosyal ve siyasi fikirler XVIII. yüzyıldan itibaren Türkiye'de geniş bir alâka uyandırmıştır. Islahatçıların büyük bir kısmı Batı medeniyetinden ilham almışlardır. Bu bakımdan sosyal bir zaruret olan «Islahatçılık» ile Batı'yı örnek alma demek olan «Batılılaşma» arasında sıkı münasebetler vardır. Sadık Rif'at Paşa'nın risâlesi, bunun apaçık bir delilidir.

Bir yandan Avrupa'ya, hattâ Amerika'ya giden sefirler veya diğer şahsiyetler oralardaki müşahede ve intibalarını kaleme alırken, diğer taraftan Türkiye'de çıkmaya başlayan gazeteler Avrupalıların çeşitli sahalardaki gelişmelerine dair verdikleri bir yığın haber ve bilgi ile Osmanlı cemiyetinin dünya görüşünü genişletmişlerdir. Bu bölümde yer alan metinler o devirde, Osmanlıların, Avrupa'yı yeni teknik inkişaflardan sosyal ve politik hadiselere kadar uzanan geniş bir alâka ile takip ettiğini göstermektedir.

Avrupa'ya giden şahıslar arasında bilhassa Paris sefareti başkâtibi Mustafa Sami Efendi'nin risalesinde Avrupa hakkında daha önce yazılmış sefaretnâmelerden farklı bir dikkat ve görüş vardır. Üzerinde düşünmek ve mukayese yapmak şartıyla Avrupa'yı tanıyanların başında gelen Mustafa Sami Efendi'nin risâlesinin mühim bir kısmı antolojimize alınmıştır.

Keza Mühendis Faik adlı bir zatın Brezilya seyahatini anlatan *Seyahatnâme-i Bahr-ı Muhit* adlı kitabından ve Aleko Efendi'nin İngiltere ve Fransa seyahatine dair eserinden seçilen parçalar, bu bölümün dikkate şâyân metinleri arasındadır. Bu sonuncu eserin yazma oluşu, o devirde Avrupa'ya karşı uyanan alâkanın, basılı eserlerin zannettirdiğinden çok daha geniş olduğunu göstermektedir.

Ayrıca aynı nesle mensup Safvet Paşa'nın oğluna mektubu, o devir Osmanlı aydınlarından birinin Avrupa karşısındaki hissî davranışını göstermesi bakımından çok dikkate değer bulunarak antolojiye alınmıştır.

Bu bölümde devrin gazete ve dergilerinde Avrupa ile ilgili bir hayli yazı vardır. Bunlar yukarda bahsettiğimiz çok cepheli alâkayı ortaya koymak itibariyle ayrıca mühimdir. Meselâ *Takvim-i Vekayi*'de neşredilmiş olan Londra ile ilgili yazı, bu tür yayınların Tanzimat'tan önce başlamış olduğunu göstermektedir. Keza *Mecmua-ı Fünun*'un hemen her sayısında, dünyadaki politik hadiseleri özetleyen bir makale yayınlanmıştır. Bunlardan bir örnek olmak üzere *Hülâsa-i politikiyye ber-vech-i umûm* adlı yazı seçilmiştir.

O devrin kültür tarihi bakımından işaret edilmeğe değer vâkıaların-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan biri de, Avrupa tarihine karşı ayrıca bir alâkanın uyanmış olmasıdır. Bu devirde, Osmanlı Türklerini yakından ilgilendiren Fransa ve Rusya'ya dair bazı kitaplar çıkmıştır. Bunlar arasında Napolyon hakkında *Tarih-i Napolyon* ve *Tezkire-i Napolyon* adlarında iki eser, keza Fransa'nın Moskova elçisi Castéra'nın *Rusya Tarihi* adını taşıyan eseri türkçeye çevrilmiştir. Ayni yıllarda Ali Rıza adında birisi, *Tarih-i Amerika* adıyla ingilizceden bir eser tercüme etmiştir. Yine bu devirde bir *Tarih-i Umumî* tercümesini Encümen-i Dâniş'e sunan ve bu eserin mukaddemesinde Voltaire'nin *XII. Charles'in Tarihi*'ni de türkçeye naklettiğini söyleyen Sahak Ebru'nun *Avrupa'da Meşhur Ministroların Termüme-i Hallerine Dair Risâle* adlı kitabı vardır. Yukarda zikredilen tarihî eserlerden seçilen parçalar bu bölümde verilmiştir.

Antolojinin bu bölümünde yer alan metinlerin de gösterdiği üzere, Türk edebiyatı batılılaşmadan önce Türkiye'de, Avrupa ve dünyaya karşı çok cepheli geniş bir alâka uyanmış bulunuyordu. Böyle bir hazırlıktan sonra edebiyatın da batılılaşması nisbeten kolay, hattâ tabiî bir hale gelmişti. 1850 yılından sonra başlayan Yeni Türk Edebiyatı, kendi içinde daha derin ve sanatkârane bir şekilde çağdaş insan, medeniyet ve hayat görüşünü devam ettirmiş, geliştirmiş ve işlemiştir. Bu vâkıaya ait örnekler daha sonraki ciltlerde verilecektir.

3 — ÇAĞDAŞ İLİMLER

Bu cildin 3. bölümünü, Tanzimat'ın birinci devresinde çok mühim bir yer tutan ilmî yazılar teşkil etmektedir. «Halis edebiyat» ile ilim arasında estetik açıdan büyük farklar olmakla beraber, dünyaya, hayata ve insana bakış tarzı itibariyle bu iki saha arasında derin münasebetler vardır. Tanzimat sonrası Türk edebiyatını eski Türk edebiyatından ayıran en önemli özelliklerden biri, dinî, tasavvufî ve masallara has kapalı dünya görüşünün yerini gerçekçi ve akılcı görüşün almış olmasıdır. Eski Türk edebiyatına bir kocakarı masalı gözü ile bakan Namık Kemal, yeni edebiyata «edebiyat-ı sahîha» adını veriyordu. Bu terkipteki «sahîha» kelimesi, hem halis, doğru, gerçek, hem de «hakikate dayanan» manalarına gelir. Son Çağ Türk Edebiyatında geniş manasında «gerçekçilik», yani yaşanılan hayatı anlatma fikri çok mühim bir yer tutar. Tanzimat devrinde ön planda gelen ve o devir aydınları arasında büyük itibar gören müsbet ilim hayranlığı, dünyaya, cemiyete, insana bakış tarzını değiştirmek suretiyle daha sonra gelişen edebiyata da tesir etmiştir. Bu ciltte, edebiyat dışı gibi görünen ilmî yazılara yer

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

verilmesinin sebebi, hem daha önce bahsedilen «zemin» meselesini açık bir şekilde göstermek, hem de Türk insanındaki zihniyet değişmesinde büyük rol oynamakla beraber, edebiyatçı olmadıkları için edebiyat kitaplarında çoğunun adına rastlanmayan yeni aydınlar zümresini tanıtmaktır. Sonraki bir nesilde, Beşir Fuat örneğinde açıkça görüldüğü üzere, müsbet ilimlere dayanan çağdaş hayat ve insan görüşü Türk edebiyatına adeta yön değiştirmiştir. Islahatçılık ve Batıcılık gibi ilmî zihniyet de edebiyatçılar tarafından benimsenince Servet-i Fünunculardа olduğu şekilde «meyvanın içindeki besleyici gıda» gibi, ince, sanatkârâne bir şekil ve üslûba bürünmüştür.

Bu cildi çerçeveleyen devrin en önemli özelliklerinden biri de, ilmî düşüncenin başlıca üç müessesede önemli bir yer tutması, hattâ o zamanki Türk cemiyetine bu müesseselerden yayılmasıdır. Bunlardan birincisi, 1852 dè açılan Darülfünundur. İlmî eserleri yazarların çoğu Darülfünun hocalarıdır. İkinci müessese, devrin bu üniversitesinde okutulacak kitapları hazırlamak gayesiyle gene 1852 de kurulan «Encümen-i Dâniş» tir. Üçüncü müessese ise 1863 de teşkil edilen «Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye» dir. Bu cemiyet ayni tarihte *Mecmua-yı Fünun* adıyla bir de dergi yayınlamıştır.

Ayrıca adı geçen üç müessesenin ilmî faaliyetleri yanında devrin gazeteleri *Takvim-i Vekayi', Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Mir'ât*'da çeşitli ilim dallarına dair pek çok yazı yayınlanmıştır.

Ayni devirde Batı dillerinden de bir hayli ilmî tercüme yapılmıştır. Biz bu telif ve tercüme eserlerden daha ziyade fazla ihtisasa kaçmayan, devrin müsbet zihniyeti, ilmî alâka ve faaliyeti hakkında umumî fikirler veren parçaları seçtik.

Bu arada bilhassa Münif Paşa ve Hoca Tahsin Efendi vasıtasıyla Batı felsefesine ait bazı yazılar ve düşünceler de Türk Cemiyetine girmeğe başlamıştır. Bunlardan seçtiğimiz metinlere de bu bölümde yer verilmiştir.

Keza ayni devirde sosyal ve siyasî hayatla ilgili nazarî mahiyette bazı yazılar da kaleme alınmıştır. Meselâ devrin en mühim ana fikirlerinden olan «hürriyet» ve «amme hukuku» ile ilgili makaleler yayınlanmıştır. Daha ziyade ideolojik mahiyetteki bu cins yazılar sonraki nesilde geniş bir yer tutacak ve adeta edebiyatın özünü teşkil edecektir. Bahis konusu devirde yazılan ideolojik, sosyal veya politik konulu metinler gene bu bölümde yer almıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 — MEMLEKETİ TANIMA

Tanzimat devrinde, yine ıslahat fikrine bağlı olarak gelişen temayüllerden biri de, devlet adamları ve aydınlarda gittikçe kuvvetlenen bir memleket şuurunun uyanmasıdır. Yüzyıllar boyunca, dikkatini umumiyetle Saray'a çevirmiş ve payitahtın ötesi ile pek ilgilenmemiş Türk aydını ve umumî efkârı, imparatorluk yıkılmağa başladıktan sonra, bilhassa hassas noktaları teşkil eden sınır boyları ve isyan çıkan vilâyetlerle meşgul olmağa başlamıştır. Hattâ bizzat padişah ve devrin hükûmetleri bu yeni temayüle öncülük etmişlerdir. Bu bakımdan Abdülmecid'in Rumeli'ye yaptığı seyahat (1845) son derece dikkate şayandır. Böylece idarenin de memlekete bakış tarzı değişmiştir. Eski nizam yerine, meseleler ve gaileler hükûmetçe tayin edilen şahıslar tarafından hallolunur. Islahatı üzerine aldıktan sonra, Merkez, bilgi ve yetkisine güvendiği şahıs veya heyetleri bazı vilâyetlerde bizzat görevlendirir. Gidenler memleket şartlarını yakından müşahede ederler ve bu müşahede ve düşüncelerini lâyiha veya rapor şeklinde hükûmete verirler. Bu konuda örnek olmak üzere, Cevdet Paşa'nın *Tezakir*'inden bir parça ve bir müfettişin Niğde ve İzmir'de vukua gelen hâdiselerle ilgili raporları seçilmiştir.

Yine bu yıllarda, gazetelerde de, memlekette olup bitenlerle ilgili haberler çıkmağa ve gitgide artmağa başlamıştır. Vilâyet havadisleri, Saray'a gönderilen mazbatalar, az evvel bahsedilenler cinsinden eserler, daha sonraki edebiyatta en geniş şekilde ele alınacak ve işlenecek olan vatan ve müşahhas memleket fikrinin bir çeşit başlangıcı sayılabilir. Müteakip nesillerin eserlerinde, Batı'dan gelen realizm akımının da tesiriyle, memleketi tasvir etme, Yeni Türk edebiyatının en mühim temayüllerinden biri olacaktır. Daha Namık Kemal neslinden itibaren çeşitli memleket meselelerini konu edinen ve mahallî özellikler taşıyan piyesler, romanlar, hikâyeler, şiirler yazılmıştır. Böylece geniş ve canlı hayat, edebiyatı besleyen ana damarlardan biri haline gelmiştir.

Bu bölümde toplanan metinlerin bazılarında, edebî bir gaye görülmemekle beraber, o zamanki Türk cemiyetinin içinde bulunduğu sosyal durumu aksettiren canlı teferruat vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5 — ESKİ TÜRK EDEBİYATININ DEVAMI

A) *Divan Şiiri* :

Tanzimat'tan sonra sosyal, politik ve kültürel sahalardaki yeniliğe rağmen, bu devirde de eski edebiyat geleneği devam etmiş ve kuvvetli şahsiyetler yetiştirmiştir. Divan şiiri uzun bir geleneğe dayandığı için bahis konusu devirde belki de en mükemmel örneklerini vermiştir.

1861/1862 de teşekkül eden ve genç Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın da ilk devirlerinde dahil oldukları «Encümen-i Şuarâ» nın şâirleri dil, şekil ve muhteva bakımından çok güzel ve olgun şiirler yazmışlardır. Bunlardan bazılarında devrin yeniliklerine, meselelerine ve sıkıntılarına da tesadüf edilir. Bu arada hemen söyleyelim ki, yeni Türk edebiyatını sadece Batı edebiyatının tesiri altında vücuda gelmiş gibi görmek yanlıştır. Bu edebiyat klasik Türk edebiyatı, Tanzimat'tan sonra değeri bilinmeğe başlanan Halk edebiyatı ve belli bir açıdan okunan Batı edebiyatının ortak tesirleri altında teşekkül etmiş yeni bir terkiptir. İşte bu düşünceyledir ki, antolojimizde Divan edebiyatı geleneğini devam ettirenlerin eserleriyle bu yıllardaki Halk edebiyatı örneklerine de yer verilmiştir. Dikkatle okunduğu takdirde kendi içine kapalı görünen iki büyük edebiyat geleneğine mensup yazar ve şâirlerin eserlerine çağdaş hayattan bir çok yeni fikirlerin sızdığı görülür. Umumî olarak denilebilir ki, bu devirde eski şiiri devam ettirenler, eskinin en halis taraflarına bağlı kalmakla beraber, az da olsa devrin meselelerine açılmışlar, şiirlerinde yeni kavram ve duygulara yer vermişlerdir. Bunlar arasında Behçet Efendi ve Hoca Tahsin Efendi'nin üslûp bakımından hiç de güzel olmayan şiirleri, yeni ilmî fikirleri ihtiva etmeleri itibariyle dikkate değer bulunduğu için bu bölüme alınmıştır. Yine bu devirde bazı Divan şâirlerinin dili nisbeten bir sadelik gösterir. Hattâ Akif Paşa'nın torunu için yazmış olduğu mersiye örneğinde görüldüğü üzere, Halk şiirine karşı bir temâyül bile vardır.

B) *Halk şiiri* :

Bu devrin edebiyat bakımından en mühim hâdiselerinden biri de büyük halk şâirlerinin yetişmiş bulunmasıdır. Aralarında yaş farkı olmakla beraber şöhretleri bugün de devam eden Dertli, Gedaî, Seyranî, Bayburtlu Zihnî, Emrah, Dadaloğlu eserlerini bu devirde vermişlerdir. Onların yanısıra Pinhanî, Ispartalı Seyranî, Ruşenî, Lutfî gibi halk şâirleri de vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hayata daima açık olan Halk şâirlerinin eserlerinde devrin sosyal hâdiseleri geniş bir yer tutar. Yeni Türk Edebiyatında, Halk Edebiyatına karşı bir temayülün uyanmasında bu halk şâirlerinin rolü büyüktür. Hattâ denilebilir ki, çağın ruhu, yüksek tabaka şâirlerinin eserlerinden ziyade, halk şâirlerinin eserlerinde gözükür. Antolojiye alınan şiirler seçilirken bu nokta gözönünde tutulmuştur.

C) *Eski Nesir* :

Tanzimat'tan sonra geniş kitleye hitap eden gazete ve tiyatronun tesiriyle yazı dilinde büyük bir değişiklik görülür. Batı'dan yapılan tercümeler, yeni kavramlarla beraber Şinasi ve Namık Kemal'in nesirlerinde ortaya çıkan yeni bir sentaks da getirirler. Namık Kemal'in de işaret ettiği gibi, Akif Paşa, şahsiyeti bakımından eski nesle mensup olmakla beraber, *Tabsıra*'sı ve bilhassa Şeyh Müştak'a yazdığı mektupla yeni nesrin öncüsü vazifesini görmüştür. Bu devirdeki halk hikâyelerinin dil ve üslûbu da, eski halk hikâyeleri geleneğine uygun olarak sadedir. Devrin eski şiir ve nesrinde eski edebiyat ile yeni edebiyat bir noktada birleşirler. Yeni nesrin birdenbire başlamadığını göstermek maksadıyla bu devre ait muhteva bakımından eski hayat görüşünü devam ettiren nesirlerden de örnekler seçilmiştir.

6 — YENİ EDEBİYATIN BAŞLANGICI

Yukarda da sık sık tekrarladığımız gibi, bu devirde edebiyat dışı yazılarla hâlis edebiyata ait yazılar arasında büyük bir karışma vardır. Edebiyatçıların kendileri de iki saha arasında kesin bir ayırım yapmazlar. Ayni şahsiyet tamamiyle didaktik, ilmî veya siyasî yazılar kaleme aldığı gibi edebî nevilerde de eserler vermiştir. Bu karışım, daha sonraki nesilden Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmed Midhat Efendi'de devam eder.

Bu ciltte, edebiyat dışı kalmakla beraber devrin fikir hayatıyla yakından ilgili yazıların büyük bir kısmı daha önceki bölümlerde toplanmıştı. Bunlardan daha ziyade edebî mahiyette olanlar ayrı bir bölüm teşkil etmiştir. Bu devirde yetişen en büyük edebî şahsiyet hiç şüphesiz Şinasi olmakla beraber, onun yanı sıra Pertev Paşa, Cevdet Paşa, v.b. gibi edebî vasıflar taşıyan yazılar yazmış şahsiyetler de vardır. Bu şahsiyetlerin özelliği, kendilerine has bir dünya görüşüne, hattâ bir üsluba

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sahip bulunmalarıdır. Bundan dolayı onlar müstakil şahsiyetler telâkki edilerek edebî yazıları — tercümeleri de dahil — bir araya getirilmiştir. Bu bölümün başında, edebiyatta başlayan canlı havayı göstermek için o devir gazetelerinden alınmış bazı örnekler de verilmiştir.

Yeni edebiyatın öncülerinden biri olarak, ilk manzum tiyatro yazarı Ali Haydar'dan geçilmiş parçalar ayni bölüme konulmuştur.

Ayrıca yukarda bahsi geçen edebî şahsiyetlerin yapmış oldukları tercümelerin dışında kalan edebî tercümeler de bu bölümün sonuna ilâve edilmiştir.

Yeni Türk edebiyatının teşekkülünde edebî tercümelerin büyük rolü vardır. Daha önce de belirtildiği üzere, devrin hemen hemen bütün edebî şahsiyetleri tercüme yapmışlardır. Onların dışında başkalarının da bazı tercümeleri vardır. Fénelon'un *Télémaque* adlı eseri iki kere tercüme edilmiş ve bu tercümeler bir çok defa basılmıştır. Bunlardan Yusuf Kâmil Paşa'nın tercümesi ağır ve eski inşa üslubuyladır. Bilindiği gibi Ahmed Vefik Paşa buna kızarak ayni eseri sade bir üslupla türkçeye çevirmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın bu tercümesi daha sonraki yıllara ait olmakla beraber tercümeler arasındaki farkı göstermek için bu bölüme alınmıştır.

Télémaque'tan sonra devrin en mühim edebî tercümeleri, Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı romanından özet olarak çevrilen *Hikâye-i mağdurîn*, tarihçi Lutfî'nin arapçadan türkçeye aktardığı *Tercüme-i Robenson*, mütercimi belli olmayan *Tercüme-i hikâye-i Genevièvedir*. Öteki ciltlerde tercüme faaliyetine yer verilmeyeceğinden, ilk tercümeler arasında sayılan, ancak kronoloji itibariyle sonraki yıllara ait olan bazı tercümelerden de bu kısımda parçalar alınmıştır.

Antolojimiz hazırlanır ve basılırken ilgililerden gördüğümüz yakın alâka ve yardıma müteşekkiriz. Başta Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Tahsin Yazıcı olmak üzere, Belediye Kütüphanesi müdürü Orhan Durusoy'a, Üniversite Kütüphanesi eski müdürü Nurettin Kalkandelen'e, merhum Halil Can'a, Edebiyat Fakültesi matbaa müdürü Nazım Tahaoğlu, Bekir Özbay, Şevki Bengin ve diğer matbaa personeline ve karşılaştığımız güçlüklerin giderilmesinde yardımlarını esirgemeyen dost ve arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

ISLAHAT

I.	Tanzimat Fermanı	1
II.	Islahat Fermanı	4
III.	Meclis-i ahkâm-ı adliye'de meşveret usulü hakkında lâyiha	10
IV.	Abdülmecid'in bir nutku	13
V.	Mekteplerin ıslahı ve tahsil mecburiyeti hakkında	15
VI.	Suphi Paşa Hazretleri'nin lâyihası'ndan	19
VII.	Avrupa ahvâline dair risâle	26
VIII.	İdare-i hükûmetin bazı kavâid-i esasiyyesini mutazammın risâle	35
IX.	Risâle-i ahlâk'tan	42
X.	Risâle-i zeyl-i ahlâk'tan	45
XI.	Maarife dair bend-i mahsustur	54
XII.	Avrupa örneği demokrasi	58
XIII.	Tembellik ve cehalet	60
XIV.	Hukuk-ı nâs	62
XV.	Cevdet Paşa'nın Sadullah Paşa'ya bir mektubu	64
XVI.	Pertev Paşa'nın lâyihası	68

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

TANZİMAT FERMANI

Cümleye malum olduğu üzere, Devlet-i Aliyye'mizin bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyye ve kavânîn-i şer'iyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan, Saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ve meknet ve bilcümle teba'asının refâh ve ma'mûriyyeti rütbe-i gâyete vâsıl olmuşken, yüz elli sene vardır ki, gavâil-i müteâkibe ve esbâb-ı mütenevvi'aya mebnî, ne Şer'-i şerîf'e ve ne kavânin-i münîfeye inkıyâd ve imtisâl olunmamak hasebiyle, evvelki kuvvet ve mamuriyyet bilakis za'af ve fakra mübeddel olmuş ve halbuki kavânin-i şer'iyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâyidâr olamıyacağı vâzıhâttan bulunmuş olup, cülûs-ı hümâyûnumuz rûz-ı fîrûzundan beri, efkâr-ı hayriyyet - âsâr-ı mülükânemiz dahi, mücerred îmâr-ı memâlik ve enhâ ve terfîh-i ahâli ve fukara kaziyye-i nâfi'asına münhasır ve memâlik-i Devlet-i Aliyye'mizin mevki'-i coğrafîsine ve arazi-i münbitesine ve halkın kabiliyet ve istidâtlarına nazaran esbâb-ı lâzımesine teşebbüs olunduğu halde, beş on sene zarfında bi-tevfikihi-Taâlâ suver-i matlûba vâsıl olacağı zâhir olmakla, avn ü inâyet-i Hazret-i Bârî'ye itimat ve imdâd-ı rûhâniyyet-i Cenâb-ı Peygamberîye tevessül ve istinâd birle, bundan böyle Devlet-i Aliyye ve memâlik-i mahrûsamızın hüsn-i idâresi zımnında bazı kavânin-i cedîde vaz' ve tesisi lâzım ve mühim görülerek, işbu kavânin-i mukteziyyenin mevadd-ı esasiyyesi dahi emniyet-i can ve mahfûziyyet-i ırz ve namus ve mal ve tâyin-i vergi ve asâkir-i mukteziyyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kaziyyelerinden ibaret olup şöyle ki, dünyada candan ve ırz u namustan eazz bir şey olmadığından, bir adam onları tehlikede gördükçe, hilkat-i zâtiyye ve cibilliyet-i fıtriyyesinde hıyânete meyil olmasa bile, muhâfaza-i can ve namusu için elbette bazı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memlekete muzır olageldiği müsellem olduğu misillû, bilakis, can ve namusundan emin olduğu halde dahi sıdk u istikametten ayrılmayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine hüsn-i hizmetten olacağı dahi bedihî ve zâhirdir ve emniyet-i mal kaziyyesinin fıkdânı halinde ise, herkes ne devlet ve ne milletine ısınmayıp ve ne îmâr-ı mülke bakmayıp endişe ve ıztırabtan hâli olamadığı misillû aksi takdirinde,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yani emvâl ve emlâkinden emniyet-i kâmilesi olduğu halde dahi, kendi işi ile tevsi'-i dâire-i ta'ayyüşüyle uğraşıp ve kendisinde gün-be gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp, ona göre hüsn-i hareketle çalışacağı şüpheden âzâdedir. Ve tâyin-i vergi maddesi dahi, çünkü, bir devlet muhâfaza-i memâliki için elbette asker ve leşkere vesâir masârif-i mukteziyyeye muhtaç olarak, bu ise akçe ile idâre olunacağına ve akçe dahi teba'asının vergisiyle hâsıl olacağına binâen dahi, bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemm olup, eğerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yed-i vâhid beliyyesinden lehülhamd, memâlik-i mahrûsamız ahalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de, âlât-ı tahribiyyeden olup, hiç bir vakitte semere-i nâfi'ası görülmeyen iltizâmât usul-i muzırrası, elyevm câri olarak, bu ise bir memleketin mesâlih-i siyasiyye ve umûr-ı mâliyyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak, ol dahi eğer zaten bir iyice adam değilse, hemen kendi çıkarına bakıp, cemî'-i harekât ve sekenâtı gadir ve zulümden ibaret olmasıyla, ba'd-ezîn ahâli-i memâlikten her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-i münasib tayin olunarak, kimseden ziyâde bir şey alınamaması ve Devlet-i Aliyye'mizin berren ve bahren masârif-i askeriyye ve sâiresi dahi kavânin-i îcâbiyye ile tahdîd ve tayîn olunup, ona göre icrâ olunması lâzımedendir. Asker maddesi dahi ber-minval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak, eğerçi muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farîza-i zimmeti ise de, şimdiye kadar câri olduğu veçhile, bir memleketin aded-i nüfûs-ı mevcûdesine bakılmayarak, kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek, hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nâfi'asının ihlâlini mûcib olduğu misillû, askerliğe gelenlerin ila-nihâyetü'l-ömr istihdâmları dahi, fütûru ve kat'-ı tenâsülü müstelzim olmakta olmasıyla, her memleketten lüzûmu takdirinde taleb olunacak neferât-ı askeriyye için bazı usul-i hasene ve dört veyahut beş sene müddet istihdâm zımnında dahi bir tarîk-i münâvebe vaz' ve te'sis olunması icâb-ı haldendir.

Velhasıl, bu kavânin-i nizamiyye hâsıl olmadıkça, tahsil-i kuvvet ve ma'mûriyyet ve âsâyiş ve istirahat mümkün olmayıp, cümlesinin esası dahi mevadd-ı meşrûhadan ibaret olduğundan, fimâbâd ashâb-ı cünhadan davaları kavanîn-i şer'iyye iktizasınca alenen ber-vech-i tedkik görülüp hükm olunmadıkça, hiç kimse hakkında hafî ve celî îdam ve tesmîm muamelesi câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallut vuku' bulmamak ve herkes emvâl ve emlâkine kemâl-i serbestiyyetle mâlik ve mutasarrıf olarak, ona bir taraftan müdahale olunmamak ve firarda birinin töhmet ve kabahati vuku'unda onun veresesi, ol töhmet ve kabahatten beriyyü'z-zimme olacaklarından, onun malını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müsâdere ile veresesi hukuk-ı irsiyyelerinden kalınmamak ve teba'a-yı saltanat-ı seniyyemizde olan ahâli-i islâm ve milel-i sâire bu müsaedât-ı şâhânemize bilâ - istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-i şer'î iktizasınca kâffe-i memâlik-i mahrûsamız ahalisine taraf-ı şâhânemden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahi ittifak-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmakla, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye âzâsı dahi lüzumu mertebe teksîr olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'nin dahi bazı tâyin olunacak eyyamda orada ictima' ederek ve cümlesi efkâr ve mütalâatını hiç çekinmeyip serbestçe söyleyerek, işbu emniyet-i can ve mal ve tâyin-i vergi hususlarına dair kavânin-i mukteziyye bir taraftan kararlaştırılıp ve tanzimat-ı askeriyye maddesi dahi Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şurâsı'nda söyleşilip, her bir kanun karar-gîr oldukça hatt-ı hümâyûnumuz ile tasdik ve teşvik olunmak için, taraf-ı hümâyûnumuza arz olunsun ve işbu kavanin-i şer'iyye mücerred, din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için vaz' olunacak olduğundan, cânib-i hümâyûnumuzdan, hilâfına hareket vuku' bulmayacağına ahd ü misak olunup, Hırka-i Şerîfe odasında cemî-i ulemâ ve vükelâ hazır oldukları halde, kasem-billâh dahi olunarak ulemâ ve vükelâ dahi tahlîf olunacağından, ona ulemâ ve vüzerâdan velhasıl, her kim olur ise olsun, kavanin-i şer'iyyeye muhalif hareket edenlerin kabahat-i sâbitelerine göre te'dîbât-ı lâyıkalarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrası zımnında, ceza kanun-nâmesi dahi tanzim ettirilsin ve cümle memurînin el-hâletü hâzihi, mikdar-ı vâfi maaşları olarak şayet henüz olmayanları var ise, onlar dahi ber-tanzim olunacağından, şer'en menfûr olup, harabiyyet-i mülkün sebeb-i âzamı olan rüşvet madde-i kerîhesinin fi-mâbâd adem-i vuku'u maddesinin dahi bir kanun-ı kavî ile te'kidine bakılsın.

Ve keyfiyet-i meşrûha usul-i atîkayı bütün bütün tagyîr ve tecdîd demek olacağından, işbu irade-i şâhânemiz Dersaadet ve bilcümle memâlik-i mahrûsamız ahâlisine ilân ve işâe olunacağı misillû, düvel-i mütehâbbe dahi bu usulün inşa'allahu Taâla ilelebed bekasına şâhid olmak üzere Dersaadet'imizde mukîm bilcümle süferâya dahi resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Taalâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavanîn-i müessisenin hilâfına hareket edenler, Allahü Taalâ Hazretleri'nin lânetine mazhar olsunlar ve ilelebed felâh bulmasınlar, Amin.

(3 Kasım 1839)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

ISLAHAT FERMANI

Mâlûm ola ki yed-i müeyyed-i mülûkâneme vedîa-i Cenâb-ı Bârî olan kâffe-i sunûf-ı tebaa-i şâhânemin her cihetle tamamî-i husul-i saadet-i hâli akdem-i efkâr-ı hayriyyet-nisar-ı padişâhânem olarak, cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı hümâyûnum gününden beri bu bâbda zuhûra gelen himem-i mahsûsa-i şâhânemin hamd olsun pek çok semere-i nâfi'ası meşhud olup, mülk ve milletimizin mâmuriyet ve serveti an-be-an tezâyüd etmekte ise de, Devlet-i Aliyye'mizin şânına muvâfık ve milel-i mütemeddine arasında bihakkın hâiz olduğu mevki'-i âlî ve mühimme lâyık olan hâlin kemâle îsali için şimdiye kadar vaz' ve tesisine muvaffak olduğum nizamât-ı cedîde-i hayriyyenin ez-ser-i nev te'kit ve tevsi'i matlûb-ı mâdelet-mashûb-ı pâdişâhânem olduğu halde, umûm tebaa-i şâhânemizin mesai-yi cemîle-i hamiyetkârâneleri ve müttefik-i hass-ı bâhirü'l-ihlâsımız olan düvel-i müfahhamanın himmet ve muâvenet-i hayırhâhâneleri eseri olmak üzere Devlet-i Aliyye'mizin bu kerre bi-inâyetillâhi Taâlâ hâricen hukuk-ı seniyyesi bir kat daha te'ekküd eylediğine ve bu cihetle şu asır, Devlet-i Aliyyemiz için bir zaman-ı hayriyyet-iktirânın mâbâdi olacağından, dâhilen dahi saltanat-ı seniyyemizin tezyid-i kuvvet ve meknetini ve revâbıt-ı kalbiyye-i vatandaşî ile birbirine merbut olan ve nazar-ı ma'delet-eser-i müşfikânemde müsâvî bulunan kâffe-i sunûf-ı teba'a-i şâhânemin her yüzden husul-i tamâmî-i saadet-i hâl ve memâlik-i şâhânemizin mamuriyetini müstelzim olacak esbâb ve vesâilin an-be-an ilerlemesi murad-ı merhamet-itiyad-ı mülûkânem iktizâsından bulunduğuna binaen, hususât-ı atiyetü'z-zikrin icrâsına irade-i mâdelet-ifade-i padişâhânem şeref-sudûr olmuştur.

Şöyle ki : Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümâyûnum ile ve Tanzimat-ı Hayriyye mûcibince her din ve mezhepte bulunan kâffe-i tebaa-i şâhânem hakkında bilâ-istisna emniyet-i can ve mal ve mahfûziyet-i namus için taraf-ı eşref-i padişâhânemden va'd ve ihsan olunmuş olan teminat, bu kere dahi te'kid ve te'yid kılındığından bunun kâmilen fiile çıkarılması için tedâbir-i müessirenin ittihaz olunması ve zîr-i cenâh-ı âtıfet-i seniyye-i padişâhânemde olarak memâlik-i mahrûsa-i şâhânemde bulunan hristiyan vesâir tebaa-i gayr-i müslime cemaatlerine ecdad-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

izâmım taraflarından verilmiş ve sinîn-i ahîrede îta ve ihsan kılınmış olan bilcümle imtiyazât ve muafiyât-ı ruhâniyye bu kerre dahi takrir ve ibkâ kılınıp, fakat hristiyan ve tebaa-i gayr-i müslime-i sâirenin her bir cemaati bir mehl-i muayyen içinde imtiyazât ve muafiyyât-ı hâzıralarının rü'yet ve muâyenesine ibtidar ile, ol bâbda vaktin ve gerek âsâr-ı medeniyet ve malûmat-ı müktesebenin icab ettirdiği ıslahâtı irade ve tensib-i şâhânem ile Bâbıâli'mizin nezâreti tahtında olarak mahsûsen patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bil-müzakere cânib-i Bâbıâli'mize arz ve ifade eylemeğe mecbur olarak cennet-mekân Ebülfeth Sultan Mehmed Han-ı Sânî Hazretleri ve gerek ahlâf-ı izamları taraflarından patrikler ile hristiyan piskoposlarına îta buyurulmuş olan ruhsat ve iktidar niyât-ı fütüvvetkârâne-i padişâhânemden, nâşi işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve mevki'-i cedîd ile tevfik olunup ve patriklerin el-hâletü hâzihi câri olan usul-i intihabiyyeleri ıslâh olunduktan sonra patriklik berat-ı âlîsinin ahkâmına tatbiken kayd-ı hayat ile nasb ve tayin olunmaları usulünün tamamen ve sahîhen icrâ ve Bâbıâli'mizle cemaat-ı muhtelifenin rüesâ-yı ruhâniyyesi beyninde karargîr olacak bir sûrete tatbikan patrik ve metropolit ve murahhasa ve piskopos ve hahamların hîn-i nasbında usul-i tahlifiyyenin îfa kılınması ve her ne sûret ve nâm ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan cevâiz ve avâidât cümleten men olunarak yerine patriklere ve cemaat başılarına vâridât-ı muayyene tahsis ve ruhbân-ı sâirenin dahi rütbe ve mansıblarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine ber-vech-i hakkaniyyet maaşlar tayin olunup, fakat hristiyan rahiplerinin emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlelerine bir gûne sekte îras olunmayarak hristiyan vesâir tebaa-i gayr-i müslime cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhbân ve avâmı beyninde müntehab âzâdan mürekkeb bir meclisin hüsn-i muhâfazasına havale kılınması ve ahalisi cümleten bir mezhebte bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icrâ-yı âyine mahsus olan ebniyenin ve gerek mekteb ve hastahane ve mezarlık misillû sâir mahallerin hey'et-i asliyyeleri üzere tamir ve termimlerine bir gûne mevâni' ilkâ olunmayıp böyle mahallerin müceddeden inşası lâzım geldikçe patrik veya rüesâ-yı milletin tasvibi halinde bunların resm ve sûret-i inşası bir kere cânib-i Bâbıâli'mize arz olunmak iktiza edeceğinden ya suver-i ma'rûza kabul ile müteallik olacak irâde-i seniyye-i mülûkânem iktizası icra veya bir müddet-i muayyene zarfında ol bâbda olan itirazât beyan olunup, bir mezhebin cemaati yalnız olarak sâiriyle karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise o yerde âyine müteallik hususâtı zâhiren ve alenen icrada bir türlü kuyûda dûçar olmayıp ahalisi edyân-ı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkeb

MARMARA ÜNİVERSİTEŞİ YAYINEVİ

olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemaatin takımı sâkin olduğu ayrıca mahalde bâlâda bast u beyan olunan usule ittiba'en kendi kilise ve hastahane ve mekteb ve mezarlıklarını tamir ve termime muktedir olabilmesi ve müceddeden inşa olunması iktiza eyleyen ebniyeye gelince, bunlar için ruhsat-ı lâzımeyi patrikler veyahut cemaat metropolitleri cânib-i Bâbıâli'mizden istida edip Devlet-i Aliyye'mizce bundan bir gûne mevani'-i mülkiyye olmadığı halde ruhsat-ı seniyyem erzan kılınması ve bu makûle işlerde hükûmet tarafından vuku' bulacak muamelât külliyen hasbî olması ve bir mezhebe tâbi olanların adedi ne miktar olursa olsun ol mezhebin kemal-i serbestî ile icra olunmasını temin için tedâbir-i lâzıme ve kaviyyenin ittihaz kılınması ve mezheb ve lisan veyahut cinsiyet cihetleriyle sunûf-ı tebaa-i saltanat-ı seniyyemden bir sınıfın âher sınıftan aşağı tutulmasını mutazammın olan kâffe-i tâbirat ve temyizât muharrerât-ı dîvaniyyeden ilelebed mahv u izâle kılınması ve ahad-ı nâs beyninde veyahut memurîn taraflarından dahi mûcib-i şeyn ve âr olacak veya namusa dokunacak her türlü tarif ve tavsifin istimali kanunen men olunması ve çünkü memâlik-i mahrûsamda bulunan her din ve mezhebin âyini ber-vech-i serbestî icra olunduğundan tebaa-i şâhânemden hiç bir kimesne bulunduğu dinin âyinini icradan men olunmaması ve bundan dolayı cevr ü eza görmemesi ve tebdil-i din ve mezheb etmek üzre kimse icbar olunmaması ve saltanat-ı seniyyemizin memurîn ve hademesinin intihab ve nasbi tensib ve irade-i şâhâneme menut olarak tebaa-i Devlet-i Aliyye'min cümlesi herhangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umum hakkında meriyyü'l-icra olacak nizamâta imtisâlen memuriyetlerde istihdam olunmaları ve saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin nizamât-ı mevzualarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti îfa eyledikleri takdirde cümlesi bilâ-fark u temyiz Devlet-i Aliyye'min mekâtib-i askeriyye ve mülkiyyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat maarif ve hıref ve sanayi'e dair milletçe mektebler yapmağa mezun olup, fakat bu makûle mekâtib-i umumiyyenin usul-ı tedrisi ve muallimlerin intihâbı âzâsı taraf-ı şâhânemden mansûb muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması ve ehl-i İslâm ile hristiyan vesair tebaa-i gayr-i müslime miyânesinde veyahut tebaa-i iseviyye vesair tebaa-i gayr-i müslimeden mezâhib-i muhtelifeye tâbi olanların birbiri beyninde ticaret veyahut cinayâta müteallik zuhûra gelecek cemî-i deavî muhtelit divanlara havale olunup, istima'-ı dâva için işbu divanlar tarafından akd olunacak meclisler alenî olacağından müddeî ile müddeialeyh muvâcehe olunarak bunların ikâme edecekleri şahitler tekârir-i vâkıalarını daima

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendi âyin ve mezhebleri üzre icra edecekleri birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuk-ı âdiyyeye aid olan deâvî dahi eyalât ve elviye muhtelit meclislerinde vali ve kādı-ı memleket hazır oldukları halde şer'en veya nizâmen rü'yet olunup işbu mehâkim ve mecâliste muhakemât-ı vâkıa alenî icra olunması ve hristiyan vesair tebaa-i gayr-i müslimeden iki kimse beyninde hukuk-ı irsiyye gibi deâvî-i mahsûsa, sahib-i dava olanlar istedikleri halde patrik veya rüesâ ve mecâlis marifetiyle rü'yet olunmak üzre havale kılınması ve mücazât ve ticaret kanunlarıyla muhtelit divanlarda icra olunacak usul ve nizamât-ı murâfa'a mümkün mertebe sür'atle ikmal olunarak ve zabt ve tedvin kılınarak memâlik-i mahrûsa-i şâhânemde müsta'mel olan elsine-i muhtelifeye tercüme ile neşr ve ilan olunması ve hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adalet ile tevfik etmek için mazanne-i sû'i olanların veyahut te'dibât-ı cezâiyyeye müstahak bulunanların haps ve tevkiflerine mahsus olan kâffe-i mahbes mahall-i sâirede usul-i habsiyyenin mümkün mertebe müddet-i kalîle zarfında ıslahına mübâşeret olunması ve herhalde hapishanelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyyemden vaz' kılınan nizamât-ı inzibatiyyeye muvafık muâmelattan maada hiçbir gûne mücâzat-ı cismâniyye ve eziyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muamele dahi kâmilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilâfında vuku' bulacak harekât şedîden men ve zecr olunacağından maada bunun icrasını emr eden memurîn ile bilfiil icra eyleyen kesânın dahi ceza kanun-nâmesi iktizasınca tekdir ve te'dib olunması ve Darü's-saltanat-ı seniyyem ve eyalât ve bilâd ve kurâda umûr-ı zaptiyyenin tanzimi maddesi âsude-hâl olan kâffe-i tebaa-i mülûkâneme kendi mal ve canlarının muhafazasına sahîhen ve kaviyyen emniyet verecek sûrette tanzim kılınması ve verginin müsavâtı tekâlif-i sâirenin müsavâtını mûcib olduğu misillû, hukukça olan müsavât dahi vezâifçe olan müsavâtı müstelzim olduğundan, hristiyan vesair tebaa-i gayr-i müslime dahi ahali-i İslâm misillû hisse-i askeriyye itası hakkında muahharan verilen karara inkıyad mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakden akçe itasıyla hizmet-i fi'liyyeden muaf olmak usulünün icra olunması ve İslâmdan maada tebaanın sunûf-ı askeriyye içinde sûret-i istihdamları hakkında nizamât-ı lâzıme yapılıp müddet-i kalîle-i mümkine zarfında neşr ve ilân kılınması ve eyâlât ve elviye meclislerinde tebaa-i müslime ve iseviyye vesaireden bulunan âzânın emr-i intihablarını bir sûret-i sahîhaya koymak ve ârânın doğruca zuhûrunu temin eylemek için işbu meclislerin sûret-i tertib ve teşkilleri hakkında olan nizamâtın ıslâhına teşebbüs ile Devlet-i Aliyye'm netice-i ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahîhen bilmek ve buna nezaret etmek esbâb ve vesâil-i müessirenin istishalini mütalâa eylemesi ve çünkü bey' ve füruht ve tasarruf-ı emlâk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve akar maddeleri hakkında olan kavânin-i Devlet-i Aliyye'me ve nizamât-ı zâbıta-i belediyyeye ittiba' ve imtisâl eylemek ve asıl yerli ahalinin verdikleri tekâlifi vermek üzre saltanat-ı seniyyem ile düvel-i ecnebiyye beyninde yapılacak suver-i tanzimiyyeden sonra ecnebiyyeye dahi tasarruf-ı emlâk müsaadesinin îta olunması ve tebaa-i saltanat-ı seniyyemin kâffesi üzerine tarh olunacak vergi ve tekâlif sınıf ve mezheplerine bakılmayacak bir surette ahz olunmakta idiğünden işbu tekâlifin ve alelhusus âşarın ahz ve istifasında vuku' bulmakta olan sû-i istimalâtın ıslâhı tedbir-i seri'ası mütalâa ve müzakere olunup doğrudan doğruya ahz-ı vergi etmek usulünün peyderpey icrası kabil oldukça vâridât-ı Devlet-i Aliyye'min iltizam olunması usulünün yerine bu suret ittihaz kılınıp usul-i hâliyye câri oldukça memurîn-i Devlet-i Aliyye'm ile mecâlis âzâlarının müzâyedeleri alenen icra olunacak iltizamâttan birini deruhte ettirmeleri veya bir gûne hisse almaları mücazât-ı şedîde ile men kılınması ve tekâlif-i mahalliyye dahi mehmâemken mahsulâta halel vermeyecek ve ticaret-i dahiliyyeye mâni olmayacak surette vaz' ve ta'yin olunması ve umûr-ı nafi'a için tayin ve tahsis olunacak mebâliğ-i münâsibeye berren ve bahren ve ihdas olunacak turuk-ı mesâlikten istifade edecek eyâlât ve sancaklarda vaz' ve tesis kılınacak vergi-yi mahsûslar dahi ilâve edilmesi ve saltanat-ı seniyyemin beher sene için vâridât ve masârifât defterinin tanzim ve irâesi hakkında muahharen bir nizam-ı mahsus yapılmış olduğundan bunun tamamî-i icrâ-yı ahkâmına itina olunması ve her bir memura tahsis kılınmış olan maaşların hüsn-i tesviyesine mübâşeret kılınması ve her bir cemaatin rüesasıyla taraf-ı eşref-i şâhânemden tayin olunacak birer memurları tebaa-i saltanat-ı seniyyemin umûmuna aid ve râci' olan maddelerin müzakerâtına Meclis-i Vâlâ'da bulunmak üzre makam-ı celil-i vekâlet-i mutlakamdan mahsûsen celb olunup ve işbu memurlar birer sene için tayin kılınıp bunlar memuriyetlerine başladıkları gibi tahlif olunmaları ve Meclis-i Vâlâ'nın âzâsı gerek âdi ve gerek fevkalâde vuku' bulan ictima'larında rey ve mütalâalarını doğruca beyan ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları ve ifsâd ve irtikâb ve itisâfa dair olan kavâninin ahkâmı kâffe-i tebaa-i saltanat-ı seniyyem haklarında herhangi sınıfta ve ne türlü memuriyetlerde bulunurlarsa bulunsunlar usul-i meşru'asına tevfikan icra olunması ve Devlet-i Aliyye'min tashih-i usûl-i sikke ile umûr-ı mâliyyesine itibar verecek başka misillû şeyler yapılıp memâlik-i mahrûsa-i şâhânemin menba'-ı servet-i maddiyyesi olan hususâta iktiza eden sermayelerin tayiniyle ve mahsulât-ı memâlik-i şâhânemin nakli için icab eden turuk ve cedavîlin küşâdıyla ve emr-i ziraat ve ticaretin tevessü'üne hâil olan esbâbın men'iyle teshilât-ı sahîhanın icra olunması ve bunun için maarif ve ulûm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bakılması esbâbının bil-etraf mütalaasıyla peyderpey mevki'-i icrâya konulması maddelerinden ibaret olmakla, siz ki sadrıazam-ı sütûde-şiyem-i müşârünileyhsiz, işbu fermân-ı celîlü'-l-ünvan-ı mülûkânemi usulü üzre gerek Dersaadet'imde, gerek memâlik-i şâhânemin her bir tarafında ilan ve işâatle hususât-ı meşrûhanın bâlâda beyan olunduğu vechile icra-yı iktizalarına ve bundan böyle ahkâm-ı celîlesinin daima ve müstemirren meriyyü'l-icrâ tutulması esbâb-ı lâzıme ve vesâil-i kaviyyesinin istihsal ve istikmali hususuna bezl-i cell-i himmet eyleyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfeme itaat kılasız.

(28 Şubat 1856)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

MECLİS-İ AHKÂM-I ADLİYE'DE MEŞVERET USULÜ HAKKINDA LÂYİHA

Öteden beri Bâbıâli'de mün'akid olan mecâlis-i meşverette ve belki müesses ve müretteb olan Darü'ş-şûralarda bile idâre-i kelâm, rüteb-i âliye ve nüfuz ve ikbâl ashâbına bayağı inhisar suretinde olarak, diğerleri tarafından red ve cerh olunmadığından maada, kimisinin mümâşâten tasdik etmesi ve bazılarının dahi iltizam-ı sükûtu, muvâfakata haml olunması cihetiyle, müzakere olunan şeylere keenne ittifak-ı ârâ ile karar verildiğine zehâb olunmakta ise de, ya akîb-i mecliste veyahut biraz zaman mürûrunda, hüzzâr ve âzâdan olanlar tarafından karara muhâlif sözler işitilegeldiği malum olarak, fî-nefsi'l-emr ber-mukteza-yı hilkat-i beşeriyye, ukûl-i nâs mütefâvit olduğundan, herkesin karîhasında ıttırad ve efkâr ve mütalâatında ittihâd adîmü'l-imkân olmasıyla, fakat kavâid-i maddiyyesi pek zâhir olarak, nazra-i ûlâda bile havâs ve avâmın hiç sual ve cevaba tasaddi etmeksizin kabul-kerdesi olacak bazı mevadd-ı istisnaiyyeden maada, mütalâat-ı amîkaya muhtaç görünen mesâlih-i dakîka üzerine, cümle huzzârın müttehidü'l-rey olabilmesi muhâlâttan ve bu hâle nazaran, bir maddeyi meydana çıkarıp da herkesi onun üzerine muvâfakata davet etmek pek abes olacağı vâzıhâttan olup, eğerçi, bu kere şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye ve ruhsat-ı âliyye-i Hazret-i Şâhâne iktizasınca, bay ü gedâ huzûr-i şer' ve kanunda ve mecâlis-i meşverette siyyan olarak herkes kendi efkâr ve mülâhazâtını kemâl-i serbestiyetle söyleyeceğinden ve bundan dolayı kimsenin mes'ul ve mu'ateb olmayacağında şüphe olmadığından artık, bundan böyle, mümaşât ve muvafakat-i zaruriyye lâkırdılarına mahal kalmamış ise de, çünkü mecliste bir madde der-meyân olunduğu halde, ol maddeye vukuf ve malumatı olup da kuvve-i karîha ve lisaniyyesine güvenenler ve canı isteyenler söyleyerek, bir azı be-her-hal yalnız istima' ile vakit geçireceklerinden nihayet-i müzâkerât ve mübâhesâtta gerek mütekellimîn ve gerek sâmi'în, gereği gibi karar-ı mütâlâatı bilinip, velhasıl irâd olunan maslahatı bir takımının zihni kabul eder ise, diğer takım kabul etmeyerek ol maslahatın kimi lehinde ve kimi aleyhinde olacağı cihetle, ekseri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yet-i ârâ hangi tarafta bulunacağı anlaşılıp, onun üzerine karar verilmek ve bir maslahatın kararından sonra artık şu, bu demeğe hiç ser-rişte kalmamak için, kâffe-i kavânînden evvel, cemî-i kavânîn-i mukteziyyeyi fi'le getirecek olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye bazı usul-i sâbite ve mukarrere vaz' ve tesîsi lâzım gelmiş olduğundan, bundan böyle, Meclis-i Ahkâm-i Adliye'de bir madde-i cesîme müzakere olunacak olduğu halde, bir kaç gün evvel müzâkere veyahud lâyihası kaleme alınarak, mecliste bulunacak zevâtın cümlesine birer suretleri bil-itâ, herkes kesb-i malumat ile onun üzerine mütalâa ettikten sonra ol maddenin lehine ve gerek aleyhine tekellüm edecek zevat, reis-i meclis hazretlerine ifade-i keyfiyet ile onların nezdinde bulunan deftere ismini yazdırıp, tefâvüt-i merâtibten dolayı takaddüm ve teehhür kavgasına sebeb kalmamak için, ibtida ismini yazdıran zat, velev en aşağı rütbede bulunsa bile, en evvel kelâma bed' etmekliğe onun hakkı olması ve onun tekellümü esnasında herkes can kulağıyla dinleyip, tâ ifâdâtı hin-i hitâm olmadıkça diğer birinin söz karıştıramaması ve bu usul üzre diğer ismi muharrer olan zevat dahi sırasıyla mütalâatını beyan edip, burada şayed sevk-i kelâm iktizasınca hall-i eşgâl için vükelâ-yı Devlet-i Aliyye'nin veyahud âzâ-yı meclisin birinden bir şey sual olunacak olur ise, ol mütekellimin hatm-i kelâm eylediğini ta'kiben mes'ul bulunan zâtın cevaba tasaddisi câiz tutulması ve âzâ-yı meclisten bir zâtın reyi diğer müttehidü'l-rey olan bir kaç zâtın efkârına muhalif olarak, onunla mübâhese ve mu'âraza icab ettiği vakit de ol zevâtın biri ona cevab için tayin olunup, o zat ona cevaba tasaddi ile elzem derecesinde ifade-i meram edemediği halde, zevât-i müttefikanın diğerleri dahi birer birer cevaba âgâz ederek, nihayet tahkik-i mesele oluncaya kadar vâki olacak itirazlarını beyan etmesi ve mütekellimîn kelâma âgâz eyledikleri halde, herkesin ifadâtı mazbût ve mukayyed bulunmak için meclis-i mezkûrda seri'ü'l-kalem kâtibler bulunarak, cereyan edecek kelimâtı kâmilen tahrir ile ba'd-i hitamü'l-meclis her mütekellimin kelâmı zabt olunan varaka, kendisine bil-irâe şayed acele ile sehv ve hata vâki olmuş ise tashih ettirildikten sonra, meclis ceridelerine kaydolunması ve biri iktizâsına göre iki veya üç veyahut daha ziyade mecâliste ebhâs-ı kesîreden, yani kimi tekellüm ve kimi istima' ile maslahatın pîş ü pes ve zîr ü bâlâsı gereği gibi tebeyyün ve taayyün ettikten sonra, ol maslahatı kabul suretinde olanlar başka ve red edecekler başka, hiç çekinmeyerek isimlerini yazdırıp, bâdehu ta'dad ile her hangi tarafta bir zat ziyade zuhur eder ise, ekseriyet-i ârâ ol tarafta bulunmuş olacağından, ona göre, ol maddenin üzerine hükm olunarak, öylecek mazbatası yazdırılıp, mübarek atebe-i ulyâ-yı hazret-i şehinşâhîye arz ve istîzân kılınması ve çünkü ekseriyet-i ârâ üzerine hükm oluna-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak ona göre bir maddenin ya kabul veyahud reddi istîzân olunacağından şayed ol maddenin lehinde ve aleyhinde olanlar nihayet mübâhesâtta adeden müsavi olup da, ekseriyet-i ârâ bulunamaz ise zat-ı şevket-simât-ı hazret-i hilafet-penâhi mülhem minindi'llah olduklarından ol maddenin temyiz ve tedkikiyle icra ve adem-i icrası mutlaka irâde-i ilhâm-ifade-i cenab-i mülûkâneye mütevakkıf bulunması ve ber-minval-i meşruh, bir maddede, ekseriyet-i ârâ bulunamayıp da tarafeynden birinin reyini tercih ve temyiz irade-i seniyye-i hazret-i şâhâneye mütevakkıf olduğu halde, tarafeynden birinin ber-takrib taraf-i eşref-i şâhâneye gerek bilvasıta ve gerek sâir gûne vech ve tarîk ile «şu maslahatta şu tarafın reyi icrâ olunur ise, münâsib ve hayırlı olur, veyahut bu tarafın reyi mazarratlıdır» gibi söz ilkasına cesaret edememesi ve faraza bir maslahat üzerine meclise arz olunan lâyiha, mevadd-ı adîdeyi şâmil olduğu halde, onu zihinler toptan kabul ve ihâta etmek mümkün olamayacağından, bu makule şeyler madde-be-madde kıraat olunarak, ba'de'l-mübâhese kabul ve red suretlerinden hangisine ekseriyet-i ârâ hükm eder ise, ona göre kararlaştırılıp badehu diğer maddesine geçilmesi ve çünkü her bir maslahat, mübâhesât-ı kesîre ile tahakkuk ederek, ekseriyet-i ârâ ile karar-pezîr olacağı cihetle, reyi müzeyyif ve mecrûh olan tarafın hiç bir gûne kîl u kâle selahiyeti olmayacağından, yani ol maddeye dair söyleyeceği her ne ise kemâl-i serbestiyle mecliste söylemiş ve red ve kabulüne hasıl olacak karar dahi ekseriyet-i ârâ ile hükm olunmuş olacağı cihetiyle, artık geriye bir şey kalmayacağından meclisten sonra müşaverede, burada itiraz ve tezyif suretiyle söz söyleyenler tefrika-i ümmet fazîhasına cesaret etmiş olacağına binâen keyfiyet ba'de't-tahkik, mecliste alenen muhakeme olunduktan sonra, eğer meclis âzâsından ise, oradan tard ve ihrac ve erbâb-ı manâsıbdan olduğu halde dahi mansıbından azl ile te'dîbinde dakika fevt olunmaması.

(Taksim-i vakayi, nr. 188, 1255/1839)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

ABDÜLMECİD'İN BİR NUTKU

İşbu meclis-i vâlâmızda bulunan vüzera ve vükelâ ve ulemâ ve bilcümle âzâ efendiler, Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümâyûnumuz ile kâffe-i teba'a-i saltanat-i seniyyemize ihsan-i hümâyûnumuz olan hukuk ve imtiyazât iktizâsınca vaz' ve tesisi lâzım gelen nizâmât-ı dahiliyye ve usul-i idare-i mülkiyyenin kuvveden fi'le îsâli sizlerin uhde-i ihtimâmınıza havale olunmuştu. Doğrusu, şu meclis-i vâlâmızın usul-i nizamiyyesi tecdîd olunalıdan beri, her bir maslahat, kemal-i serbestiyyet ve bî-taraflık ile söyleşilerek ve mevadd-ı vâkı'anın mesâil-i şer'iyye ve suver-i akliyyesi gözetilerek, karar verilen şeyler, adalet ve hakkaniyete muvâfık olmakla, hâsıl olmakta olan hoşnûdî-yi hümâyûnumu mezîd memnuniyet ile beyan ederim. Ve cümleniz beyninde derkâr olan ittifak ve gayretin semeresi olmak üzere li'llahi'l-hamd, az vakit içinde nizamâta dair çok iş görülerek, Tanzimat-ı hayriyyenin bu seneden icrâsına şurû' olunan eyâlât ve kazaların umûr-i maliyye ve mevadd-ı müteferri'asını rüyet ve tesviye edecek meşveret meclisleri hemen yoluna girmiş ve hükkâm-i şer'-i şerîfe dahi müstevfî maaşlar ve talim-nâmeler tayin ve itasıyla ehil ve erbâb adamlar tayin olunmuş ve umûr-ı zabtiyye ve rabtiyyenin dahi usul-i lâzıme ve nizâmât-ı mukteziyyesi güzel mülâhaza ve icra kılınmış ve işbu Tanzimat-ı Hayriyye'nin menâfi-i hâlini ve istikbaliyyesini kâffe-i tebaa-ı saltanat-ı seniyyemiz dahi his ve iz'an ile, taraf taraf, izhâr-ı meserret etmekte oldukları bedihiyâttan bulunmuş olmasıyla, işte, böyle intizâm ve mamûriyet-i mülk ve devlet ve tebaa hakkında dahi âsâyiş ve refâhiyeti müstelzim olan şeyler, nezd-i şâhânemde dahi bâis-i mahzûziyyet-i kâmile olmaktadır. Ve bu Tanzimat-i Hayriyye'ye teferru' eden daha pek çok mesâlih olmakla, onların dahi telâhık-ı efkâr-ı amîka ve mülâhazât-ı dakîka ile tesviye ve tanzim olunmasını, sizlerin uhde-i sadakat ve hamiyetinize havale eyledim ve Devlet-i Aliyye'mizin dost-ı muâhidi olan devletler tarafından vâki olmakta olan tebligât-ı dostâne ve tevsikât-ı hâlisâneye nazaran der-dest olan bazı mevaddın dahi, bi-tevfikihi-Taâlâ karîben rehîn-i hüsn-i hitam olmasını me'mûl etmekteyim. İşte nuhbe-i âmâlim şer'en ve aklen men-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fûr olan ta'addiyâtın külliyen ref'iyle, mecmû-ı tebaamızın refâh ve rahatı ve mülk ve devletimizin istihsâl-i ma'mûriyyet ve mekneti olup, usul-i müessese tahtında olan mecliste serbestîyetle söyleşilen mevaddın semerât-ı hasenesi dahi müşâhede olunmakta olduğundan, bi-mennihi Taâlâ bundan böyle dahi ol vechile harekete mübâderet ve kavânîn-i mevzû'aya muhalif harekâtta bulunanlar, şer'en dahi müttehem olacaklarından te'dibât-ı mukarrereleri icrâsına müsâra'at olunsun. Hemen Rabbimiz Taâlâ Hazretleri cümlemizi her halde tevfikât-ı samadâniyyesine mukarin buyursun, Amin.

(Takvim-i vakayi, nr. 195, 1256/1840)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

MEKTEBLERİN ISLAHI VE TAHSİL MECBURİYETİ HAKKINDA

Meclis-i Umur-i Nâfia'nın Lâyihası

Malum-i meâli-melzûm-ı âlî buyurulduğu üzere, maarif ve ulûm efrad-i enâma sermâye-i izz ü saadet ve medar-i mübâhât ve mefharet ve her halde menba-ı servet ve gınâ olduğu delâil-i akliyye ve nakliyye ile müsbet ve mevcud ve meşhûd olan sanâyi ve hıref, mahza ilm ile zuhura geldiği ve ulûm-i diniyye vesile-i necat-ı ahret olduğu misillû, fünûn-i sâire dahi mübaşeret-i nev'-i benî Adem'in kemâline sebeb olacağı vâreste-i kayd-ı beyan ve işârettir. Ezcümle, ilm-i hey'et, teshil-i seyr-i sefâyine medâr olmakla, emr-i ticaretin revac ve kesretine ve ulûm-i riyaziyye, umûr-i harbiyye ve idâre-i askeriyyenin hüsn-i intizâmına sebeb olduğundan başka hayret-dih-i hükemâ-yı eslâf olan vapur misillû bunca umûr-i garîbe ve nâfia bu cihetle meydana çıkıp, ulûm-i mevcûdenin tevessü' ve intişârı ve yeniden fünûn-ı kesîrenin zuhûru cihetiyle, sanâyi ve hırefin imâlâtında yesir ve suhûlet hasıl olmakla, meselâ, yüz adamın vasıtasıyle görülecek iş bir kişiyle idare olunmak üzere nice âlât-i mühimme ilim ile meydana çıktığı meşhur ve rû-nümâ ve bilakis ahâli cehl ü nâdânî ile muttasıf oldukları halde kâr ve kisblerinde usret çekeceklerinden başka, amelen tahsil eyledikleri sanâyi asla ilerilemeyeceği ve sayesinde oldukları devletin ve hubb-ı vatan ne olduğunu bilmeyecekleri meczûm ve hüveydâ ve behemahal bir devlette revac-i ilim ve hüner akdem-i makāsıd ve âmâl olmak lâzım geleceği bedihî ve rûşenâ olduğuna mebnî, Devlet-Aliyye-i ebed-müddet dahi tervic-i ilim ve ma'rifet niyet-i hayriyyesiyle nice medâris ve mekâtib inşa ve ihya buyurmuş olarak, bunca ashâb-ı ilim ve hüner yetişmiş ve her biri fünûn-i mütenevvi'ada nice kütüb-i müdevvene yadigâr bırakmış olduklarından, Devlet-i Aliy-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ye-i Osmâniyye ma'den-i ilim ve hünerdir diye meşhûr-ı âfâk olmuş iken, sonraları, bazı meşâgıl ve gavâil bu husus-ı nâfi'aya hâciz ve hâil olarak, mensî ve metrûk hükmüne girmiş iken, Rabbimiz Taâlâ ve Takaddes Hazretleri tükenmez ömür ve âfiyet ihsânıyla sâye-i ma'delet-vâye-i şâhânelerini ilelebed mefârık-ı bendegân üzere ber-karar buyursun, hasîse-i zât-ı melek-sıfat-ı hazret-i mülûkâne olan zıllıyyet-i samadâniyye iktizâsınca ihyâ-yı din ve millet ve teyid-i bünyân-i millet ve devlete himem ve el-anihim zılliyyet-penahîleri masruf buyurulmakta olduğundan bu hususu akdem-ı makâsıd ittihazıyla mesâ'i-yi cemile-i şâhânelerine muîn ve zahîr olan ulûm ve maarifi tervic niyyet-i hayr-gâyetiyle mekâtib ve medâris-i mevcûdeyi ihyâ ve mamûr ve talebe ve muallimînin teshil-i emr-i inti'âşlarına sarf-i ihsan-ı nâ-mahsûr buyurmuş olduklarından fazla asâkir-i nusret-meâsir-i şâhânelerinin terbiye ve ta'allümleri için, Harbiye ve Bahriye ve hendese ve tıb fenlerine mahsus müteaddid mekteblerin müceddeden inşasına himmet ve her birine bunca emvâl ve nukûd bezl ve inâyet buyurmuşlar ise de, zikrolunan mekteblere alınan şâkirdânın malûmât-ı cüziyyeleri, yâni yazı yazmağa ve doğrudan doğruya bir türkî kitab okumağa kudretleri olmadığından, birden bire elsine-i arabiyye ve farisiyye ve ecnebiye olan fransız lisanı ve bulundukları mektebin mahsûs olduğu tarîkin fennine müteallik bazı mukaddemât ta'allümüne muktedir olamadıkları ve bu sûret dahi etfâl-i nâsa tahsîs olunmuş olan ufak mekteblerde derkâr olan karışıklık ve usulsüzlükten neş'et ettiği zâhir olup, şöyle ki, efrâd-ı ehl-i islâmın min-kabli'r-rahman atiyye-i ezeliyye olan istidad-i mâder-zâdları iktizasınca az vakitte tahsil-i ilim ve maarif eylemeleri icabından iken, bilakis, ekserisi ilim ve hünerden bî-behre kalmaları mezkûr mekteblerde ta'lim ve ta'allümde bir kaide ve nizam olmayıp, hiç bir taraftan dahi lâyıkıyla nezâret ve ikdâm olunmadığından, muallimîn bildikleri gibi okutmakta ve bu vechile mevcûd olan sıbyânın vakitleri, bu kuru gürültü ile geçmekte olduğundan ve bir sebebi dahi, bazı adamlar evlâdını beş altı yaşına eriştikte mektebe verip, henüz bir şey tahsil etmeksizin âher san'ata vermelerinden ve bazıları dahi fakr-i hâli cihetiyle evlâdını hiç mektebe vermeyip vakti mel'abe ve haylazlık ile geçtiğinden neş'et eylediği ve bu makûle tahsil-i ilm etmeksizin âher san'ata verilen sıbyânın velev o san'atı kemaliyle tahsil eylese bile, her halde, lâzım olan sermaye-i ilim ve ma'rifetten bî-behre olmak hasebiyle, olduğu san'atta ne tahsil edebilmiş ise onun ile kalıp asla ilerlemeyeceği bedihî olduğundan başka, cehli cihetiyle devletin ve ol sûretle nâil olduğu nimetin kadrini ve hubb-i vatanını ve belki bunlar ne demek olduğunu bilmeyerek, kendisine ve milletine fâidesi olmayacağı âşikâr olmakla, bu hususun dahi bir hüsn-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sûrete konulması mülken ve milleten ehemm ve Memâlik-i mahrûsa-i şâhâne'de emr-i ziraat ve ticaret ve sanayi'in ihyasına dair meclisce müzâkere olunmakta olan her şeyin esası bulunan ulûm mefkûd oldukça, birisi vücuda gelmeyeceği emr-i gayr-i mübrem olduğundan, ulûm ve maarifin tahsiline medâr-i yesir ve suhûlet olmak üzere, mekâtib-i mevcûdeye bir nizam verilmek, yani mahallât arasında şu ufak mekteblerde olan şâkirdânın ta'allümlerine bakılmak üzere, evvelâ mevcûd olan mekteb hocalarının ahvâl ve derece-i mâlûmatları memurlar tâyiniyle teftiş olunup, dirayet ve kabiliyetleri zâhir ve terbiye-i etfâle muktedir olanları istihdam olunmak ve bir mektebte şâkirdânın ayrı ayrı ders okumaları hem beyhude tatil-i ta'allümlerini ve hem de muallimlerinin iştigallerini mucib olmakla, münâsib olduğu takdirde, her bir mektebte olan şakirdan başka başka sınıflara taksim ve her birine ayrı dersler tahsis olunup bir sınıfın şâkirdânına birden ders verilmek ve herkes evlâdını vakt-i temyiz olan dört, nihayet beş yaşına bâlig oldukta bieyyihal mektebe verip bir kimse bu usulün hilâfına hareket eder ise, mu'âteb olacağı bildirilmek ve peder ve akrabalarının fakr-ı halleri cihetiyle ve bazı sanâyi'-i rezîle irtikâb eden sıbyan ve sair bîkes kalan eytam haklarında meşmûl-i âfâk olan rahm u eşfâk-i şâhâne bî-dirig ve mebzûl buyurularak, leyl ü nehar ikamet eylemek ve infâk olunmak üzere, bir iki aded fukara mektebleri tanzim olunup, öyle sokaklarda serseri gezen etfâl mekâtib-i mezkûreye alınmak ve bir de mahallât arasında olan sagîr mektebler fakat hecâ ve Kuran-ı azîmü'ş-şan talimine tahsis olunup selâtîn-i izâm hazerâtının vesairenin cesim mektebleri bit-tefrik onlarda mümkün mertebe kulak dolgunluğu olmak için türkî inşa ve Tuhfe ve Nuhbe ve Subha-i sıbyan misillû lugat ve Birgivî risalesi vesair ahlak kitabları ve hıfz ve kitâbet tedris ve talim olunmak ve işbu sınıf-i sânide olan mekteblere bir iki hatim etmiş ve ilm-i hal okumuş şâkirdân intihab olunarak bunlarda dahi ol vechile bir mikdar şey tahsil eden ve erbâb-ı istidad ve kabiliyetten olanları, hangi tarîka meyl eder ise ol tarîk için tesis buyurulmuş ve buyurulmakta olan mekâtib-i âliyyeye alınmak ve zikr olunan iki sınıf mekteblerde olan sûret-i muharrere üzre okuyup henüz ilm-i halini öğrenmemiş ve kendi defterine okuyup yazmağa muktedir olacak vechile kesb-i kabiliyet etmemiş olan sıbyânın peder ve akrabaları çocuklarını san'ata verecek diye mektebten almak isterler ise, ihraclarına ruhsat verilmemek sûretleri icrâ olunduğu halde zikr olunan mekâtib-i âliyyeye ilm-i icmâliyi tahsil etmiş ve resm-i hattı öğrenmiş şâkirdân dâhil olarak her hangi mektebte bulunur ise, yalnız merbut olduğu tarîkin fennine çalışarak, ol vechile az vakitte hayli adam yetişeceği ve sâir sanâyi'e hâhiş-ger olanlar dahi, ilm-i hâlini bilecek ve kendi mesâlihini yazıp oku-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yacak kadar malumat tahsil edeceği âşikâr ise de, bu husus ilm-i ulemâya nezaret-i âmme ve bu umûrda malumat-i tammeleri olan zat-i semâhat-simat-i fetvâ-penâhînin rey ve mütâlâatlarına menût olmakla bi-mennihi Taâlâ bilcümle Memâlik-i mahrusa-i şâhânede icra olunmak üzere evvel emirde Dersaadet'de olan mekâtib-i mevcûdenin lâyık ve münasibi vechile tanzim ve ihyasına taraf-ı müşarünileyhden sarf-i himmet buyurulmak hususu umur-ı nâfi'a meclis memurları bendelerinin tensîb-kerdeleri olduğu karîn-i ilm-i âli buyuruldukta, emr ü ferman hazret-i min-lehü'l-emrindir.

(Takvim-i Vakayi, nr. 176, 1254/1838)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

SUPHİ PAŞA HAZRETLERİ'NİN LÂYİHASI'ndan

Menâbi-i servetin esasları hıref ve sanâyi ve ticaret ve ziraattır. Aktâr-ı âleme refte refte münteşir olan halâyıkın emr-i maîşette ihtilâfı bulundukları iklimin istidât ve kabiliyetine göre olur. Meselâ İngiltere ve Fransa'da ibtidâ iskân eden kabâil-i vahşiyye aded-i nüfusuna memâlik-i mezkûrenin mahsûlât-i arziyyesi vâfi iken, adedleri tekessür ettikte, hâriçten celb-i akvâta mecbûr olmalarıyla onun bedelini tedarik için mahsûlât-i sınâ'iyyeyi istihsâle muhtaç oldular ve san'at tahsiline meyl ederek havâyic-i zarûriyyelerini i'mâl ettikleri emti'a ile mübâdele ve tedarike sa'y eylediler. Hâsıl ettikleri eşyayı diyâr-i âhara götürüp, sâir eşyaya tebdil etmeğe tavsit eden eşhas, tüccar ve ol eşyayı i'mâl edenler, ehl-i san'at olup, şu iki tâife sınâ'at ve ticareti arttırıp, i'mâl ettikleri cihetle rağbet-i umûmiyyeye bâis oldu. Bu iki memleket halkı sâir aktâr-i âlemde san'at ve ticaretle ma'rûf oldular. Eğer bu memleketlerin arazisi bilâd-i şarkıyye gibi vâsi' ve münbit olup, mahsûlât-ı arziyye idarelerinden fazla olaydı, sehlü'l-husûl olan zirâatı terk ile sınâ'ata meyl ederler miydi? Ve elbette etmezlerdi.

Bu diyar halkının ulûm ve fünûn-ı riyaziyyede ve daha doğrusu fünün-ı maddiyyede takaddümlerine sebeb-i sahîh mutlaka zıyk-ı maîşettir. Zira birinci derecede hâsıl olan kesret-i nüfusa âdi surette icrâ olunan i'mâlât-i zirâiyyenin mahsûlü kifâyet etmeyince, mahsûlü teksîr için bir takım âlât-i zirâat icadına ve arazinin kuvve-i inbâtiyyesinin tezyîdini mucib olan esbâbın ittihazına sa'y edip, bundan mevâlid ve (makinizm) denilen cerr-i eskal fenni terakki etti ve bu suretle istihsal olunan mahsûl dahi maîşete kifâyet etmeyince, halkın bir takımı sanâyi'e meyl edip, san'atı ittika için kimya ve hendese tahsiline mecbur ve ticaret fünûn-ı bahriyyenin takaddümüne ve bu da nücûm ilminin ta'allümüne sebeb olarak bilâd-ı garbiyyede ulûm-ı riyaziyye bir derece-i âliyeye isâl olundu ki, bunlardan daha nice nice fenler tevellüd eyledi.

Bilâd-i şarkiyyenin hâli ise büsbütün buna mübayindir. Şöyle ki, Şark'ta sâkin olan ahali adedce on beş misline varsa, arazinin ittisâ'ı ve kuvve-i inbâtiyyesinin ciyâdeti bunları i'âşeye kâfi olduğundan mâdâ,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

akvâtın istihsali suhuletli olduğundan, ahalinin efkârı hıref ve sanayi'in tahkim ve terakkisi tarafına meyl etmeyip, Cenâb-ı Hak'kın bunlara ihsan ettiği reha'-i maişet ve tayyib-i mesken teşekkürünün ifâsına mecburiyetle, Hüdâ-yı Müte'âl Hazretleri'ni turuk-ı muhtelife ile takdis emrinde i'mâl-i efkâr edip, ulûm-ı akliyye ve diniyye bilâd-ı şarkiyyede hayyiz-i şeref ve ittika bulup, ahalisi ahlâk-i marziyye ve sıfât-ı mülkiyye ile cümle cihan halkına tefevvuk ettiler.

Padişahım, Cenab-ı Hak'kın tebâyi'-i mevâki ve mahlûkata ihsan buyurduğu mezâyâyı farktan âciz olanlar, bilâd-i garbiyyenin âdât ve cibillâtına ve emr-i maişette ittihaz ettikleri mesleğe taklid etmek isterler. Tağyir-i tabiat kabil midir? Cenab-ı Hak'kın hulkunu tebdil mümkün müdür? (s. 278 - 280).

Şevketlû padişahım, memâlik-i şâhâneniz pek vâsi olup, suhûletle zirâat ve cibâlde sınâ'atın tenmiyesini mucib olacak esbâb-ı seri'anın istihsâliyle tezyid-i vâridât ederek, hazine-i şâhânenizi i'mâra bir dakika fevt-i fırsat olunmamak için, birinci derecede Anadolu mahsûlâtının nakli için nehirlerin tathîrine ve yolların sür'at-i i'mâline ihtiyac ber-kemal olmakla, bunun için Avrupa'dan on milyon altın raddesinde bir istikraz akd olunup, i'mâli mîrîye aid olan ebniye ve sâireye sarf için âtide beyan olunacak suretle vâsıta-i isti'mâl olunacak bir cemiyetin yed-i emânetinde bulunması icab eder. Ahaliye aid olan i'mâlât-i türâbiyyede yollar nizamnâmesinde beyan olunduğu üzre, senede yüzde dört kişinin emeğiyle yolları yapmak pek çok zamanlara muhtac olmakla ve ahalinin iktidarıyla hazinenin mükellef olduğu bunca mesârifin tediyesi böyle tedricî bir hal ile kabil olmayıp gittikçe bir bâr-ı sakîl altına girileceğinden, işbu sehlü'l-husûl olan fâideyi bir an evvel istihsâl için Anadolu'da ve Arabistan'da ahalimizin kısm-ı âzamı ehl-i ziraat olmakla, senede üç dört ay mikdarı zirâat ve hasad ile meşgul olup, sâir vakitlerde atâlet halinde bulunurlar. İşbu atâlet zamanlarında ahali yolların imâli ve nehirlerin tathîri ve kabil-i iltisâk olanların birleştirilmesi ve göllerin tasfiyesi hizmetlerinde, kendi faideleri için pederin evlâdını tahsile icbâr ettiği kabilden olarak cebrî bir surette sevk olunup, bunlardan tedarik-i akvâta muktedir olmayanlara müddet-i istihdamlarında mirî anbarlarından katık veyahud sandıklardan bedel verilmesi ve mîrîye aid olan imâlatın bilâifâte-i vakt hayyiz-i fi'le getirilmesi ve nehren nakl-i eşya suhûletli ve ehven masraflı olacağından, bazı mevâki'de nehirlerin tathiriyle kayık seyrine müsta'id olmasına himmet olunduğu halde, yalnız köylerden nehre küçük yolların imâli icab edeceğinden, bu hususa ziyade itina olunmak farz mesâbesindedir. Ancak bizde su ve yol mühendisleri bulunmadığından, şimdilik Avrupa'dan mücerreb ve mâhir su ve yol mühendis-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinin celbiyle hemen bu işlerde istihdâmlarında fevt-i vakt olunmayıp, bununla beraber oldukça hazırlanmış ve hendese okumuş şâkirdândan hendesenin bu iki fer'i yani su ve yol mühendisliği tahsil için bir mekteb açılmalıdır. Zu'm-ı âcizâneme göre, bizim seriü'l-husûl olan servetimiz zirâatın tezyidi olup, bunun dahi husûlü mutlaka esbâb-ı nakliyyenin istihsaliyle ve bu da yollar ve nehirlerin imâl ve tathiriyle olacağından ve Anadolu ve Rumeli'de denize akar nice nehirler olup, himmet ve ikdâm ile az vakitte kayık yüzecek hale getirmek kabildir. Bundan başka, işbu iklimde hayli göller peyda olup, günden güne büyümekte ve taaffünâtı havayı bozup, sıhhat-i ahaliye dokunduğundan mâdâ, nice arazi-yi münbiteyi ta'til etmektedir. Bu göllerin dahi tasfiyesinin icrası az masrafla hasıl olacağı bittecrübe malum olan hâlâttandır. Rumeli iklimi Karadeniz ve Boğaz ve Marmara ve Akdeniz ve Venedik körfezi ve Tuna nehriyle muhat olup, derûnunda bir hayli nehirler cereyan etmekte ve denizin en uzak mahalli yirmi dört saatten ziyade olmadığından sularının ve yollarının tathir ve imali çok masrafa muhtaç değildir.

Suriye ve Irak vilâyetleri arazisinin kuvve-i inbâtiyesi ve Asi ile Fırat'ın araziyi sulayıp ve mahsûlünü taşımağa olan kabiliyeti muhtac-ı beyan olmayıp ve bu iki iklimin ovaları cesim ve dağlık mahalleri az olduğundan, buralarda turuk ve me'âbir ve tathîr-i enhâr Rumeli'nden az masrafla olacağında dahi iştibâh yoktur.

Berriyyetü'ş-Şam ve Haleb ve Irak beyninde ve şarken cibâl-i Şammar ve Necid hududuna varınca, ara yerde bulunan vâsi ve münbit sahralarda müterreddid olan bir kaç milyon urbândan Devlet-i Aliyye'niz bir şey istifade edemediği şöyle dursun, bazen bilâd-ı ma'mûreye olan tasallutlarından haylice mazarratlar görülür.

Bunlardan niçin istifade olunmasın ve niçin mazarrat görülsün? Bir kere nazar-i im'ân ve ihâle-i iz'ân ile bu mesele mevki'-i bahs ve müzâkereye konulmuş mudur?

Abd-i âcizinizin zann-ı kasîrâneme göre hiç bir vakitte Arab'ın esbâb-ı kahr ü tedmîrinden başka merkez-i idarede bir fikir cevelân etmemiştir. Ve bunlara hiç bir vakitte yar olurlar nazarıyla bakılmamıştır.

Araplar vahşi değildir, ancak bizden mütevahhiş ve müteneffir olmuşlardır. Acaba bu Araplar ol Arapların evlâdı değil midir ki bir kumluk bâdiyeden zuhûr edip garben Bahr-i muhit ve şarken hudud-ı Çin ve şimâlen payitaht-ı saltanatları olan Kostantiniye'ye dek, feth-i bilâd edip, istila ettikleri bilâda diyânet-i islâmîyyenin mucibâtı olan ahlâk-ı marziye ve maârif ve fazâil-i medeniyeti ve ekser memâlike lisan-i azb ü'l-beyan-ı arabîyi götürdüler ve üçyüz milyon kadar halkı silsiletü'z-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zeheb-i uhuvvete ve kelime-i vâhideye bağladılar. Şevketlû padişahım, umûr-i mâliyenin ıslâhı sadedinde Arap'tan bahsetmek istitrad değildir. Yine o sadedin dahilindedir, çünkü kalem-rev-i hükûmet-i padişâhîlerinde arabî tekellüm eden tebaa-i şâhâneniz Tunus ve Trablus ve Mısır ve Berriyyetü'ş-Şam ve Haleb ve Irak ve Necid ve Hicaz ve Yemen ahalisi olup, takriben yirmi dört milyon müslüman ahalidir. Bunlar adalet-i saltanat-ı seniyyenizden reşf-i ma'-i a'zeb-i ünsiyet ettiklerinde, hazinenin vâridâtı pek çok terakki edeceği misillû, kuvve-i askeriyye bir misli kadar terakki edeceğini isbata hacet göremem. Bunlardan ceziretü'l-arab'da ve Suriye ve Irak çöllerinde müterreddid ve mutavattın olanlar asıl Arab ve sairleri müsta'rab ve mütemeddin olanlardır. Ümem ve kabâil-i arabiyyenin saltanat-ı seniyenize samimi ve hakiki rabtı esbâbı bir layiha-i mahsûsa ile atebe-i pâdişahîlerine ayrıca arz ve beyan olunur.

Vâridât-i hazinenin tezyidine bâis olacak esbâb pek çok ise de, âcilen ittihaz olunacak esaslı maddeler bunlardır.

Hazinenin sahîh ve sâlim ve adle mukârin olan vâridâtından en başlısı, vâridât-i öşriyye ise de Tanzimat-ı Hayriyye tesisinde akıl ve hikmet üzerine vaz' olunmuş olan bir kaideyi idare-i memleketten gâfil ve siyâset-i medeniyyede câhil olan vükelâ-yı devlet ihlâl ettiler. Güya öşür almak mutlak onda bir almak demek olduğuna zâhib olarak, mukaddemâ arazinin kuvve-i inbâtiyyesine göre tahsis olunan a'şârı lağv edip umum araziden bir siyakta onda bir tahsîline karar verip, azîm gaflet ettiler.

Kâffe-i arazinin kuvve-i inbâtiyyesi bir siyakta olmadığından öşrün dahi bir siyakta olmaması bedâheten icâb eder. Sabıkta pek kuvvetli araziden nısf ve daha aşağısından sülüs ve rub'u ve derece derece tâ öşre dek ve pek zaif araziden on dörtte ve on altıda ve yirmide bir alırlardı. Ancak ekser arazi kuvveti, hatt-ı mutavassıtta bulunduğundan mutavassıttan onda bir alındığı cihetle, kaide-i taglib üzerine cümlesine öşür tesmiye ettiler. Zira bu surette beytü'l-mâlin hakkını cibâyet ayn-i adalettir. Öyle farz edilmeye; yüz dönüm bir münbit tarlanın ekin masrafıyla diğer yüz dönüm bir zayıf tarlanın ekin masrafı bir siyakta ise de mahsul bir raddede değildir. Meselâ yüz dönüm kuvvetli tarlaya bir çift hayvan kullanılıp yüz kile buğday ekildiği gibi, zaif bir tarlaya dahi aynı bir çift hayvan koşulup, yüz kile buğday zer' olunur ise de, kuvvetli tarla bire on beş verip, bin beş yüz kile mahsul verir. İmdi, ikisinden bir siyakta öşür almak bin beş yüz kileden yüz elli kile öşür çıkıp, sahibine bin üç yüz elli kile ve diğerinden dahi bunun gibi onda bir aldığımızda, elli kile öşür çıkıp sahibine dört yüz elli kile kalır. Halbuki her iki tarlanın sahibleri bir siyakta masraf edip, birisine bin üç yüz elli ve diğerine dört yüz elli kile mahsul kalıp, bunda adl ve müsâvât olmaz. İkinci

MARMARA ÜNİVERŞİTESİ YAYINEVİ

tarlanın sahibi mağdûr olur. Onun için kudemâ, öşrü arazinin kuvve-i inbâtiyyesine göre tahsil ederlerdi. Defterhâne-i Hâkanî kuyûduna müracaatta bu kavlin sıhhati sâbit olur ve kütüb-i fıkhıyy'e dahi öşür bahsinde aynı bu suretle yazılmıştır. Bu hatanın tashihine katiyen ferman-i şâhâneleri şeref-sâdır olduğu halde, erbâb-i felâhat mazhar-i adl ü insaf olmakla ziraate şevkleri tezâyüd ve mahsûlât terakki edip, kesret-i a'şârdan hazine müstefid ve ahali-yi memleket mamûr olur.

Sebeb-i virânî-yi memleket ve bâis-i muzâyaka-i hazine-i devlet olan esbâbın biri dahi, bu a'şârın ihâle ve ilzâmı suretidir. Bunda cereyan eden mefâsidin tafsili mucib-i sudâ olduğundan, fesâdını ve suret-i ıslâhını atebe-i pâdişahîlerine muhtasaren beyan edeyim. Evvelâ, ihâle-i a'şârda muhîllerin iştiraki mültezimlere sebeb-i cüret olup, tahsilde ahaliye i'tisâf edip ve ekser hazineden iltizam edenler, bin-nefs ta'şîr etmeyip, üç dört elden alım satım olarak en sonra alanlar ta'şîre gidince, harman mevsimi geçerek ve zaman-ı şitâ girerek mahsulâtın bir çoğu tarlalarda çürüyüp telef olur ve ahâli şikâyet ettikçe, mültezimlerin şerîki olan muhîller ortaklarına müzâheret edip, ahalinin hukuku zâyi' ve hazine-i devlet ahaliyle beraber mutazarrır olur ve çok def'a mültezimler ziyan davaları açıp şerîklerinin yardımıyla bedel-i iltizamı tenzîl ettirir.

Bunun ıslâhı a'şâr nizâmında mesâg olduğu üzre, kefâlet-i müteselsile ile ahaliye ihâle ve bazan ahali istinkâf eder veyahut mevki'e göre hazine temin olunmaz ise, emâneten idare etmektir. Emînler hıyanet ederse kanunen cezaları icrâ olunur.

Memâlik-i şâhânenizde sanâyi'in ilerlemediğinin esbâb-ı tabiiyyesi bâlâda beyan olunmuştur. Kadîmden beri kalan sade ve âdi sanâyi'in dahi inkıraza meyli, ehl-i san'at tekâlif-i şakka altında kalmasından icab edip, tahrir-i emlâk, idare-i çâkerânemde olduğu müddette zuhûra gelen fazla-i vâridât karşılık ittihaz olunarak, atebe-i şâhânenizden bil-istizân tekâlifin ekserisi afv buyurulduğu cihetle, Şam ve Hama ve Humus'da ve Haleb ve Diyarbekir'de kumaş tezgâhları haylice terakki edip izmihlâl derecesinde bulunan sanâyi-i nesciyye hayat bulmuş ise de, mamûlâtın kâffesinden tekâlifin ve hattâ gümrük resminin külliyen afv ve ref'i, işbu kadîm san'atın külliyen terakkisine sebeb olarak ve memâlik-i şâhânenizin mensucâtı zaten metin ve nefis olduğu cihetle, memâlik-i şâhânenizde ve Avrupa'da revâc bularak bir hayli akçenin dâhil-i memâlikte kalacağına ve mübâdeleye yardım edeceğine iştibâh yoktur. Bunda suret-i zâhirede vâridât-i hazineye senede bir kaç bin kese akçe bir noksan tareyanı görünürse de, nefsü'l-emrde paranın memâlikte kalmasıyla, hazine-i devlet kayb edeceğinin bir kaç mislini kazanır ve dağlık olup,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zirâata sâlih arazi az bulunan mahaller ahalisi tahsil-i san'ata meyl eder. Rumeli'nde Arnavudluk ve Anadolu'da Kürdistan arazisi ekser dağlık ve taşlık olup, ziraata sâlih yerleri kalîl olduğundan, besledikleri kesirü'l-mikdar koyunlarının yününü çorap ve kaliçe ve ihram ve ona mümâsil imâlâta sarf ediyorlarsa da, yünün ekserisini hârice satarlar. Ancak bu mamûlâtın dahi tekâlifi ve resm-i gümrüğü afv olunduğu halde okkasını sekiz kuruşa sattıkları yünü mamûl olarak seksen ve belki daha ziyadeye satıp, şimdi râyic olan fiyâta alamayıp da, Avrupa'nın yünden mamûl metâ'ını iştirâ edenler, ma'mûlât-i dâhiliyyenin isti'mâline bittabi meyl edecekleri hasebiyle, memâlik-i şâhânenizde nesc olunan kaliçaların Avrupa'daki şimdiki revâcı tezâyüd ederek, memâlikin gayr-i münbit olan cihetleri dahi sanayi ile mamûr olacağı cây-ı iştibâh olmamakla, bu tekâlifin dahi şimdiden lağvı hususu servet-i memlekete ilâc-ı âcil kabilindendir.

Memalik-i şâhânenizin ma'mûriyetine mâni olan esbâbın biri dahi kara gümrüklerinde ahaliye vuku' bulan iz'âc ve şiddet olup, bazısının sırtından, «gayr-i müsta'meldir, gümrük vermek lâzımdır» diyerek abasını kebesini çıkarttırıp sahibi çıplak firar ettiğini kulunuz gözümle görüp sahiplerine reddettirdim. Bu makule tekâlif bîd ve mezâlim nev'inden olup, hazine-i devlete suret-i zâhirede görünen vâridât ayn-ı mazarrat ise de, bunu kûteh-bîn olan mal memurları görmezler. Bu mazlemenin ref' ve lağvı sür'at-i umrâna bir sebeb olacağı menba'-ı hakayık olan kalb-i şâhânelerine hafî değildir.

Rehîn-i ilm-i cihan-şümûl-i pâdişâhâneleri olduğu üzre, cibâyet-i emvâl hususu itinâ ve dikkate şâyeste mühim ve ağır bir iş olduğundan, ahalinin i'tâsına mecbur olduğu vergilerin nâmına tekâlif denmiştir ki, isim sahîhan müsemmâya mutabıktır. Zira ahali külfetle, bu deyni edâ eder. Bunda kaide-i hikmete riayetle hareket olunmadığı halde, ahaliye mûcib-i ye's ve fütûr ve hazine-i devlete bâis-i ziyan olur. Şimdiki halde cibâyet-i emvâlde isti'mâl olunan vesâit-i şedîde, ahaliyi iz'âc ve tahkir yolunda olup, tazyikât ve iz'âcâttan tahlis-i girîbân için mugâlataya ve yalan söylemeğe ve hiyel ü desâis irtikâbına mecbûr ederek, maazallah, fesad-i ahlâkî netice verir ki, bunun ilâcı bulunmak kabil değildir.

Bundan iki şey gözetmek vâcibtir. Birisi kimseyi kudretinden hâric bir teklif altına bırakmamak, ikincisi cibâyeti zaman-ı yesr ve suhulette icrâ etmektir.

Sâye-i umran-vâye-i şâhânenizde cereyan etmekte olan tahrir-i emlâk, lâyıkıyla devam eder ise, birincisini temin eder. İkincisine gelince, kulunuz, Rumeli teftiş memuriyetinde iken atebe-i pâdişâhîlerinden istirhâm ve istizân ederek, zabtiye neferâtı vâsıtasıyla olan cibâyeti lağv

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edip, zîr-i teftiş-i çâkerânemde olan eyâlât ve elviyede cibâyet için defter tutmağa ve tahsil ettikleri akçe için ahaliye ayrı ayrı tertib olunan matbû' koçanlardan makbuz senedini doldurmağa muktedir tahsildârlar nasb edip, ahali silâhlı zabtiyenin vakitli vakitsiz iz'âç ve tazyikinden kurtuldu. Bu suretin cemî-i memâlik-i şâhânelerine ta'mimi makrûn-i müsâ'ade-i tâcdârîleri oldukta, fevâid-i maddiyye ve maneviyyesi az vakit içinde cümlenin takdir ve tahsinine arz-i didâr edeceği emr-i bedihîdir.

Umûr-i mâliyenin idaresi hayli zamandan beri nâ-ehl ve zü'afâ elinde kalıp, sadrâzâmların dilbeste olduğu kesâna tevcih olunup, umûr-i maliyye sadrâzâmların dest-i tagallüb ve idaresinde kalmakla, mâliye nâzırları, sadrâzâmlarının âdetâ vekilharcları mesâbesinde kaldığından, usul-i idare-i emvâle münâfi' olan emirleri ısgâ ile hazine-i devlet bu hale giriftâr olmuştur. Mukaddema umûr-ı maliyyenin idaresi hiç değilse yine kibâr-ı vükelâdan ve ehl-i istikametten birine tefviz olunurdu. Merhum Nâfiz Paşa ve Safvetî Paşa maliye nâzırları iken Bâbıâli'den hilâf-i usul veyahut muzır bir emir sudûr etse bilâ-tereddüd red ederlerdi. Ve her sadrâzâm istediği şeyi bunlara teklif etmekten tehâşi ederdi. Onların zamanında umûr-ı maliyyemiz tasallut-ı yağma-gerândan masûn ve mahfûzdu. Her ne kadar bunlar dahi umûr-ı maliyyeyi hakkıyla idare edecek malûmât sâhibleri değilse de ancak emin bir sandık-kâr gibi idiler, çünkü bizde maliye nezâreti cibâyet ve sarf-ı emvâlden kinâye bir memuriyettir. Maliye nâzırı emin ve sâdık, mer'iü'l-hâtır olduktan başka, idâre-i mülkiyye ve fenn-i tenmiyyet-i emvâli bilmek şarttır. Sâye-i mülk-pîrâye-i şâhânenizde bundan böyle o kıbâlde maliye nâzırları da yetişir. Ol babda ve her halde emr ü ferman ve lutf u ihsan şevketlû efendimiz hazretlerinindir. (s. 289-298).

(Hazine-i evrak, nr. 19, 1281/1864).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

AVRUPA AHVALİNE DAİR RİSALE

Beyana muhtaç değildir ki, tabiat-ı beşeriyye iktizâsınca, herkesin istidat-ı fıtrîsi yek-sirişt olmayarak birbirine mübâyin ve bu cihetle ifade ve istifadede sehv ve galat ve hata olmaması kabil olamayacağı emr-i beyyin olmakla, binâberîn, hakikat-i hâle makrûn ve gayr-i makrûn her ne ise, istidad-ı mefkûd-ı âcizânemce, Avrupa'ya esnâ-yı memuriyet-i vâkıamda re'yü'l-ayn görüp anlayabildiğim vechile, şimdiki tarihlerde ahvâl-i hâzıra-i Avrupa bu merkezde bulunup, şöyle ki, âdet-i kadîme-i zamaniyye üzre kâffe-i akvâm beyninde câri olduğu misillû Avrupa hükümdarânı meyânında dahi mukaddemlerde nice nice ceng ve peygâr vuku'a gelmiş ise de bir müddetten beri, inkılâbât-ı sâbıka-ı harbiyye ve ictimâ'-ı hükümdarân ile bil-ittifak karar-gîr olan musâlaha-yı umumiyye üzerine hıfz-ı âsâyiş-i mülk ve millet kaziyye-i nâfia'sı, her devlette mültezem tutulmakta, yani, cemî-i zamanda sulh harb üzerine müreccah olup, hususiyle imarât-ı mülkiyye ise musâlâha-i mütemâdiye ve istirâhat-ı kâmile-i tebaa ile hâsıl olduğu ve eğerçi galebe-i harbiyye istilâ-yı memâlik-i cedîde ile bir devletin itibarât-ı zâhiriyyesi kesb-i şan ve i'tilâ eder ise de, iç yüzünde muharib olduğu müddette, memâlik-i mamûresinden ve hey'et-i nizamiyyesinden kayb ettiği menâfi'-i adîde ile istihsal ettim dediği galebe ve menfaat lâyıkıyla muvazene olunsa, elbette îcabât-ı muharebât üzre kuvve-i askeriyye ve mâliyye ve sâir mühimmât-ı harbiyyesinde vuku' bulan telefât ve memâlikçe tahribâtı ondan ziyade olarak, bilfarz istilâ ve istimlâk ettiği memâlik-i cedîdesinin istihsâl-i esbâb-ı nizamiyyesi meşgaleleriyle kuvve-i mazbutasına halel gelebileceği, yani, biraz fâide-i mevhûme için nice nice fevâid-i hâsılası bîhude perakende olacağı tecârib-i adîdeye göre amîkçe mütâlaa olunsa, kabul olunur ve bu hüküm ve mezayâ zamanımızda meşhûdumuz olan bazı hâlât-ı vâkıa'dan dahi istidlâl olunabilir. Bu dekâyık-ı ahvâl, ekseriya şimdiki halde Avrupa düvel ve hükümdarânı indinde malum ve mücerreb

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve muteber olarak, her bâr hâdisât-ı kevniyyede tedâbir-i hakîmâne ile hareket etmekte ve çünkü her devletin kuvve-i nizâmiyyesi esbâb-ı adîde-i asliyye ve fer'iyye tahtında ise de, nizamât-ı mevzu'anın asl u esası üç şey-i mühim üzerine müesses olarak, biri, istirahat-ı tebaa ve mülkiyye, ikincisi, vefret-i hazine ve üçüncüsü kuvve-i askeriyye olup, mâhza, bu esbâb-ı lâzımenin ictimâ'ına gavâil-i seferiyye mâni ve aduv mesâbesinde olduğundan, dâhilen ve hâricen sebepli sebepsiz muharebe kapıları açılmak, yani, bir fâide-i melhûze için mehâzir-i adîde ihtiyar kılınmak misillû muhatarât, elbette kuvâ-yı mülkiyyeye halel vereceğinden, bu makule şeylere sebeb verilmekten ihtirâz ile faraza, dâhilen ve hâricen bir gûne münâza'ât zuhûr etse bile, tedâbir-i mukteziyye ve bazan vesâtet-i düveliyye ve tev'em-i seyf olan kuvve-i kalemiyye ile def' ve teskinine çalışılıp, hâsılı, netâyic-i redîası melhûz olan muharebeyi bilâ-mûcib kat'a ihtiyar etmemektedirler. Ve mamafih cemî-i zamanda merasim-i ihtiyatiyyeye riâyet ve dikkat kavaid-i mer'iyye-i mutebere-i düveliyyeden bulunduğuna mebnî, gûyâ birbirleriyle yarın muharib olacaklar gibi umûr-ı nizamiyye-i askeriyye vesair mühimmât-ı seferiyyelerine leyl ü nehâr ikdam ve gayret ederler. Ve âsâkir-i mürettebe sefayin-i muntazamaları, her bâr, ta'lim ve ta 'allüm üzre olup, ledel-hâce hazır ve âmâde suretinde bulunup, hudûd-ı memâlik ve teba'a ve usul-i politikalarını bununla hıfz ve vikâye ederler.

Hafî değildir ki, tefâvüt-i kuvvet ve meknet ve tebâyi'-i kavim ve millet iktizasınca her bir devletin derece-i kudreti ve usul-i politikası bulunduğu merkez ve hey'et ve mevki'-i coğrafîsi ve nizâm-ı milleti icâbınca, birbirine mübâyin olup, meselâ bazıları hey'et-i hâliyyesinin bozulmaması ve tamâmiyyet-i mülkiyyesinin vikâyesi ve bazıları kuvvet ve şevketlerinin ilerlemesi ve bazıları dahi nüfûz ve itibarât ve sâir intiyazât ile diğerlerine tefevvuk edip, onların icrâ-yı merâmlarına meydan vermemesi gibi suver-i mütenevvi'adan müretteb ise de, heyulâ-yı politikaları yine müttefiken âsâyiş ve istirahat-ı mülkiyye ve muvazene-i düveliyye hususlarına halel getirilmemesi dekâyıkına masrûf olup, eğerçi düvel-i Avrupa'nın müfredât üzre usûl-i politikalarının beyan ve ta'dâdı bu makama göre pek de elzem şey olmadığından başka, tafsîl-i keyfiyet erbâbı indinde dahi malum olması mülâhazasına mebnî bu bâbda tafsilâta tasaddî olunmayıp, fakat her bir mülk ve devlette mamuriyetçe elzem ve tabayi'-i insaniyye icabınca mültezem olan bazı esbâb-ı imâriyyeye ve istikmâl-i usul-i nizamiyye-i mülkiyye ve istirahat-i milliyyeye dair nümûne suretiyle bulunduğumuz yerde görüp hatırda kalabilen şeyler bir nev'i tasdi'-nâme olarak, şu vechile derc olunabilir ki, bâlâda beyan olunduğu üzre, Avrupa'nın şimdiki sivilizasyonu, yani usul-i me'nûsiyet ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

medeniyeti iktizasınca menafi'-i mülkiyye-i lâzımelerinin ilerlemesini ancak teksîr-i efrâd-ı millet ve imâr-ı memâlik ve devlet ve istihsâl-i âsâyiş ve rahat esbâb-ı adîdesiyle icra ve istihsal etmekte ve bu misillû menfaat-i külliyye ile ilerleyip yekdiğer üzerine hâlen ve itibaren kesb-i meziyet eylemektedirler. Bu madde-i lâzımenin üss-i esası dahi, her bir akvam ve milletin can ve mal ve ırz ve itibârı hakkında emniyet-i kâmilesinin istihsaline yani millet-i tâhire-i islâmiyyede dahi mer'î ve alelhusus bi-tevfikihi Taâlâ şimdiki asr-ı mehasin-hasr-ı Hazret-i şehinşâhîde memâlik-i mahrûsa-i Devlet-i Aliyye'de dahi câri olduğu üzre, hukuk-ı hürriyetin kemâ-yenbagî icrasına merbût olduğundan Avrupa devletlerinde dahi bu makule emniyet ve hukuk-ı hürriyet be-gayet mutena ve muteber tutulup, yani efrâd-ı ibâd ve bunca bilâd yalnız devletler için halk ve icâd olunmayıp, belki hikmet-i bâliga-i Hazret-i mâlikü'l-mülk iktizâsınca bunca hükümdarân-ı cihan, ancak hıfz-ı ibâd ve imâr-ı bilâda hâmi ve nâzır olmak üzre nâil-i lutf-ı Yezdan olduklarından, idare-i emr-i hükûmette, hukuk-ı millet ve kanun-ı devlet üzre hareket edip bir gûne itaatsizlik ve serbestiyet ile dahi itibarât-ı düveliyyeye ve ta'zimât-ı lâzımeye halel gelmez. Şu kadar ki, ekser umûr ve usulleri, kavanîn-i müessese tahtında olduğundan, hiç bir hükümdar ve vükelâsı dahi, ol kanun-ı mer'îye mugâyir kalb-i hodî ve celb-i nef'i ve def'-i zararı zımnında bir gûne hüküm ve irade edemez. Ve bu cihetle usul-i mevzu'a ve nizamât-ı müesseselerinde bir gûne tagyîr ve inkılâbât olamayıp, nîk ü bed ister istemez, mesâlih-i vâkı'aları kavânin-i mer'iyyeleri üzre rü'yet olunur. Ve buna mebnî mevadd-ı vâkıa'larında agrâz-ı zâtiyye pek de karıştırmağa ve mücerred nüfûz ve ikbâl ser-riştesiyle iş görmekte dest-res olamazlar.

Hele şurası kabil-i inkâr olamaz ki, inkıyad ve muhalefet ve sadakat ve ihanet ve rağbet ve nefret misillû tâbayi'-i mütehâlife-i beşeriyyenin tefrik ve ıslâhı ekser nâs ve hususiyle terbiyeli akvâm-ı maarif-istinâs hakkında yalnız kuvve-i cebriyye-i düveliyye ve hükûmet-i mutlaka-i kahriyye ile hâsıl olmayıp, belki tabiat-ı mûnise-i insaniyyenin firifte olacağı emniyyet-i kalbiyye ve itibarât-ı zâtiyye-i mütemâdiyye ve istirahat-ı tab'iyye misillû celb-i kulûb-ı tebaa ve nâsı mucib olan tedâbir-i rıfkiyye ve riâyet-i hukûk-ı insâniyyeye dahi menût ve merbût olduğundan, işbu hikmete mebnî, ekser düvel-i Avrupa hükûmetlerinde bu misillû usul-i hikmet - şümûle dahi itina olunmakta ve bu kaziyye-i marziyye-i ma'kule dahi devletlere küllî kuvve-i mâneviyye vermektedir.

Eğerçi, her bir mevadd i'tikadât-ı aliyye-i islâmiyye üzre yed-i meşiyyet-i Hazret-i ilâhiyyede ve bu cihetle tedbir-i abdin takdire medhali olamayacağı dahi lehülhamd cümlemiz indinde rütbe-i bedâhatte olduğu misillû, umûr-ı cüz'iyyede de abd-i za'ifin vesile-i teklîf olan medâr-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tedbîri dahi kābil-i inkâr olamayacağı cihetle, umûr-ı idâre-i dünyeviyye-ye lâzım olan akl-ı maaş hükmünce ekser mesâlih-i vâkı'alarında muktezâ-yı akla tatbîkan tedâbir-i nâfi'a imâline dikkat ederler ve mamafih her milletin medar-ı kıvâmı olan âyin ve mezheplerinin icra-yı ahkâmına dahi ekser mahallerde riayet eylerler.

Kadîmden beri mücerreb olduğu üzre, bâis-i zevâl-i mülk ve devlet olan rüşvet ile maslahat göremezler ve nâ-ehil olan şahsa rüşvet ve şefaat ile emr-i hükûmeti tevfîz edemezler. Ve oldukça ehil ve erbâb intihab ederler ve bu cihetlerle devletlerinde tebeddülât-ı manâsıb kesret üzre olmayarak mücerred diğerinin mesrûriyyeti için kadîmini dahi mahrûm etmezler. Ve büyük cünhası olmadıkça veyahut icabât-ı hakikiyyesi vuku' bulmadıkça tebeddülât ve te'dibât vuku' bulmaz. Vâkı'a bu cihetlerle kesb-i itibarât ve haysiyet müddet-i kalîle zarfında hâsıl olamaz ise de, bunca emek ve zaman ile istihsâl olunmuş olan itibârât-ı zâtiyye dahi ednâ vesile veyahut icrâ-yı garaz ve müdahale-i ecnebiyye ile zâil olamaz. Ve belki hayatta nâil olduğu rütbe ve nâm ve itibarı bade'l-vefat dahi bütün bütün zâil olmayıp, vesile-i iftihar ve sâire bâis-i şevk ve itibar olmak üzre nâm ve ünvânı ve bazı maaşları nakil ve tevarüs eder ve her ne kadar zî-mâl olsa bile, o makule ricâl ve tebaanın emvâl-i muhallefâtına cânib-i devletten taarruz olunmayıp veresesine terk olunur. Bu cihetle ricâl-i devlet dahi, bu makule itibarât-ı zâtiyye ve menâfi'-i hâsılalarına alel-istimrar halel gelmeyeceğine yakîn hâsıl etmiş olduklarından vakt-i ma'zûliyyet ve nekbette idare-i maaşıma vesile olur hülyasıyla devletinden akça kapmağa sarf-ı zihin ve hırs etmeyip, muhassesât-ı muayyenesiyle kanaat ve herhalde iffet üzre hareket ederler. Ve bu kaide ile refte refte zî-kudret hânedan ve hânedan-zâde çoğalıp, ledelhâce taraf-ı devletten küllî iâneye muhtaç olmaksızın hidemât-ı vâkıada cüz'î maaş ile istihdâm olunurlar.

Sunûf-ı askeriyyeleri dahi, pek de çoluk çocuk makulesinden olmayıp, yirmi yirmi beş yaşında adamlardan mürekkeb ve muvazzaf ve muntazam olarak, on beş sene kadar aled-devam hizmet-i askeriyyede kıyam edip, badehu ihraç ve bazan âsâkir-i redîfeye idrâc ederler ve ledel-hâce alaylarının noksanlarının tekemmülü zımnında alınacak âsâkir ve neferât dahi, nizamları vechile, alayı hangi sancağa merbût ise, oradan kanun ve kaidesi üzre bîla-münâza'a alınır ve bunlara iktizasına göre maaş ve senede bir elbise verilip ve ta'yinât olarak ekmek ita olunup, me'kûlât mebzûl olduğuna mebnî lahm vesair me'kûlatlarını kendileri alıp idare etmek üzere bedel verirler ve bu sebeble sefer ve hazerde gailesizce idare ederler ve bundan başka müstahfaz-ı şehr suretiyle kâffe-i esnâftan müretteb asker ve oldukça muallim vardır ve âsâkir-i muntazamanın zâbit-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri adi suretle neferâttan nasb olunmayıp ashâb-ı malumattan olan ofi-ciyallerden tayin olunup ve işbu oficiyaller dahi ibtida mekteplerde tah-sil-i elsine-i ecnebiyye ve hesap ve resim ve coğrafya ve tarih ve hendese ve hey'et vesair bu misillû ulûm-ı lâzıme ve talim ve taallüme ve manev-raya dair fünûn-ı mukteziyyeyi lâyıkıyla tahsil edip bâdehu zabit nasb olunurlar. Ve âsâkir-i nizamiyye zabitleri her yerde muteber olarak, hat-tâ bir yüzbaşının imparator sofrasında taam etmekliğe kadar kadir ve istihkak ve meziyeti olabilir ve hîn-i vefatlarında bile, familyalarına iti-bar ederler ve emek ve hizmetine göre mükâfat tahsis ederler ve sıbyâ-nın tahsil-i ulûm ve fünûn etmelerine be-gayet dikkatleri olduğundan, zükûr ve inâstan çocukları beş altı yaşına vardıkta, mahallât mekteb-lerine verip, on iki yaşına kadar kendi lisanları ve elsine-i sâireyi kaide üzre okuyup yazmağı tahsil ve on iki yaşından sonra yine ekserisi dev-let akademilerinde, iktizâsına ve her birinin istidat ve hevesine göre, hangi san'ata sâlik olacak ise, ona göre ulûm ve fünûn ve sanâyi'e dair şeyleri terbiye-hânelerinde öğrenip, on sekiz yaşına vardıkta, fünûn-ı lâ-zımeyi tekmil ederler ve bazı bu makûle büyük terbiye-hânelerin usul ve nizamı üzre şâkirdânı, fakat haftada bir kere hânesine ve anası ve ba-bası yanına gidip, ma'dâ vakitlerinde kaide üzre, aled-devam tahsil-i ulûm ile meşgul olurlar. Ve bunların me'kûlât ve melbûsât vesair masârifât-ı lâzımelerini sene ve sene peder ve akrabaları mekteb müdiri tarafına îtâ ederler. Çünkü bunların ulûm-ı nakliyyeden ma'dâ ulûm-ı akliyyeden olan hikmet ve hey'et ve tabâbete ve musıkiye ve alel-husus fünûn-ı harbîye ve bahrîye ve usul-ı politika-i düvelîye ve maarif-i sâireye itibarât-ı müfritaları olduğundan, onların mahsus mektebleri olarak, usulü vec-hile tahsil ederler ve bunlardan başka kâffe-i tabâyi'-i eşyaya kesb-i vu-kuf etmek dahi usul-i mer'iyyeden bulunduğundan, bilcümle hayvanât ve madeniyyât ve nebatâtın keyfiyyât ve te'sirâtını dahi tecrübe ile her biri fünûn-ı mahsûsa hükmünde olarak, iktizâsını tahsil ederler ve yalnız ilmiyle kanaat ve iktifâ etmeyip, tecrübe-i ameliyyesi dahi istihsal olun-mak üzre, meselâ, her iklimde bulunan zî-rûh kâffe-i hayvanâtın mür-de ve kadîdleri ve berr ve bahrda olan bilcümle madeniyyâtın nümûne-leri bilâd-ı bâride ve hârrede bulunan kâffe-i eşcâr ve nebatâtın nümûne ve bahçeleri mevcut olarak, ledel-hâce re'yü'l-ayn müşahede ederler.

Cesîm teşrih-hâneleri dahi olarak, ilm-i teşrihi dahi lâyıkıyla tec-rübe ve amelîsini tahsil ederler. Hasîs ve nefîs kâffe-i umûru fenn-i mah-sûs hükmüne koyup, kitaplar telif olunmuş olduğundan, erbâbı, cümlesi-nin ilim ve amelîsini kaidece öğrenirler ve bu ikdamât cihetiyle o makule ehl-i ulûm ve fünûn kesret üzre bulunup, hele kendi lisanını okuyup yaz-mayan ve maslahât-ı zâtiyyesini idare edecek kadar hesap ve kitap bil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meyen zükûr ve inâstan yok hükmündedir ve kitab-basmahâneleri dahi bir nev'i esnaflık suretinde olup, her kim taleb eder ise, akçasını verip istediği ve telif eylediği kitabı tab' ve temsîl ettirebilir ve işbu basma maddesi, Fransa ve İngiltere taraflarında serbest olarak devlet ve mezhebleri hakkında türlü şeyler tab' ettirip bu madde filhakika ezhân-ı nâsı ifsâd edecek şey olduğundan muzır ise de düvel-i sâirede böyle serbest olmayıp, basılacak şeylere evvel emirde mahsus nâzırları tarafından bakılıp, âyin ve mezheb ve usul-i devletlerine mugayir ve muhill şey yok ise tab'ına ruhsat verilir ve yevmiyye bilcümle ekâlim-i meskûne ve düvel-i mütenevvi'a vuku'âtını ve kendi şehir ve memleketlerinin mesâlih ve havadisâtını derc ederler ve çünkü ekser ahâlisi yazı okumak bildiklerinden, devletçe ve memleketçe bildirilmesi lâzım gelen şeyleri, basma kâğıtlar ile şehirlerde köşebaşlarına yapıştırıp ilan ederler. Bu cihetle ahalisi ahvâl-i cihan ve havadisât-ı devrâna tahsil-i vukuf edip kesb-i terbiyyet ve malumat ederler ve mürettebât-ı mîriyye için ahali ve tebaaya memurîn vesâire taraflarından zulüm ve ta'addi vuku' bulmayarak, her bir ashâb-ı emlâkin mülk ve arazisine göre nizamları vechile maktu'ât alınır ve bunlar dahi usûl-ı mevzu'ası üzere, vakit ve zamaniyle tahsil olunup, bu maddelerden vesair cihetlerden dolayı mezâlim ve ta'addiyât bittabi' olamaz. Ve ekser arazileri ziraat ve hırâset üzre mamûr ve kazançları kendilerinde kalmak hasebiyle ahalinin dahi sa'y ve gayretleri mevfûrdur. Ve Avrupa'da kesret-i nüfus cihetiyle ekser eşya pahalı iken, nân-ı azîz sair yerden has ve gayet ehvendir. Bu makule akvât-ı yevmiyye ve cümlenin muhtaç olduğu eşyadan ziyade gümrük ve resim almazlar, fakat harîr ve duhan ve hamr misillû umumiyet üzre muhtaç olunmayan ve yekdiğerin memleketinden gelen emti'a vesair bu makule eşyadan külliyetli resm alırlar ve devlet ve milletin akçası âher mülke çıkmamak için, imkânı mertebe ekser eşyâ-yı ma'mûle-i ecnebiyyenin birbirlerinin memâlikine duhûlü memnu' olarak ihracatın ziyade olması tedbirine dikkat ederler ve derûn-ı mülklerinde imâl olunan emti'aya kemâliyle itibar edip, tebaaları dahi onu istimal eder ve bu cihetle hıref ve sanâyi'in günbe-gün ilerlemesine itina ve erbâb-ı hüner ve marifete itibar eylediklerinden vesile-i heves ve hâhişi olmak üzre, senede bir defa hasîs ve nefîs kâffe-i eşyâ-yı ma'mûlenin müntehabâtını ve hususiyle resim ve tasvir dahi kendilerinde pek mutena şey olduğundan, o makule meşhur ressam ve musavvirlerin imâlâtını «ekspozisyon» nâmıyla münasip bir mahalde cem' edip, bir ay kadar onda tevkif ve imparator vesair vükelâ ve ricâl ve tebaası muayene ve temaşa ederek, içlerinden fevkalade bir san'at icad olunmuş ve her kim icad ve ihdas etmiş ise, taraf-ı devletten «madalya» namında olan bir nev'i nişanları ita olunarak teşvikât-ı lâzımeye itina

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olunur ve bu vesile ile derûn-ı memleketlerinde sene-be-sene sanayi'in ne mertebe ilerlediği anlaşılır ve teshîl-i umûr-ı ticaret ve sanayi' zımnında eşya kâr-hânelerinde buhar ile idare ve imal olunur makinalar icad olunmuş olduğundan başka, takrîb-i muhabere ve teshîl-i turuk-ı seferiyye için denizde «vapör» gemileri ve karada «vapör» arabaları ihdâs ile meselâ, oniki saatlik mesafeyi bir saatte kat' ederler ve bir cesîm fabrika veyahut demiryollar vesair umûr-ı mülkiyyece enfa' olup da masârifât-ı küllîyyeye muhtaç olacak şeyleri dahi, asıl devletin hazinesine tahmil etmeyip, «aksiyon» dedikleri usul üzre, meselâ bir iki muteber sarraf taahhüdüyle eshâm-ı müştereke olarak ahaliden akçe alıp hissedar ederek icâr edip hissedarlarına sene-be-sene menâfi' hissesine göre faiz eda olunur ve devlet tarafından menâfi'e müdahale olunmaz ve menfaati lâyıkıyla tecrübe olunmayan şeyler dahi yapılmaz.

Ber-vech-i meşrûh gün-be-gün maarif ve sanayi'-i cedîde zuhûr etmekte ise de, alelumum kadîm olan şeylere dahi kemal-i itibarları olduğundan, hiç bir eski şeyin zâyi' olmasını dahi istemezler ve bu makûle şeylere atîkten kinaye «antika» diye itibar ederler ve kâffe-i ebniyeleri bir nev'i tuğladan ve taştan kârgir olarak yapıldığından, derûn-ı şehirlerde harîkler vuku' bulmayarak bu cihetle an-be-an kesret-i vüs'at ve imaret nümâyandır. Teshîl-i iyâb u zihâb-ı tebaa ve ahali ve istirahât-ı sükkân için şehirlerde yollar kaldırım ile tesviye ve tanzim olunup, konak ve sokak arabaları suhûlet üzre mürûr ve ûbûr eder ve eyyâm-ı sayfta tozdan vâreste olmak üzre, arabalar üzerinde delikli fıçı ile sokaklar sulanıp ve hengâm-ı şitâda dahi kar ve çamur süpürülüp, bu cihetlerle gelip ve giden ahali zahmet çekmezler ve geceleri dahi sık sık sokaklarda gazlar yanıp, kimse fenere muhtaç olmaz ve bu makule tebaa ve milletin istirahatı için icad ve icrâ olunan şeylerin masârifât-ı vâkıası devletten çıkmaz ve bunlar için alenen müstakil ahâliden vergi dahi tahsil olunmaz, fakat bazı cüz'i avâidât vesair tahsisat ile idare olunur ve menzil yolları dahi, «şose» tabir olunur surette tesviye ve tanzim olunarak her dört saatlik mahalde menzil-hâne ve posta beygirleri ve menzil arabaları mevcut olduğundan, suhûlet üzre azîmet ederler ve müddet-i kalîlede çok mesafe kat' olunur. Ve her bir şehir ve kasaba ve nahiyede yolcular için «lokanta» ve «otel» tabir olunan kervansaraylar tanzim olunmuş olduğundan ve cümlesinde nefis taam ve temiz yatak bulunduğundan yolcular bu makule şeylerde zahmet çekmezler ve gûya bir hâneden bir haneye nakl eder gibi esnâ-yı râhta bir külliyetli eşya istishâbı tekellüfüne muhtaç olmazlar ve bu cihetle yolcular iktizâ eden menzil ve mesken masarifâtını kendileri verip, ahali-i memlekete bir gûne bâr olunmaz ve meskûkât-ı düveliyyeleri vezn ve ayarda her ne ise kat'a tagayyür etmeyip, bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cihetle tefâvüt-i es'âr ve eşya nâdir vuku' bulur ve bu suretle muayyenât-ı mahsusaya tezayüd ve tenakus irâs etmez. Ve buna mebni devletlerin muayyenât-ı mürettebeden dolayı tefavüt-i masarifâtları vuku' bulmayıp, mazbutiyyet üzre idare olunur ve teshîl-i muamelât-ı nâs için «Kreuzer» nâmıyla bir nev'i para makamında bakır akçe dahi kullanılır ise de, meskûkât-ı mezkûre dahi pek ufak şey olmayıp, meselâ bir «Kreuzer altı yedi para edip haylice dirhemli olduğundan kıymet-i hakikiyye bulunur ve «banknot» tabir olunan bir nev'i akçe kâğıt dahi teshil'ülmuamelât eyâdi-i nâsda tedahül eder ise de karşılığı mevcut ve müdahhar olduğundan her ne vakit mahalline gidilip değiştirilmek yani kağıt verilip gümüş akça alınmak murad olunsa, derhal kağıt alınıp sîm akçe tediyesinde kat'a tereddüt olunmaz ve elde mütedavil olan bunca kese akçaların kağıda mukabil hazine-i mahsûsasında nukûd-ı mevcûde müdahhar olup, faraza cümle kağıt ashâbı terk edip de sîm isteseler kâmilen tediye olunup, üç ayda tekmîlen ardı alınması muayyen ve meşrût olarak hazır şu kadar, bu kadar mevcut akçe var diye hiç devlet tarafından ahz ve sarfına cevaz göstermezler ve her halde âsâyiş-i hâl-i ahali ve tebaa be-gayet mutena şey olduğundan harekât ve sekenât vesâir muamelâtta bir gûne hasr ve tazyik-i muameleleri vâki olmayıp, usul ve nizam üzre herkes edebiyle mukayyed olarak gece ve gündüz vakitli ve vakitsiz arabalı ve arabasız gezerler ve me'kel ve mesken vesair şeylerde icrâ-yı mizac etmesi her şahsın kendi kudret-i maliyyesine menut olup, gerek devlet tarafından ve gerek âher mahalden bir gûne mümanaat ve tabîat-ı insaniyyenin hilâfı olarak «şöyle eyle, böyle etsin» gibi hükûmet-i tahkiriyye icra olunamaz ve ekser âhâlisi seyir ve ıyşa mâil olduklarından eyyâm-ı sayfda köylerde ve mesirelerde muzika vesair eğlenceler ve geceleri tiyatrolar ve hengâm-ı şitâta balo ve suvare cemiyetleri ve ziyafetler ile imrâr-ı evkât edip, zevk ve şevkten bir gûne fesadât düşünmeğe vakitleri olamaz. Ve mamafih bu rütbe müsaade ile yine bir gûne nizamsızlık olmayıp ve münazaa ve cidâl vuku' bulmayıp ve a'lâ ve ednâ velhasıl kimse kimseye el kaldırmayıp, bilfarz, bir gûne münazaa vuku' bulsa veyahut bir cünha dahi vâki' olsa derhal «polis» tabir olunan zâbitân tarafından ahz ve te'dib ve kavanin-i mer'iyye üzre bazan tecrîm bile olunur, fakat siyaset muamelesi pek nâdir vâki' olup, icab etse bile o makûle ceraim-i cesîme ashâbının kabahat-i vâkı'asından dolayı sual ve cevab ve tahkikat ile icra-yı muhakemesi hayli vakitler sürdükten sonra, hasbe'l-kanun ne makule cezaya müstahak olur ise, ona göre badehu icrâ olunur. Bu cihetle zulmen ve garazen tagyîr-i hak muamele-i şedîdesi icrâ olunmaz. Cesîm bîmâr ve tımarhaneler olarak mahsus hizmetçileri olduğundan fukaradan mahallât arasında hasta ve alîl ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sokaklarda serseri ve meczûb bulunmayıp, o makûleleri bîmar-hânelerinde tımar ederler ve ekser fukaraları alîl olmadığı halde fabrikalarda amele suretiyle istihdâm olunduğundan sokaklarda gedâ makulesi kesret üzre görülemez ve sokaklar muntazam ve müstevî olduğundan eşya ve hamûle beygirler ve ianet-i külliyye ve el arabaları ile nakl olunup fıtrat-ı insaniyyeye yakışmayan arka hammallığı misillû san'at-ı müşkile yoktur.

(Sadık Rif'at Paşa, Müntahabât-ı Âsâr, s. 1-12).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

İDÂRE-İ HÜKÛMETİN BAZI KAVÂİD-İ ESÂSİYYESİNİ MUTAZAMMIN RİSALE

Nev'-i beşere ictima' ve medeniyet emr-i zarurî ve tabiîdir ve her şeyde ebnâ-yı cinsiyle itilâf ve istiâneye muhtaçtır ve cemiyet-i insaniyyenin hâli daima bir karar üzre müstakırr olamayarak, her bâr etvâr-ı muhtelife ve hâlât-ı cedîdeye müntakil olmaktadır. Binaenaleyh def'-i fesâd ve rü'yet-i umûr-ı ibâd için her memlekette hükûmet-i icraiyyenin lüzûmu bedihîdir. Devlet denilen hey'et-i müctemi'a, adalet-i muntazama ve kuvve-i musallahadır. Her devlet ve hükûmetin medar-ı kuvvet-i hayatı ve devam ve sebatı adalettir ve madde-i muzırra-ı inhitat ve zevali dahi zulüm ve sitemdir. Adalet esas-ı devlettir ve adalet dahi mutlaka menfaat-i umumiye-i mülk ve milletin hüsn-i muhafazası kaziyyesidir. Bu esas üzre müesses olmayan ve şer' ve akıl ve insaf-ı hakkaniyete mugayir olan hükûmetin müstakırr ve pâyidâr olması mümkün olamaz. Adl ve hakkaniyet üzre müesses olan devletin bünyân-ı şevketi kavî ve üstüvâr olur. Her mülk ve devletin bâis-i zeval ve izmihlâli, ahali hakkında zulüm ve taaddi muamelesi olmakla, tebaa-i mevcûdenin nefret-i umumiyyesini ve mülk ve milletin harabını mûcib olmamak için taaddiyâttan ziyadesiyle mücânebet eylemek, devletlere elzemdir. Fesâd-ı zamâir-i halkı mûcib olan esbâbın eşeddi cevirdir. Her bir hükûmetin vaz'ı tebaa-i mevcûdesinin tesviye-i maslahat ve ihkak-ı hukukları içindir. Hükûmetler halk için mevzu' olup, yoksa halk hükûmetler için mahlûk değildir. Akdem-i şerâit-i hükûmet, devletin rükn-i rekîni olan adalet ve mesuliyet ve ahkâm-ı nizamâta mütemadiyen riayet etmekten ibarettir. Her mülkün hıfz-ı âsâyişi kuvvet-i hükûmete muhtaçtır. Za'f-ı hükûmet gibi mülkçe muzır ve mühlik şey olamaz. İdâre-i mülkiyyede tedâbir-i mücerrede-i kavliyye fâide vermeyip, icraat-ı fi'liyye elzemdir. Fiiliyat olmadıkça hiç bir semere hâsıl olamaz ve bayağı umûr-ı âlem muattal olur ve rü'yet-i mesâlihte durgunluk ise en nihayet bir madde-i vahîme-yi cesîmeyi müntec olarak, her şeyin zir ü zeber ve hercümerc olmasını mucib olabilir. Hükûmet hangi esas üzre idare olunursa olunsun, be-her-hal merkez-i idârede kuvve-i icraiyye mükemmel olmak farz gibidir. Eğer

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kuvve-i icrâiyyede za'f-ı hâl mahsus olur ise, nihayeti ihtilâl-i mülk ü tebaayı dâidir. Her devlette hüsn-i hizmet edenlere mükâfat ve ihanet ve hıyanet eyleyenlere mücazât etmek elzemdir. Eğer bu hususa riayet olunmaz ise, fesad-ı mülkü müntec olacağı bî-iştibâhtır. Devletlerin namusu insanın ruhu mesâbesindedir. Namus ve ırz-ı devleti herhalde vikâye ve muhafaza eylemek hükûmetin birinci derecede gözeteceği meseledir. Mülk-i devlet ve asker rical ile ve rical mal ile bulunur. Ve mal ahali ve tebaadan husûle gelir. Ahali dahi adl ü hakkaniyet ile muntazamü'l-hal olur. Cemî-i devlete ârız olan za'af ve zeval daima bu esasın ihtilâlinden ve beyne'l-vükelâ ihtilâflar zuhurundan neş'et edegelmiştir. İdare-i gaddârâne üzre hareket eden hükûmet husemâsından ziyade tebaa-i mevcûdesinden ihtiraz etmelidir. Bir devlette ne vakit ashâb-ı ulum ve dirayet tekessür ve tecemmü' eder ise, revnak ve saadet-i hali ol zaman husule gelir. Her hükûmetin kuvvet-i sahîhası tebaasının itaat-ı kâmile ve hüsn-i kabul ve muhabbet-i dâimesi ile hâsıl olur. Kesret-i arazi-yi hâliyyeden kalîl olan arazi-i mezrû'a ve mamûre evlâ ve müreccah olduğundan bir devletin kudret ve mekneti mutasarrıf olduğu arazinin vüs'atı ile kıyas olunmayıp, mülkünün mamûriyeti ve ve tebaa-i mevcûdesinin kesret ve vefreti ile itibar olunur. Bir mülkte kesret üzre ahali mevcut olmadıkça matlub vechile mamur olamaz. Kesret-i nüfus mahsûlâtın tekessürü ve derûn-ı memâlikte ecnebilerin şurût-ı lâzıme ile istimlâk ve tavattun etmelerine ruhsat itası ile hâsıl olur. Serbestî-yi tasarruf-ı emlâk ve emvâl ve muhafaza-ı hukuk maddelerine riayet ve dikkat olunması dahi, tezâyüd-i nüfusa ve mamûriyet-i beldeye bâdidir. Ahâli-yi mevcûdenin harice nefy ve tard ve nakli keyfiyeti mülk ve milletin mikdar-ı nüfusuna ve kuvve-i maliyyesine za'af ve tenezzül îras eder. Bir millet fukara gibi geçinir, yani kanaat üzre olup, hüsn-i idare ile lâzımı ihtiyâr ederek onunla iktifa eder ise zengin olur. Bir mülkte mahsulât ve sanayi'in ihracatı idhalata gâlib olarak nukūd-ı mevcûde harice çıkmadığı halde ol mülk mâmûr olur. Eğer kaziye ber-aks olur ise harablığa yüz tutar. Muntazam olan devletlerin ihtiyaten mevki'-i mülküne göre bir senelik zehaîrini hıfz ve iddihar eylemesi elzemdir. Bir devletin nevm ve feyz ve tezâyüd-i saadeti emniyet ve umûr-ı siyasiyyeye kemaliyle riayet ve dikkat sayesinde vücuda gelir ve an-be-an nüfus-ı mevcûdesi tekessür eder ve nüfus tekessür eyledikçe mâmûriyet-i mülkiyyesi dahi ol derecede kesb-i terakki eder. Her devletin hüsn-i idaresi vâridât ve masarifâtının lâyıkıyla muvâzin olmasına menûttur. Masârifâtı vâridât-ı muayyenesinden ziyade olur ise gide gide ya izâ'a-i kuvvet ve meknetine veyahut mülk ve tebaasına ziyade tarh-ı vergi ile zulüm ve taaddiye bâis olarak, bilâhare harabî-yi mülke ve izmihlâl-i hükûmete bâdi olacağı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mücerrebâttandır. Erbâb-ı servetin emniyet-i tâmme bularak nukûd ve sermayelerini kullanmaları mülk ve milletin kesb-i mâmûriyet etmesine sebebtir. Ehl-i servet emniyet bulamayıp da sermayelerinden müstefid olamıyarak yalnız hıfz ve iddihâr ederler ise, fâide-i umumiyye hâsıl olamaz ve belki öyle mahallerde mâmûriyet-i mülkiyye bile husule gelemez. İdâre-i umûr-ı mülkiyyece pek ziyade mazarratlı şey, mesâlih-i mühimmenin tesviyesinde kararsızlık hâlidir. Ve hükûmetçe zuhûr eden ekser fenalıklar, sû-i tedbirden ve hüsn-i tedbirde adem-i sebattan ileri gelir. Bir memleketteki ahkâm-ı şer'iyye ve kavânîn-i mevzû'a hüküm ve nizamından ziyade, şahsiyâta itibar ve riayet olunur ise, ol mahalde temekkün etmek câiz değildir ve ol memleket ki vatan ittihaz olunmağa şâyândır, onda hukuk-ı tasarruf-ı emlâk ve emvâl ve muamelât ve dostlarıyla ihtilat ve ünsiyette emniyet-i kâmile mevcut ve mer'î olmak lâzım gelir. Tebaa-i mevcûdenin emniyet-i dâimesini mütekeffil olan nizamat ma'dûm olur veyahut mer'iyü'l-icra olmaz ise, ol memlekette hiç bir vakitte rahat ve huzur ve hükümdarında dahi sebat ve itminan olamaz. Zira nizamât illet-i mülkiyyeye muâlece kabilinden olmakla, kavânin ve nizamatın kuvve-i müessiresiyle nice umûr-ı müşkilenin def' ve ıslâhı hâsıl ve emniyet-i mülkiyye mertebe-i kemâle vâsıl olur ve ahlâk ve âdâb-ı hasene-i milliyyenin bekâsı, kavânîn ve nizamât-ı memdûhanın vaz' ve icrasına ve yekdigerine menût ve merbûttur ve esas-ı kavânîn ise, herkesin agrâz-ı nefsaniyyesini icra edemiyecek surette tayin ve tahdid-i hukuk etmek demektir. Bir devlet ki, kanun-ı adl vaz' ve istimâlinde ihmâl ile zulüm ve ta'addi mesleğine sâlik ola, elbette hali karîn-i zevâl olacağı malumdur ve insanı islah ve terbiye eden ancak kanun ve nizâmâttır. Ve tehzib-i ahlâk ise, kavanîn ve nizâmât-ı haseneden tevellüd eder. Ve hüsn-i terbiye-i milletten dahi nice meâsir-i hasene ve emsâl ve gayret-i müstahsene husûle gelir. Bir muntazam devlette nizam ve kanun âmmenin fevâidini mülâhaza ederek vaz' ve tesis olunup, fâide-i hususiyyeye bakılmaz. Bir devletin kıvâm ve devamı yalnız hükümdarının hüsn-i idare-i zâtiyyesiyle hâsıl olamayıp saadet-i hal-i memleketin ba'de'l-vefat istimrârını dâi olacak nizâmât-ı nâfi'anın bilmüşâvere vaz' ve tesisine muvaffak olmaklığa menûttur. Ol devlet bahtiyardır ki, bir hükümdar-ı âdil ve âkil gelip bir kanun-ı adalet-makrûn vaz'ına muvaffak olarak hiç bir vakitte tagyîr ve ihlâl ve ibtâline hacet mess etmeyerek, ahkâmı düstûrü'l-amel ola ve fakat kavânîn-i mevcûdeden iktizâ-yı vakte tatbiken bazı mertebe tecdîd ve tebdîl ve ta'dîli lâzım gelen maddeler olur ise, tecdîd olunacak nizamatta fâide-i umûmiyye ve emniyet-i âmme ve ma'delet ve hazm ve ihtiyat ve insaf kaidelerine ziyadesiyle riayet olunmalıdır. Mehazir-i maneviyyesi, menfaat-i sûriyye ve zâhiriyyesin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den ziyade olan kavânîn ve nizâmât, her mülk ve millette mezmûm ve merhamet ve mürüvvet ve muhabbet hilâfında bulunan nizamın müesses ve bâki olamayacağı meczûmdur. Devletlerde yalnız kuvve-i nizâmiyye her vakitte nev'-i beşerin idaresine kâfi olamadığından, kuvve-i cebriyyenin dahi lede'l-hâce istimâli ehemm ve umûr-ı mülkiyyece elzemdir. Ve bir de devletlerin herhalde revnak ve saadet-i hali tahsil-i kuvvet ve meknet etmekle hasıl olduğundan mümkün mertebe kesb-i kuvvet ve şevket etmeğe sa'y olunmak lâzımdır. Ancak, bunda dahi gadr ve zulüm ve sû-i istimalât vuku'undan pek ihtiraz olunmalıdır. Şöyle ki, kuvve-i askeriyye, her devlette iktizâ-yı vakt ve maslahat ve istihsâl-i menfaat-i politika zımnında bazan harekât-ı tecavüziyye ve tedâfüiyye-i haricîye ve bazan muhafaza-i âsâyiş-i umûr-ı dahiliyye için kullanılarak, menâfi'-i mülkiyyesi meşhûd ve müsellem olduğu misillû, masârif-i zâide-i beyhudeye dûçar olur, veyahut memâlikin hâsılât ve vâridâtı idaresine kâfi olamıyacak derecede asker kullanılır ise, ol vakit bayağı madde-i muzırra ve idare-i mülkiyyece âlet ve hey'et-i tahribiyye hükmüne gireceğinden, bu kuvvet-i lâzıme hakkında vuku' bulacak masarifat-ı zaruriyyede beyhude telefât ve sirkat ve irtikabât misillû hâlât-ı nâ-marzîye zuhûra gelmemesine bé-gayet sa'y ve dikkat olunmak ehemm-i umûrdur. Hükûmet-i istiklâliyyenin idaresi, kavanîn-i şer'iyye ve siyasiyyeye mutabık olmalı. Ahkâm-ı vâkıası, usul-i şer'iyye ve kavanîn-i akliyye-i siyasiyyeden hariç olur ise, hükûmet-i cebriyyeden ma'dûddur. Tabiat-ı beşeriyyeye muhalif olan hüküm ve madde, daimî câri ve pâyidar olamaz. Velev bir vakit için câri olsa bile, kuvve-i cebriyye ile devam ederek, esbâb-ı kaviyyesi bertaraf olduğu gibi mahv ve zâil olur. Hilâf-ı tabiat olan şey, hiç bir zamanda iyi olamaz. İdare-i nâ-meşru'a tahtında olan hükûmetlerde gayret-i vataniyye olamayıp, maslahat-ı zâtiyye ve menfaat-ı mahsûsa ve şan ve şöhret ve metbu'una müdâhene ve hizmet ancak hubb-i vatan ve millet mesâbesindedir. Her nev'i idare-i hükûmette emr ve nehy yukarıdan aşağı câri olmak, yani hükûmet-i icrâiyye merkezinden vuku' bulmak muktezîdir. Eğer kuvve-i icrâiyye aşağıdan yukarı olur ise, meselâ tebaadan cânib-i hükûmete emir ve nehy olunur ise, ol makule mülk ve devletin idâre-i hasenesi muhtel olarak bâki ve pâyidar olamaz. Bir hükûmette ehl-i şer emniyet üzre olur ise, ehl-i ırz ve ashâb-ı hüner ve servet emniyet-i sahîhaya mazhar olamaz. Sefahat ve ihtişamın tezâyüdü bir devletin zeval ve inhitâtının delil ve rehberidir. Çünkü her mülk ve devlette sefahat ve israfât, kuvve-i maliyyeyi iza'a eder ve kuvve-i maliyyesi muhtel olan hükûmetin umûr-ı itibariyyesine dahi nakîsa ve halel gelerek emr-i idaresi müte'assir olur. Ve bu ahvâl-i müşkile sebebiyle, refte refte mugayir-i adl ü hakkaniyet nice hâlât-ı redîa zuhûra gelir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir hükûmette ki, fazilet ve adalet yoktur, onda hürriyet ve refah bulunmak muhaldir. Hükûmet-i âdile ve muhikka cemî-i zamanda tebaa-i mevcudesinden ayrılmaz. Kâffe-i hukuk-ı tabiiyyede milel-i muhtelifeyi müsavi tutmak muktezâ-yı adalettir. İdâre-i mülk ve tebâa, iki suretin biriyle hâsıl ve müyesser olur. Biri tebaayı hoşnud etmek ve diğeri halkı ihâfe ederek taht-ı cebirde tutmak usulüdür. Evamir ve ahkâm-ı zulmiyye tohm-ı adâveti ekip, isyan ve tuğyan onu biçer. Nüfuz-ı havâs nizâmât ve kavânînden ziyade câri ve müessir oldukça ve kuvve-i cebriyye-i askeriyye zulüm ve ta'addi ile kuvve-i şer'iyye-i mer'iyyeye galebe eyledikçe, devlet karîn-i zevâl olur. Her bir ahâlinin me'yusiyet-i ahvâli, devlet ve hükûmet hakkında sû-i neticeyi dâi olur. Vakit ve halde ve mizac-ı halkta olan kuvve-i maneviyyenin ekser zamanda kuvve-i cismâniyye-i düveliyyeye galebe-i müessiresi görülmüştür. Çünkü mizac-ı asr ve efkâr-ı zamâne cûş u hurûşa gelmiş bir nehre şebîhtir. Ve cihanda def' ve izâlesi muhal olan ahvâlden biri, itikad ve diğeri efkâr-ı âmmedir. Bunlara muhalefet müte'assir ve vahim olmakla, efkâr-ı âmmenin galeyan ve heyecanında, devletlerin cereyan-ı tabiata göre davranmaları ensebdir. Zulüm ve ta'addi tezâyüd eyledikçe, nizamât dahi ziyadeleşir. Nizamât-ı mevcûde ve idare-i câriyyeden hoşnud olan milleti ifsad edebilmek muhal kabilindendir. Bu cihetle her devlet, ehl-i fesadın şerrinden kendini ancak ef'al-i adliyye ile muhafaza edebilir. Bunca zamandan beri zuhûra gelen fesadât ve ihtilâlâtın sebeb-i müstakili, adem-i müsavât, yani ya erbab-ı servet ve nüfûzun hadd-i itidalde hareket etmemesi veya ashâb-ı ihtiyacın ziyadesiyle dûçâr-ı muzâyaka olmuş olması kaziyesidir. Cemî-i zamanda tebeddülât-ı azîme ve ihtilâlât-ı cesîme, hukuk-ı mer'iyye ve ırz ve namus-ı insaniyye ve mesâlih-i umumiyyeye muhalif hareket etmekten neş'et eder. Bu cihetle nizâm ve şeriat yerine, kuvve-i cebriyyeyi medâr-ı hükûmet ittihaz eden devletler muzmahil olagelmişlerdir. Bir hükûmete her ne kadar az adam müdahale eder ise, maslahat ol kadar merkez-i lâyıkında görülür. Hükûmete müdahil olan fırkalar birbirlerine galebe ederek, ahz-ı intikam etmekle pâyidar olabilirler. Hükûmet ise lutuf ve adalet ile devam ve kıvam bulabilir. Uzemâ-yı kavim tahsil-i şeref ve şan emeliyle kesb-i ikbâl ederler ve edanî-yi millet istihsal-i serbestiyet dâiyesiyle müsavat isterler. Halkın alâmet-i nefreti müşahede olunmağa başladığı ve onun önü hüsn-i tedbir ile alınamadığı halde, netice-i muzırrayı müstelzim olur. Bir devlet hakkında kulûb-ı nâsda kin ve nefret tekevvünü, hudûs-ı fitneye sebeb ve bâdi olur. Bu hal ekseriya havass-ı a'vân ve ricâlin istihfâf ve istihkârından dahi tevellüd eder. Ekseriya fitne ibtida halk beyninde taraf taraf fesadlı, gizli ve hafî sözlerden neş'et ve tekevvün eder. Bâdehu nâsın kes-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ret ve ittifakı ile bir şeyden tazallum ve şikayetleri bâis-i zuhûr-ı fitne olup, teskin ve izâlesi imal-i kuvve-i cebriyye ile hâsıl ve müyesser olur. Fitneyi tehyiç ve tahrik eden şey, havassın âmme-i nâs hakkında izhar-ı kin ile beraber alesseviye muamele-i hilmiyye icrâ eylememeleridir. Fitnenin gayet eşeddi elsine-i nas muzmer-i derûnları olan agrâz-ı fâsidelerini alenen tefevvuha ruhsat bulup, cânib-i hükûmette dahi men'ine kudret olmayarak aciz halinde bulunmaktır. Bâdi-i fesad olan teskinine muktedir olamaz. Teskin ve izâle-i fitne edecek esbâbın en kavîsi, hudûsu maznun olan madde-i fitnenin kable'l-vuku' mümkün mertebe esbab-ı dâfi'asını âmâde kılarak tedarikini görmektir. Sebeb-i teskin-i fitne dahi selb ve izale-i fitneye gayret edecek a'vân-ı sâdıkanın kudret ve ikdâmı ve îkâz-ı fitneye müstaid eşhâsın acz ve zillet üzre bulunmasıdır. Ekser ihtilâlâta bâdi olan eşhasın meramları, ashâb-ı ikbali ber-küşte edip, kendileri yerine geçerek kesb-i ikbal etmektir. Emniyet ve hürriyet-i sahîha mevcut olmayan mülkte, erbâb-ı dirayet akîm olur, yani fazl ve dirayetin tamamiyle tesiri hasıl ve meşhûd olamaz. Muntazam olmayan devletlerde beyne'l-ahali ittifak muhal olup, ittihad mücerred, erbab-ı fesad beynine münhasır olur. Devlet-i gayr-i muntazamada havf-i Bâri dahi ma'dûm olur ve ferâiz-i diyânetin istihfâfı cihetiyle icrâ-yı abde riayet olunmayarak efkâr-ı fâsidelerine uyan şeyleri icra ve ma'dâsını terk ve ilga ederler ve böyle devletlerde kötü adamlar müstahdem ve memdûh ve iyi zatlar metrûk ve mezmûm olurlar. Nizamsız devletlerde ekser eşhâs, ahlâk-ı redî'aya müptelâ olurlar. Şöyle ki, bir takım âdât-ı muzırra kanun ve nizâma galebe eyler ve görülen ahvâl-i mezmûmenin nizamla def'i müyesser olamaz ve böyle fesâdât-ı kabîhadan dolayı, ahali umûr-ı hayriyyede bahîl ve umûr-ı şerriyede sehî olur ve şan ve şeref-i milleti vikâyeye hırs ve rağbetleri galib olacak yerde, hatırlara gelmez nice mesâlih-i bâtılanın tervicine hub ve inhimakları ziyadelenir. Bu cihetlerle beyne'l-ahâli kin ve gayz ve bugz ve adâvet bayağı adet hükmüne girip, ittifak ve müveddet ve mürüvvetin vechen mine'l-vücuh eseri kalmayıp daima müteferrik fırkalara münkasem olarak harekât ve sekenât-ı redî'a-i dâimeleri ehl-i hayra bâis-i teessüf ve erbab-ı şerre bâdi-i şâdi ve sürûr olur. Bu sebebler ile bed-ahlâk adamlar yüz bulup, iyi zatlar mültefit olmadıklarından ve her vesile ile tahsil-i feyz etmekten gayri çare kalmadığından herkeste bir fırkanın tahtında bulunmağa rağbet ve hırs hâsıl olur. Kötü adamlar buhl ve hubb-ı câh yüzünden ve hüsn-i hulk sâhibi olanlar dahi zaruret ve mecbûriyetten, böyle fırkalarda bulunurlar. Bâdi-i tenâfür olan mevaddın akdemi dahi, öyle nizâmsız hükûmetlerde şerri hayır suretiyle göstermek ve hıyel-i mütenevvi'a ile herkesi inandırmak ve mevcut olan kavanîn ve nizâmâtı menfaat-ı mah-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sûsa lehinde icra etmek ve umûr-ı mühimme-i devleti ve hukuk-ı müselleme-i ibâdı mesâlih-i mahsusa tervicine feda eylemek ve daima agrâz-ı şahsiyyeyi menâfi' ve fevâid-i umumiyyeye takdim etmek misillû ahvâldir. Terbiye-i millete ihtimam etmeyen devletlerde işe yarar liyakatli adamlar az yetişir ve ekseriya tekâsül ve betâlet üzre bulunan adamlar îkā-ı fitne ve fesâda âlet olmaktan başka bir şeye yaramazlar. Ahlâk ve âdâb-ı hasene kesel ve rehâvet sebebiyle muhtel olur. Çünkü böyle betâlet ve rehâvete meyl eden genç adamlar, kâffe-i vakt ve mütalâalarını bütün bütün enva'-ı sefahâte hasr edip, me'kûlat ve meşrûbât vesair huzuzât-ı nefsaniyyelerinden gayri bir şey düşünmeyerek, mevcut olan irâdlarını abes ve beyhude yerlere sarf ve telef ederler. Ve müceddeden medâr-ı ta'ayyüş olur bir irad tedarik edemediklerinden nice nice denâat ve rezâleti irtikâba mecbur ve bu sebeble ahlâk ve âdâb-ı hasenesi mütegayyir olarak, âmmeye sirayeti mûcib olur. Ahlâk ve âdâb-ı hasenesi olan kavim ve millet serbestiyet ve hürriyete müstahak olurlar ki, esbâb-ı serbestîyi umûr-ı hayriyye ve nâfi'aya bezl ve sarf ederler ve bilakis ahlâk-ı redi'ası olan millet serbestîyete lâyık ve müstahak olamaz. Çünkü serbestiyete mazhar olsalar, serbestiyetin esbâb-ı hayriyyesini umûr-ı red'iyye ve muzırraya sarf ve ifnâ ederler. Efkâr-ı âmme nizamat-ı mevcûdenin kuvve-i müessiresi ve erbâb-ı hükûmetin delil ve rehber-i sâdıkıdır.

(Sadık Rif'at Paşa, Müntahabât-ı Âsâr, s. 42-50).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

RİSÂLE-İ AHLÂK'tan

İşbu risâle-i ahlâkiyye sıbyâna nasihat-ı peder sûretinde bir eserdir :

Malum ola ki, insan ile sâir hayvanın fark olunması, bilmediğini öğrenmek ve iyi huy ile çirkin ve kötü huyu bilmek ve güzel huy tahsil edip, kötü huyları terk etmektir. Zira sâir hayvanlar dahi, insan gibi yer, içer ve yatar, kalkar. Böyle yaradılışta ikisi birdir. İmdi, insanın sair hayvanlardan ayrılıp bilinmesi, aklı olup fikr etmesi ve nutku ve lisanı olup söylemesiyledir. İşbu nutuk dahi ilim dedikleri yani mutlaka bilmediği şeyleri bilenlerden öğrenip bilmek ve kitabından okuyup bellemek ile olur ve kemâl-i insaniyet dahi ancak güzel huyluluk ile hâsıl olabilir. Bu cihetle çocuklar siyah ve beyazı fark etmeğe başladıkları vakitlerde iyi ve kötü şeyleri dahi anlamağa sa'y ve gayret etmek ve başlamak pek lâzımlı şeydir. Çünkü çocukluk yaş ağaç gibidir. Taze yaş ağaç her ne kadar eğri olsa dahi doğrultması kolay ve âsândır. İşte bunun gibi insanın dahi küçüklüğünde terbiye kabul etmesi kolay olur. Büyüyüp ve hususuyla çirkin ve uygunsuz huylara alıştıktan sonra, artık onu öyle kötü ahlâktan ayırıp, yola getirmek haylice güç olur. Velhasıl kişiye gençlik zamanı kıymeti bilinmez ve teşekkürü kabil olmaz bir inayet ve vakt-i fırsat olduğundan, ahmak olmayıp da azıcık aklı ermeğe başlayan çocuklar vakitlerini yalnız oyun oynamak vesair fâidesiz şeylere meşgul olmak ile beyhude geçirmeyerek lutf-ı Hak'la büyüdüğü zaman kendisinin küçüklüğünden beri beraber büyüdüğü akran ve akrabası yanlarında kadr ü itibarı olmak ve «şu adamın evlâdı ne güzel çıktı ve kemal-i hüner ve marifet ve hüsn-i ahlâk peydâ eyledi» diye bilen ve kendisini işiten medh ve tahsin etmek için herkes beyninde beğenilen şeyleri anlayıp ve huylarını ona uydurmağa çalışıp gayret etmeli ve bunun aksi olup, yani, herkesin arasında «vah yazık, şu çocuğun babası ve ecdâdı ne şekil iyiler iyisi adamlar iken, evlâdı olacak filan hırsız çıktı, babası hakkında bunca gayret ve himmet ve itibar etmiş iken kendisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hiç iyiliğe çalışmayıp ve iyilik yoluna gitmeyip, böyle alçak oldu» diye Hak Taâlâ esirgesin, herkesin, kendisini ayıplayacağı yola girmemelidir. İşte bunun için bilcümle çocuklara ve belki bilmeyen büyüklere daha iyi ve kötüyü lâyıkıyla güzelce öğretmek ve bildirmek ziyadesiyle lâzımdır.

(...) Bundan sonra bilinmesi elzem olan huyların beyanına başlayalım. Cümlemizi ve bu cihanı yoktan var edip, yaratan ancak Allah-ı azîmü'ş-şandır. Yediğimiz ve içtiğimiz nimetleri ihsan eden Hâlık'ımız olmakla, gece ve gündüz Zât-ı pâkine ubûdiyet ve nimetlerine şükr etmek ve ondan korkup, kötü işleri işlememek ve dâima iyilik etmek üzerimize dince ve akılca farzdır. Ve insana herşeyden ziyade lâzım olan ilimdir ve ilim dediğimiz bilmediği şeyi öğrenip tahsil etmektir ve cehâlet dedikleri dahi sıfat-ı insaniyete elzem olan şeyleri bilmemektir. İşte bu pek çirkin olan ve akran ve emsâli arasında itibarını giderip ve daima sahibini utandıran ve mezmûm eden şey olmakla böyle herkes arasında utanmamak için vaktini beyhude geçirmeyip, halka «ben okumuşum siz câhilsiniz» demek için olmayarak, belki, «halka öğretmekle hayrım olur» niyetiyle okuyup yazmağa ve hüner ve marifet tahsil etmeğe sa'y ve gayret etmelidir. Zira ilim ve kemal ve marifet, her yerde sahibine hürmet ettirici ve cehalet ise daima utandırıcı ve hacalet verici şeydir.

Kişi babasına ve anasına ve hoca ve üstadına hürmet ve riayet etmek dahi pek lâzımdır ve berhudarlık alâmetidir. Eğer bunlara hakaret etmek ve asılsız yere darılmak veya hürmet etmeyip, kendisine fâidesi olacak sözlerine inad ile kendi heva vü hevesine gitmek isterse hayır alâmeti değildir. Öyle çocuk feyz-yâb olamaz ve dünya ve âhirette hüsn-i hâl bulamaz. Bu cihetlerle bunlara daima hürmet edip ve can sıkacak ve havasına uymayacak şeyler söylerler ise de, mahza evlâd ve şâkirdlerinin iyilikleriyçin olacağından hiç darılmayıp sözlerini dinlemeli. Hele hocamın hakkı ana ve baba hakkından ziyadedir. Zira adamı kâmil eden hocadır. Eğer babası oğluna hoca dahi olmuş ise artık hakkı iki kat olur. İşte bunları bilip ancak gösterecekleri doğru yola gitmelidir.

Kizb yani yalan söylemek dahi pek kötü ve mezmûm huy olduğundan dince ve akılca ondan ictinab etmek lâzımdır. Zira yalan söylemek ile bu âlemde pek çok ve uygunsuz şeyler olmuştur. Ve daima olmaktadır ve pek ayıp şeydir. Buna mübtelâ olan çok vakitlerde yalanı meydana çıkıp kendisi utanır ve rezil olur ve halk-ı âlem yanında namusu ve itibarı gider. Bunun için çocukların asla dilini yalan söylemeğe alıştırmayıp, daima sözü doğru söyleyerek kimseyi aldatmak sevdasında olmamalı ve bir kere yalancılık ile adı çıktıktan sonra doğru söyleyecek olsa dahi, kimse inanmaz ve bu cihetle çok mazarratını görür ve zem-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mâmlık ki kovuculuk denilen şeydir. Bu da biaynihi yalancılık gibi ve belki daha ziyade gayet çirkin bir sıfattır. Şöyle ki, meselâ bir adam uygunsuzluklara dair diğer adam hakkında bir şey söylese, veyahut yapsa derhal onu o adama ya söz veya tezkere ve mektup veyahut göz ve kaş ve işaret velhasıl bir takrib ile yetiştirip «senin hakkında falan şöyle böyle söyledi ve yaptı» diye ona yaranmak veyahut diğerine garaz için veya kötü huyu iktizasınca söylemektir.

(Müntahabât-ı Âsâr, 58-61)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

ZEYL-İ RİSALE-İ AHLÂK'tan

Kişi herhalde nimet-i mütenevvia-yı ilâhiyyeye müteşekkır olarak havf-ı ilâhîyi kalbinden çıkarmamalı. Zira her din ve mezhebde re's-i hikmet mehafetu'llah olarak bu âlemde vuku' bulan her bir fenalık kendinde havf-ı Hüda olmayan eşhâstan zuhûra gelmektedir. Her şeyden ziyade itikad-ı diniyye ve usul-ı mezhebiyyesine kemâliyle itimad ve riayet ve muvâzabet etmelidir. Eğerçi, umûr-ı diniyyesine itikadı olmayan zâta zamanımızda zurefâdan gibi nazar olunur ise de, usûl-ı diniyyesinde salâbet ve metanet ve sebat ve hürmeti olmayan şahıs sâir şeylerde dahi mübâlatsız olarak, emr-i dünya ve ukbâda tesliyet-i kalbiyyeye nâil ve mazhar olamaz ve enzâr-ı nâsda bile itibarât-ı sahîha ve hürmet-i kâmileden mahrûm olur. Bu cihetle ashâb-ı diyânet ve erbâb-ı sebat ve metanetten olmalıdır. Fakat taassub ile diyaneti fark ederek taassubdan ictinâb ve hılye-i celile-i diyânet olan fezâili iktisab etmelidir.

Devlet ve milletçe hizmet ve memuriyetlerde bulunacak zatlarda sıfât ve ahlâk ve âdâbça en ibtida bulunması lâzım olan dirayet ve zekâvet ve iffet ve emanet ve sıdk ve istikamet ve adl ve insaf ve vekar ve temkin ve sebat ve metanet ve hilm ve hamiyet ve kerem ve merhamet ve mürüvvet ve insaniyet gibi büyük adam olmaklığa şâyân olan ahlâk-ı hasenedir. Ve işbu sıfât-ı zâtiyye-i memdûhaya hüner ve malumat ve tecrübe gibi haysiyyet-i kisbiyyesi dahi munzam olması elzemdir ve kendinde bulunması mezmûm olan sıfât-ı kabîha ve muzırra dahi hırs ve tama' ve cehl ve zulüm ve ta'addi ve ihanet ve gaflet ve hiffet ve kibr ve humk ve belâhat ve tekâsül ve rehâvet ve huzûzât-ı nefsâniyyeye inhimak ve mutaba'at misillû şeylerdir. Binaenaleyh sıfât-ı memdûha ile muttasıf olarak zemâyim-i ahlâktan vâreste olmağa çalışmalıdır. Zira sıfât-ı zamîme ile mecbûl olan zat, her ne kadar rütüb-i celîle ashâbından olsa bile, nazar-ı ehl-i kemalde hakîr ve küçük görünerek uluvv-i kadr ü itibar ve haysiyet erbâbından addolunamaz. Beyâna muhtaç değildir ki, tabiat-ı beşeriyyece medâr-ı şeref ve itibar olan merâtib ve manâsıba herkesin tâlib ve râgıb olmalarından birer gûne makāsıd-ı mahsûsaları olup, bazılarının niyet-i hâlisesi muktezâ-yı hubb-ı vatan ve millet ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şiâr-ı gayret ve hamiyet üzre devlet ve milletine hizmet ederek mucib-i menfaat ve müntic-i hayr ve beka-yı hüsn-i nâm bu sıyt olacak umûr-ı nâfi'a ve memdûhaya muvaffak olarak, hem kesb-i memdûhiyet ve maknâbûliyet ve hem de medâr-ı hüsn-i zindegânî ve âsâyiş-i hâli olacak surette iktisâb-ı refah ve menfaat etmek mülâhazasına mebnîdir. Ve bazısı ise iktiza-yı cibilliyet-i redî'ası üzre, devlet ve millete hizmet ve menfaat etmek maddeleri mültezimi olmayarak, mutlaka hırs ve tama' belâsı ile rütbe ve mansıbı ancak menâfi'-i zâtiyyesine hasr ile her ne suretle olur ise olsun, tahsil ve idhâr-ı mal ü menal efkâr-ı fâsidesi için emel eder ve bir takımı dahi devlet ve millete hizmet ve ibkâ-yı nâm ve şöhret veyahut istihsâl-i mal ve menfaat mütâlaalarına mebnî olmayarak, mücerred, hubb-ı câh ve icrâ-yı huzûzât-ı nefsaniyyeye vesile olmak için ister. Vâkıa tahsil-i merâtib ve manâsıb istihsal-i huzûzât-ı cismaniyye ve istikmâl-i ruhâniyyeyi mûcib olan lezâiz-i dünyeviyyeden ise de, kemâlât-ı insaniyyeye göre hizmet-i mühimmede bulunan zât bu misillû rütbe ve manâsıbı şu üç suretten evvelki derecede musarrah olan efkâr-ı hâliseye mebnî talebkâr olmalıdır. Böyle niyet-i hayriyye üzre hareket eden zât, mütena'im olduğu devletin sayesinde, hem kendine ve hem de devletine ve aksi hâlette bulunan ne kendine ve ne de millet ve devletine hayr etmiş olur. Ve cemî'-i zamanda ve her devlet ve millette kesb-i hüsn-i şan ve şöhret ve saadet-i hal eylemiş olan zevât, bu misillû niyât ve mülâhazât-ı hayriyyede olanlardır. Derece-i sâniyyede olan zâlimler, eğerçi istihsal-i servet ve sâmân ederler ise de, devlet ve milletine menfaatleri olmayarak ve kendileri dahi şan ve şöhret-i memdûha tahsil edemeyerek hayır ile ibkâ-yı nâm edemediklerinden başka, iltizam ettikleri hırs ve tama' belâsıyla nice nice vartalara uğradıkları emsâli delâletiyle zâhirdir. Üçüncü derecede bulunan zevât, bütün bütün ashâb-ı hiffet ve sefahatten ma'dud olup, ne devlete ve ne de kendine bir gûne menfaati olmayarak müddet-i memuriyeti bi-fâide ve semere olacağından fazla devlete dahi müntic-i hasarât olmuş olur. Bu cihetle, umûr-ı devlette bulunan zevât mertebe-i ûlâda olan meslek-i memdûhu tarîk-i istikamet ve necat ittihaz ederek etvâr ve harekâtında sıfât-ı mergûbe ve ef'âl-i makbûle üzre hareket etmelidir.

Ahz-ı rüşvet ile ibtâl-i hak ve isbat-ı bâtıl edecek ve rahne-i mülk ü devleti müntic olacak şeylerden ve hususuyla umur-ı mâliyyeye müteallik işlerde sirkat ve irtikâbtan be-gâyet sakınmalı. İrtişa' ile iş görmek, zât-ı maslahatı ifsâd etmek ve adeta namus ve itibarını akçeye değişmek demek olduğundan, neticesi türlü mazarrat ve rezâletlere ve enva'-ı nedâmetlere bâdi olur. Bu misillû harekât-ı redî'aya mütecasir olan zu'm-ı fi-haddi zaten bu maddeler hâlât-ı nâ-meşru'adan olarak mazarrat ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mesuliyet-i azîmeyi müntic olacağından başka, artık öyle adama kimse emniyet edemeyerek ve bir daha bir hizmette istihdâm edilemeyerek evvelki nimet ve refah ve âsâyişten dûr ve nice zaruret ve felâket-i halde âlemce menfûr olur.

..... Umûr-ı ibâdın hak ve adl üzre tesviyesine ve havayic-i zarurîye-i yevmiyyelerinin teshiline bakmak memurîn-i hükûmetin farîza-i zimmetleri olarak husûsen ekser nâsın hoşnûd olması, icra-yı hukuk-ı şahsiyyeye ve ihtiyacât-ı zâtiyyelerine suhûletle nâil olmaklığa menut olup, yoksa umûr-ı külliyyeden dolayı halkın memnuniyetini istihsâl etmek kifayet edemiyeceğinden ve bilfarz memurîn-i devlet umûr-ı mühimme-i muazzama ile meşgul olup da, böyle şeylere bakmayacak olsalar, halk onu bilemeyerek hey'et-i hükûmetten nâ-hoşnud olacaklarından, herhalde kâffe-i ibâdu'l-lahın teshil-i havayic-i zaruriyyelerini mûcib olacak tedabîre mütemadiyen dikkat ve ikdâm olunmalıdır. Bu misillû erbâb-ı ihtiyacın temşiyyet-i umûr-ı vâkı'alarına kudret mevcut olduğu halde ta'azzüz-i nefs için onlardan rû-gerdan olarak bahl ve tekebbür ile izhâr-ı sû'-i muâmele eder ise, meknet-i iktidariyye elden zâyi' ve telef ve böyle olan zatlara sonra bâis-i nedamet ve esef olduğu çok kere görülmüştür. Tesviye-i mesâlih-i ibâda merci' bulunmasını mahz-ı lutf-ı Hak bilip ve hiç incinmeyip ashâb-ı mesâlihi yanına gelmekten men' ve def' etmeyerek ifade-i meram ve maksudlarına ruhsat îtâsıyla tanzim-i mesalihe himmet ve gayret etmek ve husûsen erbâb-ı cünha hakkında iktizâ-yı hâle göre afv ve merhamet ve reca ve şefaat ve muâvenet eylemek, teşekkür-i ni'metten ma'dûddur. İktidar-ı hâle göre, ledel-hâce, bazıları hakkında hüsn-i delâlet ve iltimas ve şefaat etmek dahi, şerâit-i mürüvvet ve insaniyete muvafık olduğundan münasibi vechile böyle hayırlı maddelerde dirig-i himmet etmeyip, müstahak-ı mükâfat olanlara lutuf ve inâyet ve âtıfet ve sehâbet ve himâyet misillû muamelâtı icra etmelidir.

Nev'-i benî Adem nüsha-i kübra olup, sa'y ve gayret eylediği şeyi husûle getirmek istidadı, kendine mevhibe-i mahsûsa-i ilâhiyye olarak dem-i hilkat-i Âdem'den beri bu âlemde nice nice sanayi' ve muhteriât icad ve ihdasına bâis olmuştur. Hele mukaddemleri nice şeyler, türlü su'ûbet ve müşkilât tahtında iken, sonraları enva'-ı suhûlet vücuda gelmiş ve menâfi'-i külliyye husule getirilmiştir. Ez-an-cümle, ezmân-ı kadîmede bir sefâyin yalnız sevâhil-i bahre mütehassır gibi olduğu halde, muahharan, pusula fenni bulunarak ve haritalar yapılarak sefâyin-i cesîme icrasıyla ebhâr-ı adîdeye seyr ü sefer ile nice nice ekâlim ve cezâyir keşf olunarak, fütuhât-ı mütenevvi'a ve ticaret-i külliyye ve menâfi'-i mütenevvi'a istihsal olunmuştur. Ez-ma-takaddüm te'lif ve tahrir-i kütüb ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neşr-i ulûm müte'assir iken san'at-ı tıba'at bulunarak, bu sebeple ne derece neşr ve tahsil-i ulûm ve fünûn kesb-i suhulet etmiştir ki, tarifi hâsılı tahsil kabilindendir. İdâre-i umûr-ı mülk ve devlet ve tezâyüd-i ma'muriyet-i memleket zımnında, kavânîn-i nâfi'a ve nizamât-ı hayriyye vaz' ve te'sis ile an-be-an medeniyet-i âlem kesb-i terakki etmiş ve ta'lim-i cünûd-ı muntazama ve barut ve top vesair envâ'-ı âlât ve mühimmât-ı harbiyye gibi şeylerin icad ve ihtira'ı sâyesinde dahi nice fütuhât-ı cesîme ve vukuât-ı azîme zuhûra gelerek, bu şeyler bayağı âlemin hâl-i aslîsini bütün bütün bir başka şekil ve sûrete koymuştur. Mukaddemleri beş altı bin sene müddette hâsıl olan şeylerden ziyade beş altı yüz senede me'âsir-i mütenavvi'a ve âsâr-ı külliyye zuhûra gelmiştir ve muahharan dahi eslâfa reşk ve gıbta ve muasırîn ve ahlâfa menfaat ve memnuniyet-i müfritayı mûcib olacak sûrette, meselâ vapur sefineleri ve demiryollar ve telgrafların icadıyla, nice menâfi' ve teshilât vücuda geldiği gibi, kumpanyalar marifetiyle külliyetli sermayeler konularak, bunca fabrikalar ve nâ-kabil-i ta'dâd nice şeyler ve enva'-ı hüner ve san'atlar yapılmakta bulunmuştur ve lisan-ı fransevî elsine-i umumiyye ittihaz ve mekâtib-i mütenevvi'a ihdâs ve icâd olunup enva'-ı fünûna dair alet-tevâli te'lifât-ı kesîre-i cedîde tab' ve neşriyle, fünûn-ı mütenevvi'anın tahsili teshil olunmakta ve bir taraftan dahi ilerletilerek ihtiraât-ı adîde ile fevâid-i azîme istihsâl kılınmaktadır. İşte bunların cümlesi Cenab-ı Hak'kın insana ihsan eylediği liyâkat ve istidat ve sa'y ve gayret ve ulûm ve maarifin kisb ü tahsiline ikdâm ve dikkat semeresiyle eşref-i mahlûkat olan insanın işidir. Ma'muriyet-i mülk ve memleket kesret-i nüfus ve ziraat ve san'at ve servet ve ticaret ve ahalice sa'y ve gayret ile hâsıl olur ise de, bunların cümlesinin husûlü dahi, yine ilim ve akla menut ve muhtaçtır. İşte bu şeyler şu iklim ve bu memlekete ve bu kavim ve millete münhasırdır demiyerek, kâffesine insan işi nazarıyla bakıp vücuda getirilmesi esbâbına teşebbüs ve gayret eylemelidir. Zira (Utlubu'l ilm velev bi's-Sin)[1] buyurulmuştur. «İlmi tahsile çalış Çin'de ise var ara bul» mısra'ı, bu kelâm-ı vahy-ittisâmın tercümesi olabilir. Bu misillû esbâb-ı teshiliyye an-be-an teksir-i münasebât-ı milliyye ve tevfir ve tezyid-i ticaret ve mamuriyet-i mülkiyyeyi müstelzim olmaktadır ve gitgide böyle sür'at ve kesret üzre zuhûra gelen sanayi' ve ihdâsâta nazaran, daha nice şeyler icad ve ihtira' olunacağı bedihiyyâttandır. İlim, bilmek demek olmakla, her şeyin iyisini öğrenmek ve bilmek, sıfat-ı insaniyyeye en makbul hâl-i imtiyaz olduğundan kişi bilmediği şeyi öğrenmeğe heves ve sa'y ve gayret etmelidir. Okuyup yazmayı vesair her nev'i hüner ve ma'rifet ve san'atı

1 İlmi, Çin'de bile olsa arayınız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tahsil etmek ve iyisini öğrenmek meziyyet-i insaniyyeden ma'dûd ve fevâid-i adîdesi müsellem ve meşhûddur. Bu cihetle, her türlü tahsil-i maarif ve sanayi'e insan himmet eylemelidir. Hususiyle ziraat ve san'at ve ticaret gibi şeyler ile kisb ü kâr ve ta'ayyüş ve istihsal-i sermaye ve servet etmek esbâbına teşebbüs edip de emr-i ta'ayyüşte bütün bütün devletine yüklenmemelidir ve kendi hüner ve san'atından istifadeye gayret etmelidir. Kendisince hiç bir gûne husûl-ı menfaate teşebbüs etmeyerek yalnız hükûmet sırtından geçinmek sûretine hasr-ı hal eden eşhâs fâideli tebaadan addolunamaz. İlimden lezîz ve fakrdan acı nesne yoktur. Meziyet-i ilm müsbet ve bilen ile bilmeyen bir olmadığı rehîn-i rütbe-i bedâhat olup «Bilmek elbette değil mi ahsen — Sorsalar ben anı bilmem demeden.» Zira adem-i malumat kendinin ayıbını daima izhar eder. İlim ve akıldan ziyade mal ve cehlden eşedd fakr olamaz. «İlm ü irfan sebeb-i rif'attır — Âlim olmak ne büyük devlettir». Erbâb-ı dirâyet ve malumattan olan zât izhâr-ı malumat etmekten ziyade ahz ve teksir-i malumat ve iktisâb-ı vukuf ve kemalât etmeğe sa'y ve gayret etmelidir. Mütalaa-i tevârih ve kesb-i malumat insanın ömrünü bir nev'i ziyade eder, yani, vukuât-ı sâbıkayı ve bunca zevât-ı meşhûrenin ahvalini bilerek, gûya ol asırda bulunmuş ve ol zatlar ile görüşmüş gibi olur. Fi'il ve hareket, kuvâ-yı cismaniyyeye takviyyet verdiği misillû, mütalaa dahi kuvâ-yı maneviyyeyi tezyid eder. Tahsil-i ilm ü hünerde her mihnet, âkıbet envâ'-ı nimet ve servete mübeddel olur. Manâsıb-ı âliyede bulunan zât ashâb-ı liyakatten olduğu halde, daha ziyade kesb-i haysiyyet ve şöhret edip, eğer bilakis liyakatsiz olur ve memuriyeti dahi iktisâbından ziyade bulunur ise, nazar-ı nâsda büyük görünmez, belki istihfaf olunur. Eğerçi, ekseriya, haysiyet-i sahîhadan ziyade haysiyet-i zâhire ashâbı karîn-i mükâfat olur ise de, o makulelerin kadr ü itibarları ber-devam olamayarak bir müddet sonra mahv ve zâil olur. Lâkin haysiyet-i sahîha-ı zâtiyye ile tahsil olunan şan ve şöhret böyle olmayıp, sâbit ve ber-karar olur. İstihkak ve haysiyetin dahi fevâkih gibi mevsimi ve vakt ü zamanı vardır. İşte hizmet-i devlette bulunacak olanlar haysiyet ve liyakat-i sahîha ve ehliyet-i kâmile kesb etmeğe çalışmalıdır. İnsan olana göre yalnız kendisinin kesb-i malumat ve kemâlât etmesi dahi kâfi olmayıp, ahlâfının yani evlâdının terbiyesine dahi çalışmalıdır. Zira bir hayr'ül-halef yetiştirmek insanca pek büyük eser bırakmaktır ve ibtidâ bir adam evlâdını padişahın hayırlı tebaasından olmak sıfâtını iktisâb ettirmek ve devlet ve milletine bâr olmayacak suretle geçinecek yol bulacak terbiyeyi vermek lâzımdır. Liyâkati olmasa bile medâr-ı ta'ayyüşü olur ümidiyle oğlunu bir tarîk-i devlete koyan babanın ne oğluna ve ne de peder-i müşfik-i manevîsi olan devletine hayrı olur. Bir baba ve anaya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

göre oğlunu liyakatsiz olarak, müftehirâne bâb-ı devlette geçindiğini görmekten marifetli bir çilingir görmek daha hayırlıdır. Kız evlâda hüsn-i terbiye vermek lâzımdır. Çünkü onlarca dahi kemâlât cevherden ağır hulliyât olduğundan başka, âgûş-ı mâder insanın en evvelki mektebi olmakla, tıfl-ı nev-zâdını hüsn-i ahlâk-ı pür-sudî sütüyle infak eden ümmehâtı yetiştirmek milletine ve insaniyete pek büyük hizmettir.

Umûr-ı diniyye ve mezhebiyyede salâbet ve metanet tavr-ı memdûh ise de, taassub-ı hal tahsin olunacak meslek değildir. Riya ve taassub, sıfât-ı makbûleden olmadığından başka, taassub zatça ve maslahatça ve mülk ve milletçe nice nice mazarrat ve türlü türlü hasâretlere sebeb ve bâdi olduğu bedihîdir. Binaenaleyh, mücerret taassuba mebnî hayır ve menafi'i ve mülk ve milletçe muhassenâtı müntic olarak hâlât-ı haseneyi terk ve te'hir etmek bir vech ile câiz olamayacağından her halde efkâr ve etvâr-ı mutaasıbâneden sakınmalıdır. Hususen, efkâr-ı zamâneye tebaiyyet eden zevât, hem sür'atle ileri gider, hem de ser-menzil-i merama vâsıl olur. «Rûzgârın önüne düşmeyen âdem yorulur» denildiği gibi mizâc-ı asra muhalif olan niyât ve efkârın fi'ile gelmesi ve gelse bile devam etmesi nâ-kabil olduğundan, umûr-ı devlette asır ve zamanın hükmünü ve ihtiyacâtını bilip ona göre hareket etmek, vükelâ-yı devlete umûr-ı vâcibedendir.

Memurîn-i devlet dört nev'idir : Biri, gerek kendisi, ve gerek rü'yet-i maslahat etmesi de iyidir. Ve diğeri zâtı kötü ve işi güzeldir ve birisi de, kendisi hüsn-i hulk sâhîbi olarak lâkin maslahat görmesi fenadır ve diğer nev'i dahi hem kendisi bed-ahlâk ve uygunsuz ve hem de gördüğü maslahat yolsuzdur. Devlet ve millet için en hayırlısı evvelki sıfatta olan zevat ve ziyade muzır olanları dahi dördüncü mertebede sıfatı beyan olunan eşhâstır. İkinci derece yazılan sıfat halkça fena ise de, devletçe muzır olmayıp üçüncü raddede yazılan nev'i halkça memdûh görünür ise bile mesâlih-i devlet için bî-fâide ve belki muzırdır. Politikanın ruh ve esası tabayi'-i beşeriyye ve kulûb-ı insaniyyenin müdekkikâne mütalâası olup emzice-i muhtelife-i insaniyyeyi tanımayan adam hiç bir vakitte politikaşinas olamaz. Ashâb-ı manâsıb umûr-ı politikada, yalnız nefsini mülâhaza edip, ahvâl-i hâzırasını hoşça geçirmek sevdasında olur ise, pek çok kusur ve hatalara dûçar olur. Binaenaleyh erbab-ı politikadan olan zevat sevâbık-ı ahvâli tefekkür ve tahattur ile vukuât-ı hâliyeyi muhakeme veyahut ahvâl-i hâzırayı tedkik ve mütalaa ederek, ahvâl-i müstakbeleyi istidlâl ve muvazene etmelidir. İdare-i devlet ve memleket ve milletin en iyisi ne olduğunu bilmek ve esbâb-ı isti'malini aramak ve her milletin haline cesban olan şurût-ı nizam ve idareyi anlamak maddeleri politika erbâbına elzemdir. Süferânın memuriyetçe sıfat-ı dâime ve sâniyesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olamaz. Erbâb-ı politikaya göre hîn-i mükâlemede madde-i matlûbenin zâten ve maslahaten husûlü, her ne vadide bast-ı kelâm etmekliğe mevkûf ise bilâ-tekâsül o vadide lisan kullanmak iktizâ eder. Devlet memurlarına ehemm ve elzem olan madde azil korkusuyla iktizâ-yı hâle mugayir ve maslahatça muzır harekette bulunmamaktır. Zira icab-ı hâle mebnî gelen âdi azilde beis yoktur, yine nasb olunur. Menfaat-ı mahsûsa ve mazarrat-ı zâtiyye gelip geçer şey olarak ashâb-ı manâsıba göre en ziyade havf olunacak şey, rütbe-i sadakat ve mertebe-i âliye-i namus ve haysiyetten azl olmaktır. Buna da ekseriya tama' ve irtikâb beliyyesi ve sâir türlü harekât-ı redî'a-i rezîlesi sebeb olur. Mansıb ve memuriyetten azlin yine nasb ve ibkâsı kabil ise de Hüda ne-kerde rütbe-i sadakat ve haysiyetten ma'zûl olanların nasbıyla iâde-i itibarât-ı sâbıkaları müşkildir. Bu cihetle ukalâ-yı memurîn her şeyden fazla vikâye-i namus ve itibarlarını gözetmek farz-ı ayn mesâbesinde olmakla, asıl mazarrat-ı dâimeden hazer ve mücânebet eylemeli ve maiyeti memurlarının dahi tahkik ve ıslâh-ı hallerine dikkat etmelidirler. Devlet memuriyetinde bulunan zat, her halde devlet ve milletine ve vatan ve memleketine muhabbet-i dâimesi olup, elinden ve dilinden geldiği, velhasıl mütehammil ve muktedir olabildiği mertebe terakki-yi saadet-i hâl-i mülk ve millet ve husûl-ı mamûriyet ve istirahat-ı memleket hakkında leyl ü nehâr sarf-ı tâb u tüvân edercesine hizmet ve gayret etmelidir. Ve memur olduğu mesâlihte, âkılâne ve bî-garazâne malumat üzre hareket edip, vukuf ve malumatı olmayan maslahatlara tahsil-i malumat etmeğe sa'y ve ikdâm eylemeli ve göreceği mesâlihte menfaat-ı zâtiyye veyahut riayet-i hâtır veya havf ve ihtiraz misillû agrâz-ı mütenevvi'a ile hakikat-i hâl ve iktizâ-yı maslahattan udûl etmeyip, mesâlihin icab-ı sahîhî her ne ise, ona göre tesviyesine himmet etmeli ve her bâr mazarrat-ı âmmeyi taklîl ve menfaat-ı umumiyyeyi teksîr edecek şeylerin husûlüne nezaret ve ikdâm eylemeli ve esbâb-ı ârâyiş ve ünvân, kesb-i şöhret-i hasene etmeğe medâr-ı kâfi olmadığını ve nüfûz ve ikbâl ve itibarın mütemadi kalamayacağını bilerek, tahsil-i şöhret için sâbit ve bâki olabilecek kadr ü haysiyet-i zâtiyye tedârikine çalışmalı, mal ile zengin olmaktan hüsn-i sıyt ile olmaklığı tercih eylemeli ve memuriyetini fâide-i zâtiyye istihsâline hasr ve âlet etmeyerek fevâid-i umumiyyeyi tercih ve takdim ile menfaat-ı mahsûsasını menâfi'-i âmmeden istihsâl etmeğe kanaat etmelidir. Ve umûrunda nâfizü'l-kelâm olup, lâkin teferrüd dâiyesiyle ifrât-ı nüfûz ve ikbâlden ve hakkında vahşet-i âmmeyi mûcib olacak harekât ve ef'âlden sakınarak ve rüfekâsıyla hüsn-i ittihad üzre olarak birbiriyle bilâ-mûcib husûmet ve nefsaniyeti istilzâm edecek ef'âlde bulunmamalı ve birbiriyle karındaş gibi olarak bir devlete hizmet ettiklerini der-hâtır edip, gerek rufe-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kâsına ve gerek halka daima emniyet-bahş olmalıdır. Mamafih kendisini istihfaf dahi ettirmeyerek, nazar-ı halkta mehîb ve muvakkır gösterip ve dost ve hayır-hâhlarına emniyet-i tâmme ve kendinin harekât-ı vâkıasından dolayı hayr u şer ve nîk ü bed vukûat ve mesmû'attan lâzımü'l-ihtar olan şeyleri ifade etmek üzre ruhsat îtâsıyla, böyle şeyleri mahremlerinden sualden hâli olmayıp, vuku' bulacak ifâdâtı mîzan-ı akl ve dirâyetle bi'l-muvazene ihtar-ı hayır-hâhlarından müstefid olarak muktezâsına göre hareket eyleye ve bazılarının beyan-ı halde havf eylediklerini his ve derk eder ise, derhal emniyet vererek esbâb-ı ihtirazlarının indifa'ıyla ya kendine fâidesi olacak şeyleri haber almak veyahut bilmediği maddeleri bilmek için kişi mütecessis olmak lâzım olmakla, umûr-ı memuresine müteallik mevadda ve husûsen vuku'ât-ı âleme tahsil-i vukûf ve malumat etmekten ve taharri ve tecessüsten hâli olmaya ve idare-i câriyye ve ahvâl-i mülkiyyeyi daima taharri ve sual ve erbâbından tahkik ederek def' ve tanzimi lâzım gelen maslahatlar olduğu halde ıslah ve ta'dil ve tesviyesine müsara'at eyleye ve mugâyir-i nizam ve muhill-i âsâyiş-i mülk ve enâm olacak mevadd-ı muzırra ve mefâsıd-ı redî'a zuhûrunda derhal men'i vesâil-i lâzımesinin istikmâl ve istihsâline ikdâm ede ve böyle şeylerde daima mâdunu olanlara hüsn-i misal irâe ve ibrâz eyleye ve hukuk ve mesalih-i ibâdı ve umur-ı mülkiyyeyi ahkâm-ı şer'iyye ve nizamât ve kavanîn-i mer'iyyeye tatbiken hüsn-i rü'yet ve tanzime himmet ede. Eğer kavânîn-i kâfiyye mevcud değil ise, çünkü kavânîn-i kâfiyye-i mevzu'ası olmayan ve nizam ve rabıtasız olan mülk ve devlette hayır ve şer ve nef' ve zarar ve sıdk ve kizb ve lutuf ve zulüm ve gadr ve sahâbet ve refah ve adem-i emniyet ve esbâb-ı imarî ve harabî-yi mülk ve millet ve vikâye-i ırz ve hetk-i namus keyfiyâtı birbiriyle mahlût ve müsavî gibi câri olarak, öyle mahalde hiç bir gûne nizam ve hüsn-i idare hâsıl ve müstemir olamayacağına mebnî, ıslah-ı ahvâl-i mülk ve millet için hükmü kat'iyü'l-mefâd bir kanun-ı mutedil vaz'ına ve ahkâmının düsturü'l-amel tutulmasına gayret eyleye ve düvel-i mütehabbe ile olan muahedât-ı mevcûdeye riayetle hilâfı hâlât vuku'a gelmemesine ve herhalde düvel-i fahîme ile te'kid-i muvâlât ve teksir-i hüsn-i mesâfât ve münasebâtı müstelzim olabilecek husûsât-ı nâfi'a ve vesâil-i hayriyyenin istihsaline ve adâvet ve husumet-i şedîdelerini intac edecek hâlât-ı muzırranın vuku'a getirilmemesine ve menâfi'-i devlet ve milletin ez-hercihet muhafaza edilmesine sarf-ı rü'yet ve himmet kılına ve memduhiyyet-i şan ve şevket-i devleti müsteclib olacak mesâlihin icrâsına ikdâm-ı tâm oluna ve tebaa-yı mevcûdenin memâlik-i dâhiliyye ve hâriciyye ile teksir-i ticaret ve istihsal-i menafi' ve servet eylemelerini dâi olan teshilât ve tedâbir ve tertibâtın istikmâli maddesine itina ve ihtimâm olu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na. Mesâlih-i cesîmede ihdas-ı vesile etmekten ziyade vesâil-i mevcûdeden kesb-i menfaat eylemek daha evlâ olduğundan vikâye-i câh ve mesned veyahut kesb-i şan ve şöhret dâiyesiyle bir gûne ihlâl-i âsâyiş-i devlet ve milleti ve hasar-ı hazine ve memleketi müntic olacak gâileler ihdas edilmemesine ve alelhusus nakz-ı ahd ve fesh-i sulh ve müsâlemet ile devletin ırz ve namus-ı âlisine halel gelmedikçe, muharebe ve sefer kapısı açılmamasına gayetle dikkat ve böyle şeylere sebeb olmamağa kemaliyle bezl-i rü'yet oluna ve bir de umûr-ı politikayı mevadd-ı âdâb ve ahlâka karıştırmak gibi muhataralı şey yoktur. Yani, münaza'at-ı vâkıayı derhal namusa nakl etmek, o misillû münaza'atın hal ve faslını dâire-i imkândan tard etmekle beraber olduğundan, bu madde-i dakîkayı pek ziyade gözetip, işi birbirine karıştırmayarak, yoluyla davranmak ehemmdir. Ve mülk ve milletin tasallut-ı adâ vesâir usât ve haveneden dahi muhafazasıyla zaruriyât-ı zamaniyyeden olarak bazı gavâil-i dahiliyye ve hâriciyye zuhûru takdirinde, iktizâ-yı hal ve maslahata göre ıslah ve tesviyeye ve hüsn-i netice ile indifa'ı çare ve tedbirinin vücûda getirilmesine dikkat edile ve fâide-i mülk ve millet ve fütûhât ve menfaati câlib olacak şeylerden dahi ihtiraz olunmaya. Şu kadar ki, mütalâasız mesâlih-i cesîmeye teşebbüs etmeyerek, eğer hüsn-i neticesini aklı keser ve menâfi'-i mülkiyyesi husûle geleceğini kaviyyen ümid eyler ise, ol vakit öyle bir maslahat-ı cesîme açılmasında beis olmayacağından, ona göre âkılâne hareket eyleye. Hâsılı sonra maslahat fenalaşıp kırıldıkta tamiratıyla uğraşacağı şeylerden sakınarak böyle mevadd-ı mühimmede, evvelce güzelce mülâhaza ve tedkik ederek, uhdesinden gelip becereceği umûra bed' ve mübâşeret ve nevâib-i umûr zuhûrunda sabır ve tahammül ile hakîmâne hareket ede.

(Sadık Rif'at Paşa, Müntahabat-ı Âsâr, s. 2-37)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI

MAARİFE DAİR BEND-İ MAHSUSTUR

Üzerinde müteayyiş olduğumuz kürre-i arzın hakâyik-i ahvâlinden bahs eden jeoloji fenn-i cedîdi vasıtasıyla, şimdiye kadar icrâ olunan tedkîkat-ı târihiyye ve tecârib-i ameliyye iktizasınca, nev'-i benî Âdem halk olunmazdan mukaddem, rûy-i zemin nev' ve cinsleri münkariz bir takım hayvanat-ı garibetü'l-eşkâle makarr ve me'va olup, fakat insandan evvel his ve idrâk sahibi bir hayvan daha gelmemiş idüğü ve ol haysiyetle âdem eşref-i mahlûk olduğu isbat olunmuştur. Fakat bu nev'-i şerîf gördüğümüz hâl-i intizâma girinceye kadar, türlü suretlere girip, bit-tedric, menzile-i hâzıraya terakki ettiği tabiat-ı külliyyenin her şeyde meşhûd olan âsâr-ı tedrîciyyesinden müstedel olmakla, bidâyet-i ahvâl-i beşeriyye dahi, derpîş-i im'an olundukta, ol zamanlarda insanın delili yalnız akl-ı heyûlanî olacağından, adamlar adeta hayvanlar gibi sürü sürü, çırılçıplak, dağlarda bayırlarda gezip ve önlerine gelen ırmaklardan def'-i şiddet-i teşnegî ve yabanî meyvalar ile men'-i ıztırab-ı cu' ve gürisnegî edip, yazları dağ tepelerinde ve kışları sehl mahallerde taayyüş etmiş ve sonra sonra nüfus tezâyüd etmekle, kabâil-i müteaddideye münkasım olarak ve bir lüzûm ve iktizâya mebnî setr-i avret ve iltibâs-ı kisvet âdetleri çıkarak, bu vechile, ihtilât ve ihtiyaç arttıkça hassa-i beşeriyye olan kuvve-i akliyyenin icâd ve ihtirâ' eylediği usul ve etvar ve âdât dahi derece derece ve zaman zaman zuhûra gelmiş olacağı tasavvur olunur ve bu mebde'den kıyas ile daha aşağılara indikçe, çünkü nüfus ne kadar çoğalsa ihtiyâcât ve ona göre dahi ihtira'ât beraber artacağından, meselâ karı-koca, dört beş çocuktan ibaret olan bir cemiyet-i beşeriyyenin husûl-i inzibat ve saadeti için kuvve-i bedeniyyesi ve muhtac-ı ileyh olması cihetiyle, erkeğin hâkim ve âmir itibar olunması ve keza böyle on beş yirmi cemiyet def'-i mazarr ve cem'-i iktidâr için bir arada ta'ayyüş etmek lâzım geldikte, iktizâ-yı tehâlüf-i tabâyi'-i beşeriyye üzre, her şahıs ef'âlini mukarin-i hakkaniyet görerek, muarızıyla tenâzü' hâsıl olacağından, fasl-ı hukuk için akıl ve tecrübe ve kibr-i sin cihetleriyle cümlenin muhterem ve müsellemi olan bir şahsın, zikr olunan cemiyetlere hakem ittihaz kılınması ve böyle birer merci'-i mahsûsa merbut olan kabileler, daha daha ileride tekessür eyledikte, bir kaç kabilenin birlikte geçinmesi ve hükümlerde ihtilâf olmamak için, cümlesine birden hük-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mü şâmil bir âmir-i müteferrid nasb edilmesi iktiza etmekle, hülâsa nev'-i insanın hîn-i hilkatten beri beyinlerinde usul-i zâbıtanın devam ettiği ve her halde ahâd-ı nâsın husûl-ı saadet ve selâmeti için bir müteferrik-i zevi'l-iktidârın taht-ı emrinde mahkûm durması, kavâid-i tabiiyyeden olduğu istidlâl edilir ve hâlen Amerika ve Asya kıt'alarında kesret üzre beyâbanlarda geşt ü güzâr etmekte olan akvâm-ı vahşiyye ve ahşâm-ı gayr-i medeniyyenin suret-i ta'ayyüşleri dahi bu müdde'aya bürhan-ı celî olabilir. İşte devlet tayin olunan hey'et-i medeniyye dahi merâtib-i meşrûhanın en son hasıl ettiği bir sıga-yı cem'ü'l-cümû' olarak, fakat bu idare öyle kabile hükûmetine makîs olmayarak dairesi pek vâsi ve hasbe't-temeddün enva'-ı umûr-ı muhtelifeyi câmi bulunduğundan, kuvve-i âmirenin eyâdi-i müteaddideye taksimi lâzım gelmiş ve her işin mihver-i matlûbda idaresi zımnında, tabaka tabaka ve birbiri altında âmirler kullanılıp, ancak bu silsilenin merci'-i âlâsı olmak için ulul-emr ünvanında bir şehriyâr-ı sâhib-i iktidar dahi, imâme-i sübha-i umûr ve ahkâm ihtiyar olunmuştur. Bu cihetle vücûd-ı insanî nasıl bir takım ecza-yı lâ-yetecezzanın terekkübünden hâsıl olmuş bir cisim ise, devlet dahi ol ecza mesâbesinde bulunan millet efrâdının tecemmü'üyle kesb-i sûret etmiş bir hey'et olarak, bilfarz bedende her ne kadar sıhhat ve selâmet olsa, müterekkib olduğu ecza derecelerine nisbetle, ondan teessür edeceği gibi, bi-aynihi cism-i devlet dahi ne mertebe sahîh ve sâlim olursa, efraddan her şahıs dahi hisse-i cüz'iyyesi kadar kesb-i sıhhat ve selâmet edeceğine ve bilakis ona bir sakâmet ârız olacak olur ise, yine te'sir-i umumîsi efrâda râci olacağına nazaran hilye-i rüşd ve fetânetle mecbûl olan her ferd için, içinde bulunduğu hey'et-i milliyyenin hangi derecesinde bulunur ise bulunsun, kendi cisminin selâmetine sa'y ederce elinden geldiği mertebe, devletine hüsn-i hizmet etmek ve ol vâsıta ile hem ebnâ-yı cinsinin umûmuna birden yaramak ve hem de sâye-i lutfunda geçindiği velinimetinin ihsânına karşı borcu olan vazife-i şükranîyi edâ etmek lâzıme-i insâniyet ve hamiyet olduğu aklen sâbit olur ve işbu lâzıme-i akliyyenin meâli nusûs-ı Kur'aniyye ve ehâdis-i nebeviyye ile dahi emir ve tenbih buyurulmuş olmakla, şer'en dahi her müslim için metbu'u olan ulul-emre itaat ve millet ve vatanının saadetine himmet etmek ferâiz-i diniyyedendir. Lâkin milletimiz silk-i medeniyete sülûk edeli, daha az vakit olduğundan, diriğ ki, vezâif-i mezkûreyi lâyıkıyla idrâkten henüz avâm-ı nâs mahcup ve milel-i sâire nazarında ma'yûb kalmışlar ve ama insaf olunsa, min-cihetin ma'zur bulunmuşlardır. Zira kaide-i hukuk-ı medeniyye üzre, bir milletin asıl vazifesi zimâm-ı umûr-ı cumhur müfevviz-i yed-i idaresi olan devlet-i metbu'asının hükmüne rıza ve mutâvaat ve devletin dahi birinci düşüneceği şey, idare ettiği milletin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hüsn-i terbiyesine mütemadiyen ikdam ve himmet olduğu ve Cenâb-ı Hak ömr ü şevket ü iclâlini rûz-efzûn buyursun, velinimet-i bî-minnetimiz ve padişahımız Efendimiz Hazretlerinin mebde'-i rûz-ı saadetimiz olan cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı şâhâneleri gününden beri, neşr-i ulûm ve maarif cihetine masrûf buyurulan enzâr-ı lutf u âtıfet-i seniyyeleri âsâr-ı celîlesinden olarak on beş yirmi sene zarfında, fünûn hayli ilerleyip, mahal mahal Dersaadet'te ve taşralarda umûm mektebleri açılmış ve bir yandan açılmakta ve ihsan ale'l-ihsan olmak üzre, bir sınıf mektebler şâkirdânına elbise ve ta'am ve maaş dahi verilmekte bulunmuş olmakla, şimdiye kadar vech-i matlûb üzre adamlar yetişmek me'mul bulunduğu halde, mekâtib-i mezkûreden çıkan şâkirdânın içinde sahîhen Devlet-i Aliyye'nin işine yarayacaklar nâdir görülüp terbiye-i umumiyye madde-i mühimmesi dahi pek ağır yürümekte ve ekser erbâb-ı dikkatin mütalâaları vechile bu hale usul-i tahsiliyyenin yolunda olmaması başlıca sebeb olmaktadır. Çünkü bizde çocuklar mahalle mektebine başlatıldıkta, arabî lisanına mahsus olan elifba'dan bed' ile altı yedi sene mektebe gidip, sekiz on hatim ettikleri halde ellerine harekesiz yazılı bir mektup verilse okuyamamakta ve hattâ kendilerini okutan hoca efendilerin ekserisi bile bu halde bulunmaktadır. Bunlar mahalle mektebinden alınıp, mekâtib-i umumiyyeye verildiklerinde dahi arabî sarfından bed' ile sıyga ve zaman nedir ve sarf ve nahiv ne demektir, hiç anlamayarak tâ nahve kadar alelamya okuyup, Izhâr ve Kâfiye'ye kadar çıkarlar ve eğer kendilerinde kabiliyet-i zâtiyye var ise, ol vakit tahsil ettiği şeyler arabî lisanının doğruca okunup yazılması için yapılmış kavâid olduğunu idrak ve bâdehu kendi lisanını bildiği kavaid-i arabîye tatbik ile osmanlıca okuyup yazmağa iktidar hâsıl ederler ve eğer kabiliyet-i mezkûre yok ise, tatbik yolunu çıkaramayıp, iki satır bir tezkerecik yazmak lâzım gelse, biçareler kendi lisanlarının elifbâsını ve sarf ve nahvini bilmediklerinden, arabî malumatı yardım etmeyip hem sebk-i ifadeyi yolsuz ve hem de türkî olan kelimelerin ekserisini imlâsız yazarlar ve bu aczin, etfâl şöyle dursun, usûl-i mûtade üzre tekmil-i nuseh etmiş me'zun ve müntehi zatlarda bile görüldüğü vardır. Ama elsine-i sâirenin elifbâları ve sarf ve nahivleri kendilerine mahsus olmakla, etfâl ibtida, telâffuz edecekleri elfâzın ne demek olduğunu bildiklerinden, üç dört ayda düzgünce ibare okumağa meleke hâsıl edip, ondan sonra yine kendi lisanlarının sarf ve nahvini tahsile mübâderetle, en ziyade iki üç sene içinde lisanı üzre olan her yazıyı okur ve hem de yazar olur ve bir kere de şu sermayeyi kazandıktan sonra herhangi ecnebî lisanının tahsilini arzu etse, onun sarf ve nahvinin şivesine nazar ile kendi lisanına bit-tatbik, az zamanda ele geçirirler. Binâberin sâirlerin üç dört senede hasıl ettiği

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meleke için, biz on dört, on beş sene ömür sarf etmeğe muhtaç olarak, ol vakte kadar yaşımız on dokuz yirmiye bâliğ olur ve hengâm-ı civanîye mahsus olan heves-i tahsil gevşeyip imtidâd-ı müddet-i tahsiliyye hasebiyle kuvâ-yı zâhire ve bâtınaya fütûr gelir ve ehemm olan ulûm-ı sâire ve elsine-i ecnebiyye tahsiline vaktimiz kalmaz. İşte içimizden erbâb-ı hüner ve kemâl nâdir ve ma'dûd yetişmesine birinci sebeb budur. Şu hal, bizce terbiye-i umûmiyyenin ilerlemesine hâil olduktan başka, çünkü bizim lisanımız arabî gibi bir derya-yı belâgati ve tahsin-i nazm u eş'âra has olan fârisîyi cem' ve istimal ile, nesir ve nazım cihetlerinin ikisini dahi hâvi olmakla, Avrupalılar bu lisan-ı dil-pezîrin tahsiline can u dilden arzu-keş oldukları halde, mücerred, beyan olunan yolsuzluktan neş'et eden su'ubet hasebiyle öğrenemeyip, bu cihetle, bizim ne kitaplarımıza ve ne de usûl-i diniyye ve milliyyemize vâkıf olamadıklarından, nâçâr düşmanların ağızlarına bakarak, hakkımızda türlü yanlış efkârda bulunmalarına bâis olmaktadır. Buna mebnî, bilfarz, şimdi lisan-ı osmanîye göre, bir elifbâ ve hece risâlesi tertib ve türkçe Sarf ve Nahve dair muhtasar ve mutavvel bazı kitablar te'lif etmek ve bundan sonra mahalle mektebîerinde eski yol bırakılıp, tarz-ı cedîd üzre talim olunmak ve mekâtib-i umumiyyede dahi, evvelki tahsil usulü daha bir suret-i mazbûtaya konulup, teshil edilmek gibi vesair gûne bazı tedabir-i islahiyyeye teşebbüs olunduğu takdirce, umûm mekteblerine alınacak çocuklar oldukça lisanlarınca yazıp okumağı öğrenmiş ve harekeli bulunan âyât-ı Kur'aniyyeyi bittabi' söküp, serbest kıraata alışmış bulunacakları cihetle, hem şimdi yedi sekiz seneler sarfıyla tahsil olunan malumat bir iki senede ele getirilmiş ve hem de arabî sarf ve nahve başladıklarında sıygaları kendi lisanlarının zamanlarına tatbik ile kolayca ve az vakitte anlamağa istidat hasıl olmuş olacağından ve ecnebî müştaklarına dahi, tarîk-i suhûlet gösterilmiş olacağından, herhalde şu yolsuzluğun istihsâl-i esbâb-ı ıslâhı Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celîlesi'nin himmetinden me'mul ve muntazardır.

(Tercüman-ı Ahval, nr. 34, 2 Zilka'de 1277/3 mayıs 1861, s. 1-3)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XII

AVRUPA ÖRNEĞİ DEMOKRASİ

Viyana'da müceddeden teşkil olunmuş olan Millet Meclisi'nin hîn-i küşâdında haşmetlû Avusturya imparatoru hazretlerinin telâffuz eylediği nutk-ı resmînin tercümesidir :

Sunûf-ı ahâli-i memleket hakkında, müsavât-ı hukuk kaziyyesine riâyet olunması ve meb'usân-ı milletin vaz'-ı kavânîn emrinde re'yi munzam bulunması hususlarının, devlet hakkında netâyic-i hayriyyeyi müstelzim olacağı nezdimde meczûm ve müteyakkındır.

Geçen Teşrin-i evvel ve Şubat aylarında ilân olunduğu vechile, bi-avnihi Taâlâ, icrasına mübâderet olunacak olan usul mevadd-ı âtiden ibarettir :

Hukuk-ı devleti, eyaletlerin mümkün mertebe hal-i istiklâli ve bununla beraber nüfûz-ı hükûmetin icrâsına lâzım gelen yek-cihetî ve ittihad üzerine tesis ve bina etmek maksadıyla, bit-tecarib hüsn-i tesirâtı sâbit olan hükûmet-i meşrûta usulünü kabul ve ittihaz eyledim.

Usul-i müsâvât ve hakkaniyete tatbiken ve bir kaç yüz seneden beri taht-ı hükûmetimizde bulunarak, yek-diğerle birâderâne hüsn-i ülfet ve imtizac etmekte olan milel-i muhtelifenin her biri hakkında levâzım-ı ma'delete riâyeten ittihaz eylediğim şu usulün memleketin her tarafına şümûl ve intişarına sa'y ve ihtimam edeceğimdir.

Eyalet meb'usları buraya tecemmü' edip artık bu bâbda şek ve iştibâha mahal kalmamış ve her sene evkât-ı muayyenede tecemmü'leri tezâyüd-i nüfûz ve kudretlerini mucib olacağı derkâr bulunmuştur.

Min-ba'd, eyâlât ahâlisi Viyana'da bulunacak meb'usları vasıtasıyla benimle muhabere edecekler ve bu vech ile haklarında hayırlı olacak hususâta malumat-ı yakîniyye hasıl ederek nizamat-ı nâfi'a ihdâsı ve ahâlinin muhtaç ve arzu-mend olduğu kavânînin vaz' ve tesisi zımnında tedâbir-i mümkineye teşebbüs edeceğimdir.

Müteyemminen küşâd olunan işbu millet meclisi bazı mevadd-ı mühimme ve müsta'cele ile iştigal eyleyeceğinden, bu senelik vezâifini tamamiyle ifâ edemeyecektir. Şimdi, bizim şu tedâbir ile hal edeceğimiz mesâil mevadd-ı müşkileden olup, yani maksadımız Avusturya memâlikine âsâr-ı ilm ü irfan münteşir ve şâyi' olduğu ve her sınıf kendi hukuk ve vezâifini öğrendiği halde, ihtilâf-ı diyanet ve cinsiyet-i beyne'l-ahâli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hüsn-i imtizac ve ittihad husûlüne mâni olamayacağını enzâr-ı âleme karşı isbat etmektir.

Her cins tebaasını himaye eden ve milel-i muhtelifesinin münasebât-ı hukukiyye ve ictimaiyyeleri hakkında, serbestiyet-i kâmile îta eyleyen bir devlet, memleketinde vesâil-i saadet-i hâlin intişârına meydan verdikten başka kendisi dahi kesb-i nüfûz ve iktidâr eder. Çünkü serbestiyet üzerine mebnî olan kuvvet, dahilen ahâliyi hoşnud edip, haricen dahi bir tarafa mucib-i havf u ihtirâz olmaz.

Mukaddemce dahi ilan eylediğim vechile, vaz' ve tesis etmiş olduğum kavanîn ve nizâmâtın te'kid ve tahkimi hususunu kemâl-i emn ü itminân ile ahâlimin dirayet-i müselleme ve gayret-i vatanperverânesine havale ederim.

Usul-i serbestiyete muvafık hüsn-i harekâta mübâderet edeceğiniz ve meclisin hîn-i tatiline kadar memuriyetlerinizde kesb-i takviyet edip, gerek hükümdarınız ve gerek vatanınızın teşekkür ve mahmidetiyle mazhar-ı mefharet olacağınızda iştibah etmeyeceğiniz meczûmumdur.

Macaristan ve Hırvatistan ve İsklavoni ve Transilvani ahâlisinin millet meclisine meb'usân-ı millet intihab ve irsâl eylemeleri hususu dahi, karîben hüsn-i suretle tesviye-pezîr olmasını me'mul ederim.

Bu bâbda, bir taraftan maksadımın muvafık-ı hakkaniyet olmasına ve bir taraftan ahâlimin zekâvet ve fetânetine emniyet ve itimad ederim. Ahâli hakikat-i hâle ve vaz' eylediğim kavânîn ve nizâmâtın lüzum ve menfaatine kesb-i vukuf eylediklerinde, me'mûlüm vechile, hüsn-i kabul ve icrasına müsâraat ve hâlât-ı sâirede dahi meşhûd olacağı vechile, metbû'-ı meşru'larına ibrâz-ı sadakat ve mülkümün her tarafından millet meclisi'ne meb'usân intihâb ve irsâline mübâderet edeceklerdir. İşte bu vechile, kemâl-i emn ü âsâyişle âsâr-ı hasene-i sulh ve salâhdan mütemetti' ve zevk-yâb olmamızı eltâf-ı ilâhiyyeden me'mûl ederim.

(Tercüman-ı Ahval, nr. 37, 9 Zilka'de 1277/10 mayıs 1861, s. 3-4)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII

TEMBELLİK VE CEHALET

Memâlik-i islâmiyyenin âb u havasının ciyâdet ve letâfet ve arzının feyz ve bereketi sâir her iklim ve diyardan ziyade olması takribiyle, ahâlisinin kuvve-i zekâ ve kiyâsetleri dahi sâir iklim ahâlisinden ziyade olması, muktezâ-yı hikmet-i ezeliyyeden olup, böyle iken, bunca âb u havası vahîm ve ahâlisi gabî iklim ve diyardan türlü türlü meta' çıkması ve cenk ü muharebede kuvvet peyda etmeleri, memâlik-i islâmiyyeden böyle çok şey umulurken, cennet-mekân Sultan Mahmud Han Hazretleri'nin ikdâm ve ihtimamlarıyla meydana çıkıp, Zât-ı mülûkâne dahi vâlid-i muazzamlarının eser-i mülk-dârîlerine iktifâ ve mamuriyet-i mülk ü memleket ve istihsal-i âsâyiş-i fukara ve ra'iyyete bezl-i himem-i lâtuhsa buyurmaları cihetiyle, günden güne tezâyüd bulmakta olanlara gelinceye kadar, böyle hiçbir şey görülmemesi, ahâlisinin sa'y ve gayrette noksan himmetlerinden başka bir şeye verilmez. Düşünülse bu şuna benzer ki, mirasla eline geçmiş gayet mültefit ve müzeyyen bir ev sahibi, o evin içinde ve bahçesinde ne var, ne yok ve ne hâsıl olur ve nasıl biter, haberi olmayıp da, aşırı mahalden ecnebi birisi gelip, o evi silip süpürüp, nizamına koyup, bahçesini ekip ve biçip, yemişlerini toplayıp ev sahibi evde otura dursun, iktizâ ederse «bizim ev» desin, evinde ne var bilmesin, çünkü pek çok memleket halkında gördüm ve memleketinin ahvâlinden sordum, bildiği bütün yanlış çıktı. Hele gezdiği ve gördüğü yerlerin adını bile doğru belleyip haber veren nâdirdir, ama bunlar gabâvet ve humkundan değil, belki adem-i ihtimâm ve takayyüdündendir. Bir de okuyup yazmak fazla bir şeydir diye belledikleridendir. O ise, dinine de, dünyasına da lâzım olduğunu zavallı bilemiyor ve biraz da hazır yemeğe alışıp, emekle yemeği bilmediklerinden oluyor. Bunlar ibtidadan çocuklarını tenbel alıştırmasalar ve büyüyüp gidince, işten kaçıp dişten kaçmasalar, kimseye muhtac olmazlar, ama erkek ve karı, zengin ve züğürd şehir halkları, hemen «köylüler ekip biçsin yiyelim ve el dokuyup diksin, giyelim ve bol bol birbirimizi hezl ve istihzâ ve fâsl ve mezemmet ve mübâhat etmeyecek şeylerle fahr u ruunet edelim» yolunu tutmuşlardır. Köylüler ise her ne kadar gece ve gündüz çalışırlarsa bile, bereket versin Tanzimat'a, yani sanki Voyvoda ve mültezimlere para aldırmak boynunun borcudur, işini gücünü bırakır bir köylü ile takılışıp tecrim ettir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meyince rahat etmez idi. İşte şimdi sâye-i şâhânede böyle şey olduğu yoktur, ama yine bunlar tenbellik ederler, zira şükürler olsun, şimdi hallerince vergileri evvelki gibi olmayıp, başka türlü tecrim olundukları dahi yok iken, niçin muzâyaka çeksinler. Velhasıl köylü olsun, şehirli olsun bir kişi küçükten tenbel büyümemiş olsun ve emekle olsa ve emekle yemeğe alışmış olsa, ihtiyacı olmasa bile hazır yiyip ten-perverliğe bakmaz. Çünkü mürüvvet ve himmetten değildir. Belki kendi nev'ini soymanın bir nev'idir. İşte memâlik-i islâmiyye halkı yakın vakitlere gelince, tahsil-i maarif ve sanayi edip, hem halkın işine yaramak ve hem dahi kendisi âhara muhtaç olmayıp, hüneri ve san'atı sayesinde serbest geçinmek yoluna gitmeyip, ömürlerini beyhude yere geçirerek, fakat işte «Hak Taâlâ rezzâktır» deyip tembellik ederek ve yiyip giymeğe ve şehvaniyete gelince her şeyin nefâsetini arayarak, sözünü geçiremezse arz-ı ihtiyaca ve niyaza başlar ve halinden ve geçinmesinden şikâyet eder. O vakit Hak Taâlâ rezzaktır deyip, sabır ve tevekküle yapışmaz. Bunun için ticaret ve san'ata heves etmiyorlar. Hak Taâlâ eksik etmesin, Devlet-i Aliyye'nin dahi merhameti kesîr ve ihsanı vefîr olduğundan, hazinesini bu makulelerden esirgemiyor ve yine ferâh fahûr geçiniyorlar. İşte bu merhamet, Devlet-i Aliyye'ye mahsustur, lâkin bunlar çocuklarını küçükten acımayıp ihtimamlı terbiye ederler ve tembel alıştırmayıp okuyup yazmak ve san'at öğrenmeğe ikdâm ederler ve devlet tarafından bu minval üzre daha ziyade himmet olunursa, usul-i san'at ve ticareti öğrenip, sâire ihtiyaçtan vâreste olurlar.

(Ceride-i havadis, nr. 141, fi B (Receb) 15, 1259/1 Ağustos 1843)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIV

HUKUK-I NAS
(Onuncu bend)

Nefs-i insan, tab'an şöyle bir hal-i mahlûkiyettedir ki, kendi kendine vefa ve kifâyet etmez. Binaenaleyh, gerek asl-ı nefsini muhafaza ve gerek suret-i istikmal peyda etmek ve hayvan-ı âkile münasib olur surette ta'ayyüş eylemek için, behemahal, ebnâ-yı cinsinin muâvenet ve muhâlatâtına muhtaç olduğu, tecârib sebebiyle derece-i kifâyede müsbettir. Nüfus-ı insaniyândan kuvve-i nâtıka ve müdrikeden âtıl ve hayvanât-ı vahşiyye gibi yalnız havass-ı kuvâ-yı hasîsaya mütevaggıl olarak, ayılar arasında perverde olmuş olanların nice emsâli vardır. Bundan başka müşahede olunur ki, tabiat bazı hayvanâta tahsis etmiş olduğu kuvvet ve âlât-ı tabiiyyeyi insaniyândan diriğ etmiş ve bu lutfiyâta bedel, kelâm ve akıl faziletini veya hiç olmaz ise, hem-cinslerinin ünsiyetleri münasebetiyle onları istifâze eyleyecek hâsiyeti kendilerine vermiştir. Kelâm ise insaniyânı birlikte muvâneset ve teâvün etmek ve kuvve-i akliyye ve vukûflarını hadd-i kemâle eriştirmek keyfiyetlerine kesb-i liyakat ettirir. Ve insaniyân bu vech üzre, erbâb-ı idrâk ve ferâsetten olunca, muhafaza-i nefslerinin ve tedarikât-ı hevâyiclerinin vesâilini tahsil ederler. Her bir şahıs dahi, sâirlerinin teâvün ve teâmülü olmayınca, ferag-ı bâl ile hoş geçinmeğe ve istikmâline sa'y etmeğe kâdir olmadığını kendince hisseyler. Binaen-alâ-zâlik tabiat tâife-i insaniyânı bu minval üzre yaratmış olduğu hasebiyle, birbirlerini muhafaza ve müştereken muâvenet ve müzâherete kendilerini tayin etmiş olduğuna bu hal kâfidir. İşte kâffe-i insaniyân beyninde mevzu' olan hey'et-i ictimaiyye-i tabiiyyenin kaziyesi zikr olunan keyfiyetten istihraç olunur. İşbu hey'et-i içtimaiyyenin kanun-ı umumîsi odur ki, her ferd sâirlerinin muhtaç oldukları şeyi icra etmelidir ve kendinin zâtına aid vazifesini bilâ-kusur ifaya muktedirdir. Cümle-i insaniyân mukteza-yı tabiatlarına muvafık vech üzre geçinmek ve hallâk-ı müştereklerinin murâdât-ı ezeliyyesine mutabık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hareket etmek için indlerinde vâcibü'l-amel olan kanun-ı mezkûr selâmet ve saadet ve muhassenât-ı menâfi'-i azîzelerinin lâzımesince, cümlemiz nezdinde aziz ve muhterem olmak gerektir. Vâcibât-ı zimmetimizin mürâatına bâdi-i merbutiyetimiz olan mecburiyet-i umumînin keyfiyeti işte böyledir. Bu takdirde azam-ı menâfi'imize âkılâne çalışmak muradında olduğumuz halde, kemal-i dikkatle ol vâcibât-ı zimmetimizi ifâ etmeliyiz.

(Vattel'den tercüme)
(Tasvir-i Efkâr, nr. 20, 22 Ağustos 1278/3 Eylül 1862, s. 4).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XV

CEVDET PAŞA'NIN SADULLAH PAŞA'YA BİR MEKTUBU

Mârûz-ı bendeleridir ki

On ikinci cildin vusûlüne dair ve teveccühât-ı celîlelerinin hakk-ı bendegânemde bekāsını mübeşşir bir kıt'a emirnâme-i iltifat-sermâye-i âsafâneleri vusûl buldu, mûcib-i mesar u iftihâr oldu.

İşbu eser-i âcizâne ve nâcizânem hakkında irâd buyurulan tafsilât-ı sitâyiş-âyât-ı âsafîleri onun değerinden çok ziyadedir, fakat ahass-ı âmâl-i çâkerî ahsen-i devletlerinin istimrârını mutazammın olmak hasebiyle bendelerince kadr u kıymeti fevkalâdedir.

Târih-i âcizînin hâtimesi olan Vak'a-i Hayriye, Devlet-i Aliyye için bir asr-ı cedîde mebde olduğundan orada söz kesilebilir ise de, bu vak'a İsterliç (Rus askeri) askerinin ilgasına müşâbih ve muvafık olduğu halde neticelerinin mütenâfi olması, yani İsterliçin ilgası Rusya'nın izdiyâd-ı kuvvetine bâdi olmuşken, yeniçerinin ilgası o neticeyi vermemesi tarihçe bir mühim mesele olduğundan burası dahi mebâdisini yazan müverrihin kaleminden çıkmak lâzım geleceği mütalâasına binâen tarihin ilerisine devam olunması cümle-i irâdât-ı hikem-âyât-ı celîlerinden olup, halbuki nice seneler ism-i bî-müsemma gibi salnâmelerde yazıldıktan sonra adı unutulmuş olan Encümen-i Dâniş tarafından hisse-i âcizâneme ifrâz olunan kıt'a-i tarihiyye vak'a-i mezkûreye dek yazılmak üzere tayin edilmiş ve irade-i seniyyesi dahi ol vechile ısdâr buyurulmuş olduğundan vak'a-i mezkûreye gelindiği gibi memuriyet-i âcizânem hitam bulmuş ve âtisi halef-i âcizânem olan vak'anüvis efendiye kalmıştır.

Kaldı ki, asr-ı hâzıra takarrüb olundukça iş ağırlaşıyor. Hakāyık-ı ahvâli tasrih değil, telmih bile güçleşiyor, ilerisini artık ahlâfa bırakmak lâzime-i haldendir. Yeniçerilerin ilgası İsterliç askerinin ilgasına bazı cihât ile mümâsil ise de, bu iki kaziyenin pek çok cihetleri mütebâyindir. Şimdi bu cihetleri tâdâd ile bir derin bahse giremeyiz, fakat sathice nazar-ı mütalâaya alındığı halde görülür ki onu, buna kıyas etmek kıyâs-ı maa'l-fâriktir.

Malum a, devlet denilen hey'et-i mecmu'a, evvelâ üç tabakaya münkasım olur ki daire-i saltanat ve vücuh ve eşrâf-ı millet ve efrâd-ı ahâli-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dir. İşbu sunûf-ı selâse mütevâzin ve mütevâfık olursa, cemiyetin ahengi düzgün olur ve illâ bozulur, bozuk sözler, bozuk sesler işitilir, sonra bu üçten hangisi evvel davranıp da ahengi düzeltirse cemiyet onun havasını çalıyor ve hükûmet o perdeden dem vuruyor. İngiltere'de ibtida asilzâdegân davranıp ıslahata kıyam eylediklerinden, onların arzusuna muvafık bir hükûmet-i meşrûta teşekkül etmiştir. Fransa'da tabaka-i ulya ve mutavassıta vaktiyle davranmadıklarından iş, tabaka-i süfla yedine geçerek cumhuriyet yoluna gitmiştir, Rusya'da ise ıslahata tabaka-i ulyadan başlandı ve en kavî bir hükûmet-i mutlaka tesis olundu.

Bizde dahi ıslahata taraf-ı saltanat-ı seniyyeden başlanmış olduğu cihetle yeniçerinin ilgası İsterliç askerinin ilgasına benzer, lâkin yeniçeri Devlet-i Aliyye'nin kalbinde bir seretan illetiydi. İsterliç askeri ise Rusya'nın omuzunda bir ur idi. Yeniçerilik Osmanlıların iliğine işlemiş ve ocaklar asabiyyet-i milliyye makamına kâim olarak devâir-i devletin usul ve füru'unu istilâ eylemiş idüğüne nazaran devletin zâtiyâtından mâ'dûd olmuştu; onun ilgasiyle ehl-i islâmın kuvve-i asabiyyesine zaaf geldi. Şuabât-ı idarede taraf taraf açılan yerleri asâkir-i nizamiyye doldurmayıp, o türlü boşlukları doldurmak için pek çok ıslahât-ı dâhiliyye icrâsı lâzımdı. Devlet-i Aliyye ise idare-i gayr-ı merkeziyye tahtında idare olunageldiği ve eyâlâtın biri diğerine benzemeyip, her biri idarece başka bir yol almış olduğu cihetle, her tarafın ahvâl-i hususiyyesini düşünerek ıslahât-ı matlûbeyi ona göre yapmak lâzım gelirdi. Bunu yapabilmek ne kadar çok vukuf ve maharete mevkuf olduğu muhtac-ı tafsil değildir.

İsterliç askeri yeniçeri gibi Rusya'nın ahvâl-i zâtiyyesinden ma'dûd ve kavmiyet ve milliyete merbut olmayıp, onun ilgasiyle yalnız idare-i askerîde açılan yer, asâkir-i nizamiyye ile dolup taştı. Rusya'nın dahiliyece olan müşkilâtı bizim müşkilâtımız kadar değildi ve Büyük Petro tanzim-i askerle beraber devletine lâzım olan ıslahatı icra ediyordu, bizim bu yolda olan ihtiyacatımız daha ziyade muğlak olduğu halde gereği gibi teşebbüs olunmadı, ara sıra vuku bulan teşebbüsat dahi hikmet ve icâb-ı hâl-i memlekete muvafık değildi.

Malum a, bir tasavvuru kuvveden fi'ile çıkarmak, mebâdi-yi selâsenin içtima'ına mütevakkıftır; bunlar ilim, irade ve kudret, yani yapmağı bilmek ve azim ve cezm-i kavî ile yapmağı istemek ve yapabilmektir. Bu mebâdi-yi selâse müctemi' idi, zira kendisi azimet-i kat'iyye ashâbından olduğu halde o vakte göre lâzım olan malumatı hasıl etmek üzere Avrupa'nın en mütemeddin yerlerini gezip dolaşmış ve servet ve meknet ne gibi şeylerden husule geldiğini muayene ve tahkik etmişti. Binaenaleyh İsterliç askerini ilga ile kesb-i iktidar eylediği gibi ıslahat-ı lâzimeyi der-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hal icra ile sanayi' ve ticaretin terakkisi esbâbının istihsaline müsâra'at eylemiş ve memleketçe esbâb-ı terakki olan şeylere hasr-ı nazar edip taklid-i sırf yoluna gitmemiş ve kâbil-i icra bir yol alıp, beyhude nazariyat ile uğraşmamıştı. Hattâ köleleri ile idare olanagelen çiftlikât ashâbının imtiyazâtına hiç dokunmamıştı, çünkü devletine kuvvet vermek için o gibi şeylere mecbur değildi.

Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın hali ona biraz benzer, çünkü Mısır'da ıslahata mani olan Kölemenler, bîgâne bir kavim olup, ahaliye merbut değildi, onlar aradan kalktığı gibi memleket her türlü ıslâhata müstaid oldu, o dahi sefahat yolunda Avrupa'yı taklit etmeksizin mücerred, esbâb-ı terakki ne ise onların istihsaline ikdâm etti, gerek askerce, gerek mülkçe ashâb-ı malumattan zatlar yetiştirdi, az vakit zarfında bir hükûmet-i kaviyye vücuda getirdi.

Sultan Mahmud-ı Sani Hazretleri, azîmet-i kaviyye ve irade-i kat'iyye sahibi bir padişah-ı zî-şân olup, saltanat-ı seniyyeyi yeniçerilerin dest-i tagallübünden kurtarmak için ocakları ilga ile emeline nâil ve kudret-i lâzimeyi hâiz oldu. Lâkin bizim ahvâlimiz iktizasınca, Petro gibi bir Avrupa seyahati edemezdi. Dâhilen ve hâricen lâzım olan malumatı hasıl etmek kuvve-i âkilesi makamında olan vükelâya aitti ve ser-i kârda ihtiyacât-ı zamaniyyeye göre ıslahât-ı lâzime icrâsına muktedir zatlar bulunmak lâzımdı. Halbuki o zaman ser-i kâra geçenlerde bu ilim ve iktidar yoktu. Hüsrev Paşa olmasa ihtimal ki, asâkir-i nizamiyye bile oldukça yolunda tertip ve tanzim olunamazdı.

Vak'a-i Hayriye'den sonra sefine-i devletin dümenini eline alan Reis Pertev Paşa, tekke şeyhlerinin sözüyle hareket ederek Edirne müsalâhasını müntic olan sefer-i meş'umun açılmasına ve bâdehu Cezayir'in elden gitmesine sebeb oldu ve hayli müddet ıslahat-ı dahiliyyeye dek muharebât-ı dahiliyye ile uğraşıldı, memleket harab oldu, devlet bitâb oldu, sonra da sırf taklid yoluna gidildi, bunda da ifrat edildi, binanın ihkâm-ı erkânına bakılmadı, nakşına özenildi, emr-i terakkinin ilel ve mebâdisini istihsale çalışılacağına malumat ve âsâr-ı müteferri'asına heves edildi, bu yolda dahi memleketin uğradığı hasarât kabil-i ihsa' değildir.

Eski merkubların imâlini ıslah yolunda işe başlamış olsaydık, az vakit zarfında ayakkabı dikicilerimiz âlâ kundura dikmeyi ve kırmızı meşin yapan debbağlarımız âlâ kundura kerestesi yapmağı öğrenirlerdi. Acele kundura giymeğe heves ettik, kerestesiyle beraber dikicileri dahi hariçten gelerek burada kazandıklarını çıkın çıkın altın edip memleketlerine gönderdiler, bizim esnafımız ise mahvolup bitti. Nice sanayi'imiz battı, güzel gemiler yapıldı ise de asâkir-i bahriyyenin fidanlığı ticaret-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bahriyye olduğu bilinmedi ve emr-i ticaretin tervîcine hiç ikdam olunmadı.

Bir aralık bazı zevât-ı fetanet-simât zuhûr ile devletin umûr-ı hâriciyyesini epeyce yoluna koydular, lâkin onlar da ahvâl-i memleketi bilmezlerdi. Bilmeyerek yaptıkları nizamlar ekseriya memleketin bir tarafına uyarsa, diğer tarafına ve bazen nefsü'l-emre uymazdı. Bu cihetle kābilü'l-icra olmazdı. Baksana, devletin mahkeme-i kübrâsı olan Meclis-i Vâlâ'da teşkil-i tarafeyn kaidesine riayet olunmazdı ve evvel ve âhir kazasker efendiler teşkil etmedikçe muhakemeye başlamazlar iken koca bir Meclis-i Vâlâ'da bunun lüzumu bilinmezdi.

Biz o zamanlarda ileri gidiyoruz der iken ne kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne kadar düştüğümüzü çok sonra anladık. Bu cümle ile beraber bizim bazı ahvâl-i hususiyyemiz var ki başka devletlere nâfi' olan bize muzır olur, onlara devâ-yı âcil bize semm-i helâhil olur. Burasını derk ve temyiz eylemek ise en dakîk mesâildendir. Her yerde tevsi'-i ticaretin menâfi'-i azîmesi olduğu cây-ı bahis değildir, ama bizde Avrupa ticaretinin tevessü'ü bak neler yaptı.

Müteveffa ihtiyar Hanson'un kendisinden işittim : «İstanbul'a geldiğimde Galata'da on bir ecnebi mağazası vardı, bizimle on iki oldu» derdi. O zaman bu ecnebilerin davaları gümrükte bir komisyon marifetiyle rü'yet olunurdu. Serbestî-yi ticaret muâhedesinden sonra memleketimize o kadar ecnebiler tehâcüm etti ki, idareleri pek müşkil oldu, onlar için ayrıca mahkeme küşâd olunmak lâzım geldi.

Himâye-i ecnebiyye belâsı bize yeter iken, belâ üstüne belâ olarak bir de mahkeme-i muhtelite yapıldı. Ya o zaman, hikmete muvafık yolda bir ticaret mahkemesi yapmak kabil değil miydi? Evet kabildi, lâkin o zaman ser-i kârda bulunanlar dekāyık-ı umûr-ı adliyyeyi bilmezler ve erbâbından öğrenmeğe tenezzül etmezlerdi. Belki ticaret ne demek olduğunu bilmediklerine bu dahi bir delil-i kâfidir ki, sâlifü'z-zikr ticaret muâhedenâmesini, ecnebiler büyük ve küçük her nev'i ticaret edebilirler cümlesi münderic olup, esnâfın dükkânlardaki ahz u italarının küçük ticaret tabirinde dahil olduğunu bilmeyerek imza eylemiş oldukları, sonra Bâbıâli ile sefâretler beyninde bundan dolayı zuhura gelen keşâkeşlerden anlaşılmıştır.

Sathîce bir nazar edelim derken, şevk-ı iltifat-ı mehasin -gayat-ı devletleriyle sadedden çıkıldı, söz uzadı, maksad ise ehasin-i teveccühât-ı celîle-i hidiv-i ekremîlerinin bekāsı niyazından ibaret olmakla ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 18 Safer 1302 / 25 Kasım 1884

(Belleten, c. XV, nr. 58, Nisan 1951, s. 290-294).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI

PERTEV PAŞA'NIN LÂYİHASI

Ashâb-ı akl ve basirete malum ve hüveydâ ve cümle indinde şek ve iştibâhtan âri ve müberrâdır ki, ehl-i iman olanlar, bittabi, mecmû-ı kefereye hasm-ı cân ve ellerinden gelse, rû-yı arzda bulunan küffârı kılıçtan geçirmekliğe fırsat-cûyân oldukları misillû, cümle kefere milletleri bazan berâ-yı maslahat, kullanılan dostluk suretinden sarf-ı nazarla cemî'si, ehl-i islâmın adû ve düşmanı olarak maâz-Allahu Taâlâ, ellerinden gelse bütün ehl-i islâmı ortadan kaldırmak garaz-ı bâtılında oldukları zâhir ve ıyândır. Din-i islâmın ibtidâ-yı zuhûrundan tâ ahd-i karîbe gelince, Hak sübhâne ve Taâlâ Hazretleri'nin bu ümmet-i merhûmeye ihsan buyurduğu kemâl ve feyz ve galibiyetin esası olan nusret-i ilâhiyye ile, eğerçi islâm her bâr mev'ûd ve mebzûl ise de, maat-tefevvuk-ı aleyhi olan esbâb-ı ma'lûme husûlünde, ehl-i islâmın bir vaktinden beri zuhûra gelen taksiratları sebebiyle, etraf ve eknâfta bulunan bunca tavâif-i islâmiyye kefere istilâsına duçar ve kâfir ellerinde mahkûm ve nâçâr kaldılar ve uğradıkları mesâib ve beliyyâta kendi kesb-i yedleriyle uğradılar. Zira, ehl-i islâma göre, daima kefereyi düşman bilmek ve hiyel ve hud'alarına aldanmayarak gazâ ve cihâda hazır bulunmak ve din yolunda rahat ve huzuru terk ile çalışmak lâzım iken, gaflet-i lâubaliyâneleri sebebiyle, bu hususların cümlesinde taksirat ederek, mücâzât-ı ilâhiyyeye giriftâr oldular. El'an Moskoflu zabtında bulunan Kazan ve Kırım ve memâlik-i sâirenin bunca yüz bin nüfustan ibaret olan ahâli-yi islâmı ve kezâlik İngilterelünün peyderpey zabt ve tasallutuna giriftar olmakta olan Hindistan ülkesinde bunca islâm ve İspanyalu zabtında kalan Telemsan vesair bunca memâlik ahâlisinin işte bütün bu sebeblerle bu felâkete düştükleri âşikârdır. Gâvurlar ise, hâlâ gün-be-gün sû-i kasd ve ihanetlerini arttırarak, Hüda ne-kerde, fırsat bulsalar şarken ve garben mecmu'-ı memâlik-i islâmiyyeyi bir günde istilâ etmek isterler. Hattâ milel-i kefere beyninde, hasbe'l-mevki ehl-i islâm hakkında sâirlerinden mülâyim görünen İngilterelü dahi, bir vakitten beri Memâlik-i mahrusa ile mücâveret tahsil eylediğinden, şimdilerde ol dahi iç yüzünden bu arazinin ardında olduğu, peyderpey Yemen iklimine ve Hicaz taraflarına sû-i kasd tedârikinde olduğuna dair tevârüd eden havadisten malûmdur. Bu cihetle, bunların hiç birisinden Devlet-i Aliyye ve millet-i islâmiyye hak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kında hüsn-i zan ve emniyet câiz olmayıp, hususa Moskoflu öteden beri bu din-i mübîn ve Devlet-i Aliyye-i ebed-rehînin cümleden ziyade hasm-ı kavî ve düşmen-i mehîni olarak, bi-hikmetullahu Taâlâ, asfar-ı sâbıkada asâkir-i islâmın adem-i sebat ve hamiyetsizliğinden nâşi vuku' bulan hâlât-ı redîadan dolayı, gurûr ve istikbârı dahi derece-i gâyete gelmiş ve Devlet-i Aliyye'yi bayağı gözüne kestirmiş olduğundan, daima kurduğu niyet-i bâtılasını kuvveden fi'ile çıkarmak dâiye-i fâsidesiyle, kırk elli seneden beri, hiç bir vakitte tek durmayıp, ahd ü şarttan hariç türlü türlü bahane ve vesileler ile, ilân-ı harb ve muhâsemata tasaddi edegelmişti. Her ne hal ise, sonraki sefer-i hümâyûnu aharlarında bi-kudretillahi Taâlâ, Bonapart gailesine duçar olması takribiyle, yine Devlet-i Aliyye aleyhine olarak bunca arazi terki ve şurût-ı mekrûha ilâvesiyle akd-ı musalâha olunmuş ise de, bu kâfirin merâm-ı fâsidi sahih müsâleme olmadığına binaen, akd olunan şurûtun ekserisini ve alel-husus Anadolu hududunun tahliyesini ile'l-an icra etmediğinden başka, muahharen Asitâne'ye gelen elçisi, evvel emirde âdi olan rüsûm-ı sefâreti icraya bile tenezzül edemeyerek, meydana türlü türlü davalar ve kabûlü müşkil iddialar çıkarıp, ez-cümle Sırp milletini bayağı bir devlet hükmüne koyacak suretleriyle teklifât-ı anîfeye tasaddi ettikçe, taraf-ı Devlet-i Aliyye'den biraz vakit kazanılıp da, etrafın takviyeti ve kılâ-ı hâkâniyyenin istihkâmâtı ve mühimmât-ı harbiyyenin teksir ve tehyiesini ve sâir mehâmm-ı lâzımenin tedârik ve rü'yeti hasıl olmak için, mübâhase ve mükâlemelerle savuşturmak ve belki hafifçe şeylerle zarurî mümâşât olunmak vadilerine gidilmiş ise de, bir fâidesi olmadığından maada, bu haller ile Devlet-i Aliyye'yi bütün bütün hiçe saymak derecesine geldiğinden, nihayet ma-takaddemden menvî ve musammemleri olan Rum milleti fesadını bağteten meydana çıkarttı. Ve fesâd-ı mezkûr, mutlaka Moskoflunun tahrik ve iânesiyle zuhûr ederek, suret-i hudûsu ve el-yevm ne halde ve ne merkezde olduğu, ammenin malûm ve meşhûdu olmağın, tarif ve tafsile hacet yoktur. Rum milletinin bu gûne umumî hareket ve isyana cüretleri zu'm-ı bâtıllarınca kendilerini raiyetten, yani hükûmet-i islâmiyyeden kurtarıp vatan-ı kadîmimiz diyerek, memâlik-i islâmiyyeyi zabt ve istilâ ve başlı başlarına bir hükûmet peydâ eylemek zu'm-ı bâtılından nâşi olup, Moskoflunun bunlara iâneti ve fesadlarını tervic ve tahrike tasaddisi dahi zu'munca din-i bâtılına hizmet etmek ve hem de Rumlar Moskoflunun bu iânesiyle, merâm-ı bâtıllarına dest-res olmaları lâzım gelse, Moskoflu tabiatiyle onlara hâkim olarak, memâlik-i Devlet-i Aliyye'yi zahmetsizce zabt ve tasarrufa almak dâiye-i fâsidesinden ibaret olduğu, ulul-ebsâre zâhir ve âşikârdır. Binâberin Moskoflu ile Rum milleti bu fesad tedbirine yirmi otuz seneden beri beyinlerinde mahfiyen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şurû' ve teşebbüs ederek, şimdiye kadar bir vakit ve fırsatını gözetmiş oldukları, muahharen vâki olan tahkikat ile tebeyyün eylemiştir. Her ne ise, bu kere vakit fırsattır zu'muyla, ve keenne mecmu'-ı millet-i islâmiyye kendi zevk ve safalarıyle meşgul ve gaflet ve âsâyişe mecbûl olarak, hemen bağteten haklarından gelinmek âsândır fikr-i bâtılıyla kurdukları fesâdı meydana çıkarmışlar ise de, li-hamdil-minne, Devlet-i Aliyye dahi çarçabuk davranıp, tedâbir-i lâzımenin icrâsına mümkün mertebe kıyâm ve hareket ve ez-cümle vüzerâ ve ulemâ ve rical ve ocaklılar umûmen ittifak ve ittihad ve usul-i bedeviyeti iltizâm misillû, tedârikât-ı âcileye teşebbüs ve himmet eylemeleriyle, kâfirlerin kolaylıkla husulüne ümid-vâr oldukları suretten Hak Taâlâ Hazretleri şimdiye kadar masûn ve mahfûz buyurmuştur. Lâkin gâvurların fesâd ve isyan maddesinde umumen kılıçtan geçirinceye kadar rû-nümâ olan ahvâlleri ve bi-hikmetullahı Taâlâ henüz Mora ve Girid misillû mecma'-ı usât olan mahallerde, kemayenbagî kahr ve izmihlâlleri müyesser olamamış olduğundan, madde-i fesâd gün-be-gün suûbet ve iştidâd bulmakta ve frenk devletleri dahi kezalik gerek mümaşât ve gerek sahih muvâfakat her ne ise, Moskoflunun merâmını tervice çalışmaktadırlar.

(Lâyıha-i İttihadiyye, Ez-âsâr-i merhum Pertev Paşa, 1270 / 1853).

(Ün. Kt. T.Y. 6993)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— II —

BATI'YA VE DÜNYAYA AÇILIŞ

I. Avrupa risalesi — Mustafa Sami Efendi 73
II. Seyahat-nâme-i Bahr-ı muhit — Mühendis Faik 84
III. Brezilya müslümanları — Şerîf Efendi 88
IV. İngiltere ve Fransa sefaret ve seyahat-nâmesi — Aleko . . 94
V. Seyahat-nâme-i Londra'dan 97
VI. Avrupa Seyahat-nâmesi — Rıfa'a bin Bedevi 103
VII. Savfet Paşa'nın bir mektubu 109
VIII. Londra 111
IX. Hulâsa-i politikiyye ber-vech-i umûm 115
X. Kozmorama 118
XI. Dünya'da nüfus artışı ve neticeleri 120
XII. Kutup seyahati 122
XIII. Zikr-i kraliyet-i Deli Petro — Castéra 125
XIV. Tarih-i Napolyon'dan — çev. Vartan Paşa 128
XV. Tezkire-i Napolyon'dan 132
XVI. Tarih-i Amerika'dan — çev. Ali Rıza 137
XVII. Avrupalı devlet adamları — Sahak 140

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

AVRUPA RİSALESİ'nden

Mâh-ı merkûmun on dördüncü günü bir akşam üzeri Rim Papa hükûmetine tâbi', leb-i deryada kâin Draçine nâm kasabaya duhûl ile ol gece beytûtet ve ferdâsı Rim Papa'nın makarr-ı hükûmeti olan Roma şehrine muvasalat olunmuştur.

Şehr-i merkûm Avrupa'nın en kadîm bilâd-ı cesîme ve meşhûresinden ve onda olan imarat ve kenâyis lâyu'ad olarak, buranın ahalisi ilim ve kemal ve harb-bâzlıkta fil-asl mecmû'-ı Avrupalulara fâik iken, biraz eyyamdan beri metrûk kalıp, şimdiki halde fakat ressamlık fenninde maharetleri ve mozayık tabir eyledikleri hurde hurde renk-âmîz taşlar ile imal eyledikleri tasvirler bir diyarda yapılır şey olmadığı meşhurdur. Ve bu şehrin derûnunda biaynihi Dersaadet'te Sultanahmet meydanındaki dikili taşa ve yine Elçihanı'ndaki çemberli taşa şebîh vesair dikili taşlar olup, bunlar âsâr-ı eslâftan ve elyevm indlerinde cevherden zî-kıymet olmasıyla çoluk ve çocuğun isâl-i seng-i hasar etmemesi zımnında etraflarına tunç parmaklıklar çevrilerek muhafaza olunmaktadır. Ve öteden beri elsine-i nâsda zeban-zed olan Kızıl Elma, San Petro nâm kenisâ-yı kadîmin ismi olup, ol vechile Kızıl Elma ıtlakı bunun hâricen kubbesi bâlâsında levn-i elma ile ma'mul bir alem olmasından icab eylemiştir ve kenisâ-yi mezbûr civarında bulunan kütüphânenin Avrupa'da kâin mecmu'-ı kütüphânelerden kadîm ve muteber olduğu meşhurdur. Ve burada her bir lisan ve edyân ve cemî'-i fünûn-ı mâziye ve zamana müteallik envâ'-ı kütüb-i bî-pâyân ve yine bir tarafta müze tabir eyledikleri tasvir-hânede nice tesavîr-i nâdide-yi firâvan ve antikaya dair şâyân-ı istigrab ve temaşâ ve Avrupalılar indinde her biri birer hazine değer katı çok nevâdirât-ı hayret-efzâ görülmüş olup, şimdi bu antika tabiri bâlâda dahi bir kaç mahalde tezkâr ve suret-i tarifinden sarf-ı enzâr kılınmış ise de, bu maddenin bir nebzecik tasrihi sadedde münasib görünmekle ber-vech-i âti tarifine ibtidar kılınmış olup, şöyle ki, asıl antika lafzı lâtin lisanında atîk şey mânâsına olarak elyevm Avrupalıların ıstılâhında antikadan murad altından toprağa varınca her ne oins eşya olur ise, misli bulunmayan veyahut nâdir bulunan atîk şey demek olarak,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meselâ Hazret-i Adem aleyhisselâmın zaman-ı saadetlerinden kalmış bir altın tas veyahut bir toprak fincan bu asırda ele geçmiş olsa, Avrupalılar mücerred bunların atîk olmalarına itibaren ikisini dahi müsavi tutup, katı çok akçe ile iştirasına tâlib olurlar. Bu surette bundan fâideleri nedir diye şüphe vâki' olduğu halde, el-hâletü hâzihi Avrupalıların müsellem olan bunca ihtira'at ve her bir maslahatın suhuleti için gün-be-gün terakki bulan tertibât ve sınâatı ancak bu makûle âsâr-ı eslâfa itibar ve taklid ve bir taraftan dahi kendi ilim ve karihalarını onlara izafe ve temhîd ile ibdâ' ve nice hâric ez-ukûl-ı beşer havârıku'l-âdâtı ve alelhusus vapur gemisi ve bu vapur âlâtları vasıtasıyla âmme-i âlemiyânın ve ezcümle memâlik-i islâmiyede kemâliyle revâcı olup, eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olduğumuz kâğıt ve tülbent ve cam ve saat vesair her türlü emti'a ve akmişeyi ve daha agreb olmak üzere çend seneden beri havada pervaz eylemek ve zîr-i zeminden teller vasıtasıyla beş yüz mesafe mahalle bir lahzada haber göndermek misillû harikulâde keyfiyâtı, büsbütün bu antika dediğimiz kadîm eyyamda gelen erbâb-ı hırfet ve kemâlin eserlerini zâyi' etmeyerek ve bir taraftan dahi kendi ilim ve marifetleri zamîme eyleyerek ihtira' eyledikleri teslim olunduğu halde, antikanın şâyân-ı itibar olduğu itiraf olunur ve hattâ Ayasofya-yı kebîr câmi'-i şerîfi derûnunda bulunan cenahlı iki melek suretlerinin ve yine câmi'-i şerîf-i mezkûrun sair bazı mahallerinde olan resimlerin ve Dersaadet'te sâir bazı mevaki'de kâin dikilitaşlar ve emsali şeylerin ezmân-ı atîkadan kalmış denilip de, hedm ve tebdil olunmayarak Ebu'l-feth ve'l-megazi Sultan Muhammed Han Gazi merhum tarafından kemafi'l-evvel ibkâ olunmasından eslâfta millet-i islâmiyyede dahi bu dakikalara vukûf ile antikaya itibar olunduğu cezm kılınır. Ve bu misillû âsâr-ı kudemânın böyle muteber tutularak, bir mahalde hıfz olunmasında bâlâda muharrer menafi'den başka bir faide dahi budur ki, ekser tarihlerde görüldüğü vechile, meselâ meşhur ressam Mânî ve Behzad'ın nakş eyledikleri tasvirler, sihir ve i'caz derecesinde imiş ve faraza filan padişah sikkesini cild-i bakır üzerinde yürütmüş vesair buna makîs filan kavmin kisve ve eslihası şöyle böyle olup ve İmad'ın hatt-ı ta'liki gibi yazı yazılmamış denilmekte olarak, şimdi bu ta'dad eylediğimiz şeyler ve gerek emsali, elyevm bir mahalde mahfuz olup da o makule tevârih mütalâasıyla iştigal edenler bu misillû şeyleri fakat sem'an bilmekten ise re'yü'l-ayn müşahede etmiş olsalar daha hayırlı olacağı cây-ı iştibâh değildir. Şu kadar ki Avrupalıların bazı kararmış ve simsiyah kesilmiş ebniye-i kadîmeyi artık antikaya olan muhabbetlerinin mübalagasından olarak hâliyle yani kireç ve boyasız öylece kapkara bırakmaları dahi ta'accüb olunacak şeydir. (s. 10-14).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

.....Mâh-ı merkûmun yirmi ikinci günü Roma'dan dahi berren hareketten sonra on saat zarfında Papa hükûmeti ile Toskana vilâyeti beyinlerini tahdid eden kapıdan imrâr ve ol akşam Sina kasabasında beytûtetle ertesi gün Toskana hükûmetinin payıtahtı olan Floransa şehrine bi'l-vüsul, çend rûz dahi orada karar olunmuş..... İşbu Floransa'da memâlik-i Avrupa'nın ekserisinde olduğu misillû fenn-i tababet ve kimyaya heveskâr olanların bis-suhûle kesb-i malumat eylemelerine medâr olmak üzere bir cesîm teşrih-hâne mevcut ve bunun mecmu'-ı Avrupa'da kâin teşrih-hânelerin ser-levhası idüğü inde'l-erbâb müsbet ve rû-nümûd olup, şöyle ki vücud-ı insan ve gerek ecsâm-ı kâffe-i hayvanda her ne kadar uzv-ı zâhirî ve bâtınî cümlesinin ve hattâ rahm-ı maderde perveriş bulmakta olan etfâlin meselâ her bir uzvu ne renkte ise biaynihi ol renkte olarak balmumundan masnu' nümûneleri olmasıyla ve hattâ her bir mûy ve urûkun mesâmât ve mahalleri dahi bilâ-noksan ayniyle i'mal olunmuş bulunmasıyla, âzâ-yı tabiiyyeden kat'a farkı olmadığı ve yine bir odada ispirto ile memlû şişeler derûnunda ve gerek kadîd olmuş filden karıncaya varınca vesair Hindistan ve Amerika havalisine mahsus enva'-ı hayvanât-ı berriyye ve bahriyye mevcud olup, diğer bir odada dahi kezalik balmumundan ma'mul rub'-ı meskûnda bulunan kâffe-i eşcâr ve meyva ve şükûfe resimleri olarak ve yine bir başka odada dahi nevâdir-i ahcâr ve madeniyât memlû olup, bu odalarda takım takım mevcud bulunan şeylerin üzerlerinde esâmi ve keyfiyetini mübeyyin puslaları dahi muharrer olmasıyla, meselâ Hind ve Çin'de ne makûle hayvanât ve eşcâr bulunur ve sedef içinde inci ne suretle hasıl olur, vesair buna makîs ahvâl ve esrâra kesb-i ıttıla' murâd eden erbab-ı ma'rifet marrü'l-beyan teşrih-hâneye duhul eyledikte izale-i iştibâh eder. (s. 15-16).

..... Ve cemaziyelevvelin yedinci günü Prusya devletinin darü'l-mülkü olan Berlin şehrine duhûl olunmuş olup, şehr-i mezkûr begayet cedîd ve şirin ve alelhusus dilber-i nâzperverleri tahammül-güdâz-ı uşşak-ı gamkîndir. (s. 19).

.....İngiltere devletinin payitahtı olan Londra şehrine muvasalat olunmuştur. İşbu Londra şehri Avrupa'da en cesîm ve ma'mur bir vilâyet olmakla meşhur ve kesret-i ticareti bir hadde bâlig olmuştur ki, yalnız vapur sefinesi olarak Londra ve sâir İngiltere iskelelerine âmed şüd eden altı yüz elli kıt'aya, vesair yelkenli tüccar gemisi yirmi üçbin bu kadar resîde olduğu kizb ve mübalâgadan berî ve dûrdur. Şu kadar ki havası her bâr duman içinde olarak, ecnebiye begayet muzır ve ne bal ise Avrupa'nın her bir mahallinde bulunduğu vechile, gaz tabir eyledikleri kandillerin Londra'da her diyardan ziyade kesreti cihetiyle geceleri gündüzünden rûşen bulunduğu, mahall-i mezburu seyahat edenler i[illegible]u-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de bedihî ve zâhir olup, lâkin bu vehamet-i havanın içinde yine Londra'nın hasnâ-yı perî-sima ve nazik-edâları Avrupa'nın bir diyarında görülmüş şey değildir. Ve devlet-i müşârünileyhânın asıl itinası umûr-ı bahriyye hakkında lâzım geldiğinden, asâkir-i berriyyesi fakat seksen bin nefer olup, ancak donanması bayağı haric ez-imkân suretinde olarak kebir ve sagîr bin kıt'adan mütecaviz sefayindir. Ve nefs-i Londra'da mütemekkin ahâlinin adedi bir milyon sekiz yüz bindir. Ve bu Londra'da vâki' olan sınaat-ı garîbe ve nevâdirât-ı acîbenin bu varak-pârede ta'dad ve beyânı derece-i istihâlede olmakla, Londra'nın vasatından cereyan eden Thames nehrinin zîrinden cisr yapılmakta olduğuna ve banko tabir olunan kâğıt sikke darb-hânesinde darb olunan kâğıt ne mikdar ise meselâ saat yelkovanının seyri misillû tertib olunan çarklar vasıtasıyla darb-hânenin büyük memuru bulunan kimse, ol darb olunan kâğıtların mikdârını bilmek ve bu cihetle sarîkadan muhafaza olunmak için icad olunmuş olan usûl-i acîbenin, yani bir odada bir sikke-zenin darb eylediği kâğıdın mikdarını diğer ayrı odada olan memur gâibden haberdâr olur derecede bilmesine dair sihir ve icaz vadisinde bir san'at bulunduğuna itimad olunduğu halde, kusur-ı Londra'nın her türlü garaibâtı tasdik olunur. Hülâsa-i kelâm bir mâh dahi orada ikametle sene-i mezbûr receb-i şerîfinin gurresi günü yine Thames nehri ve bahr-i muhit sularıyla mecmu' yirmi üç saat zarfında Londra'dan Fransa ülkesinde kâin Boulogne iskelesine ve oradan dahi iki günde Fransa devletinin payitahtı olup merkez-i memuriyetimiz olan Paris şehrine dâhil olunmuştur.

Der-beyân-ı Paris

İşbu Paris şehri Fransa devletinin darü'l-mülkü olup aded-i sekenesi dokuz yüz bine resîde olmuş arzî kırk sekiz derece elli dakika on dört saniyede bulunmuştur. Şehr-i mezkûrda katı çok ebniye-i mamure ve zî-kıymet eşya ile memlû dekâkîn-i muntazama ve müteaddid saraylar ve kütübhane ve rasadhâne ve cemî'-i fünûn için başka başka dershâne ve talimhâneler ve hastahâne ve tiyatro tabir eyledikleri hayalhâneler ve teferrüc-i âmme için enva'-ı mesire ve bahçeler, bunlardan başka tıb ve hikmet-i tabiîye tahsil edenlerin istifadeleri için botanik tabir olunur, rub'-ı meskûnda mevcud kâffe-i nebatâtın yetiştirilmesine mahsus sobalar ve yine bilcümle hayvanât-ı garîbe seyir ve muayenesi zımnında müstakil, müteaddid ve müzeyyen bahçeler olup, bunların bil-etraf tafsiline kesb-i ıttılâ murad eden ve gerek Fransa'da cesîm dağları cerr-i eskâl kuvvetiyle hafr ve derûnunda amelî derya teşkil ettirilerek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neşîb ve firâza seyr-i sefâin olunduğunu bilmek isteyen cennet-mekân Sultan Ahmed Han-ı sâlis asrında Paris'e sefir tayin olunan Mehmed Efendi'nin kaleme alıp Raşid tarihinin cild-i sânisinde muharrer bulunan takririni mütalâa eder ise, def'-i iştibah eder ve bu Paris'in vasatından Seine nehri güzar etmesiyle iki tarafa mürûr u ubûr için müteaddid ve müzeyyen asma köprüler olduğu, velhasıl bu şehrin şöhreti âfâk-gîr olmasıyla, onda olan her türlü şâyân-ı istigrab nevâdirâtın yegân yegân tasrih ve tefhimi imkânda olmadığı..

Der-beyan-ı mizac-ı ahali-i Paris

Paris ahalisi umumen zevk ve safa ve ihtişama mâil ve bir taraftan bây ve geda ve zükûr ve inâs kemal-i tasarruf ve idare ve leyl ü nehar hizmet ve sanatlarına sa'y ve ikdam ile beraber yine her bir zevkten geri kalmayan daima küşâde-dil ve her cins kavm ile ülfet ve ünsiyete mütemayillerdir.

Der-beyan-ı mizac-ı umumî-i ahali-i Fransa

Fransa ahalisi zeki ve tîz-meşreb ve müstehzi olup, ancak lâzımü't-teemmül olan maslahatlarında temkinleri ve istihzaları dahi açıktan açığa olmayarak yine üslûb-ı edeb üzre bulunduğu ve bunların hüsn-i ahlâkından olmak üzre ekseriya kemâl-i tevazu' ve meskenet ve hubb-ı vatan ve millet ve vikâye-i namus ve gayret misillû şâyân-ı medh keyfiyetleri dahi doğrusu adîmü'l-inkârdır. (s. 21-24).

Der-beyân-ı ahvâl-i umumiye-i Avrupa

Avrupa devletleri cümleten iseviyü'l-mezhep olup, bunlardan beş devlet ülkesinin yani İngiltere ve Prusya ve Felemenk ve İsveç ve Danimarka devletlerinin ahalisi protestant ve Rusya, rum ve maada Fransa ve Nemçe ve Ispanya vesair malumü'l-esâmî devlet ve hükûmetler katolik âyinindedirler. Lâkin meselâ protestant devletlerinin ülkesinde yine katolik ve kezâlik katolik âyininde olan devletlerde protestant usulünü icra eder katı çok kimse olup, âyin ve mezhep hususunda kimseye icbâr olunamadığından başka, her ne dinde olur ise olsun ve hattâ Yehud tâifesi dahi, madem ki erbab-ı liyakattan buluna, her bir devlet hizme-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tinde istihdâm olunur ve zükûr ve inâs mecmu'-i Avrupa ahâlisi okuyup yazmaktan haberdar olarak be-tahsis Fransa'da her bir şahıs ve bayağı bir hammal ve bir çoban lâ-akal kendisine ait bir mektubu olsun ketb ve kıraata muktedirdir. Velhasıl hüner ve ma'rifet hususunda Avrupalılar'ın sa'y ve ikdâmı bir hadd-i intihâya vasıl ve ta'lim ve ta'allüm maddesi bir derece kesb-i suhûlet eylemiştir ki, ekser mahallerde âmâ ve ebkem bulunan sabî ve sabîyelerin dahi müstakil mektebleri ve üstadları olarak, kendilerine mahsus nev-icad kitaplar ve işaretler ile sekiz on sene tahsil-i hüner ve ma'rifet ve ilim ve hünerleri semeresiyle kimseye muhtaç kalmayarak, tammü'l-âzâ sâir tabakat-ı nâs gibi, kemâl-i refâh ile taayyüş ederler ve bu mekteplerde gerek sağır ve dilsizlerin içinde ve gerek âmâlar takımında ulûm-ı hikemiyye ve fünûn-ı riyaziyyeye müteallik kitaplar te'lif eylemiş nice erbâb-ı kemal bulunup, hattâ dokuz on yaşında âmâ veyahut dilsiz kız ve erkek çocuklar vardır ki ilm-i hendese ve coğrafya ve sâir her fenden dakîk bahislere kâdirdirler. İşte Avrupalıların noksanü'l-âzâ etfâl ve sıbyan için dahi bunca tekellüfler ve masraflar edip, memleketlerinde teksir-i ulûma ve milletlerini cehaletten halâsa tâ bu derece sa'y ve gayret ve himmette ebnâ-yı cinslerini fakir ve marifetsiz kalıp da alillikleri münasebetiyle mecburen irtikâb edecekleri züll-i su'alden vikâyet eylemeleri şâyân-ı gıbta bir halet bulunduğu aşikârdır. Ve bunlar bu makule âzâsı nâ-tamam sabî ve sabîyeleri bu vech ile terbiye eyledikleri halde artık tammü'l-âzâ olan kimselerin hüner ve marifetleri kıyas ile fehm olunur.

Binâberin Avrupalılar kuvve-i mâliyye ve askeriyye ve mamuriyyet-i bilâd hususunda vesair her türlü tertibât ve nizamât ve sınâatta meşhur ve nâmdâr olmuşlar ve kâffe-i mesâlih ve umûrlarını saat çarkı gibi tertib eylemişlerdir. Meselâ ez-cümle insana asıl ibtida elzem olan hıfz-ı sıhhat-i vücut maddesi olarak, bu ise herkes evvelâ kendi mizacını ve sâniyen ekl ve şürb edeceği şeylerin hâr veya bârid olduğunu bilip de ona göre hareketle olacağından, işte Avrupalılar semere-i hüner ve ma'rifet ile bilcümle tebâyi'-i eşyayı ve nâfi' ve muzırı bilerek, vücutlarını hakîmâne kullanmakta ve çiçek illeti için aşı ve veba hastalığına karantina usulü misillû bit-tecrübe nice keyfiyetler ve çareler bulmaktadırlar. Ve hasta olanları dahi huzzak etibbânın kesreti ve lâ-siyemmâ her bir sınıf-ı alîlin ve emrâz-ı sâriyye ashâbının ve ihtiyar ve asâkir ve mütekâidînin başka olarak, velhasıl her bir şehir ve kasabada ve bazı karyelerde bile, zükûr ve inâs için müteaddid ve muntazam hastahaneler olup, bunların müstakil memur tabibleri ve her bir hastahânenin içinde enva'-ı muâlecât ile memlû eczahaneleri olmasıyla, kemal-i suhûletle pek az müddette şifa-yâb olurlar ve bu hastahanelerin bazı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları meşhûd-ı acizânem olarak gerek cesâmet ve metânet-i ebniyelerine ve gerek hastaların libâs ve firâş ve odalarının be-gayet pâk ve temiz ve et'ime ve nânlarının kemal mertebe ihtimâmlı ve has olmasına mütehayyir olmuşumdur. Ve bundan başka bu hastahânelere gelip giden hastaların hizmetinde istihdâm olunan tâife-i nisvânın ekserisi, zaruretinden nâşi olmayıp, katı çok muteber ve agniyâdan kimselerin kızları olarak, mücerred milleti uğrunda fedakârlık emeliyle, ecdâdından kalan veyahut rızâ-yı vâlideyniyle kâffe-i mâ-melekini ol hastahânelere vakf ve hem de kemal-i hoşnudî ile eyyâm-ı cevanîden ahır-ı ömrlerine değin, kendi vücutlarını dahi bir takım yaralı ve mecruh ashab-ı ilel ve emrâzın hizmetkârlıklarına münhasır eylemeleri kat-ender-kat bâis-i tahayyür-i âcizânem olmuştur. Şimdi bâlâda beyân olunan esbâb ve suhûletler vasıtasıyla Avrupa'da bây ve geda hastalar, be-gayet az vakit içinde şifa buldukları misillû, illet-i cünûna müptelâ olanlar dahi, gerek hekimlerin kemâl ve mahâretlerinden ve gerek Avrupa darüşşifalarının hüsn-i tertib ve rabıta tahtında bulunmasından seri'an halâs olurlar. Çünkü her bir memlekette herhangi mahallenin havası hafif ise, darüşşifa denilen mahaller ol semtte bina olunmuş olmasına ve derûnlarında be-gayet müzeyyen bahçeler ve fıskiye ve çeşmeler olarak, odaları dahi gayet muntazam ve kış günleri için sobaları ve leylen îkâd olunmak üzre âvize ve kandilleri bulunmasına binaen ve gerek beher on neferin müstakil bir hizmetçisi olarak, elbise ve et'ime ve eşribelerine kemaliyle dikkat ve kezâlik memur tabibleri olup, yevmiyye ikişer defa cümlesini muayene ve rü'yet eylediklerine ve asıl bâdi-i cünûnu her ne ise, meselâ bazı hatunlar fevt olmuş çocuklarının iftirakıyla tecennün etmiş bulunarak, bu makulelere balmumundan vesair şeyden masnu' çocuk tasviri irâesi veyahut teksir-i mal ve zeheb ve dinar hülyasıyla mecnun olmuş bulunanlara kalay ve kurşundan ma'mul meselâ, mangır misillû şeyler itası suretleriyle tesliyyet verilerek vesair her birine birer gûne mümaşât olunarak, sür'at-i tahlislerine ikdâm kılındığına ibtinâ'en ifâkat bulmayanları pek nadirdir ve bir de bunlar zencir-bend olmayıp, darüşşifanın her tarafında ve zikr olunan bahçelerde diledikleri vechile geşt ü güzar edip, şu kadar ki ahyânen serkeşlikleri zuhûr eyledikte, ol vakit kavî ipten masnu' nîm-ten şeklinde bir libas giydirilerek, bu takrib ile, iki elleri birbirine kavuşup, kimseye zarar isaline kâdir olamaz ve eğer bu usul ile dahi zapt olunamayan takım olur ise, o halde cevânib-i erba'ası pencereden hâli olarak, fakat tepe camlı ve kuru otluk ile memlû bir odaya haps olunup, hem kimseye zarar isâlinden berî ve hem de bilfarz libâsını çâk etse bile, odası otluk ile memlû olmasına ve bu ise libâsı ve firâşi misillû çâk olunamıyacağına mebnî, bu takrib ile kuru tahta veya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taş ve toprak üstünde kalmaktan masûn olur. İşte Avrupalılar bu kadar intihâ-yı tababete ıttıla' ile o misillû mübtelâ-yı cünûn olanların şifası daima hoşça tutulmak kaziyyesinde olduğuna karar verdiklerine nazaran, diyarımızda deli, kötek ile uslanır denilmesi lâ-ya'kılane bir sohbet imiş.

Bu mahalle kadar vaki' olan tafsilimizden Avrupalılar ulûm semeresiyle hıfz-ı sıhhat ve def'-i illetlerine pek eshel tarîkler bulmuş oldukları malûm oldu. Gelelim her bir insan hayatta oldukça en evvel lâzım olan emr-i ta'ayyüş hususunda ilmin dahl ü menafi'ine: Çünkü bu okuyup yazmak vasıtasıyla herkes hâsılât ve irâd ve menâfi'-i ticaretiyle vâki' olacak masârifini ber-vech-i peşin hesab ve badehu, ona göre usul-i muvazene üzre hareketle medyûn ve müflis olmaktan ve her bir ahz u i'talarında sened ve temessük tahririyle vakten mine'l-evkat dâiye-i tezvir ve inkâra uğramaktan masûn olurlar ve meselâ ilm-i hendese ve kimya kuvvetiyle bittecrübe kâr ve san'atlarına terakki-nihâde olup, bir hâk-i siyahtan musaffa ve mücellâ âyine ve fağfurlar tertib ve katı çok mahalde hususa Paris şehrinde bir sene zarfında muttali' oldukları ahvâl ve sanayi'-i cedîdeye dair bin beş yüz ciltten ziyade kitablar telif ve basmahanelerin kesreti hasebiyle, bis-suhule nuseh-i adîdesini tab' ve temsil ve Avrupa'da her ne makûle fünûn ve usul ve muamelât hakkında ve bayağı umûr-ı hasîseden addolunan mesela ra'y-ı ganem ve faraza bir hânede fare ve emsalî mûziyâtın def'i çaresi üzerine bile, Avrupa lisânlarının cümlesinde katı çok kitablar bulunduğu derkâr ve bu takribler ile bunlar hem kendi daire-i maişetlerini tevsi' ve mülklerini ma'mur ve hem de sâir ekâlimde kâin mahlukâta hayır ve menfaat eyledikleri âşikârdır. Binâberin Avrupalıların destgâh-ı hüner ve marifetlerinde hâsıl olan şekkerîn baklava ve hoşabı bize hoş gelip, ıyd ve sûr-gâhta kadife ve çuhaları kıyafet ve endamımıza doğrusu ne âlâ yaraşır!

Gelelim ilim ve maarifin her bir muamelât-ı câriyye hakkında vesile-i yesr ü suhûlet olması keyfiyetine: Ezan-cümle herkesin hânesinin kapısı üzerinde rakam ve dükkânları bâlâsında isimleri yazılı olarak, her kimin hâne ve dükkânına azîmet murad olunur ise, kimseye suale hacet kalmaksızın bilâ-tereddüt vâsıl olunur ve meselâ bir memleketten bir ahar vilâyete gidecek kimse dahi, esnâ-yı râhta hangi taraftan gitmesi lâzım geleceği ve reh-i râsıdını kayb etmemesi için sahra ve cibâl aralarında rekz olunmuş sütunlarda olan yazıları okuyup bu takrib ve vasıta ile bilfarz, Hindistan'dan gelmiş ecnebî bir kimse dahi olsa, mecmu'-ı Avrupa ülkesinde bir ferde sual etmeksizin dilediği şehir ve kasaba ve karyeye vâsıl olabilir ve bundan başka bu misillû erbâb-ı seyahatin her bir gideceği mahal kaç saatlik yolda ve meselâ uğrayacağı memleketler ne

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vechile ve harc edeceği araba ücreti ne miktardır, mahsus kitab ve haritaları olup, elhasıl, ilim ve hüner semeresiyle Avrupa'da seyahat maddesi dahi bir derece suhûlet kesb eylemiştir ki, yalnız bu keyfiyetin tarifi bir kaç cild kitabta beyân olunabilir. Ezcümle fünûn-ı hendese ve cerr-i eskâl kuvvetiyle memerr-i nâs olan tarîk-i âmmı hattâ muhâzisi ayyuka çıkmış cibâl-i azîmeye veyahut ka'r-ı zemine inmiş çukura tesadüf etmiş ise bile, bit-tedric tesviye ederek, serâpâ düz ova teşkil ettirmiş olduklarından, üç araba rahatla yan-be-yan mürûr edebilir ve bu tarik-i âmmın mahsus memurları olarak, daima tathir ve tesviyesine ve yemin ve yesarına gars olunmuş eşcârın terbiyesine dikkat ederler ve her türlü tekessür-i nev'-i benî Âdemi mucib olan vesâilin Avrupa'da ber-kemal olması cihetiyle ya bir kasaba veyahut bir karyeden hâli ne bir sahradan bir cibal olup, bu cihetle o misillû erbâb-ı seyahat hemen akçasına kuvvet dilediği şehir ve kasaba ve karyede otel tabir olunan hânelere nüzul ve kendi hânesinde dest-res olamayacağı esbâb-ı huzur ve rahata yani gümüş sahan ve altın kaşık ile tenâvülü misillû vesâir buna makîs meselâ on beş kese kıymetli kaliçe ve kadife sandalî ve kanepe ile tefriş olunmuş ve âvize ve ebniyeler ile tezyin kılınmış zer-baf atlas yorganlar ile hâb ve istirahata bu han dediğimiz mahallerde mevsûl olur. Şu kadar ki, bâlâda beyan olunan hanlarda ve gerek mecmu'-ı Avrupa'da kâin agniyâ ve ekâbir dairelerinde olsun, it'am maddesi hakkında, asıl i'tina ve dikkatleri tıbben serî'ü'l-hazm olmaktan ve bir de sofranın hilâf-ı mevsim kış günlerinde dahi, enva'-ı turfanda şükûfe ve meyva ve şekerleme ve altın şamdan misillû şeyler ile ziyneti hususundan ibaret olup, yoksa ta'amları me'luf olmayanlar hakkında yenir ve yutulur şey olmadığı. Biz gelelim bahsimize: İşbu beyan olunan tarik-i âmmın bunca tekellüfler ile tesviyesinden, yalnız erbâb-ı seyahat fâide-mend olmayıp, meselâ esnâ-yı muharebede asker ve zahîre ve top ve cephane imrarı için dahi be-gayet suhûlet olup, bundan başka gerek devlet maslahatları ve gerek âmme-i nâsın muamelât-ı sâireleri zımnında etrâf ve eknâfa irsâl olunan tahrirat ve mektupların sür'at-i îsallerine dahi bir sebeb-i azîm olmaktadır. Ve çünkü bu misillû mektûp irsaline mahsus olmak üzere dahi, Avrupa'nın bilcümle şehir ve kasaba ve karyesinde postahaneler olmasıyla her hangi devlet ülkesine velev bir şehir içinde bir mahalleden diğer mahalleye bir tezkere dahi olsa postahanelere teslim olunmasıyla, bunların mahallerine vâsıl olmamasının ve eyadî-i agyâra geçmesinin kat'a ihtimali olmayıp, bundan fazla hattâ bu madde tâ bu derece hüsn-i tertib ve nizâm tahtındadır ki, meselâ Paris'ten Londra'ya gitmek üzere öğle vakti postahaneye bir mektup teslim olunsa bunun bi-eyyi-hâl iki gün sonra ales-seher Londra'ya vâsıl olduğu dakikasıyla haber verilebilir. Ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

devlet maslahatlarına dair gayet müsta'cel bir madde zuhûrunda daha akall müddette muhabere olunmak için mecmu'-ı devletler ülkesinde telgraf tabir eyledikleri işaret-gâhlar olarak, bununla bir saat zarfında yüz saatlik mahalden haber alınır. Şimdi bu tafsilden hüner ve maarifin her bir muamelât ve mesâlihte derece-i vücûbu ve Avrupa halkının bu mertebe muntazamu'l-ahvâl olmaları ancak diyarlarında fünûn ve kemâlin şâyi olmasından neş'et eylediği münfahim oldu.

Gelelim bunların bu kadar ulûma âşina olmalarının sebeb ve bâdisine: Çünkü Avrupalılar dünyada en büyük âr ve hacâlet, cehalet olduğuna hüküm ve imza eylemiş olduklarından, artık bu bâbda devlet ve milletçe kemâliyle takayyüd ve ihtimâm ve bâlâda güzâr eylediği vechile âmâ ve dilsizlere varınca, müstakil mektebler ve her bir fünûna la-yu'ad dershaneler inşasıyla herkes zükûr ve inâs evladlarını lâakal on sene mikdarı terbiyeye dikkat-i tam etmelerinden ve bir de bir ilim ziyadeleştikçe diğer fennin teksirine medâr olarak meselâ, diyarımızda şiirin inşaya medâr olması misillû, bunlarda dahi, faraza fenn-i hendese ziyadeleştikçe ilm-i cebrin dahi tezayüdüne vesile olarak, vapör âlâtları îcad ve bu âlâtlar ile dahi bir senede imâl olunacak eşya bir günde inşâ vesâir bu misillû meselâ kimya fenninin tezayüdüyle, litografi hâkkı fenni bulunarak, bu vasıta ile bir kitab kalem ile yazılacak müddette, iki bin cüz kitab tab' olunup, böyle böyle her türlü esbab-ı suhûletler ve herkesin havsala-i istidadına elverecek surette okuyup yazmağa âsân tarikler ihdâsıyla ve lisânlarını bir usul-i zâbıta tahtına bil-idhal, bir takım haşiv ve zâid kelimât ve elfâzı tayy ve tahdid ile ve bir de her bir sınıf erbâbına devletçe imtiyazlar verilerek ve müceddeden kitab te'lif eden ve yeni baştan bir gûne hüner ve marifet icad eyleyen kimselere lâyıkı vechile mükâfat ve itibar edilerek velhasıl gün-be-gün halkın tezayüd-i şevk ve hâhişleri iltizâm olunmasından ve hiç bir ferdin hakkı ketm olunmayarak sa'y ve emeği heba olmamasından icab eylediği ve bu Avrupalıların leyl ü nehâr cidd ü ihtimâm eyledikleri hikâye olunan ulûm, âyin ve mezheblerine dair demek olmayıp eslâfta bazı islâm arab-ı mükemmelü'l-edebin vücuda getirip, badehu, Avrupalıların diyarlarına nakl ile an-bean hakâyıkını ikmal eyledikleri ulûm-ı riyaziyye ve hikemiyyeden olan mantık ve hey'et ve tıb ve hendese ve cerr-i eskâl ve ilm-i hesâb ve kimya ve tarih ve şiir ve inşa misillû ilm ve hünerler ile sâir Avrupa hükemâsının refte refte vâkıf oldukları coğrafya ve fizika ve maada fünûn ve maariften ibaret idüğü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Tezyil —

Herkesin bildiği ve bu âciz-i bî-idrakin fehm edebildiği üzre, Avrupa vilâyetlerinin bu vechile muntazam olması ve onlarda her türlü emti'a ve tuhefânın husule gelmesi, Frengistan'ın havası itidal üzre olup da, arazisinin münbit ve mahsuldâr olmasından icâb etmeyip, bu Avrupa kıt'asında İtalya ülkesinden başkasının ne havasında letâfet ve ne hâkinde bereket olup, yalnız fünûn ve marifet kuvvetiyle meydan almış olmalarıyla, şimdi bu beyan olunan, yani ibtidâ-yı zuhûru cânib-i islamiyândan olmasıyla irs-i sahîhimiz olan ilim ve kemâl eğer kemafi's-sâbık memâlik-i islâmiyye ahâlisine ta'mim olsa, o halde, çünkü bilâd-ı islâmiyyenin mevki'i rub'-ı meskûnun en güzide mahalli olup ve be-tahsis Cenab-ı Hak'kın mahza ümmetliğiyle mübâhi olduğumuz Habib-i Ekrem'i hürmetine hava ve hâkimize ihsan buyurduğu feyz ve bereket cihetiyle bilcümle arazimiz münbit ve mahsuldâr ve ahâli ve halkımız zâten ve fıtraten erbâb-ı zekâ ve ferâsetten bulunduğu nümûdar olmakla bu surette Avrupalıların katı çok zaman ve emek ile vücuda getirdikleri her türlü nizâm ve sanayi' pek az vakit içinde milletimize dahi münteşir olup, ol vakit her yüzden fâide-mend olacağımızdan başka, ezcümle ecnebi milletler ülkesinde hasıl olan emti'a ve erzâka ihtiyacımız kalmayacağı ve bu emti'a ve erzâk için onlara verdiğimiz akçalar bütün bütün kendi memleketimizde kalarak gün-be-gün vilâyet ve halkımız ma'mûr ve Avrupalılardan ziyade her bir nizâm ve tertibâtımız ve ilim ve kemâlimiz her bir iklimde, velhasıl nâmımız ilâ-kıyamü's-sâ'at meşhûr olacağı ve bunlardan fazla ol vechile kâffe-i halkımız ilimden behre-dâr olduğu takdirde, herkes vatan ve millet kadrini lâyıkı vechile öğrenmiş olarak, meselâ ebnâ-yı cins ve milletimizden fakir ve bîkes ve ihtiyar düşenlere esvâk ve pazarda züll-i su'al ile el avuç açtırmak cümlenin hamiyetine girân görünmeğe başlayıp, bu misillû kābil-i san'at olmayan nâçârlara mesken ve hastahane ve ulemâ ve dervişâna medâris ve tekkeler inşâsı ve çünkü kuvve-i mâliyye, mutlaka kuvve-i ilmiyye ile hâsıl olageldiğinden, ol vakit milletimizde agniyâ dahi çoğalıp müşrif-i harab olan cevâmi' ve mesâcid-i şerîfe ve cisr ve çeşmelerin ihyâsı misillû hayrât ve müberrâta muvaffakiyetle ahiretimizi dahi ma'mur etmiş olacağımız bî-iştibâhtır. (s. 25-39).

(Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi, 1840).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

SEYAHATNÂME-İ BAHR-İ MUHİT

Saye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i şâhânelerinde, Basra körfezine gitmek üzre tayin buyurulup, Tersane-i Amire'den tehyie ve ihzâr olunan Bursa ve İzmir nâmân korvet-i hümâyûnlar, bahriye kaymakamlarından izzetlû Ali Bey'in kumandasında olarak, 1282 sene-i hicriyesi mah-ı cemaziyelevvelinin üçüncü ve Eylül-i rumînin onikinci (24 Eylül 1865) Pazar günü akşamısı, saat on iki aralarında Der-i Aliyye'de Tophane pişgâhından müste'inen be-lutf-ı Taâlâ kıyam ve hareket ederek, mülâyim yıldız havasıyle bâd-bân-küşâ-yı azîmet ve ertesi günü saat dörtte Gelibolu'ya muvâsalat olunmuştur. Mahall-i mezkûrda, mikdar-ı kifâye peksimet mevcud bulunmadığı cihetle, iki gün ba'de'l-ikamet Sakız ceziresine doğru tahrik-i çark olunarak, oraya dahi vusûlde lüzumu görünen kömür alındıktan sonra kıyam olunmuştur ki, poyraz rüzgârının şiddetli hubûbu, bize pupa gelmesi hasebiyle, sefinemiz beher saatte dokuz ve on mil kat' ederek Eylül'ün yirmi birinci günü Malta limanına duhûl (ve) lenger-endâz olunmuştur. Mahall-i mezkûrda, çend gün ikametle sefinenin noksan olan bazı levazımât ve erzakı ba'de'l-ikmâl Teşrin-i evvelin ibtidâsı olan Cuma günü kıyam olunarak, cebel-i Attar'a müteveccihen kat'-ı emyâl olunurken, şehr-i mezkûrun beşinci gecesi, İspanya'nın Mayorka adasına elli mil mesafede, yani otuz yedi derece beş dakika arz-ı şimalî ile bir derece elli dokuz dakika tûl-i şarkîde hava sertleşmiş ve sabahısı dahi, batı rüzgârının şiddetli hubûbundan zuhûra gelen fırtına-ı azîmede, korvet-i hümayûnlarının müşavere zımnında yekdiğerine keşîde eylediği işaretler, gâh yırtılıp ve gâh uçtuğu ve iki saat sonra şiddetli bârân ile göz gözü görmeyecek derecede sis zuhûr eylediği cihetle, birbirimizi kayb eyleyerek, ertesi sabaha kadar orsa alabanda ikamet ve hava dahi bir mikdar sükûnet bulduğundan, İzmir korvetinden hiç bir nişane görülmediği halde cümle bâdbânlar küşâd ve cebel-i Attar'a müteveccihen volta ile azimet olunmak istenilmiş ise de, akıntının semt-i maksûddan doğru gelmesi ve batı rüzgârının esmesi ve kömürün dahi kılleti mevâni'inden, bizzarure, Cezayir'e gidilmek münasib görülmüş olmakla, Teşrin-i evvelin yedinci perşembe günü vakt-i zevâlde keşişleme rüzgârına yol verilerek, ertesi Cuma günü zevâle yarım saat kalarak Cezayir limanına muvâsalatla on beş kulaç suyu havi suya demirlendi. (s. 3-5).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vukuat

Rio Generio limanına vâsıl oldukta, çend gün sefinenin tathir ve tanzifine sa'y ve dikkat ve arma vizite olunarak mâh-i haziranın on üçüncü günü Brezilya imparatorunun sefineye gelip, seyir ve temaşa edecekleri ihbar olunduğundan, derhal asâkire elbise-i cedîde iksâ ve alay sancakları âmâde kılınmış ve müşarünileyhin yürüyeceği mahallere pûşide olunmak üzre, lüzumu mikdar taşradan kırmızı çuha ve kamara önlerine vaz' olunmak üzre çend aded dahi palet mübâya'a ve sâir icab eden tedâbir-i mühimme icra olunduktan sonra, zevalî saat on bir raddelerinde imparator-ı müşarünileyh, vükelâ ve erkân ile sefineye gelerek, hemen alay sancakları küşâd ve asâkir armaya çıkarılarak yirmi bir pare top endâhtıyla resm-i kudûm icrâ olundu. Kendi emirleri üzre, asker aşağı arya olunduktan sonra sefinenin her bir mahallini bizzat gezip, temaşa ve hattâ makine derununa inip kazanları ve sair âlât ve edevâtı re'yü'l-ayn müşahede ve asâkire top talimi icra ettirerek vuku'a gelen meleke ve mahâretlerini görüp hezâr tahsin ve aferin eylemiş ve Osmanlı askerinin öteden beri meşhûd-ı dîde-i âlemiyân olan şecâ'at ve bahadırlıklarını bu defa re'yü'l-ayn görmüş olduklarına ibrâz-ı teşekkürle, gerek imparator-ı müşarünileyh ve gerek cümlemiz taraflarından dua-yı temâdi-yi eyyâm-ı ömr ü ikbâl-i hazret-i padişahî tekrar ve tezkâr kılındıktan sonra avdet eylemişlerdir. Kayıklarına süvar olduklarında, yine asâkir-i şâhâne armaya taksim olunarak, birer temennâ eyledikten sonra yirmi bir pare top endâht olunup merasim-i riayetkârî icrâ olunduktan sonra sancaklar ve asâkir arya olmuşlardır. Bâlâda zikrolunduğu üzre, Brezilya ahâlisi şimdiye kadar asla Osmanlı âdemi görmeyip ve mesmu'larına göre bunlar gayet cüssedâr ve büyük sarıklı ve cübbeli olduklarından, ahâli-i kesîre fevc a fevc her gün sefineye gelerek seyr ü temaşâ ve hattâ şehrin civarında ve daha uzak mahallerde Osmanlı korsan sefinesinin vürudunu işittiklerinden meşakk-ı seferi ihtiyar ile mahsusen gelip bizleri görmüşlerdir. Limana vusûlümüz günü bu abd-i kemine birinci taşra çıktığımdan, arkama belki yüz kişi tecemmu' ederek ve dükkânlarda bulunan kimselerden birisi gördükte, derhal diğerine bendenizi göstererek, velhasıl o gün bir büyük alay ile çarşı ve pazarı gezdim ve çok mahallerden güzerân eylediğimde sıfat-i askeriyeme fevkalâde hürmet ve riayet icrâ ederek, zükûr ve inâs, gezdiğim sokaklarda yalnız bendeyi seyr ve temaşâ eylediler ve mahall-i mezkûrde olduğumuz müddette cümlemizden ziyadesiyle hoşnud oldular. Bursa korvet-i hümâyûnu İspanya'da (Kadis) limanında altı mâh ikameti esnasında liman-ı mezkûre munsab olan enhârdan zuhura gelen yosun hasebiyle sefinenin altı gayet pislen-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miş olduğu, sür'at-ı seyrine mani olup ve bu defa dahi puruva baba fingo çubuğuyla puruva sereninin şikest olması ve sâir tamirât-ı cüzi'yesi olduğu cihetlerden sefinenin mahall-i mezkûrda havuza girmesi iktizâ eylemiş olmakla, keyfiyet kumandan bey tarafından ba-tezkire-i resmiyye tersane nâzırına iş'âr olundukta, havuzun hazır olduğu cevaben beyan olunmakla, hemen korvet-i mezkûr bâlâda zikri sebkat eden küçük adadaki havuzuna idhal olunarak, üç gün zarfında sefinenin bakırı tathir ve icab eden tamirât-ı cüz'iyesi dahi ikmâl ve tetmim olunduktan sonra, havuzdan ihrac olunmuştur. Efrâd-ı sefinenin iksâ eyledikleri elbiseleri fersûde olup ve yağmurdan muhafaza için giyecekleri şeyleri olmadığı cihetle, mahall-i mezkûrdan bez mübâya'a olunarak sefinede dikilip ve boyanarak asâkirin cümlesine sâye-i hazret-i padişahîde birer kamsele ve pantalon yapılmıştır ve bunlardan maada bir mahalle gelinceye kadar sefinemizin sübya armasından ve selvicelerinden çoğu kesilmiş ve mevcut halatımız dahi olmadığından onbeş roda halat mübâya'a olunmuştur. Velhasıl işbu limanda ikametimiz müddetinde tamirat ve me'kûlât ve meşrubât ile kumanya-yı seferiyye ve levazımât-ı sâire bahalarına sarfolunmak üzre akçenin lüzumu görülmüş olmakla, İngiltere devlet-i fahimesi konsolosu marifetiyle, mahali-i mezkûredeki bankadan akça istikrâz olunarak, masârifât-ı mezkûre tesviye olunmuş ve senedâtı dahi Der-i Aliyye'ye irsâl kılınmıştır.

Ahvâl-i Abdurrahman Efendi imam-ı korvet-i Bursa

Sefinemiz imamı bulunan Bağdadî Abdurrahman Efendi, Brezilya'da kâin zenci ahâli-yi islâm tarafından akçe ile ikna olunarak firar eylemiştir. Şöyle ki, Portekizlilerin Afrika'dan sirkat ile Amerika'ya getirdikleri üserâ-yı zenciyyenin lisanları Amerika zencilerinin lisanlarıyle muvâfakat eylemiş ve Afrika'dan gelenler Sudan taraflarından olup bir mikdar İslâmiyete âşinâ ve Sûre-i İhlâs ile Fâtiha-i şerîfeyi bildiklerinden, edâ-yı salâvat-ı hamse eylemekte olmalarıyle, giderek, Amerika Araplarını dahi kendilerine celb ve onlara İslâmiyeti telkin eylemeleriyle onlardan bazısı işbu şeref-i uzmâ ile müşerref olup, şimdiki halde Brezilya memâlikinde dokuz bin kadar ahâli-yi müslime-i zenciyye mevcuttur. Bizim limana vürûdumuzda bunlardan çoğu gelip imam efendi ile görüşmüşlerdi. Bâdehu beher gün gemiye devam ederek imam-ı mumaileyhten mesâil-i diniyye öğrenirler ve yedlerinde hiç bir Kelâm-ı kadîm olmadığından, bazısı, asâkire üç dört lira itâ ederek cüzler mübâya'a eyleyip ve imam-i mumaileyh dahi onların lisanlarına âşina olduğundan, mu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maileyhten fevkalâde hoşnud ve râzı olmalarıyle, iki üç günde bir taşrada hânelerine davetle bizim imamı alıp götürürlerdi. Bu vechile imam-ı mumaileyh yine bir gün suvarimizden ruhsat alarak taşraya gidip beş altı gün gelmemiş olduğundan, her ne kadar ötede beride taharri ve tecessüs olunmuş ise de, bulunamamış olmakla, mumaileyhin kamarası açılarak, kendisine lüzumu görünen ekser eşyâsıyle kitâbları olmadığından, beraberce alıp firar eylediği karâin-i halden istidlâl olunmuş olduğundan, derhal kumandan bey tarafından imam-i mumaileyh taşrada her hangi mahalde ise, buldurulup sefineye irsâl ve teslim olunması için hükûmet-i mahallîye ba-tezkire bildirilmiştir. Beş altı gün sonra hükûmet tarafından imam-ı mumaileyh buldurulmuş ise de, bizlerden hoşnud olmadığından bahisle, Brezilya'da kalacağını beyân ve ifade eylemesi üzerine, memâlik-i mezkûrede iskân etmek isteyenler her hangi teba'a ve milletten olur ise olsun, memnunen kabul olunup, hükûmet-i mahalliyye tarafından hiç bir şey denilemeyeceği ve belki hakkında merasim-i hoşnud-nüvâzî icrasıyla kendisine bir mikdar arazi dahi verileceği Brezilya devletinin müesses olan nizâmı iktizasından olmakla, bu bâbda imam-ı mumaileyh tutulup bizlere teslim olunamayacağını tezkire-i resmîye ile hükûmet tarafından kumandanımıza bildirmişlerdir. İmam-i mumaileyh ise Bağdadiü'l-asl olup, bazı esbâba mebni familyaca Şam'a hicret eylemişler, muahharan Şam mes'ele-i zâilesinde, mumaileyh dahi yakayı ele vererek mahbûsen Tersâne-i Amire'de zindana vaz' olunmuş idi. Kendisinin ulûm-ı arabiyye ve farisiyye ve ahkâm-ı şer'iyye ve mesâil-i diniyyede ma'lûmât-ı tâmmesi olarak, zekâvet ve fetânet ashâbından olduğu kapudan-ı esbâk merhûm Ateş Mehmed Paşa tarafından mesmû' olmakla mumaileyhin ilmine hürmetle mahbesten afv ve ıtlâk buyurup, asâkir-i bahriyye-i şâhâne imâmeti silkine idhâl ile, kendisini memnun ve ihya buyurmuşlardı. Sonraları Basra'ya gitmeyi arzu ve hâhiş eylediğinden firkateyn-i hümâyûn imamı rütbesiyle Bursa korvet-i hümâyûnuna tayin olunup, işte, Brezilya'da zikrettiğimiz zenci islâmların akâid-i diniyye tahsiline vâki olan fevkalâde muhabbet ve rağbetlerinden ve imam-ı mumaileyhten dahi ziyade hoşnud ve râzı olduklarından akçe kuvvetiyle mumaileyhi celb eylediler. Velhasıl bizim imam Brezilya'da firâr eyledi. (s. 25-32).

(Mühendis Fâik, Seyahat-nâme-i Bahr-ı Muhit 1285/1868)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

BREZİLYA MÜSLÜMANLARI

Amerika kıt'asında ehl-i islâm bulunduğuna yakın vakte kadar bu taraflarca kat'a malûmât yoktu. Yalnız bundan beş altı sene mukaddem Ümid Burnu tarîkiyle Basra'ya gönderilmiş olan iki kıt'a süfün-i hümâyûn, esnâ-yı râhda, Amerika memâlikinden Brezilya'ya uğradıklarından, orada, hayli ehl-i islâm bulunduğuna bit-tesadüf kesb-i ıttılâ etmişlerdi.

Süfün-i mezkûrenin imamı bulunan Bağdadlı Şeyh Abdurrahman Efendi, ol vakt, ahâli-yi merkûmenin vukû' bulan niyazına mebni, asâkir-i bahriyye imâmetini terk ile li-vechi'llahi Taâlâ[1] bir kaç sene orada ikamet ve usul-i dîniyyeyi onlara ta'lîme himmet ettikten sonra, muahharen, Dersaadet'e avdet eylemiş ve Brezilya ehl-i islâmının mikdar ve ahvâllerine dair tafsilât-i müfideyi şâmil arabî bir seyahatnâme telif etmiştir.

Hafî olmadığı vechile, mihr-i münir-i islâmiyet ibtidâ Asya kıtasında şaşa'a-pâş-ı zuhûr olup, çok geçmeksizin Amerika ve Avrupa ve cezair-i bahr-i muhit kıtalarına münteşir olmuştu. Birkaç yüz seneden beri Amerika'ya dahi intikal etmiş olduğu bu defa anlaşılmıştır. Şu hale nazaran, el-yevm, kıtaât-i hamse-i dünyanın beşinde dahi ehl-i islâm mevcud olup, tahkikat-i ahîreye göre, cezayir-i bahr-i muhit'in pek çok mahallerinde ve ba-husus Afrika'nın iç taraflarında ve Ümid Burnu'nda ve Çin'de ve kutb-ı şimalî taraflarında bî-hadd ü hisab islâm vardır, fakat beyinlerinde olan bu'd-ı mesafe cihetiyle tavâif-i muhtelife-i islâmiyye yekdiğeriyle ihtilât edemeyip, hattâ, bazıları biribirinin vücudundan bî-haberdirler ve bir çoğunun merkez-i islâmiyetten ziyade bu'diyetleri münasebetiyle usul-i diniyyelerine bazı mertebe fesad târi olmuştur. Bu kabilden bulunan Ümid Burnu ehl-i islâmı için görülen ihtiyaç üzerine bundan sekiz sene mukaddem taraf-ı saltanat-ı seniyyeden Ebubekir Efendi memuren ol tarafa i'zâm buyurulmuştu.

Ber-minvâl-i muharrer, bu taraflarca Brezilya ehl-i islâmının ahvâline malumatımız olmadığı misillû, müellif-i mumaileyh Abdurrahman Efendi'nin beyanına göre, onların dahi bizler hakkında malumatları olmak şöyle dursun, belki, dünyada beyaz müslüman bulunduğunu bilmez-

---

1) «Allah rızası için».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ler imiş. İşte Efendi-yi numaileyh, tarafeyn ahvâlini ber-tafsil yekdiğerine bildirdikten başka, enva'-ı külfet ihtiyarıyla tashih-i itikadlarına dahi himmet eylemiştir. Bu hizmetiyle ind-Allah me'cur ve umûmen ehl-i islâm nazarında sa'yi meşkûr olacağı bî-iştibâhtır.

Seyâhatnâme-i mezkûrun nef'i umûma şâmil olmak üzre, bu abd-i kem-bızâ'a Mehmed Şerif Ayıntabî, lisan-i türkîye tercümesine mübâderet ettim ve alelumum tercümenin aslına muvâfık olmasına itina ve fakat sadedde nâ-mülâyim gördüğüm bazı mahallerini hazf ve ilga eyledim.

«Brezilya Seyahatnâmesi»nden

Bu fakir-i pür-taksir Abdurrahman bin Abdullah, Bağdadîü'l-asl olup, Şam-ı şerifte mutavattın olduğum halde, inkılabât-ı zaman, orayı dahi terke mecbur eylediğinden, bir az vakit ihtiyar-i gurbet ve çok mihnet ve meşakkatle nihayet Dersaadet'e muvasalat eyledim. Kapudan-ı derya Ateş Mehmed Paşa ile muârefe-i sâbıkam olduğundan, imâmet hizmetiyle müşarünileyhe intisab ettim ve bir müddet sonra vukû'-ı vefatıyla asâkir-i bahriyyeye imam oldum.

Ol esnada, Bahr-i muhit tarikiyle Basra cânibine süfün-i hümâyûndan iki kıt'a vapurun irsaline irade-i seniyye-i hazret-i pâdişahî taalluk edip, ben dahi memâlik-i baîdede seyr ü seyahat etmek arzusunda olduğumdan, bu fırsat tamam muvâfık-ı merâm göründü ve bin iki yüz seksen iki senesi Cemâziülevvelinin evâilinde (Eylül 1865) mezkûr vapurlar ile Dersaadet'ten hareket ve savb-ı maksûda doğru tahrik-i çark-ı azimet kılındı. Esna-yı rahta müsadif olduğumuz muhalif rüzgârlar, bizi bî-ihtiyar Amerika'nın cenub tarafında kâin Brezilya memleketinin pâyitahtı olan mahalle düşürmekle, orada mukim ehl-i islâma usul-i diniyyeyi tâlim etmek üzre vapurları terk edip orada kaldım. Belde-i mezkûrede müşahede eylediğim bazı acâibin işbu risalede zikr ü beyânını tensib ve bunu dahi (Tesliyete'l-garîb) tesmiye eyledim. Sehv ve hatalarından igmâz-ı ayn buyurulmasını mütalaa buyuranlardan niyaz eylerim.

Orada bulunan ehl-i islâm ile bilişip vapurları terk eylediğimin beyanı

Vapurların Rio de Generio'ya vusullerinin ikinci günü bilcüme zâbitân şehr-i mezkûru temaşâ etmek üzre dışarıya çıktılar. Ben dahi beraber çıktım. Ziyy-i ulemâda bulunduğumdan Sudan ahalisinden iskelede rast geldiğim bir adam ta'zim ile bana selâm verdi. Merkum efrenc kıyafetinde olduğundan şu muamelesini istihzaya haml ile selâmını alma-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dım ve arabça ve türkçe suallerimi anlamadığından müstehzi olduğunu cezm ile bırakıp gittim. Ol gün şehri gezdikten sonra akşam üstü vapurlara avdet ettim.

Ertesi gün vapurları görmek üzre hayli efrenc gelip, içlerinde bazı Sudanlılar var idi ve bunlar vapura hîn-i duhullerinde selâm vererek (Ebu müslim) derlerdi. Vapurlarda Portekiz lisanına âşina kimse olmadığından, ne dediklerini anlayamadığımız halde, seyr ve temaşa edip gittiler. Badehu, yine bir takım adamlar gelip evvelkiler gibi söyleyerek vakt-i zuhra kadar nezdimizde oturdular. Öğle namazını cemaatle eda etmek üzre kalkdığımızda, cümlesi birden kalkıp abdest alarak bizimle beraber namaz kıldılar. Bunun üzerine müslüman olduklarını anlayıp kendilerine hürmet ve ikram ettik. Akşam üzeri, ruhsat alarak memnunen avdet eylediler.

Ertesi gün yine hayli kesân gelip, beraberlerince arab ve portekiz lisanlarına âşina bir tercüman getirdiler. Bana riayeten başları açık olarak bulunduğum kamaraya girip oturdular. Makam-ı ta'zimde baş açık islâmiyete mugayir olduğunu tercümana söyledim ve kendilerine izhâr-ı beşâşet ile haklarında hürmet-i lâyıkayı icrâ eyledim.

Sudanlıların Amerika'da kesret üzere bulundukları beyanı

Sudanlıların ahvalleri hakkında vâki olan tahkikata nazaran, merkumlar, Amerika ahalisinden olup, bundan altmış sene mukaddem Afrika sevahiline efrenc korsanları tasallut ve melik tesmiye ettikleri hâkimlerinden nüfus-i kesire mübâya'a eylemişler, çünkü, hâkimleri daima yekdiğerleriyle muharib olup, birbirlerinden aldıkları esirleri kaide-i mer'îyeleri üzre hârice satarlar imiş. İşte, bu cihetle Amerika memâlikinde Sudanlılar pek çoğalmıştır. İşbu seyyahların esareti maddesinden dolayı, bir kaç sene mukaddem, Amerika'da cenublularla şimalliler beyninde muharebe-i azime vuku'undan sonra alınıp satılmamaları şartıyla musâlaha akdolunmuştur. El-hâletü hâzihi, Amerika'da mevcud Sudanlıların ekserisi kayd-i esaretten kurtulup, esir bulunanlar dahi müddet-i mahdude münkaziye oldukta silk-i ahrara dahil olacaklardır, fakat bunların içinde müslüman kalîl ve onlar dahi memleketlerinden küçük çıkmış olmalarıyla cehl ile alîldir. Ehl-i islâmdan bazıları beni gördüklerinde ziyade memnun olup, ferâiz-i diniyyeyi kendilerine öğretmek üzre hânelerine davet eylediler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hânelerine gitmek üzre kumandandan ruhsat taleb olunduğu

Merkumların suret-i hallerini kumandan-ı mumaileyhe led-el-ifade ruhsat alarak hanelerine gittim. Hâric-i şehrde isticar olunmuş bir büyük haneyi câmi ittihaz edip, orada, suret-i mahremiyette ibadet ediyorlar. Tercüman-ı merkum dahi beraber gitti. Bu adam meğer yahudi imiş. Hâl-i habâset-iştimâli ber-vech-i âti beyan olunur.

Akşam namazında imâmet eyledim, farzı ifa ederek selâm verdikten sonra, cemâ'at sünnette dahi bana iktidâ ettiler, çünkü cemâ'atle namaz kılınmağı bilmeyip daima münferid eda ederler imiş. Ve birisini yalnızca namaz kılar iken gördüm ki, iftitah tekbirini aldıktan sonra, bir defa sağına ve bir defa soluna eğilip ve rüku'a varmaksızın hemen secdeye varıp, yeri öptü ve bunu çend defa tekrar ettiği halde, aklına geleni söyleyip selâm vermeksizin namazdan hurûç eyledi ve namazda kendisini öksürük tutup mahsusan tehyie eylemiş olduğu kâseye tükürdü. Şu ef'âl-i gayr-i meşru'ası tercüman-ı merkumun talimi olduğunu anladım. Zira ona hürmet ve her şeyde müracaat ederler idi.

Hangi dinden olduğunu merkum tercümandan sual eylediğimde, müslüman olup fakat usul-i diniyyeyi gereği gibi öğrenmeksizin memleketinden çıkmış ise de, yine bunlardan iyi bildiğini ve ecnebi diyarında bulunduğu cihetle, vezâif-i diniyyeyi lâyıkıyla eda edemediğini ve buraların sıcağı pek şedid olduğundan, geçen sene Ramazanda mecburen on beş gün oruç tutamadığını ve bu babda mazur olmasıyla ind-Allah mu'âteb olmayacağını beyan ettiğine istigrab eyledim ve kendisine zaruri olan ihtiyacım cihetiyle infi'âlimi izhâr etmeyerek, bundan sonra ef'âl ve akvâlime iktidâ eylemelerinin Sudanlılara tefhimini söyledim ve cümleden mukaddem Cenab-ı vâcibü'l-vücûdun vahdâniyet ve kudretini ve Resul-i kibriyâ aleyhi efdalu't-tahıyya'nın[1] mucizât-i bî-gâyâtını şerh ve beyan ile va'az ve nasihate ve bu sıyak üzre tamam on üç gün yanlarında kalıp, ferâiz-i diniyyeyi mümkün mertebe talim ve tefhime sa'y ve gayret eyledim. Fakat bu kadar müddet zarfında sarf eylediğim nefes ve emeğin bir tesirini göremedim ve bu dahi tercüman-ı merkumun Portekiz lisanını lâyıkıyla bilmediğinden başka, habâis-i fıtrıyyesi iktizâsınca, ifâdâtımı başka suretle tefhim etmesinden neş'et eylediğini, muahharen Portekiz lisanına fil-cümle âşina olduğumda tahkik ettim ve bundan ziyade kudretim ve ba-husus kumandandan ruhsatım olmadığı hasebiyle vapura avdet eyledim.

---

1) *Selâmların en yücesi onun üzerine olan ulu Peygamber'in.*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Benden dolayı kumandanın havf ve endişeye dûçâr olduğu beyanı

Vapura gelip derhal kumandan ile mülâkat ettim. Bu kadar müddet gaybubiyetimden dolayı bana itâb ile «sana ruhsat verdiğime nâdim oldum, artık bu yerli müslümanların yanlarına gitme, şayet hükûmet-i mahalliyye haber alırsa, Devlet-i Osmaniye, ahalimizi ifsâd etmek için mahsus vapurlar ile deryamıza papas gönderdi diye dava edip, bir gaile çıkar ve buna sebeb ben olacağımdan mesul tutulurum. Burada bulunan müslümanlar korkularından islâmiyetlerini ihfâ ettiklerini istihbâr eyledim, zira bu diyar ahalisi kemâl-i cehl ile mevsuf ve sû-i halleri ma'rûftur» dedi. Ben de merkumların meşhûdum olan ahval ve keyfiyâtlarını ve usul-i dinde olan dalâletlerini hikâye ve beyan ile haklarında ırk-ı hamiyetini tahrik eyledim. «Eğer sana ruhsat versem devletimiz tarafından mu'âteb ve mesul olurum, vermesem, uhuvvet-i islâmiyye şerâitini yerine getirmemiş olurum. Zuhûr-ı islâmdan beri bu diyara bizden bir müslüman ayak basmamış olmakla, bu güruhun dince olan noksanlarının ikmâli üzerimize farz-ı ayndır» dedi. Tamam üç gün, üç gece bu meselenin her cihetini arîz ü amîk mütalâa ve tedkik eyledik.

Din-i islâmı talim etmek üzre kumandandan bir adam istediklerinin beyanı

Ol esnada, merkum Sudanlılardan çend nefer vapura geldiler ve kumandan ingilizce bildiğinden, ingiliz ve portekiz lisanlarını bilir bir tercüman dahi getirip, mumaileyh yanına girdiler ve «Biz şimdiye kadar dünyada mevcud beyaz adamların cümlesi hristiyan ve yalnız Sudanlılar müslümandır zanneder idik. Vapur halkını gördüğümüzde memâlik-i sâirede dahi ehl-i islâm olduğunu anladık ve bundan dolayı pek memnun olduk» dediler ve badehu, bu dâ'înin yanlarında terk olunmasını rica eylediler.

Yanlarında kalmaklığım hakkında olan iltimaslarına kumandanın müsaadesi beyanı

Kumandan merkumların maksadını bir bir tercüme ve takrir ve yanlarında kalmaklığım hakkında beni tahyîr eyledi. Ben dahi taleben-li-marzati'llahi Taâlâ[1] muvâfakat gösterip ertesi gün ales-sabah mütevek-

1) *Allah'ın rızasını istemek maksadıyla.*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kilen al-Allah[2] kayığa binip karaya çıktım. İstikbâl için iskeleye gelenler beni gördüklerinde izhâr-i memnuniyet ettiler ve derhal demiryolu vasıtasıyla şehrin haricinde bir mahalle azimet eyledik ve medâr-ı ülfet olmak üzre, ma'hud yahudi tercümanı dahi yanıma getirdiler. Portekiz lisanından ta'allümü zaruri olan bazı kelimâtı tercüman-ı merkumdan yazıp hıfzetmeğe başladım ve lisanımca tekellüm edecek bir kimesne olmadığından az vakit zarfında ifade-i meram eyleyecek kadar tahsil eyledim. O esnada vapurlar savb-ı maksuda azimet etmiş ve hareketinden mukaddem bu fakir gûya teferrüc kasdıyla dâhil-i memlekete gidip kalmış olduğumu kumandan cânib-i hükûmete bildirmiş ve hükûmet dahi bulunduğum halde muazzezen gönderileceğimi cevaben iş'âr eylemiş olduğunu tahkik ettim.

(Şerif Efendi, Tercüme-i Seyahatnâme-i Brezilya,
İstanbul 1288/1871-1872, s. 1-15).

2) *Allah'a sığınarak.*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

İNGİLTERE VE FRANSA SEFÂRET VE SEYAHATNÂMESİ'nden

Şehr-i mezkûrda bâlâda terkim olunmuş tiyatro tabir olunan keyfiyetleri ancak cem'-i devletin vakt-i zamanlarında vuku'-ı tarihi misillû, ne kıyafetleriyle ol mahallerde resm üzre teşkil ederek, takliden ve naklen vuku'u vechile göstererek ve fasılalarında oyunlar oynayarak taklid eyledikleri ve bazı def'a dahi tarihleri misillû, muharebe suretlerini nakl ve taklid eyledikleri vakitlerde on beş kadar mu'allem atlar ile ol muharebeyi vuku'u gibi nakl ve taklid eyledikleri ve bazı def'a tarih kıssaları misillû, arslan ve fil ve sâir hayvanât olup, kıssa-i mezkûrda ol hayvanâtı dahi meydana getirerek, nakl ve taklid ile ol mahalde resim eşkâli gibi her bir vechile kıssa teşkil ederek nakl ve taklid ile icrâ eyledikleri, bazı def'a nehr-i mezkûrdan gelen su yolundan su alarak bir engin deniz suretini göstererek, küçük sandal misillû gemiler ile, derya donanması tertibi üzre tarihleri vechile muharebelerinin teşkilleriyle vakitlerde toplar endâht ederek ve birbirlerine işaretler keşide ederek vuku'unu rü'yet eder gibi nakl ve taklid eyledikleri ve bazı def'a kürre-i arz ve semanın derûnlarını teşkil ederek gösterdikleri ve ber-muktezâ-yı ulum-i hikemiyye ve ilm-i fünûn-ı elektrikten âlât-ı müteaddideleriyle, kürre-i semada kar ve yağmur ve sâika ve gök gürlemelerinin aynıyla hey'etleri gösterilmesi hususları, ancak nâsı hisse-mend edip, bu vechile eğlenmeleri için ihdâs olundukları ve şehr-i mezkûrun dâhilinde yirmi bir aded büyük ve küçük bağçe misillû etrafları demirden dökme musanna parmaklıklar ile donatılmış ve derûnlarında nizam üzre ağaçlar yetiştirilmiş ve her birerleri, birer resim üzre tersim olunmuş ve devlet ve milletinde nâm ve şân peydâsıyla nişan-ı iftihar kazanmışları ihdâs eylemişler ve derûnlarının ekserisinin tunçtan ve demirden dökme resimlerini vaz' eylemişler ve mucib-i iftiharları olmuş olan hizmetlerini dahi resm-i mezkûrlarının tahtına tahrir etmişler ve yine sahradan ma'dûd üç aded meydan olup, derûnlarında arabalarının güzârları için resm üzre yapılmış olan yollarının etrafına, şimşir misillû iki duvar kalınlığında ve yarım adam boyunda ağaçlar dikilmiş ve yine boylu, etraflarına muhâzi ağaçlar yetiştirilmiş ve bazı mahallerine Thames nehrinden yol verile-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rek ihtirâ'î dereler yapılmış ve derûnlarına mahsusen küçük adalar ihdâs olunmuş ve üzerlerine ağaçlar yetiştirilmiş ve işbu zikr olunan mahallere park tabir eyledikleri ve her parkın bahçevan misillû koruyucuları olup, onlara tahsisen hâneleri inşâ olunmuş ve güzel eyyâmlarda seyr için bir saatte gelip ve giden arabaları iki binden mütecaviz olduğu ve derûn-ı şehrde bir büyük kenisâları olup, etrafı bin iki yüz doksan hatve ve yüksekliği dört yüz hatve ve (bundan başka) küçük iki kiliseleri olup, devletine güzel hizmet ile bir eser bırakmış yahut bir ceng kazanmış ve milleti arasında nâm ve şân peyda eylemişleri, ol kenisâlar derûnuna gömülüp ve üzerlerine taşdan yapılmış resmi ve hizmeti yazılmış ve bir dahi kalkmasın diye vaz' olunmuş ve bu kenisâlardan başka büyük ve küçük kenisâlar şehr-i mezkûr derûnunda, dört yüz altı aded kadar kenisâları olduğu, şehr-i mezbûrda sosyete tabiriyle kırk aded âli ebniyeleri olup, işbu sosyete ebniyesinin üç beş tanesi Asya kıt'ası sosyetesi ve kezâ Afrika kıt'ası sosyetesi ve Amerika kıt'ası sosyetesi ve Avusturalya kıt'ası sosyetesi ve Avrupa'nın ulûm-ı sanâyi'i sosyetesi tabir olunup, kırk sosyetenin kütüphanelerinde bulunan her ilmin sanayi' için mevcud kitabı 575 000 beş yüz yetmiş beş bin kitab olduğu ve her bir kıt'a-i arzın istimal ve iksâ eyledikleri eşya mecmû'ası ve ol kıt'ada olan sanâyi' âlâtlarından ve nev-icâd olmuş sanâyi'lerin resmi ve teşrihleri vaz' olunmuş olduğu, ancak nâs o mahallere varıp müşkilatlarını halledip, nâsı bu vechile hisse-mend eyledikleri ve hâtıra gelip cemî'-i husus ve cemî'-i fenn-i mahsûs için âsân tarîk ile kaleme alınmış ve küçük ciltler ile mücelled olmuş kitablar ile, ol mahalle gidilerek ve her kıt'ada bulunan madeniyât teşrihlerinin cismi vaz' olunmuş ve bazısında anfitiyatro misillû mahalleri olup, ilm-i hal-i akd tecrübe eyledikleri, bu vechile her birinde bir fennin esasını nakl ve resim teşrihiyle ol fenni izhâr ve âşikâre eyledikleri ve bazısında umûr-ı hâriciyyenin mütalâa ve mübâhesesi için olup, kabiliyetli olanların cem' ile rû-yi arzda umûr-i hariciyye mütalâa ve mübâhesesi için olup, ancak kararlarını hülâsa ederek kitab misillû nâsı hisse-mend etmek için, tab' ve neşr eyledikleri ve cemî'-i sosyetelerinde her taraftan toplanmış fünunâtın ve her sanâyi'e dair kitablarına bakılarak, kitabtan naklîsi ve resm-i teşrihiyle hakikatini rü'yet eylediklerinden, beş senede kesb-i malumat edenler iki senede kesb-i malumat eyledikleri, bâlâda zikr olunan her fennin âsân tarîk ile kaleme alınmış küçük ciltler ile mücelled olmuş kitablar ile, ol mahallere gidilip, ol kitablar ile resimlerini görerek malumat ile fâide-i kesîre olmuş bir husus olduğu ve diğer fikirler peydasına ve gün-be-gün fünûnâtın kesretine ve emlâklerinin ma'mûriyetine ve ticâret hususlarına ve âsân tarîkler peyda etmelerine ve husus-i mezkûr ile ahâli-yi Avrupa her yevm fâide-i azî-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

me buldukları ve bu sosyetelerin bazılarında hayvanât-ı malûme ve garîbe ve tuyurât-ı meşhûre ve mechûle ve cemî'-i rû-yi arzda halk olunmuş küçük ve büyük böceklerin ve cemî'-i deryalarda halkolunmuş balıkların ve deryada çıkan taş ve maden ve sâir husûsların teşrihleri olduğu ve her hayvanın muktezâ-yı tabiatlarını ve birbirlerine münasebetlerini ve cinslerini ve Vâcib-i Taâlâ Hazretlerinin, hâşâ, hikmet-i hakikiyyesini mütalâadan sarf-ı efkâr ile, ancak tabiat ve cinslerini anlamak ve ne mahallerde bulunduğu ve ne ekl ve şurb edip ne ta'daddan ve ne ahlâktan ma'dûd olduğu ve ne vechile doğup yaşayarak ölmesi ve ne hususa fâidesi ve hangi hususa zararı ve ilm-i hikmet üzre bir devası olup olmadığını ol kitablar ile bakılarak kesb-i malumat eyledikleri...

(Aleko, İngiltere ve Fransa Sefâret ve Seyahatnâmesi, varak 9 a.)

[Ün. Kt. T.Y. 2416]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

SEYAHATNÂME-İ LONDRA'dan

...Mahsulât-i sanâyî ve arazi müşahedesi için İngiltere devleti tarafından Londra'da bin iki yüz altmış sekiz sene-i hicriye ve bin sekiz yüz elli bir sene-i milâdiyesinde Billur saray nâmıyla küşâd olunan ekspozisyon, yani serginin seyir ve temaşâsı ve bazı tedkiki lâzım olan şeylere kesb-i vukûf ve malumat için kâffe-i memâlikten Londra'ya memurlar ve seyirciler gidip, taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dahi irsal buyurulan arzî ve sınâî eşya-yı mütenevvi'a ile memurlar gitmekle mahsus vapur tayin olunup, isteyen bilâ-ücret onunla ve geri kalmış olanlar diğer vapur ile azimet etmiştir. Bu abd-i âciz dahi sâye-i şâhânede seyr ve seyahatle orada bulunup bil-iftihar geşt ü güzâr eylemiş olduğumdan, Londra'da meşhûdum olan ve tahkik-gerde-i âcizânem bulunan ahvâl ve etvârın icmâli bir eser olmak ve benim de bu biçarelik ve kıllet halinde nâm-i âcizânem asr-i hümâyûn ile müftehir bulunmak emeliyle, *Seyahatnâme-i Londra* nâmında bu risaleyi kaleme almağa cür'et eyledim. Gerçi pek çok yazmadığım varsa da tahkiklerine ve müşahedeye muvaffak olamadım ve kıllet-i bızâ'a-i kitabetimden nâşi elfâzı perâkende ise de kalem-i afv ile kusurunun mahv ve izale buyurulması uhde-i erbâb-ı mürüvvete ihale kılınmıştır (s. 3-4).

...İngiltere'de hava daima mağmum olup, gün yüzü görülemediğinden insana kasvet gele gele en nihayet merak basıyor ki ben dahi her gün kasvet-i kalbden kurtulmuyorum ve bunların merakı gide gide kara sevdaya vardığından kendini asmış, denize atmış, boğazlamış, bir yüksek binadan tepesi üstüne atılmışların günde yüzden ziyadesi işitilip, memâlik-i Osmaniye'de böyle ahbâr-i gayr-i me'nus işitmeğe çokluk alışmadığımızdan, doğrusu ziyadesiyle insanın sevdasına dokunuyor. Hülâsa-i kelâm İngilizler üdebâdan olduğu halde suret-i hallerinin bu vechile olması mucib-i teessüftür. Thames tabir olunur bir mahalli mihmandarım bana seyr ettirip usul ve hey'etini pek müstahsen gördüm ki, nehr-i mezbûrun iki cânibinde dok denilir büyük havuzlar olup, gümrükler orada bulunmağın, Amerika'dan ve Hindistan'dan emti'a ve eşyayı hâmil olarak vürûd eden gemiler nehr-i mezbûrdan doğru havuzun içine duhûl ile, eşyaları çıkarılarak, gümrüğe vaz' olunduktan sonra, tüccarın getirdiği ha-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mule, memurlar marifetiyle güzelce füruht ve akçeleri sahiblerine itâ kılınır. Hamûle-i bakiyyeyi dahi bâdehu tesviye ederler.

Londra'da on beşten ziyade tiyatrolar olup, en âlâsı, kraliçe nâmına mahsus olarak, gayet nefis ve zarif bir tiyatrodur ki, derunu beş bin kişiden ziyade seyirci ve lu'b-gâhları olan yer, yedi sekiz yüz nüfustan mütecâviz oyuncu alır ve bu tiyatro gayet meşhûr ve oyunları mûris-i sürûr-ı mevfûr olduğundan ve ekser kraliçe cenabları dahi gelmekte bulunduğundan, seyircilerin hadd ü hesabı olmayıp, hattâ, tiyatro olmadığından iki buçuk saat kadar nöbet bekleyerek ve bazıları dahi yerlerine bedel bırakıp herkes sunûf-ı askeriyye misillû, sıra sıra, yavaş yavaş yürüyerek, tiyatroya dahil ve bedel gönderenler numarasını bedelinden alıp, mevki'-i mahsûsasına vâsıl olur. Vâkıa, mezkûr tiyatronun duhuliyesi elli beş kuruşa olup, o kadar cemiyet ve meserrete göre ehven ise de, yanımda üç dört arkadaşım olduğundan, bedel bırakmak ziyade masrafı mütevakkıf bulunduğundan, çaresiz arkadaşlarımla beraber hepimiz nöbetimize razı olup, bekleyerek, içeriye girdim ve bir de mezkûr tiyatronun vüs'atını ve kemâl-i zarâfet ve letâfetini görüp ve etrâfında bulunan loca tabir olunur mevâki'-i mahsûsanın suret-i nefasetini temâşâ eyleyip, öyle bir ebniye-i zarife görmediğimden, ma'al-istigrab pek aşırı beğendim ve tiyatro içinde yağ yakmak âdetleri olmayıp, bütün kanâdil gaz ile şûle-nisâr olduğundan, gece midir, gündüz müdür vaktimi gâib etme derecesine vardım. Görenlerin malumu olduğu üzre, bu tiyatrolara giden seyirciler pazar günleri gibi, eyyâm-ı mahsûsalarında, gidenlerin elbise-i nefîseyi giymek ve fakat beyaz boyun bağı ve yelek ve siyah pantolon telebbüs eylemek âdet-i mer'iyyeden olup, hilâfına hareket edenler olursa red ve ib'âd olunup ba-husus benim gittiğim gece kraliçe cenabları dahi geleceğinden, herkes daha ziyade âdet-i mezkûrenin icrâsına tekellüf etmişler. Elhasıl, tuttuğumuz yerlere oturup kraliçenin gelmesine muntazır iken, bir de müşârünileyhâya mahsus ve üzerinde alâmet-i kraliyet olmak üzre bir musanna arma ile müzeyyen locanın perdesi de çekilip dört beş yüz oyuncu sırasıyla dizilerek ve sair seyirciler dahi kudûm-i müşârünileyhâya takarrüb ve intizar ederek, herkes bî-savt u sadâ otururlarken, bir de kraliçe-i müşârünileyhâ geldiği gibi, cümlesi kıyam ve oyuncuların ve muzikaların bed' etmeleriyle beraber, cümle bir ağızdan sunûf-ı askeriyye usulü misillû, tûl-i ömr ü ikbal-i müşârünileyhâya dair esniye-i manzûmeye mübâderet ve kemâl-i itaat ve ubudiyet ibraz ederler. Hattâ bunların kraliçelerine bu mertebe riayet ve itaatlerinden bir rikkat-i kalb gelip ağlamak derecesine vardım. Bunun hitamında müşârünileyhâ dahi bil-kıyam etrafına ihâle-i nazar-i iltifat eylediği ve oyun birden kapandığı halde, bilcümle seyirciler yerlerine oturup bir çeyrekten sonra oyuna

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mübâşeret olundu ve bir de İstanbul'da gördüğüm meşhur Şeytan Robert'in oyununa tesadüf edince pek aşırı hoşuma gitmiştir ki, Londra'da harc ettiğim bu kadar akçeden memnun olmayıp, bu tiyatroya verdiğim paradan ol gece hattâ elli bin kuruş masrafa dûçar olaydım yine memnun olurdum. Tevârih-i âleme âşina olanlara pûşide ve nihan değildir ki, fezâ-yı vasî'atü'n-nihâ-yı âlemde öteden beri serzede-i zuhûr olan her bir devlet ve hükûmetin kavânîn ve nizamâtı yekdiğerine muhalif olup, her birinin umûr-ı dâhiliyye ve hâriciyyesi, birer cihetle idare ve rüesâ ve memurînin esâmi ve şöhretleri birbirine benzemeyip, her birinde bir türlü ıtlak ve itibar olunmakta olduğu misillû, Londra'da müddet-i ikâmetimde İngiltere devletinin suret-i idare ve zâbıtasına ihâle-i efkâr ve görüştüğüm bazı zevattan tahkik ve istifsâr eylemiş ve ekser memuriyet mahallerine gidip, mevadd-ı vâkı'alarının keyfiyet-i muhâkeme ve rü'yetine kesb-i vukuf ve ıttılâ etmiş olduğumdan, devlet-i müşârünileyhânın kavânîn ve nizâmâtı, şu vechile karîn-i vukuf-ı meşhûdum olmuştur ki, İngilizlerin en büyüğü ve reis-i milleti haşmetlû kraliçe cenabları olup, ancak başvekil bulunan zattan başkasına sâir devlet ve hükûmetler gibi, vükelâ itibarı olmayıp, meselâ, umûr-i ecnebiyye nezâreti mesnedinde bulunanlara dair hâriciye ser-kâtibi ıtlâk ve itibar olunur ve ticaret ve mevadd-ı saire dahi meclisleri reislerinin yed-i idarelerine muhavvel olarak rü'yet ve mevadd-ı vâkı'aya bu suretle mübâderet kılınır ve devletin House of Commons namıyla altı yüz şu kadar âzâdan mürekkeb millet-meclisi ve diğer dahi House of Lords ismiyle dört yüz bu kadar âzâdan müretteb asilzadegân meclisi olup, mezkûr millet meclisinin âzâsı her yedi senede bir gün tebdil olunarak «borough» tabir olunan makarr-ı eyâlet ve büyük kasabalardan birer âzâ intihab ve tayin ve asilzadegân meclisinin âzâsı dahi masûnü'l-in'izâl olarak büyük familyalardan memur kılınmakta ise de İngiltere ahâlisi min-el-kadîm iki fırka olarak birine Tory ve diğerine Whig tabir olunup, mezkûr Tory takımının daima efkârı kavânîn ve nizâmât-i kadîmenin tecdidiyle yeniden vaz'-ı konstitüsyon etmeğe ve Whig takımının hülâsa-i ârâ-yı isabet-şiârları usul ve kavâid-i kadîmeyi teşyid ve te'kid eylemeğe masruf olduğundan, bunların beyinlerinde daima münâza'a ve adâvet eksik olmayıp, adeta bir tarafı İngiliz ve biri Fransız gibidirler. Birbirlerinin reylerine muhalefet ve fırsat buldukça yekdiğere icrâ-yı garaz ve nefsâniyet etmekte oldukları cihetle, bunların birleşmek ihtimali olmadığından kraliçe cenabları dahi millet meclisinde ekseriyet kaidesini bil-iltizam hangi kısımda bulunursa, cemî'-i memurînin o kısımdan intihab olunması reyiyle memurîn-i merkûmenin esnâ-yı tezekkürlerinde ekseriyet bulunmadığı halde bittabi' isti'fâya mecbur olduklarından, ol vakit öbür takımın en büyükleri bulu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nan zatın kraliçe huzûrlarına celbiyle, yeniden âzâ ve memurîn intihab olunmak üzre emir ederek, merkum dahi kendi tarafdarlarını celb ile memuriyetleri teklif ve ifade ve kabul edenlerin esâmisini müş'ir kaleme aldığı defter-i hâsından kraliçe-i müşârünileyhâ cenablarına takdim ve irâe ederek, mucibince memuriyetlerinin icra kılınması, kavânîn-i mer'îyye ve müteberlerinden olup, ancak umûr-i deâvî ve zabtiye, milletin yed-i idaresinde olarak, cânib-i devletten müdahale olunmaz ve her beldenin bir zâbit-i mahsusu olup, yılda bir kere tebeddül etmek üzre ashâb-ı arazi ve esnâfın rey-i intihabıyla erbâb-ı hıref ve sanâyi'den bir âkıl ve müdebbir adam memur tayin kılınarak, icraat-ı mevadd-ı vâkı'ada kimesne tarafından taarruz kılınmaz. Mevadd-i vâkı'a şu vechile idare ve rü'yet olunur ki, Londra'nın her mahallâtında mahsûs muhtarlar bulunarak, her bir husus onların rey ve marifetiyle rü'yet ve bir mahkeme-i örfiyye ve bir mahkeme-i milliyye dahi olmağın, mevadd-ı îcabiyye evvelâ mahkeme-i örf ve sâniyen mahkeme-i millette bil-rü'yet fasl-i de'âvîye mübâderet kılınır ve umûr-i zâbıta-i belediye dahi ber-vech-i muharrer intihab olunan zat, kâffe-i memurîn-i zabtıyeye mukaddem ve Londra şehrine mahsus olmak ve iki yüz elli bin kuruş maaş itâ kılınmak üzre, beher sene intihab olunup, hengâm-i intihabda devletin cemî'-i vükelâsı tebrikine azimet ve haşmetlû kraliçe cenabları dahi rağbet birle, beldenin miftahlarını yed-i emânetine teslim ettikten sonra, küçük büyük bir kimse onun emr ü nehyine muhalif bir şey edemeyip, mumaileyha da kanun-ı mülk ü milletten haric bir harekette bulunmak mümkün olamayarak, az çok vuku'ât-ı resmiyye cânib-i devlete onun bildirmesiyle bilinir. El-hasıl Londra ahalisinin emr-i muhafazaları fırka fırka ise de yek-cihetlik sureti ber-kemal ve haricten ez-gayr-ı emr-i ticaret akçe alınmak ahâli-yi merkûmeye zanlarınca aşırı bir sû-i hal olup, hattâ, ekspozisyonun masâriften sonra fazla olarak altmış bin altı yüz keseye masraf tedarik olunamadığından, bunun ashâb-ı imtiyaza izhâr-ı hünerleri mukabelesinde ikrâmiye olarak itâ olunması tensib olunduğu ve bir taraftan dahi ona tenezzül revâ görülmeyerek, hayli vakit dermeyan-i tezekkür bulunduğu karîn-i ıttıla'ım olmuştur. Ve umûr-ı zâbıta beş bin neferin kuvve-i idareleri ile mihver-i lâyıkından rü'yet olunmakta ve ahâli tarafından dahi kemal-i inkıyad ve mutavaat kılınmakta olup neferât-ı merkûmenin teferruat-ı memuriyetleri, cânib-i vekâlet-i zabtiyeden tayin kılınan mahalde bekleyip ser-zede-i zuhûr olan ateş-i fitne ve fesadın itfâsı ve mürûr ve ubûrdan sermest olup sokakta kalanların hânelerine irsal ve isrâ'ı ve vuku'ât-ı sâirenin dahi neferât hakkında müesses olan kanun mucibince icrâsı ve vuku bulan ihrâkın memurîne ihbar ve inhâsı kaziyesinden ibaret ve bunlar memuriyetleri iktizâsınca, devlet ve millet meyanında be-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gayet muteber tutulduğu müstağni-yi kayd-i beyan ve işaret olup, hattâ bir vakit evvel bir kaç bin kişiden ziyade nüfus bir mahalde tecemmu' ederek, ihdâs-ı fitne ve fesada cüret ve beyinlerinde izhâr-ı kavga ve şamatâta cesaret eylediklerini altmış kadar zabtiye neferâtı görüp, cemiyet-i mezkûreyi dağıtmış ve hudûs-i fitneye sebeb olanlardan altmış nefer-i fesedeyi ahz u girift ile bâb-i zabtiyeye getirmiş oldukları bazı görüştüğüm zevâtın rivayetinden karîn-i ıttılâ' ve bir gün demiryollardan gezmeğe giderken erbâb-ı servet ve sâmândan bir zat, tarîk-i mezkûrdan bir ayak evvel dışarı çıkmağı istemiş olmakla tarîk-i mezkûrun kapısı önünde bulunan zabtiye dahi sırasıyla çıkılmak üzre men'eylediğinde mumâileyhin onuruna dokunup, zabtiyeye bir kere vurmuş olduğundan haşbü'n-nizam zabtiye-i merkûm mumâileyhi kapıya getirmiş ve lede'l-muhakeme üç ay müddet tahsis olunarak mahbese ilka olunduğu re'yü'l-ayn manzûrum olup, işte, zabtiye nizâmâtının gün-be-gün tezâyüd-i istihkâmâtına delildir ki Londra gibi bir belde-i cesîmeyi beş bin nefer memurîn-i zabtiye lâyıkıyla idare ederler. Londra'da müddet-i ikametimde iki münâza'adan başka hiç bir kavgaya rast gelmedim. O da neferât-ı merkûmenin sa'y u ikdamıyla pek çabuk mündefi' oldu. Görenlerin malumu olduğu üzre, Londra'nın esvâk ve pazarının kemâl-i zarafeti ve dükkân ve mağazalarının resânet ve nezâfeti cihetiyle gezilmekle usanılmaz ve seyr ü temaşâsından gına gelmez (s. 18-24).

Tevârih-i âleme âşina olanlara hafî değildir ki, vukuât-ı kevniyyeye kesb-i vukuf ve ıttıla' etmek tezâyüd-i malumatı mucib ve her sınıf hakkında menâfi-i kesîreyi müstevcib olduğundan ahali-yi Avrupa, tevarih mütalâasına itina ve bundan başka ruzmerreye dahi kesb-i malumat eylemek üzre, gazeteler icad ve inşa eylemekte ve bu vesile ile havadis-i âlemi öğrenmekte oldukları misillû, Londra'da dahi müteaddid gazeteler vasıtasıyla neşr-i havadis olunur ve hattâ bir köpek kudursa bile derc-i sahâif-i beyan kılınır. İşte ahâli-yi merkûme havadisât-ı vâkı'ayı sâirden tahkike muhtac olmayıp herkes gazeteler mütalâasından kesb-i ıttıla' eder ve kendilerinin sükûtî olması dahi, bilcümle gazetelerden öğrenerek bera-yı musâhabet ahibbâsından sormağa hâcet kalmadığından neş'et edip, fakat gazetelerin İstanbul gibi başlıca müşterileri olmadığından, müteferrik satılmakta olup bu gazetelerin tane tane satılması şu fâideyi müfiddir ki, gazeteciler kimse duymazdan evvel, celb-i havadis etmeğe ve gazetesini tuhaf terkîm eylemeğe gayret ve bunlar birbirinden ziyade ikdâm ve dikkat ile biribirinden ziyade satmağa sa'y ederler. Ve bunun tahririnde tekellüfât-ı münşiyâneye bakılmayıp, hemen havadisin kesret-i terkîmine ikdam ve hadise-i vâkı'ayı bir kaç defa bazı ilâve ile tecessüm ettirip âleme neşr ü ilâm ederler. Mezkûr gazeteler sokaklarda otuz kırk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yerde envâ'-ı ilânât ile füruht olunmakta olup, bunun tervîcine şu cihetle mübâşeret ederler ki, bir adam bir gün vurulmuş diye gazeteye yazmışlar idi, bir kaç gün sonra «geçen vurulan adamın keyfiyet-i madrûbiyeti bu kere tahkîk olunup gazetemize derc olundu» diye sokaklarda nidâ olunur ve ahâli-yi merkûme bu makûle havâdise meclûb olduklarından gazetelere üşüntü edip cümlesi füruht kılınır hattâ havâdis-i mezkûre bir günde üç dört defa gazetelerle neşr olunup birisi pek hoşuma gitmiştir ki, Kurebe nâmında bir gazeteci «geçen gün vurulan herifin vuku'-ı keyfiyeti ve sebeb ü hikmeti lâyıkıyle taharrî ve tahkîk olunup gazetemize dercolunmuştur. Kesb-i ıttılâ' eden zevat iştirâya rağbet buyursun» diye dellallar nidasıyla ilan ederek bir kaç bin gazete satmış ve ben dahi merak edip, birini almış olduğumdan, bir de ledel-mütalâa gördüm ki havadis-i mezkûrenin evvelki gazetelerde olan suret-i tahririyle, «fakat herif-i merkûmun sağlığında bir gün yanına berber gelip traş etmek istemiş ise de, razı olmayarak traş olmamıştır» diye yazmış ve «işte hakikat-i maddeyi yazdım», diyerek böyle halkı aldatıp bir kaç bin gazete satmıştır. Çünkü Londra'ya memâlik-i ecnebiyyeden günde yüz elli kadar vapur gelip îsâl-i havadis etmekte ve gazetecilerin vapurlara gidip havadis almak üzere mahsus adamları olup, öteden bir vapur gelirken, bunlar azimet ve vapur-ı mezbûrdan evrâk-ı havadisi alıp, geriye avdetle vapur yanaşır yanaşmaz havadis-i mezkûreyi neşr ve ilân etmektedirler ve Amerika ve Hindistan havalisinden, Southwark nâm limana daima vapurlar gelip gitmekte ve hayli havadis getirmekte olduğundan liman-ı mezkûrda dahi gazetecilerin müstakil adamları olup, deniz kenarında dürbün ile vapurları gözetip uzaktan görür görmez gayet seri'ü's-seyr sandallarına binip vapura karşı giderler ve havadis-i evrâkı alarak vapurdan evvel iskeleye gelip, evrak-ı mezkûreyi sandal içinde bil-mütalâ'a telgrafya vasıtasıyla derhal gazetecilere neşr ve ilân ederek, vapur-ı mezbûrun vürudundan evvel havadis-i mezkûreyi ilân ederler, lâkin bunların telgrafyadan havadis almaları bir tuhaf şeydir ki içinde olmayan adam okuduğu halde hiç bir şey anlayamaz (s. 53-55).

(Seyahatnâme-i Londra, 1269/1852).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

AVRUPA SEYAHATNÂMESİ

Hidiv-i ekrem efendimiz ulüvv-i himmetleri sebebiyle ekâlim-i Mısır'a ferman-fermâ olalıdan beri erbâb-ı hünere taltîf ve iâne ve hadden efzûn in'am buyurduklarına mebnî tâife-i efrencden fünûn-ı dakîka ve sanayî-i nefîse erbâbı gelip bâb-ı hidivlerine iltica ettikçe en'am-ı firâvânlarıyla mütena'im olmakta olduğundan ekâlim-i mezkûrun imar ve şenlik-i kadîmi celb olunarak şebâb-ı aslîsine dönmektedir. Yoksa seleflerinden bulduğu hal üzre bırakıp maraz-ı harâbına vech-i mezkûr üzre müdâvat etmiyeydi şimdiye kadar dâ-i udâl ve islâhı imkândan bîrun ve belki muhal olur idi. Mısır'ın ve gerek sâir mahaller avâmının ahvâl-i âlemden asla ve kat'a haberleri yok iken miskinler mücerred cehl-i mürekkeblerinden nâşi hidiv-i ekrem efendimizin tâife-i efrence taltif ve itibarlarına ve onlara olan ziyade in'amlarına tahammül edemeyip begayet levm ü ta'n ederler ise de bunda miskinlerin hakları yoktur. Zira onlara olan taltif ve in'amları mücerred isevî oldukları için değildir. Belki insaniyet ve ulûm ve maarifte aksâ-yı gâyete resîde olup hâcet mes ettiği içindir. Şâirin hayr-ı kesîri Cenâb-ı Mevlâ için olsun ki, bu makûle gâfil câhillere ta'rizâne güzel söylemiş :

İnn'l - mu'allime ve' t - tabîbe kilâhumâ
Lam yabzüla nushan izâ lem yukremâ
Fa'sbir li - dâika in cefevte tabîbehu
Va'sbir li - cehlike in cefevte mu'allimâ (1).

Hâsılı mukaddemleri fünûn-ı hikemîyye ve sanâyi'-i beşerîyye zâyi' ve bil-külliye mefkûd olmak derecesine varmış iken şimdi derece-i kemâle erişmeğe bir parmak kaldığını mülâhaza etseler merkûmlara olan itibar ve ikramları bilâ-iştibâh yerinde ve mahallinde olduğunu tasdik ve itiraf ederler idi. Ekâlim-i Mısır'da inşâ olunan mühimmât-ı harbiyye

1) «Öğretmen ve doktor itibar görmeyince nasihat vermezler. Doktoruna itibar etmezsen hastalığına katlanırsın. Öğretmenine hürmet etmezsen cehaletine sabredersin».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kârhâneleri ve kışlalar ve fabrikalar ve medâris ve ospitalyeler ve alelhusus tanzim-i asâkir-i cihâdiyye ve umûr-ı askeriyye tevârih ve kitablarda derc olunmağa şâyeste pek büyük bir âsâr-ı hayriyyedir ki Frengistan'ı görmeyenler ve vakâyi'ini müşâhede etmeyenler bu âsâr-ı hayriyyenin derece-i lüzumiyetini ve büyüklüğünü hakkıyla fehm ve iz'an edemez ve imar ve âbâdan hayat mesâbesinde ve harab ve perişaniyyet mevt mertebesinde olup her mülk sa'y ve himmeti kadar ilerlediğinden, Hidiv-i Ekrem Efendimizin daima hüsn-i âmâlleri imâr-ı bilâd ve âsâyiş-i ahâli-yi bilâda maksur olmakla, Frengistan'dan celb olunan ve gerek kendi tabiatıyla gelip iltica eden erbâb-ı maarif ve ashâb-ı hünere kanaat etmeyip, memâlik-i Mısriyyeyi derece-i gayete ulaştırmak niyet-i hâlisesiyle Frengistan'ın ulemâsı sâirlerinden büyük ve âlim olduğundan mehma-emken kabiliyet ve istidat peyda etmiş olan efendilerden mümkün olduğu kadar efendi intihab edip fünûn-ı edebiyye ve sanayi'-i beşeriyye tahsili için oraya ba's ve tesyar buyurdular. Hadis-i Şerîf'te (El-hikmetü dâllat el-mü'min yatlubuha min ehli'ş-şirk)[1] ve bilâd-ı Çin ahalisi ve Çin müşrik iken diğer hadiste (Utlubul-ilm velev fi's-sin[2]» vârid olmuş, yani «talebü'l-ilm için Çin'e gidin» demek oluyor. Ve Batlamyus hakîm, «inciyi denizden ve miski sıçandan ve altını taştan ahz edin» hikmeti kâilinden, yani söyleyenden demek ister. Madem ki insan dininden emin olur, tahsil-i ilm için bilâd-ı küfr ve diyar-ı şirk olan mahallere gitmekte bir zarar yoktur. Ve alelhusus il-zaruret hâcet mess eder ise pek elzem olur. Hidiv-i âzâm efendimizin bazı kimseleri Frengistan'a göndermekten maksad-ı âlileri ve onların gidip gelmelerinin ve tahsilâtının semeresi ikinci fasılda tafsîl ve beyân kılınan ulûm ve fünûnun neşri ve kesret-i tedâvülü ve kitapları ba'de-t-terceme tab' olunmak ile hâsıl olur. (s. 12-13).

Medine-i Paris, Frengistan'da olan müdünün büyüğü olmak hasebiyle etraf-ı memâlikten tahsîl-i ulûm için husûsen ulûm-ı tıbbiyye ta'lîmi için bir çok garib talebe gelir ve bazan derdine devâ aramak için bilâd-ı ba'îdeden hastalar nakl olunur. Tıbba nisbet olunup ilm-i hikmet tesmiye olunan ulûm, ilm-i tıb ve ilm-i cerahat ve ilm-i teşrih ve marîzin alâmet-i zâhire ile marazına istidlâlin ilmi ve ilm-i hıfz-ı sıhhat ve tıbbü'l-hayvanât misillû ulûm ve fünûndan ibarettir ve medine-i Paris'te etibba ol derece çoktur ki, her mahallede ve her hârada müteaddid tabibler olduğundan başka hâric-i şehirde olan yollarda etibbânın kesreti olduğuna mebnî, yolda bir adam fücceten bir illete müptelâ olsa

1) «İlim, müminin kaybolmuş malıdır. Onu müşriklerden bile tahsil eder.»
2) «İlmi, Çin'de dahi olsa arayınız.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fil-hâl bir tabib bulunur ve etibbânın hastalara muâleceleri bir kaç nev' olup bazı marîza fakat tabîb gelip marîzin hânesinde muâlece etmesini ister. Bu surette her ne vakit tabib gelir ise kadr-i malum ücretini alır, ve bazı hasta tabibin hânesine gider. Ve hânesine nâsın gelmesi için tabib hânesinde bir vakit tahsis edip her gün bir kaç saat meks eder. Ve bazı marîz ekl ve şürbü ve mesken ve hizmetçi semenleri tabib üzerine olmak şartıyla mikdar-ı malum meblâğ üzerine mukavele eder ve Paris'te ızâm-ı bedenden bir şeyin halline müptelâ olan kimseler için tahsis olunmuş tabiblerin hâneleri olup meselâ pek kambur olan kimseye muâlece olunmak murad ettikte, zikr olunan tabiblerden birinin hânesine gider. Tabib bir tedbîr ile o kimsenin kamburunu izâle edip belini doğrultur ve bir kimsenin bir tarafı kat' olunsa kezalik tabibin hânesine gider. Tabib o kat' olunan mahalle haşeb yahut madenden bir şey vaz' edip cebir ve tamam eder ve Paris'te ebe kadın ve vaz'-ı hamlde gebe hatunların muhtaç oldukları kâffe-i levâzımâtı müştemil hâneler olup, velâdetleri takarrub eden hatunlar vaz'-ı haml ve müddet-i nifâslarını orada ikmal için zikr olunan hânelere gidip vaz'-ı haml edip eyyâm-ı nifâslarını tekmil ederler ve hastalar için âmâde olunmuş etibbâyı hâvi ospitalyeler olup, hasta oraya getirilip ifâkat bulunca bilâ-ücret ikamet eder ve tımar olunur. Ve Paris'in etibbâsı iki fırkadır. Biri etibbâ-yı âmme ki her ne cins maraz ve illet olur ise muâlece eder ve diğeri fakat bir maraz-ı has ve illet-i mahsûsaya muâlece eder ve bu tedbirlerinin sebebi ilm-i tıb vâsi' olduğuna mebnî cemî'-i füru'uyla tahkîkine meşgul az adam bulunur. Binâ-berin bazı etibbâ-yı Fransa ulûm-ı tıbbiyyenin füru'unu ba'de't-tahsîl tıbdan bir fen ihtiyar edip, fenn-i mezkûre sarf-ı nakdîne-i himmet ederek künhüyle teyakkun edip fenn-i mezkûrda ser-firâz ve sâir etibbâdan mümtaz olur. Şöyle ki, pek nâdir bir marazın esbâbını tahkik edip ihtiyar ettiği fenne idhal eder. Buna mebnî Paris'te bi-hususihi bir maraza deva eden tabib bulunur. Meselâ maraz-ı ri'eye mahsus tabib vardır ve göz emrâzı ve fakat kulak emrâzı için ve fakat burun emrâzı için tabib vardır. Hattâ unku kat' olunmuş adamın burnunu tedbir ve devâ ile evvelki gibi tamam eder ve etibbâ-yı Paris insana müdâvatta istiâne için insan mıknatısı istimal eder ve bunun tafsili medine-i Paris'de tabiyyûndan bir cemaat şöyle zu'm ederler ki, beden-i insan madde-i seyyâleyi müştemildir. Yani beden-i insanda câzibe-i mıknatîsiyye-i insaniyye vardır ve keyfiyet-i mezkûreye ıttıla'ın tarîki el ile beden-i insan bir kaç kere mesh olundukta üzerine nevm galebe eder yahut havassı gâib olup şuuru münselib oldukta, marîz, hasta etmeksizin etibbâ bedeninden bir şey kat' ve o marazı ihraç ile devâ ettiklerinde marazdan halâs olur. Ve etibba-yı merkûme bir hatunu ber- vech-i muharrer üzre mıkna-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tıs ettikten sonra memesini kat' edip müptelâ olduğu marazdan halâs etmişler ve mezbûre çok vakit yaşadıktan sonra fevt olmuş. Ve ulemâ-yı mıknatıs mezbûrenin elem-i kat' ile fevt olmayıp sebeb-i âhar ile fevt olduğuna ittifak etmişler. Binâ-berin damarlarda olan emrâza, mıknatısın nef'i mukarrerdir dediler. Ve medine-i Paris'te halel-i akla ve elem-i âzâ-yı tenâsüle yani ferc ve zeker ve husyeteyn gibi nâzik âzâlara ve sâir zâhir-i bedende olan emrâz ki uyuz ve kızamık ve çiçek gibi emrâza devâ eder etibbâ bulunur ve medine-i mezbûrede ebe kadınlar gibi umûr-ı velâdete ârif tabibler olduğundan bazan hatunlara vaz'-ı haml ettirirler. Ve göze su galebe edip âmâ olan göze ve gözde olan ağa devâ eden ve evca'-ı sadra ve kulç illetine deva ile muâlece ve tedbir eder etibbâ dahi bulunur. Bu tedbirin keyfiyeti ince iğnelerin burunlarıyla zikr olunan mahallerden cüz'îce kan çıkarıp emrâz-ı mezbûreyi tahfîf ve taslîh etmekten ibarettir. Hilkat-i insanda ihtilâlli olan âzâya deva eden etibbâ, ortopedi tabir olunan ilaç ile tedbir edenler, yani etfâlin ve sıbyânın âzâlarında olan haleli ref' ederler ve bazı etibbâ ağızda ve yüzde olan halelin def'ine ve bazı âhar âzâ-yı nâkısanın halelini âzâ-yı âharı ile sedd edip ref'ine muâlece eder. Hâsılı ilm-i tıbbın fer'i çoktur. Ancak meşhur olan fenn-i teşrih ve tabiat-ı hâlinden insanın emrâzını temyizin fenni ve akâkir-i kimyeviyye fenni ve tıbba dair olan emrâz-ı bâtınanın esbâbı fenni ve yaraya lâzıka vaz' edip merhem yapıştırmak fenni ve emrâz-ı zâhire ile müptelâ olup esir-i ferş olan kimseyi islâhın fenni ve emraz-ı bâtınadan nâşi sâhib-i firaş olan kimseyi tatyîbin fenni ve gebe hatunları tevlid ettirip nifaslarına muâlecenin fenni ve ilm-i tıbda dahil olan umûr-i tabiiyyenin fenni ve edviye-i müfrede ve mürekkebenin ve terkib-i muâlece etmenin fenni ve hastaya muâleceye mübâşeretin fennidir ve medine-i mezkûrede vâki' tıb medreselerinin menâfi'i pek meşhûrdur. Ezcümle akademi-yi hikmet-i sultaniyye tesmiye olunan medrese ki, etibbâ-yı kraliyye divanı demektir, medrese-i mezkûrenin vaz'-ı esâsı, memleket-i Fransa'nın tedbiri ve âmmeye zararı mukarrer olup zu'mlarına göre sâri olan emrâz-ı vebâiyye ve hayvanât hastalığı gibi emrâzın def'i içindir. İşbu zikr olunan etibbânın işgalleri memleketçe nef'-i âm olan tedâbir ile meşguldürler. Meselâ, edviye-i cedîdeyi ve edviye-i mektûmeyi ve edviye-i madeniyye-i asliyyeyi ve meşguleyi tecrübe ve imtihan edip mukabele ederler. Hâsılı işbu kral etibbâsı ve tevâbi'i Fransa etibbâsının mâhir ve muteberleridir...

(s. 110-113)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fenn-i terceme

Fransa'da ikametim esnasında on iki kitap tercüme ettim. Kitabın âhirinde beyanı gelir. Yani tercüme ettiğim on iki kitabın bazısı kitab-ı kâmil ve diğerleri sagîrü'l-hacm nebezat idi.

Fünûn-ı Muhtelifeye Dair Olan Kütüb

Mösyö Chevalier'den ve Mösyö Lömonri'den fransızca olan mantık kitabını ve Liberté royale nâm kitabdan mevâzı'-ı müteaddideyi ve ezcümle makulâtı ve Condillac nâm diğer mantık kitabını okudum. Ancak kitab-ı mezkûrda Aristo'nun tertibi üzre mantık mezkûr idi. Ve yine Mösyö Chevalier'den ma'âdine dair bir küçük kitap okuyup bâdehu tercüme ettim. Ve kütüb-i âdâbdan bir çok kitap okuyup ezcümle mecmû'a-i Neuville ve divan-ı Voltaire'den ve divan-ı Richer'den ve divan-ı Rousseau'dan mevâzı'-ı müteaddideyi ve husûsen âdâb-ı efrenc ile âdâb-ı acemin beyinlerini fârik olan fârisiyü'-l-ibâre mürâselâtı kıraat ettim. Ancak müraselât-ı mezkûre âdâb-ı maşrıkiyye ve âdâb-ı magribiyye mîzanına müşâbih bir kitap idi. Ve Kont Chesterfield'in oğlunu terbiye ve ta'lim için ingilizceden tercüme ettiği mürâselâtı münferiden kıraat edip fransızca bir çok makalât okudum. Velhasıl müellefât-ı meşhûreden çoğunu okuyup Fransızların âdâblarına muttali' oldum. Ve hoca ile hukuk-ı tabiiyyeden Parlement nâm kitabı güzelce okuyup bâdehu tercüme ettim. Ve fenn-i mezkûrun binâsı, tâife-i efrencin şeriat tesmiye edip ahkâm-ı siyasiyyelerine esas ittihaz eyledikleri hüsn-i aklî ile kubh-ı aklîden ibarettir. Ve yine Mösyö Chevalier'den Fransızlar indinde Ruh-ı şerâyi' tesmiye olunan kitaptan iki cüz miktarı okudum. Kitab-ı mezkûrun müellifi Fransızlar indinde meşhur bir zât olup ismine Montesquieu tesmiye olunur. Kitab-ı mezkûr mezâhib-i şer'iyye-i siyasiyyenin mîzan ve kavâidine müşâbih olup, mebnâsı hüsn-i aklî ile kubh-ı aklîden ibarettir ve Fransızlar indinde İbn-i Haldun Monteskiyöü'ş-şark tesmiye olunduğu gibi, kitab-ı mezkûr dahi İbn-i Haldun-ı efrencî ile telkib kılınır ve yine bu fenne dair akd-ı te'ennüs ve ictima'-ı insanî tabir olunan kitabı dahi okudum. Kitab-ı mezkûr müellifinin ismi Rousseau olup mânâda pek lâtiftir ve felâsifenin mezâhib ve akâid ve mev'izalarını müştemil olan Târihü'l-felâsife nâm kitabı ve mu'cemü'l-felsefeye dair Voltaire nâm zatın te'lif ettiği kitabın nefis olan çok mahallerini ve felsefeye dair Condillac nâm kitabın dahi kezâlik bir çok mahallerini okudum ve ameliyâtına taarruz etmeksizin fenn-i tabiattan bir küçük risale ve keza-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lik ameliyât-ı kibâr-ı zubbât tabir olunup fenn-i askerîye dair olan kitabı yine Mösyö Chevalier'den okuyup bâdehu tercüme eyledim. İşbu fenn-i askerîye dair kitabın mikdarı yüz sahîfeye bâlig idi. Ve yevmiyye ve şehriyye gazetelerden çok gazete ve husûsen dâhiliye ve hariciye haberini îsal eden siyasiyât gazeteleri ki indlerinde politika dahi tesmiye olunur, yani zikr olunan gazeteleri ol derece tevaggul ve ihtimam-ı tam ile okudum ki lisan-ı Fransa'ya teyakkun ve meleke peydâ edip müstağni oldum. Ve bazan zikr olunan gazetelerden mesâil-i ilmiyye ve siyasiyye tercüme eder idim. (s. 184-185)

Rıfa'a bin Bedevî, (Seyahatnâme-i Rıfa'a çev. Rüstem Besim, Mısır 1255/1839).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

SAFVET PAŞA'NIN BİR MEKTUBU

Viyana civarında kâin Kahlenberg nâm kampayna azîmet olunduğuna ve oranın nefâset-i mevki'iyye ve muhassenât-ı sâiresine dair muahharen reside-i râhe-i ibtihâc olan bir kıt'a mektubunuz meâli malûm oldu. Gerçi bir ikisinden maadası görülmemiş ise de, Viyana'nın karîb ve ba'îdinde pek güzel kampaynlar ve güzel otel ve kahveler ve ebniye-i âliyye ve bahçeler mevcûd olduğu Viyana şehrini ve etrâf ve havâlisini görüp gezenlerden bid-defaat işitilmiştir. Avrupa'nın en fena şehri bizim nefs-i İstanbul şehrine ve Üsküdar ve Galata ve Eyüb'üne nisbet kabul etmez surette fâiktir. Bizim ecânibe karşı iftihar edecek yalnız bir Boğaziçi'nden başka bir şeyimiz olmayıp, onun dahi mesire ve mahall-i içtima' addolunan Küçüksu ve Çubuklu ve Sultaniyye ve Hünkâr iskelesi denilen mahallerinin ne hal ve hey'ette bulunduğu ve bunların üçünde zeytin ekmek satar âdi bir bakkal barakası dahi mevcûd olmadığı derkârdır. Bu hali bilmeyip de oraya gidenlerin şayet karınları acıkıp ve o aralık simit ve ekmek satanlardan birisi tesadüf etmez ise, artık ağızlarını havaya açıp durmaları lâzım gelir. Ve şurası cezmen bilinmelidir ki, nefs-i İstanbul şehri gerek sekenesinin kudretsizliği ve gerek bazı ahvâl ve âdâtımızın adem-i ihtimâl-i tagayyürü ve sâir bazı esbâb ve keyfiyyât cihetleriyle hiç bir vakitte en aşağı bir Avrupa şehrinin bulunduğu hal ve hey'ete giremez. Dersaadet'in birinci caddeleri olan Divanyolu ve Cağaloğlu ve civarının ne hâl-i harâbîyette bulunduğu ve öyle sokakları geniş caddelerde el-haletü hâzihi birçok hâli arsalar durup, bazı mahallerinde dört buçuk arşın irtifa'ında bir buçuk odalı hâneler mevcûd olduğu görülmektedir. Avrupa'nın hangi şehrinde on altı arşın kaddinde bir hânenin ittisalinde beş altı arşın irtifa'ında bir hâne görülür ve nangisinde ekmekçinin fırını ve hangi otelin yemek pişirilen mutfağı halkın gözü önünde tutulur? Hâsılı İstanbul'un ebniye ve sokak ve dükkânlarının sıklet-i manzaralariyle sâir fenalıkları ta'rif olunmaz derecededir ve bunların ıslâhı imkânı yoktur. İstanbul, Divanyolu ve Bayezıd meydanı ve Cağaloğlu'ndan ibaret olmayıp, muhtac-ı ıslâh ve tecdîd binlerce sokakları vardır. Bir kerre oraların ne halde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulundukları görülmelidir. Her türlü nizâmât ve ıslâhâtın düşman-ı tabiîsi addettiğimiz yeniçerilerin ilgâları, elli seneye yaklaştı, o müddette Avrupa şehirlerinden birine tamamiyle muâdil olacak surette iki yüz evli bir mahalle tanzim ve teşkiline muvaffak olamadık. Artık İstanbul'un Viyana şehrine benzeyecek bir hale gelebilmesi bu kıyas üzre, kaç yüz senelere muhtaç olmak lâzım geldiği anlaşılır.

Müddet-i ömrümün hiç olmaz ise, birer ikişer sene fasılalarla bir yirmi senesini Avrupa'da geçirememiş olduğuma pek ziyadesiyle müteessirim. Öyle olmuş olsaydı, şimdi o müddette görmüş olduğum şeylerin hayaliyle mütelezziz olurdum. Çi fâide ki geçmiş zamanların avdeti, fevt edilen fırsatların tekrar ihtilâsı kabil olamıyor. Devletlû Said Paşa Hazretleri âkıl ve hakîm bir zattırlar. Bulundukları halden ve orada müddet-i ikâmetlerinden istifade buyurmalıdırlar. Maksud-zâde izzetlû Sebuh Efendi mücerred bir seyahat eylemek ve Viyana'dan be[illegible] ile Avrupa'nın sâir mahallerini gezmek üzre bugünlerde ru-be-râh[illegible] azîmet olacağını ifade eylemiştir.

Şehr-i Nisan'ın yirmi beşinci günü bi-lutfihi Taalâ, cümleten yalıya naklolunmuştur. Şimdilik çoluk çocuk cümlesi sıhhat üzre oldukları halde tarafınıza arz-ı hulûs ve meveddet eder.

30 Nisan 90 / 12 mayıs 1874. Safvet.

(M. Zeki Pakalın, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, c. IV., s. 100-102).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

LONDRA

Londra şehrinin vüs'at-i arz ve mevki ve kemiyet-i nüfus ve kesret-i mahsûlât cihetiyle derkâr olan keyfiyet-i ahvâl-i mülkiyyesi vasf ve ta'rifini müştemil olarak İngiltere gazetelerinin birinde münderic bir madde-i müfîdenin beyânı suretidir :

İngiltere devletinin darü'l-hükmü olan Londra şehri, elli bir derece otuz bir dakika arzında ve beş derece ve otuz yedi dakika tûlünde olup, garben kırk beş mil kadar deryadan ba'îd mahalde, Thames nehrinin kenarları uzunluğuna doğru mümted olarak, bir vâdi-yi fesîhü'l-enhâ ve gayet lâtif ve hoş-nümâ üzerinde kâindir ve nehr-i mezkûr dahi şehrin ortasından geçerek bir hilâl resmini gösterip ve şimal tarafından zeminin sathı, bir suret-i gayr-i müsteviye üzre derece derece yükselip, işbu irtifâ'ın sureti ziyade mürtefi' mahallerden ma'dûd şimal ve garb câniblerine kadar mümteddir. Şehrin taraf-i cenûbîsi dahi fil-asl, bir kaç mil bu'dunda bataklı bir mahal iken el-hâletü hâzihi bir zemin-i musattahdan ibarettir. Şehrin işbu iki kıt'a-i arziyyesi altı aded köprü ile biribirine mülâsık olup, köprünün dördü taştan ve ikisi demirden masnû'dur. Mevki'-i şehrin keyfiyet-i arziyyesi alel-umûm bir ince kumdan ibaret olup, bu kum dahi ekser mahallerde katı çok balçık ile mahlûttur. Thames nehrinin arzı, Londra şehrindeki mecrasında yüz altmış zirâ'-dan iki yüz yirmiye kadar ve umku alel-ıtlak on iki kadem mikdarı farz ve tahmin olunup ancak cezir ve meddin irtifâ'ı hengâmında, nehrin suyu on, on iki kadem kadar dahi yukarıya çıkar. Cezir ve med vaktinde nehrin suyu âdet üzre Londra köprüsünden yukarı on beş mil kadar ziyade çıkarken, cisr-i atîkin hedmiyle, cedîdi bina olunduğundan beri suyun irtifâ'ı cezir ve med vaktinde bir kaç kat ziyade olmuştur. Londra şehri heyet-i mecmû'ası nazarıyla itibar olunarak, vüs'at ve ma'mûriyet cihetiyle, bilcümle şühûr ve bilâd-ı Avrupa'dan ziyade mümtaz ve bâlâ-ter olup, hıtta-i muazzaması nefs-i şehri ve nevâhi ve tevâbi'âtını ve Westminster şehriyle tevâbi'ât ve mülhakâtını ve Southwark kasabasını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Middlesex ve Surrey vilâyetleri etrafta takriben otuz pâre köyü muhit ve câmi'dir ve şarktan garba mümted olan bu'du takriben sekiz mil tûlünde ve şimalden cenuba gâyet nâ-hemvâr bir suret üzre derkâr olan arzı dört beş mil mikdarı farz olunup, işbu cemiyet-i hayret-fermâ-yı ebniyenin cirm ve devri yirmi milden aşağı değildir.

Londra şehri yetmiş kadar çarşı ve bâzârı ve on iki bin sagîr ve kebîr sokak ve mevarîd ve medâhili şâmil olarak, min-cihetü'l-mecmû' saray ve kenisa ve hâne ve mahzen ve dükkân misillû takriben üç yüz bin ecnâs-i ebniyeden ibaret olduğu hesab ve tahmin olunup, hâne ve menzilleri mahalli, yerinde ma'mul tuğla ile masnû ve asıl sokakları ve divanyolları arîz ve vâsi' ve gayet rüzgârlı ve havadâr ve nakl-i emvâl-i ticaretin ve iyâb ü zihâb-i nâsın suhûleti ve piyade yürüyenlerin safa ve rahatı cihetiyle bilâd-i sâire-i Avrupa'nın ekserisine fâik olduğu bedîdârdır ve sokakların ortası arabaların mürûr ve ubûru için enli taşlar ile döşeli olarak cevânib-i münhafızanın mecârisi içine sokaktaki suların vesile-i suhûlet-i cereyanı olmak üzre cüz'ice muhaddeb bir sak ve kavî ve muhkem kaldırım şeklinde olup, kaldırımın her bir cânibinde sath-ı zeminden biraz mürtefi'ce, kezâlik taş ile mefrûş bir vâsi' yaya yolu ve kaldırım altında küçük su yolları vasıtasıyla her bir hâneye mutavassıl ve peyveste kemerli geniş lâğımlar derkâr olup, kaldırımın suları demir parmaklıklar arasından ol mecrâlar içine dökülüp yayılır. Nebatât cinsi Londra'nın cevânib-i garbiyye ve cenûbiyyesinde, şimal ve şark tarafındaki arazisinden on, on beş gün ileri neşv ü nemâ bulmak keyfiyeti şâyân-ı tezkâr olan âsâr-ı garîbeden olup, fusûl-i erba'ada gâlib olan riyâh poyrazdan lodos tarafına doğru hübûb ederek, hükmü her sene altı ay kadar câri ve mümteddir. Fahrenheit nâm hakîme mensûb mîzân-ı hava bazan seksen ve nâdiren seksen dört dereceye kadar çıkar ise de, ekser evkâtta hararet-i hava altmış beş ile yetmiş beş derece beynindedir ve hengâm-ı şitâda mizân-i hava on beş dereceye kadar iner ise de, gâlib evkâtta yirmi ile otuz derece beyninde durup ve bazı def'a gayet nâdirü'l-vukû' olmak üzre sıfırdan aşağıya nâzil olup hâlet-i incimâd vuku'u takdirinde, ekseriya kırk ile elli derece beyninde vukuf eder ve her sene Londra'da mûtadü'l-vuku' olan keyfiyet-i i'tidâl-i hava elli bir derece, dokuz dakika ile elli iki derecesinde olup, mevki cihetiyle keyfiyet-i arziyyesi ol mertebe lâtif ve hâsiyetlidir ki toprağını biraz hafredecek olsalar, her tarafta katı vâfir su verir menba'lar bulunur. Tarih-i milâdın bin üç yüz yetmiş yedi senesinde Londra şehri otuz beş bin nüfus kadar câmi' olduğu mervî ve menkûl iken, bin sekiz yüz bir sene-i milâdiyyesinde vâki' olan nüfus ta'dadında şehr-i mezkûrda cem'ân sekiz yüz altmış dört bin yedi yüz elli beş nüfustan ibaret iki yüz on

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

altı bin otuz iki hânedan ile meskûn yüz yirmi bir bin iki yüz yirmi dokuz hâne mevcûd olup, bin sekiz yüz on bir tarihinde aded-i ahâli bir milyon doksan dokuz bin yüz dört ve bin sekiz yüz yirmi bir senesinde bir milyon iki yüz yirmi beş bin dokuz yüz altmış dört nüfusa bâlig olmuş ve muahharen bin sekiz yüz otuz bir senesinde derkâr olan ta'dad-ı nüfus defteri muktezasında aded-i sükkân iki yüz kırk sekiz bin yüz beş adam ilâvesiyle kesb-i tezâyüd etmiş olduğu melhûz olduğuna binâen, Londra sekenesinin mikdarı el-hâletü hâzihi bir milyon dört yüz yetmiş dört bin altmış dokuz nüfustan dûn olmadığı tahmin olunur. Londra şehrinde sene-be-sene hesab itibariyle yüz on bin re's sığır ve elli bin re's buzağı ve sekiz yüz bin re's koyun ve iki yüz elli bin re's kuzu ve yabanî ve besili olarak iki yüz bin kadar ecnâs-ı hayvanât-ı sâire hesabından başka sarf ve harc olunduğu tahmin olunup, işbu hayvanât-ı mütenevvi'anın pazarı fil-asl Smithfield nâm mahalde kurulup her sene kasab dükkânlarında bey' ve füruht olunan enva'-ı luhûmun bahasından müterâkim olan mebâli'in yekûnu, an altı milyon macar altınıdır. Bundan kat'-ı nazar, yine sene-be-sene hesab itibariyle bir milyon sekiz yüz kırk beş bin kantar kadar envâ'-ı semekât Billingsgate nâm pazargâha berren ve bahren îsal olunduğu müsbittir. Londra şehrinde her sene sarf olunan âlâ hıntanın mikdarı dört milyon beş yüz bin kil-i İstanbulî ve acı ve tatlı arpa suyunun mikdarı yüzer vakıyye alır. İki milyon fıçı ve arak ve sâir envâ-ı ervâhın mikdarı yirmi yedi milyon beş yüz bin vakiyye ve bâdenin mikdarı üç yüz yirmi beş bin kantar ve ruğan-ı sadenin mikdarı yedi milyon vakiyye ve peynirin mikdarı dokuz milyon vakiyye ve kömürün mikdarı on iki milyon kantar adedine iblâğ olunup ve ahalisinin sütünü tedârik zımnında Londra şehri civarında on bin kadar inek beslenilip, bu ineklerden beher sene on dokuz milyon yedi yüz elli bin okka süt hâsıl olduğu hesab olunur ise de, sütçü kısmı sütü satmazdan evvel içine su katagelmeleriyle sütün zikr olunan kemiyet-i müfritesi akalli bir rub' kadar dahi ziyade olduğuna iştibâh yoktur. Londra'nın limanı veyahut katı vâfir tüccar gemilerinin lenger-endâz-ı ikâmet olduğu Thames nehrinin sahili, London Bridge nâmıyla müte'ârif Londra Köprüsünden nehr-i mezkûr kenarında kâin Deptfort şehrine kadar mümted olup, mahall-i mezkûrun mesafesi takriben dört mil tûlünde ve iki yüzden iki yüz elli kulaç mikdarı arzındadır. Bin sekiz yüz sene-i milâdiyyesi Eylülünde parlamento tabir olunur İngiltere'nin umumî meşveretgâhı mahzarına arz olunan ilmühaber senedâtı mucibince, tarih-i mezbûrda sâlifü'z-zikr Londra limanı altı milyon sekiz yüz yetmiş üç bin dokuz yüz otuz kantar yük alır ve kırk bir bin dört yüz iki mellah tâifesiyle idare olunur. İki bin altı yüz altmış altı pâre sefine mevcud

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olup, sefâyinin tahmil ve tahliyesine kullanılan üç bin sandal ve nehrin mürûr ve güzârı için istimâl olunan iki bin üç yüz küçük tekneler ve üç binden ziyade ufak kayıklar hesab içinde münderic olmayarak, mutâd üzre Londra limanında ve sevâhilinde bulunagelen sefâyinin adedi, bin yüzden bin iki yüze kadar bâlig olur. Gümrük hüddâmından bin iki yüz kişi her gün nehrin cevânib-i muhtelifesini yoklayarak aramağa meşgul olup, dört bin kadar hammal gümrük yerlerinde bulunan gemilerin tahmil ve tahliyesi hususuna müdâvemet ve sekiz binden ziyade kayıkçı nehir içinde geşt ü güzâr eden küçük tekne ve kayıkların idaresine bezl-i sa'y ve kuvvet ederek, her birine halâlinde Londra limanı pîşgâhında yüklenip boşaltılan ecnâs-i emvâl-i ticaretin cem'an kıymet-i nakdiyyesi, yüz altmış sekiz milyon macar altınından ziyade tahmin olunabilir. Milel-i muhtelife ve âyin-i mütenevvi'aya mensub ve mahsus olarak Londra şehri derûnunda kesret ve vefret üzre mevcud olan mâbed ve kilise ve manastırların adedini yegân yegân alel-vechü's-sahîh beyan etmek emr-i asîr ü düşvâr olmakla, husus-ı mezkûr ile müştagıl olmaktan sarf-ı nazar olunmuştur. İngiltere kralının sarayına mahsus tavâif-i askeriyye zümre-i zâbitân ile beraber takriben yedi bin nüfusa bâlig üç aded müstahfaz piyade alaylarından ve bin iki yüz kadar adamı câmi' iki aded müstahfaz suvari alayından ibaret olup, karargâh-ı kraliyetin mecmû'-i askeri zikrolunan kuvvet-i askeriyyeye münhasırdır. Ancak Lord Mayor ünvânıyla müştehir olarak şehrin âyânı olan asaletlû zâtın izin ve ruhsatı munzam olmadıkça, zât-ı kraliyetin muhafazasına mahsus olmak üzre bâlâda mezkûr alayların hiç birisi Londra şehri içine duhûl etmek câiz değildir diye İngiltere gazetelerinin birinde muharrer ve mastûrdur.

(Takvim-i vekayi', nr. 57, Fi Z 1248/ Nisan 1833).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

HULÂSA-İ POLİTİKİYYE BER-VECH-İ UMÛM

Memâlik-i müctemi'a-i Amerika muharebe-i hâzırasından dolayı pamuğun fıkdaniyeti cihetiyle Fransa'nın bazı eyâletlerinde pek çok fabrikalar kapanmış ve tahkikat-i sahîhaya nazaran, yalnız Saint-Souplet eyâleti dahilinde ikiyüz bin nefer amele işsiz kalmış olduğundan şu halin esbâb-ı indifâ'iyyesi istihsal olunamayarak, kesb-i iştidâd eylediği takdirde Fransa memâlikinin âsâyiş-i dahilîsine muhill netâyic-i vahîmeyi mûcib olacağı derkârdır. Ehl ü ıyâl sahibi bir çok amele bundan dolayı dûçâr-ı kemâl-i fakr u zaruret olduğundan şu muzâyakanın bazı mertebe def'ine medâr olmak üzere, ahaliden hayli akçe cem'ile muhtacîne tevzi' olunmuş ise de, işbu muâvenâtın teskin-i nâire-i zaruret ve tahfif-i bâr-i sefâlete kâfi olmadığı, karâin-i ahvâlden istidlâl olunur. Mamafih irtikâb-i züll-i sual edemeyecek bu misillû ashâb-i san'at ve gayret şu hâl-i pür melâlde bırakılmayarak, Amerika muharebesinin hitâmına kadar Fransa devleti veyahut erbâb-i fütüvvet ve mürüvveti tarafından istihsâl-i esbâb-ı ta'ayyüşlerine bir çare bulunması memûldür. İngiltere memâlikinden Lancashire eyâletinde dahi yine bu sebebten nâşi pek çok kesân işsiz kalmış ise de, orada küllî akçe toplanılarak işbu muzâyaka-i hâlin âsâr-ı vahîmesi mümkün mertebe def' ve izâle kılınmıştır. İngiltere devleti vükelâ-yı sâbıkasından Lord Derby, mezkûr ameleye tevzi' olunmak üzre iki yüz elli bin frank itâ etmiş ve İngiltere'de her türlü umûr için pek çok cemiyetler mevcut olup, bunların hayli sermayeleri olmakla, işbu cemiyetler tarafından dahi bu bâbda küllî muâvenet olunmuştur.

Fransa mecâlisi Kanun-i sâninin on ikisinde küşâd olunacaktır. Maliye nâzırı Mösyö Fould'un takrîrinden münfehim olduğu vechile, Fransa devleti Meksika meselesi için bir sene zarfında 83 milyar frank yani takriben sekiz milyon kese sarfetmiş ve bu ise beyhude olarak masarifât-ı fevkalâdeden bulunduğundan, Fransa ahâlisinin bundan hoşnud olmayacakları derkârdır ve bir de böyle bir ba'îd mahalle küllî asker sevkinden maksad-ı sahîh ne idüği bidâyetinden beri meçhul bulunup, eğer murad Meksika'nın hey'et-i hâzıra-i cumhuriyetini tebdil ise İngiltere ve İspanya devletleri bu hususta Fransa devletiyle müttehidü'l-efkâr olamayıp,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu vechile onlardan muâvenet-i kaviyye me'mûl edemeyeceğinden, Fransa'nın devleteyn-i müşarühileyha ile akd-i ittifak eylemesi abes demek olur ve eğer zabtetmek gibi diğer bir niyet var ise tedârikât-ı vâkıa şu maksad-ı mühimme kâfi olamayıp, bu halde cüz'î bir kuvve-i askeriyyenin Meksika sahilinde her türlü mehâlike dûçâr olmak muhâtarası halinde bırakılmayacağı bedihiyâtdandır. İşbu mesele Fransa ile İspanya beyninde mûcib-i bürûdet olup, İspanya parlamentosunda mesele-i mezkûrenin neticesiz kalmış olmasından dolayı, hey'et-i hâzıra aleyhinde dahi muahharen bir takım makalât îrad ve ityan kılınmış ve hattâ bu maddeye dair Fransa'ya dokunur bazı elfâz dahi tefevvüh olunmuş olmakla Fransa devleti hariciye vekili bu hususdan dolayı izâhat taleb eylemiştir. Amerika memâlik-i müctemi'asında cenublular, hey'et-i cumhuriyet hasâisinden olduğu vechile, müterediddâne devam eylemekte olup, başkumandanları bulunan Mc. Clellan muahharen azl ile yerine Burnside nasb olunmuştur. Mumâileyhin sebeb-i azli, teşebbüsât-ı vâkıasında te'ehhür ve te'enni ile hareket eylemesi maddesi ise de, tarafeyn-i muharibînin hal ve mevkileri dahi şu hareketi icab ettirdiğinden, erbâb-ı politika indinde bu keyfiyet câ-yı töhmet addolunmayıp, bilâkis rüşd-i rü'yetine haml kılınmaktadır. Cenublular Bull Run nâm mahalde mazhar oldukları galebe üzerine Pennyslviana ve Maryland eyâletlerine hücum ve istilâ eylemek da'iyesinde bulunmuşlar ise de, her nasıl ise buna muvaffak olamamışlardır. Mumaileyh Ceneral Burnside memuriyetini müteakip Frederich Burn nâm şehrin bazı mevâki'-i müstahkemesinde mütehassın bulunan cenublular üzerine hücum etmiş ise de, münhezimen ric'ate mecbur olmuş ve işbu muhârebe-i cesîmede şimallilerden yirmi bin kadar adam maktul ve mecrûh olup, cenublular ise ber-vech-i muharrer istihkâm dahilinde olduklarından cüz'î telefâtları vuku' bulmuştur. Şimalliler iki fırkaya münkasım olup, biri avâm-ı nâs takımı ve diğeri elyevm ser-i kârda bulunan memurîn tarafdârânıdır. Bunlar hasm-ı müşterekleri olan cenublular ile muharib oldukları halde, bu vechile tarafgîrlik münâza'âtından dahi hâli olmayıp, ordularının dûçâr olduğu hezimet ser-i kârda bulunan tarafın sû-i idaresine haml ile, zimâm-ı hükûmet avam tarafdârânı yedine intikal eylemesi dahi ba'îdü'l-ihtimal olmadığı rivayet olunmaktadır.

Yunanlılar her ne kadar İngiltere kraliçesinin ikinci oğlu Prens Alfred'i krallığa istemişler ise de, bu keyfiyet İngiltere devletinin marzîsi bile olsa mugayir-i ahd olacağından, devlet-i müşarünileyha bu bâbda izhâr-i muvafakat etmemiş olduğu misillû, Portekiz kralının pederi Don Ferdinand dahi kabulden istinkâf eylemiş olmakla, bu kere Almanya hükümetlerinden Saxe-Cobourg dükası Ernest, bazı şerâit ile bu bâbda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

suret-i muvafakat göstermiş ve İngiltere devleti, bunu tensib ile kabul olunması hakkında Yunanlılara nasihat eylemiştir. İngiltere devleti taht-ı himayesinde bulunan Cezâir-i seb'ayı Yunanistan'a terk ve ilhâk edeceğini va'd ve ilân eylemiş ise de, Fransa ve Rusya devletleri bazı mehâzır beyanıyla bu bâbda suret-i muvafakat göstermedikten başka, Cezâir-i mezkûre ahalisi dahi müddeâ-i sâbıkalarının hilâfı olarak Yunanistan'a iltihak arzusundan nükûl eylemişlerdir. Filhakika Cezâir-i mezkûre Yunanistan ile birleştiği takdirde, elyevm İngiltere idaresi tahtında mazhar olduğu müsâ'edât ve sahâbeti kaybettikten başka, gerek umûr-ı mâliye ve idarece dûçâr-ı envâ'-ı müşkilât olan Yunan devletiyle hem-hâl olacağından re'y-i ahîrleri haklarında daha hayırlı idüğü derkârdır. Her ne hal ise husûs-ı mezkûr şimdilik muallâkta olup, Londra'da akdi musammem olan meclis-i mükâlemede bit-tezekkür karar verilecektir.

İtalya reîsü'l-vükelâsı Rattazzi ve rüfekâsı bulunan vükelâ-yı sâire kâffeten istifa etmiş olduklarından yeniden bir hey'et-i vükelâ teşkil olunarak Farini reîsü'l-vükelâ nasb kılınmıştır. Reîs-i mumâileyh İtalya devleti ıslâhat-ı dahiliyyesinde pek çok hidemâtı sebkat etmiştir. Napoli eyaletinde zuhûr edip, şu esnâda tevsi'-i dâire-i şekavet eden haydud güruhunun def'-i keyd ve mazarratları zımnında bu defa İtalya'da bir komisyon-ı hafî teşekkül eylemiştir.

(Mecmua-i fünûn, nr. 7, Receb 1279/ Aralık 1862, s. 311-314).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

KOZMORAMA

Avrupa'da malûm olduğu üzre, zenginlik ve refâh-ı hal ile geçinmek sebepleri olan türlü türlü ulûm ve maarife gece gündüz herkes çalışmakta olmakla, eski zamanda hatır ve hayale gelmemiş ve işitilip görülmemiş nice nice sanayi' ve ma'rifetler meydana çıkarılmıştır. Ve her fen ve ma'rifete ve ulûm-ı hikemiyye ve kimyeviyyeye çalışarak, şol derece ilerileştirmişlerdir ki, adeta bildiğimiz havadan on beş derece daha hafif bir nevi hava icad olunarak, balon dedikleri gemi kadar çadırı ol hava ile doldurup, içine bir çok adamlar bindirip, havaya uçurmak ve gökyüzünde en yüksek uçar kuşların varamayacağı menzile kadar yükselmek ve denizde, karada, dağ gibi gemi ve arabaları rüzgâr misillû yürütmek ve bunun gibi pek çok şeyler çalışmakla meydana gelmiştir. Ezcümle perspektiyo yani ilm-i menâzıra ve fenn-i mukayese-i nezâret denilen fendir ki, ressamların resim yapmak san'atının esası olup, şöyle ki, bir adam durduğu mahalden gözü önüne gelen şeylerin uzaklığı veyahut yakınlığı ve he'yet ve duruşunu ve büyüklüğünü ve küçüklüğünü göz ve mikyas-ı akl ile ölçerek, aynı resmini veyahut mukavva gibi cisimli ufak şeylerden resim ve tasvirlerini yapıp, ol maddeyi yahut bir memleketi olduğu gibi gösterirler. İşte bu san'at ve ma'rifetin Avrupa'da amelîsini dört türlü olarak icra ve isbat etmişlerdir. Evvelâ panorama, sâniyen kozmorama, sâlisen diorama, râbien fantazmagorya diye tesmiye ederler. Bir memleketi veyahud büyük veya küçük bir mahalli veyahud canlı veya cansız bir nesneyi dürbün camı cinsinden olup, ufak nesneyi bir arşın büyüklüğü kadar göze gösterebilecek camlar icad edip, ol camdan bakıldıkta, ol nesne aynıyla müşahede olunur. Lâkin mezkûr diorama dedikleri ma'rifette böyle cam filana hacet olmayıp, bir adam adeta bir memlekete varmış ve göz göre ol memleketi bir derece aynıyla seyr ve temaşâ eder ki, şaşıp hayrette kalır ve mezkûr kozmorama dediklerini geçen ramazan-ı şerifte Âsitane-i saadet'de Divanyolu'nda herkes seyretmiştir. Lâkin bu kozmorama cam ile seyr olunduğundan diorama dediğimiz san'at gibi pek acaib şey değildir, çünkü dioramada bir mahalli veyahut bir memleketi göz ile görür gibi lâ-fark seyrolunur ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ber-mutad ol mahalde gâh gece ve gâh şafak söküp, sabah olarak aynı gibi güneş doğup gündüz olur ve gâh gece, ay mehtab iken bulutlar gelip, gökyüzünü kaplayıp, karanlık olup ve bazı defa hava güzel ve ilkbahar mevsimi ve hep ağaçlar yeşil yapraklar ile donanmış görünüp dururken bir de görürsün ki, hava bozularak kış mevsimi gelip, ol ağaçların yaprakları kaybolup, ber-mutad kış vaktinde nasıl olur ise öylece ayne'l-yakîn müşahede olunur. Yani zaman içinde zaman ve mekân içinde mekân demeğe şâyân pek acaib bir seyirdir ve bunu seyretmek isteyenler Beyoğlu'nda Balıkpazarı'nda bir mahalde olmakla gidip seyr etsinler. Sâye-i âsâyiş-vâye-i hazret-i cihandârîde hamd olsun, huzûr-i bâl ber-kemal ve kâffe-i teba'a ve reâya ve müste'men taifesi âsûde - hâl oldukça, herkes san'at ve ma'rifetini serbestiyet üzre imâl eylediğinden nâşi, böylece dünyanın öbür tarafından kalkıp Âsitâne-i saâdet - âşiyâneye, ehl-i fünûn ve maarif gelip icrâ-yı san'at ve marifet edecekleri âşikârdır. Hemen Rabbimiz Taâlâ Hazretleri zât-ı şâhânelerini erîke-i sıhhat ve âfiyette envâ'-ı mesâr ve safâlardan ayırmasın. Bu ana kadar, Der-i aliyye'de böylece işitilip görülmemiş daha nice ma'rifetlerin sâye-i ma'delet-vâye-i hazret-i tâcdârânelerinde seyr ve temâşâ olunacağı bî-iştibâhtır.

(Ceride-i havadis, nr. 112, fi 9 L, sene 1258/ 2 Kasım 1842).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI

DÜNYADA NÜFUS ARTIŞI VE NETİCELERİ

Eski vakitlerde Avrupa ahalisinin halleri acaib olmakla, kral ve asilzâde ve sâir muayyen olan adamlar, cenkçiliğe heves ettikleri için, onların işleri galibiyete münhasır olup, bu sebeble daima millet-be-millet muharebeye ikdam ve gayret ederler ve belki kendilerine dışarıdan gelen düşman dahi kifayet etmeyip, bir memlekette bulunan müteayyinler dahi birbirlerini telef edip giderler idi. Ol vakit ticaret hususu dahi cüz'î olarak, muteber olmadığı ve tüccar nâmına olan kimseler muhakkar bulunduğu derkârdı. İşte böylece esbâb-ı mütenevvi'a ile telefâttan nüfus azalıp, her memlekette kesretten zahmet çekilmediği âşikârdır. Sonraları, bu halin iyi olmadığını bilerek, maarif ve fünûn ve hüner ve san'at taraflarına meyl ederek, buğz ve adâvetten dolayı telefâtı kaldırdıkları için, her yerde ahali artmağa ve her mahal cemiyet ve kesret bulmağa başlamıştır. Hattâ, yeni dünya keşf olunduğu esnada, Avrupa'dan çoktan çok adamlar ol tarafa gitmişler ve sonra Ümid burnu ve Afrika ve Avustralya ve Yeni Zeland vesâir mahallere dahi varıp, tavattun ve temekkün ihtiyar eylemiş olmakla, Avrupa'da bakiyye kalmış olan ahali çok olmadığına mebnî, kesret-i nüfustan zahmet çekilmez olmuş ve sonra İngiltere'de kabahat eden adamlar dahi Avusturalya tarafına nefyedilegelmiştir. Lâkin yirmi yedi seneden beri, Avrupa'da umûm üzre bir muharebe olmadığı için her mahallin ahalisi çoğalmış ve hususiyle İngiltere ahalisi pek artmış olmakla beher sene yüz ve ikiyüz bin kadar adam celâ-yi vatan eder ise de, yine tekessürleri tebâ'üdlerinden ziyade olagelmekle, fimâba'd ne yapacakları mütâlaa ile bilinir madde değildir. Fransa devleti, ahalisinden bazılarını Afrika'ya nakletmek ile tahfifin şimdilik kolayını bulmuş gibi ise de, İngiltere devletinin sâir ülkeleri gayet uzak olduğuna mebnî, naklin imkânı asîr olduğu için, o makûleleri fabrikalarda kullanmak ve o sebeple devletin makdûru mertebe tahsil olunan metâ'ı tervîç etmek hususuna himmet edegelmiş ise de, yine matlûb vechile çaresini bulamamıştır. Zira kırk sene içinde İngiltere'de tahminen sekiz milyon nüfus artmış ve Fransa'da ise altmış senede dokuz milyon fazla bulmuş ve her devlette dahi böyle olduğundan, cümlesi de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fabrikalara ve ticarete sarf-i makderet eylemektedir. Çin devleti dahi çoktan beri ahalisinin kesretinden dolayı meşakkat çektiği için, doğan çocukların telef edilmesine ruhsat vererek, ol hususta kanun vaz' etmiş ve onunla nev'ama refah ve rahat tahsil eylemiş ise de, bu husus Avrupa ahalisinin mizâcına elverir şey değildir. Zira ki çocuk telefi şöyle dursun, ıskat-ı cenin maddesi dahi Avrupalı'nın indinde pek kerîh idüğü bedihîdir. Rusya devletinin arazisi vâsi' olduğuna mebnî, elyevm mevcudu olan ahalinin on katı dahi olsa, ülkesinin alacağı cihetle, bu makule rahatsızlıktan vârestedir. İşte düvel-i sâirenin bu vechile derkâr olan rahatsızlığının vaktiyle vücuda geleceğini aklen bil-mütalaa bulmuş ve onun def'ine dahi şu vechile tedbir eylemiştir ki, ruhbân tâifeleri evlenmemek ve kızlardan terk-i dünya ve kilise hizmetini ihtiyar ile inzivâ eylemek suretlerini meydana koymuşlar ve bir takım halkı bu sebeble tenâsülden men'ederek kân-ı kesretin önünü almışlardır. Lâkin bu usul de her milletin mezhebine tevâfuk etmeyip, protestan mezhebine muhaliftir. Halbuki bu suretle Avrupa ahalisi gün-be-gün artmakta ve emr-i ta'ayyüş ise güçleşip, ednâ mertebe yani ölmeyecek derecede geçinmek bile sarplaşmakta olduğundan, gittikçe bu halin fenalaşacağı ve nihayet hatıra gelmez muhataraları tahaddüs ettireceği derkâr ise de, ol maddenin vuku'u dahi bir çok müddete tevakkuf edeceği âşikârdır. Çünkü bir adam ki ekmeğe muhtaçtır, onu istihsale çalışır, elbette aç kalıp ölmeği istemez ve ekmek bulamadığı halde elinden gelen ne ise arkasına koymaz. Aç ile eceli gelen söyleşir derler, meşhur meseldir. İşte aklen bu derdin devâsını çoktan çok düşünmüş ve bir takım hükemâ dahi ol bâbda müte'addid kitaplar telif etmiş ise de, hiç birisi vaktin haline ve halkın ahvâline mutabık olmamakla, bu takdirce şimdiye kadar çaresi bulunamamış bir şeydir.

(Ceride-i Havadis, nr. 104, fi 12 Ş, sene 1258/7 Eylül 1842).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XII

KUTUP SEYAHATİ

Sual

Mösyö Churchill cenabları, bu defa yüz kırk dokuz numarasıyla basılan ceridede, bundan dört sene mukaddem İngiltere devleti tarafından arazi ve bihârı keşfetmek için bir kaç sefine gittiğini ve yollarda dağlar ve sahralar gibi buzlar bulduklarını ve buz parçaları arasında gezdiklerini nakl ve irad ettiniz. Halbuki bundan evvel basılmış olan ceridelerde bu makûle buz parçaları gemilere tesadüf ederse, aralarında ezilip kırılacağını ve hattâ bir İngiltere cenk vapuru Amerika'dan gelirken bu vechile zâyi' olduğunu bast ve beyan etmiş idiniz. Öyle ise seyahatle giden sefineler bu makûle dağlar gibi buzlar arasında nice geşt ü güzar edebilirler? Farz edelim gezsinler, ya oralarda üzerlerine kar yağar ise nice ederler? Zira bu makûle kar be-her-hal onları basıp altında kalırlar ve bazı ceridede bir defa sefinelerin bazısı kar içinde kalıp, kış mevsimini orada geçirmişler diye zikr olunmuş. Pes bunlar kar içinde kaldıkları halde be-her-hal sefine üzerine kar dağ gibi irtifa' edecektir ve öyle irtifa' ettiği halde, onlar kar altında kalırlar ve öyle kaldıkları halde heva-yı cedîd dahi memnu' olur. Bu şüphelerimizin cevabını irâd etmeniz me'mûl-i muhibbânemizdir.

Cevap

Muhibb-i kadîmim efendi hazretleri, arz ve irâd buyurduğunuz sual ve şüphenize cevabımız budur ki, ibtida ol soğuk ve mühlik olan mahallere gönderilen gemileri Avrupa tersanelerinde mahsus ihtimam-ı tam ile techiz ederler ve gemilerin şeklini kama gibi yaparlar. Eğer, maâzallah, iki buz parçaları içinde sıkışırlarsa bile, deniz yüzünden kaldırılıp kırılmazlar ve onlara çoktan çok istihkâm ederler. Ve dümenler ve armalar ve haritalar ve yelkenlerin kat-ender-kat yedekleri vardır ve gemi içinde bulunan tâife ve mellâhların üç dört senelik zâd u zahirelerini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

korlar, öyle giderler. Yoksa adeta gidiş gibi gitmezler. Vâkıa, kutb-ı şimalî ve cenubî taraflarına yaklaşdıkta buz parçaları gailesine girip, dağ gibi buz parçaları bulunduğundan, deniz üstünde ada misillû görürler ama yaklaşmayıp uzacıktan geşt ü güzar ederek ileri giderler ve çünkü yaz mevsiminde oralarda hiç gece yoktur. Gurûb eder etmez güneş zâhir olduğundan korku ve muhataraları her vakit görürler, karanlık mihnetini çekmezler, ileri gitmeğe bir taraftan yol bulamazlarsa, dönüp sâir taraftan giderler ve buz parçaları akıntı ve cezir ve med ile gâh bu cânibe ve gâh öte cânibe gidip, lâkin gemiler kezâlik, suların gidişine ve götürüşüne tâbi olup, onlar dahi beraber giderler. Meğer muvafık rüzgâr bulalar ve yolları açık ola. Ol vakit doğruca yollarına giderler, tâ ki önlerinde birbirine muttasıl buz parçaları veya sahralar gibi düz buz zuhûr eder. Artık başka tarafa gitmeğe çalışırlar, lâkin yaz mevsiminde buzlar çözülüp aralıklar ve boğazlar peyda olur ve deniz genişlenip gemiler içine girip ileri revan olurlar. Be-her-hal yaz mevsimi tamam olup şimal tarafında Eylül'ün ve cenup tarafında Mart'ın ibtidâsında oradan çekilirler ve bazı kere gemilerin tâifesi ne derecede intibâh ederler ise, yine iki buz parçaları içinde kalıp, ya ezilip telef olurlar veya bin mihnetle helâktan kurtulurlar. Eğer vaktinde buzdan vâreste olup kışlamak için sıcak olan mahallere gidebilirlerse, febiha. Yoksa çaresiz olup oralarda kışlamak lâzım gelirse, nitekim mukaddemâ ceridede bildirildiği vechile bundan tahminen yirmi sene evvel, iki gemi şimal kutbunda buzlar içinde kalıp, kışlıkları tedarik etmişler. Yani gemilerin güverteleri üzerine sakaflar uydurup ev gibi yapmışlar ve sobalar yakıp ocağın kuburları bütün gemiyi dolaşıp gece gündüz sıcak olup, nöbetçiler ve karavollar ancak bir çeyrek nöbet bekleyip değişerek, kimse soğuktan donmamış ve telef olmamış ve orada kar yağar ise sâir mahallerde gibi yağar. Meselâ bir kadem, bir arşın ne ise ve sakaf üzerinde durdukta ol derecede soğuk değilmiş. Lâkin dokuz ay işsiz ve güçsüz durmaları bâis-i fütûrları olacağını kaptanlar fehm edip, mektepler tayin edip, bir gazete bile çıkarmışlar ve sonra bir tiyatro kurup oyunlar oynatmışlar ve hava açık olduğu vakitlerde kürkler içinde bazılarını ava göndermişler, artık aslâ boş bırakmamış ve avları kurt ve tilki ve hususâ öküz kadar beyaz ayı imiş ve avladıkları hayvanların kürkleri gayet güzel ve sıcak olup, vapurun eti dahi fena değil imiş ve kâffe-i tâifesine haftada iki kere taze et ve taze salatalar verirmiş. Zira daima tuzlu şeyleri yerler ise, beyinlerinde iskorpit illeti peyda olur. Gemilerde üç dört senelik taze et varmış, mezkûr et Avrupa'da tenekelere vaz' olunup, hava tulumbasının kuvvetiyle teneke içinde cümle havayı cezbedip, sonra kalay ile lehim ederler ve sonra üç dört sene değil yüz bin kere yüz bin sene daya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nıp, ter ü taze kalır. Öyle bir nevi salata ise tohumu ıslak fanila içine vaz'ederler, ateş önünde bir iki saat kaldığı surette iki üç parmak kadar neşv ü nemâ bulup, ondan leziz salata yoktur. Çünkü kış ortasında güneş doğmayıp, sade öğle vaktine yakın hemen şafak söker. Lâkin sâir vakitte fecr-i şimalînin aydınlığı ile açık havada gündüz gibi karanlık zahmeti çekmezler. Böyle bir sekiz ay geçtikten sonra buzlar açılacak vaktinde, gemileri sakatlanmasın diye karada tahtalar ile evvel bina edip onlara lâzım gelen şeyleri oraya nakl etmişler. Yerliler kışın kar ile evler bina ederler. Faraza bina taşları kadar kar parçaları düz ve dört köşe kesip, kireç yerine su kullanırlar ve öyle kavî ve güzel binalar ederler ki, pencereler için şeffaf olan ince buz parçaları alıp, ev içinde ateş yaktıkları zamanda kar ve buz erimeyip bütün kış dayanır ve pek soğuk değildir. Hattâ Rusya imparatoriçesi Katerina bir defa Moskova şehrinde kar ve buzdan âlâ bir saray bina ettirmiş ve buz olarak toplar dahi oydurmuş; öyle bir kaç ay gittikten sonra, yaz mevsimi gelip zâil olduğu erbâb-ı tarihin malumudur. Biz sadedimize gelelim, mezkûr gemiler buz çözüldüğü zamanda çok zarar çekmediğinden tâifeler Avrupa'ya dönmeyip ileri gittiler ve bir kış dahi durup yanlarında olanlar, bunlar zâyi' olmuşlar zannedip, kat'-ı ümid ettiler, ama sonra gemiler buz içinde ezilip bir kış dahi karada durmuşlar. Ondan sonra yaz geldikte, ziyade olan zâd u zahîre vesair şeyleri gömüp bırakıp, kolayını bulup sandallar ile denize doğru gitmişler ve fırtınalar içinde bir müddet zahmet ve meşakkat çektiklerinden sonra bir balina balıkçı gemisi onları görüp, sefinelerine alıp selâmetle İngiltere'ye doğru gitmişler. Badehu, kaptanlar kitaplar telif edip, tab' ve neşr etmişler ve bu kemter, mezkûr kitapları okuyup, kesb-i ıttıla' ettim. İşte malûmatım o vechiledir, şüpheleri def' etmek için üşenmez iseniz bir kerecik gidin efendim.

(Ceride-i Havadis, nr. 151, fi N. 28, sene 1259/ 11 Ekim 1843).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII

ZİKR-İ KRALİYET-İ DELİ PETRO

Deli Petro nâm kralın vaktine gelince, Rusya devletinin Avrupa devletleri beyninde nâm ve şânı olmayıp, şâyân-ı zabt ve tahrîr olunacak bir maslahatı olmadığı derkâr ise de, bâlâda evâil-i ahvâli ilm-i icmâlî hâsıl olacak mertebede keşide-i silk-i imlâ kılındı. Ancak devlet-i mezkûrenin el-yevm meşhur olan nizâm ve heyeti, mesfûr Deli Petro dedikleri çarın vaktinden bed' ve şuru' olunmağın, mersûmun evzâ' ve etvârını beyan için ziyadece tafsil olunmak lâzım geldi. Çar-ı mesfûr âlem-i sabâvetinde mezmûmü'l-etvâr ve ahlâk-ı seyyi'e ile şöhret-şiâr bir takım adamlar ile âmiziş ve ülfete sevk ve tergîb olunarak, iyş ü işrete alıştırılmak ve levâzım-ı talim ve terbiyesine asla ihtimam olunmamak vasîye ve velîyesi olan hemşiresi Sophia'nın mültezimi olmakla, gılzet ve huşûnet-i tabiiyyesine gûnâgûn ahlâk-ı zemîme ilâvesiyle, bil-vücûh sû-i hâli bedîdâr iken, hadd-i rüşd ve temyize geldikte, bir müdir-i kârdâna ihtiyacını derk ve iz'an ve elsine-i ecnebiyye ile ulûm-ı hendesiyye tahsiline hod-be-hod bezl-i tâb u tüvân edip, hususâ, milel-i sâire tavrını taklide meyl ve rağbeti ber-kemâl olmakla, o esnada, Rusya'da düvel-i ecnebiyyeden celb ile istihdâm olunan ücretli asker zâbitlerinden, aslı Cenevizli Lefort nâm fatîn ve âkıl bir merd-i kâmile ittifaken rastgelip, sohbetinden mütelezziz olmakla, mersûmu yanına celb ve ihzâr ve hizmetine tahsis ile dâima nizâm-ı mülke dair usûl ve kavâidi müzakere ve istifsârı esnasında, talimli asker icadı aksâ-yı merâm-ı mâ-fi'z-zamîri idüğünü keşf ve beyân etmekten nâşi, mersûmun sevk ve delâletiyle ibtidâ-yı emirde kavâid-i harbiyye üzre imâl-i esliha fennini ve bir buhayre içinde cenk sefinesi şekline koyduğu bir kıt'a sandala râkib olarak, fenn-i deryaya müteallik ahvâli bin-nefs talim ve istifâdeye meşgul olmuştur. Ol esnada Devlet-i Aliyye-i ebed-kıyâm ile Nemçeli ve Leh ve Venedik beyninde zuhûr eden sefer-i hümâyunda, Rusya devleti sinîn-i sâbıkadan beri Kırım hanlarına verdiği cizyeden halâs için, Lehli ve Nemçelinin ibrâmına mümâşât ve Kırım üzerine sevk-i asker ile ilân-ı muâdât eylediğinden, asker-i mezbûr, menkûben ve münhezimen avdet eyledikte, vasîye-i kraliyet olan mersûme Sophia, İsterliç askerini tahrik ile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ihdâs-ı ulüvv-i nâm ve karındaşı Petro'yu katl ve idâm kaydında olduğu ber-takrîb mesfûr Petro'nun malumu olmakla, derhal mersûmenin havass ve mukarriblerine hilâf-gîr olan ricâl-i devletini bir mahalde cem' ettirip, vesâtet ve ma'rifetleriyle İsterliç'i temin ve nâgâh mesfûreyi haps ve tescîn eyledi. Müddet-i kalîle mürûrunda büyük karındaşı mecnûn-ı muhtelü'd-dimağın dahi helâki zuhur etmekle tarih-i hicretin 1108 senesinde zimâm-ı mülk müstakillen yed-i tasarrufunda kalmıştır. Unfuvân-ı sabâvetinden beri mütehallik olduğu ahlâk-ı redî'a ve be-tahsis müdâvim olduğu halin sekrde etvâr-ı anîfe-i gayr-i marzîsi bâki iken, akdem-i nizamât addeylediği asker maddesinin ber-vefk-ı matlûb tanzimini iltizam edip, ecnebî millet olarak tezelden cem' ve tedârik eylediği elli neferden ibaret bir bölük-i sagîri Lefort ma'rifetleriyle talim ve bâdi-yi teşvik olmak fikriyle, kendisi bölük-i mezkûrda tabl-zenlik hizmetinde yazılıp, lâzım gelen ulûfe ve tâyinâtını ahz ve hizmet-i lâzımesinden izhâr-ı sa'y u azim eylediğine binâen, giderek teksir-i neferât ile bölüğü bir cesimce orta suretini kesb eyledi. Hattâ Devlet-i Aliyye ile Nemçe ve Leh ve Venedik seferi henüz müstemirr ve bâki olmakla, Azak üzerine irsâl eylediği ordu ile beraber varıp, maiyetinde bulunduğu ceneralin emir ve tenbihine tebaiyyet ile hizmet ve avdetine kadar rütbesi alet-tedrîc terfi' olunmağın, binbaşılık pâyesiyle kesb-i rif'at etmişti. Şöyle ki, bir taraftan krallığını icrâ ve bir taraftan hidemât-ı harbiyyede vazife ve tâyinât ahz edip yoldaşlarıyla bil-maiyye memuriyet-i lâzımesini ifâ ederdi. 1111 senesinde Karlofça'da ma'kud ahid-nâme-i hümâyun mûcibince, Azak kalesi Moskoflu'da kalmak şartıyla sefer ber-taraf olalıdan beri, çar-ı mesfûr talimli askerin teksirine bezl ü sa'y ve meknet etmekten nâşi, asker-i mezbûr ekserisi ecnebî olarak rüesâ ve zâbitân ve yol erkânlarıyla refte refte, on iki bin nefere bâlig olup, merâmı İsterliç ocağını külliyen ref' idi. Ancak, Frengistan'a seyahat ve düvel-i sâirede mütedâvil olan etvâr ve âdât ve fünûn ve sına'atı bil-muayene tahsil-i ıttıla' ve ma'rifet ahass-ı âmâli olmakla, İsterliç neferâtını kürsi-yi memâliki olan Moskova'dan ihraç için hudûd-ı mülk muhafazasına memuren tefrîk ve teb'îd ve Moskova'nın hıfz ve harâsetini neferât-ı cedîdenin gerden-i ihtimamına taklid edip, ber-takrib şâibe-yi fitneden me'mûnü'l-bâl olmakla mâ-rü'z-zikr Lefort dedikleri müsteşarını ve üç dört nefer muteberân-ı ricâlini istishâb ile Felemenk cânibine tayin eylediği ikincisi maiyetine ittiba'en, gürühuna iltihaken azimet eyledi. Felemenk'e vusûlünde inşa-yı süfüne mahsûs bir tezgâhta marangoz şâkirdi yazılıp, ücret-i yevmiyye ile hizmet ve sâir marangoz amelesinin taam ve turuşuna kanaat birle, bir müddet müdâvemetten sonra İngiltere'ye mürûr edip, kâffe-i umûra ve ba-husus esnâf-ı adîde kâr-hânelerine imrâr-ı nazar ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dikkat ve tekmil ulûm-ı hendesiyyeyi muvâzabet etmekle diyarına avdet için, Alaman içinden Beç şehrine geldikte, hapiste olan hemşire-i mahûdenin iğvâsıyla İsterliç neferâtı ref'-i livâ-yı isyân ve yerli yerlerinden kalkıp Moskova'ya doğru azîmete şitâbân oldukları haberi kendüye vârid olmakla, alâ-cenâhü'l-isticâl diyarına avd ve ric'ate mecbûr oldu. Vusûlünden mukaddem, Moskova'da mevcût talimli askeri, İsterliç askerini on sekiz saat mesafede istikbâl ve müsabakat ve def'-i hücûmuna izhâr-ı sebât ve metânet etmiş olduğundan, çar-i mesfûr gayet unf ve şiddet ile İsterliç'in nâm u şânını defter-i vücûddan mahv ve hakk etmek niyet-i câzimesinde olduğunu ilân ile, iki bin neferini bir yere cem' ve ihzâr ve ol kadar nüfusu katl için kadr-i kifâye cellât bulamadığından kendisi ve vükelâsı yediyle vefirini idam ve bâkisini dahi ber ve beyâbandan ibaret memâlik-i baîdeye dağıtıp, cümlesini perakende ve güm-nâm eyledi. Bu suret ile tahsil-i teferrüd ve istiklâl ve esnâ-yı seyahatinde Frengistan'da fenn-i harbe mâhir ve sanayi'-i adîde imâline muktedir, intihab ve tedarik eylediği vâfir üstâdânı bil-mukavele istihdam için Rusya tarafına ba's ve irsâl ile menvî-yi zamîri olan sûret-i cedîde-i nizam icrâsı esbâbını ber-minval-i muharrer tehyie ve istihsal etmiş olduğundan, bir kaç seneden beri muallim ve müsteşarı olan Lefort'dan ahz eylediği ve Frengistan'da dest-res-i tahsil olduğu malûmatı fi'ile getirmek ve alel-umum milletinin ahlâk ve âdâbını talim ve terbiye ile tadil etmek kaydına düştü. Ezcümle ecnebîden ibaret olan talimli askerin kıyafetini yeni asker yazılacak Rus kavmi çekemeyip, kîl ü kâle tasaddî eylediklerinden, umûmen milletin kisvesini hey'et-i frengîye tebdîl ve kat'-ı lihye ile cümlenin şeklini tesviye ve tadil fikrine sâhib olup, bu merâmın tervici zımnında, ibtida ricâl ve vükelâsını tebdil-i hey'et ve kıyafetlerine ihtimam ve sonra lihyeye ve libâs-ı tavîle ağır vergi tahsisiyle, resm-i muayyeni edâ etmeyenlerin lihyesi kat' ve libâsı şakk ve hark olunacağını neşr ve tenbihat ile, cemî'-i nâsa ifhâm ve muhalefet edenleri fevc-â-fevc ve bilâ-aman katl ve idâm etmekle tebdil-i hey'et hususunu azîm mertebe ihtiyar-ı ta'b ve külfet ve imâl-i unf ve şiddete muhtac olarak teshile dest-res olmuştur.

(Castéra, Rusya tarihi, 1246/1831, s. 5-8,
Çev. Divan tercümanı Yakovaki).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIV

TARİH-İ NAPOLYON'dan

Meşâhîr-i hükümdârân-ı Avrupa'dan Napoléon Bonaparte'ın Korsika adasında bayağı bir adamın oğlu olduğu halde Fransa'ya azîmet ve berrî mekteb-i harbiyyesinde tahsil-i hüner ve ma'rifet edip, bil-imtihan çıktıktan sonra ne vechile refte refte terfi'-i rütbe etmiş ve Fransa imparatorluğu mesnedine kadar ne sûretle nâil olmuş olduğuna ve zamanında vuku' bulan muharebât-ı adîde ile Avrupa'nın hey'etini tagyir ve tebdîl ve nice hükümdarları mesnedlerinden tard ve def' ile yerlerine kendi familya ve müteallikātından bulunanları nasb ve tayin etmiş olduğu halde, bilahare Saint-Hélène cezîresinde menfiyyen ikāmet üzre iken vefat ettiğine ve hengâm-ı hükûmetinde Avrupa'nın politika ve ahvâl-i sâiresine dair Fransız ve İngiliz vesair lisanlar üzre cem' ve te'lif olunmuş olan yirmi kadar tevârih-i mevsûkadan izzetlû Vartan Paşa'nın bil-intihab terceme ve te'lifine muvaffak olmuş ve lisan-ı türkî Ermeni hurûfu ile tab' ettirmiş olduğu tarih şâyân-ı mütala'a âsâr-ı nefîseden olmakla, bazı tafsilâtı tayy ile yevmiyye çıkarılmakta olan rûz-nâmelere derc olunmuş ve böyle bir eser-i makbûl evrak-ı perişanda kalması tecviz olunmadığından başkaca tab' ve temsil kılınmıştır. (s. 1-3)

.....Temmuz'un yirmi beşinci günü Napoléon alay ile medine-i Mısr'a dahil olup Murad Bey'in sarayında ikamet eyledi. Bilcümle ahali müşârünileyhin geçeceği yollara dökülüp, kendisini mütehayyiren temâşâ ettiler. Müşarünileyh Mısır'da bir iki gün ârâm ve istirahat ettikten sonra, ahâlinin kalbini celb etmek üzre, İskenderiye'de ittihaz eylediği sûret-i politikayı burada dahi kâmilen icrâ eyledi. Mısır'da bulunan büyük şeyhlerin kâffesine başka başka viziteler verip ve her birine kadr ü haysiyetlerine göre riayet ve iltifat gösterip, Arap hükûmetini ibkā edeceğine dair ümidler vererek, bunları kendisine meyl ettirdi. Ve mezheb ve ibadet ve kıyafetlerine dokunmayıp, bu vechile gâh taltîf ve gâh tahvîf ile cümlesini kabza-i itaate idhal eyledi. Câmi-i ezher medresesinde mukim olan ulemâyı dahi kazanmadıkça Mısır'da olan hükûmetinin kavî bir esas üzerinde olmayacağını derk ederek, bu bâbda imâl-i desâyîs-i gûnagûn ile ve fevkalâde taltîf ve atiyeler ile bunları dahi tarafına celb ile matlûbu olan fetvânın istihsaline dest-res oldu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meclis-i ulemâ cem' olup, «Napoléon madem ki vahdaniyet-i ilâhiyyeyi ve nübüvvet-i Hazret-i risalet-pehâhîyi tasdik eder ve İslâm hakkında kemal-i riayet gösterir olduğundan ve Kölemenler'in zulmünden Mısır'ı halâs eylediğinden, hükûmeti şer'an câizdir» diye fetva verdiler. Binaenaleyh Napoléon İskenderiye'de yaptığı misillû, medine-i Mısır'da dahi bir divan teşkil edip, buna meşâyih ve ulemâdan ve vücûh-ı beldeden münasib olanları âzâ nasb eyledi. Kölemenler vaktinde Mısır ahalisi her hangi sınıftan olur ise olsun, hiç bir zamanda memleket maslahatına müdahale edemeyip, Kölemenler'e ve Mısır valilerine esir gibi olduklarından, Napoléon kendilerine bu imtiyazâtı vererek ahaliyi bütün bütün tarafına celb ve tâbi' eder me'mûlünde idi. İşbu divan, memleketin umûr-ı dahiliyyesine müteallik her ne vukû'at olur ise mazbata edip kendisine beyan edecek idi. Eyaletlerde dahi bu misillû küçük divan teşkil olunup ve bunlar dahi büyük divana birer murahhas gönderip, burası bilcümle memâlik-i Mısriyye ahalisinin millet cem'iyeti ma'dûd olacaktı. Kezalik Şeriat-ı şerîfenin icrâsını sâbıkı vechile kadı ve müftilere havale edip, yalnız Kölemenler'in isim ve cismini ortadan kaldırmak murad ettiğinden, bunların emvâl ve emlâkini cânib-i mîrîye zabt eyledi ve ahâliden aldıkları vergi ve sâlyâneyi Fransa askeri masarifâtına tahsis edip Ceneral Dupont'u Mısır'a kumandan nasb etti ve mezkûr sâlyânenin tahsili zımnında Kıptî milletini ele almak lâzım geldiğinden bunlara dahi riayet-i lâzımeyi diriğ etmeyip ıslâh-ı hallerini va'd ederek kendine celb eyledi. Mısır beldesini bu vechile dâhil-i dâire-i nizam ettikten sonra, Napoléon civar ve etrafın dahi zapt ve intizamına havâle-i sem'-i dikkat edip, fırkalarından asker ifrâz ederek aşağı ve yukarı eyâletlere dahi sevk eyledi. Ceneral Desaix, Sa'id tarafına tayin olunup, orada Murad Bey'i bütün bütün perişan ederek o eyâletleri zabt etmeğe memur olmuş ise de, bu husus Nil'in çekilmesine muhtaç olduğundan ceneral-i mumâileyh ordusunun etrafına metris çevirip Eylül hitamına kadar orada ârâm eyledi. Kezalik Nil'in boğazlarına ve sağa ve sola müfrez kollar ile ceneraller sevk olunup cümlesine verilen ta'limât bir mealde idi. Yani şeyhleri taltîf etmek ve Kıptîleri ele almak ve asker masarifâtına medâr olmak için vergi ve salyâneyi tahsil eylemek hususlarından ibaretti. Bâdehu askerin ıslâh-ı hâline dahi Napoléon dikkat edip, bu bâbda kendi emri üzre hayli tertibât-ı nâfi'a icra olundu ve ol vechile Fransız askeri Mısır'dan haz etmeğe başlayıp iklim ve havasından ve bereket ve istirahatinden memnun olmakta idiler. Ve Mısır ahalisinin âdet ve kıyafetlerine taklid ile zâhiren İslâm gibi görünüp ve âyin ve ibâdete riayet gösterip, tenhada ve kendi beyinlerinde politika icabından olarak girdikleri bu kıyafet ve usule kendileri taaccüb ederlerdi. Ol esnada Mısır'-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da lâyıklıca bir değirmen ve fırın olmadığından, Napoléon kuvvetli değirmenler ve battal fırınlar inşa ettirdi ve Kölemen takımının konaklarında askeri ikâmet edip, kimsenin ırzına tasallut etmemelerini ekîden tenbih eyledi. Napoléon Mısır'ın umûr-ı hariciyyesine dahi sarf-ı efkâr edip, ticareti bütün bütün Mısır'a celb etmek için civarda bulunan hükûmetler ile hüsn-i münasebet ve ittifak peyda etmeğe sa'y eyledi. İslâmın hac vakti olduğundan, Mekke-i Mükerreme'ye gidecek huccâcın kervanını muhafaza ve idare etmek için emîrü'l-hac nasb etti. Mısır valisi Mısır'dan çıkıp İbrahim Bey ile Salihiye yolunda bulunduğundan, gerek vali-i müşârünileyhe ve gerek Akkâ ve Şam-ı şerîf valilerine dahi mektuplar yazıp, Fransızların Devlet-i Aliyye'ye olan niyyet-i hayr-hâhîlerini ve dost makamında gelmiş olduklarını beyan ile iskâta çalışmış ise de, bunlar metbu'-ı fehhâmları olan saltanat-ı seniyyenin â'lâ memâlikini gelip zabteden ecnebînin böyle kelimât-ı mu'avvecelerine havâle-i sem'-i itibar etmeyip, Mısır'a yürümek üzre tedarikâta mübâşeret ettiler. Napoléon câmi' ve namazda vesair cem'iyetlerde şeyhlerden ayrılmayıp, bunlara her suretle mutabakat göstermeği iltizam etti ve Mısır'ın en büyük alay ve ziyneti olan mikyas-ı Nil seyrinde dahi hazır bulundu. Nil-i mübârek nehri Mısır'ın sebeb-i ihyâsı gibi olduğundan, buna ahali aşırı izzet göstererek cümle indinde muhterem olmuştur. Nehr-i mezbûr coşmağa başladığı halde, suları bir büyük kanal ile Mısır'a kadar vâsıl olur ise de, bu kanalın ağzına bir bend çekilip sular yüksek dereceye vasıl olmadıkça bu bendler bozulmaz ve bu mahalde Nil'in kenarında bir direk dikilip üzerinde kadem kadem numara ile mikyas işareti vardır. Bu mikyas ile Nil'in her sene ne kadar taştığı malûm olup, her gün tellâllar ile ahaliye ilân olunur. Sular yüksek dereceye vâsıl oldukta, bendler bozulup Nil'in Mısır sahralarına taştığı gün Mısır ahalisi alay ve şenlik icra ederler ve sular ne kadar ziyade olsa, o kadar ziyade feyiz ve berekete nişâne olduğundan, ahalinin meserreti dahi buna nisbetle ziyade olur. Beyan olunan alay ve şenlik daima Ağustos'un on sekizinci günü icra olunagelmiştir. Yevm-i mezbûrda Napoléon Fransız askerine alay elbiselerini giydirip, muzıkalar ile tarîkin iki tarafına dizdirdi. Bütün Mısır ahalisi şehirden çıkıp, gerek Fransız askerini seyr etmek ve gerek meserret-i âmmeden hissedâr olmak üzere bu tarafa terâküm etmişti. Napoléon erkân-ı harb ve memleket vücûhları ve şeyhler ile birlikte tehyie olunan mahalle vâsıl oldukta, şeyhlerin biri mu'tad olan duayı eda ettikten sonra, Nil'in mikyası yirmi beş kadem olduğunu savt-ı bülend ile beyan eylediler ve o sene en bereketli seneye işaret olduğundan, ahali tarafından izhâr-ı meserret ile beraber bendi bozdular. Fransız askerinin attığı top ve muzıka sada-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları arasında Nil dahi kanala doğru taşmağa başladı ve o gün akşama kadar icrâ-yı şenlik olundu.

Bayram günü dahi alay tertib olunup ve Napoléon yine şeyhler ile beraber câmi'e gidip onlara takliden birlikte namaz dahi kıldı ve suretâ izhar eylediği diyaneti şeyhler dahi görüp mütehayyir oldular ve o akşam Mısır'ın büyük şeyhinin konağında ziyafet olup, müşârünileyh dahi erkân-ı harb ile birlikte davet olundu.

İşte böyle Napoléon kuvve-i askeriyye ile memâlik-i Mısrıyyeyi zapt edip, ahâlinin kalbini celb etmek üzere ibtidâ bazı mertebe müdâhene göstererek, hem cenk-âver bir ceneral ve hem de sâhib-i kanun bir müdîr-i dirayet-hısâl olduğunu isbat eyleyip, ahâli-yi Mısır'ın ta'allüm ve terbiyesi ve ulûm ve maarifin ilerlemesi için bir encümen-i dâniş ihdas ve bununla beraber getirmiş olduğu ashâb-ı maariften âzâ tayin edip, kendisi reis makamında bulundu ve Fransızlara arapça ve Araplara fransızça öğretmek için lügat kitapları te'lif ettirip, Arap ve Fransa lisanları üzre gazeteler icad eyledi ve müteaddid fabrikalar ile ebniye-yi sâire inşa ettirdi... (s. 235-241).

(Tarih-i Napoléon, çev : Vartan Paşa, cild-i evvel, 1278/1861 - 1862).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XV

TEZKİRE-İ NAPOLYON'dan

Esnâ-yı hükûmetimde rû-nümâ-yı mücellâ-yı zuhûr olan vekâyi' malum olmakla, hem-asrlarıma ahvâlimi tafsîl iktiza etmeyip, ancak bunun müte'ahhirîn indinde meçhul kalmaması gayetle mültezimim olduğundan, hakikat-i ahvâlimin icmâlini mutazammın işbu risâlenin tahrîrine ibtidâr eyledim. Fakat bu makûle âsârım İngiltere vükelâsının yedlerine geçer ise, battalda kalacağı bit-tecrübe meczûmum olmakla, bunu hafiyyen neşr etmeğe mecbur olmuşumdur.

Müddet-i ömrümde mazhar olduğum ahvâl-i acâib-iştimâle nazaran sabâvet ve tufûliyyetim hengâmı dahi bir takım hâlât-ı garîbeden ibaret olduğuna çok kimseler zâhib olmuşlar ise de, onların şu mülâhazaları mukârin-i sıhhat değildir. Ben, hemen, anûd ve mütecessis bir çocuk idim. Ve terbiye-yi asliyyem Korsika cezîresinde mütevellid diğer sıbyânın terbiyesi misillû, bî-ihtimam olarak, fakat cezîre-i mezkûrenin muhafazasına memûr Fransız askeriyle ihtilât ve ülfetim hasebiyle, Fransa lisanının suhûletle ta'allümüne muvaffak olmuş idim. Evâil-i vaktimden beri, her ne işe mübâşeret eylemiş isem, hüsn-i irâdetimle meşgul olduğumdan itmâmı müyesser olurdu. Ve niyetimde sâbit olup, hiç bir vakitte tereddüt etmediğimden sâir adamlar üzerine tefevvukuma bu sebeb olmuş idi. Ancak, herkes nefsine mâlik olmayıp, bu sebat ve metanet mukteza-yı cibilliyet idiğü derkârdır ve tahayyülâttan haz etmeyip her bâr sıdk u hakikatin temyîzine rağbet ettiğimden, gavr-ı eşyâyı sâirlerden evvel istiknâha dest-res olur idim. Her şeyi kendi mîzân-ı aklıma tatbik edip, fil-asl ne suretle câri idiğüne bakmayarak, bu sebepten hiç bir kimse ile müşâbehetim olmamakla tabiatım iktizasınca mütecerrid ve münferid idim ve ulûm-ı hendesiyyeden gayri fünûndan telezzüz etmeyip, ancak sâirlere mümâşât için hendeseden mâdâyı ta'allüm ve tederrüs ederek, kuvve-i derk ve iz'ânım mütezâyid ve sâirlerden ziyade te'emmül ve tefekkür ile müctehid olup, sür'at-i intikalim ber-kemal olduğundan müdekkik ve muhakkik bir adam olmuş idim. Ve daima sa'y

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve gûşiş ile me'lûf olup, melâib ve melâhî-yi civânî ile telezzüz etmediğimden nâşi, bir tecerrüd hâletine gelip efkâr-ı mahsûsam ile evkât-güzâr idim ve her ne kadar mesâil-i hendesiyyenin hal ve tavzîhi ile telezzüz eder isem de, bundan fütûr geldikçe âdâb ve merâsim-i insaniyyeden bahis ve müzakereye muvâzabet ederdim. Ve hengâm-ı sabâvetimden beri hizmet-i askeriyyede bulunup, mekteb-i harbiyyeden hurûcumu müteakib, Fransa'nın evâil-i ihtilâlinde mülâzım rütbesini tahsil ettiğimde, ol kadar mesrûr olmuştum ki hiç bir vakitte ol derecelerde sevindiğimi bilmem. Ondan sonra miralaylık rütbesini tahsil kaydına düşüp, işbu mansıb aksâ-yı âmâlim mesâbesinde idi ve gayetle genç olduğumdan nizâm-ı memleket ahvâlinden bî-haber olup, ol vakitte mevcut olan uygunsuzlukları başka şey ile mukayese için tecrübem sebkat etmediğinden hemen her maddenin bulunduğu suretine kâil olup, bir vechile müte'accib olmazdım. Alp dağlarına memur asker ile irsal olunup, ancak bunlar kavâid-i harbiyyenin birisine riayet etmeyerek ta'lim-i askerî fenninden bî-behre olduklarından, bence istifade olunacak bir şey yok idi. Kaldı ki, memuriyetimiz yalnız Sardunya devleti askerini Alp dağlarından öteye geçirmeyerek, usul-i tahaffuzu icrâsına münhasır olup, taarruz edeceğimiz düşman olmamakla, hizmetimiz âsân idi ve ordugâhımızda adem-i itaat suretleri nümâyân olarak, neferât zabitâna ve zabitân cenerallere bir türlü hürmet etmeyip, ceneraller ise millet vükelâsı tarafından azil ve tebdil olunurlar idi. Ve zekâvet ashâbının orduda nüfuz ve itibarları olmayıp, hemen lâf-zen olanlar muteber olmalarıyla her maddenin tervîci halkın heva vü hevesine menût idi. Benim ise esvâkta bağıran kimseler misillû talâkat-ı lisanım olmayıp, halkın tahrîk ve teşvîkine kudretim olmamakla, asker beyninde bir türlü nüfûzum yok idi. Ve muharebeyi kitaplarda değil, belki arsa-yı kâr-zârda mütalâa edip, ibtidâ Cenevre nâm cebelin civarında vâki' olan bir tüfenkçi muharebesinde bulunup, esnâ-yı muharebede atılan kurşunlardan neferâtın bazıları mecrûh olmakla, çendan müteessir olmadım. Ancak tarafeynden dahi muharebeye meyil ve rağbet olmayıp, hemen resmen birbirine kurşun atmak kaydında olduklarını ihsas ettiğimden, böyle neticesiz bir muharebeden bîzar oldum ve tezelden bir mecrûhun tüfengini alıp zîr-i idaresinde olduğumuz kapiteni dahi düşman üzerine ateş etmeğe icbâr ettikten sonra, yanıma on iki nefer alıp, Sardunya askerinin geriye ric'atini men' ve tarîk-i avdetlerini kat' etmeğe gittim ve askerimizin sol cenâhı ittikâ' eylediği bir çam ormanından güzâr ile, düşman ordugâhına havale olan bir tepeyi bis-suhûle zapt eyledim. Bu hususdan dolayı kumandanımız gayrete gelip zîr-i idaresinde olan asker ile ileriye doğru hareket ve düşman askerini bize yaklaştırmağa himmet ettikte, ben ise düşmanın ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karrübünden haber aldığım gibi derhal kemînde olan neferâtımı ihrâç ve geriye avdetten men edip, bir mikdarı maktul ve yirmisi kadar esir olup, bakiyyesi firar eyledi ve bu kavgada zuhûr eden gayretime mükâfat olarak yüzbaşı rütbesini ihrâz edip, düşman üzerine galib gelmek hususunun zannettiğimden eshel olduğuna ve betâatle hâsıl olmayıp, hemen sür'at üzre harekete tevakkuf ettiğine kesb-i vukuf ettiğimi tezkâr için mukaddeme-i âsâr-ı harbiyyem olan işbu vak'anın nakl ve hikâyesine ibtidar olundu. Ve bu vak'adan sonra tecrübe kesb ettiğime mağrur ve bu derece de işime yarar bir sıfattan kemal mertebe mahzûz ve mesrûr olup, meydan-ı muharebede vuku'u muhtemel olan su'ubât ve mevâni'i mütalâa birle cenk san'atını kitaplardan dahi tahsil kaydına düşüp, ancak kitaplarım olmadığından, mukaddem tarihlerde okuduğumun emsâlini tahattur ve meşhûdum olan hâlâtla mukabele ve tatbîke iktidâr birle, fenn-i harbin ilmîsini istihsal edip, ba'de'z-zamân amelîsini dahi icra eylediğimde sevâbık-i malumatıma mutabık buldum ve Toulon muhasarasına değin bî-nüfûz olup, muhasara-yı mezkûrede bölükbaşı hizmetinde olduğum ecelden muhasaranın hüsn-i neticesine küllî medhalim olmuştur. Sefer-i mezbûrda, askerimizde olan sû-i idarenin misli nâ-mesbûk olup keenne kumandanımız yoktu. Zira ceneralleri millet vükelâsından ve millet vükelâsı dahi selâmet-i âmme nâzırları nâmıyla maruf olan ashâb-ı hükûmetten havf ve ihtiraz üzre olup, hiç kimse infâz-ı emre muktedir olmadığından nüzül emînleri yağma ve gâret ve zabitân iyş ü işretle meşgul olarak, neferât ise açlıktan helâk olurlar idi. Mâhaza gayretleri yerinde ve her şeyden bî-kayd idiler ve ordumuzda cemî'-i mevadda bi-istişâre karar verilip, her ne kadar bu misillû idareden haz etmez isem de, men'ine kadir olmadığımdan hemen maksadımın tervîcine sa'y eder idim. Gerek bizim ve gerek düşmanın ahvâlini taharri ve tefahhus ile düşmana hamle etmek için, münasib olan mevâki'i keşf ile, toplarımızın ne mahalle konmaları iktiza ettiğini beyan edip, ancak ehl-i tecrübe olan zabitler, topların dediğim vech üzre ta'biyesini muhataralıdır, diye istihsân etmeyip, ben ise ısrar ettiğimden, keyfiyeti Barras nâm ceneral-i nâfizü'l-emre arz eyledim. Ceneral-i merkûm dahi fil-asl zâbitân-ı bahriyyeden olup, muharebât-ı berriyeden çendan haberdar değil ise de, ekseriya zâbitân-ı bahriyyenin gayreti kemalde olmakla tertibimi tasvib eyledi ve topçularımız bahadır ve cesur olup, hamlelerimizde her vech ile muzaffer ve gâlib geldiğimizden düşman havf u herâsa müptelâ olarak, taarruz ve muhasemât için bir gûne tertib ve teşebbüse cesaret etmezler idi. İşbu seferin hüsn-i neticesi, şân ve şöhret iktisabıma bâis ve gayretimin tezâyüdünü mûris olup, vaktimi tabyalarda imrâr ve gecelerde asker arasında beytûtet ve karar eder idim ve elimize düşen esirlerden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mahsûrun muzâyaka ve ıztırapları malumumuz olup, filvaki çend rûz mürûrunda kal'ayı tahliye etmişlerdir. İmdi, işbu hizmetimin mukabelesinde liva nasb olunup, gâh u bîgâh azl ve ibkâ olunmam hasebiyle ve gerek derûn-ı memlekette peyda olan furuk-ı müteaddide ve inkılâbât-ı adîde sebebiyle bazı iftiralara dahi müptelâ olmaktan hâli değil idim. Ol vakit, Fransa memâlikinde fesad ve ihtilâl zuhûr edip, hiç kimsenin emri müstakilen ve bilâ-muârız nâfiz olmadığından, bu hâlet ise gâyetle menfûrum olup, vakten-mine'l-evkat tabiatıma muvafık gelmez idi ve bu ihtilâl güya daimî surette olup, bunun âleti mesâbesinde olanlar dahi hiç olmaz ise bir sûret-i muttaridede istikrar bulmak kaydında değil idiler ve ben bir zaman açıkta kalıp, mansıb tahsili için Paris'e geldiğimde Robespierre nâm Fransa hâkiminin helâkinden sonra Fransa'nın zimâm-ı idaresini der-dest etmiş olan Barras'a intisab ettim. Ol esnada Paris şehrinde bazı usât zuhur edip, zikr olunan Barras'ın emri üzre usât-ı merkûmenin def'ine memur askerin üzerine tayin olunmuş idim. Ve iltica ettiğimiz memleket muhafazası için kalîlü'l-mikdar neferât ile yalnız iki kıt'a küçük toplara mâlik olup, usâtın bir bölüğü üzerimize hücum ettikte, toplarımıza ateş verip usât-ı merkûme derhal firar ettiler ve takiblerine müsâra'at olunup Saint-Roch kilisesinin üstüne çıkmışlar ve sokak dar olduğundan yalnız bir pâre top imrârıyla, işbu top usât aleyhine boşaltıldığı gibi, derhal müteferrik olduklarından on dakika zarfında iş bitti ve bu vak'a gerçi cüz'iyyat makûlesinden olup, ancak Fransa hakkında nice netâyic-i hayriyyeyi müntic olmuş olduğundan zikr olunmuştur. Bu surette muhafaza ve istibkâsı için cenk ettiğim tarafa tabiatıyla merbût olup, ashâb-ı ihtilâlin ekseriyeti cihetiyle müteferrik olduklarından maada, gayret ve cesaretleri dahi derkâr olduğunu yakînen müşahede ettiğimizden ashâb-ı ihtilâlin muzaffer olacaklarını ol vakitten beri istidlâl etmiş idim. Ve ânifen zikr olunan maddeden sonra feriklik rütbesine nâil oldum. Ve bu keyfiyet şan ve şöhretimin izdiyâdına bâis olmuş ise de, hüsn-i tedbirimle gâlib gelmiş olan kimseler, yine rukebâ ve husemâlarından endişe-nâk ve muztarib ve hâh nâ-hâh beni yanlarında tevkîfe râgıb olup ancak ben tahsil ettiğim rütbe ile sefere gitmek arzusunda idim. Ve bilâ-maaş Paris şehrinde kalıp orada müteallikâtımdan kimse olmadığından Barras'ın hânesinden başka bir yere gitmez idim. Müddet-i ömrümde yâr ve gam-hâr olup yâd ve tezkârıyla el'an müteessir olduğum zevcem ile evvelâ merkûm Barras'ın konağında görüşmüştüm. Ol vakte kadar nisâ tâifesi yanında mahçub iken zikr olunan zevcem cenkde vâki' olan maharetime dair bazı kelimât-ı tayyibe ile bana tevcih-i hitab edip, işbu senâ ve sitâyişinden memnun ve münbasit ve mersûmeye kemal derece mâil ve mürtebit oldum. Çend rûz gü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zerânında Barras dahi bu keyfiyete muttali' olup, mezbûre ile akd-i nikâh etmek hususunu teklif edicek, merkûme dahi buna muvafakat edip, tezâyüd-i izz ü ikbâle bâis olmuştur. Ve te'ehhülümden sonra bir nev'i itibar kesb edip, neyl-i manâsıba selâhiyetim herkesin teslim-gerdesi olmakla aksâ-yı âmâlim müstakilen bir askerin idaresine memur olmak hususundan ibaret idi. Zira bir adamın şöhret-i harbiyyesi olmayınca lâ-şey mesâbesinde olmak itikadında olup, benim ise cenk için der-kâr olan istidadıma istinâden işbu şöhretin iktisabına muvaffak olacağım meczûmum olmakla, her ne kadar bu misillû cesîm memuriyete tâlib olmakla, henüz istihkakım müsbet değil ise de, mâhaza bir vesile bulunması müyesser oldu...

(Fransa imparatoru meşhur birinci Napoléon Bonaparte evâhir-i hâlinde Afrika sevâhilinde vâki' Saint - Hélène cezîresinde menfiyyen ikâmeti esnasında sergüzeşti olan vukuât ve keyfiyâtın hakikatini mutazammın kendisinin kaleme almış olduğu risâle-i meşhûrenin hülâsa-i meâli tercümesidir. — 1288/1871 - 1872, s. 2-8).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI

TARİH-İ AMERİKA'dan

Bir kaç yüz sene bundan akdem, Avrupalılar, kâffe-i milelden pest ve sayd u şikâr ve nehb ü dûz-kârlıkla mutad bir millet-i dûn-fıtrat idiyseler de, felâsife-i Roman ve ulemâ-yı Yunan'ın te'lif-gerdeleri olan kütüb ve âsâr-ı kadîmeyi mütalâa ve husûsen Mısır ulemâsından iktibas ederek, Yehud milletinin Avrupa'ya götürdükleri ulûm ve fünûn-i nâfi'ayı mülâhaza birle, az müddet zarfında medeniyet hâletine girmişler, belki sâir aktâr-ı arzda bulunan milelden ileride bulunmuşlardır. İngilizlüler, bizzat, cezîrelerinde müterâdifü'z-zuhûr olan berf ve bârânın kesretinden, ziraat ve felâhatleri kendülere kâfi olmayıp, çâr nâ-çâr kütüb ve evrâk-ı kadîmeyi tasaffuha ve milel-i mütemeddine meyânında mevcud olan ulûm ve sanayi'i tefahhusa mecbur olarak fî-vaktinâ hâzâ dünyada en ilk millet olmuşlardır. Ancak millet-i merkûme Amerika tarihini lâyıkıyla okumuşlar ve Amerikalılar dünyanın kâffe-i milletlerinden ziyade cebân ve zaîfü'l-kalb bir millet iken merret-en-bâ'de uhrâ Ispanyalulara alel-gafle hücum edip sagîr ve kebîr ve zükûr ve inâsını kesmiş olduklarını re'yü'l-ayn görmüşler ve muhakkaken bilmişler iken, işbu sene de Hind ikliminde başlarına gelen keyfiyete ve bu derece terbiyeli ve dânâ bir millet iken, şu kadar ahalinin içinde İngilizlü askeri olmayıp, cümlesi yerli asker olduğundan ve zâbitân her ne kadar İngilizlü iseler de, bir takım nâ-tecrübe-kâr kesândan ibaret olup, Amerika'da vâki' olduğu misillû ahalinin diyânetlerine dokunduklarından, ahîrü'l-emr bu derece ihtilâle bâdi olduklarına bir mânâ vermiyor, velhasıl nizâm-ı âlem ve intizâm-ı ahvâl-i ümemin vasıta-yı aslîsi ve âsâyiş-i âlemiyân ve rahat-i âdemiyânın sebeb-i küllîsi olan ilm-i şeriattan sonra, temeddün ve terbiye sırlarını bulmak için, ilm-i tarihten ileri bir şey olamaz. Ancak işbu arûs-ı dil-ârâ bir müddet kûşe-i inzivâda ihtiyar-ı istitâr ve herkesin âgûş-ı vaslına girmekten ictinâb ve inzicâr, hususa bî-zer olan kesândan aşırı derece âr eder idi. Zira bir kitabı istinsah için bir çok müddet ve akçe sarf etmeğe muhtaç olmakla, çok kimesneler vaslından mahrûm ve mihr-i malumunu bulamamakla mahzûn ve mağmûm olurlar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

idi. Dört yüz sene bundan akdem işbu şâhid-i zîbâ-kesâ-yı tab' ve temsil ile ba-hezâr gunc u delâl Avrupa'da çehre-nümâ oldukta ulûm ve fünûn ol taraflarda iştihar etmiş ise de, bilâd-ı islâmiyyede müddet-i kalîleden beri keşf-i astar-ı istitar edegeldiği eslâfımızın tedbir-i rü'yetlerine veyahut taassub-ı bâtıllarına verilebilir. Fakat Avrupa'da hüsn ü ânını serbestiyle izhâr ve nümâyan eyledikten az müddette, ahaliyi fevâid-i vaslından mütemetti' ve ber-hurdâr ve bilâd-ı islâmiyette zamanın takâzasına uyması lâzım geldiğinden gunc u delâlini ilmen irâeden ictinâb-ı ihtiyâr eder idi. Binaenaleyh Avrupa'da tab' olunan tevârih serbestiyet üzre olup herkes selâtin-i sâbıka ve ümem-i sâlifenin hal ve reftarlarını sıdk ve sıhhat üzre bildiğinden, belki selâtin-i mevcûde bile kendilerinin davranışları gazetelerde basılıp veya kitablara yazılıp ötede beride neşr olunduğunu gördüklerinden, ister istemez tadil-i ahlâk ve etvârlarına sarf-ı meknet ve ahvâl-i sâir-i düveli bilmekle, devletlerini diğer devletler sırasına koymağa, belki daha ziyade etmeğe bezl-i makderet ederler idi. Altı sene akdem tab' olunup *Mysteries of the Court* denilen bir kitab selâtin-i İngiliziyye'nin politikaca veyahud etvâr-ı mahsusaca ayıblarını meydana koyup tafsilen beyan eylediği kelâmıma delil-i kâfi ve bürhân-ı vâfidir. Bilâd-i islâmiyyede tab' ve temsil bu derece serbestlik üzre olmayıp müverrihlerin ekseri, hâkimlerin hâtırlarını mülâhaza ederek ve müdâhane ve yaltaklanmak yollarına saparak, hakkı ketm ve ihfâ ve bâtılı sûret-i hakdan cilve-nümâ ederlerdi. Ancak şimdilik vâris-i mesned-i hilâfet-i uzmâ ve câ-nişîn-i kürsî-yi saltanat-i uzmâ olan Zıllullah fi'l-arzeyn es-sultan ibnü's-sultan ibnü's-sultan Sultan Abdülmecid Han Efendimiz Hazretleri'nin ahd-i ma'deletlerinde te'sis buyurdukları Tanzimat-ı Hayriyye'leri iktizasınca hakikaten işbu tekellüfler ber-taraf olmuş ve yevmen fe yevmen kitaplar yazılıp basılmakta bulunmuş ve Darü's-saltanat-ı seniyyelerinde taraf taraf mektepler küşâd olunarak, Avrupa'nın sâir cinâtından müteaddid muallimîn ve üstadân celbolunmuş olmakla, riya ve müdâhanesiz olarak işbu asr-ı meâli-hasr-ı Devlet-i Aliyye'nin lâyıkıyla takaddümüne tarih olmağa revâ ve işbu padişah-ı âlempenâh-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniyyenin şeref-nâmesi denilmeğe sezâdır. Zira selâtin-i sâlife-i Osmaniyyenin bazısı her ne kadar, kuvvet-i seyf ü sinân ile bir çok memâlikin fethine dest-res oldular ve müddet-i kalîle zarfında kalem-rev-i İslâmı tevsi' ile kâffe-i mileli zebûn-ı pençe-i istilâları ettiler ise de, ulûm ve fünûn ve maarif ve sanayi'e mübteni olmayan bir devlet, esassız bir hisâr-ı bülende müşâbih olmakla, bazı selâtinin müddetinde vüzerânın kıllet-i tedbirlerinden mi ola, veyahut bir takım israfât ve itlâfâta ibtinâen mi ola, ol kadar hûn-âbe-i ciğer ile kazanılmış memleketleri suhûletle diğerlere kaptırdılar. Elhamdüllilah padişahı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mızın müddetinde kûşe-be-kûşe mektepler açılmış ve vüzerâ ve erkân meyânelerinde Reşid Paşa ve Ali Paşa ve Fuad Paşa ve sâirler misillû sahib-i fehm ü dirayet kimesneler bulunmuş ve zaman-ı saadet-iktirânlarında te'lif olunan tarihler müdahaneden ârî olarak hisse kapılacak kitaplar kabilinden addolunmuş olmağın, müddet-i kalîle zarfında kâffe-i düvele takaddüm bulacağımız me'mûl ve min indullah mes'ûldür ve buna şâhid, ilim ve hünerinde akranlarının mümtâzı ve mahâret ve ma'rifette kâffe-i müverrihînin ser- efrâzı olan Hayrullah Efendi Hazretleri'yle Cevdet Efendi Hazretleri'nin te'lif ettikleri tarihleridir. Velhasıl, ilm-i tarihin mezâyâ ve havassı dakîka-şinâsân-ı zaman indinde vâzıh ve bedîdâr olup, fâtih-i mülk-i Arab ve terbiye-fermâ-yı kişveristân-ı edeb, merhum ve mağfûr cennet-mekân meşhur Mehmed Ali Paşa'nın müddetinde bir çok tarihler fransızcadan türkî ve arabî lisanlarına tercüme olunmuş ve sinîn-i adîdeden beri Mısır ikliminin kilkleri pejmürde ve revnak ve ziyâsı zâil ve efsürde olmuşken hüsn-i himmet ve müsaadeleriyle az müddet zarfında zarafet-i asliyyesini bulmuştu. Merhum-ı müşârünileyhin müddetinde tercüme olunan kitaplardan birisi, *Amerika Tarihi* olup, tarih-i mezkûr ise, tarz-ı avam-pesend ile fakat ilkā-yı merkûmenin bazı garâib ve meâdin ve mahsûlat ve âdâtınca bir takım acayibini muhtevi olup, İspanyaluların ol vakitte ne yük tutmuş olduklarını ve ne fikir ile ol tarafa gidip, ne tedâbire teşebbüs edegeldiklerini mufassalan ve meşrûhen hâvi olmamakla, havass indinde derece-i kabul bulmamıştı ve Asitâne'de tab' olunan tarih muhtasarca olup, ondan dahi bir çok meziyyet hasıl olamayacağından işbu vahdet- güzin-i kûşe-i inziva Ali Rıza bendeleri, kâffe-i vekāyi-i mezkûreyi hâvi olan tarih-i İngilizînin tercümesine bir çok müddetten beri niyyet kurmuşduysa da perişânî-yi hâl ve adem-i itminân-ı bâl sebebiyle varak-pârelerini endâhte-i kûşe-i nisyân etmişti.

(Tarih-i Amerika, ingilizceden türkçeye çev :
Ali Rıza, Zilkade 1274/Haziran 1858, varak 2a-3b).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII

AVRUPALI DEVLET ADAMLARI

Düvel-i muazzama-yı sâirede zuhûr eden bazı vükelâ-yı meşhûre-i muâsıranın terceme-i ahvâli, vükelâ ve evliyâ-yı umûr-ı Devlet-i Aliyye'-ye mir'ât-ı harekât ve sekenât olarak, bir hüsn-i ibret verecek şey olup, buna dair kütüb ve resâilin mütâlâası ise, bu cihanda ef'âl-i hayriyye ve âmâl-i nâfi'a ile îkā-yı nâm-ı nâmî eylemeği kişiye emel ettireceğinden, nef' ve fâidesi erbâbı indinde müsellemdir. İşbu asr-ı Hazret-i Abdülmecid Hanî'de bunca âsâr-ı hayriyye ve vesâil-i nâfi'a-i i'mâriyye vücûda getirilmekte olduğu gibi, bu misillû fâideyi müstelzim olan şeylerin, lisan-ı şîrin-zebân-ı türkîye nakl ve tercümesine dahi, taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden ez-her cihet teşvikāt ve tergibât-i kâmile ibrâz ve irâe buyurulmakta olduğuna mebnî, reşîd-i vükelâ ve mürşid-i ukalâ olan sadrıâzam-ı âli-himem-i şehinşâhîleri devletlû, fehametlû Reşid Paşa Hazretleri'nin bu makûle keyfiyâtın husûlü hakkında zuhûra gelen mesâ'i-yi cemîle ve ikdâmât-ı mütevâliyeleri bu çâkerleri Sahak-ı bî istihkāk gibi aceze-i teba'adan bir hakîr-i pür-taksirin derece-i ye's ve fütûru kesbetmiş olan kalbinin uruk-ı berçîdesine bile bâis-i heyecan olmaktan hâli olmadığından, böyle bir saltanat-ı muzafferiyet-âyâtta mültezim-i âli olan fevâid-i mâmuriyet ve menâfi-i medeniyetin neşr ü tamîmine cüz'î ve küllî medâr olabilecek kütübün tercümesine hasr-i nefs ve bezl-i kudret eylemeği âcizâne emel edinip, sinîn-i ahîrede Avrupa'da zuhûr ederek cemî'-i milel indinde sergerdegân-i meşâhîr-i vükelâdan bulunan zevâttan, Napoléon gibi bir imparator zamanında kesb-i ikbal ile ahlâf-ı mütehâlifesinden üç kral zamanlarında umûr-ı muazzamada istihdâm olunan Mösyö Talleyrand ve Viyana vak'a-i ahîresine gelinceye kadar Avusturya devletinin usul-i idâre-i sâbıkasının mihver-i bekāsı olan Prens Metternich ve İngiltere devletinin kudemâ-yı ricâl ve vükelâsından meşhur Lord Wellington ve Rusya devletinin el-haletü hâzihi başvekili ve umûr-ı ecnebiyye nâzırı bulunan Kont Nesselrode ve İngiltere devletinin umûr-ı hariciyye nezâretinin fâik ve ser- firâzı olan Lord Palmerston ve devlet-i müşârünileyhânın ilâ yevmina hâzâ başvekili bulunan Lord John

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Russel ve sinîn-i sâlifede Napoléon'un cenerallerinden olup, intihab suretiyle İsveç devletine kral nasb olunarak devlet-i müşarünileyhânın kraliyetini ber-vech-i tevârüs kendi hanedanında takrîr eyleyen Mösyö Bernadotte ve Louis - Philippe cenablarının evâhir-i hengâm-ı kraliyetinde Fransa devletinin sekiz sene mütemadiyen başvekâlet ve umûr-ı hâriciyye nezâretini idare eden Mösyö Guizot ve İngiltere devletinin sabık başvekili meşhur Sir Robert Peel ve Afrika kıt'asında nice meâsir-i şecâat-i askeriyyeyi ibraz ile Cezayir'de müddet-i medîde Fransalılara izhar-ı mukavemet eden Abdülkadir ve Fransa'nın vükelâ-yı meşhûre-i sâbıkasından Mösyö Casimir Périer ve Mösyö Molé ve Yunan hükûmetinin ashâb-ı idaresinden en dirayetlicesi bulunup, iki sene mukaddem vefat eden Mösyö Golti ve Fransa devleti cânibinden Der-i Aliyye'de mukaddema müddet-i medîde sefaret ile memur olan Mösyö Sebastian ve Fransa'nın şuarâ-yı mâhire ve vükelâ-yı âkıle ve musannifîn-i müştehiresinden Mösyö de Lamartine ve Napoléon'un mareşallerinden olup Louis Philippe zamanında ministroluk ile kesb-i şöhret eden Mareşal Soult ve Rusya devletinin vükelâ-yı kadîmesinden olarak vak'a-i ahîresinde firâren Fransa'ya iltica eyleyen Prens Czartoryski ve Fransa'da ashâb-ı hükûmet-i sâbıkanın hilafgîrânı zümresinin reis ve müdîri olup, muahharen Louis Napoléon zamanında biraz müddet başvekâlet memuriyet-i mutenasını idare eden Odilon Barrot ve Mısır mesele-i ma'lumesinin esnâ-yı cereyanında Fransa'da başvekillik eyleyen Mösyö Thiers ve Avusturya imparatoru hanedanının meşâhir-i âzâsından Prens Charles nâm zatların terceme-i hallerinin zabt ve tahriri min gayr-ı haddin iltizam olunup bi-avn-i Hak, beher cildi üç ayda bir takdim olunmak üzre, işbu cild-i evveli Mösyö Talleyrand ve Prens Metternich ve Lord Wellington ve Kont Nesselrode ve Lord Palmerston'un terceme-i hallerini müştemil olup, Fransa müelliflerinden Mösyö Bastid'in Talleyrand'a dair kaleme aldığı telifâtı ve Napoléon'un vukuât-ı asriyyesini şâmil olarak Mösyö Thiers'in telif ettiği tarih-i mutemedden mumaileyhaya mahsus olan rivâyâtı ve Collège de France dedikleri Paris mektebinin hocalarından Mösyö Amade'nin ve *Revue de deux mondes* nâmıyla meşhur-ı âlem olan resâil-i matbu'anın müellif ve muharrirlerinden Mösyö Gustave Dalo ve Mösyö Debré'nin Prens Metternich ve Kont Nesselrode'a ve Fransa'nın musannifîn-i müştehiresinden Mösyö Kapfik'in Lord Palmerston'a dair ve yine muamaileyh Mösyö Amade'nin Lord Wellington'un terceme-i ahvâlini şâmil tasnifleri tûl ü dıraz tetebbu' ve mütalâa ile istihrac ve tahkik olunan hikâyât-ı münasibe ve rivâyât-ı mevsûkaları burada sırasıyla dercolunmakla, sâye-i ma'delet-vâye-i cenâb-ı cihan-bânîde tetmîm olunarak birer kıt'a tasvirleriyle ma'an atabe-i felek-mertebe-i hazret-i ci-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

han-dârîye hezâr şerm ü hicab ile takdimine cür'et kılındı. Bu misillû kütüb ve resâilin telifi bazı zevâtın ahvâl-i zatiyyesine mahsus olduğu cihetle, bir fâideyi müfid olmaz gibi zannolunur ise de, ancak zabtı min gayr-i liyakatin iltizam olunan terceme-i hallerin ashâbı bulunan zevât-ı müntehabe düvel-i muazzamanın umûr-ı külliyye ve mühimme-yi dahiliyye ve hariciyyelerinin hüsn-i tedbir ile netâyic-i hasenesini tahsile muvaffak olmuş veyahut sû-i tedbir ile avâkıb-ı redîasının zuhûruna sebeb vermiş olduklarından, terceme-i hallerinin emr-i inzibatı tevârih-i cedîde-i umumiyyenin vukuât-ı azîmesinin derc ve hikâyesini bil-istilzam bir nevi tarih-i mutemed hükmüne girerek düvel-i muzzamanın umûr u usul-i politikiyyelerini ve bunca vekâyi'-i müstagribe-i ahîrenin esbâb-ı asliyyesini müfehhim olması cihetiyle, ashâb-ı hükûmet ve idareye bâis-i izdiyâd-ı malûmat olmaktan fazla, mûcib-i hüsn-i ibret olarak husûl-i fâidesi bir emr-i zâhirdir.

Sahak (Avrupa'da Meşhur Ministroların Terceme-i Hallerine Daire Risale, 1271 H. / 1854 - 1855, s. 2-5).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— III —

İLİM

I.	Darülfünûn'un açılışı dolayısıyla — Safvet Paşa	145
II.	Darülfünûnda ders-i âm vuku-ı küşâdı — Münif Efendi	150
III.	Safvet Paşa'nın Sadullah Paşa'ya mektubu	153
IV.	Sadullah Paşa'nın Safvet Paşa'ya mektubu	156
V.	Kopernik mesleği — Hoca Tahsin Efendi	158
VI.	Dil meselesi — Hoca Tahsin Efendi	159
VII.	Tarih-i tekvin — Hoca Tahsin Efendi	161
VIII.	Nutk-ı müretteb — Reşid Paşa	166
IX.	Süveyş Kanalı'nın açılışı tesir ve neticeleri — Cevdet Paşa	168
X.	Tarih kitaplarında dil ve üslup nasıl olmalıdır — Cevdet Paşa	171
XI.	İlm-i tarihin lüzûm ve faidesi beyanındadır — Cevdet Paşa	172
XII.	Hükümetlerin etvâr ve aksâmı beyanındadır — Cevdet Paşa	174
XIII.	Ehemmiyet-i terbiye-i sıbyan — Münif Paşa	177
XIV.	Hukuk-ı hürriyet — Münif Paşa	183
XV.	Sokrat — Münif Paşa	194
XVI.	İmlâ meselesi — Münif Paşa	201
XVII.	İmlâ meselesi	204
XVIII.	Fevâid-i turuk — Mehmed Said	207
XIX.	Fevâid-i şirket — Vahan	213
XX.	İlm-i servet-i milel — Ohanes	220
XXI.	Lüzûm-ı sa'y ve amel — Mehmed Şerif	224
XXII.	Kuvve-i elektrikiyye — Dâniş	227
XXIII.	Hikmet-i tabiiyyeden alâim-i semâviyyeye dair bir hoca ile bir şâkird beyninde muhaveredir — Kadri	230
XXIV.	Arzın hareket-i yevmiyyesinin maddeten isbâtı — Hacı İskender	233
XXV.	Medhal-i ilm-i jeoloji — Edhem	235

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXVI. Şekere dair malumat — Hafız Hüseyin 23
XXVII. Miftahü'l-ulûm — Galluppi'den 23
XXVIII. İnsaniyet nedir? 24
XXIX. Miftahü'l-iber'den — Abdüllatif Subhi 24
XXX. Avrupa ve Türk-İslam tarihlerine göre tarihin çağlara ve devirlere ayrılması — Hayrullah Efendi 24
XXXI. Çocuk terbiyesi 25
XXXII. Terbiyeye dair 25
XXXIII. Risâle-i Cimnastik'ten 25
XXXIV. İlm-i tedbîr-i menzil'den — Sacy 25
XXXV. Esbâb-ı servet 26
XXXVI. Sanayi ve ziraattan hangisinin hakkımızda hayırlı olduğuna dair — Mehmed Şerif 27
XXXVII. Elektrik ve cibâl-i nâriyye ve hareket-i arz beyânındadır — Hayrullah Efendi 27
XXXVIII. Avrupalı ziraat usulüne dair bir kitabın tercümesi hakkında — Hayrullah Efendi 27
XXXIX. Köpekler üzerinde elektrik tecrübesi 27
XL. Avrupa'da yeni icadlar, buharın makinaya tatbiki ve fotoğraf makinası 28
XLI. Buharlı makinalar ve küçük işçi çocuklar 28
XLII. San'at-ı tıba'atın sûret-i icâd ve zuhûru beyânındadır 28
XLIII. Tarih-i tabiî tercümesi'nden — Behçet Efendi 28
XLIV. Güneşte görülen bir lekenin ilmî izahı — Mehmet Bey 29

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

DARÜLFÜNUN'un AÇILIŞI DOLAYISIYLA

Cümleye ma'lûm olduğu üzere, ilmin fezâili bahsinde ne kadar söz söylense, yine hakkıyla beyan ve ta'dadı mümkün olamaz. Millet-i islâmîyenin tahsil-i ulûm u fünûna tergîb ve teşvik emrinde Kur'an-ı Kerim'in havi olduğu âyât-ı beyyinât ve lisan-ı mu'ciz-beyan-ı Cenab-ı nübüvvetme'âbdan şeref-sudûr buyurulmuş olan ehadîs-i şerife-i hikmet-âyat, cümlenin ma'lumu olan keyfiyâttandır. Ahali-yi Mısr-ı kadîm ile eski Yunanîlerden sonra, ilmin kadr ü meziyyet ü şerefini takdir edenler Arablar olup, hulefâ-yı Abbasiyyeden Harunürreşid ve Me'mun zamanlarında, ulûm ve fünûn hakkında gösterilen rağbet, dâhil-i havza-i hükûmetleri olan mahallerde el-hâletü hâzihi, müellefât-ı celîle ve âsâr-ı mu'tebere-i ilmiyyeleriyle müftehir olduğumuz bir çok zevat-ı meşhûrenin zuhûruna sebeb ve illet olmuş ve Ispanya Arabları ise, bir takım milel ve akvâm-ı vahşiyyenin galeyen ve hareketleriyle, Romalıların inkılâb ve inhilâl-i hükûmetlerinden sonra, ol havali bir kaç yüz seneler mütevârî-yi sehâb-ı cehl ü nâdânî olarak, ulûm ve fünûndan bir gûne eser kalmamış olduğu bir zamanda, bayağı unutulmuş derecesine gelmiş olan ilm-i tababeti yeniden ihyâ ve fenn-i ameliyyât-ı cerrâhiyyeyi müceddeden ihtira' eylemişlerdir ve iki yüz seneye gelinceye kadar, hakikat ve keyfiyyeti ve eczâ-yı müterekkibesi anlaşılmayan nice şeylerin keşfini mucib olan nice sanayi'in icâd ve ihtira'ına bais ve bâdi bulunan fenn ve ameliyyat-ı kimyâiyye, muhteri'ât-ı Arab'dan olduğu misillû, hesab ve ilm-i cebiri dahi onlar vaz' ve te'sis eylemişlerdir. Ve Keldanîlerden müntakil olarak ilm-i hey'et dahi bunların zamanlarında haylice ilerleyip, hattâ cesamet-i kürre-i arzı hesab için muaddilü'n-nehârı bulmak üzere Me'mun halife zamanında Avrupa'ya mahsusen adam gönderildiği dahi rivayât-ı mevsûkedendir ve Arablar ilm-i hayvanat ve nebâtât ve ma'adin ve ahcâr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üzerine pek çok kitablar te'lif edip, musikide bile ilerlemişlerdi. Ve ibtidâ kâğıdın Çinlilerden alınarak harîrden ve ba'dehu pamuk ziraatinin intişârından sonra, pamuk ve ketenden i'mali ve barutun evvel-be-evvel onlar tarafından istimâli ve taharri-yi kıble-i şerife için, pusula icâdı dahi, Arablara nisbet olunmaktadır. Bunların inkırâzlarından sonra, ulûm ve fünûn Avrupa kıt'asına geçerek hele bir yüz seneden beri pek ziyade ilerlemiş ve âsâr-ı celîlesi olmak üzere bulunduğumuz zamanda hayret-bahş-ı ukul nice nice muhteri'ât-ı acîbe ve ihdasât-ı garibe görülmekte bulunmuştur ve bulunduğumuz asrı ibtida-yı hilkatten bu ana değin mürur eden ezman ve a'sara gıbta-fermâ eden vapur ve telgraf ve elektrik misillû hayret-efzâ-yı ukul olan ihtirâ'ât-ı acîbe mahz-ı fenn-i hikmet-i tabiiyyenin ilerlemesiyle vücûda gelmiş âsâr-ı celîledendir ve bu gördüğümüz garâibden ma'ada, daha nice ihtirâ'ât mevcûd olup, bunlar peyderpey tesadüf olundukça görülmekte ve keyfiyyet-i icâd ve ihtira'ı mucib-i ta'accüb ve hayret olmaktadır. Gerçi ma'rifet-i hakaîk-i eşya kuvve-i müdrike-i ukul-ı zaife-i beşeriyyeye mestûr olup ve hakikat-i mükevvenâta kesb-i vukuf derece-i istihâlede ise de, nice müfred zannolunan anâsırın keyfiyyet-i hakikiyyesi, işbu fünûn-ı celîle vasıtasıyla bilinip, bu cihetle derece-i kudret ve azamet-i ilâhiyye bir kat daha ta'ayyün eylemiştir. Zalâm-ı cehl ü nadânîde kalan efrâd-ı beşer, yalnız meşhûdata nazarla iktifa edip, ehl-i ilmin kuvve-i ilmiyye ile vâkıf olduğu serâir-i kevniyyeye muttali' olamıyarak gider ve bu cihetle derece-i kadr-i hâlik'ül-mükevvenâtı fehm ve idrak edemeyip, bulunduğumuz kürre-i arza nice milyon seneler ve saatler ve günlerle bu'du olan sevâbit ve seyyârât ve nücûm-ı bî-idâdı pek yakın zan ve kıyas eyler ve ehl-i ilm ise, cevv-i hevada pervaz ve zîr-i tabakât-ı arzda tek ü taz ile bir çok ahvâl-i felekiyye ve arziyyeye kesb-i vukuf ve ma'lûmat ile kudret-i hâlik-i bî-enbâza kemal-i acz ü ibtihâl ile nazar eyler ve ulûm ve fünûn bu hal üzre günden güne ilerler ve ahval-i âlem bu siyak üzre gider ise, bugünkü gün nazar-ı ta'accüb ve istigrab ile bakmakta olduğumuz muhteri'ât, ilerde derece-i âdiyede kalarak, kuvveden fi'le îsâli muhâl addolunan nice tasavvurât-ı zihniyyenin mübeddil-i hakikat olacağı ve akl-ı beşerin ne büyük şeyler vücuda getireceği, şu mukaddemat-ı meşhûdeden istidlâl olunabilir ve ulûmun ale'l-infirâd, hilkat-i zatiyye-yi beşeriyyeyi envâ-ı fezâil ile tezyin ettiği gibi, bir memleketin medeniyet ve ma'muriyyeti dahi buna mütevakkıf olduğu der-kârdır. Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin bidâyet-i teşekkülünde, ikiyüz sene müddette ulûm ve fünûna gösterilen rağbet ve ashâb-ı hüner ve ma'lûmat haklarında izhar olunan muamele-i teşvik ve hürmet, bir o kadar müddet dahi devam etmiş ve Avrupa'nın milel-i mütemeddinesiyle dahi ihtilât ve münasebet hasıl edilerek, onlarla bir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ikte terakki yoluna gidilmiş olsaydı, bugünkü gün memâlik-i Devlet-i Aliyye dahi daha bir başka halde bulunarak, memalik-i sâirenin terakkiyât-ı ilmiyye ve sınâiyyesi bizde dahi kemale ermiş olurdu. Her nasıl ise bir takım mevani' ve müşkilâtın haylûleti cihetiyle, ulûm ve fünûn bir daire-i mahdûde dahilinde deverân ile, ihtiyacât-ı zamaniyeyi ta'kib edememesiyle, henüz derece-i matlûbeye vâsıl olamamıştır. Ve bu hali mucib olan yani ilm-i ma'aş hususunda te'ehhürümüzü istilzâm eden esbâbın biri, belki a'zamı, mübâdele-i efkâra tarîk bulunmayarak, bir iki yüz sene müddet hâl-i inzivâda gibi kalınmış olmasıdır. Zira ulûm-ı akliyyenin ilerlemesi onlarla meşgul olanlar beyninde mübadele-i ârâ ve mebâhise menût olup milel-i mütemeddine-i Avrupa işte bu takrib ile terakki-yi maarife kudret-yâb olmuşlardır. Bizim ise ilmi Çin'de dahi olsa arayıp almakla me'muriyetimiz malûmdur. Binaenaleyh ve bi-hamdihi Taâlâ, biraz vakitten beri, ulûm ve fünûnun ilerlemesi hakkında devletçe ittihaz buyurulan tedâbir semeresi olmak üzere, halkça tahsil-i hüner ve maarife gereği gibi rağbet hasıl olmuş ve mekâtib-i rüşdiyyenin vaz' ve tesisi bu maksadın husûlünü teshîl eylemiştir. Bu mekteblerin te'sisi ve küşâdı tarihine değin, memâlik-i Devlet-i Aliyye'de hidemât-ı mülkiye ve aklâm ve devâir-i saltanat-ı seniyyede istihdâm olunmak arzusunda bulunanlar ve sair gûne esbâb-ı ta'ayyüş arayanlar için, bir mahall-i tahsil-i ilm ve hüner mevcut değildi. Hüdavendigâr-ı huld-aşiyân Hazretleri zamanlarında, bu maksadın husûlü niyet-i hayriyyesiyle darü's-saltanat-ı seniyyede ve ba'dehu Memâlik-i mahrûsanın bazı taraflarında, rüşdiye nâmıyla mektebler küşad olunarak, vaz'-ı esas-ı bünyân-ı maarife himmet buyurulmuş olduğu halde, Rabb-ı müteal serîr-i şevket-masîr-i iclâl ü afiyet ve erîke-i hilâfette müebbed buyursun, vücûd-ı mekârim-âlûd-ı cenab-ı cihan-banîleri bu mülk ü millete bir atiyye-i mahsûsa-i ilâhiyye olan zât-ı şevket-simât-ı Hazret-i Pâdişahî Efendimiz Hazretleri'nin mebde'-i cedîd-i saadet olan cülûs-ı hümâyun-ı meyâmin-makrûn-ı mülûkâneleri rûz-ı fürûzundan beri intişâr-ı ulûm ü fünûnun ve maarif hakkında masrûf ve sezâ-ver buyurulmakta olan tergîbât-ı seniyye ve ol bâbda şeref-sudûr buyurulan irâdat-ı hayr-âyât-ı şâhâneleri semerât-ı celîlesi olmak üzere, kâffe-i sunûf-ı muhtelife-i ahâli evlâdlarını tahsil-i hüner ve maarife sevk ve teşvik eylemekte ve bu yolda ihtiyar-ı mesârif bir emr-i meçhul olduğu halde, şimdi evlâd sahibleri hâl ve iktidarlarınca bir çok fedakârlıklar etmekte olduklarından, az vakit zarfında Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin, hiç bir kürsi-yi vilâyet ve elviye ve kazalarında rüşdiye mektebi olmadık mahal bulunmayacağı şu bir kaç sene zarfında görülen âsârdan istidlâl olunmakta olduğu gibi, muahharen Şurâ-yı Devlet'te tanzim ile icrâ-yı ahkâm-ı mündericesine irade-i seniyye-i cenâb-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pâdişâhî müteallik ve şeref-sudûr buyurulan maarif nizamnamesinin bi't-tedric icrâât-ı fi'liyyesi dahi bu netice-i matlûbenin husûlünü teshîl edeceği der-kârdır. Ve cümle-i muhassenât-ı asr-ı celîl-i hümâyûndan olmak üzere Galatasarayı tesmiye olunan mekteb-i cesîm-i i'dadi-yi askerî evvelki sene Mekteb-i Sultanî nâmıyla bir liseye tahvîl olunarak derûnunda el-haletü hazihî milel-i müslime ve gayr-i müslimeden altı yüz neferi mütecaviz şâkirdan tahsil-i ulûm ve maarife çalışmaktadırlar ve bundan maada fukara evlâdı ve kimsesiz eytâm-ı zükûr ve inâs için dahi Darüşşafaka nâmıyle kezâlik beş altı yüz şâkird isti'ab edecek surette bir büyük mektebin binâ ve inşâsına irade-i mekârim-âde-i hazret-i şehriyârî şeref-sudûr buyurulmasıyla bir müddet-i kalîle zarfında resîde-i hitam olarak küşâdı me'mûl bulunmuştur. Fünûn ve sanayî-i mütenevvi'a tahsîline mahsus olmak üzere Sanayî Mektebi nâmıyla Sultanahmet civarında büyük bir mekteb teşkil ve te'sis olunarak, bunda dahi altı yüzü mütecaviz etfâl-i ahâli sâye-i ihsan-vâye-i hazret-i şâhânede te'min-i ahvâl-i âtiyyeleri maksadıyla tahsil-i hüner ve sanayî'e sarf-ı makderet eylemektedirler. İşte sâlifü'z-zikr nizamnâme ahkâmınca evvel emirde mekâtib-i rüşdiyye ve ba'dehu i'dadiye-i mülkiyye ve Sultaniye'de ulûm ve fünûn-ı mürettebeyi tahsil ile şehadet-nâme alıp çıkacak şâkirdandan tahsilat-ı vâkı'a-ı ilmiyye ve ma'lûmât-ı mütenevvia'-i müktesebelerini bir kat daha ikmâl etmek istiyenler için dahi Darülfünun nâm ve ünvânıyla bina ve inşa olunup hey'et-i vükelâ-yı fihâm hazerâtının bizzat küşad resminin icrasında bulundukları işbu medrese-i ilmiyyenin te'sisiyle tahkim-i esas-ı medeniyyet-i sahîhaya himmet buyurulmuştur ve şimdiye kadar memâlik-i Devlet-i Aliyye'de sanayi'-i nefîse tesmiye olunan fünûnun revâcı olmamak cihetiyle bir büyük bâb-ı ta'ayyüş mesdûd kalmış ise de, bundan böyle bu fenlerin dahi tahsiline sarf-ı i'tina olunduğu halde biraz zaman içinde burada dahi âsâr-ı ilmiyyesi ve kütüb ve resâil te'lif ve tercümesi vesair umûr-ı tahrîriyye ve ma'arife müteallik olan bir çok hususât ile iştigal sâyesinde binlerce kesânın ta'ayyüş edecekleri me'mûl-i kavîdir ve emr-i ta'ayyüş yalnız hidemât-ı devlette bulunmağa mütevakkıf olmayıp elinde hüner ve ma'rifeti olanların her suretle ta'ayyüşe yol bulacakları ve kesb-i servet ü iktidar edecekleri nice emsâli delâletiyle müsbittir. Millet-i Osmaniyye ve sunûf-ı ahâli-yi sâire hiç bir vakitte böyle bir inâyet-i seniyyeye mazhar olmamış olduklarından, bu lutf-ı celîlin kadr ü kıymet-i cihan-bahâsını takdîr ile evlâdlarını geceyi gündüze katarak tahsil-i ilim ve kemâle teşvik etmeleri ve emr-i muhabere ve seyir ve seyahatçe hâsıl olan teshîlât ve ulûm ve fünûn ve sanayi'in ilerlemesiyle an-be-an vücuda gelmekte olan ihtira'ât ale'd-devam tagyîr-i ahvâl ve âdât ile ihtiyâcât-ı cedîde husule getirmekte olduğun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan sunûf-ı ahali-yi Memâlik-i Şâhâne dahi icâb-ı asr ve zamana tevfik-i hareketle ulûm ve fende ve sanayi'de ez-her-cihet terakki yolunu tutmaları lâzımedendir. Hemen Cenab-ı Hak velinimet-i bî-minnet Efendimiz Hazretlerini memâlik-i şâhânelerinin müstelzim-i saadet-i hâli olacak bu misillû nice âsâr-ı hayriyyeye ve te'sisât-ı celîleye muvaffak buyursun, âmin.

Safvet Paşa, 1852.
(Konstantinidi, Müntahâbât-ı Âsâr-ı Osmaniyye 1288/1871 - 1872, s. 115-119).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

DARÜLFÜNUNDA DERS-İ ÂM VUKU-I KÜŞÂDI

Geçen def'a Darülfünunda küşâd olunacağı yazılmış olan hikmet-i tabiiye ders-i âmı bazı memurîn-i kirâm ve ketebe-i aklâm ve sâir her sınıf ahaliden üçyüz kadar müstemi' hazır olduğu halde, işbu mâh-i Receb-i şerifin yirmi ikinci pazartesi günü bed' olunmuştur. Sa'âdetlû Derviş Paşa Hazretleri evvelâ şu eser-i hayrın mücerred zât-ı me'âlisimât-ı hazret-i pâdişahînin terbiye-i âmme hakkında mütevâliyü'z-zuhûr olan müsâ'adât-ı celîle cümle-i cemilesinden olduğu beyanıyla tezâyüd-i ömr ve şevket-i şehriyarîleri du'â-yı lâzımü'l-edâsını ifâ ve tedris edeceği hikmet-i tabi'iye ve kimya fenlerinin umûm hakkında ne derece lüzum ve ehemmiyeti olduğunu bir makale-i muhtasara ile ifade ve inbâ ettikten sonra maksada şurû' eylemiş ve işbu birinci derste ilmeyn-i mezkûreynin mevzû' ve gâyetini ve mahiyet-i hava ve kuvve-i elektrikiyye ve sâireye dair bazı usul ve kavâ'id-i hikemiyyeyi beyan ve işbu mesâilin der-akab âmme huzurunda âlât-ı mahsûsası vasıtasıyla tecrübelerini dahi icrâ eylemiştir.

Bu makule ulûm-ı dakîka tederrüs ve tefehhümünün bazı mukaddemât-ı ilmiyye tahsiline mütevakkıf olduğu derkâr ise de, müderris-i müşarünileyh evzah suretle takrir ve ifade-i merâm eylediğinden ve ba-husus kavlen tefhim olunan mesâil ol vechile fiilen dahi irâe ve isbât olunduğundan müstemi'înin bi's-suhûle istifâde edeceği meczûmdur.

İcrâ olunan tecrübeler umûr-i garîbeden olup huzzârın ekserisi dahi birinci defa olmak üzere böyle şey gördüklerinden mûcib-i kemâl-i ta'accübleri olup, ba-husus kuvve-i elektrikiyye tecrübesinde âlât-ı mahsûsasından ateş şerâreleri zuhûr ettikten başka bir ince tel vasıtasıyla kuvve-i mezkûre bir adamın vücuduna naklolunduğu halde el veyahud başka bir şey ile vücudunun hangi tarafına dokunulsa oradan maî renkli kıvılcımlar çıkması ve bazı terkîb-i kimyevî ile demir tel âdetâ kâbil-i iltihâb bir madde gibi müşte'il ve muhterık olması fevkal-gâye mûcib-i istigrâb olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Def'a-i ulâdan sonra Receb-i şerif gayetine kadar verilen iki derste cemiyet daha ziyade olarak, dört beşyüz kadar adam bulunmuş ve dershânenin bundan ziyadeye tahammülü olmadığından bir takım kesân dahi yer bulamayarak avdet etmişlerdir ve huzzârın cümlesi kemâl-i hürmet ve dikkat ile istimâ' ederek hiç birisinden muhill-i âdâb bir gûne hareket sudûr etmemiştir.

Dersaadet ahalisinin tahsil-i ilm ü marifet hakkında meşhûd olan bu derece meyl ve rağbetleri filhakika heyetçe mâye-i hubûr ve mefharet olacak mevaddan olup, gerek mecmua-i âcizânemiz ve gerek işbu ders hakkında amme tarafından fevkal-me'mûl zuhûra gelen hüsn-i kabul bu makûle tesisat-ı ilmiyyenin bî-eser ve itibar kalmayacağına delil-i vâzıh olduğundan ve âlemde her ne olur ise olsun mümkinâttan olan bir emre niyet-i kaviyye ve hâlise ile teşebbüs olunduğu halde hemen daima netice-i matlûbenin teyessür-i husûlü meczûm bulunduğundan, evsâf-ı memdûha-i vatanperverî ve ehliyet ile muttasıf olan zevât, memleketin eşedd-i ihtiyacı olup az himmetle husûlü melhûz olan âsâr-ı hayriyyeye hayal-i muhal nazariyle bakmayarak, bir an akdem şürû' ve mübaşeret ve dergâh-ı ilahîden istid'â-yı hüsn-i muvaffakiyet eylemelidirler.

Eğerçi ders-i mezkûr müstemi'lerinin cüz'-i âzamı zât-i ilm ü ma'rifete muhabbet-i taallüm ve tahsili niyyet-i hayriyesiyle geleceğinde iştibah etmez isek de, fehm ve takdirinden âciz bulunan bazı avâm-ı nâs, mücerred icrâ olunan tecrübeleri görmek ve âdeta bir oyun gibi temâşâsıyla eğlenmek üzere gelecekleri dahi derkâr olup, bu misillû ulûm-ı nâfi'aya şu nazarla bakanlar kabule şâyân olamaz ise de, işbu ders-i âm olduğu cihetle, şu iki sınıfın temyiz ve tefriki müte'assir ve belki müte'azzir olduğundan o makûle cühelâ takımının dahi talebe misillû ruhsatyâb-i duhûl ve onlar sırasında câlis-i mastaba-i kabûl olacakları âşikârdır. Hali mahal olduğu halde o makûlelerin dahi derste hâzır bulunmasında beis yok ise de bunlar evvelce geldikleri halde, bir çok mahalli işgal ederek müdâvim ve müste'id olan talebenin açıkta kalacakları ve binaenaleyh bunlar daima yer bulacakları hususunda emin olamayarak, şu madde terk ve tekâsüllerine sebeb olacağı mülâhazadan gayr-i ba'îddir.

Şu mahzûrun def'i çaresi bulunmak pek güç değildir zannederim. Müdâvemet üzere ders istimâ' etmek isteyenler, bir mahall-i mahsûsada isbât-i vücud ederek, hâl ve şân ve derece-i ehliyet ve isti'dâdları mümkün mertebe tefahhus ve tahkik ve müdâvim ve müstefid olacakları memul bulunanlar bil-kabûl, geldikçe hâli bulmak üzere bunlara birer mahal tahsis olunup keyfiyeti mübeyyin yedlerine birer kıt'a duhûliye bileti i'tâ olunmasıyla şu maksad hasıl olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşbu tedbir erbâb-ı ehliyetin devâmına hâil olacak mahzûru dâfi' olduktan başka, bu takdirce dersin hitâmında o misillû imtiyazlı şâkirdânın imtihanları dahi icrâ olunabilip, bunun ise emr-i tahsilde ne derece hüsn-i tesiri olacağı ta'rifden âzadedir. Hâhişgerân-ı ilm ü marifetin şimdiki suretle dahi devam ve istifâdeye sa'y ve ihtimâm edecekleri bî-iştibâh ise de, müdavemeti bir taahhüd-i manevî tahtında olduğu ve bahusus bir gün amme muvâcehesinde semere-i sa'y ve talebi sencide-i mîzan-i imtihan olacağını bildiği halde, bittabi' şu keyfiyet başka bir şevk ve gayreti müstelzim olacağı derkârdır.

Şu mütâla'ât-ı âcizânemizi arz ve beyandan muradımız hâşâ ders-i mezkûr hakkında bir gûne naks ve kusur isnâdı olmayıp, mücerred umûm hakkında hayırlı olmak itikadında bulunduğumuz sureti ihtârdan ibarettir. Her halde bunun tesisine muvaffak olan zevât-i hamiyyet-simâtın mesâ'i-yi meşkûrelerini takdire mecbûruz. Tophane-i âmire müşiri devletlü Halil Paşa Hazretleri tarafından dahi işbu ders mahallerinin tanzim ve tesviyesinde hayli himmet buyurulmuş olmakla bu sırada müşarünileyh hazretleri hakkında dahi levâzım-ı teşekkür ve mahmidetin ifâsını vecibeden addeyleriz.

Münif Paşa, (Mecmua-i fünûn, nr. 7, Receb 1279 / Aralık 1862, s. 301-304).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

SAFVET PAŞA'NIN SADULLAH PAŞA'YA MEKTUBU

Darülfünûnun hîn-i küşâdında edilen dua fıkrası külliyyen hâtır-ı çâkerânemden çıkmıştı. Bunun tahattur buyuruluşu bir kat daha mucib-i teessür oldu. Nasıl olmasın ki, kendisi nâsı irşad için Murad Molla tekkesinde post-nişin olduğu ve peder-i merhûm mesnevîhân ve fuzalâdan olarak mâlik olduğu kütüb-i mütenevviayı mahdûmuna terkeylediği mumaileyh dahi, uzunca sakal ve başında Özbek tacı ile halka elini öptürdüğü halde, o gün taraf-ı kemterânemden ve Münif Efendi ve Cemaleddin-i Efganî taraflarından kıraat olunan kelimât, türkçe muharrer bulunup, aslâ ve zerre kadar müşabeheti yok iken, bunları âyât-ı Kur'aniyye ve ahâdis-i şerife zanniyle ellerini kaldırıp, «işbu meclis-i melâik-enisde, kıraat olunan» der demez, Şirvani-zâde merhûmun, «siz bu şeyleri, mücerred, dini tahkir için yapıyorsunuz», diyerek ve gözlerini açarak çâkerlerine sitem edişi dahi, şeyh-i câhilin türkçe okunan şeyleri arabca zannetmesi derecesinde garâibden değil midir? Bakılsa, merhum-ı müşârünileyh orada şeyhi ayağı altına alıp ve başındaki tacı parçalayıp kendisini tard ve def' etmek lâzım gelirdi. Bendenizin mumaileyh ile muarefe ve ülfetim olmadığından başka, Murad Molla şeyhi merhumun öyle saçlı sakallı, vefatından sonra kendi yerine geçmiş mahdûmu olduğuna dair asla ma'lûmatım olmayıp, mumaileyhin celbi, mücerred Cevdet Paşa Hazretleri'nin tavsiyesi üzerine olmuştu. İşte efendiciğim, böyle kelimât-ı türkiyyeyi arabî zanniyle ecr-i mesûbâtından hazır bulunanların hissedâr olmalarını dergâh-ı ahadiyetten temenni eden bir şeyhin seyyiesi ve meçhulü'l-efkâr ve'l-ahvâl bir Efganlı'nın sun'-ı Huda olduğunu murad ederek, «nübüvvet bir san'attır» demesi, hezâr güçlükle saha-i vücûde getirilen bir medrese-i cedîde-i ilmiyyenin ilgasını mucib olmuştur. Vâkı'a, iş'ar-ı âlileri veçhile memleketimizde maarif pek geri kalıp, hıristiyan teba'a maarif hususunda bizleri fersah fersah geçip, böyle giderse te'sîsât-ı cedîde münasebetiyle teba'amız bir kat daha ilerleyip, bizler zalâm-ı cehl ve nâdânîde kalacağız. Dünyayı bilmek beheme-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hal elsine-i ecnebiyyeden birini öğrenmek ile hâsıl olacağı derkâr iken, milletimizce buna asla rağbet olmadığından ve bu bilinmedikçe millet için hizmet ve mevki'de bulunmaktan başka esbâb-ı ta'ayyüş olmayıp, halbuki şehriyye bir mikdar maaş almakla kesb-i servet olunamayacağından, teba'a-i hıristiyaniyye bugünkü günde gerek maarif ve gerek servet-i maliye cihetiyle bizlere tefevvuk etmişlerdir.

Buraya muvâsalat-ı âcizânemden bir kaç gün mürûrunda, Ahmed Bey nâmında bir kaliçe tüccarı görüldü. Mumaileyh, bir çok senelerden beri buraya külliyetli kaliçe getirip satmakta olup, halbuki kendisi otuz beş kırk yaşında bir adam olarak, fransızca bir kelime bilmediği cihetle, ahz u itâsı yanında bulunan bir ermeni tercümanın elinde olduğunu teessüfle gördüm. İzmir'deki rüşdiye mektebinden çıkan çocuk, peder ve akrabasının rica ve tavsiyesiyle oranın tahrirat ve muhasebe kalemine girip, nice seneler bilâ-maaş devam etmekte, hıristiyan mektebinden çıkanlar ise orada tüccar ve bankerler ve sigorta ve vapur kumpanyaları hizmetlerine girip ve bazıları *courtier* san'atına dâhil olup, gül gibi geçinmektedirler. Bu dakîkaları bildiğim cihetle, taşra mekâtib-i rüşdiyesinin müddet-i tahsiliyesi olan dört senenin altıya hasriyle, dört sene mürûrunda, şâkirdâna fransızca okutulmasını teklif etmiştim. Allah garîk-i lücce-i rahmet eylesin, Âli Paşa merhum bu sureti tecviz etmeyip, «hiç bir memlekette bir lisan-ı ecnebî resmî ve mecbûrî olarak tahsil ettirilmediğinden, eğer maksad şâkirdânın tevsi-i daire-i ma'lûmâtı ise ulûm ve fünûna dair ve sâir bir çok kütüb-i mu'teberenin türkçeye terceme ettirilip tab' ve neşir ettirilmesi mümkinâttan olduğu» serd ve ityan olunarak geçiştirildi. Bu ka'ide-i şâmile muvafık-ı hakikat olmuş olsa bile, gene bizce mer'i olmamak lâzım gelir; zira hıristiyan mekteblerinde fransızca ve bazılarında fransızca ile ingilizce mecbûrî olarak tahsil ettirilmekte iken, bizim mekteblerimizde yalnız arabî ve farisî ile iktifa olunması, karîn-i cevaz olamaz. Gerçi, maarif nizamnamesi gidişince mekâtib-i idadiye ve sultaniyede fransızca tahsili mecbûrî hükmünde ise de şimdiye kadar İstanbul'da güç hal ile bir aded mekteb-i idadî yapılabilmiş ve o dahi türlü kalıplara ifrâg olunarak, bir aralık Rumeli muhacirîni iskânına tahsis kılınmış olduğundan ve maarifin şimdiki ehemmiyetliğine nazaran gerek Dersaadet, gerek taşrada mekâtib-i idadiye ve sultaniye küşadı pek çok zamana ve pek büyük himmetlere muhtaç bulunduğundan, hiç olmaz ise elsine-i ecnebiye tahsiline rüşdiyeden bed' edilmesi münasib görünür. Bilmem re'y-i âli-yi maarif-perverîleri dahi bu merkezde midir? Milletimize ahvâl-i âlemden ma'lûmât vermekte olan türkçe gazetelerimizin mehazı Avrupa jurnalları olup, Paris'te *établissement financier*'lerin şu yolda bir *société* teşkiline dair mufassal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir *mémoire* takdim etmiş olduğu işitildiği gibi, ta'birat ile memlû olmasiyle bunları anlamak için bayağı herkesin fransızca bilmesi lâzım geliyor. Ve derece-i gayette teessüf olunacak bir şey dahi, milletimiz gençlerinin ma'lûmât-ı sathiyeleridir ki, şimdiye kadar halkın istifade edeceği surette, gerek bazı kütüb-i mu'tebere-i arabiyye ve franseviyyeden tercüme veyahut müceddeden te'lif yolunda meydana bir eser koyamamışlardır. Meclis-i maarif tab'ına ruhsat istihsali için getirilen teessür ve aşk ve alâka üzerine yazılmış resâili mütalâ'adan ye's getirip, nezarette iken bir kaç kerre cevab vermişlerdi. En ziyade, millet gayretlisi geçinen çelebilerin âsâr-ı kalemiyelerine bakılsın; içlerinde mülk ve millete nâfi' bir şey görülemez. İşte bu haller dahi âtisi mülâhaza olununca insana irâs-ı ye's ediyor.

(Servet-i fünûn, nr. 78-1552, 13 Mayıs 1926, s. 410-411).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

SADULLAH PAŞA'NIN SAFVET PAŞA'YA MEKTUBU

Memleketimizin terakkisi, medenî bir ecnebi lisanının mekteblerimizde kabûlüne mevkuf olduğu hakkında, mütalaa-i seniyyeleri mesâil-i medeniyye ve siyasiyyede hallâl-i müşkilât olan kariha-i sabîha-i fahîmânelerinin cümle-i me'asirinden olmakla, bihakkın takdire şâyândır. Ve vaktiyle ol babda vuku' bulan teklif-i devletlerinin devletçe mevki-i icrâya konulmaması dahi cây-ı teessüftür. Vâkıâ bir lisanın ihtiyâcât-ı medeniyece derece-i kifâyeti, o lisân ile mütekellim olan kavmin derece-i maarifiyle mütenâsib olup, maarifi ilerlemeyen memleketlerin, bittabi lisanları dahi geri kalmış olduğundan ve nâkıs edevât ile âsâr-ı mükemmele vücûda getirmek kabil olmadığından, efkâr-ı çâkerânemce dahi bizim için maarifçe evvel-be-evvel yapılması lâzım gelen şeylerden biri, fransızcanın rüşdiyelere kabûlü maddesidir. Zira sahihan terakki-yi maarif yani efkâr-ı asriyyeye göre temeddünü iltizâm etsek, vasıta-i istihsâli yalnız lisanımıza hasr eylediğimiz surette, yine matlab tamamen hâsıl olamaz, ve sâir memleketlerin derecesine varılamaz. Öyle iddia-yı inhisar nasıl câiz olabilir ki bugünkü gün medeniyette mukteda-yı benibeşer olan milletler, yekdiğerleri lisanını mekteblerde ta'lim ederler iken ve ilim ve medeniyet teati-yi efkâr ve tedâvül-i kütüb ve âsâr sâyesinde ilerleyeceğinden, ona ıttılâ ise milel-i mütemeddine lisanlarını bilmeğe mevkuf iken, «biz türkçe ile matlabı hâsıl ederiz» demek, demiryol arabalarını beygir ile çekeriz demek gibidir. Kaliçe tâciri İzmirli Ahmed Bey «kırk yıllık Bâki, olur mu sâki» şivesince ne kadar Paris'e gelse gitse yine ne ise öyle kalır. Bari, oğlu varsa onu veyahut akrabasından genç bir adamı Paris'te tahsil için mektebe vermiş olsa, istikbale bir hizmet etmiş olur. Rüştiyeden çıkanların kalemlere koşması, vâkı'a cây-ı teessüfdür, fakat bu halin tahavvülünü onlardan değil mektebleri idare edenlerden beklemek lâzımdır. Okuyup yazma bilenler, memleketimizde bir fırka-i mümtâzedir, o da küttâbdan ibarettir. Biraz kırâat ve kitâbet öğrenenler mektebden çıktıkları gibi bittabi' mensûb oldukları fırkaya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iltihaka sa'y ederler. Nazarlarında sanayi-i sâire hasaîs-i umûrdandır, çünkü görenektir. Âdâtın muktezâ-yı medeniyeye göre ta'dil ve tebdili ise, envâr-ı ilim ve irfan ile tenvir-i efkâr etmekle olur. Rüşdiyelerde mi tenvir-i efkâr olunacak? Kulunuzca rüşdiyelere mekteb unvanı verilmek bile lâyık değildir. Nezd-i hakayık-vefd-i hidivânelerinde hafî olmadığı üzere mebâdi-i tahsilde esasen üç maksad vardır : Birincisi tahsil-i sıhhat-ı cismaniye, ikincisi tehzib-i ahlâk, üçüncüsü tenvir-i efkârdır. Şu makâsıd-ı selâseden hangisini rüşdiye mektebleri acaba kâfildir? Etfâl riyâzet-i bedeniyye icrâ etmedikten başka, mu'âmelât-ı darbiyye ile sıhhat-i mizacları ihlâl olunur ve saatlerce havası muhtel odalarda otururlar. Böyle usul ile mekteblerde hıfz-ı sıhhat kaidesi vardır denilebilir mi? Terbiye bahsine gelince, ilm-i hal diye okudukları risâlelerdeki mebâhis ve kısm-ı a'zamı mahbûb, dostluk efkârından ibaret olan *Gülistan* ve divanlardaki makâlât ile mi tehzib-i ahlâk edecek? Tenvir-i efkâr hususuna i'lâl ve idgamları ve softalar ağzına lâyık kelâmları mı hizmet edecek? İşte efendim böyle mekteblerden çıkanlardan ne beklenebilir?.

(Servet-i fünûn, nr. 79-1553, 20 Mayıs 1926, s. 11).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

KOPERNİK MESLEĞİ

Hey'et-i âlemin meslek-i hakikîsini tecdîd eden Kopernik nâm sâhib-i tedkik milâdın fi 19 Şubat sene 1473 tarihinde Prusya'da vâki Thorn şehrinde bir muteber familyadan neş'et ve ulûm-ı felsefeye muvâzebet ve doktor rütbesine nâil oluncaya kadar ilm-i tıbba müdâvemet ve ondan ulûm-ı riyâziyyeye velâ siyemmâ ibkâ-yı nâm eylediği fenn-i hey'ete mübâşeret etmiş ve İtalya'da Jon Mule ve Bologne'da Domenico - Maria nâm muallimlerin şöhretleri gûşuna isâl oldukta, bilâ-istimhâl derslerinde hâzır bulunmağa meyyâl olup, ol memâlike intikal ve dersleriyle iştigal ederek tahsil-i kemâl etmişti.

Onlar dahi şâb-ı mumaileyhin zekâvet ve mükemmeliyet-i ilmiyye ve ameliyyesinden müte'accib olup, istikbalde sâhib-i meslek olacağını istidlâl eylemişlerdi.

Bir müddet tahsil-i hünerde muvâzebet ve âlât-ı nücûmiyye istimâline kesb-i mümâreset ettikten sonra, nisâb-ı kemâle mâlik olduğu halde vatanına avdet eyleyip, mütekaddimîn mesleklerini mütâlâa ve tedkiki esnasında küre-i arzın iki türlü hareketini isbat etmiştir.

Şöyle ki Fısagors'un kavlinden, hareket-i seneviyyeyi küre-i arza vererek ve diğer bazı felâsifenin efkârından te âkub-ı leyl u nehâr için arzın hareket-i mihveriyyesini istintâc ederek, mumaileyh Kopernik, işbu iki kolu tevfik ve cerr-i eskâle tatbik edip, ilm-i mihânik-i semâvînin müessisi olmuştur.

Velhasıl bu müneccim-i sahib-i iştihar, eyyam-ı ömrünü rasadât-ı nâzike ile imrâr ve meslek-i sahîhi teyid eyleyen âsâra dikkat ve sarf-ı intizâr-ı bî- şumâr ederek, ahkâmında lâyıkıyle kesb-i tayakkun ve istimrâr eyledi. Telifâtı dahi âhir-i ömründe tab'olunup, milâdın fi 34 Mayıs sene 1543 tarihinde vefât etmiştir.

Hoca Tahsin Efendi (Esas-ı ilm-i heyet, Dersaadet 1311/1895, s. 45-46).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

DİL MESELESİ

Tevsi'-i efkâr ve teksîr-i ma'lûmât lisanca ifade ve istifâdeye mu tevakkıf olmakla, ikmâl-i lisana olan şiddet-i ihtiyacımız bedîhîdir. Binâberîn makrûn olan bir lisan, ifâdece daha nâkıs ve kâsır bulunan bir lisan-ı âhardan ekmel addolunur.

Ekmel-i elsine, insanın terakkiyât-ı maddiyye ve ma'neviyyesine ziyade müsâid olanıdır. Bir lisanın fevâidi ta'mîm olunmak âmmenin idrâkine müsaid olmakla olur. Bu dahi o lisanın hâvi olduğu efkâr-ı basîte ve mürekkebesinin derecât-ı mütefâvitesini ve maddiyât ve akliyâtça medlûlât-ı mütenevvi'asını, kifâyet mertebede *suhûlet* ve *vuzûh ve ta'ayyün* üzere ifâde etmekten kâsır olmamalıdır.

Lisan evvelâ herkesin anlayışı üzere sehlü'l-ifade değil ise, ol halde yalnız ziyade isti'dâdlı havas ve ezkiyâ-yı nâdirü'l-vücûd zevâta münhasır olmakla, umûm, ondan mahrûm ve kendilerine mahsûs diğer bir lisan isti'mâline muhtâc olacaklarından havâs ve avâm beyninde vâsıta-i ihtilât münkatı' olmuş olur. Bunun için lisan evsat-ı ahâli ezhânının idrâkine mülâyim olmak üzere yapılmış olmalıdır.

Sâniyen lisanda vuzûh-ı tam olmalıdır. Çünkü vuzûhsuzluk adem-i inkişaf-i me'âniyi bâdi olup, maksad-ı lisan olan istifâde-i umûmiyye semeresinden mahrûmiyyeti müstelzimdir, yani kelâm dâima muğlak oldukta merâm lâyıkıyla anlaşılmayacağından, ol ahali hiç bir vakitte terakki edemeyip, onların sâir akvâmdan geri kalmasına sebeb olur.

Sâlisen lisanın elfâz ve ma'nâsında taayün-i tam olmalıdır. Zira lugat yalnız çok olup, medlûlâtı tamamiyle müte'ayyin olmaz ise, kavâ'idi dahi ziyade olacağından ve bunlar ile boş boşuna kuvve-i hâfızalarını yükletecekleriden fâidesiz bir ta'b ve meşakkati müstelzim olmuş olur.

İşte bu şurût-ı selâsı câmi bir lisan-ı kâmil ve mu'tedilin fevâidini ta'dâd etmek kabil değildir. Cümle elsine-i cedidede ve bazı eski lisanlarda bile, pek çok lugât-ı müterâdife vardır ve gerçi maddiyâta dair lugatlarına nazaran zengin ve vâsi' sayılırlar ise de, mefhûmât-ı akliyye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ifadeleri bâbında fakir ve kâsırdırlar. Halbuki en büyük ve hatarlı hatâlar, ikinci surette vâki olurlar. Lisanın en büyük semeresi esmâ-yı ammeyi müştemil olmasıdır. Meselâ yalnız *fazilet* mefhûm-ı küllisini ifade etmek için pek çok mefâhîm-i külliyenin tasavvur ve tecridine muhtâctır: Evvelâ mâhiyet-i insaniyeyi ala vechü'l-umûm mülahaza ve sâniyen mefhûm-ı insanın harekât ve ef'âlini mütâlaa ve sâlisen ol harekâtın vezâif ve netâyicini idrâk ve mukayese ettikten sonra «insanın vezâifini ol harekâta tevfik eylemek üzere meleke-i iktidâriyyesine fazilet ta'bir olunmuştur» denilebilir, lâkin bir hutbe veya ibâre arasında mezkûr kelimeye tesâdüf olunduktа, gerek kâri ve gerek sâmi', sür'atle bil-intikal tekellüfât-ı mezbûrenin ihtiyacından vâreste olur. Eğer meselâ bahçede bulunan her incir ve armut ve asma ağaçlarının ve umûmen her ağaç ve hayvan efrâdının birer ism-i hâsı olmuş olsa ne hezeyân ve su'ûbetli lisan olacağı tasavvur olunmalıdır.

Rusya lisan-ı kadiminde *adalet* dediğimiz mefhûmu ifâde eder hiç bir lugatleri yok idi. Bir ahali lisanında bu gibi elzem bir lugat nâ-mevcûd olursa, me'âni ve hakikatin ta'akkulu muhal olduğuna şüphe yoktur. Muahharen temeddüne başladıkları zaman onun manâsını oldukça ifade eder bir lafzın intihâbına mecbur olmuşlardır. Lisan âlesiyle imâlât-i fikriyyenin başlıca iki semeresi vardır ki, biri hakayık-ı eşyayı idrâk ve tasavvur ve diğeri onlara müteallik ahkâmı icrâ etmektir.

Nev-i beşerin cemi-i hayvânâta hâkim olarak cihanı taht-ı tasarrufuna alması, mücerret bu kuvve-i nâtıka sâyesindedir ki lemyen ve enyen istidlâle muktedirdir. Hükemâdan bazısı ve hususuyle Alamanyalı meşhur Leibnitz zikr ettiğimiz evsâf ve havâssı câmi olmak üzere, cümle efrâd-ı insaniyyenin ihtilât ve teshîl-i münâsebâtına medâr olacak bir lisan-ı umumî ihtirâ'ını düşünmüşler. Vâkıa böyle büyük bir himmet ulûm-i riyâziyyeye hesab-ı a'şârinin ettiği hizmet kadar bilcümle ulûm ve fünûnun tevsî ve ta'mîmine pek çok faide-bahş idüğü kabil-i inkâr değilse de, yalnız menfa'atinin fart-ı cesâmeti bu misillü bir teşebbüse mâni olagelmiştir.

Hoca Tahsin, (Psikoloji, İstanbul 1310/1894-1895, s. 26-30).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

TARİH-İ TEKVİN

Ekser felâsife-i tabiîyyûn, yalnız gözü önünde bulunan sûretlere hasr-ı nazar edip, geçmiş ve gelecek zamanlara asla atf-ı nigâh etmiyorlar. Bu cihetle hayvânât ve nebâtât ecnâs ve envâ'ının istimrârıyla hükm edip, güzerân-ı â'sâr ile tahavvül ve inkılâbât-ı envâ'a kail olmadıkları malumdur. Zu'mlarınca, her sûret-i hayvâniyye ve nebâtiyye, bir kere def'aten mannasa-i husûle gelip ezmine-i nâmütenâhide ol halet-i asliyye üzerine devam ile nevileri müstahilü't-tagyîrdir derler. Lâkin bu zehâb-ı nâ-sevâbdan daha muhâlif-i akl ü hikmet ne meslek vardır? Yalnız eşcâr değil envâ' ve ecnâsı bile tebeddül ve teceddüd etmektedir. Pûte-i tabi'atte tagayyür etmez bir şey var mıdır? Amme-i envâ' ve ecnâsı bir tebeddül ve istikmâl-i dâimî halinde olduğu halde, adem-i tagayyür-ı envâ' meselesini iddia edenler tecrübe mıkyası için derece-i kâfiyede olmayan bir müddet-i kasîre ittihaz eylediklerinden nâşi aldanmışlardır. Bu husûsun tahkiki için alınan mıkyas, Mısır'ın evân-i inkirâzındaki Aristo'nun tecrübeleridir. Halbuki bu gibi batî ve mümtedd olan tagayyür, iki bin senelik ezmânı mıkyas add etmek şayan-i taaccüb değil midir? Çünkü bir kaç yüz sene müddette ikmâl olunan bir devr-i felfekî için bu mıkyas dakika ve belki sâniyeyi ölçü itibâr eylemek gibidir. Kudemânın ahkâmı yalnız zaman-ı hâzırın ilmine münhasır idi. Bu mesele-i amîkanın halli için mürâca'at olunacak kitab-ı mübîn sahâif-i arziyedir. Yani hakikaten elvâh-i mahfûza-i rabbâniye hükmünde olan arzın tabakaları içinde, kelimât-ı mücesseme kabilinden olan hayvânât ve nebâtâtın bakiyye-i âsârıdır. İmdi onlar şöyle gösterir ki, uhûd-ı atika tufanlardan zîr-i zeminde kalmış olan suver-i ecnâs-ı nebâtiyye ve hayvaniyye-i kadîme el'an ber-hayat olan ecnâs ve envâ'ın heyetlerine mugayir ve suret-i ta'ayyüşleri ecnâs-ı hâzıranın yaşayışlarına mübâyin bir hade idi. Düşünmezler ki ilm-i mezkûr iânesiyle tahkik olunan kâinatın suver ve eşkâli, şimdilerde meşhûr ve yeryüzünde mevcûd olan suver-i hayat ve eşkâl-i mahlûkāta nasıl geçmiş ve ne vechile inkılâb-pezîr ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muştur? Kâinatın zencir-i edvâr-i muhtelifesini rabteden halkalarını görmek istemiyorlar. Tecârib ve müşâhedâtın hilâfı olarak, def'aten câri olmak ihtimâli var mıdır? Metin esaslar üzerine kurulmuş ve mizân-ı akl ve hikmet ile tartılmış olan usul-ı felsefe-i tabiiyye bu misillû ahkâm-ı sakîme ve enzâr-i amîkayı bir vechile kabul etmez. Yani bazı kuteh-bînânın zu'm ettikleri gibi, esbâb-ı maddiyye ve vesâit-i ma'kûlenin asla tesir ve tavassutu olmaksızın, inkılâbât-ı kevn u fesâd, mücerred hâric-i âlemde kâin bir idare-i fevkâlâdenin sudûruyle husûle gelir demek, bir kavl-i mücerred olup, âdet-i ilahiyeye mübâyin ve nefsü'l-emre gayr-i mukârin bir tevcih-i bârid idüğü erbâb-ı zevk ve basirete rûşendir. Elhasıl vukuât-ı hâzıra, tesirât-ı maziyyenin netâyici olduğu gibi, müstakbel hâzırın mahsûlü olacaktır. Esbâbsız def'aten halk ve tekvîn zehâb-ı nâ-sevâbı, makdûh-ı hükemâ-yı ârifîn ve mecrûh-ı ulema-yı râsihîndir. Kurun-ı vefîreden beri seyyaremizin sathı üzerinde vuku'a gelen inkılâbât-i tabiiyye ve irâdiyye ta'mîk olundukça, esbâb-ı âdiyyenin tesirât-i tedriciyyesi ile husûl-yâb olduğu tahakkuk ve kudemânın sebeb-i fevka't-tabiîsi reyi ibtâl olunduğu tebeyyün eder. Elbet bir gün gelecektir ki, ilm-i hayvanât tarih-i tekvîn-i âlemden bir cüz' itibar olunup, evsâf-ı hayvaniyyenin resm ve ta'dadı bedelinde zîrûhun işbu gördüğümüz eşkâle ne gûna yetişmiş olduklarını keşf ve izâh etmekle meşgûl olacaktır. Darwin'in bu hususa dair ifâdâtı her ne kadar kâfi mertebede değilse de, mesleği beyân-ı tekvîne ve felsefe-i hakikiyeye muvâfık olmakla ikmâl olunacağında kat'iyen iştibâh olunmaz.

Neş'et-i insaniyenin sûret-i husûlü ve mertebe-i hâzırasına vusûlü için, seyyaremizin tarihinden mürûr eden a'sâr-ı zulmet-nisârına mecâl bulmaklığımız muhâl derecesinde değildir. *İlm-i hayvânât* ve *ceolocya*'nın kuvâ-yı mürekkibesi bu mu'amma-yı müşkilenin halline medâr-ı küllîleri olacaktır. Şöyle ki ilm-i mukayese-i lugat ve elsinenin âdi tarihe nisbeti, ilm-i neş'et-i insaniyyenin mukayese-i mezbûreye gibidir. İşbu ilm-i ahîr nev'-i insanı müteaddid familyalara inkısâmından sonra ele alabilir. Halbuki ilm-i ahval-i umûmiyye-i beşerînin vazifesi suret-i tekevvün-i insanînin kavâninini aramaktır. Evvelkisi insanın tefekküre iktidârından evvel ve ikincisi elsinenin tekevvününden akdem ve her sınıf-ı insanînin havass-ı mümeyyizesi olup, elyevm ahkâmını icrâ ve her bir sınıfı sunûf-ı sâireden temyiz eden efkâr-ı mahsûsasının teşekkülünden evvel olan tarih-i beşerdir. Ve ilm-i hayvânât ve nebâtât ise bu ezmine-i kadîmenin ve tarih-i hayatın mebâdi-yi evvelîsi makāmındadır.

İnsanın ve hattâ mahiyet-i hayatın tekevvününden mukaddem, seyyaremizin tarihi, bir cihetle ilm-i tekevvün-i hayvan ve insandan daha ba'îd değildir desek, hatâ etmemiş oluruz. Zira tarih-i arz bu iki ilme

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müte'allik mesâil derecesinde nâzik ve rakîk değildir. Bunun müverrihleri, tabakāt-ı arz ulemâsı olup, hikmet-i tabiiyeden bil-isti'âne top-ı zemin bu şekl-i hâzıra girinceye değin giriftâr olageldiği suver-i adîdesini ifade ederler, fakat bizim her bir hâlimize dahl ve te'sîri olan edvâr-i tekvînden bunun gibi zâhirü't-tesir bir ahd vuku' bulmamıştır. Çünkü insan kadem-zen-i mehd-i vücûd olmazdan evvel vuku-yâfte olan hâdisât-ı cesîme-i arziyyenin mahkûmudur. Yakînen diyebiliriz ki tarih- Âdem'in miftâh-ı esrârı, tabakāt-ı arz ulemâsıyle hikmet-i tabiiyye şubelerinden biri olan fenn-i kâinatü'l-cev âlimlerinin elindedir. Ekālim-i arziyyenin sunûf-ı insaniyye üzerine olan medhaliyet-i külliyye ve tesirât-ı kaviyyesini kim inkâr edebilir? Tabakalar rûy-ı zemînden ne kadar derin ise, zaman-ı tekevvünleri vaktimizden ol kadar atikdir diyebiliriz. Mısır ehrâmını ve sâir ebniye-i kadime âsârını gören ma'lûmâtsız adamlar, bunlar için devlerin ebniyesidir dedikleri gibi, arzın tabakat-i süfliye-i kadîmesinde birinci ruhbânların keşf ettikleri bir takım hayvânât-i cesimenin izâm ü eczâsı için acaib-i mahlûkattan ejderhalar âsârıdır dediler. Ekser tabiiyûnun kavline göre, bu büyük hayvanâtın ecdâdı, hurde-bîn ile görülen gayet küçük ruhlardır. Gözlü yaratılıp bu âlemi birinci olarak görmüş olan *tirilobid* dedikleri hayvandan nev'-i insana gelinceye kadar mürûr eden milyon asırları sayan dide-i hayâl kamaşır. Kıta'ât-ı arziyye ve bahriyyenin ve selâsil-i cibâl ve tilâl ve evdiyenin ve deşt ve sahra ve enhâr ve göllerin evzâ' ve heyetleri ümem-i muhtelifenin taayyüşlerine medâr-ı küllîsi olmuştur. Akdeniz ve Bahr-i muhit-i garbî ve bahr-i müncemid-i şimalî aralarında vâki olup, medeniyetin göbeği olmak üzere bast ve tahdîd olunmuş olan kıta'-ı arziyye bulunmamış olsa veyahut Islanda ve Grönland bir kaç derece cenûb cihetinde bulunarak, menba'-ı medeniyet olan bu iki kıt'a arasında pek eski vakitlerde muntazam bir yol teşkil etmiş olsa idi, Sebte boğazından Avrupa ve Afrika ve Asya miyanelerinde girip, bu kıt'aların mizâb-i bereket ve saadet-i halleri olan Bahr-i sefid'in emvâc-i pür inâyet ve ibtihâcı mütelâtım olmamış olurdu. Elhasıl İstanbul ve kal'a-i sultaniyye ve emsâli boğazlar açılmamış olaydı, acaba ahvâl-i ümem bu hal üzere mi bulunurdu?

Elbette evzâ-i arazi ve bihâr ve ekalîm-i memâlik ve diyar ibn-i beşerin nasiblerine suver-i adîde-i tesirâtı kabil-i ta'dâd ve beyândır demiyorum, belki mümkin-i idrâk ve iz'an idüğü iddia olunabilir diyorum. Meskenimiz olan bu küre-i zemin âlem-i şemsîde bir ism-i mümtâz ve mahsûs ahz eylemeğe kesb-i kabiliyet ede ede vâsıl olduğumuz bu ana kadar olan aralıkta insan için elbette lâyu'add ve lâyuhsa vuku'ât-ı mechûletü'l-hâlât var ise de fakat istimrâr-ı kavânin-i tabiiyye ve âdât-ı ilâhiye habl-i metinine istimsâk ve kâinatta mütehakkık olan istikmâl-i

fıtrî ve terakki-yi dâimî süllemine insilâk ederek her bir hâdisenin bir diğere irtibâtı ve her anda husûle gelen bir müsebbibin sebebi onu velyeden mukaddeminde tahakkuku meczûmumuzdur.

Acaba tarih-i tekvînin mevkûf ve müteallik olduğu fünûn-i mütenevvi'a ceolocya ile mi münteha olur? Daha seyyare-i arz gehvâre-i vücûdda vaz' ve tahrik olunmazdan akdemki edvâra tevassul için bize bir vâsıta bulmanın çaresi yok mudur? Evet vardır. İlm-i hey'et, seyyârâtı seyr ve temaşa etmek için bizi bir mevki-i refî ve mersad-i âli ve vasî'a isâl eder ki, bu dürbîn-i rif'at-rehînle ol temâşâ-gâhdan nigâh olunursa, dane-i arz hırmen-i seyyarât içindeki hubûb-ı adîdeden bir habbe halinde görünür. Ve nev'-i seyyarâtın eşhâs-ı cüz'iyyesinden bir ferd-i cüz'isi ve belki güneşin bir cüz'-i ferdi mesâbesinde olduğu anlaşılır. Ma'ârif-i insaniyye süllem-i «ilm-i sema» vâsıtasıyla hazîz-i hâk-i noksandan evc-i a'lâ-yı kemâle irtikâ ve ol rasad-gâhdan âlem-i seyyârâtı istiâbla seyyare-i arzın ne suretle neş'et ve tekevvün eylediğini temaşa eder. Yakînen malumdur ki küre-i arz bişahsın ezelî olmayıp vücud-i şahsîsi kendinden büyük olan bir cemiyetin a'zâsından biri olarak onun efrâdında mündericdir. Erbâb-ı tahkikin beyân ve ityân ettiği üzere, seyyâre-i arz henüz sulb-i afitâbda bulunarak, kadem-zen-i saha-i vücûd ve cümle-i şemsiyeden ma'dûd olmazdan akdemki tarih-i tekvîn, avâlim tarihinden devr-i âlem-i şems tarihi idi. Güneş dediğimiz cisim, ol hacm-i azîm-i merkezîden katre gibi sıçrayıp onun etrafında dolaşan bir pervâne-i arzın âfitâba nisbetle ehemmiyeti ne olabilir?

Âlem-i şemsînin suret-i tekevvününü şu vechile beyan ederler ki, bir kab derûnunda bulunan bir bulanık suyun muallak duran eczâ-yı asliyesi aheste aheste kabın dibine çöküp, akıbet yekpare bir cisim olduğu misillû, feza-yı âlemde bulunup cümlé-i şemsiyemizi tertib eden zerrât-ı cismâniyyenin her birinde sârî olan bir kuvve-i câzibe sebebiyle, büyükler küçükleri çekerek, evvelâ bir cesîm bulut heyetine girip, takımıyla deverâna başlar. Lâkin bir cism-i devvârın kendi sür'atine göre (kuvve-i ani'l-merkeziyye) dedikleri kuvve-i dâfi'ası cihetiyle bir rakkasın fistanı gibi mıntaka tarafı kabarıp mihverinin iki ucları yani kutubları yassılanır. Bu sebebler ile mezkûr sehâb dahi bir şekl-i adesî heyetine girmiş idi. Gitgide kuvve-i cezbiyye kanunları icâbınca, merkezine karîb olan eczâ-yı ferdiyye mücâzebenin ziyadeliğinden ve kenar-ı adesînin hareket-i devrîyesinin sür'atinden ol sehâb-ı devvârın mıntakası yani adesînin kenarları bir halka şekline girip, adesîden bayağı münfasıl olur. Eczâ-yı halka dahi birbirini çekmekle, âdetâ bir söküğün iki ucu bir mahalden koptuktan sıkışıp top olduğu gibi, eczâ-yı halka bir yere toplanıp bir kürre şekline girer. İşte bu vechile evvelâ *Neptün* ismiyle müsemmâ olan eb'ad-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

seyyârât vücûda gelip ve kezâ bu minvâl üzere diğer halkalar ayrılarak dokuz büyük seyyâre tekevvün etmiştir. Seyyârât-ı mütevellide, şems etrafında devrini hıfz ile beraber mihverleri üzerine dahi devr ederler idi. Ve mademki kendileri tasallub etmemiş olduklarından bunların dahi kuvve-i dâfia'ları iktizâsınca diğer küçük halkalar peydâ ve bu halkalar dahi kema-fi's-sâbık kürreviyet haline gelip akmâr-ı seyyârât yani peyklerin vücudları rû-nümâ olmuştur. İmdi mecmu'-ı seyyârât ve akmârın cesâmetlerinden 800 kere a'zam kalan cism-i merkezî güneşimizi teşkil etmiştir.

Gerek şems ve gerek seyyârât ve akmârın cihet-i hareketleri müttehid ve bu'dlarıyla mütenâsib olması ve bu davayı teyid ettikten başka elyevm kevkeb-i zuhal etrafında birbirini muhit ve müttehidü'l-merâkiz halkalar mevcûd ve dürbinler ile mersûd olmaları, farz-ı mezkûrun hakikate muvâfık ve mukarin olmasına bir bürhân-ı kat'îdir.

Hoca Tahsin Efendi, (Tarih-i Tekvin, İstanbul 1310/1894 - 1895, s. 20-32).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

NUTK-I MÜRETTEB

Âlemde ilim ve ma'rifet gibi bir şeref ve meziyyet olamaz. Ve insanın metâlib-i zâtiyyesinin esbâb-ı tahsiliyyesi sanayi' ve maariften başka bir şeyle husûl bulamaz. Ve her neye dair olursa olsun, her nerede bulunursa bulunsun, hüner ve ma'rifetin kadr ü kıymeti inkâr olunamaz. Bu gördüğümüz sâmân ve intizam-ı ahvâl-i enâm ve hüsn-i muaşeret-i havas ve avam hep hüner ve ma'rifetle husûle gelmiş bir eser değil midir? Ve meşhûdûmuz olan bunca mehâsin-i umûr ve suret-i âsâyiş ve huzurun nazar-ı im'an ile bakılıp, mîzan-ı dikkat-i hakikat-şinasîye vuruldukta, dâniş ve maariften başka bir sebebi var mıdır? Bunun için feth-i ebvâb-ı ilm ü hikmet ve tertîb-i esbâb-ı hüner ve ma'rifet ile terbiye-i umûmiyye kaziyye-i hayriyyesinin iştihâr ve intişarına sarf-ı himmet eyleyen devletlerin cerîde-i halleri şîraze-gîr-i silk-i intizâm ve reâyasının mes'ele-i âsâyiş-i bâlleri suret-pezîr-i beka ve devam olageldiği bahs ve iştibah kabul eder mevaddan değildir. Ve insanın mahiyeti hayvan-ı nâtık olduğundan, iki cihetle hayatının emr-i muhafazası ve hiss-i hayatı hasebiyle ihtiyacât-ı cismaniyyesinin husûle gelmesi ve sâilinin istihsâlinde ve medeniü't-tab' olduğundan, emr-i temeddünce zarurîyü'l-ihtiyaç olan esbâb-ı teshîliyyenin istikmâlinde fünûn-ı tabiiyye ve riyaziyyeye muhtaçtır.

Cihet-i ruhanîyyesi, yani nâtık ve külliyât-ı umûru müdrik olması hasebiyle dahi istîfa-yı lezâiz-i ruhâniyyesiyçün bittabi' mesâil-i hikmet-i ilâhiyyeye mâil ve mâlik ve gıda-yı ruhanîsi mesabesinde vâki' şiir ve inşa ve nüket ve mezayâ istima'ına pek aşırı râgıb ve mütehalik olagelmiştir.

Bunun için fenn-i hikmet-i ilâhiyyeye dair bir çok kütüb ve meâsir yazıldığı gibi, edebiyyattan dahi hesaba gelmez bunca âsâr ve mücelledât keşîde-i rişte-i tahrirât kılınmış ve tezyîn ve tehzîb-i kelâm için fevkalâde ve sair fünûn-ı lâzımeden ziyade bezl-i cell-i ihtimâm olunmuştur.

«Ya bir söz için bu kadar emek sarf eylemek abes ile iştigal etmek demek olmaz mı» denilmesin! Zira bu âlem-i mezâhirde söz kadar nefs-i nâtıka-i insaniyyeye müessir bir şey yoktur. Bu sebebten meydan-ı ma'reke ve perhâşta can ve başı telâşında iken bir söz ile gayrete gelerek nice bin âdem mevki'-i fedâkârîde sâbit-kadem olup, indinde en azîz ve lezîz olan hayatını bir söze değiştirdiği ve bir söz ile ruh-ı insanî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fevkal-mâye't- tasavvur ve bin cihan değer şevk ve şâdimânî kesb edegeldiği pek çoktur.

Sözün rif'at ve kadri nasıl inkâr olunabilir? İnsanın hayvânât-ı sâireden mâ-bih-il-imtiyazı olan sıfat-ı mâdihası ve tercemanü'l-kalb ve dellâl-ı âlem-i gayb olan zebanın olanca bızâ'ası ve sermayesi söz değil midir? Ve söz gibi âlemde pâyidar ve metîn bir eser var mıdır? Eyyâm-ı mâziyyede gelip geçmiş ve cemî-i âsârı münderis olup, dâr u diyârı unutulmuş nice sâhib-i kemal ve fünun adamların adını yad ettiren ve bunca ashâb-ı dâniş ve irfânın nâmını encümen-i âlemde dâsitan eden söz değil mi? Ve tûfan-zede-i fenâ olan ümem-i sâlifenin ihtira' etmiş oldukları bunca sanayi'-i garîbe ve âsâr-ı acîbe bütün mahv olup gitmişken, ol vakitler bir şâirin söylediği söz mahv olmayarak, bu kadar emvâc-ı havâdis içinde yuvarlanıp geliyor; sözün büyüklüğüne bundan büyük delil ister mi?

Ancak sözün dahi kadr ü kıymeti söyleyenin malûmât ve ma'rifetine göredir; Zira söz kârgâh-ı derûnda dokunmuş bir kumaş-ı bukalemunrenk olduğundan, âb u tâb-ı taraveti ve çârsû-yı kabiliyette kıymeti kuvve-i âkılenin ter-destî-yi terbiyesine göre olur. Bu cihetle sözün gerek böyle dil-dûz ve ciğer-sûz olması ve gerek dâmen-i haşra kadar pâyidâr olacak derecede bulunması dahi ilim ve kemale mütevakkıftır. Ve lisana şeref veren şâmil olduğu fünûn ve maariftir. Ve fünûn ve maarifi hâvi olmayan lisan, her ne kadar zaten mükemmel ve muntazam olsa bile âsâr-ı imardan berî olan arazi-yi hâlîye gibi addolunur. Nitekim arazinin hududu tayin olunup da kedd-i yemîn ile nev' nev' tarhlar açılmadıkça dilnişîn ve ma'mur olamaz ise, lisan dahi tahdid olunup, onun üzerine i'mâl-i fikr-i medîd ile dîvanlar ve fünûn-ı mütenevvi'adan kitaplar yazılmadıkça muteber ve meşhur olamaz. Bu sebebden mahza lisanın terbiyesi ve sözün tarz-ı belagat üzre olması için, ulûm-ı edebiyyeden elsine-i adîde üzre bu kadar kitaplar te'lif olunmuştur.

Velhasıl insanın gerek havayic-i cismaniyyesi ve gerek metâlib-i ruhaniyyesi hasebiyle tahsîl-i ilm ü ma'rifete muhtaç idüğü vâreste-i külfet-i ihticâcdır.

İşte bu emr-i ehemme hizmet etmek için muhassenât-ı asriyyeye ilâve-i cemîle olmak üzre, Encümen-i Dâniş nâmıyla bizim gibi âcizlerden mürekkeb işbu cem'iyetin in'ikad ve küşâdı hususuna müsaade-i seniyye bî-dirig buyurulmuştur.

Reşid Paşa

(Nümune-i Edebiyat-ı Osmanîye, Ebuzziya Tevfik, İstanbul, 1308/1890, s. 166-170).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

SÜVEYŞ KANALI'NIN AÇILIŞI TESİR VE NETİCELERİ

Said Paşa, Abbas Paşa'nın mesleğine muhalif bir meslek tuttu ve Fransa politikasına meyl etti. Abbas Paşa, büyük pederinin zamanından kalma usûlü muhafaza ediyordu. Said Paşa ise bütün bütün bir alafranga kola döküldü. Mısır'ın vâridatı, masârifine mukabil gelmez oldu. İşte ol esnada De Lesseps ile Süveyş kanalını açmak üzere bir mukavele yaptı. Lâkin mevki'-i icrâya konması fermân-ı âliye mevkuf olduğundan, Bâbı âli'ye müracaat eyledi. Fransa sefareti dahi onu tervic eyledi. Bu kanal işine ingiliz muhalifti. Sebebi de bu ki, Hind'e Ümid burnu tarikiyle bahren gidilir olduğu cihetle, Avrupa'nın Hind'de en karîb mahalli İngiltere adası idi. Halbuki kanal açılınca Fransızlar Hind'e İngilizlerden daha karîb olacak. Hind ise İngilterelinin kileri mesâbesinde olduğundan, diğer devletlerin oraya kesret üzere tevarüdleri İngilizlerin merakına dokunurdu. Bu cihetle İngiltere sefareti kanal işini ta'sib etmek isterdi. Reşid Paşa dahi İngiltere politikasına tâbi olduğundan başka, kanal açılırsa Bahr-i Kulzüm'ün iki tarafındaki sevâhil-i İslâmiyyenin muhataraya dûçâr olacağı mütalaasiyle kanal işinin men'ini iltizâm ederdi. Lâkin alenen muhalefet eylerse, açıktan açığa Fransa devletiyle bozuşmuş olacağından ona cesaret edemiyordu. Binâen-alâ-zâlik Reşid Paşa'nın ta'limi üzere Meclis-i Vâlâ Reisi Kâmil Paşa, karâbet-i sıhriyyesi hasebiyle Said Paşa'ya mahremâne olarak yazdığı mektubda, bu kanal işinden feragat eylemesini nasihat ile beraber Fransızlara emniyet olunamayacağını ve pederleri Mehmed Ali Paşa'yı vaktiyle nasıl yalnız bıraktıklarını ilâve-i makal etmiş. Said Paşa ise hoppa bir adam olduğundan bu mektubu Mısır'daki Fransa konsolosuna göstermekle, Fransız elçisi Kâmil Paşa'dan lisan-ı şiddet ile şikâyet eyledi ve azlini istedi. Kâmil Paşa dahi def-i belâ, kendisinin azlini Reşid Paşa'dan taleb ettikte, Reşid Paşa «afv edersiniz, o mektubu size ben yazdırdım. Şimdi ma'zulen evinizde oturasınız, ben de kollarımı sallayarak Bâbıâli'ye gelip gideyim. Ben bu namussuzluğu kabul edemem» demiş ve keyfiyeti Zât-ı şahaneye arz ile «iş ağırlaşırsa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kulunuz icâb-ı maslahattan olarak istifaya mecbur olurum. Efendimiz de müsaade buyurmalısınız» demiş ve ruhsat almış.

Bir gece geç vakit Reşid Paşa ile yalnız otururken kendi hatt-ı destiyle bir takrir yazdı. «Şunu bir kere okuyuver» dedi. Gördüm ki bir istifanâmedir, sadaretten afvını niyaz ediyor. Dedim ki «niçin böyle edersiniz? Malûm a, efendimiz, istifaya istigna mânâsı verir, canı sıkılır». Gülerek dedi ki, «bu vech ile istifa için bir hafta mukaddem ben, Efendimizden ruhsat aldım. Bu arîza yarın arz olunur ve hemen tebeddül-i sadaret vuku' bulur. Ben de şu kanal işinin vicdanıma muhalif olarak icrâsında bulunmamış olurum». Filvaki dediği gibi oldu. Umûr-ı diplomatikiyye Âli ve Fuad Paşalar elinde kaldı. İkisi bir vücud gibi oldukları halde İngiltereliden ziyade Fransa tarafına mâil idiler. Lâkin, onlar da Reşid Paşa'nın kocunduğu bir emr-i hatîrin icrâsında hayli dûçâr-ı hayret oldular. Ol esnada ise Fransa'nın her tarafta ve alel-husus İstanbul'da nüfûzları su gibi câri olduğundan, kanal işine dahi istedikleri kararı verdirdiler. Kanal henüz hitam bulmadan Said Paşa vefat ile yerine İsmail Paşa vali-yi Mısır oldu. Said Paşa'nın başlamış olduğu usûl-i sefâheti kemale getirdiği gibi kanalı dahi itmâm eyledi. Kanalın küşâdında frenklere hoş görünmek için Avrupa'dan gelen bil-cümle seyircilere sefâhet yolunda bir umumî ziyafet çekti. Paraları nehr-i câri gibi akıttı. Kanalın küşadı günü dünyanın her tarafından memurîn-i düvel ve seyirci olarak pek çok halk bulunmuş ve ibtida kanaldan geçen doksan bu kadar sefineden doksanı İngiliz ve bâkisi düvel-i sâire gemileri olmakla Dersaadet'te bulunan Fransa baş tercümanı Outrey, hariciye teşrifatçısı ve Mısır kapu kethudası müteveffâ Kâmil Bey'e demiş ki «Beyefendi, Mısır gitti. Devletimiz hata etti. De Lesseps'in Allah belâsını versin. Hemen Allah, bir kum fırtınası versin de kanalı mahv etsin». İşte o gün Reşid Paşa'ya hasmı olan Fransızlar da hak verdiler.

Mısır Valisi Amr ibnü'l-'As radiyallahü anh bu Süveyş kanalını açmak için Ömer ibnü'l-Hattab radiyallahü anh el-Vahhab Hazretleri'nden istizân ettikte «olamaz. Zira Rum bu taraflara taarruz eder» diye buyurmuş. Badehu, Harun Reşid, taht-ı hilâfete cülûs ettikte Süveyş denizinden Akdeniz'e bir cetvel açılmasını emretmiş ise de, veziri Yahya-yi Bermekî «Rumun sevâhil-i Hicaziyyeye taarruzu için bir yol açılmış olur» diyerek mânî olmuştur.

Ber vech-i bâlâ Süveyş Kanalı meselesi meydana çıkarıldıkda, bu iki kıssayı Reşid Paşa'ya hikâye ettim. Dedi ki, «Ben bunca vakittir devletin mesail-i politikiyyesiyle meşgul oldum. Sefaretle Avrupa'da dolaştım. Avrupalıların efkârına kesb-i vukûf ettim. Süveyş kanalının Devlet-i aliyyece mehâzir-i âtiyyesini anlayamazsam ayıb olur. Harunreşid za-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

manında bu kadar malûmat-ı coğrafiyye yok iken, Yahya-yi Bermekî'nin bunu tefattun etmesi şayan-ı tahsindir. Amma arz-ı Arab'dan harice çıkmamış, denizleri görmemiş olan bir zatın bu dakîkaları o zaman keşf eylemiş olmasına kerâmet demekten başka bir söz bulunamaz».

Cevdet Paşa, (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Osmanlı devrinde son sadrıazamlar, 1965, s. 208-210).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

TARİH KİTAPLARINDA DİL VE ÜSLÛP NASIL OLMALIDIR

İlm-i tarihten garaz aslî vukû'âtın sıdk ve kizbine ve esbâb-ı hakikiyyesine vukûf ile mûcib-i teyakkuz ve intibâh olacak ma'lûmât iktisâbından ibâret olmağın, müverrihin vazife-i zimmeti, fâide-i haber verecek ve medâr-ı ibret olabilecek vekayi'nin esbâb-ı sahîhasını tetebbu edip de herkesin anlayabileceği vechile selis ve münakkah olarak ifâde etmektir. Yoksa tekellüfât-ı münşiyâne ile ibrâz-ı fazl ve hüner eylemek veyahud jurnal yollu rûzmerre vuku'âtı söylemek değildir. Ama bazı eslâfın beligâne ve münşiyâne yazdıkları âsâr-ı mergûbenin illet-i gâiyesi fâide-i tarihiyye olmayıp, belki fenn-i inşâya bir hizmettir.

Ve tarihlerde tekellüfât-ı münşiyâne matlûb ve mergûb olmadığı misillû, münşiyâne yazılan vekayi'de dahi, vâkı'anın vâki'e mutâbakatı mültezim değildir. Binaen-alâ-zâlik vekayi-i maziyyeye dair olan kitabların yazılmasında ve okunmasında ibtidâ garaz ne idüğü bilinmek lâzım gelir.

Arab müverrihleri bu iki yolda dahi sâire fâik olup, bu garazları birbirine karıştırmadılar. Lâkin müteahhirînden bazılar, maksad ne idüğünü temyiz ve tayin etmeyerek ve hangi fenne hizmet eylediklerini bilmeyerek, teksîr-i sevâd etmeleriyle yazdıkları tarihlerden bir fâide-i sahîha müstefâd olmaz.

İşte tahrir ve telifine mübâderet eylediğimiz kitabdan garaz, faide-i tarihiyye olmakla, tekellüfât-ı münşiyâneden sarf-ı nazar olunarak faide-i haber verecek vekayi'nin tashih ve tenkîhıne gayret olunup, didene-i kadîme-i Devlet-i Aliyye'den olan vuku'ât-ı âdiyye tahririyle teksîr-i sevâddan mücânebet olunur.

Cevdet Paşa, (Tarih-i Cevdet (tertib-i cedid), 1309/1893, c. I, s. 14).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI

İLM-İ TARİHİN LÜZUM VE FÂİDESİ BEYANINDADIR

İnsan medeniü't-tab' olup, yani behâim gibi münferiden yaşayamayıp, mahal-be-mahal akd-i cemiyet ederek yekdiğere mu'âvenet etmeğe muhtac olurlar. Ve bu cemiyet-i beşeriyyenin derecât-ı mütefâvitesi olup, ednâ derecesi hayme-nişîn olan kabâilin cemiyetidir ki, havayic-i zaruriye-i beşeriyyeyi tedârik ile şecere-i hayâtın semeresi olan tenâsül maksadına vusûl bulurlar. Lâkin şekil ve heyet-i medeniyetin neticesi olan ma'ârif ve ulûm-ı sınâiyye ve sâir hasâis-i kemâliyye-i insaniyyeden mahrûm olurlar ve ehl-i kurâ medaîn-i mu'azzama ahalisine nisbetle âsâr ve netâyic-i sahîha-i medeniyetten mehcûr addolundukları gibi bunlar dahi kurâ ahalisine nisbetle medeniyetten dûr kalırlar.

Cemiyet-i mezkûrenin â'lâ derecesi dahi medeniyet, yani devlet ve saltanat mertebesidir ki bir devletin sâye-i hıfz ve herâsetinde yekdiğer gadr ve taaddiden ve a'dâ ve ağyâr endişesinden azâde olup, bir taraftan ihtiyacât-ı beşeriyyelerini tahsile ve bir taraftan dahi kemâlât-ı insaniyyelerini tekmîle meşgul ve âmâde olurlar. Şöyle ki, def'-i mazarrat ve celb-i menfa'at dâ'iyesi, insanda bir emr-i cibillî olup, bazan bir maksadda bir nice kimselerin emel ve arzuları müttehid ve müzâhim oldukta başlı başlarına kalsalar yekdiğere gadretmek istediğinden ve bazen dahi bir maslahat-ı umûmiyyede bir cemiyet ile diğer cemiyetin beyninde bittabi' münâza'ât ve muhârebât vâki olageldiğinden, herkes hukuk-ı zâtiyye ve umûmiyyesini cânib-i hükûmete tevdî ile onun hükm ve himmetine râzı olarak levâzım-ı kemâlât-ı insaniyye tahsiline meydan-ı ferâgat bulurlar. Ve ol millet sınıf sınıf ayrılıp, kimisi zirâ'at ve ticâret ve kimisi umûr-i mülkiyye ve askeriyyede hizmet eder. Ve ulûm ve sanâyi kuvvetiyle yüz kişinin havâyic-i zarûriyyesini on kişi hâsıl etmeğe ve müddet-i medîde zarfında hâsıl olabilecek mevâdd, az vakit zarfında husûle gelmeğe başlayıp, ol milletin evkâtı, havâyic-i zaruriyye tahsilinden fazla kalarak ve işbu fazla vakitler dahi hasâis-i kemâliyye-i insaniyye tekmîline masrûf olarak, levâzım-ı hazariyyet ve medeniyet günden güne bu nisbet üzere kalmayıp tecemmülât ve tekellüfât artarak ihtiyâcât çoğalır. Ve ona göre menâfi-i zâtiyye ve ağraz-ı şahsiyye dahi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tezâyüd ve terakki bulur. Ve gittikçe ol milletin idaresine su'ûbet gelerek hüsn-i idarenin husûl bulmasıyle devletin ilerilemesi ve milletin saadet-i hal kesbedebilmesi mahâret ve vukuf ashâbının sarf-i ihtimam ve dikkatine mevkûf olur. Böyle umûr-ı siyâsiyyede mahâret ise ancak tecrübe ile hâsıl olabilip her suret-i tecrübeye dahi bir adamın ömrü vâfi ve bir asrın tecrübesi kâfi olmadığından ve ârif olanlar «Es-saîdü men itte'aza bi-gayrîhî»[1], hâdis-i şerifi müeddâsınca her şeyi kendi nefsinde tecrübeye kalkışmayarak, sâirinden ibret ve nasihat alageldiklerinden vükelâ ve havas ilm-i tarihten sâir eşhâs gibi ahvâl-i zâtiyyelerince müntefi' olduklarından başka, mesâlih-i düveliyyece dahi müstefid ve mütemetti' olurlar. Binaenaleyh vatan ve memleketini seven ve devlet ve milletinin bekâsını isteyen eslâf-ı ma'ârif-ittisâf, kendi asırlarının vekâyi ve ahbârını zabt ile ahlâfa yâdigar bırakarak kendileri dahi mazhar-ı edi'yye-i hayriyye-i ahlâf olagelmişlerdir. Kaldı ki, mazi ve müstakbel ahvâline vâkıf ve belki ezel ve ebed esrârına ârif olmağa insanda bir meyl-i tabi'î olduğundan alel-umum nev-i beşerin bu fenne ihtiyac-ı manevîsi derkârdır.

Cevdet Paşa (Tarih-i Cevdet, 1309/1891 - 1892, c. I, s. 15-17).

1 «Talihli insan, başkasının başına gelenden ibret alandır».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XII

HÜKÛMETLERİN ETVÂR VE AKSÂMI BEYANINDADIR

Bu âlem-i dünyaya nazar olunsa, teceddüdât-ı yevmiyyeden ibaret bir hengâme-i ibret olduğu rû-nümâ olur ve bu mânâ-yı teceddüd cemî'-i â'yân ve a'râzda bulunur. Bu kabilden olmak üzere şahs-ı vâhid, gerek vücutça ve gerek halce bir zamân-ı terakkîde ve bir zamân-ı tenezzülde olduğu misillû, her devlet dahi bu minval üzere gâh kuvvet bulur ve gâh za'af ve fütûr haline gelir ve her devlet bidâyet-i zuhûrunda sâde ve sebük-bâr olup, eğerçi günden güne kuvvetlenir ise de insan yaşlandıkça me'kel ve meşâribde ve mesken ve melâbiste ihtiyacı arttığı gibi, devlet dahi eskidikçe tekellüfâtı arttırageldiğinden evvelki sadeliği kalmayıp, meşâgıl ve masârifi ziyadeleşir ve fevkalâde bir vak'a hâdis oldukda ve masârif-i mu'tadesinden ziyade bir masraf açıldıkta, müzâyakâya dûçâr ve emr-i idarede bazı gûna kusur dahi sâdır olur ise, ser-pençe-i za'af ve fütûra giriftâr olur. Velhasıl hangi devlet olur ise olsun, bir tavırdan tavr-ı âhara nakledegeldiği cihetle her devirde bir tavr-ı mahsusta bulunur. Ve her tavırda bir türlü davranmak ve her devrin mizacına göre çâre ve ilâç aranmak lâzım gelir. Şöyle ki, her şahısta sinn-i nemâ ve sinn-i vukûf ve sinn-i inhitat olduğu gibi, her devlette dahi bu merâtib-i selâse bulunup, herkes hıfz-ı sıhhat hususunda sinnine göre davrandığı misillû heyet-i devlet dahi bir cism-i insanî mesâbesinde olduğundan, her tavır ve mertebesinde hareket-i münâsibeye dikkat olunmak lâzım gelir. Ve tavr-ı inhitat bazan hissolunmayacak surette hafî olur. Ve bazan dahi celî ve âşikâr olup, ilâcı müşkil ve düşvâr olur. Ve bazan bir devlette ziyadesiyle inhitat ve fütur emâreleri zuhûr etmiş iken tedâbir-i hakîmâne ile teceddüd edip tazelendiği vardır. Fakat ol halde, devletin tehlikesi ziyade olup fevkâlade bazı ilel-i hâriciyye dahi zuhur eder ise, teceddüd edip de halâs bulması pek düşvârdır. Ve vuku'u var ise de vuku'ât-ı cesîme ve inkılâbat-ı azîme ile hâsıl olabilmiştir. Ve nice devletler dahi sinn-i vukûfunu ikmâl etmeden kendi kusuruyla yahut bir kazâ zuhûruyla mahv ve münkariz olmuştur.

Ma'lûm ola ki, devlet-i nasarânın ahkâm-ı siyasiyyeleri içtimâ'-ı ârâ-yı ukalâ ile tertib olunmuş olan kavanîn-i hikemiyyeden ibaret olduğu halde,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hükûmetleri iki kısma münkasımdır. Biri, hükûmet-i ruhaniyye, yani diniyye diğeri hükûmet-i cismaniyye, yani maddiyyedir. Hükûmet-i ruhaniyye, katolik mezhebinde papanın hükûmetidir ki, bilcümle katolik rahiplerinin âmiri ve kiliselerinin reisi olup, onu Hazret-i İsa'nın vekili olmak üzere itikad ederler, ve bilcümle katolik devletlerinin memâlikinde onun hükûmet-i ruhaniyyesi câridir. Vaktiyle Avrupa içinde bu hükûmet-i ruhaniyyenin pek ziyade tesir ve nüfûzu vardı. Lâkin hükümdarlar papaların elinden çok cevr ü cefa çektiklerinden refte refte papaların nüfûzlarını kasr ve taklîl ettiler. Rum, yani ortodoks mezhebinde bulunan bilcümle hıristiyanlar papayı tanımayıp, hükûmet-i ruhaniyyede İstanbul patriğine tâbidirler. Ermenilerin reisü'l-ruhanîlerine katogigüs denilir ki üçtür. Birisi Gürcistan'da vâki Açmiyazin ve diğeri Kozan'da vâki Sis, ve üçüncüsü Van tarafında kâin Ahtamar kiliselerinin reis-i ruhanîleridir. Amma protestanların böyle bir reis-i umûmîleri yoktur.

Hükûmet-i maddiyye dahi üç kısımdır : Hükûmet-i mutlaka, hükûmet-i meşrûta, hükûmet-i cumhuriyyedir. Hükûmet-i mutlaka, inân-ı hükûmeti bütün bütün eline almış olan bir hükümdarın hükûmetidir. Rusya devleti gibi.

Hükûmet-i meşrûta, millet meclisinin reyine ittibâ eden hükûmdârın hükûmeti olup, bu dahi iki kısımdır.

Kısm-ı evvel, meşrûta-i umumiyye olup âmme-i ahali müsâvat üzere bulunur. Almanya ve İtalya devletlerinden bazıları gibi ki, vükelâ-yı devletten başka milletçe intihab olunan âzâdan mürekkep bir millet meclisleri vardır.

Kısm-ı sanî, meşrûta-i hasebiyyedir ki zâdegân-ı millet bayağı ahaliden vücûh ile mümtaz ve mütehayyiz olurlar. İngiltere devleti gibi ki, âmme-i ahâlisi zâdegânın nâil oldukları rüteb ve imtiyazâta nâil olamayıp fakat her kazadan intihab ile payitahta gönderdikleri âzâdan mürekkeb mebusan millet meclisi nâmıyla bir meclisleri vardır ki, bir maslahat onda tezekkür olunduktan sonra zâdegân millet meclisinde karar-gîr olur. Bu meclisler daima açık olmayıp belki senede üç dört ay kadar küşâd olunup *parlement* tesmiye olunur. Devletin vükelâsı kral tarafından nasbolunmuş memurlar olup, umûr-ı devleti bit-tezekkür krallarına imza ettirdikten sonra icrâ ederler. Lâkin her hususta parlement tarafından mesul olurlar.

Hükûmet-i cumhuriyye, bir hükûmdâr-ı mahsusu olmayıp, belki ekseriyet-i ârâ ile biri intihâb olunarak kral makamında olmak üzere muvakkaten millet reisi nasb olunur. Amerika cumhuru gibi.

Fransa devleti, mukaddemleri hükûmet-i mutlaka iken millet içine ihtilâl düşerek muahharen cumhur olmuşlardı. Ol vakit cihangirlikle hu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rûç eden Napoléon Bonaparte imparatorluk rütbesini hâiz olmakla yine hükûmet-i mutlakaya münkalib olmuş idi. Vâkıa, şekl-i devlet hükûmet-i meşrûta üzere müesses idi. Lâkin Bonaparte her istediğini icrâya muktedir olduğu cihetle, hakikat-i halde bir hükûmet-i mutlaka idi. Bonaparte'dan sonra hükûmet-i meşrûta-i umumiyye olup Louis Philippe'in eyyâm-ı kraliyetinde bu hâl üzere gitti. 1265 (1848) senesi halâlinde vuku bulan Fransa ihtilâlinde yine cumhur olup, Louis Napoléon'u dört senelik olmak üzere reis-i cumhur nasbettiler. Lâkin, ahali beyninde ittifak olmayıp kimisi krallık taraftarı ve kimisi teşkil olunmuş olan adi cumhuriyet taraftarı oldular. Bir takımı dahi böyle adi cumhuriyete kanaat etmeyip azıttılar. Ve bütün bütün hadd-i ma'rûfun öte tarafına gittiler. Şöyle ki, hukuk-i mülkiyet ve zevciyeti inkâr edip ve herkes kâffe-i hususâtta müsâvât üzere olmalıdır, deyip bir çok edânî dahi bunu mizaclarına muvafık görmeleriyle Fransa Cumhuriyeti'ni bu renge boyamağa teşebbüs ettiler. Fransa, kibâr ve ukalâsının bundan gözü ürkmekle cumhuriyetten ve belki hükûmet-i meşrûta serbestliğinden yüz çevirip, Napoléon'un henüz dört sene müddet-i riyaseti hitam bulmazdan evvel, imparatorluğunu bit-tasdik hükûmet-i mutlakaya ser-furû-berde-i inkıyad oldular. İşbu Fransa ihtilâlâtı arasında Nemçe halkı dahi serbestlik sevdasına düşerek ve pek çok kanlar dökerek hükûmetlerini hükûmet-i meşrûtaya kalbetmek istediler ise de, hükûmet-i imparatoriyye galib gelerek yine hükûmet-i mutlaka tahtında kaldılar. Bunların her birinde birer gûne fenalık melhûz ve meşhûd olup, hele cumhuriyetin zikr olunan fırka-i mütecavizesi bütün bütün akıldan ve nevâmis-i tabiiyeden baîd bir fikr-i bâtıldır. Amma, hükûmet-i islâmiyye hilâfet ve saltanatı câmi' olup, imam-ı müslimîn olan padişah-ı islâm hâmi-yi şeri'at ve muhyi-yi saltanat olmakla lehü'l-hamd bu gûna teferruk ve teşettütten berîdir. Ve eğerçi, zîrde beyân olunacağı vechile, devlet-i Abbasiyye'nin evâhirinde memâlik-i islâmiyede zuhûra gelen ihtilâlât-ı azîme hasebiyle, hilâfet ve saltanat ayrılarak hilâfet bir riyâset-i diniyye ve saltanat riyaset-i maddiyye derecesine vardı ise de, muahharan Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin zuhûruyle millet-i islâmiyye teceddüd ederek yine hâlet-i aslîyesini buldu.

Cevdet Paşa, (Tarih-i Cevdet, - tertib-i cedid - 1309/1891-92, c. I, s. 17-20).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII

EHEMMİYET-İ TERBİYE-İ SIBYAN

Bir şeyin fesâdı bilinmedikçe ıslâhı tasavvur olunmadığı misillû bir kimesne cehlini i'tirâf etmedikçe tahsîl-i ilme ibtidâr eylemeyeceği kazâyâ-yı müsellemedendir. Binaenaleyh iktisâb-ı kemâl ve istihsâl-i vesâil-i hüsn-i hal etmek isteyenler evvel emirde kendi noksan ve kusurlarını taharri ederler, fakat ekseriya insan hîn-i tufûliyyetten beri me'lûf olduğu âdât ve ahlâkın hüsn ü kubhunu temyîzden âciz olduğundan, erbâb-ı rüşd ü rü'yet, bu keyfiyetin hakikat-i hâle ıttılâ'a perdekeş-i heylûlet olduğunu bilerek, bu bâbda sâirlerinin ihtârât-ı hayr-hâhanesini garaz ve hakarete hamletmeyip, bir kelâm-ı hakikat-ittisâm her kimin lisanından sudûr eder ise etsin «Lâ tenzur ilâ men kāle, bel unzur ilâ makāl.»[1] kaidesince, kāile bakmayarak makūlü sencide-i mîzân-ı dikkat ve i'tibar eylerler.

İmdi, memleketimizde âsâr-ı medeniyyetin gereği gibi ilerilemesine ve beyne'l-ahali vesâit-i servet ve saâdetin tezâyüdüne mâni bazı ilel ü esbâb mevcûd olup, vatanın menâfi'-i hakikiyesine vâkıf olanlar buna nazar-ı teessüf ile bakmakta ise de, ekser halk bundan gâfil ve mücerred İnnâ vecednâ âbâenâ[2] kavliyle âmil bulunduğundan, esbâb-ı mezkûre ne maküle şeyler olduğuna ve bunların devâmı menâfi'-i âmme hakkında ne derece muzır ve vahim bulunduğuna dâir, lâyih-i hâtır-ı kasîr olan bazı mevâddın aralıkta arz ve beyânına mücâseret olunacaktır. Şemme-i memdûha-i vatanperverî ve nasfet ile muttasıf olan zevât, bu bâbda hulûs-ı niyyetimizde iştibâh etmeyerek, ihtârât-ı âcizânemizin çeşm-i insâf ve dikkatle mütâla'asına rağbet ve sehv ü hatâsı görüldüğü halde rehîn-i afv ü inâyet buyurmalarını kemâl-i tazarru' ve ibtihâl ile temenni ve niyâz ederiz.

Çeşm-i insâf gibi ârife mîzân olmaz
Kişi noksânını bilmek gibi irfân olamaz

---

1. «Söyleyene değil, söylenene bak».
2. «Biz babalarımızı bu şekilde bulduk».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bekā-yı nev' hikmet-i bâligasına mebnî, kâffe-i hayvânât-ı sâire misillû, insana, evlâd ve ensâbının ihtiyacât-ı cismâniyyeleri def'ine tab'en mâil olup, havâyic-i ruhaniyyeleri istihsaline ise, aklen ve şer'en me'mûrdur. Binâberin erbâb-ı rüşd ü sedâd, evlâd ve ahfâdlarının hüsn-i muhâfaza-i cismâniyyelerine sa'y ettikleri kadar tahsil-i ilm ü âdâb eylemelerine takayyüd ve ihtimâmı ehemm-i vezâif-i übüvvet addederler. Ol vechile insan, bekā-yı nev'i esbâbının isthsâlinde hayvan ile müşterek olup, ancak neslinin havâyic-i ma'neviyyelerinin istikmâliyle temeyyüz eder, evlâdlarının muhâfaza-i cismâniyyeleri hakkında ebeveynin sa'y ve ihtimâmları her ne kadar mümted olsa, yine bir zaman-ı mahdûd zarfında olup, andan sonra evlâd, semere-i sa'y ve gayretle hem kendisini ve hem de ebeveyninden mazhar olduğu muâmele-i cemileyi icrâ etmek üzere, vücûda gelecek evlâdını beslemeğe mecbûr olacağından, işte ol gün geldikte çocuklarının sefâlet ve hakarete dûçâr olmasını istemeyenler, onlara vaktiyle ilm ü ma'rifet veyahut bir kâr u san'at ta'limini ehemm-i umûr addederler ve işbu ilm ü san'at, muktezâ-yı vakt ve hâle ve bazı kere çocuğun meyl ve hevesine göre intihâb olunur.

Fakat bir çocuk her ne mesleğe sülûk edecek olur ise olsun, evvel emirde kendi lisanını suhûletle okuyup yazacak ve ahz u i'tâsını kalem ile hesab edecek kadar san'at-ı kitâbet tahsil eyledikten sonra ittihâz edeceği mesleğe göre lâzım gelen fünûnu tahsil eylemek lâzımdır. Şu esasa riayet olunmadıkça, hiç bir meslek ve san'atta kesb-i maharet mümkün olamaz. Alelumum zannolunduğu misillû ilim ve san'at ayrı şeyler olmayıp, hakikatte beyinlerinde şiddet-i irtibât ve ittihad vardır. Ulûmun sanâyi'e ziyade medhal ve mu'âveneti olup, meselâ dülgerlik, duvarcılık ve boyacılık ve hattâ en sâde görünen fırıncılık ve aşçılık san'atları kavâ'id-i ilmiyyeye mebnîdir. Eğerçi pek çok erbâb-ı sanâyi, kendilerine lâzım olan fünûndan bi-behre oldukları halde icrâ-yı san'at ederler ise de, bu makûleler, papağan ve diğer bazı mukallid hayvanların tekellüm ve raks ve harekât-ı sâire ta'allüm eylemesi kabilinden olarak, yaptıkları şeylerin esas ve hikmetini bilmezler ve hemen ustalarından gördüklerini yapıp, sanatlarının ıslâhına dest-res olmak şöyle dursun, bu makûle terakkinin imkânı hayal-hâne-i hâtırlarına dahi gelmez. İşte bizim taraflarda hıref ve sanâyi'in ileri gitmemesine dahi sebeb bu olup, ekser sanâyî'ce lâbüd olan ilm-i kimya ve hikmet-i tabi'iye ve resim ve hendese ve cerr-i eskâl gibi ulûmun mevadd-ı esasiyyeleri ta'allüm olunmadıkça, memâlikimizde sanâyi'in dûçâr olduğu hâl-i vukûftan tahlisi mümkün olamaz. Hem-civarımız olan Avrupalılar sanâyi ve ma'ârifte bir derece-i a'lâya varmış iken bizim ilimsiz şu hâl-i vukûfta bile kalmamız kābil olmayıp gittikçe geriliyeceğimiz derkârdır. Çünkü Avrupalılar ulûm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve fünûn sâyesinde icad ve isti'mâline zafer-yâb oldukları âlât ve edevât vasıtasıyla masnû'âtlarını eshel suret ve ehven baha ile çıkararak bu tarafa nakl ve füruht eylediklerinden, bizim ehl-i sanâyi'in usul-i kadîmeleri üzere yalnız el ile i'mâl eyledikleri emti'a, bittabi' pahalı geleceğinden Avrupa masnû'âtına mukavemet edemeyerek, şu halin şimdiye kadar sû-i tesirâtı pek çok görüldüğü misillû. nihayetü'l-emr, Memâlik-i Mahrusa-i Şâhâne'de sanâyi'in hemen bil-külliye inkırazını müeddi olacağı emr-i aşikârdır.

Bundan muradımız, bir memleket ahalisi kendisine lâzım olan eşyanın kâffesini bizzat i'mâl ve tahsil ederek, başka memlekete muhtac olmamalıdır demek değildir. Mukaddemleri bu bâbda henüz tecârib sebkat etmeksizin Avrupa'da dahi bu efkâra zâhib olunmuş ise de, muahharen, erbâbı indinde butlânı tebeyyün etmiş olduğundan bu bâbda ısrar etmeyiz. Memâlik-i Mahrusa-i Şâhâne'nin vüs'at ve kabiliyet-i arazisi cihetiyle, her şeyden evvel emr-i zirâ'atin tevsî' ve tervicine sa'y ve ihtimâm olunması daha hayırlı olacağı derkâr ise de, Avrupalılara nisbetle ehl-i kurâ mesabesinde kalmamak için, fünûn ve sanâyi'in bil-külliye ihmâliyle inkırazında mübalât olunmaması, mazarrât-ı kesîresinden sarf-i nazar, namus-ı milliyete dokunur mevaddandır. Her ne ise, buraları başkaca mevzû'-ı bahs olunacak mesâilden olup, sadedimizden hâric bulunduğundan bu mahalde tafsilâtına girişmek iktizâ etmez.

Şu mukaddemâttan müstebân olacağı vechile, elyevm yalnız devlet memuriyetinde bulunmak için değil, belki her hangi kâr ve san'ata sülûk eylemesi murad olunur ise olunsun, herkes hal ve mevki'inin müsâ'adesine ve intihâb olunacak mesleğe göre çocuklarının terbiye ve ta'limine sa'y ve ihtimâm etmelidir. İşbu terbiyenin biraz okuyup yazmak öğrenmekten ibâret olması zamanımızda kifâyet etmeyip, kitâbetin mücerred tahsiline âlet olduğu fünûn ve ma'ariften herkesin haline göre hissedâr olması lâzım ve lâbüddür.

Çünkü insanın muktezâ-yı şeref-i nutk ve iz'ânı üzere hayvânât-ı sâire gibi sûret-i ma'işet ve zindegânisi bir derecede kalmayıp, daima terakkiye mâil ve müsta'id olduğundan, Felatun'un Lâ taksur veledeke alâ edebike li-ennehû hulika li-vaktin gayra vaktike[1] kelâm-ı hikmet-ittisâmı mantûkunca çocuklar pederleri zamanının gayrı bir zamanda ta'ayyüş eylemek için halk olunmuş olduğu cihetle pederler onların terbiye ve ta'limini vaktiyle kendilerinin istihsal ettikleri dereceye hasr u kasr etmeyip belki bulunacakları zamana muvâfık ve mülâyim olan me-

1. «Çocuğunu sadece kendin gibi terbiye etme; zirâ o senin zamanından başka bir zaman için yaratılmıştır».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vaddı talim eylemeleri iktizâ eder. Filhakika şu kaideye riayet olunmayacak olsa, hiç bir şeyde eser-i terakkî zuhura gelmeyip, insanın sıfat-ı hayvaniyyete çesbân, yeknesak ve siyyân bir halde bulunması icab eder.

İmdi zamanımızda ekseri nas şu maddenin derece-i ehemmiyetini ve terbiye-i etfâl bir memleketin servet ve saadet ve kuvvet ve kudretinin mebna-aleyhi olduğunu gereği gibi fehm ve iz'ân edemeyerek, dâire-i ma'ârifin tevsî'ine lüzûm görmedikleri cây-i teessüftür. Elyevm mer'î olan usûl-i ta'lîmiyyenin dahi, ezhân-ı etfâle nâ-muvâfakatı, derkâr olup sarf ve nahiv ve mantık ve me'âni ismiyle şâkirdin «öğrendim» ve muallimin «öğrettim» diye memnun ve müftehir oldukları şeyler çocuğun mânâ-yı sahîhini ve suret-i isti'mâlini ve hattâ ne maksad ile okuduğunu bilmeyerek, yalnız tûtî gibi telâffuz eylediği bir takım kavâ'id ve ıstılâhâttan ibârettir. Sıbyan, ulûm-ı mezkûre kırâat ve ta'allümünden maksad olan arabî lisanının mahiyetinden bî-haber olduğu halde, i'lâl ve i'râb ve emsâli kavâ'id-i dakîka ve hikemiyyesini nasıl zihni ihâta edebilir ve henüz en sade ibâreyi fehm ve terkibe kudreti yok iken fesâhat ve belâgat üzere, ifâde-i meram eylemek usûlünü ta'allümden ne istifade edebilir? Acaba ta'lîm-i sıbyan ile iştigâl eden hocaların hangisi, öğrettiği kavâ'id-i arabiyye ve mantıkıyyeyi kâlen veyahut kalemen icrâya muktedirdir? Bu makûle ta'limin, ezhân-ı sıbyânı tahdiş ve it'âbdan başka bir semeresi görülemeyip tahsil destmâye-i isti'dâd kılındıktan sonra tekrar tederrüs olunur ise ancak ol vakit fâidesi müşahade olunduğu cümlemizin sergüzeşti ve mücerrebi olan hâlâttandır. Bilfarz ulûm-ı mezkûre gereği gibi tahsil olunsa bile, bunlar kesb-i kemâlât-ı lâzımeye âlât olacağından asıl maksad olan fünûn-ı nâfi'ayı tahsile çalıştırılmaları ehemm-i umûrdandır.

Dünya ve âhirette sermâye-i saâdetleri olacak bu misillû emr-i mühimin hüsn-i husûlü zımnında her türlü fedâkârlık ihtiyârı lâzım gelir iken bazı pederler çocuklarının velâdet ve sünnet veyahut ekseriya vakti gelmeksizin tezevvücleri vesilesiyle masârif-i küllîyye ihtiyâr edip umûr-ı ta'limiyyeye gelince, bedava olmasını veyahut cüz'i masrafla husûle gelmesini isterler. Filhakika o makûle bir iki günlük havâî şeylere o kadar masraf ve tekellüf olunup da emr-i ta'lim ve terbiyenin hiçe sayılması, ne derece alâmet-i humk ve cehâlet olacağı muhtâc-ı izâh değildir.

Avrupa'da terbiye-i etfâle ziyade itinâ olunup, bu bâbda herkes alâ kadri'l-hal bezl-i mechûd eylemeği vecibe-i zimmet-i übüvvet bildiğinden, bir adamın çocuğu dünyaya geldikte, her şeyden evvel masârif-i ta'limiyyesini düşünür. Çocuk bir zaman peder ve vâlidesinin bulunduğu mahalde mektebe devam ile mukaddemât-ı ilmiyyeyi tahsil ettikten sonra, büyük darülfünûnları bulunan mahall-i baîdeye irsâl ile orada teder-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rüs ve ta'ayyüşleri için lâzım gelen masârif-i külliyyeyi vâlideyni deruhde ederler ve erbâb-ı servet ve yesârdan olanlar, evlâdlarını, derslerini tekmîl ettikten sonra, memâlik-i sâire ahvâline ve ahalisinin usul ve ahlâk ve âdâtlarına re'yü'l-ayn kesb-i ıttılâ eylemek üzere mahall-i baîdeye i'zâm ederler.

Sıbyan, muktezâ-yı hâl-i sabâvet, ilim ve ma'rifetin lüzum ve ehemmiyetini fehm ve iz'ân edemeyerek, melâ'ib ve melâhi ile iştigale meyl eyledikleri halde, valideyn veyahut velileri, gâh suret-i mülâyemet ve gâh unf ve şiddet izhârıyla tahsil-i ilm ü edebe çalıştırdıkları misillû basar-ı basiretleri küşâde olan devletler dahi, teba'aları hakkında evlâd mu'âmelesi ederek, ol bâbda her türlü vesâil-i teshiliyye ve levâzım-ı teşvikiyyeyi îfâ ve hattâ bazı Almanya devletleri yedi yaşına varmış gerek kız ve gerek erkek çocuklarını mektebe koymayan pederleri tecrîm ile eşi'a-i cihân-tâb-ı ilm ü marifetin intişârına itina ederler.

Terbiye-i umumiyyenin nezd-i saltanat-ı seniyyede dahi kemâl-i ehemmiyeti rehîn-i takdir olup hassaten, şu maslahat-ı hayriyyenin hüsn-i tervîc ve temşiyyetiyle iştigâl eylemek üzere mukaddemce nezâret-i mahsûsa tesisine ve gerek Dersaadet'te ve gerek Memâlik-i mahrusanın pek çok mahallerinde sıbyânın meccanen mukaddemât-ı ulûm tederrüs eylemleri zımnında rüşdiye mektebleri küşâdına himmet buyurulmuştur. Mamafih mekâtib-i mezkûrenin suret-i idare ve intizâmları henüz arzu olunacak derecede olmadığı misillû mahalle mekteblerinde câri olan usul, ziyade ıslâha muhtac olduğunu itirâfa mecburuz. Bu misillû mekâtibin ıslâhı evvelâ muallimlerinin oldukça ehliyet ve istitâat ashâbından olmasından ve sâniyen bunların ittihâz ettikleri usûl-i ta'limiyyenin yolunda bulunmasından ibarettir. Sıbyan, az vakit zarfında türkçeyi bis-suhûle okuyup yazmağı ve lâzım gelen mukaddemât-ı fünûnu ta'allüm eylemek üzere bir usul-i münâsib vaz' ve tesisi ve bunun için lâzım gelen kütüb ve resâilin intihâb ve tertibi az bir himmetle ahd-i karîbde husûlpezir olabilir, fakat ber-vech-i matlûb muallim tedâriki buna nisbetle bir az müşkil olduğu misillû, bulunsa bile elyevm bu meslekte ta'ayyüş edenlerin ihrâcı, haklarında mağdûriyeti mucib olacağından, bunlar hâli üzere terk olunup, fakat yeniden bu mesleğe sülûk edecek olanlar, usûl-i cedîde bil-imtihân ehliyeti nümâyân olduğu halde kabul olunup, bu bâbda medâr-ı şevk ve gayret olmak üzere, yeni muallimlere ziyadece ma'âş veyahut bir nevi imtiyâz verilmesi ve eski muallimlerden dahi bu sureti kabule müsta'id ve tâlib olan olduğu halde, ba'de'l-imtihan onların dahi şu müsâadeye mazhar olmaları maksad-ı mezkûrun husûlüne kâfi olacağı meczûmdur.

Bizim mekteblerde yolsuz bir şey daha vardır ki, şu sırada onun dahi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beyanından geri durulamaz. Bundan muradımız zavallı çocukların dayak ile te'dîb olunması maddesidir. Sâye-i adalet-vâye-i saltanat-ı seniyyede en büyük cürüm ve kabahat irtikâb eden eşhâs-ı kaviyyetü'l-bünye, bir çok senelerden beri şu ta'zîb-i cismânîden halâs oldukları halde, henüz derkâr olan nezâket-i vücûdları cihetiyle her vechile haklarında lutuf ve mülâyemetle muâmele olunması lâzım gelen etfâl hakkında şu hareket doğrusu revâ görülmemelidir. Etfâlden emr-i ta'allümde tekâsül ve rehâvet veyahut şayan-ı takbih bir fi'il ve hareket görüldükte mutlaka dayak ile mücâzât iktizâ etmeyip, gûnâgûn suver-i te'dibiyye vardır ki, yoluyla icrâ olunduğu halde bunların her birisi bir çok değnekten ziyade müessir ve kâr-ger olduğunda iştibâh yoktur. Meselâ bazı kere münâsib lisan ile ta'zir veyahut mahal ve makamını tagyîr etmek ve bazı kere sâir şâkirdân mektebten azîmete nâil-i ruhsat oldukları halde bir az vakit tevkif eylemek ve daha a'lâsı okuduğu dersi kabahatine göre yirmi otuz ve daha ziyade defa yazmağa mecbur etmek gibi tedâbirin husûl-i maksada kâfi olacağı umûr-ı mücerrebe ve müsellemedendir.

Filhakika işbu dayak usul-i muzırrası, hımar gibi kemâl-i gılzet'i fehm ile beraber anûd olan hayvanâtâ mahsûs olup nev'-i şerif-i insan ve bahusus sıbyân-ı nezaket- bünyan hakkında şu muâmelenin icrâsı nâçesbândır. Bunun vücutça irâs edebileceği mazarrat şöyle dursun, sû-i te'sirât-ı maneviyyesi dahi derkârdır. Şöyle ki ekseriya işbu hâl-i tahammül-güzâra mazhar olan sıbyan, hakaret ve meskenete me'lûf olarak izzet-i nefislerini vikaye edemeyecekleri meczûmdur.

Münif Paşa, (Mecmua-i fünûn, nr. 5,
Cemazıelâhir 1279/ Kasım 1862, s. 176-185).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIV

HUKUK-I HÜRRİYET

Hürriyet, her ferd umûr-ı meşrû'ada keyfe mâ-yeşâ' hürriyet etmektir. Ta'bîr-i diğerle hukûk-ı meşrû'asına mutasarrıf olmaktır. Hukuk-ı hürriyet başkasının hukuk-ı hürriyetine dokunmayacak kadar ilerleyebilir. Yani hürriyetin başka hududu olmayıp, bunun hududu diğerinin hudûd-ı hürriyetidir. İşte bunun için, hürriyeti, «âlem-i medeniyyete nâfi' olan ve hiç bir kimseye muzırr olmayan harekâtta herkesin serbest olmasıdır» diye ta'rîf etmişlerdir.

Hürriyet, âlem-i şuhûd ve mahsûsatta şahsiyyet-i ameliyyenin alâmet-i hâriciyesidir, yani hürriyet olmasa o zaman şahsiyet temâyüz etmeyip ve insan olmayıp, âlât mesâbesinde ve cemâdât kabîlinden olur; insanın mevcûdiyetine hürriyetle hükmolunur. Hürriyet, haysiyet-i insaniyyenin şâhididir. Hürriyet olmasa haysiyet kalmaz. Hürriyeti olmayan adamın harekâtı kendi harekâtı değildir.

Hürriyet, her türlü terakkiyâtın menba'ıdır. Hürriyet olmasa bu terakkıyât hâsıl olmaz. Hür olmayan adamın terakki ihtimâli yoktur. Çünkü hür olmalı, sa'y etmeli, esbâbına teşebbüs eylemeli ki terakki olsun. Hürriyet cemiyet âleminde vücûda gelmiştir.

İnsan kendi vücûdunu hürriyet vâsıtasıyla idrâk eder. Ve saadet ve selâmetinin taleb ve istihsâlinde isti'mâl edeceği havass ve kuvâ hürriyet sâyesinde bit-tedric tevessü' ve terakki eyler.

Eski zamanda hürriyetin hakikat ve mahiyetini ve terakkiyât-ı insâniyyede olan hüsn-i tesirâtını lâyıkıyle bilmezler idi. O vakitler bir hürriyet-i şahsiyye, bir de hürriyet-i siyâsiyye olduğu ma'lûm idi. Mahaza asıl maksûd olan hükûmet olup efrâd onun levâzımından addolunur, yani eşhâs devlet için yaratılmıştır zannedilir idi. Romalılar da bu itikadda bulunurlardı. Yani heyet-i ictimâ'iyyeden maksad, efradın saadet ve selâmeti olmayıp, ancak kudret ve şevket ve şan ve şeref sâhibi bir hükûmetin vücududur ve bütün halk bu maksadın tervicine âlet hükmündedir, zu'munda idiler. Halbuki heyet-i ictimâ'iyyeden maksad, efrâdın selâmet ve sa'âdet-i hali ve terakkiyât ve tevessü'ât-ı maddiyye ve maneviyyesi olup, hükûmet dahi heyet-i ictima'iyyenin selâmet ve saadet-i hâli esbâbının husûlü -yani halkın mesâlih-i umûmiyye ve mesâlih-i hususiyye diye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ikiye münkasım olan mesâlihinden en mühimi olan mesâlih-i umûmiyyesinin tesviye ve istihsâl ve istikmâli için teşekkül ve teessüs ettiği, sonraları lâyıkıyla anlaşılmağa başlanmıştır. Hattâ Şeyh Sâdi, «koyun çoban için değildir, belki çoban koyunun hizmeti içindir» meâlinde olan :

Gûsfend berâ-yı çûbân nîst
Belki çûbân berâ-yı hidmet-i ûst

beyt-i meşhûruyle bu hakikati ifâde eylemiştir. İşte ezmine-i sâlifede hükûmet maksûd-ı bizzat zannolunur iken, ezmine-i ahîrede insan bir sıfat-ı umûmiyye sâhibi olduğu - yani ne âlet ve ne de maksûd-ı bilvâsıta olmayıp, bilâkis maksûd-ı bizzat olduğu ve hükûmetin vazifesi mesâlih-i umûmiyyeyi tesviye için bir nezâretten ibâret bulunduğu anlaşılmıştır.

Ulemâ-yı hukuk, hürriyeti üç zamana taksim ederler, yani hürriyete nazar olunursa üç nev'i görülür :

Birincisi kurûn-ı vustâ hürriyetidir. Yani Roma imparatorluğunun inkırâzından İstanbul'un fethine kadar zamanda olan hürriyet efkârıdır. O vakit hukuk-i şahsiyye ve hürriyet hakkında hükûmetler tarafından cebr ve kahr ve tahakküm edilirdi. O zaman maksad, hükûmet ve herkes hükûmetin tervîc-i maksadına âlet ve vasıta zannolunmuş ve hem de olmuştu. Bu usulün fenâlığından bütün hayatın menba'ları kurumuş ve harekât-ı akliyye ve saâdet ve selâmet kapıları hep kapanmış ve bütün Avrupa zulmet-i cehâlet içinde kalmıştı. Nihâyet İstanbul'un fethi sırasında Avrupa'ya giden şarklılar sâyesinde ulûm ve ma'ârifin intişârı, Amerika'nın keşfi, barutun ve fenn-i tıbâ'atın icâdı kurûn-ı ahîreye mebde oldu.

İkincisi Avrupa'da Roma inkirazından sonraki cehâletten sonra hikmet ve ulûm ve sanâyi'in tekrar ihyâsı *la renaissance de la philosophie des science et des arts* zamanında olan hürriyet efkârıdır ki bundan yüz sene evvel olan hürriyet efkârı demektir. O zamandan evvelki efkâr-ı hürriyeti Roma'ya müstevli olan barbarlar mahvetmişti. O zamandaki hürriyet dahi nîm hürriyetten ibâretti.

Üçüncüsü, ikincisinden sonra yani şimdiki zamanda olan hürriyettir. Asrımızda hususen şimdilerde efrâd ve akvâm ve milel-i insaniyye gerek şahsiyyet-i zâtiyye ve gerek şahsiyyet-i kavmiyyelerinin hürriyeti hakkında daha vâsi ma'lûmatlar istihsâl etmeleriyle herkes kayd-ı esaretten kurtulup, esb-i ihtiyârını meydan-ı saâdet ve terakkiye keyfe mâyeşâ' sevk etmekte ve hürriyet-i efkâr da o nisbette tevessü' ve terakki eylemektedir. Elhasıl hürriyet-i efkâr zamanımızda terakki etmiş ve an-be-an terakki etmekte bulunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İnsanın tabiat ve mahiyetine ve ma-hulıka-lehine muvâfık ve makāsıd-ı insaniyyesinin husulüne mutabık olan hürriyet işte bu hürriyet-i hâzıradır. Eski zamanda halk iki sınıf idi. Biri ulûm ve sanâyi ve ziraat erbâbı olup, kendi işleriyle meşgul idiler, diğeri askerî sınıfı yani hal ve akd-ı umûr ve darb ve kahr-ı ibâd ve feth ve teshîr-i bilâd edenlerden ibaretti. Ve hükûmet bittabi ellerinde bulunan bu ikinci sınıf ulûm ve ma'âriften bî-behre olduklarından, emr-i hükûmette yanlış yanlış fikirler göstermekte ve halk da bu fikirlere ittibâ'dan başka çare bulamamakta, velhasıl hükûmetler daima cebbâr ve kahhâr ve nehhâb adamlar elinde bulunmakta olduğundan, nîmet-i uzmâ-yı hürriyet tûl-ı müddet mestûr ve mektûm ve halk bundan mahrûm kalmıştı. Sonraları yani bundan yüz sene mukaddemleri, ulûm ve sanâyi'e münasebeti olanların adedi yavaş yavaş artmağa başlayınca, bunlar hükûmetleri ellerine almağa ve ulûm ve sanâyi'e ve fünûna tevfikan tanzime başladılar. Ve bu sâyede Avrupa'nın kanun-ı esasîleri vesair kanunları vücûda geldi ve seyyiat-ı mâziyye bertaraf oldu. Ve hürriyet dahi lâyıkıyle terakki etti ve etmektedir. Mahazâ hürriyetin derece-i kemâle vâsıl olduğuna hiç bir vakit hükm olunamaz.

Tabiatçe ve mükemmeliyetçe iki nevi insan tasavvur olunur. Birine insan-ı hayalî (l'homme idéal) ve diğerine insan-ı hissî ve ta'bîr-i diğerle insan-ı hakikî *(l'homme physique ou l'homme réel)* denilir. İnsan-ı hissî veya hakikî insanın şahsiyet itibariyle bulunduğu hal üzere bulunan adamdır. Yani hâricte gördüğümüz Zeyd ve Amr gibi insanlardır ki fezâilce derecât üzere mütefâvittir.

Meselâ kimi âlim ve kimi câhil, kimi zengin ve kimi fakirdir. İnsan-ı hayalî insanın istidâdât-ı tabiiyesinin müsâid olduğu mertebe her türlü ulûm ve fezâil-i kemâlât ile mütehalli olmaktan ibarettir ve böyle insan hâriçte bulunamaz. Fakat bulunması mümkündür. Fezâil-i insaniyye gayr-i mütenâhidir; insan kendinde merkûz olan fezâili bilip, ona göre hareket etmelidir. İnsanın kuvâsı gayr-ı mütenâhi bir surette tevessü' edebilir. Ve ba-husûs kuvve-i rûhaniyyesi daha ziyade tevessü'e kabildir. Ama kuvâ-yı cismâniyyesi mahdûd olup, bir dereceye kadar tevessü' eder. Meselâ bir adam nihayet iki yüz okka yük kaldırabilir. Ziyadeye tahammül edemez. Ve bir dereceye kadar yol yürür, ondan sonra yorulur, kalır. Lâkin kuvâ-yı rûhaniyye öyle değildir. O tevessü' ve terakki ettikçe eder. Onun için bir hadd ü pâyân yoktur. Meselâ insan küçükten başlayarak pek çok ulûm ve fünûn ve sanâyi' tahsil eder.

İşte bize min-taraf-illah hürriyet verilmesi bunun tevessü' ve terakki etmesine sa'y olunmak içindir. Binâberin hürriyet bu bulunduğumuz âlem-i hissîden âlem-i hayalîye gitmek ve aksâ-yı kemâlâta vâsıl olmak içindir. Yani insan-ı hakikî olduktan sonra insan-ı hayalî olmak içindir;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir yerden diğer yere gitmek için hürriyet lâzım olduğu gibi, işte bunda da hürriyet lâzımdır.

İnsan hür olmalı ve kuvâ-yı ruhaniyye ve cismâniyyesini tevsi' etmelidir. İşte hürriyetin ehemmiyeti bundan neş'et eder. Yoksa bazı cühelânın zannettiği gibi, hürriyet, bir kimsenin istediği surette huzûzât ve agrâz-ı nefsâniyyesini icrâ ve insâniyete münâsib olmayan âmâlini istifâ etmeğe demezler.

Almanya'lı hakîm-i meşhûr Kant (1724-1800) cenâbları hürriyeti, «âlem-i hayâlî ile âlem-i hissînin nokta-i ittihâdıdır» diye tarif etmiştir. Yani hürriyet bulunduğumuz âlem-i hakikî ile âlem-i hayâlînin irtibâtgâhıdır, demiştir ki bu iki âlemin beyni nokta-i hürriyet ile birleşip, yekdiğere vâsıl olur demektir. Vâkıa şimdiki zamanda âlem-i hayâlîye doğru haylice mesâfe kat'edilmiştir ki bu gördüğümüz terakkiyât bunun âsârıdır. Fakat terakkiyât-ı hâzıra dahi insanların tabiatında olan isti'dâda nisbetle lâşey mesâbesindedir, âdetâ bunlar terakkiyât-ı ibtidâiyye hükmünde ve âlem-i hayâlîye nisbetle hatve-i ûlâ demektir. Çünkü isti'dâdât-ı insaniyye gayr-ı mütenâhi olduğundan daha pek çok istifâde olunacak şeyler vardır. Verâ-yı hicâb-ı gayr-i münkeşifte olan şeyler o kadar çoktur ki mikdar-ı kesreti bile bilinemez.

Hürriyet iki maksad üzerine olabilir : Biri menâfi-i zâtiyye hürriyeti ve diğeri menâfi-i insâniyye hürriyetidir. Menâfi-i zâtiyye hürriyetinden maksad, her ferdin kendi zâtıdır; başka maksad yoktur. Yani her ferde mahsûs olan fevâid, telezzüzât, huzûzât, saâdet-i hâl velhasıl her türlü makasıd-ı şaysiyyedir. Yalnız bu hürriyeti nazar-ı itibâra alan adam yalnız zâtının menfa'atini düşünür, kendine âid mazarattan kaçar. Ebnâ-yı cinsini ve hattâ evlâd ve iyâlini görmez. Kendini heyet-i ictimâiyyenin bir âlet-i mahsûsası addetmeyip bütün mesâ'inin merkezi ve bunlardan maksad kendinin zâtıdır zanneder. Bu i'tikadda bulunan adam, kendisiyle heyet-i ictimâ'iyye beyninde olan münâsebât-ı kaviyye ve revâbıt-ı metîneyi inkâr etmiş olur. Bu râbıta ki heyetin bekâ ve saâdetine sebebdir. Bunu kendi hürriyetine ilkâ olunmuş bir mâni'a addeder. İşte öyle adamın nazarında hükûmetin her bir şu'besi kendisi için bir musibettir : Meselâ asker olmak, mahkemeye itâat etmek, vergi vermek ve teklifât-ı sâireyi kabul eylemek istemez. Bunları kendi hakkında muzırr addeder. Hükûmetin evâmirini istihfâf etmek ister ve bilmez ki âdil bir hükûmet hey'etin saâdet ve selâmeti için teşkil olunmuştur. Bu makule adamlar, hürriyet-i hakikiyyeyi anlamamışlardır. Bunlar derler ki «bu hükûmetin evâmirinden kurtulmak mümkün değildir. Fakat mümkün mertebe bu evâmiri hiyel ve hud'a ile tahfîf etmelidir». Ne fenâ efkâr! Çünkü hükûmet-i âkılenin mevzu'âtı hakkımızda mahz-ı hayrdır; insan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendini heyet-i ictimâ'iyyenin bir âleti farz etmelidir. Âdetâ sâatin bir âleti gibi olmalıdır.

Her ferd hürriyetten kendi derece-i terbiye ve idrâki nisbetinde istifâde edebilir. Meselâ sabî ve ma'tûh gibi adamlara kemâl-i hürriyet verilecek olursa terbiye ve idrâkleri mefkûd veyahud nâkıs olduğu için kendilerine verilen hürriyeti sû-i istimâl ederler. Cahil adamlar dahi böyledir. Binaenaleyh hürriyet, terbiye ve idrâk tevessü' ettikçe tevsî' kılınmalı ve evvel emirde terbiyeye müte'allik ulûm ve ma'ârifî halka ta'lîm ve ta'mîm etmelidir. Hükûmetler peder-i müşfik makamında olup heyet-i ictimâ'iyye efrâdı çocuk mesâbesindedir. Onun için hükûmetler mektebler küşâdıyle halkı ta'lîm ve terbiyeye sa'y ve gayret etmelidir, terbiye-dîde olanları i'zâm ve ikrâm edip, muhâlefet edenleri te'dîb eylemelidir. Elhasıl hükûmet bir peder-i müşfik mesâbesinde olmalı ve bu hürriyetin aksâmını herkese anlatmalı. Ve umûmun menfa'ati bunda olduğunu göstermeli ve sonra buna mugâyir hareket edenleri te'dîb etmeli. Yani bir âkıl peder hürriyeti bilmeyen evlâdına karşı nasıl hareket ederse hükûmet de ahâliye karşı o vechile mu'âmelede bulunmalıdır. Bu da hükûmetin ahaliden ziyade ma'lûmatlı olduğu surettedir. Halbuki daima hükûmetler terbiyece ahâlinin fevkında değildir. Bazı yerlerde hükûmetle ahali bir derecededir, Prusya'da olduğu gibi. Ve bazı yerlerde dahi cehâletçe ikisi dahi birdir, İran'da olduğu gibi. Hükûmet ahaliden ziyade ma'lûmatlı ise o vakit terakki edilebilir. Fakat bunlar yani hükûmetle ahali daima ellerinden geldiği kadar birleşmeğe, yekdiğerine benzemeğe, yani ikisi bir noktada ictimâ etmeğe gayret edip çalışırlar, çünkü bunların yekdiğerine tesiri olduğundan ya hükûmet galebe ederek ahaliyi kendine benzetir, veyahut ahali galebe ederek hükûmeti kendine benzetir.

Hürriyet, her türlü terakkiyâtın menba'ıdır denilmiştir. Binaenaleyh terakkiyât-ı maddiyye ve ma'neviyyeyi istihsâle sa'y etmelidir. Hürriyetten lâyıkıyle istifâde etmek için insanlar kendi terbiye-i umûmiyyelerine i'tinâ etmelidirler. Zira terbiyesiz olan bir ferd veya cemiyetin hareketi muzırr olabilir. İnsanlar hem âkıl ve hem kâmil ve hem de hür olmalıdır. İnsanlar hakkında hayırlı olan budur.

Hürriyet, hadd-i zâtında bir - yani bir menba'dan zuhûr eder ise de, insanın makāsıd-ı muhtelifesine göre ta'addüd ve tenevvü' edebilir ki, başlıcaları hürriyet-i mezhebiyye, hürriyet-i edebiyye veya hürriyet-i ahlâk, hürriyet-i aklıyye veya hürriyet-i ilmiyye, hürriyet-i sanâyi', hürriyet-i ticâriyye, hürriyet-i şahsiyye ve hürriyet-i siyâsiyyedir.

Hürriyet-i mezhebiyye (*la liberté réligieuse*), vicdan-ı insanînin Cenâb-ı Hakk ile münasebetini muhâfaza eder. Yani her bir ferdin kendi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ilim ve terbiyesine göre Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd hakkında peydâ eylemiş olduğu fikr-i mahsûsuna müdâhele olunmamalıdır. Müdâhele olunursa hürriyet-i mezhebiyye ihlâl edilmiş olur. Râhib-i meşhûr Luther (1483-1546) «Vicdanda Cenâb-ı Hakk münferiden hükmetmek ister» derdi. Yani vicdânın hâkimiyeti Cenâb-ı Hak'ka münhasır olup, oraya başkası karışamaz.

Bu hürriyet-i mezhebiyye tecvîz olunmayıp da selbedilecek olsa milel-i muhtelifeden her biri diğerlerine Hâlik-ı Taalâ hakkındaki fikirlerinin hatâ olduğunu ihtâr etmek ve onları iknâ'a çalışmak lâzım geleceğinden, bunun neticesi olarak beynelmilel münâza'ât-ı ebediyye ve münâferet-i azîme tahaddüs ve tekevvün ve dünyada büyük büyük fitneler zuhûr ederdi.

Hiç bir hükûmet-i insaniyye vicdânda hükûmet etmek ve orada kendine itâ'at ettirmek iddiasına kıyâm etmemelidir. Dünyada görülen hükûmetler hükûmet-i cismâniyye olup, kavâ'id-i adâlete tevfikan cisme hükûmet ederler. Hükûmet-i rûhaniyye başkadır, bu Allah'a aittir.

Bu hürriyet-i mezhebiyyeyi taleb eden bir ferd veya heyet bunun teberru' veya müsâ'ade olarak veya müsâmaha ve igmâz-ı ayn tarîkiyle verilmesini taleb etmeyip, bunu hak olarak ve bir hakka istinâd ederek taleb eder. İstinâd olunan hak da müsâvât hakkıdır.

Hürriyet-i mezhebiyyede bu dediğimiz şeylerin hâricte eseri görünmemek meşrûttur. Meselâ hükemâ indinde müsellem olan kavâ'idi ihlâl eder surette bir mezheb-i bâtıl ihdâsına çalışan olursa men' edilir. Fakat tanınmış heyetlere, yani edyân ve mezâhib-i kadîmeye bir şey denemez.

Hürriyet-i ahlâk *(la liberté morale)*, ahlâka müte'allik harekâtta herkesin hürr olmasıdır. Ahlâka müte'allik harekât dahi tıpkı hürriyet-i mezhebiyye gibi hâriçte sû-i eseri görülmedikçe mahfûz ve müdâheleden masûn olmalıdır. Ama birinin sû-i hulkunun hâriçte eseri görülürse men' olunur.

Hürriyet-i akliyye-i ulûm ve sanâyi' *(la liberté entellectuelle dans les sciences, les art et l'instruction)*, yani ulûm ve sanâyi'deki hürriyet-i akliyye her türlü ulûm ve ma'ârif ve sanâyi'in tevessü' ve intişârının men' ve tazyikten mahfûz kalmasıdır.

Ulûm ve sanâyi'i gayr-i meşrû' bir takım kuyûd ile takyîd, hürriyeti sâlibdir. Ulûm ve sanâyi' saâdet ve selâmet-i insaniyyenin menba'ıdır. Hürriyet-i akliyyeyi men' ve tazyîk etmek, o menba'ı kapatmak demektir. Şu kadar var ki bu dediğimiz ulûm ve sanâyi' ma'kul ve meşrû' olan ulûm ve sanâyi'dir.

M. Guizot (1787-1875) ki asrımızda Fransa'da meşhûr devlet adamı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(*homme d'état*) ve müverrih olup vakit buldukça meselâ vükelâlıktan infisâl ettikçe Sorbonne nâm mekteb-i âlide tedrîs-i ulûm-i âliyye ederek, İngiltere gibi memâlik-i mütecâvire-i ecnebiyye fuzalâsından bir çoğuna varıncaya kadar derslerini istimâ' ettirirdi. *Levayih* nâm eserinin (Mémoires) cild-i sânisinin 65 inci sahifesinde «fikr-i ulûm, fikr-i sanâyi' gibi hürr ve vakur bir kuvvettir ki kendinin namusuna ve hürriyetine ri'âyet olunduğunu gördüğü vakit hazâinini sadâkat ve fedâkârlıkla neşreder», demiştir.

Ulûm ve sanâyi' hürriyetine halel getirmek, nur-i hakikat ile insanlar beynine bir sedd çekmek demektir. İnsan daima hakikati keşf ve idrâk etmek emelinde bulunmak hassasına mâlik olduğuna ve bu keşif ve idrak ise ihtiyâcât-ı rûhaniyyemizi def' ve teskin eylediğine nazaran, hürriyet-i akliyyeyi selbetmek, bu ihtiyâcâtı nez' eylemek ve hilâf-ı tabiat-ı insaniyye bir hâl meydana getirmektir. İşbu hürriyet-i akliyye ne kadar men' ve tazyîk ve tahdîd olunursa olunsun, madem ki muktezâ-yı tabiat-ı insaniyyedir, madem ki bir haktır, bir gün olur, zuhûr eder. Şu kadar var ki bir müddet tehîr olunmuş olur. Vâkıa bu hürriyet-i akliyye bazan sû-i istimâl olunmak muhtemeldir; lâkin bu sû-i istimâlin men'i, yine hürriyet ile olur. Başka çaresi yoktur. Hakikat-i hali anlamayanlara yine hürriyet, ma'ârif vasıtasıyla anlatılınca hata ettiklerini bilirler ve sû-i istimâlden sarf-ı nazar ederler. Meselâ : bazı adamlar kimyacılık - altın ve gümüş yapmak fikr-i bâtılı - ve sehhârlık ve hareket-i dâime ve ulûm-ı nücûmiyye - havâs ve tesirât-ı maneviyye-yi nücûmiyye - gibi vâhî ve bâtıl şeylere kıyam ve sa'y ederler. Bunları alâ hâlihim bırakmalıdır. Ama yine bu hürriyet-i akliyyeden istifâde edenler cerhederler ve onların da'vâlarının butlânını meydana korlar ve o adamlar da hakikat-i hâli anladıkları gibi, o bâtıl fikir ve zehâbı terk eder.

Hürriyet-i sanâyi' (*la liberté industrielle*), zamanımızda bilcümle memâlik-i mütemeddinede makbûl ve müsellem olmak derecesine gelmiştir. Hürriyet-i ticâret, (*la liberté commerciale*), dahi bu kabildendir. Fakat sanâyi' kadar serbest olamamıştır.

Alelumûm sanâyi' bazen üç kısma taksim olunur. Birincisi felâhat, ikincisi sınâ'at, üçüncüsü ticârettir. Felâhat, eşyayı tabi'i halinde ele geçirmek, sınâ'at, onları işimize yarayacak hale koymak, ticâret gerek ham ve gerek ma'mûl eşyayı berâ-yı temettü' alıp satmaktır. San'at denilince bunun üçü de dâhildir.

Hürriyet-i sanâyi' ise bu üçünü kemâl-i serbestî ile yapmaktır. Asıl sanâyi'-i nâfi' ve ticaret dahi bunların mahsûllerinin tedâvülüne sebeb olmakla, onlardan aşağı kalmaz. Binaberin hürriyet-i ticaret dahi elzemdir. Hürriyet-i ticaretin iki türlü fâidesi vardır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birincisi mübâdelenin kesreti, ikincisi ziyade mahsûl çıkarmak husûslarıdır. Avâm-ı müstehlikin ihrâcâtın kadrini takdîr edemez. Elhasıl hürriyet-i ticârete ri'âyet etmemekte mahzûr vardır.

Hürriyet-i hususiyye, (*la liberté civile*), heyet-i ictimâ'iyye efrâdından her ferdin başkasına muzırr olmayan harekâtında hürr olmasıdır. Bu hürriyetin hududu başkasının hürriyetinin hudududur. Bir fert harekâtında gayrın hürriyetine tecâvüz edecek olursa, tecâvüzü mikdarı harekâtından men' ve zecrolunur. Bu hürriyet-i şahsiyye olup, bir de hukuk-i hürriyet-i siyâsiyye vardır.

Hürriyet-i siyasiyye (*la liberté politique*), bir memleketin intihâbât ve matbû'ât vasıtasıyla vuku' bulan serbest mübâhesât ve idare-i nevâhi ve vilâyât ve heyet-i ictimâ'iyyeye vekâlet husûsâtına müte'allik umûr ve mesâlihinin icrâsına iştirâkde serbest ve hürr olmaktır. Bu hürriyete hürriyet-i hususiyye ve şahsiyye gibi her ferd mâlik ve mutasarrıf olmayıp, ancak her memlekette hukuk-i siyasiyyeye yani hükûmete müte'allik o gibi şeylere dair olan hukuk-i ahaliye mâlik ve mutasarrıf olanlar mâlik ve mutasarrıfdırlar ki, meselâ meclis-i meb'ûsâna âzâ intihâb etmek ve etmemek ve âzâ olmak ve olmamak ve devlet memuriyetinde bulunmak ve bulunmamakta hürdürler. Askerlik hukuk-i siyâsiyyeden olmakla beraber bir nev'i vazife yani borç olduğundan, bunda efrâd-ı cemiyyet kemâl derecede hür olamaz. Elhasıl askerlikten mâada husûsâtta cebretmek hürriyeti ihlâl eylemektir.

Hürriyetin işbu ta'dâd olunan aksâmından başka hususî bir takım kısımları daha vardır ki onlar bazı sûretlerde ihlâl olunmuşlardır. Fakat ulemâ-yı hukuk nazarında onlar dahi serbest bırakılmalıdır. Bunlardan biri meselâ bir adam bir mahalden diğer mahalle gideceği vakit pasaport ve mürûr tezkeresi almağa mecbur edilmesidir. Bu usul hakikaten iyi bir şey değildir. Fâidesi teslim olunmaz. Hattâ İngiltere devleti fâidesi olmadığını anlayarak lağv etmiştir. Bilâkis mazarratı vardır.

Ezcümle bir adam bir iş zımnında diğer mahalle gideceği vakit mürûr tezkeresi almağa uğraşır ise işinden ve hattâ yolundan kalır ki, bu da bir nev'i hürriyetsizlik tahtında bulunmak demektir. Bu usûlün esasen icâd ve kabûlü mücrimînin firârlarına mahall bırakmamak içindir. Halbuki tezkere ve pasaportun cürmün şüyû'undan ve hattâ vukû'undan bile evvelce tedâriki mümkündür. Tezkere ve pasaport caniyi ne cürümden ve ne de firardan men'e kifâyet eder. Kefil alınarak tezkere ve pasaport verilir denilirse, kefilin ne fâidesi olur, denilebilir. Çünkü meselâ katilin yerine kefili katl olunamaz ve hattâ muvâcehe-i kefilde cürüm bile isbât ve mucibiyle hükmolunamaz. Akçaya kefil alınacak olsa zararları tahmîn etmek müşkil olduğu gibi, bu cihet halkın hürriyetini bir kat daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tahdid ve tazyîk eder diye bihakkın cevab verilir. Hülâsa böyle pasaport ve mürûr tezkeresi gibi şeyler abestir. Bunların bir dereceye kadar fâidesi olmak muhtemel olsa bile mazarratları fâide-i me'mûleden bin kat ziyadedir. Böyle ihlâl olunan hürriyetlerden biri de esnâf usulünün ihlâl ettiği hürriyettir. Meselâ dülger olan kimse demirci olmak isterse kolaylıkla bu sınıfa geçemez. «Sen dülger idin, şimdi demirci olmak istiyorsun. Hele bakalım esnâf kethüdası râzı oldu mu? İlmühaber verdi mi?» gibi iz'âcâtta bulunurlar. Halbuki ikisi de san'attır; ikisini de yapmakda kimseye zarar yoktur. Beğenmeyen o adamı işinde kullanmamak mümkündür. Bu gibi şeyler halka beyhude yere zahmet vermektir.

Hulâsa : Şimdiye kadar envâ' ve netayic-i hasenesi beyân olunan hürriyet bir menba'dan sudûr eder ve bunlar bir ağacın dalları mesâbesindedir. Ve zincîr gibi yekdiğerine merbûttur. Cümlesi bir bedende neşv ü nemâ bulur. Ve böyle beyinlerinde râbıta-yı kaviyye olduğundan, birinin kuvvet bulması diğerlerinin de takviye ve birinin zaaf bulması diğerlerini de ihlâl eder.

Malumdur ki insanın maksadı hayat ve sonra vücûdunun tamâmiyyeti, daha sonra cismânî ve ruhânî sıhhati idi. İşte bunların hepsi envâ'-ı hürriyetten istifâdede müttefiklerdir. Yani envâ'-ı hürriyetin cümlesi bu makāsıd-ı insâniyyenin husûlüne medâr olur. Mamafih bunların en başlıcası ve en mühimi hürriyet-i akliyye ve ta'bîr-i diğerle hürriyet-i ilmiyye *(la liberté intellectuelle)* dir. Çünkü hürriyet-i akliyye olursa insan bunun vâsıtasıyla nîk ü bedi, hayır ve şerri, hak ve nâ-hakkı, nef' ve zararı bilip tefrik eder. Esas, hürriyet-i akliyyedir. Hürriyet-i mezhebiyye ve ahlâkiyye ve ticâriyye ve sınâ'iyye ve husûsiyye ve siyasiyye ve saire bundan sonradır. Eğer hürriyet-i akliyye olmasaydı, insan diğer hürriyetlerin hudûd ve kavâ'idini ve hak ve bâtıl ve hayır ve şer vesâireyi bilip idrâk edemezdi. Hürriyet-i akliyye memnû ve meslûb olduğu gibi insan kendi makāsıdına mâlik olamaz. Daha doğrusu hürriyet, Cenâb-ı Hakk'ın bize ihsân ettiği kuvâ-yı cismâniyye ve ruhâniyyeyi mevzû'un lehinde yani makāsıd-ı insaniyyenin istihsâli hususunda istimâl etmektir. Meselâ bir askere tüfenk verilmesinden maksad onu hîn-i hâcette istimâl etmek olup, bunu istimâl etme demek makul bir söz olmayacağı gibi, Cenâb-ı Hak dahi insanı halk ettiği zaman bekāsını temin için havass-ı hamse gibi bazı havass ve kuvâ vermiştir ki bunları mevzû'un lehinde istimâlden men'etmek hem insanın hürriyetini men'etmek ve hem de yaşama veya fena yaşa demek ve binaenaleyh hem makāsıd-ı insaniyyeyi ihlâl ve hem de irâde-i ilâhiyeye muhâlif hareket eylemektir. Kezâlik insan, bu hürriyeti ne kendisi ihlâl ve ne de âhara terkedebilir. Çünkü buna insan kendi kesb-i yediyle mâlik olmayıp, bilâkis Cenâb-ı Hakk'ın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir emânet-i ilâhiyyesi olarak mutasarrıf olduğundan, bunu ihlâl veya âhara terkeden şahıs, emânet-i ilâhiyyeye hiyanet ve hâlıkına isyan etmiş olur. Şu esbâba mebnî, insan bu hürriyetleri hüsn-i suretle istimâle sa'y etmelidir. Bit-tedrîc istishâl olunan bu hürriyetler insanın hem kendi ve hem de cümle nazarında vak' u kadr ü i'tibârını tezyîd ve terfi' eder. Ve ulüvv-i kadr ve menzilet bunlara mâlik olmak nisbetinde hâsıl olup terakki eyler.

Bu hürriyetler tedricen hâsıl olur. Evvel emirde hürriyet-i akliyyeden başlar. Yavaş yavaş cümlesi tamamiyle meydana çıkıp ittihâd eder. Ve ileride bir zaman olur ki, hepsi birlikte hareket ederler ve hakikatleri anlaşılarak, bunlara kemâl-i germî ile ri'ayet olunur. O vakit maksâsıd-ı insaniyye de daha ziyâde suhûletle istihsâl olunur.

Hürriyetin tarihine ve medâr-ı intişârına gelince : Bu hürriyetin mâhiyet ve hakikatini ve ehemmiyetini bilmek sair hakikatler misillû tedricî olarak zuhur etmiştir. Bugün hep bu hakk-ı hürriyet ve müsâvât, düvel-i mütemeddinede mer'î ve hattâ kavânîn-i esâsiyyede mündericdir. Mevzû'-i bahsimiz olan bu hakk-ı hürriyet, hürriyetin husûlü, tevessü'ü intişârı, muhâfazası ve icrâsı nasıl oluyor bunu gösterir. Hakk-ı hürriyet budur. Mâhaza bunun tahassül ve tevessü' ve intişârı esbâbının ve bunu sû-i istimalden muhâfaza için kavânîn ile vaz'olunacak hududun neden ibaret olduğu anlaşılmalıdır. İşte şimdi buralarını tahkik edelim :

Bu hürriyetin tahassül ve tevessü'ünün ve intişarının esbâbı nedir; ve bu hürriyeti sû-i istimâlden muhâfaza için kavânîn ile vaz'olunacak hudud nedir? Avâm-ı nas lâfza aldanırlar. Hakikati bilmezler, işte bu cehlin netâyic-i mazarrat-bahşâsı olarak, hürriyet diye her ne gösterilirse onu telâkkiye müsâra'at ederler.

Hürriyetin tevessü' ve intişârı terbiye-i umûmiyyeye mütevakkıftır. Hürriyetin hakikatini derk ve onu taleb ve icrâ etmek terbiye-i umûmiyye ile hâsıl olur. Terbiye-i umûmiyye istihsâlinin esbâbı teshil edilmiş olmak için de bunu mecbûrî ve meccânen yapmışlardır.

Bizim kanunda da varsa da henüz tamamiyle mer'î değildir. Bu mecbûriyet mekâtib-i ibtidâiyye hakkındadır, elhasıl hürriyetin mebnîaleyhi terbiye-i umûmiyyedir. Bu hürriyetin hududuna atf-ı nazar olunnunca, bu bâbda bir kaç türlü hudud vaz'olunabilir. Bir kere şöyle denilir : Hürriyet bir şahsın hayatının ve sıhhatinin ve nâmusunun menâfi'-i umûmiyyesiyle mahdûddur. Her bir hareket ki, onun zımnında bu mezkûrâtın muhafazası ola, insan onda hürdür. Çünkü bunlar bir selâhiyete mebnî ihlâl olunamaz. İşte hürriyet bu mühim maksadların husûlü için elzemdir.

Hürriyetin levâzımından biri de hakk-ı müsâvâttır. Hükûmet buna

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

riâyet etmelidir. Hükûmet efrâddan birine imtiyâz i'tâ ve müsâade edip de diğerine etmezse, bunun hürriyetini selb ve kavâ'id-i hürriyete münâfi hareket etmiş olur. Bazı şeyler vardır ki onlarda esas-ı hürriyet muhafaza edilmek için bazı efrâdın hürriyeti selb edilir. Bu hal suretâ selb-i hürriyet ise de, hakikatte hürriyettir : Meselâ çocuk sinn-i rüşte vusûlüne ve mecnûn ifâkatine kadar mal ve mülklerini tasarruftan ve tabib-i câhil icrâ-yı tababetten men'olunması gibi. Bu gibi kuyûd ve kavâ'id-i istisnâiyye hep menâfi-i umûmiyye mülâhazasıyla mevzû'dur, bu hürriyet denilen şey telaffuzundan hüsn-i tesir hasıl olsun için, ukalânın icâdı olmayıp bekâ-yı şahsî ve nev'imiz için Cenâb-ı Hakk'ın vaz'ettiği kavâ'idden istinbât olunmuştur.

Münif Paşa, (Bedayi-i Edebiyye, Bulgurlu-zâde Rıza, Dersaadet 1326/1910 - 1911, s. 363-383).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XV

SOKRAT

Sokrat yetmiş yedinci olimpiyadın dördüncü senesinde yani milâddan 464 sene mukaddem tevellüd edip, doksan beşinci olimpiyadın birinci senesinde yetmiş yaşında olduğu halde vefat eylemiştir. Sokrat, Atina'ya tâbi Elvis kasabasından olup, mütekaddimîn indinde müttefik'ünaleyh olduğu vechile ilim ve ahlâkça kudema-yı felâsifenin cümlesine fâik idi. Pederi taş oymacısı Sôphroniskos ve vâlidesi kābile Phainaretê idi. İbtida fenn-i hikmeti Anaksagoras'tan ve badehu Erhalaus nâm hakîmden tederrüs eyledi. Fakat hakāik-i eşyayı taharri ve istiknah ile iştigalin tehzîb-i ahlâka medârı olmadığını anlamakla, âdâb ve ahlâka müteallik mevadda sarf-ı efkâr etmiş ve bu vechile Yunanlılar beyninde hikmet-i edebiyyenin vâzı'ı hükmünde bulunmuştur. Roma meşâhir-i üdebâsından Çiçeron demiştir ki, «Sokrat'tan evvel gelen filozofların cümlesi mücerred hakaik-i eşyanın taharrisiyle iştigal eylediği halde, Sokrat felsefeyi bundan tahlîs ile hey'et-i ictimâiyye vezâifine müteallik mevadda tahsîs eyledi ve bu vechile, daima ahlâk-ı hamîde ve zemîme ve hayr u şer neden ibaret olduğunun tahkik ve tedkikine hasr-ı efkâr eder idi. Ve nücûma müteallik mevadd bizim derece-i idrâkimizin mâ-fevkinde olup, bil'farz buna kudretimiz ta'alluk etse bile tehzîb-i ahlâka kat'a medârı olamaz», derdi. İşte ol vechile, Sokrat felsefenin yalnız ahlâka müteallik olan cüz'iyle iştigal eyledi. Ve kendisi kavliyle âmil olup, gerek sulh ve gerek harp halinde hasb'el-imkân vezâif-i insâniyyeti hüsn-i îfâ eylediği cihetle vaz' ettiği usul-i cedîde-i felsefe cümle indinde bir kat daha rehîn-i kabul ü tahsîn olmuştur. Meşhûr olan filozofların içinde yalnız Sokrat cenge gitmiştir. Bulunduğu iki muharebede dahi her ne kadar mensub olduğu taraf mağlûb olmuş ise de, kendisi muhatarâtı iktihâm ile ibrâz-ı cesaret eylemiştir. Muharebât-ı mezkûrenin birinde Xénefon'u[1] ölümden kurtarmıştır, çünkü mumaileyh hezimet halinde attan düştüğünden Sokrat eğer onu omuzuna alarak kaçmış olan esbi tutuluncaya kadar bir kaç yüz kadem götürmemiş olaydı, mutlaka düşman yedinde

1. Atina'da hükemâ ve müverrihînden ve ümerâ-yı askeriyyeden bir zâttır. (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maktûl olurdu. Diğer muharebede dahi Atinalılar külliyen münhezim olarak firar etmişler iken, kendisi cümleden sonra muharebeden yüz çevirip, esnâ-yı avdetinde dahi bir derece izhâr-ı besâlet etmiştir ki, firârîleri ta'kib edenler üzerine hücûma cesaret edememişlerdir. Sokrat, işbu iki muharebeden başka vakitte Atina'dan dışarı çıkmamıştır. Sâir filozoflar, ulemâ ile ülfet ederek ma'lûmât-ı cedîde tahsîl etmek maksadıyle memâlik-i sâirede biraz vakit seyr ü seyahat eyledikleri cihetle Sokrat bu bâbda dahi, onların mesleğine muhalif hareket etmiştir. Çünkü kendi usul-i felsefesi tehzîb-i ahlâk ve ma'rifet-i nefs mesâilinden ibaret olup, bunlar dahi Atina'da kendi hemşehrileri içinde tahsil olunabileceğinden esfâr-ı ba'îde tekellüfâtını ihtiyâra hâcet görmemiştir ve bundan kat'-ı nazar memleketinde bulunarak hemşehrilerinin tehzîb-i ahlâk ve ıslâh-ı ahvallerine sa'y eylemeği vecîbe-i zimmet-i himmet addeylerdi. Hikmet-i edebiyye akvâlden ziyade ef'âl ile ta'lîm olunur bir ilim olduğundan evzâ' ve harekâtında akl-ı selîmin ira'e eylediği tarîk-i müstakîmden ser-ı mû inhiraf etmezdi. Bir def'a meclis-i belde âzâlığına ta'yin olunarak kanun mucibince beyân-ı re'y eylemeğe kasem etmiş olduğundan, ahalinin hilâf-ı kanun olarak dokuz nefer rüesâ-yı askerin katli hakkında vuku' bulan hükmüne re'y vermekten imtina' eyledi. Hattâ ziyade sâhib-i nüfûz olanlardan bir kaç zat kendisini tehdît etmiş oldukları halde, «ahaliye mümâşât için yemîninde hânis olmak bir ehl-i ırz adama göre yakışmaz», dedi. Sokrat işbu def'adan başka hükûmette bulunmayıp ahad-ı nâsdan ma'dûd olduğu halde, mücerred kemal-i iffet ve fazilet-i ahlâkı cihetiyle Atina'da bir derece i'tibar kesbetmişti ki, hakkında hükkâmdan ziyade tevkîr ve ihtirâm olunurdu. Umûr-ı zâtiyyesinin tesviyesine oldukça i'tina edip, kendi işlerine bakmayanları veyahut bu bâbda müsamaha ve ihmâl gösterenleri takbîh ederdi. Pejmürdelikle ihtişam beyninde hadd-i i'tidâl gözeterek daima temiz ve haline münâsib elbise telebbüs ederdi. Her ne kadar kendisi agniyâdan değil ise de, gınâ-yı tab' ve ulüvv-i cenâb ashâbından olup, dersine devam edenlerden dahi bir şey kabul etmez idi. Sâir filozoflar derslerini satıp, şâkirdlerinden hallerine göre akça aldıklarından bu bâbda Sokrat'a ta'n u ta'rizden hâli olmazlardı. Buna cevaben Sokrat dahi «fazilet-i ahlâk ta'limini san'at ittihaz etmiş olan bir adam, gûya ehl-i ırz adam yetiştirmek ve şâkirdini kendisine muhib eylemek mesâi'-i vâkı'asına bedel-i kâfi ve nef'-i vâfi değil gibi başka bir menfaat celbine nasıl kalkışabilir, anlayamam», derdi. Antifon isminde bir safsatacı, işbu gınâ-yı tab' hususundan dolayı kendisinin ittiba' etmek istemediği bir kaide-i edebiyyeyi beyâna tasaddi ile bir gün Sokrat'a dedi ki, «ta'lim ettiğiniz adamlardan bir şey kabul et-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

memenizde hakkınız vardır. Bu vechile hakikaten ehl-i iffet olduğunuzu isbat ediyorsunuz. Çünkü siz kendi hanenizi ve elbise ve eşyanızı satacak olsanız, bittabi' bedava veyahud dûn bahaya vermeyip, değeriyle füruhta sa'y edersiniz. Fakat bir şey bilmediğiniz, kendinizin dahi meczûmu olup, bu cihetle başkalarına bir şey ta'limine gayr-i muktedir olduğunuzdan, kendilerine ta'lim edemediğiniz şey mukabilinde şâkirdânınızdan ücret kabul etmek, mugayir-i nasfet olur. Şu hareket gınâ-yı tab'ınızdan ziyade iffetinize delâlet eder». Fakat Sokrat bu bâbda cevab-ı bis-sevâb i'tasıyla mumaileyhi bis-suhûle habt eylemiştir. Şöyle ki, «bazı şeyler vardır ki, hem hüsn-i istimâle, hem de sû'-i istimale kabildir. Bir adam kendi bahçesi mahsulünden bir dostuna biraz meyva ihdâ etmek ile satmak beyninde külli fark vardır», demiştir. Sokrat'ın sâir filozoflar gibi evkat-ı muayyenede ders okutmak için mahsûs mahalli olmayıp, usul-i tedrisi her nerede olur ise olsun yanında bulunanlar ile sohbet etmekten ibaret idi. Militos' Sokrat'a bazı şeyler isnad edip, ezcümle Atinalıların ma'budu olan ilâhlara itikad etmeyip, bir takım âliha-i cedîde ittihaz etmesinden dolayı itham etmiş ise de şu müddea mahz-ı iftira olup, çünkü Sokrat'ın bu bâbda mütemessik olduğu ve kendisinin re'yine müracaat edenlere tavsiye eylediği usul, daima Apollon kâhininin tenbihâtı vechile amel olunmak kaziyyesinden ibaret ve âlihata teveccühle ibadet olunmak iktiza edeceği hakkında mezkûr kâhine müracaat olundukça, «herkes kendi memleketinin usul ve âyini vechile icrayı ibadet etmelidir» deyu cevab zuhûr ederdi. Sokrat dahi tamam bu vechile hareket edip, ilahlara bazı karâbîn ve hedâyâ-yı cüz'iyye takdim ederdi. İşbu hedâyâ her nekadar cüz'î ve hakîr ise de büyük hediyeler takdim edenlerinki kadar makbûl olur i'tikadında idi. Çünkü, kudreti ancak buna müsaid olup ind-i ilâhîde ise kendisine takdîm olunan hedâyâ-yı külliyye hedâyâ-yı cüz'iyyeden ziyade rehîn-i kabul olamaz ve ehl-i salâhın halâs ve ubûdiyyeti her şeyden ziyade makbûl olur, i'tikadında idi. Sokrat'ın dua ve münacâtı gayet sade ve usul-i zühd ü takvâya pek muvafıktı. Şöyle ki, ta'yin-i matlab etmeyip, hakkında hayırlı olanın ihsan olunmasını niyaz ederdi ve derdi ki mal ve câh taleb etmek adetâ harb etmeğe veyahut zar atmağa müsaade istemek gibidir. Çünkü gerek harbin ve gerek oyunun neticesi ne olacağı bilinemez. Sokrat kendisine tereddüdü olanları ibadet-i âlihadan men' etmedikten başka, bil'âkis mübâlât-ı diniyyeleri olamayanları tarîk-i tedeyyüne tergîb ederdi. Aristodimus isminde birisi âliha-i Yunan'a i'tikad etmeyip, bunlara kurban

1. Atina şurâ ve hutebâsından bir zatur ki, bazı rivayete göre Sokrat hakkında olan azviyyâtının mahz-ı iftira olduğu tebeyyün etmesi üzerine mücâzeten katl olunmuştur. (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

takdim edenleri dahi tezyîf ettiğinden Sokrat'ın şahs-ı merkûmu tarik-i tedeyyün ü takvâya sevk ve idhâl eylediğini, Xénefon nakl ve beyan eylemiştir. Müellif-i mumaileyhin rivâyâtına göre, Sokrat, ahkâm-ı kaza-yı ilâhiyyenin temşiyyet-i umûrunun ademde dahi medhali olduğunu i'tikad eder idi. Sokrat fakir olup, fakat şu halinden pek hoşnud idi. Dostân ve şâkirdânın kendisine takdim ve kabulû için ibrâm eyledikleri hedâyâyı kabul etse, zengin olmak kendisince emr-i âsân olduğu halde, hedâyâ-yı mezkûreyi red ederdi ve zevcesi bu makûle usul-i hikmetten zevk almadığı cihetle zevcinin şu hareketinden münfa'il olurdu. Sokrat emr-i ma'işette bir derece muzâyaka ve zahmet çekerdi ki sâlif'üz-zikr safsatacı Antifon, Sokrat'ın şu haline ta'n u ta'riz ile, bu fakr u meskenete hiç bir esir bile tahammül edemez ve «kıyâfetin fakîrâne olduktan başka bir libâsı hem yazın ve hem de kışın giyersin ve daima yalın ayak gezersin» dedi. Fakat Sokrat cevabında, «eğer saadet, sia-i hal u tena'umdadır i'tikadında iseniz hata edersiniz. Her ne kadar ben zâhiren fakir görünüyor isem de senden ziyade saadet-i hâlim vardır, hiç bir şeye muhtac olmamak havass-ı ilâhiyyeden olup, bu cihetle insanın ihtiyâcı ne kadar az olur ise, ol kadar makām-ı rübûbiyyete mukarrib olur», dedi. Sokrat'ın fezâil-i ahlâkı cümlenin tahsîn ve ta'accübünü mucib olup, bahusus Atina'da fezâil-i ahlâka riayet edemeyenler bile bunun erbâbına ser-fürû' eyledikleri cihetle, Sokrat'ın şu hali şehr-i mezkûrda fevkalâde görünürdü. Binaenaleyh umûm ahali Sokrat hakkında fevkal-gāye hürmet ve ta'zim ve pek çok kesân kendisinden telemmüz ederler ve dersini dinlemeği ve kendisiyle sohbet eylemeği her türlü huzûzata tercih ederlerdi. Sokrat kendi nefsi hakkında şiddet edip, diğerleri hakkında imkân müsâid olduğu derecede lûtuf ve mülâyemet gösterdiğinden, şu hali bir kat daha celb-i kulûb-ı nâsa medâr olmuştu. Dersini istima'a gelen gençlere her şeyden evvel muhafet'ullah ve tarîk-i zühd ü takvâyı ta'lîm ve badehu şehevâta inhimâk insanın sermaye-i saadet-i hâli olan hürriyetinin insilâbına sebeb olduğunu beyan ve tavzîh ile, her halde hadd-i i'tidâle riayet lâzım geleceğini tefhîm ederdi, ve usûl-i tedrîsi musâhebet tarikiyle olup, bir gûne ders hazırlık âdeti değildi. İttifakî olarak zuhûr eden bir mes'ele üzerine bahis açar ve ibtida hall-i şüphe etmek isteyen bir adam gibi, bir mes'ele meydana koyup, ol bâbda verilen ecvibe üzerine bast-ı makāl ederdi. İşte her gün bir kaç saat bu vechile ilm-i ahlâk ta'limiyle iştigal edip, herkes bilâ-mâni' huzuruna dâhil ve sohbetinden faide-i külliyye hâsıl ederlerdi. Sokrat'ın her ne kadar te'lifâtı yok ise de usûl-i edebiyyesi ve bundan sûret-i bahsi Felâtun ve Xénefon'un âsârında meşhûddur. Çünkü Sokrat'ın şâkirdleri olan mumaileyhümânın Sokrat'tan naklettikleri mevadda ve ba-husus usul-i münâzarada meşhûd olan ittifakları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sokrat'ın usul-i müttahizesi olduğuna delil-i vâzıhtır. Usul-i edebiyyesi hakkında böyle denilemez. Çünkü Felâtun'un *Lisis* unvanıyla zabt eylediği bir muhavereyi okuduktan sonra, Sokrat'ın dahi kendisine dediği vechile, Felâtun Sokrat'a bazı söylemediği şeyler isnad ederdi. Fakat Xénefon bu bâbda daha ziyade şâyân-ı i'timad olup, çünkü mumaileyh Sokrat ile diğer bir zât beyninde vuku' bulan muhaverâtı, vuku'u üzre naklederdi. — Herkesi tarik-i tedeyyün ü takvâya sevk ve tergîb eden bir zâta küfür ve ifsâd-ı ahlâk isnâdıyla katline hükm olunması doğrusu garâib-i ahvâldendir. Vâkı'a şu zulm-i sarîh bir ihtilâl esnasında ve otuz hâkim-i zaman-ı fetret-nişânda vuku' bulmuştur. Bu vak'anın ne vecile olduğu ber-vech-i âti beyan olunur. - İşbu otuz hâkimden Karityas ile Elsibiyad vaktiyle Sokrat'ın şakirdi olup, fakat bunların sû'-i ahlâkları Sokrat'ın ta'lim eylediği usul-i hikemiyyeye tevâfuk eylemediği cihetle, ondan ikrah etmişlerdi. Sokrat agrâz-ı nefsâniyyesine inhimâkinden dolayı bî-muhâba kendisi tevbîh eylediği cihetle, Karityas Sokrat'ın en büyük düşmanı olup, mesned-i hükûmete geçtikte, Sokrat bunların mezâlim-i vâkı'asına kat'a tahammül edemeyip, haklarında serbestâne söz söylerdi. Hattâ her gün ahaliden bir çok bî-günahları katleylediklerini gördüğü cihetle, bir mecliste demiştir ki, «ra'y etmek üzere kendisine bir miktar inek teslim olunan bir adam bu inekleri günden güne zebûn ve adedleri noksan olarak getirdiği halde kendisinin nâ-ehil çoban olduğunu i'tiraf etmez ise pek garib olur.» Otuz hâkimin ashâb-ı nüfûzundan olan mumaileyhümâ Karityas ile Harikles Sokrat'ın şu misâlden muradı kendileri olduğunu fehmeylediklerinden, evvelâ Atina'da fenn-i hitabet ta'liminin men'i hakkında bir kanun vaz' eylediler ve her ne kadar, Sokrat hiç bir vakitte bu san'atı icrâ etmemiş ise de, bundan murad kendisi olup, bu tarîk ile âdeti üzere dostları ile ilm-i ahlâka dair sohbet eylemesinin men'i dâiyesinde bulunduklarını teferrüs eyledi. Bunun üzerine kanun-ı mezkûrun vâzı'ı olan mumaileyhümânın nezdine gidip, istizâh-ı merâm eyledi ve irad ettiği es'ile-i dakîkaya cevab vermekte muzdarib olduklarından genç adamlarla musahebet etmek kendisince memnu' olduğunu kat'iyyen beyan eylediler. Sokrat sinn-i şebâbetin kaç yaşına kadar şümûlü olacağını onlardan sual etmesi üzerine, otuz yaşından aşağı olanlara genç nazarıyla baktıklarını söylediler. Sokrat buna cevab vererek, «meselâ birisi gelip, Harikles veyahut Karityas neredедir, diye sual etse hiç cevab vermeyeyim mi», dedikte Harikles, «evet» deyip Karityas dahi «senin makālâtından sem'lerine fütûr gelmiş olan bir takım eşhâsı şimdiden sonra başına cem' edemiyeceksin,» dedi. Sokrat, «bana tâbi' olanlardan birisi, merhamet ve nasfet nedir, deyu sual eder ise, yine cevab vermeyeyim mi», dedikte, Harikles, «evet çobanlar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bile su'al etse yine cevab vermemelisin ve sen de ineklerin adedini azaltmamalısın», dedi. Bunun üzerine Sokrat, salif'üz-zikr sığır misâli mumaileyhümâyı ziyade izgâb edip, hakkında fevkal-gâye husûmetlerini celbetmiş olduğunu fehm eyledi.

Fakat Sokrat'ın fezâil-i ahlâk ile şöhreti olduğu cihetle bir dava ikâmesiyle murafa'asının icrâsı enzâr-ı nâsda müstehcen olacağı cihetle evvel emirde namus ve i'tibarının kasrı iktiza edeceğini tasavvur eylediler. Aristofan nâm bir zât *Sehâb* isminde bir komedya tanzim edip bunda Sokrat gûyâ bâtılı hak sûretinde ira'e eylemek usulünü ta'lim eylediği gösterildi. İşbu komedyanın Sokrat hakkında sû'-i te'siri müşahede olunmakla Militos bir takım ithâmâta kıyam ile evvelâ, Sokrat Atinalılar'ın ma'budu olan ilâhları inkâr ile âlihâ-i cedîde ittihaz ve sâniyen gençleri ifsâd edip, yani bunlara vâlideyn ve akrabalarına ve hükkâma hürmet etmemeği ta'lim eylediğini iddia ve işbu iki cinayetten dolayı katlini talebeyledi. Otuz hâkim ve bahusus sâlif'üz-zikr Karityas ile Harikles'in Sokrat hakkında her ne kadar husûmetleri derkâr ise de, eğer kendisi bazı mertebe sûret-i müdârâ göstermiş olsaydı katline hükmetmeleri müşkildi. Fakat def'-i da'vada ziyade salâbet ve ulüvv-i cenâb izhâr ve hattâ bazı mertebe kabahatli olduğuna hamlolunur mütalâasıyla, cezâ-yı nakdî vermekten dahi imtina' edip bahusus ne makule cezaya müstahak olduğu kendisinden soruldukta bakıyye-i ömründe şehremânetinde ikame olunarak beytü'l-mâlden infak olunmağa müstahak olduğunu kemal-i mekânetle söylediği cihetle, hükkâm, şu harekâtından bir kat daha münfa'il olarak katline hükmettiler. Lisiyas isminde bir filozof Sokrat'ın bera'at-i zimmetine dair bir makale tanzim edip, huzûr-ı hükkâmda kıra'at eylemek üzere kendisine i'ta ettikte Sokrat bunu mütalâa eyledikten sonra, «pek âlâ olmuş, fakat benim işime yaramaz», diyerek sahibine iade eyledi. Lisiyas, «madem ki tahsin ediyorsunuz, niçin işinize yaramaz», diye sual ettikte, «azizim, bazı elbise ve ayakkablar pek âlâ oldukları halde bana elvermez denilemez mi», diye cevab verdi. Filvâki' makale-i mezkûre pek beliğ ve müessir idiyse de Sokrat'ın istikamet ve hulûs-ı taviyyetine nâ-çesbân bir sûrette kaleme alınmıştı. Sokrat katline hükmolunduktan sonra, mahbesine götürülüp, baldıran otu hülâsası tenâvülünden bir kaç gün sonra vefat eyledi. Ol vakit Atina'da katline hükmolunanlar bu suretle idam olunurdu. Diogène Laërce'in beyanına göre Sokrat iki def'a te'ehhül etmiştir. Fakat bunlardan yalnız Xanthippe ma'ruf olup, bundan Sokrat'ın Temperokles isminde bir oğlu tevellüd eylemiştir. Merkume sû'-i ahlâk ile meşhur olup, Sokrat bunun her türlü ezâ ve cefâsına tahammül ederdi. Ve «eğer refaketine tahammül edebilir isem artık dünyada benim için tahammül olunmayacak bir şey kalmaz i'tikadında ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğumdan bunu tezevvüc eyledim», derdi. Sokrat bazı hâlâtta kendisine efkâr-ı sâibe ilkā eder bir periye mukarin olduğunu iddia eder idi. Felatun ve Xénefon ve diğer kudemâ-yı müellifîn bunu zikr etmişler ve hattâ Plutark ve Apole ve Maksim bu bâbda birer kitab te'lif eylemişlerdir. Sokrat şâkirdlerine «min haysü'l-irade mematta ve tabiat cihetiyle hayatta ölünüz», derdi. Katlolunacağı vakit zevcesi feryad ve figana başladıkta Sokrat, «niçin ağlıyorsun» diye sual eyledi. «Seni bi-gayr-i hakkın katledecekler onun için ağlıyorum», dedikte «şaşkın ya bi-hakkın mı katlolunmaklığımı ister idin» dedi. Bir genç adam emr-i tezevvüçde kendisiyle istişâre ettikte, «sakın sen de balığın ağ ile uğradığına uğramayasın. Çünkü hariçte olan balık ağın içine girmek ve içindeki dışarı çıkmak ister», dedi. «Hayvânâtın en güzeli hangisidir» diye sual olundukta, «kadındır» dedi. «İnsanların hükûmdârdan menfaati nedir», diye su'al olundukta «irâdetleri olmayarak onlara edeb ta'lim eder», diye cevab verdi. «Aşk hayvanın bekası için halkolunmuş bir kuvvet olup, hayvanı mucib-i tenasül olan kurbüne sevk eder ve hayvanın şahsı bâki kalamaz ise de bu vechile nev'i bâkî kalır», dedi. «Âşıkın en güzele muhabbeti bundan hâsıl olacak semerenin en güzel olması hikmetine mebnîdir», derdi. «Niçin hiç bir vakit sende eser-i hüzn görülmez» diye sual olundukta «zâyi' olduğu halde mucib-i keder olacak hiç bir şeye mâlik olmadığım içindir», dedi. «Fezâil-i ahlâktan bî-behre olmak mevte mu'adildir. İnsan, icrâsını istihsân etmediği fi'li hatırına getirmemelidir, her şahsın atiyyesi himmetine göredir. Şehevâtına esir olanların hürr ve fâzıl olabilmesi kadar istib'ad olunacak şey yoktur. İnsanı kavliyle değil, fi'liyle imtihan etmelidir. Etibba hastegânın sebeb-i selâmeti olduğu gibi, kavanîn dahi mazlûmînin sebeb-i selâmetidir. Vermeyecek şeyi vermek ile verilecek şeyi vermemek müsâvidir. Uyku küçük ölüm ve ölüm büyük uykudur», derdi.

Münif Paşa (Konstantinidi, Müntehâbat-ı âsâr-ı Osmaniye, 1288/1871, s. 39-45).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI

İMLÂ MESELESİ

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 1278 senesi Zilkadesinin onüçü tarihinde (1 Mayıs, 1862) Münif Efendi'nin husus-ı mezkûra dair telâffuz eylediği makaledir :

Cemiyetimiz maksadının husûlüne medâr olacak vesâilin en kavi ve mühimini, bugün size arz ve beyan ile, cümleden akdem bu husus hakkında nazar-ı dikkatinizi davet ederim. Yani bizce müsta'mel olan usul-i kitâbetin ıslâhıyle okumak ve yazmak tarîkinin mümkün mertebe teshîli madde-i mu'tenâ-bahâsını söylemek isterim.

Usul-i hâzıranın tahsil-i kitâbet hakkında ne derece müşkilâtı olduğu erbâb-ı dikkatin ve ba-husus (El-eşyâ tenkeşifü bi-azdâdihâ)[1] mefadınca milel-i sâire hutûtuna vukufu olarak, ikisi beyninde mukayese ve muvâzeneye muktedir olan zevâtın ra'nâ malumlarıdır. Elyevm müstamel olan yazılarımıza hareke konulmak âdet olmadığından, her kelimenin beş on suretle okunmağa kabiliyeti olup, şu mahzûrun def'i için, bil-farz lisan-ı arabda mevcûd harekât isti'mâl olunsa dahi, husûl-ı maksada kâfi olamayacağı derkârdır. Eğerçi erbâbı ellerine aldıkları yazıyı kemâl-i suhûlet ve sür'atle okuyabilirler ise de, bu derece meleke tahsili kesret-i iştigalden nâşi, kelimâtın suver-i tahririyyesiyle kesb-i ülfet ve muvâneset olunarak, mânâsı malum olduğu cihetle olup, yoksa mefâdı mechûl ibârât ve ba-husus gayr-ı me'nûs olan esâmi ve kelimât sahihi vechile telâffuz olunamaz. Meselâ, yalnız üç harften mürekkeb olan اون[2] kelimesi türkçede manîdâr olarak üç ve كورك[3] kelimesi altı suretle telâffuz olunabilir, siyak ve sıbak karinesiyle bu makuleler mânâ-yı maksûd üzere okunur ise de, bittabi karâîn-i mezkûreden âri bulunan â'lâm ve esmâ-yı gayr-ı ma'lûmenin ber-minvâl-i muharrer suret-i telâffuzları bilinemez. Bir de bizim yazılarda ism-i has tabir olunan â'lâm ile kelimât-ı sâire beyninde tahriren bir fark olmadığından bunun dahi kitâbet-

1. «Eşya zıtlarıyla anlaşılır».
2. Ün, un, on okunabilir.
3. Kürek, çevrek, kürk, körük, görk, görün okunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çe bazı mertebe tekemmülâtı ve erbâb-ı mütâla'aya müşkilâtı müstelzim olduğu ta'riften müstagnidir.

Bizde tâ'allüm-i kırâat ve kitâbet hakkında derkâr olan su'ûbet, yalnız bunlardan ibaret olmayıp, bir iki yüz seneden beri ittihaz olunan usul-i terkibiye ve arabî ve fârisi kelimâtın ihtilâtı dahi munzam olarak, ifade-i meram edecek kadar tahsil-i kitabet nihâyet derece tas'îb olunmuştur. Şu müşkilâta galebe etmek dahi hayli zamanlara mütevakkıf olup, insanın tederrüs ve ta'allümü müsaid olan ömrü ancak buna kifâyet eylediğinden, ekseriya Memâlik-i Mahrûsa ahalisi bu sebebe mebnî kitâbetin mücerred bir vâsıta olduğu kemâlât-ı lâzımeden mahrûm kalmaktadır. Eğerçi vesâit-i teshiliye-i sâirenin derece-i kifâyede olmamasının dahi bu bâbda tesiri var ise de, bizde okumak ve yazmak bilenlerin nedretine başlıca sebeb müşkilât-ı meşrûha idüğü bî-iştibâhdır.

Avrupalıların yazılarında müşkilât-ı mezkûre olmadığı misillû, usul-i talimiyye dahi mümkün mertebe teshîl olunduğundan, altı yedi yaşında çocuklar pekâlâ okuyup yazmak öğrenirler ve zükûr ve nisâdan uşak ve amele gürûhuna varıncaya kadar ifade-i merâma muktedir olacak derece kitâbet tahsil ederler. Bu cümle ile beraber bizim yazının bir su'ûbeti daha olup, terbiye-i âmme hakkında bunun dahi bir mahzûr-ı kavî olduğu derkârdır. Şöyle ki, intişâr-ı maârife vâsıta-yı kaviyye olan san'at-ı tıbâ'ate elverişli olmayıp milel-i sâire yazıları yalnız hurûf-ı hecâları adedince otuz kırk cins hurûf ile istedikleri kitâbı tab' etmek mümkün olduğu halde, bizde nesih yazı ile bir kitab basmak lâ-akal beş yüz cins ve ta'lik için bunun iki üç misli hurûfa mütevakkıf olduğu bu san'at erbâbının ma'lûmudur. İmdi, maksadımız olan intişâr-ı fünûn kaziyye-i hayriyyesine dest-res olmak üzere, ta'allüm-i kitabete mâni olan şu müşkilât-ı hâzıranın indifâ'ına çalışmak bizce akdem-i tedâbir ve ehemm-i mehâmdır zan ederim.

Şu maksada vasıl olmak için iki tarîk vardır. Birisi, kelimât yine hey'et-i hâzıra üzere ibkâ olunup, fakat alt ve üstlerine harekât-ı ma'lûme ile bir takım işârât-ı cedîde vaz' olunmak ve diğeri dahi hurûf-ı mukatta'a ile tahrir olunup, bil-cümle elsine-i ecnebiyyede olduğu misillû iktizâ eden harekât-ı hurûf sırasında yazılmaktır. Birinci tarîk dahi husûl-ı matlaba kâfi gibi görünür ise de, harekâtın hurûfdan münfek olarak kelimâtın zîr ü bâlâsında bulunması aşağı veyahut yukarı satıra müteallik olduğu bilinemeyerek teşviş-i zihni müeddi olacağı misillû, hem hurûfa ve hem de zîr ü bâlâsındaki harekâta sarf-ı efkâr ile hayli zahmet çekileceği şöyle dursun, hele tıbâ'at hususunda fevkal-gâye müşkilâtı davet edeceği umûr-ı vâzıhadandır. Fakat şıkk-ı sâniyede şu tekellüfât ve müşkilâtın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hiç birisi olmayıp, gerek okuyup yazmak ve gerek kitab basmak için bunun bil-vücûh rüchâniyeti bâhirdir.

Usul-i câriye-i kitâbete biraz ba'idce görünen şu kaidenin mevki'-i icrâya konularak, hakkında kabul-ı âmme istihsâli mevadd-ı müşkileden olup, bu babda mevâni-i azîmeye tesadüf olunacağı bî-iştibâh ise de, ashâb-ı akl-ı selim şu usulün fevâid ve muhassenât-ı bî-nihâyesini teslim ederek, derkâr olan mehâziriyle beraber hüsn-i kabul ve ittihazında tereddüd etmeyecekleri meczûmdur. Ve bu usul üzere elifba cüzleri ve bazı küçük kitab ve risâleler tab' ve neşrolunduğu ve bazı mekteblerde çocuklara okutulup tesirât-ı serî'a ve hasenesi anlaşıldığı halde, mürûr-ı zaman ile cümle indinde münteşir ve makbûl olması me'mûldur.

Münif Paşa, (Mecmua-i fünûn, nr. 14, Safer 1280/ Temmuz 1863, s. 74-77).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII

İMLÂ MESELESİ

Huzur-i hazret-i vekâlet-penâhîye 1280 senesi Safer'in yirmisi (27 Temmuz 1863) tarihiyle muahharen Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından takdim olunan takririn suretidir :

Ahund-zâde Binbaşı Mirza Fethali tarafından huzur-ı maarif-nüşûr-ı hazret-i sadaret-penâhilerine takdim olunup, lutfen cemiyet-i çakerânemize havale buyurulmuş olan, resm-i cedid-ı hattın lüzûm ve muhassenâtı tezekkür ve mütalâa olunmak üzere, mumaileyh Mirza Fethali dahi hazır olduğu halde, merkez-i cemiyette akd-i encümen olunarak, hatt-ı mezkûr lede'l-muâyene mucidinden istizâh-ı merâm olundukta, elyevm beyne'l-islam müstamel olan resm-i hat, elfâzın manâ-yı maksûd üzere kıraatına müsaid olmayıp, her kelime beş on suretle telâffuza kabil olduğundan, bu keyfiyet daima erbâb-ı mütâlaaya mucib-i işkâl ve ba-husus memâlik-i islâmiyede okur yazar adamların nedretine sebeb-i müstakil olduğundan bahisle, kendisinin işbu tasavvur ettiği resm-i cedid, mehâzir-i mezkûreyi dâfi olup, ittihâzı, usûl-i kitâbeti fevkal-gâye teshil ederek, bunun dahi umum nâs beyninde intişâr-ı maarif hakkında tesir-i azîmi olacağını ve resm-i hutûtun umûr-ı dîniyyeye ta'alluku olamayıp, ba-husus hatt-ı kadîm bad-el-islâm suver-i adîdeye münkalib olduğundan, resm-i cedîdin kabul ve istimaline şer'an dahi bir mani-i sahih olamayacağını beyan ve işbu usul-i cedîdenin her vech ile fevâid ve muhassenatı derkâr ise de, hakkında kabul-i amme istihsali, derece-i istihalede umur-ı müşkileden olduğunu kendisi dahi mukirr idüğünden, ileride faidesi görüldükçe münteşir olur emeliyle şimdilik yalnız hutût-ı saire-i islâmiyeden addolunmasına müsaade buyurulduğu halde şu iftihâr ile iktifâ edeceğini ilâveten irâd ve ityân eylemiştir. Gerek işbu mecliste ve gerek bir hafta sonra mucid-i mumaileyhin gıyabında akdolunan mecliste şu meselenin ibaret olduğu üç ciheti dahi yani, evvelâ usul-i hâzıra ıslah ve ikmâle muhtac mıdır, sâniyen şu esas kabul olunduğu halde usul-i marûza, tamam-ı suret-i matlûbeye muvafık mıdır, sâlisen bu makule ıslâhâtın ittihaz ve tamimi mümkün müdür, meseleleri alet-tertib başka başka mevki-i te-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zekkür ve mütalâaya konularak, âzâdan bazıları esas-ı maddeyi ki usûl-i hâzıranın ıslâha ihtiyacı kaziyesidir, teslim etmeyerek, bu yolda her türlü tadilât lisan-ı arabînin kavâid-i esasiyyesini ihlâl edeceğini ve ezmine-i kadîmede Bağdad'da ve Endülüs'te teşekkül eden düvel-i islâmiyye hülefâ-yı Benî Ümeyye asırlarında yine resm-i ma'hûd müstamel olduğu halde Arablar ulûm ve maarifte muasırları olan milel-i sâireye tefevvuk etmiş olmalarına nazaran, hatt-ı kadîmin iddia olunduğu vechile, mâni-i feyz ü terakki dahi olmadığına delil-i kâfi olacağını zikir ve beyan etmişler ise de, ekseriyet, bunu bil-külliye red ederek, bizde bir kaç sene mektebe devam eden mübtediler en sade kitabları bile doğru okumağa muktedir olamayıp, halbuki usûl-i matlûbe üzere bulunan Avrupa yazıları bir kaç ayda pek âlâ ta'allüm olunduğuna ve müntehîler ellerine aldıkları yazımızı siyak u sibak karinesiyle doğru okuyabilseler bile, şu keyfiyet zahmet ve tekellüften hâli olamayıp, gayr-ı me'nus olan esâmi-yi ricâl ve büldânın ise suret-i mevzu'ada telâffuzu adîmü'l-imkân bulunduğuna nazaran, usûl-i hâzıranın ıslâha ihtiyacı derece-i bedâhette olduğundan, bunun mevzû-ı bahs edilmesi bile iktiza etmeyeceğini ve şu esas, cemiyet-i âcizânemizin evâil-i teşekkülünde bid-defaat dermeyân ve ittifak-ı ârâ ile kabul ve teslim olunup, hattâ yetmiş sekiz senesi Zilkadesi'nin on üçünde izzetlü Münif bendelerinin bu bâbda bir makale dahi irâd eylemiş olduğunu beyan etmiş olmasıyla, bahs ve makal ikinci cihete yani Ahundzâde resm-i cedîdinin husul-i maksada kâfi olup olmayacağı meselesine intikal etmiş ve resm-i mezkûr nazar-i dikkat ve im'ân ile mütalâa olundukta, tahrirde suhûlet olmak üzere hurûf-ı kadîmenin noktaları ilga olunup, yerlerine diğer bir alâmet-i muttasıla vaz'ından ve kelimâtın gereği gibi telâffuz olunması için bazı harekât-ı cedîde ihtirâ'ıyle bunların milel-i ecnebiyye hutûtu misillû hurûf sırasında tahririnden ibaret olduğu anlaşılıp, bu suret tamam kelimâtın doğru kıraat olunmasına kâfi olduğu ve mucid-i mumaileyhin gerek bazı hurûf-ı kadîmede icrâ eylediği ta'dilât ve gerek yeniden ihtirâ ettiği eşkâl-i harekât bir suret-i makbûlede olarak şâyân-ı tahsin bulunmuş ise de, erbâbı indinde malûm olduğu üzere, zaten resm-i kadîm basmaca pek çok tekellüfâtı mucib olup, ta'dili efkârını dâ'i olan esbâb-ı kaviyyenin birisi dahi bu olduğu halde fenn-i tıbâ'ata elverişli olması tarafına atf-ı nigâh-ı dikkat olunmaması rey-i âcizânemize göre tecviz olunmamalıdır. Bu misillû resm-i hat ta'dil ve ıslâhının ittihaz ve tamimi bahsine gelince, kulları dahi mucid-i mumaileyh gibi bunun kemâl derecede umûr-ı müşkileden olması itikadında olup, ber-minvâl-i muharrer mukaddema cemiyet-i âcizânemizde şu usûlün bil-vücûh fevâid ve muhassenâtı tasdik ve teslim olunmuş iken, mücerred icrâsında derkâr olan müşkilât-i azîmeye mebnî, şimdilik mecbûren sarf-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nazar olunmuş idi. Bâlâda zikr olunduğu üzere, Ahund-zâde dahi şu mütalâaya mebnî usûlünün şimdiden tamimi dâ'iyesinde olmayıp, yalnız hutût-ı sâire-i islâmiyye sırasına vaz'ı arzusunda bulunduğundan, şu iltimâsının rehin-i is'âf buyurulması rey-i âliye menut mevâddan olduğu ve işbu usul-i cedîde her ne kadar müşkilât-ı vâkı'anın def'ine kâfi olamaz ise de mucid-i mumâileyhin bu bâbda vuku'a gelen mesâ'i ve ihtimâmı tahsin ve sitâyişe şayan bulunduğu derkârdır ve telif-gerdesi olan tiyatro hikâyeleri dahi serâpâ mütâlâa kılınmıştır. Bunlar, memâlik-i şarkiyyede münteşir bazı efkâr-ı bâtılanın cerh ve tezyifi maksadıyla tasavvur ve tertib olunmuş mebâhis-i hakîmâneyi müştemil olup, mütalâası mucib-i fevâid olacağından bi-mennihi Taalâ ileride, cemiyet-i âcizânemiz tarafından lisan-i Osmanîye tahviliyle tab' ve neşrine ibtidâr kılınacaktır. Müellif-i mumaileyh elsine-i şarkıyye ve garbiyyeden dört beş lisana lâyıkıyla aşina ve neşr-i maarif emr-i ehemmine hizmetle ibraz-ı mâye-i vatanperverî ve fütüvvet eylediği cihetle tevkîr ve ihtirâma ehliyeti rûşenâ olduğundan şu münâsebetle cemiyet-i âcizânemizin kendisiyle kesb-i muarefe ve ülfet eylemesi medâr-ı mesar ü mefharet addolunduğu, muhât-ı ilm-i âli-yi vekâlet-penâhileri buyuruldukta ol-bâbda ve her halde emr ü ferman hazret-i menlehül-emrindir.

(Mecmua-i fünûn, nr. 14, Safer 1280 / Temmuz 1863, s. 70-74).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVIII

FEVÂİD-İ TURUK

Bir memlekette yolların hali ahâlisinin derece-i medeniyetlerini bilmek için bir mikyâs-ı sahîh olup, bunların ta'addüd ve intizâmı sekenesinin servet ve saadet-i hallerine delâlet eder.

Binaenaleyh, yolları olmayan veyahut olup da uygunsuz halde bulunan bir memleket a'zam-ı vesâil-i ma'mûriyetten mahrûm kalmış olur, çünkü yollar cism-i memleketin mâye-i nümüvv ve hayatı olan urûku demek olup, kanı mesâbesinde olan mahsûlât-ı arziyye ve sınâ'iyye onlardan cereyan eder.

Cism-i memleketin nema ve takviyeti için iktizâ eden madde-i hayatiyyenin kalb menzilesinde olan makarr-ı hükûmetten en mütebâ'id âzâsına sür'at ve sühûletle muvâsalatı yolların kifâyet edecek derecede müteaddid ve istikametlerinin vech-i münâsib üzere muntazam olmasına ve mümkün mertebe mevâni'-i tabiiyeden sâlim bulunmasına mütevakkıf olup, madde-i hayatiyye-i mezbûre daima kesret üzere cevelân etmedikçe, cism-i memleket behemehal helâk veyahut bî-mecâl olur.

Yollar hayfâ ki, nev'-i insan hakkında derece-i menfaat ve ehemmiyeti lâyıkıyle bilinmemiş şeylerden olup, cism-i memleketin bâ'is-i hayat ve âfiyeti olmak hasebiyle, derkâr olan menâfi'-i azîmesi her yerde kesret üzere bulundurulmasını istilzâm etmiş ise de, ibtidâ icâd ve inşaları esbâb ve tarihi tahkikatının ihmâl olunup, unutulmasına dahi yine bu madde sebeb olmuştur. Filhakika bir şeyin benî Âdem hakkında fâidesi ne kadar ziyade olur ise, ol şeyin asıl ve hakikat ve fâidesine dair ma'lûmâtın tahsilinde ol kadar tekâsül olunup, tahkik ve tafahhus olunmadığı kazâyâ-yı müsellemedendir. Meselâ ecsâm-ı uzviyenin hayat ve neşv ü nemâsı mutlaka su ve hava ve ziyâ ve hararete muhtac olduğu halde, ekser-i nâs bunların takdir-i kıymet ve tahkik-ı mahiyetinden gaflet üzre bulunurlar.

Bu kadar fevâid-i külliyeyi mutazammın olan yolların kadr ve kıymeti sehlü'l-mürûr yolları olmayan memleket sekenesiyle, müteaddid ve muntazam yolları bulunan memâlik ahâlisinin refâh ve rahat ve servet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve saadet cihetleriyle, beyinlerinde meşhûd olan fark-ı azîm mütalaa olduğu halde gereği gibi anlaşılır ve turukun fevâidi hiç bir yolu olmamak üzere farz olunan bir memleket ahalisinin haline nazaran daha iyi meydana çıkacağından bu dahi ber-vech-i âti bir misâl ile beyan olunur.

Bilfarz, bir kimse İstanbul'dan Vidin'e gitmek murad edip, halbuki işbu iki mahall beyninde asla bir yol bulunmasa, evvel emirde acaba bu adam ne vechile yolunu bulup, mahall-i maksûduna vâsıl olabilecek suali hatıra hutûr eder. Ve hattâ şu maksadın husûlü gayr-ı mümkündür efkârına zehâb olunur. Eğer farz eylediğimiz yolcu hareket edeceği istikametin garb-ı şimalî olduğunda ma'lûmatı olsa bile, şems ekseriya, gündüz ve kevâkib dahi gece sehâb ile mestûr olduğundan ve mahalleyn-i mefrûzeyn beyninde asla bir yol olmamak münasebetiyle, gerek mühendis ve gerek bir pusulanın dahi mevcûd olmaması icâb-ı halden bulunacağından, yine menzil-i maksûduna vâsıl olamayacağı derkârdır. Farz edelim ki, yolcu bir kaç gün hareket etmiş olsun ve kendisinin dahi ormancılık fenninde mahâret-i kâmilesi olarak bir ormana tesadüf eylediği halde, gerçi ağaçların şimalî taraflarında tekevvün eden yosun kendisine mümkün mertebe bir kılavuz hükmünde olabilir ise de, bunun dahi bir müddet geşt ü güzârdan sonra bir iânesi olamayacağından, nihayet şol mertebe şaşırır ki şemsi garb tarafından tulû' ve şark tarafından gurûb edip, nısfü'n-nehârda dahi cihet-i şimaldedir zanneder.

İşbu yolcunun bilfarz tâli'i yaver olarak istikamet-i matlûbesi cihetine bir müddet devam etmiş olsa bile, daima bu istikamet üzere gitmesi gayr-ı mümkündür, çünkü farz olunan yolcunun önüne bir orman tesâdüf eylediği halde, bir memerr bulmak garaziyle ağaçların aralarından öteye beriye dolaşır iken, evvelki istikametini dahi kayb edip, sergeşte-i vâdi-yi hayret olacağı bî-iştibâhtır.

Mezkûr yolcunun önüne bir bataklık tesadüf etse, acaba ne yapsam ve hangi taraftan geçsem diye bir zaman mütehayyir ve muztarib kaldıktan sonra çamurlara batarak ve hezâr mihnet ve meşakkat çekerek, nefsini tehlikeye ilkâ ile mürûr etmeğe mecbûr olur.

Ve eğer esnâ-yı râhta önüne bir dağ tesadüf edip, kendisinin dahi fenn-i topografyada ma'lûmâtı olduğu halde, cebel-i mefrûz eteklerinden dolaşmak vusûl-ı ser-i menzil-i merâma eshel-i tarîk olmasından bîhaber olup, bu cihetle evvelâ hezâr zahmetle re's-i cebele su'ud ve yine bir o kadar meşakkatle nüzûl eder ve bundan sarf-ı nazar bir uçurum tesadüfünde onu dahi aşmağa mecbûr olarak envâ'-ı muhâtarâta dûçâr olur.

Ve güzergâhına bir ırmak veyahud bir çay tesadüf edip de bunların bir geçit mahalli olmadığı ve kendisi dahi yüzmek bilmediği halde, kar-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şı yakaya geçilebilecek bir yol buluncaya kadar menba'ı cânibine müteveccihen hayli mesafe kat' edip, karşı tarafa mürûr ettikten sonra dahi istikamet-i aslîyesi üzere yoluna devam için geriye avdet etmeğe ve işbu müşkilâttan başka yol olmayan memlekette bittabi han ve emsâli levâzım-ı zarûriye tedârikine mahsûs mahaller dahi bulunamayacağından, def'-i cû' için ekmek bulamayıp, hudâyî - nâbit nebâtât ve sayd edebileceği bazı hayvânât ile ta'ayyüş etmeğe mecbûr olur. Eğerçi hareket eylediği mahalden bir mikdar azık almış olsa bile, nihayet on günlükten ziyade olamayacağından, bunu sarf ve istihlâk eyledikten sonra ekle sâlih nebât ve hayvan bulamadığı halde, esnâ-yı râhta açlıktan telef olması ihtimali dahi aşikârdır.

İşte böyle asla yolu olmayan bir memlekette geşt ü güzâr eden yolcu ile yolları gayet muntazam ve ba-husûs demiryolları olan bir memleket yolcuları beyninde sür'at ve istirahat cihetleriyle derkâr olan farkın ne mertebe azîm olduğu ta'riften müstagnîdir. Lâkin her ne kadar meşâhir-i hükemâdan doktor Johnson «Bir güzel yol üzerinde seri'ü's-seyr bir araba ile gitmek gibi ruha zevk olmaz» demiş ise de, yolculara mahsus olan işbu zevk-i ruhanî yolların umûm ahali hakkında meşmûl olan menâfi-i maddiye-i bî-nihâyesine kıyasen lâşey hükmünde kalır. Çünkü bir memlekette usul-i müstahsene üzere yollar inşa olunarak, vesâit-i nakliyye istihsal olunduğu, Cenab-ı Hakk'ın benî Ademe ihsan buyurmuş olduğu niam-ı gayr-ı mütenâhiye husule geldikleri mahallerde çürüyüp mahv ve telef olur.

Rumeli ve Anadolu'nun ekser mahallerinde ve alel-husus sahile bu'diyeti olan yerlerinde çıkan her türlü hâsılâtın bis-suhûle mahall-i sâireye nakl olunmak üzere münasib yollar bulunmadığı cihetle, mahallerinde bî-itibar kaldığı ve bu keyfiyet pek çok arazî-yi münbitenin harasetinden hali bırakılmasına sebeb-i müstakil olduğu cümlemizin ma'lûmudur.

Amerika'da Newyork eyaletinin şimal tarafında vâki maadin dahi bu kabilden olarak semeresiz kalmış gibidir. Çünkü dağlar aralarından mürûr eden yolların ziyade sarp ve uygunsuz olmasından nâşi, madenin masârif-i nakliyyesi kendi bahâsını tecâvüz eder. Ve İspanya'da dahi ücret-i nakliyyenin kıymet-i eşyadan ziyade olması cihetle, bir kaç sene mütevâliyen mahsulât-ı arziyyenin adeta bulunduğu mahallinde çürüdüğü görülmüştür ve yine bu sebebe mebnî memleket-i mezkûrenin bazı mahallerinde koyunlar yalnız yapağısı için kesilip etleri atılır ve Brezilya'da dahi bazı hayvânât mücerred derileri alınmak için boğazlanır. Zikr olunan müşkilât ve itlâfât bir memlekette hemen hiç yol bulunmamasından neş'et eden âsâr olup, fakat mevcûd bulundukları surette dahi onların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

emr-i inşâlarında derecât-ı muhtelife üzere sarf olunan mesâ'i ve dikkate nisbeten umûr-ı nakliyyede hâsıl olacak sür'at ve istirahat ve ehveniyet cihetleriyle, beyinlerinde bulunan fark alel-husus ashâb-ı zirâ'ate göre ekseriya zan ve tasavvur olunan derecenin ma-fevkındedir.

İmdi, işbu farklardan en mühim olanı, bir yolun tûlen olan meylinde bulunup, çünkü bil-farz bir tarîk iki bin zirâ' imtidâdında ve yüz zirâ' irtifâ'ında olsa, ol tarîkin meyli yirmide bir olmakla tarîk-i mefrûz üzerinde meyli cihetiyle cerr olunan bir sıkletin yirmi cüz'ünden bir cüz'ünün yüz zirâ' irtifa'ında olan mahalle hakikat-i halde amûden ref' olunmuş olduğu berâhîn-i cerr-i eskâl ile isbat olunur. Lâkin bu derecede olan bir meyil üzerinde bir beygirin ufka muvâzi bir tarîkte cerr edebileceği sıkletin ancak nısfını cerr edebildiği bit-tecrübe malum olduğundan, tarîk-i mefrûz üzerinde ufkî bu yolda bir beygir cerr edeceği sıklet için iki beygirin icâb eylediği ve bu cihetle eğer tarik-i mezkûrun inşâsı, bir mühendis-i kâmil uhdesine havale olunarak, dağ ve tepe misillû mürtefi mahaller üzerinden mürûr etmekten ise, onların etrafından dolaştırılarak yahut âhar suretle mümkün mertebe tesviye yani meyli taklîl olunsa, bu misillû tarîk üzerinde masârif-i nakliyyenin mârü'z-zikr şivli olan tarîk üzerinde vâki olacak masârif nısfına tenezzül edeceği tecrübe ve hesab olunmuştur.

Yollar beyninde vâki olup, şâyân-ı dikkat olan farklardan birisi dahi satıhları mahiyetinde olup, çünkü bir tarîkın sathı sert ve müstevi ve diğerinin yumuşak ve gayr-ı müstevi olabilir. Şöyle ki, köşeli olmak üzere kırılmış taşlar ile lâyıkıyle inşâ olunmuş bir yolun sathı sert olmakla, bu misillû tarîk üzerinde bir beygir müdevver ve ufak taşlar bastıyle sathı o kadar sert olmayan bir tarîk üzerinde cer edebileceği sıkletin üç mislini cer edeceği bit-tecrübe ma'lûm olup, işbu iki nev'i yollardan birincisi bir kanun-ı mahsûsa tatbikęn inşâ olunduğu halde, ücret-i nakliyye ikinci nev'i, yani sathı sert olmayan tarîk üzerinde lâzım olacak ücretin bir sülüsüne tenezzül edeceğinden işbu masârifin iki sülüsü kazanılmış ve isti'mâl olunan beygirlerin dahi sülüsânı fazla kalmış olur.

İspanya'da muntazam yollar olmadığından İspanya devleti bir def'a eski Kastil'den Madrid'e buğday göndermeğe mecbur olarak 480 tonilata yani takriben 380,760 kıyye buğdayın nakli için 30.000 beygir ve ester istikrâ eylediği ma'lûmdur. Lâkin köşeli kırılmış taşlardan gayet alâ olmak üzere inşâ olunmuş bir yol üzerinde aded-i mezkûrun yüz cüz'ünden bir cüz'ü kadar beygir veyahud ester ile zikr olunan mikdar buğdayın bis-suhule nakli mümkün olacağı meczûmdur.

Bu takdirce, eğer uygunsuz ve fena halde bulunan bir tarîkin bir meblağ sarfiyle sert ve müstevi olmak üzere tanzimi mümkün olur ise, ol

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meblağın fâizi bir sene zarfında gerek zahmet ve meşakkat ve gerek nakliye ücretinden hasıl olacak menâfi'den daha dûn olmakla, tarîk-i mezbûrun tesviyesi için evvel-be-evvel sarfı icâb eden akçe ne mikdar olur ise olsun, her halde menfa'atli ve ka'ide-i tasarrufiyyeye muvâfıktır. Çünkü bir tarîkin inşası için sarf olunacak akçenin fâizi ile yoldan hâsıl olacak menâfi'i yekdiğeriyle ibtidâ muvâzene etmek iktizâ edip, halbuki bu misillû teşebbüsâtta daima faide akçenin fâizinden ziyade olacağından, masâriften ihtirazen inşa veya ıslah-ı turukdan sarf-ı nazar olunması asla câiz olamaz.

Muntazam bir yoldan husule gelen fevâid yalnız inşası için iktizâ eden sermayeyi tedârik edenlere aid olmayıp, belki umûmen ahaliye râci'dir. Ahali veyahut bir kumpanya ma'rifetiyle inşa olunan tarîkten mürûr edecek eşyânın tabiat ve sıkletine göre bir mikdar zarûri mürûriyye akçesi ahz olunmak iktizâ edip, bu dahi mezbûr yolun inşasına sarf olunan akçenin fâizine ve hüsn-i idâresi için sarf olunacak meblağa mukabil tutulur. İşte bu vechile hâsıl olan fâide, imar-ı arazi ve bu sebeble servet ve istirahat-ı ahali husûlü cihetleriyle olan fevâid yol sâhiblerine münhasır olmayıp, belki işbu teshilâttan gerek muhassılîn ve gerek müstehlikîn kâffe-i efrâd-ı ahâli hissedâr-ı menfa'at olurlar. Faraza bir kile buğdayın kıymeti bir şehirde otuz kuruş olup ve ol şehre buğdayın mahallinden ücret-i nakliyyesi dahi beher kilede beş kuruş olsa bir kile buğday bahası sahibine nisbetle yirmi beş kuruş demek olur. İmdi, işbu buğdayın imrâr olunduğu tarîkin ıslâhıyle nakil ücreti iki buçuk kuruşa tenezzül eylese, yolun evvelki halinde iktizâ eden ücretin beher kilede iki buçuk kuruş ziyadeliği tarîk-i mezbûrun ıslâhı için sarf olunan meblağın fâiziyle muvâzene olunsa, yine ıslâh sureti umûm ahâli hakkında fâideli olacağı anlaşılır. Çünkü emr-i mezkûra sarf olunan akçenin iktizâ eden fâizinden dolayı, faraza beher kileye yirmi para zammı lâzım gelse, bir kilenin ücret-i nakliyesi yirmi para demek olacağından, mârüz'z-zikr iki buçuk kuruş ziyadelikten beher kile için bâkî kalan iki kuruş muhassilîn ile müstehlikîn beyninde taksim olunacak bir kâr olduğundan, muhassilîn mahsûlâtını evvelkinden daha ziyade baha ile füruht ve müstehlikîn dahi daha dûn baha ile iştirâ ederek tarafeynin dahi istifade etmiş olacağı nümâyân olur.

Binâberin emr-i zirâatin terakkisiyle bil-vâsıta ve bilâ-vâsıta ma'mûriyet-i mülk kaziyye-i matlûbesinin hüsn-i husûlü mutlaka muntazam yollara mevkuf olup, şöyle ki ânifen beyan olunduğu üzere bir memlekette yollar ne kadar ziyade intizâm bulsa, ol kadar suhûlet ve ehveniyet ile mahsûlât-ı arziyyenin şehirlere ve şehirlerden bunlara bedel âlât ve edevât ve sâire mahsûlât-ı sınâ'iyyenin karyelere nakline vâsıta olamarüz'z-zikr iki buçuk ziyadelikten beher kile için bâkî kalan iki kuruş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cağından, yolların ıslâhı, emr-i zirâatin bu vechile tevessü' etmesini ve imar-ı arazi için sarf olunan mesâ'i dahi beyhude gitmeyerek, mahsulâtının kesb-i kıymet eylemesini mucib olacağından, ma'mûriyet-i mülk bilâvâsıta yollara mütevakkıf demek olur. Ahali-yi vefîre ve sanâyi'-i mütenevvi'ası olan büyük ve küçük şehirler hâsılât-ı zirâ'ate en a'lâ pazar olduğundan, bu misillû şehirler ancak, yollar münasebetiyle kesb-i cesâmet ve ahâlisi istihsal-i vesâil-i refâh ve servet eder. Yollar enhâr makamına kaim olup, yol mevcûd olmadığı takdirce, bu misillû cesîm şehirler teşekkülü mutlaka sahil-i deryada veyahud enhâr üzerinde bulunmağa muhtâctır. İşte bu sebebe mebnî dahi ziraatin ilerlemesiyle husûle gelen ma'mûriyet-i mülkün bil-vâsıta yola mütevakkıf olduğu sâbit olur.

İşbu mebâhisten anlaşılır ki, birbiriyle cüz'î ticâret veyahut münâsebetleri olan iki küçük şehir beyninde, küllî masârif ile yol inşa etmek beyhude itlâf-ı mal demek olduğu misillû, bir cesîm şehir ile ol şehir erzâk-ı yevmiyyesinin geldiği ve kendi mahsûlât-ı sınâ'iyyesinin nakl olunduğu nevâhi beyninde vâki turuku hal-i tabi'ilerinde terk etmek veyahud usul-i makbûleye tatbikan ıslâh etmemek ahali-yi memleketin sa'âdet-i hallerinin mebnâ aleyhini bilmemek demek olur.

Yolların inşa ve hüsn-i tanziminde hâsıl olan menâfi'-i bî-nihâyeden bazıları İngiltere'de vâkı turukun ıslâhı hakkında parlamento azâ-yı âdiyesinden mürekkeb bir komite ma'rifetiyle yapılan bir lâyihada bast ve beyan olunmuş olduğundan, layiha-i mezbûre tercümesinin ber-vech-i âti tastîri münasib-i makam addolunmuştur.

«Memleketimizde bulunan yolların ıslâhı ziraat ve ticaret ve sınâ'atın tevessü' ve terakkisi hakkında tesirât-ı hasenesi olduğu müsellemdir. Şehir ve pazara getirilen kâffe-i eşyanın bahası tenezzül ve onların nakli için isti'mâl olunan beygirlerin adedi tenâkus ederek, bundan ve emsâli ittihaz olunan diğer bazı tedâbir-i tasarrufiyyeden nâşi, millete senevî beş milyon lira fâide gösterilmiş ve arabaların ta'miri dahi hayli tenâkus edip, şimdiye kadar hâsılatı beygirlerin idaresine mahsûs olan şu kadar bin dönüm arazi dahi min-ba'd menâfi-i insaniyyeye münhasır olmuştur.

Velhasıl bu madde-i mühimmenin yani turuk-ı âdiyemizin hüsn-i tanziminden husûle gelecek fevâid-i umûmiyye ve hususiyye lâ-yuadd ve lâ-yuhsa olup, fakat şu kadar ki yollar bir sath-ı vâsî' üzerinde münteşir ve fevâidi vücûh-ı adîde ile eamm olunduğundan, şu fevâid-i umumiye kabil-i terakki olup da, menâfi'i hususî olan menâbi-i sâireden hâsıl olan fevâid kadar mahsûs olmadığından, ekser nâs yolların muhassenât ve ehemmiyetinden gaflet üzeredirler».

Hace-i der Mekteb-i Bahriye-i Şahâne, Mehmed Sa'îd,
(Mecmua-i fünûn, nr. 5, Cemazielâhir 1279/Kasım 1862, s. 186-196).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIX

FEVÂİD-İ ŞİRKET

Nev'-i insanın refâh ve saadet-i hâlinin husûl ve bekâsına medar olan esbâbın ehemmi, madde-i şirket olup, bu vâsıta ile halk birâderâne yekdiğerine mu'âvenet ve bir milletin mâye-i servet ve iktidârı olan mu'âmelât ve teşebbüsâta mübâşeretle memâlik-i ecnebiyyeye mahsûlât ve ma'mûlâtını kendi memleketlerine nakl ve celb ve küre-i arzın her tarafıyle kesb-i münasebet ederler.

Efkâr-ı şirket, nev'-i insanın sâha-pîrâ-yı şuhûd olmasıyle beraber zuhûr eylediği iddia olunabilir. Şöyle ki, insan ibtidâ-yı emirde havayic-i zarûriyesinin tedârikine hâil olan mevâni' ve müşkilâtın yalnız başına def'ine muktedir olamadığından, biz-zarure hem-cinslerinin mu'âvenetine müracaat ederek birleşmeleriyle, mevâni'-i mezkûreyi izâle etmişler ve bu vechile maksadları hâsıl oldukta, mesâ'i-yi müşterekeleri semeresini beyinlerinde taksim eylemişlerdir. İşte bu suretle, yani def'-i ihtiyacları maksadıyle hîn-i ittifaklarında esas-ı şirket vaz'olunmuş demektir.

İşbu esas, bidâyet-i vaz'ından beri pâyidâr olup, fakat insan kesb-i medeniyet ettikçe bit-tedric başka suret kesb ederek, şekil ve isti'mâlinde ta'dilât vuku' bulmuştur. Şöyle ki, medeniyetin terakkisi cihetiyle ihtiyâcât-ı insaniyye tekessür ve tenevvü' eyledikçe, bunların tedârik ve istihsâli zımnında şirket vasıtasına müracaat ederek, mukaddema kuvve-i bedeniyyelerini birleştirdikleri gibi, kuvve-i maliyye ve akliyyeleriyle dahi akd-i şirket eylemişlerdir ve bu esas emr-i tabi'î olduğu cihetle min-el-kadîm riayet olunup, ticaret ve ulûm ve fünûn ve sâireye dair teşekkül eden şirket ve cem'iyetler işbu esastan tevellüd eylemiştir.

Emr-i şirketin nev'-i insan hakkında her gûne tesirâtının ta'rif ve tahkîki hükemâya ait olup, bizim burada muradımız ancak ticaret şirketlerinin envâ' ve keyfiyâtını ve bundan gerek efrâd ve gerek umûm hakkında terettüb eden menâfi'ini ve bir milletin tehzîb-i ahlâk ve kesb-i medeniyet eylemesine medâr olduğunu irâe ve beyandan ibarettir. Kâffe-i tavâif ve akvâmın sebeb-i teşekkül ve tahaddüsü olan ta'âvün ve ittifak efkârından münba'is ticaret şirketleri, bittabi Memâlik-i Mahrusa'da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dahi zuhûr etmiş ise de, sâir memâlik-i mütemeddinede olduğu gibi terakki edememişlerdir. Çünkü, işbu şirketlerin esası olan efkâr-ı ticaret, henüz Memâlik-i Mahrusa ahalisinde derece-i matlûbede bulunmadığından, efkâr-i şirket zayıf kalmıştır. Şuralarının lâyıkıyle anlaşılması bazı izâhâta muhtac olup, madde-i mebhûsü'n-anhâya dahi ta'alluku olduğundan şerh ve tafsiline ibtidâr olunur. Şöyle ki, Osmanlılar ziyade cesûr ve cengâver bir millet olup, küre-i arzın kıta'ât-ı selâsesinde müsbet ve ma'mûr hayli memâlik zabtıyle levâzım-ı zarûriyyelerine bis-suhûle destres oldukları ve kendileri dahi zaten ehl-i kanâat bulundukları cihetle, ticârete sarf-ı zihn etmeyip, umur-ı harbiyye ile iştigal eylediler ve el-yevm mutasarrıf oldukları bunca memâlik-i vesî'ayı mücerred teksîr-i mal dâ'iasıyle feth etmeyip belki meftûr ve mütehallik oldukları şîme-i cengazmayî ve besâlet iktizâsınca averde-i kabza-i tasarruf eyledikleri memâlik ahalisini, hayret-bahş-ı ukul olan Şeri'at-ı Muhammediyye ahkâm-ı adliyesinden ve bunun müntic olduğu ni'am-ı cezîleden hisse-mend etmek niyyet-i hayriyyesine mebnî olduğu derkârdır. Mamafih, vâris-i medeniyet-i Arab oldukları cihetle, bâdiye-nişîn olan akvâm gibi tavattun ettikleri mevâki'in mahsûlâtıyle iktifâ edemeyip, bir çok şeylere muhtac olduklarından, biz-zarure ticarete mübâşeret ederek, bunun vâsıtasıyle Memâlik-i Osmaniye'nin bazı mevki'leriyle hem-hudûd olan memâlik-i ecnebiyye beyninde münâsebât-ı ticâriyye husûle gelmiş ve el-yevm her türlü eşya ve erzâk ihrac ve idhal olunmakta bulunmuş ise de, işbu ticaret, mücerred tahsil-i dest-mâye-i servet ve sâmân garazına mebnî olmayıp, belki, ihtiyâcât-ı mahalliyyenin def'i için hasbe'z-zarûre teşebbüs olunmuş idüğü ta'riften müstağnidir.

Avrupa ve Amerika ahalisi ise, mücerred tarîk-i ticâretle kesb-i servet zımnında, kurûn-ı adîdeden beri envâ-ı muhâtarâtı ihtiyar ve bahren memâlik-i ba'îdeye azimetle, ahalisini ırzâ veyahud icbâr ederek, ticaretgâhlar ihdâs ve küşâd ve oradan memleketlerine ham mahsûlât ve sim ü zer vesâir zî-kıymet şeyler celb eyledikleri misillû, her milletin mizâcına muvâfık ve meyl ve rağbeti câlib gûnâgûn eşyâ nakl ederek mütemetti' oldukları cümlenin ma'lûmudur. Esbâb-ı sâlifeye mebnî, efkâr-ı ticaret Memâlik-i Osmaniye'de ol kadar kesb-i vüs'at edemeyip, fakat saltanat-ı seniyye bir müddetten beri ticaretin lüzûm ve ehemmiyetini ve bundan hâsıl olan menâfi-i kesireyi teyakkun eylediğinden, terakkisi esbâbının istihsâli maksadıyle sınıf-ı tüccara imtiyazât-ı istisnâiyye itâ ve ticâretin merci'i olmak üzere bir nezâret-i mahsûsa tesis ve usul ve kavâ'idini şâmil kanun-nâmeler neşr ve icrâsı için mehâkim-i mahsûsa küşâd ve rekabetten vâreste olmak isteyenlere nizâmât-ı mevzû'anın müsâid olduğu derece imtiyazlar ihsan ve ticâret-i dahiliyyeyi teşvik zım-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nında ihrâcâtın resm-i gümrüğünü tenkîs ve hattâ bu def'a bir sergi küşâdına mübaşeret, velhasıl bunca mu'âvenet ve fedâkârlık ihtiyar buyurmuş olduğu ve bu tarafta haylice emti'a-i nefise imâl olunup, Avrupa'ya dahi senevî küllî ham ve ma'mûl eşya gönderildiği halde, efkâr-ı ticaret niçin derece-i matlûbede terakki edememiştir.

Ahlâk ve âdâbımızı bilmeyen bir zât, şuralarını mütâla'a eylediği halde bunca esbâb ve vesâil-i teshiliyyeden gereği gibi istifâde olunmaması kuvve-i insaniyyenin ref' ve izâlesine muktedir olmadığı bazı mevâni'-i maneviyye vücûduna zâhib olur ise de, ahlâk ve âdâbımıza vâkıf olanlar nezdinde taharri olunan sebeblerin keşf ve tayini bir emr-i âsândır denilebilir. Bunların bilinmesi sadedimize muvâfık oldukdan başka bil-vücûh müstelzim-i fevâid göründüğünden ticaret-i dâhiliyyenin şimdiye kadar adem-i terakkisine hâil olan esbâbdan başlıcalarının ber-vech-i ihtisar beyanına ibtidâr olunur.

Evvelâ, bâlâda beyân olunduğu üzere, Memâlik-i Osmaniye ahalisi ehl-i kanâat olup, bununla beraber şâibe-i hasedden dahi müberrâ bulunduklarından, ekseriya herkes ta'ayyüşüne kifâyet edecek mikdar mala dest-res oldukta, bundan ziyadesinin tahsiliyle iştigali ef'âl-i nâ-makbûleden addederek mevcûduyle iktifâ eder ve bu vechile mücerred kendi vaktini hoş geçirerek ahlâfının hüsn-i hâlleri vesâilinin istihsâline sarf-ı efkâr eylemez. Fakat işbu itikadın butlânı, ednâ mütâlâa ile meydana çıkar. Şöyle ki, Hak Taalâ Hazretleri nev'-i insanın saadet-i hâli için kuvve-i akl ve idrâk ihsan buyurmuş olduğundan herkes çalışmağa ve bulunduğu meslekte mümkün mertebe kesb-i terakki ve kemâl eylemeğe mecbur olup, mücerred bu tarîk ile dâhil-i dâire-i feyz ve kabûl ve hilâfı yani akıl ve zekâsını istimal etmeyerek irtikâb-ı betâlet eylediği takdirde, işbu vezâif-i beşeriyyenin adem-i ifâsından dolayı dünya ve âhirette mu'âteb ve mes'ûl olur.

Sâniyen, tüccarımızın ekserisi sıdk ve istikamet ve sâir evsâf-ı makbule ile muttasıf iseler de, bir mikdar-ı cüz'îsinden maadasının ticarete dair usul ve kavâ'ide ma'lûmât-ı kâfiyeleri olmadığından, işbu cehâlet haklarında mazarrat-ı külliyyeyi davet eylediği gibi, pek çok menfaatten dahi mahrûm kaldıkları ve muamelâtça adem-i iktidârlarından nâşi, daire-i ticâretlerinin tevsi'ine sa'y ve gayret edemedikleri derkârdır. Her hal ve harekette cehilden terettüb eden mazarrat tariften müstağni ise de, ticâret hakkında olan sû-i tesiri eşeddir. Cahil olan tüccar, hiç bir vakit hatadan sâlim ve mu'âmelâtlarını usul ve kaidesine tevfike muktedir olamayarak, ekseriya ziyana dûçâr olduklarından ve sebeb-i sahîhini dahi anlayamadıklarından bunu sû-i tâli' veya muktezâ-yı kadere azv ve isnâd ile ahz u itâdan feragat ederler. Halbuki ticaretin hayat ve bekası ahz ü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

itâca bir takım ma'lûmâta mütevakkıf olur, bundan behre-dâr olanlar bulundukları memleketin ve memâlik-i sâirenin ahvâl ve ihtiyaclarına göre icab eden eşya ve erzâkı vaktiyle celb veyahut irsâl ederek mütemetti' oldukları misillû, muâmelât-ı vâkı'larında ve defâtir ve senedât tanziminde habt ve hatadan ictinâb ile ehl-i tezvir ve şeytanetin aleyhlerinde tasaddi-yi davaya serrişte vermezler.

Sâlisen, ehl-i hıref ve sanâyi'in ve gerek tüccarın ekserisi me'lûf oldukları meşâgıl ve mu'âmelât dairesinden dışarı çıkmayıp, meslek ve ma'mûlâtlarının ıslâh ve ikmâline sa'y etmek, zu'mlarınca küfür ve hata addolunur. Binaenaleyh, bu bâbda kat'a efkâr etmeyip, bazı ıslâhat tasavvur olunsa bile icrâsına cesâret edemezler. Bu hâl hıref ve sanâyi ve sâirenin ilerlemesine mâni olduğu gibi ticâretin dahi adem-i tevessü'üne sebeb-i müstakil olmaktadır. Eğerçi ber-vech-i meşrûh şu hâlin dahi menşei cehl olup, vehle-i ûlâda burasının izaha hâcet görünmez ise de, cehlin her şeyde başka bir sû-i te'siri olduğundan ol vechile beyânına tasaddi kılınmıştır. Avrupalıların sâlik oldukları meslek ve mişvâr ise sâlifü'z-zikr surete bil-külliye mübâyin olup, bunlar istidâd-ı insanînin müsâid olduğu derece, her şeyin merkez-i kemâle isâli ve hıref ve sanâyi ve ticaretin tevsi'i ile umûm ahalinin refâh-ı hâl ve âsâyişini müstelzim esbâbın tahsiline sa'y ederler. Şu müddeânın isbatı başka delil ityânına muhtac olmayıp, her gün müşâhede ve isti'mâl eylediğimiz âsâr-ı sınâ'iylerine imrâr-ı nazar ve bunların nev'i ve şekil ve suret-i imâllerine dikkat olunduğu halde bile anlaşılır. Memâlik-i Mahrusa'da, efkâr-ı ticaretin adem-i tevessü'üne derece-i sâniyede olarak diğer bir takım sebebler dahi ta'dâd olunabilir ise de, beyan ve tafsili mûcib-i tatvîl olacağından sarf-ı nazar kılındı. Kaldı ki, efkâr-ı ticaretin adem-i terakkisine mevadd-ı sâlifeden maada diğer bir takım mevâni' dahi olup, meselâ, Memâlik-i Şâhâne'nin her tarafında muntazam turuk ve emniyet-i tamme bulunmadığı hususlarının zikrolunmadığına itiraz kılındığı halde, şu vechile cevap veririz ki, evvelâ bu mahalde, yalnız âdât ve ahlâkımız iktizâsından olan sebebler taharri olunup mevâni'-i maddiyye bahsine girişilmemiştir. Sâniyen, bu makule mevâni', eğerçi mu'âmelât-ı ahz u itâyı tas'îb ederse de, efkâr-ı ticâret teessüs ve takarrür etmiş olduğu halde, mevâni'-i mezkûrenin ref' ve izâlesine muktedir olup, hattâ, evâilde bazı milel ve hususiyle Fenikeliler işbu efkâr-ı muharrikenin semeresi olarak ticaretin esasını vaz' ve milel-i sâire ile münasebât-ı ticâriyye tahsil eylediler.

İmdi, şu mukaddemâttan ticaret şirketlerinin adem-i terakkisine sebeb ne olduğu anlaşılır. Şöyle ki, bunlar emr-i ticaretin teshil ve tevsi'i için ihdâs olunmuş şeyler olup, ticaret ise zayıf kaldığından şirketleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dahi kesb-i kemal ve terakki edememiştir. Binaenaleyh, ticaret şirketlerinin müntic olduğu envâ'-ı fevâid ve muhassenâtın tarifine medâr olur. Memleketimizde şâyân-ı tezkâr âsâr bulunamadığından biz-zarure memâlik-i ecnebiyye emsâline müracaat kılınmıştır.

Ticaretin ilerlemesinden dolayı şirketler zuhûra geldiği misillû, bunlar vasıtasiyle cüz'î sermayeler birleştirilerek teşebbüsât-ı azîme esbâbı tedârik olunup, bu suretle Avrupa ve Amerika ve kıta'ât-ı sâire beyninde münâsebât-i külliyye peydâ olduğu ve bu vesile ile dahi bazı akvâm-ı bedeviyyenin kesb-i medeniyet eylediği kütüb-i tevârihte mastûr olup, hattâ geçenlerde Japon ve Siyam devletleri süferâsının Avrupa'ya seyahatleri işbu münâsebât-ı ticariyye semeresi olduğu derkârdır.

İngiltere ahâlisinin kemâl-i servetini mucib olan esbâbın başlıcası, ticaret şirketleri olup bu tarik ile Amerika ve Çin ve Japon ve ol taraflarda vâki sâir memâlikte azîm ticaretgâhlar küşâd ve bu vechile tevsi'-i dâire-i dâd u sited eylemişlerdir ve el-yevm İngiltere devletinin Hindistan'da iki yüz milyon kadar nüfusu şâmil memâlik-i vesî'aya mutasarrıf olmasının mebde' ve menşe'i, milâdın bin beşyüz doksan dokuzunda teşkil olunmuş bir şirket olup, işbu şirket ol tarihten beri kesb-i cesâmet ederek, el-hâletü hâzihi ol kadar memâlike mâlik olduktan başka, hemcivar bulunan hükûmetler dahi harac-güzârı olduğu cümlenin ma'lûmudur. İşte bunca fevâid-i azîme mücerred bir şirket vâsıtasıyle husule gelerek, ezmine-i kadîmeden beri Hindistan'da cem' ve iddihâr olunan esbâb-ı servet ve sâmân bit-tedric İngiltere'ye intikal etmekte olup, şu hal nihayetü'l-emr yerlilerin fakir ve bi-mâye kalmalarını müstelzim olabilir ise de, milel-i mütemeddine ile olan ihtilâtları bazı sû-i ahlâk ve âdâblarının ıslâhına medâr olmuş olduğu dahi inkâr olunamaz.

Fransa ve Felemenk ve İspanya vesâir memleketlerde dahi bu yolda şirketler teşekkül ederek, bazı memâlik-i ba'îde zabt ve istilâ kılınmış olup, eğerçi bunlar sâlifü'z-zikr Hindistan şirketi kadar mazhar-ı muvaffakiyet olamamışlar ise de, daire-i itaate idhâl eyledikleri ahalinin bazı mertebe kesb-i temeddün ve intizâm eylemelerine bâdi olmuştur.

Akdeniz ile Bahr-ı Ahmer'i birleştirmek üzere Süveyş boğazının kat'ını öteden beri pek çok hükümdarlar tasavvur ve emel ederek, icrâsına cesâret edememiş oldukları halde, bundan bir kaç sene mukaddem teşkil olunan bir şirket, şu matlab-ı mühimmin tecrübesine kıyam ve ittihaz eylediği tedâbir-i sına'iyye semeresi olarak, müşkilât-ı kesire-i melhûzaya galebe eylemiş ve ileride mevâni'-i sâire zuhûr eylemediği takdirde hüsn-i hitamı müyesser olarak, bu dahi ehrâm civarında nev'-i beşerin büyük bir eser-i cedîdi olacağı aşikârdır.

Avrupa memâlikinde vâki şehirleri yekdiğerine rabt ile yolcuların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âmed ü şüdünü ve emvâl-i ticaretin naklini teshil eden demiryolları ve kanallar ve cisrler ve sefâin ve bunların barınması için limanlar inşası ve halkın teferrücü için mesiregâhlar ve her türlü ma'mûlâta mahsûs fabrikalar küşadı ve sarraflık ve tüccarlık için mevki'ler ihdâsı, velhasıl menâfi-i âmmeyi müstelzim her nevi umûr-ı muazzamanın ekserisi şirketler vâsıtasiyle husûle gelip, hattâ Memâlik-i Mahrûsa ile Avrupa beyninde işlemekte olan Lloyd ve Messageries nâm vapur kumpanyaları dahi bu kabilden olduğu muhtac-ı izâh değildir.

İşte ticaret şirketleri bu makule âsâr-ı hayriyye ihdâsına bâis olup, bu vesile ile müteşebbis olan sermayedârân-ı ahali temettu' eylediği misillû fevâid-i hâsılasından umûm ahali dahi hisse-mend-i menfa'at olarak, memleketin ma'mûriyetini mûcib olur. Memâlik-i Mahrusa'da bu makule şirketler husulünü dâ'i olacak ber-minvâl-i muharrer pek çok esbâb ve vesâil bulunduğundan, herkes ve hususiyle zümre-i tüccar tarafından ihdâs ve tevsi'ine sa'y ve gayret olunmalıdır. Mahz-ı inayet-i ilâhiyye olarak küre-i arzın en münbit ve mahsûldâr arazisinde mütemekkin ve bu kadar menabi'-i servet ve sâmâna mâlik olduğumuzdan ve bunların kuvveden fi'ile getirilmesi dahi cüz'î himmete mütevakkıf bulunduğundan, bir an akdem hüsn-i husûlüne himmet kılınmalıdır. İttihad ve ittifakın, her işte husûl-i muvaffakiyeti mucib olduğu gibi, ticaretin dahi ruhu ve âlet-i muharrikesi mesâbesinde bulunduğu bî-iştibâhdır. İşbu ittihâd, mu'âmelât-ı ahz u itâda şirket demek olduğundan, servet ve ma'mûriyet murad olunduğu halde sermayelerin birleştirilmesi icâb eder. Çünkü bir adamın kudret-i maliyyesi ta'alluk etmeyen şeye, sermayelerin ictimâ'iyle dest-res olunur. Sermayelerin ayrı ayrı istimalinde her ne menfaat hâsıl olur ise, birleştirildiği halde onun ez'âf-ı muzâ'afı vücûda gelir.

Şirketler vâsıtasıyle her ne kadar mahsûlât-ı arziyye husûle getirilse, Avrupa ahalisinin buna ihtiyacı derkâr olduğundan, bey' ve temettu olunacağı bedihîdir.

Velhasıl yesr ü saadet-i hâlimize medâr olacak şeylerin derece-i kemâle isâline sa'y ve ikdâm olunması müterettib-i zimmet-i insaniyettir. Eğerçi derece-i kemâl yalnız kudret-i ilâhiyyeye mahsus bir sıfat-ı celile ise de, insana nisbet olunduğu halde kudretimizin ta'alluk eylediği mertebede bir suret-i hasene ve memdûha demek olup, bu dahi her ne dereceye vâsıl olursa olsun, kemâlât-ı ilâhiyyeye nisbetle hiçtir.

İşte, beyan olunan suretlerin icrâsıyle yani herkes menâfi'-i zâtiyyesine hizmet ederek mülk ve millet, şan ve servetinin teksirine dahi vâsıta-i müstakile olur.

Efkâr-ı ticâretin bidâyet-i zuhûru ve ticâret şirketlerinin sebeb-i ihdâsı ve bunun medeniyetçe hüsn-i te'sirâtı ve Avrupa memâlikinde ne

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

esbâba mebnî tekessür edip, Memâlik-i Mahrusa'da tevessü' edemediği ifâdât-ı meşrûhadan mücmelen müstebân olup, ancak böyle bir madde-i mühimmenin lâyıkı vechile beyan ve tafsili mücelledât telifine mütevakkıf olduğundan, şimdilik bu kadarla iktifâ ve umûm hakkında menâfi-i bî-nihâyeyi mûcib bu misillû bir maslahat-ı hayriyye hakkında mücerred erbâbını teşvik ve tergib niyet-i hâlisesiyle şu mütâla'ât-ı âcizânemin arz ve beyânına ictira' kılındı.

Ticaret şirketlerinin envâ' ve usul ve kavâidinin tarifi dahi bil-vücûh müstelzim-i fevâid olduğundan bi-mennihi Taalâ ileride bunların dahi beyanına ibtidâr kılınacaktır.

Vahan, Reis-i Meclis-i sâlis-i ticaret

(Mecmua-i fünûn, nr. 8, Şaban 1279/Aralık 1862, s. 343-353).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XX

İLM-İ SERVET-İ MİLEL

Servet ve nef' ve kıymet beyânındadır

Bend-i sâbıkta beyan kılındığı üzere insan lâzıme-i tabi'at ve medeniyeti olan havâyicini tahsil ile istikmâl-i esbâb-ı refâh ve rahatına çalışır ise de, havâyic-i zarûriyyesinden mahrûm olduğu halde hakikaten fukarâdan addolunduğu misillû havâyic-i mezkûresini istihsâl ve envâ'-ı huzûzâtını istifâ eyledikten sonra, bir takım ihtiyâcâtını tedârike medâr olur şeylere dahi mâlik olursa, erbâb-ı servetten ma'dûd olur. Kezâlik, bir hey'etin fakr veyahud gınâsı, bir ferdin servetini müstelzim olan esbâba mütevakkıf olmak lâzım geleceği kıyâs-ı aklî ile istidlâl olunur ise de, ekseriya bir hey'etten bahs olundukta sîm ü zer veyahud bunlardan ma'mûl meskûkât ayn-ı servet itibâr olunarak, ol hey'etin derece-i serveti, işbu iki nev'i eşyânın kıllet veya kesretiyle mukayese edilir. Mukaddemleri şu efkârın galebesi cihetiyle, her bir cemiyet tahsil-i servet için ehemm-i vesâit zanneylediği sîm ü zerin mümkün rütbe kesretle celb ve muhâfazası sevdâsına düşerek, bu yüzden beynelmilel birtakım muhâsemât ve muhârebât vuku'a gelmiş olduğu erbâb-ı tarih indinde mestûr değildir. Hamd olsun, şu asrımızda servetin esas-ı hakikîsi keşf olunmakla, tarîk-i istihsâli her gûne inhisârdan sâlim olarak, bilâkis teşvik-i sanâyi ve tevsi'-i mübâdelât gibi vesâil-i muslihâne ile husûlu müyesser olduğu ve sîm ü zerin ise, ne münhasıran ve ne de emvâl-ı sâireden ziyade sebeb-i servet olmadığı derece-i sübûta vâsıl olmuştur. Zira bir kimsenin bilfarz ellişer bin kuruşluk üç bâb hânesi ve bir kaç bin re's hayvânâtı ve bir kaç anbar dolusu hubûbât veyahud sâir eşyası olup da, fakat bin kuruşluk nukûdu olduğu halde yüz bin kuruşluk nukûdu olup, bundan başka bir şeye mâlik olmayan kimseden zengin addolunacağı misillû, iki memleket tasavvur olunup da, her birinin şu iki türlü servet sâhiblerinin bir cinsinden olarak bir milyon ahalisi olması farz olunsa, sekenesi kalîlü'l-mikdar nukûda mâlik olan memleketin diğerinden çok ziyade zengin olacağında iştibâh yoktur ve hattâ şu ikinci memlekette nukûd-ı mevcûdeyi def' ile yerine eşyâ-yı sâire istihsâlinin çaresi olmasa, bil-cümle ahalisinin açlıktan veyahud sâir gûne zarûretten telef olacakları derkârdır. Binaenaleyh, nukûdun mücerred ihtiyâcât-ı beşeriyye def'inde istimâl olunmak şartıyle makbûl ve muteber olduğu ve bu tak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dirce diğer memleket sekenesinde olan biner kuruşluk kıymet, gerek bu misâlde farz olunduğu üzere nukûd şeklinde olsun, gerek sâir her ne eşyadan ibaret olursa olsun, ashâbının serveti zerre kadar tezâyüd ve tenâkus etmeyeceği bedîhîyâttandır.

Bu kaziyye-i müselleme iktizâsınca, her ne kadar sîm ü zer tecemmülâttan ma'dûd bazı eşya suretine konularak isti'mâl kılınır ve meskûkât şeklinde olduğu halde bil-cümle eşyanın vasıta-i mübâdelesi olur ise de, ihtiyâcât-ı beşeriyye tedârikinden başka bir şeye yaramadığı cihetle, gerek sîm ü zerin ve gerek eşyâ-yı sâirenin esbâb-ı servetten ma'dûd olması bir ihtiyac def'ine medâr olmak hassasına mebnî olduğu aşikârdır. İşte eşyanın nef' ıtlak olunan işbu hassası, servetin esas-ı aslîsi ve menşe-i hakikîsi mesâbesinde ise de, eşya-yı nâfi'anın ekserisi Cenab-ı Hakk'ın kâffe-i enâma mebzûlen ihsan buyurmuş olduğu hava ve ziya gibi cümleye ait ve râyegân olmayıp, mahsûlât-ı arziyye ve sınâ'iyye misillû, insanın sa'y ve ameliyle zuhûra geldiğinden ve mahsûsca tasarruf olunabilip, mikdarı dahi mahdûd yani nâdir olduğundan, bu makule eşyânın ashâbı tarafından âhara terkiyle mukabilinde eşya-yı nâfi'a-yı sâire istihsâli mümkün olur. Bir malın emvâl-i sâire ile takdir ve mübâdele olunabilmesi hassasına dahi ilm-i servetçe kıymet ta'bir olunur ve bir şeyin nef'i, yani bir ihtiyac def'ine medârı olmasa, kimsenin ona rağbet etmeyeceği misillû, bazı mertebe nedreti dahi olmayıp, istihsali bir gûne sa'y ve zahmete tevakkuf etmese, mukabilinde bir şey verilmeyeceği cihetle, eşyanın kıymeti ibtidâ nâfi' olmak ve sâniyen mübâdele olunabilmek mânâlarını şâmildir. Meselâ, su menba'ında oldukça, mukabilinde hiç bir şey itâ olunmayıp, yalnız bir nef'i olduğu derkâr ise de, nedreti olan bir mahalle nakl olunduğu anda bir kıymet kesb eder; yani ehl-i ihtiyac zuhûr etmekle eşya-yı sâire ile mübâdelesi mümkün olur ve hava ve ziya bile bazı hâlât-ı istisnaiyyede kesb-i kıymet edip, meselâ, müddet-i medîde bir zindanda mahbus olan kesânın bunları külliyetli altın ile iştirâ eyledikleri emsâlsiz değildir. Eşyanın işbu kıymeti servetin hassa-i sâniyesi olup, her şeyin derece-i nef' ve fâidesine ve kıllet ve kesretine ve husûlünün mevkuf olduğu suhûlet ve su'ûbete ve müşterinin rağbet ve ihtiyâcına göre tahallüf eder. Bu surette servetten murad, cüz'î ve küllî kıymeti olan şeyler olup, bir parça demir ve bir kile buğday dahi servetten ma'dûddur. Bir cemiyette işbu havâssı câmi' olan şeyler mebzûl oldukça, ol cemiyet zengin ve nâdir oldukça fakir itibar olunmak lâzım gelir. İfâdât-ı mezkûreden şurası dahi müstebân olur ki, servet ekseriya zann olunduğu üzere, hâne ve arsa ve dükkân ve sâire gibi sırf maddî olan şeylere mahsûs ve münhasır olmayıp, ma'nen nef' ve kıymeti olan şeyleri dahi müştemildir ve benî Ademin mâye-i şeref ve imtiyâzı olan akıl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve hikmetin cisim ve maddeye derkâr bulunan tefevvukuna ve kuvve-i akliyyenin kâffe-i hıref ve sanâyi'in ihdâs ve ıslâhına medâr-ı küllî olmasına nazaran, servet-i ma'neviyyenin, belki servet-i maddiyyeye takdim ve tercihi câiz olur. Servet-i ma'neviyye, insanın gerek tabi'î ve gerek ârızî olarak ma'nen vuku' bulan ihtiyâcâtının def'ine medâr olan şeylerden ibâret olup, bunların mahsûlât-ı maddiyye ile olan kemal-i mutâbakatını isbât için, umûmen servetin hıref ve sanâyi-i muhtelife vâsıtasıyle ne suretle tahsil olunduğunun şerh ve izâhı lâzımedendir. Şöyle ki, insan, hâşâ, bir habbe şey ihdâsına muktedir olmayıp, kuvâ-yı akliyye ve cismaniyyesi vâsıtasiyle ve bazı âlât-ı tabi'iyye ve muhteri'a isti'mâliyle, bil-cümle kâinat ve mevcûdâtı keşf ve tahlil ve nakl ve cem' ve terkib ederek, mücerreden bir mikdar nef' ve kıymet tahsil veyahud eşyânın zaten olan nef' ve kıymetini tezyîd eder. Erbâb-ı sanâyi'in ehl-i ziraat ve terzi gibileri eşyâyı imâl ve bir takımı dahi cerrâh ve muallim vesâire gibi insan üzerine sarf-ı sa'y ve himmet ettiklerinden, bu cihetle yekdiğerlerinden fark ve temyîz olunur ise de, cümlesinin eser-i kâr ve amelleri maddî veyahud manevî bir mahsûl tahsilinden yani ebnâ-yı cinsine bir hizmet ifâsından ibarettir. Meselâ ehl-i ziraat bazı hayvânât ve edevât istimâli ve bit-tecrübe olan ma'lûmâtının sarfıyle toprağa zer'ettiği buğday, arzın kuvve-i inbâtiyyesi ve yağmurlar ile veyahud sâir suretle hâsıl olan rutûbetinin eseri olarak neşv ü nemâ bulup, mütekessir oldukta, onu bilfarz bir tâcire fürûht eder ve tâcir dahi araba ve vapur vâsıtasiyle icab eden mahalle nakl ve isâl ile değirmenciye ve bu dahi buğdayı un şekline koyup ekmekçiye ve bu dahi ekmek yapıp tâlibine satar. Bu misâl üzere, ehl-i ziraat buğdayın mikdarını teksîr ve değirmenci buğdayı una ve ekmekçi unu ekmeğe tahvil ve tacir dahi buğdayı erbâb-ı ihtiyâcın bulunduğu mahalle nakl etmeleriyle, her biri olduğu şeye birer mikdar nef' ve kıymet ilâve etmiş olur ve derûn-ı arzda kaldıkça bir şeye yaramayan bir demir parçasını erbâbı keşf ve ihrâç ederek, bir kaç elden geçdikten sonra anahtar veyahud kilit şeklinde olarak, çilingir dükkânından çıktığı halde, akdemce, külliyen mefkûd olan nef' ve kıymeti peyderpey ihdâs olunmuş olur. Kezâlik, çömlekçi bir parça çamura kendi hüneri ve âlât-ı sâiresi vâsıtasiyle yeni bir şekil ve renk itâ ederek, bir çömlek imâl ettiğinde, çamurun nef' ve kıymetini külliyen tezyid eder ve kâtib dahi, sarf-ı zihn ederek kendi âlât-ı mahsûsası olan kâğıt ve kalem ve mürekkebi vâsıtasiyle bir arzuhal kaleme aldığı halde, bu dahi sâlifü'z-zikr ehl-i sınâyi gibi, yalnız nef' ve kıymet ihdâs, yani arzuhali yazdıran şahsın ihtiyacını def' ile, kâğıdın üzerinde mukaddem külliyen mefkûd olan kıymeti peydâ eder ve işbu mahsûl veyahud hizmetini erbâb-ı sanâyi'in mahsûlleri gibi diğer bir şey-i nâfi' veyahud bu makule şeylerin mübâdelesine medâr olan bir mikdar akçe ile tebdil eyler ve mezkûr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çilingir bir anahtar ve çömlekçi bir çömlek ve kâtib bir arzuhal hey'etinde olarak nef' ve kıymet ihdâs ettikleri gibi, cerrâh ve hoca dahi kendi akıl ve ma'lûmât-ı müktesebe ve âlât-ı mahsûsalarıyle sarf-ı sa'y ederek cerrah hastanın vücûdunda ve hoca talebenin zihninde zuhûr eden tebeddülden ibaret olarak, birer mikdar nef' ve kıymet peydâ ile hidemât-ı vâkı'alarını, kezâlik, eşyâ-yı sâire ile mübâdele ederler. Bu kabilden olan mahsûlâtın kıymeti, mahsûlât-ı sâirenin kıymetini tayin eden şerâite mebnî terakkî ve tedennî edip, ekseriya, hüner ve ma'lûmât ve ıslâhât-ı akliyyeden ibaret olarak cem' ve iddihâr olunabilir. Milel-i mütemeddine beyninde bu kabilden olarak, erbâb-ı ulûm ve fünûn ve etibbâ ve ehl-i seyf ve kalem ve erbâb-ı musikî vesâire gibi bir takım ehl-i sınâ'î olduğu cümlenin ma'lûmudur.

Elhasıl, her âmilin gerek zihnen ve gerek bedenen her ne suret ve âlât ile, her hangi mahalde olur ise olsun vuku' bulan amel ve mesâ'isinin netice ve ma-hasalı nef' ve kıymet ihdâsından, yani kendisinin veyahud âharın ihtiyâcını dâfi' ve bu makule diğer eşya ile tebdili kabil olacak eşya tedârikinden ibâret olup, bu ise âharının hidemâtıyle mübâdele olunmak üzere, hidemât-ı makbûle ifâ etmek demek olmakla, bir cemiyete kesb-i servet ettirmek tarîki, ol cemiyet efrâdından her birine kendisi ebnâ-yı cinsi için ihtiyâcât-ı vâkı'alarına nisbetle, mümkün rütbe kesret üzere menfa'atli şeyler tahsil ettirmekle beraber, kendi mahsûlât ve hidemât-ı vâkı'asının ebnâ-yı cinsi mahsûlât ve hidemâtıyle mübâdelesini mümkün mertebe teshil eylemek kaziyelerinden ibarettir. Bu kaide-i külliyye, amel ve mübâdele usul-i mühimmesi üzerine müesses olup, hey'et-i ictimâ'iye-i insaniyyenin muktezâ-yı şeklinden olan usul-i mezkûre dahi her cemiyette az çok câri ve müsta'mel ise de, bazı mehâzir ve mevâni'e mebnî kesb-i vüs'at edemediği takdirde, ol cemiyet maksad-ı medeniyet olan yesr ve refâha nâil olamadıktan başka, menâbi'-i servet, refte refte kuruyarak her tarafa fakr ve zaruret müstevli ve servet-i umûmiyye dahi servet-i şahsiyyenin tenezzülünü müte'akıb mütedenni olacağından, şu iki usul-i medeniyet-şumûlün evvelkisinden bed' ile ahvâl-i müteferri'ası ve tevessü'ünün mütevakkıf olduğu şerâit-i mütenevvi'ası tahkik ve tavzihine ilerde ibtidâr kılınacaktır.

Ohanes, Bâb-ı âli Tercüme Odası hülefâsından,

(Mecmua-ı fünûn, nr. 6, Cemaziülahir 1279/Kasım 1862, s. 243-249) .

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXI

LÜZÛM-I SA'Y VE AMEL

Eşref-i mahlûkat olan nev'-i insan kendisinin nereden gelip nereye gittiğini idrâkten âciz olduğu halde, her türlü ulûm ve ma'âriften bî-behre ve medâr-ı ta'ayyüş ve istirahati olacak mal ve menâlden tehi-dest olarak, kadem-nih-i sâha-yı vücûd olup, nîk ü bedi ve beyaz ve sevâdı fark ve temyîz edinceye kadar, âgûş-ı peder ve mâderde neşv ü nemâ bulur ise de, sinni ilerledikçe fıtrat-ı zâtiyyesinde mevcûd olan âmâl ve metâlib birer birer ser-nümâ-yı zuhûr olarak mâye-i ta'ayyüş ve telez-züü olan bir takım şeylerin tedârik ve istihsâline mübâşeret eder. Ancak bunların ekserisine bis-suhule dest-res olamayacağından, matlûbu olan şeylerin hiç birine mâlik ve mutasarrıf olmayıp, sıfrü'l-yed olarak dünyaya gelmiş olduğunu ol vakit his ile derya-yı fikr ve hayrete dalar. Fakat bir taraftan tecrübe ve ma'lûmatının noksaniyeti ve diğer taraftan içinde bulunduğu cemiyet-i beşeriyyenin sûrî ve manevî tâbi olduğu kavânin-i tabiiyyenin ahkâm-ı câriyyesi mechulü olduğu cihetle, bâzâr-ı âlemde tedâvül eden nukūd-ı ma'neviyyeye ehemmiyet vermeyerek, mevcûdu sarfa âgâz eder ve bunun adem-i kifâyeti halinde, sû-i tâli'inin tesirâtına azv ü isnâd eyler. Bilmez ki, her nev'i esbâb-ı refâh ve servet, bir türlü mübâdele tarikiyle husul-pezîr olduğundan, tehî-dest olarak âzim-i bâzâr olanların yine öylece avdet etmeleri lâzım gelir.

İhtiyâcât-ı cismaniyye ve ruhâniyyemizi dâfi' olmak üzere, başkaların yed-i tasarrufunda gördüğümüz şeylerin kâffesi sa'y ve amelle vücûda gelmiş olduğundan, ahz ve istimâli kezâlik sa'y ve amele mevkuftur ki, sâlifü'z-zikr nukūd-ı ma'neviyye bundan ibarettir. Cemiyet-i beşeriyyenin efrâdı beyninde cereyan eden mu'âmelât-ı dâd u sited, surette akçe ıtlak olunan zer ve sim meskûkât ile icrâ olunur ise de, hakikatte işbu nukūd-ı ma'neviyye ile tesviye kılınır. Binaenaleyh, kişinin kîse-i iktidarı nukūd-ı ma'neviyyeden tehî olduğu halde, havâyicinin tahsil ve tedârikine dest-res olamaz. Meğer ki, vaktiyle emek sarfıyle kazanılmış olan nukūd ve emlâke mâlik ola.

İmdi, gerek havâyic-i zarûriyye ve gerek gayr-ı zarûriyyemizin istihsali emrinde, nev'-i benî Âdeme lâzım olan «sa'y ve amel» olup yok-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sa Amr ve Zeyd'in vehm ve kıyas ettikleri meskûkât-ı câriyye değildir. Çünkü meskûkât, mücerret sa'y ve amel mukabilinde kazanılmış bir sermaye demek olduğundan, harc olunup bittikte, başkasının tahsili mutlaka sa'y ve amele muhtac olduğu ve binaenaleyh efrâd-ı beşerin sa'y ve amelsiz refah ve asâyiş-i hâl istihsali mümkün olamayacağı kazâyâ-yı müsellemedendir. İngiltere ve Fransa'da pamuğun kılletinden nâşi işsiz kalmış olan bu kadar bin amelenin dûçâr oldukları hâl-i fakr ve mezellet bu bâbda sıdk-ı müdde'âya evzah-ı delâil olup, amele-i mezkûrenin tahfîf-i bâr-ı girân-ı sefâleti zımnında, ashâb-ı hayrât tarafından şimdiye kadar vuku' bulan mu'âvenât-ı külliyye terfîh-i hallerine medâr olamamıştır. İşbu sa'y ve amel dahi her ne kadar ka'ide-i akl ve hikmete tevfiken icrâ olunur ise, ashâbının makāsıd ve âmâli o kadar suhûletle husûl-pezîr olur. Şöyle ki, insan mehdden lahde varıncaya kadar envâ-ı ihtiyâcâta mazhar olup, bunların def'i emrinde sarf-ı ma-hasal-ı iktidar etmesi lâzımeden ise de, kuvâ-yı cismâniyye ve ruhâniyyesine takviyet vermedikçe, ber vech-i matlûb maksadına dest-res olamaz. Niçin bir hammal bir saatçi kadar ve bir kayıkçı bir kaptan kadar san'atından mütemetti' olamaz? Çünkü isimleri birinci mertebede vâki olanların san'atları yalnız kuvve-i bedeniyye ile husûl-pezir olup, ikinci mertebede vâki olanların sanatları ise kuvâ-yı bedeniyye ve akliyyenin inzimâmıyle hâsıl olduğundan, bunların bittabi öbürlerinden ziyade fâide-mend olmaları iktizâ eder.

Binaenaleyh, ferâg-ı bâl ve refâh-ı hâl istihsali arzusunda bulunanlar, kûşe-i vahdette enis ve gam-hâr ve hâl-i zarûret ve ihtiyâcta muîn-i vefâdârları olan sa'y ve amellerinin kadr ve kıymetini arttırmaya, yani sanatlarının ıslâhıyle ziyade temettu' eylemeğe çalışıp ötesini takdir-i Hayy-ı kadîre havale etmelidirler. Yoksa «ben babamdan veyahut üstadımdan böyle gördüm, böyle yaparım» diyerek alel-amya çalışıp ihtirâ'ât-ı cedîdeye sarf-ı efkâr etmez ise, ömrü oldukça gece gündüz çalışsa, baba ve üstâdından ziyade mütemetti' olamayacağı azhar-ı mine'ş-şemsdir.

Ahz u itâ, cemiyet-i beşeriyyenin aza ve efrâdını yekdiğerine rabt eder bir münasebet-i kaviyye tahaddüsünü ve bu vechile medeniyet ve ma'mûriyetin tevessü' ve terakkisini müstelzim olduğundan, bunun meşrû'iyeti ve erbâb-ı kâr ve kisbin ind-Allah makbûliyeti derkârdır.

Fevâid-i tarafeyni müeddi olan ticâret, alel-umûm meşrû' olduğu misillû, bunun hilâfında vuku'a gelen her nevi kâr ve kisb nâ-meşrû'dur. Çünkü bir hammal bir yük nakliyle aldığı ücretten istifâde edip, bu sırada yük sahibinin dahi işi görüleceğinden tarafeyn mütemetti' ve müstefid olur. Fakat bir sârik, sirkat ettiği eşyâdan dolayı bazı mertebe emek sarf etse dahi, sârikın şu menfa'ati diğerinin mazarratıyle husûle gelmiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olmasıyle, evvelkisi helâl ve ikincisi haramdır. Elhasıl insanın arak-ı cebînî ile geçinmesi murâd-ı ilâhî iktizâsından olduğundan, hiç bir şahsın bilâ-özr-i şer'î hem-cinsine el açması ve kendisi beyhude izâ'a-i evkât ile sâirlerin kedd-i yeminiyle kazanılmış şey ile ta'ayyüş eylemesi câiz olamayacağı misillû, havâyic-i zarûriyyesinden ma'dûd olmayan mevaddın istihsâli için lâzım gelen külfet ve zahmetten ı'râz ve bu vechile huzûzât-ı meşrû'adan nefsini mahrûm eylemesi dahi usûl-i medeniyetçe revâ görülemez. Zira insan âzâsından bulunduğu cemiyyet-i beşeriyyenin hâiz olduğu derece-i medeniyetten az çok mütemetti' olup, bunun o dereceye vusûlü ise, hem-cinsi ve belki ebnâ-yı vatanının sa'y ve himmetiyle husûle geldiğinden, buna mukabil gerek kendisine ve gerek mu'âsırlarına göre tevsi'-i dâire-i medeniyete hizmet eylemek müterettib-i zimmet-i fütüvvet ve bu cihetle havâyic-i gayr-i zarûriyye tahsili emrinde dûçâr olacağı külfet ve meşakkatin terakki-i medeniyet ve ma'mûriyete vesile olacağını bilerek, bundan istinkâf eylemesi muktezâ-yı vezâyif-i insaniyyettir.

Beyandan müstagni olduğu üzere bir şeyin iştirâsı murad olunduktа, kıymet-i hakikiyyesi ve râyic-i vakti bilinmez ise, bu işte zararlı çıkılmak agleb-i ihtimâldir. İşte bu kabilden olarak, içinde bulunduğumuz bâzâr-ı âlemde dakika-be-dakika ser-zede-i zuhûr olan ef'âl ve mu'âmelât ki hep dâd u sitedden ibarettir, ma'lûmât üzerine hal ve akd olunamazsa, mazarratı ashâbına aid olacağında iştibâh yoktur. Bu suretle melhûz olan mazarratın men-i vuku'u için, herkes, mutabassırâne hareket etmek ister ise de, buna muvaffakiyet, yalnız isti'dâd-ı Huda-dâd ile mümkün olamayıp, mücerred fıtrat-ı insaniyyede merkûz olan kuvâ-yı ma'neviyyenin terbiyesiyle husûle gelir bir hâlet-i ma'neviyyeye mütevakkıftır. İşbu hâlet vâsıtasıyle herkes dâire-i vüs' u iktidarından hâric görünen muazzamât-ı umûra muvaffak olarak, hem kendileri nâil-i merâm olurlar ve hem de bu vesile ile benî nev'ilerine hizmet ifâ ederler.

Mehmed Şerif, Mütercim-i Takvim-i vakayi
(Mecmua-ı fünûn, nr. 8, Şaban 1279/Aralık 1862, s. 333-337).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXII

KUVVE-İ ELEKTRİKİYYE

Hâl-i tabiîde bulunan ecsâm-ı mevcûdede cezb ve def' hassalarından hiç bir eser görünmeyip, ancak bir parça balmumu veya şişe veya kükürt veyahud kehrüba ipek veya yünden ma'mûl kumaş parçasıyle delk olunarak, yani sürtülerek hurde cisimlere gösterildikte ecsâm-ı medlûke-i mezbûre ol hurdeleri kendilerine cezb ederler. İşte bu hassaya kuvve-i elektrikiyye veyahud hassa-i kehrübâiyye tesmiye olunur. İşbu hassa kadîm yunan filozoflarının dahi ma'lûmu olup, lisan-ı yunanîden elektron lafzı kehrüba mânâsına olmakla hassa-ı mezkûreye elektrik denilmesi bundan neş'et etmiştir.

Delk vâsıtasiyle elektrik hâsıl eden ecsâmın, ber vech-i sıhhat fark ve temyiz olunması için müteaddid âlât istimal olunup, alel-umûm ecsâm-ı tabiî'yede mevcûd hassa-i kehrübaiyyeyi izhâr ve irâe eden âlât-ı mütenevvia elektrik - nümâ mânâsına olarak elektroskop tabir olunur.

İşbu âlâtın en âdisine şakul-i elektrikî tesmiye olunup, bu dahi mürver ağacından nohut cesâmetinde masnû' ve ince ipek veyahut keten ipliği ile ma'mul bir yuvarlaktan ibarettir. Tecrübesi murad olunan cisim delk olunarak işbu şakule yaklaştırılır. Eğer şakulü kendisine doğru cezb etmez ise, ol cisimde kuvve-i elektrikiyye olmadığı anlaşılacağı misillû, mevcûd ise, mikdarı dahi ma'lûm olur ve âlet-i mezkûreden daha dakîk elektrik ibresi ve bundan daha ziyade dakîk Coulomb nâm meşhur hakîmin icâd eylediği elektrik-nümâ olup, bunlar gayet cüz'î olan elektriği izhâr ederler.

Ecsâm ayrı ayrı delk olunduğu halde elektrik hâsıl edip etmeyecekleri işbu âlât vâsıtasiyle tecrübe olunarak bazılarından şâyân-ı istigrab hâlât-ı muhtelife zuhûr eder. Şöyle ki lök zamkı ve reçine ve kehrüba ve kükürt ve şişe ve yine bu kabilden olmak üzere elmas ve zeberced-i hindî ve zümrüd ve zî-kıymet ahcârın ekserisi birinci mertebede ve ağaç ve kömür ve tuğla ve kiremit makulesi şeyler her ne kadar delk olunsa ikinci derecede kuvve-i elektrikiyye hâsıl edip, demir ve altın ve bakır ve sâir maden her ne suretle delk olunur ise olunsun katiyen kuvve-i câzibe eseri husûle gelmez. İşte bu suretle ecsâm-ı mevcûde-i tabi'îyyenin cümlesi ikiye münkasım olup, birisi delk ile elektrik hâsıl edenlerdir ki ecsâm-ı elektrikiyye-i zâtiyye ve ikincisi dahi asla hâsıl etmeyenlerdir ki ecsâm-ı gayr-ı elektrikiyye ıtlâk olunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ecsâm-ı gayr-ı elektrikiyye delk vâsıtasiyle elektrik hâsıl etmez ise de bunlar başka tarîk ile elektrik ahzına kabil ve müsta'iddir. Milâdın bin yedi yüz yirmi yedi senesinde İngiltere hükemâsından Gray nâm zat, elektrik tecrübeleriyle meşgul iken, işbu keyfiyeti zîrde beyan olunduğu vechile harice çıkarmıştır. Şöyle ki, iki tarafı dahi açık bir şişe boruyu delk ile elektrik hâsıl ettikten sonra, iki tarafını mantar tıpalar ile tıkayarak tecrübe ettikte bizzat delk ile elektrik hâsıl etmeğe müsta'id olmayan mantar tapalarda dahi işbu hassanın zuhûrunu kemâl-i hayretle müşâhede etti. Bunun üzerine şu keyfiyetin künh ve hakikatine vâsıl olmak için tecrübeler icrâsına kıyam ile mezkûr tapaların birisine bir çubuk tel ilâve edip, bunda dahi âsâr-ı elektrikiyye meşhûdu olduğundan mezkûr teli bir az daha uzatarak, nihayet hânesinin üst katından zemine kadar temdid eyledi ve kendisi yukarıda boruyu delk ve aşağıki ucuna dahi ahibbasından birisi, hurde cisimler arz ve irâe ettikte, yine hassa-i mezkûre tamamiyle zuhûr eylemiştir. İmdi, madenî cisimlerde nakl-i elektrik hassası mevcûd olup, şişeden madene müntakıl ve ân-ı vâhidde bunun her tarafına münteşir olduğundan, işbu hassanın bir nevi seyyâl olmasına zehâb olunmuştur ve bu hal ecsâm-ı gayr-ı elektrikiyyenin kâffesinde müşâhede olunduğu cihetle, ecsâm-ı mezbûreye nâkıl-ı elektrik ve ecsâm-ı elektrikiyye-i zâtiyeye dahi gayr-ı nâkil-i elektrik ıtlâk olunmuştur. Zira, gayr-i nâkil-i elektrik olan ecsâmın bir tarafı delk olundukta hassa-i elektrikiyye yalnız orasında zuhûr edip, başka yerlerine sirayet etmez. Zikr olunan mevadd-ı esâsiyye elektrik âleti vâsıtasiyle gereği gibi irâe ve isbât olunabilir. Şöyle ki, işbu âlete bir uzun maden teli vasl ile âlet-i mezkûra tahrik olundukta, evvelâ bu tel ne kadar uzun olur ise olsun, ân-ı vâhidde her bir noktasında elektrik husûlü müşâhede olunur. Sâniyen, telin bazı mahalleri ecsâm-ı gayr-ı nâkileden şişe veyahut ipek ile fasl ve tefrik olunsa seyyal elektrik yalnız işbu noktaya kadar gelip, ötesine tecâvüz edemez. Sâlisen, eğer mezkûr tel zemine muttasıl olur ise, elektrik eserinden hiç bir şey kalmaz. Zira zemin dahi nâkıl-i elektrik olduğu cihetle teldeki seyyal elektrik ebniyeye ve oradan dahi duvarları vâsıtasiyle zemine ve ondan tekmil küre-i arza intikal ve seyelan eder ve bundan havanın dahi gayr-ı nâkil bir cism olduğu istidlâl olunur. Çünkü eğer hava maden gibi nâkil bir cisim olmuş olaydı, delk ile hâsıl olan elektrik cism-i medlûkden def'aten ona temas eden havaya ve ondan cevv-i havaya münteşir olurdu.

Su ve sudan hâsıl olan buhar nâkıl-i elektriktir. Kendisinde hassa-i elektrikiyye hâsıl olmuş bir cisim suya batırılsa, veyahut su kaynar iken hâsıl olan buharına tutulsa cism-i mezkûr hâvi olduğu seyyâl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

elektriği kâmilen terk ve itâ eder. İşte bunun için elektrik yâbis havada der-akab cevv-i havaya münteşir olur.

Vücûd-ı insanî dahi nâkil-i elektrikdir. Bir adam şişe veyahut balmumu gibi gayr-i nâkil-i elektrik olan bir cismin üzerinde ayak üstünde durarak elleriyle nâkileyn tabir olunur iki elektrik tellerini tutsa, vücudu kâmilen elektriklenir ve bu vechile ahz etmiş olduğu elektrik yere bastığı anda zemine intikal ederek zâyi' olur. İşte bu sebebe mebnî çıplak elde elektrik hasıl olmayacağı nümâyan olduğundan esnâ-yı ameliyatta ipek eldiven iksâ veyahut gayr-i nâkil bir şey tutularak ittisâli men etmek iktizâ eder, zira çıplak el ile tutulduğu halde bir taraftan hâsıl olan elektrik öbür taraftan yani vücûddan seyelân ederek zâyi' olur.

Ziyadesiyle gayr-i nâkıl olan bir cisim tertib olunduğu halde, nâkıl-i elektrik olacağı cihetle elektrik husûlü murad olunan cismin rutûbetini izâle etmek için kable'd-delk kurutulması icab eder.

Dâniş, An-erkân-ı harbiye,
(Mecmua-i fünûn, nr. 23, Zilkade, 1280/Mart 1863, s. 483-487).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXIII

HİKMET-İ TABİİ'YYEDEN ALÂİM-İ SEMÂVİYYEYE DAİR BİR HOCA İLE BİR ŞÂKİRD BEYNİNDE MUHÂVEREDİR

Hoca — Cenab-ı vâcibü'l-vücûdun hayret-bahş-ı ukul-i beşeriyye olan masnû'ât-ı acîbe-i ilâhiyyesinden olmak üzere, daima meşhûd-i çeşm-i itibârımız olan yağmur ve kar ve rüzgâr ve kavs-i kuzah ve şimşek ve gök gürültüsü ve yıldırım misillû küre-i nesimde zuhûra gelen alâim-i semâviyyenin esbâb-ı vuku'unu ara sıra suâl eylediğinizden, bu bâbda size bazı mertebe ma'lûmât vermek isterim.

Şâkird — İsabet buyurursunuz. Hakikaten alâim-i mezkûrenin esbâb-ı müvellidesini öğrenmek isterim ve bu çoktan beri merakımdır.

Hoca — Alâim-i mezkûrenin rüzgâr gibi bazısı havâdan ve yağmur ve kar gibi bazıları sudan ve kavs-ı kuzah ve hâle misillû bazısı ziyâdan ve şimşek ve yıldırım gibi bazıları kuvve-i elektrikiyye, yani kuvve-i kehrübâiyyeden neş'et eder. Kuvve-i elektrikiyyenin ne olduğunu mu'ahharen size beyan ederim.

Şâkird — Bu surette alâim-i mezkûre dört kısma münkasım olmak lâzım gelir.

Hoca — Evet, dört kısma münkasımdır. Havadan neş'et eden alâmetlere alâim-i havaiyye ve sebeb-i müvellidi su olanlara alâim-i mâiyye ve ziyâdan mütevellid olanlara, alâim-i ziyâiyye ve kuvve-i elektrikiyyeden husûle gelenlere nâriyye veyahut alâim-i elektrikiyye ta'bîr olunur.

Şâkird — Hava ile su, alâim-i semâviyyeden mi ma'dûddur? Ben bunları anâsır-ı erba'a dâhilinde biliyordum.

Hoca — Hayır, bunlar ne alâim-i mezkûreden ve ne de anâsırdandır. Çünkü unsur cism-i basit demektir. Ve cism-i basit şol bir cisme ıtlak olunur ki, ameliyat-i kimyeviyye vasıtasiyle mürekkeb olduğu eczâsının tahlili mümkün olamaya yani, eczâsı bir kaç nev'i cisimden olmayıp, yalnız bir türlü cisimden ibâret ola. Her ne kadar mütekaddimîn su ile havayı cism-i basit zannıyle anâsırdan addetmişler ise de, müteahhirîn bunları tahlil ile her biri bir kaç türlü cisimden mürekkeb olduğunu zâhire çıkarmışlardır. Ve şimdiye kadar keşf olunan ecsâm-i basîtanın adedi altmış ikiye bâlig olmuştur. Bu bahis, ilm-i kimyaya müteallik olup, sadedimizden hâric olmakla şimdilik bize lüzumu yoktur.

Şâkird — Demin, alâim-i mezkûre küre-i nesimde zuhûra gelir buyurdunuz. Küre-i nesim ne demek oluyor? Evvel emirde lutfen bunu ta'rif buyurunuz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hoca — Küre-i nesim küre-i arzı her taraftan ihâta eden küre-i havadır.

Şâkird — Öyle ise, küre-i nesim, hava demek olacağından küre-i nesim yerine hava desek olmaz mı?

Hoca — Her ne kadar bazen musâhabet esnâsında hava ile küre-i nesim yekdiğerinden tefrik olunmaz ise de, bunları birbirinden temyîz etmek lâzımdır. Küre-i arzı ihâta eden tabakat-ı hava sâfi havadan ibâret olmayıp, içinde bir çok edhine ve ebhireden başka bir takım gazlar ve toz ve toprak ve böcekler ve havada durabilecek daha sâir hafif cisimler mevcûd olmakla, işte bunların cümlesi birlikte olarak küre-i arzı muhît olan tabakat-ı havaya küre-i nesim ıtlâk olunur ve hava denildiği halde ecsâm-ı sâireden müberrâ sâfî hava demek olur.

Şâkird — Kuşlar ve balon ile havaya çıkan adamlar ve pek yüksek dağların tepeleri dahi küre-i nesim ile muhat mıdır?

Hoca — Evet, muhattır. Çünkü küre-i nesimi tecâvüz edebilecek mertebe mürtefi' dağ olmadığı misillû, zî-rûh olanlar da küre-i nesim dâhilinde bir derece-i mahdûdîye kadar su'ûd edebilip, ondan öteye gidemezler.

Şâkird — Amerika tuyûrundan kondor tesmiye olunup yedi arşın kanadı olan kuşun dokuz bin arşın kadar su'ûd edebildiğini ve tabiiyyundan Mösyö Gay - Lussac nâm zâtın bin sekiz yüz dört sene-i milâdiyesi Eylül'ünde on altıncı günü balon ile on bir bin beş yüz arşın mikdarı su'ûd eylediğini işittim. Bunlar yine küre-i nesimi tecâvüz edememişler midir?

Hoca — Hayır, edememişlerdir. Tabi'iyyunun bazısı küre-i nesimin irtifâ'ını doksan bin ve bazıları yüz bin ve yüz on bin ve daha ziyade tahmin ederler. Mamafih, tabakat-ı küre-i nesîmin kesâfetleri yekdiğerine müsâvi olsa, mumaileyhüma daha pek çok ziyade su'ûd edebilirlerdi. Fakat öyle olmayıp, tabakat-ı hava adeta birbiri üzerine vaz'olunmuş bir çok kâğıt yapraklarına müşâbih olduğundan, üstte bulunanların tazyîkı münasebetiyle en altta bulunan tabaka, cümlesinden kesîf ve ağırdır. Onun üstündeki biraz hafif ve bunun üstünde bulunan daha hafif olup, kıs alâ hâzâ gittikçe hafifleştiğinden, sonraları tabakat-ı hava bir dereceye kadar hiffet bulur ki, kuşları ve balonu çekemez olur. Ve bundan başka ol derece hafif olan havada zî-rûh yaşayamaz. On iki bin arşından yukarıda bulunan hava içinde insan ta'ayyüş edemeyeceği nezd-i tabiiyyunda muhakkaktır. Mürtefi' mahallin havası hafif ve alçak yerin havası sakîl olması da bundan neş'et eder.

Şâkird — Beyan buyurduğunuza göre havada sıklet zâhirdir, fakat hiç bir vakit ağırlığını hissedemiyorum.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hoca — Havanın ecsâm-ı sâire misillû adeta tartılır bir cism-i kesîf olduğu umûr-ı ma'lûmedendir. Çünkü, hava dolu bir şişeyi vezn ile mikdar-ı sıkleti bilindikten sonra muhalliyetü'l-hava denilen âlet vasıtasıyle içinde olan hava ba'd-el-ahz şişe tekrar vezn olundukta, havanın mikdarınca noksan zuhûr eder. Şimdi siz başınızın üstünde havadan bir amûd götürüyorsunuz ki, kuvve-i beşeriyyenin mütehammil olamayacağı derece ağırdır. İleride size beyan edeceğim vechile hâmil olduğunuz havanın ağırlığı, vücûdunuzun kalınlığında ve on üç buçuk arşın irtifâ'ında bir su amûdu ağırlığına müsâvi olduğu ve vücûd-ı insanı her taraftan tazyîk eden havanın ağırlığı dahi takriben on iki bin kıyye bulunduğu hesab kılınmıştır.

Şâkird — Niçin bu kadar ağırlığı biz hissetmiyoruz?

Hoca — Bunun sebebi, ağırlık bizi her bir taraftan tazyîk ederek muvazene hâsıl olmasıdır. Meselâ denize girildikte adamın üzerinde hayli su bulunduğu halde asla ağırlık hissolunmaz. Denizin tâ ka'rına vâsıl olup, üzerinde bir kaç yüz kulaç su bulunan dalgıçlar denizde iken, mütehammil oldukları suyun dışarıda aşer-i maâşirini götüremeyecekleri âşikârdır. Ve bir şişenin ağzı meşin ile kapanıp meşinin üstüne biraz cıva vaz' olunsa, şişenin içinde hava olduğu halde, altından dahi tazyîk vuku' bulduğu cihetle cıva meşinin mesâmâtından öte tarafa tecâvüz edemez. Fakat şişe diğer bir mahallinden delinip içinde olan hava âlet-i mezkûre ile alındıkta, ol vakit cıvanın üzerine yalnız bir taraftan tazyîk vuku' bulmasıyle muvâzene bozularak havanın sıkletinden nâşi, cıva meşinin mesâmâtından öte tarafa tecâvüz ile gayet ince yağmur damlaları şeklinde şişenin içine akmağa başladığı bit-tecrübe sâbittir.

Bundan kat'-ı nazar, havanın ol vechile her tarafımızdan tazyîk icrâ etmesi, levâzım-ı hayatiyyemizdendir. Çünkü işbu tazyîk-ı hava olmasa insanın kanı göz ve burun ve kulaklarından ve dudak gibi ince derili mahallerinden dışarı nüfûz ve cereyân ederdi. Balon ile ziyade hafif olan tabakat-ı havaya su'ûd edenler, zikr olunan muhatarada bulunurlar. İşte Mösyö Gay-Lussac ve Mösyö Biot'nun zikr olunan mikdardan ziyade su'ûd edemeyerek muztarib olmağa başladıkları yerde, tevakkuf ve nüzûle mecbûr oldukları bu sebebe mebnîdir.

Şâkird — Küre-i nesîmin ne demek olduğunu anladım. Fakat asıl hava neden ibarettir ta'rif buyurmanızı rica ederim.

Hoca — Şimdilik bu kadar yetişir. Siz zikr olunan şeyleri iyice zabt etmeğe gayret ediniz. Gelecek derste havanın ne olduğunu size beyan ve tefhîm ederim.

Kadri, Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden.

(Mecmua-i fünûn, nr. 1, Muharrem 1279/Mayıs 1862, s. 39-44.)

MARMARA ÜNİVERSİTEŞİ YAYINEVİ

XXIV

ARZIN HAREKET-İ YEVMİYYESİNİN MADDETEN İSBÂTI

Erbâbı indinde mâlum olduğu üzere, küre-i arzın iki deverânı olup, birisi şemsin etrafındadır ki, üçyüz altmış beş gün beş saat, kırk sekiz dakika elli bir saniyede devrini tekmil edip, fusûl-i erba'a bundan husule gelir ve diğeri kendi mihveri üzeredir ki yirmi üç saat elli altı dakika ve dört saniyede devrini tekmil edip, gece ile gündüzü intâc eyler. İşbu harekâtın ikisi dahi bir çok delâil-i ilmiyye ile sâbit ve mütehakkık ise de, hareket-i sâniyenin maddeten ve re'yü'l-ayn isbatı için bundan bir kaç sene mukaddem Fransa hükemâsından Mösyö Foucault bir tarîk-i tecrübe tasavvur ederek Paris'te alâ-melei'n-nâs icrâ etmiş ve badehu Avrupa'nın sâir mahallerinde dahi iâde kılınmıştır. Tecrübe-i mezkûrenin ne esas üzerine mebnî olduğu ve ne vechile icrâ kılındığı ber-vech-i âti tarif ve beyan olunur.

İşbu tecrübe bir rakkas hatt-ı hareketinin tagayyür etmemesinden ibaret olup, cer-i eskal fenninde atâlet tabir olunan hassa üzerine mebnîdir. Arzın kutbeyninden birisi üzerine mu'allak bir rakkas farz olunsa, işbu rakkasın arza katiyen irtibatı olmayıp, bu vechile bittabi arzın hareket-i yevmiyyesinden müteessir olmayacağından hatt-ı hareketinin bir karar üzere duracağı aşikârdır. Ve bu halde kutub üzerinde işbu rakkasın yanıbaşında bulunacak bir şahs-ı mefrûz arza tâbi olarak devr ettikçe, rakkas hatt-ı hareketinin kendisine nisbetle her tarafa mâilen tebeddül eylediğini müşâhede eder ve kendisi arzın hareketini hissedemediğinden tebeddülât-ı vâkı'ayı rakkas hatt-ı hareketinin tagayyürüne haml eyler, fakat rakkas hatt-ı hareketinin şarktan garba doğru tahavvülüne dikkat olundukta, bilâkis arzın garbtan şarka doğru hareket eylediği anlaşılır. Ancak rakkasın arza ittisâli olmayan bir mahalle ta'lîki mümkün olmadığından şu tecrübenin icrâsı kabil değildir zannolunurdu. Mumaileyh Mösyö Foucault, bit-tecrübe isbât eylediği üzere, bir çengele bir rakkas ta'lik olunarak işbu çengel tahrik olunsa, rakkasın hatt-ı hareketi kat'a tagayyür eylemez. Bu vechile çengel harekâtının rakkas hatt-ı hareketi üzerine tesiri olmadığı sâbit olduğu halde sâlifü'z-zikr tecrübenin icrâsı mümkün olur.

Arz değirmen taşı gibi kendi mihveri üzerinde deveran eylediği halde, kutbeynden birisi üzerine bir rakkas ta'lîk olunduğu halde, arz hare-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ket-i yevmiyyesini tekmil ettiği müddette, yani yirmi üç saat elli altı dakika dört sâniyede işbu rakkas hatt-ı hareketi dahi bir kere devrini ikmâl eder. Rakkas bilâkis hatt-ı üstüvâ üzerinde bulunur ise mu'allak olduğu mahal rakkasın hatt-ı hareketiyle beraber, hatt-ı üstüvâya muvâzi olarak arz ile beraber hareket edeceğinden rakkasın devri gayr-ı mahsûs olur. Binaenaleyh, hatt-ı üstüvâ üzerinde arzın hareketini isbat için rakkas istimal olunamaz, fakat rakkas kutub ile hatt-ı üstüvâ beyninde istenilen bir nokta üzerinde ta'lîk olunsa, rakkas hatt-ı hareketinin tahavvülü mahsûs olur ise de, işbu nokta, her ne kadar hatt-ı üstüvâya yakın olur ise, ol kadar rakkas hatt-ı hareketinin tahavvülü az mahsûs olur. Cerr-i eskal kaidesince rakkasın bir daireyi kâmilen devr etmesi için lâzım olan müddet ile rakkasın vâki olduğu mahallin arz-ı coğrafîsi beyninde bir nisbet olup, buna ceyb tabir olunur. Bir mahallin arz-i coğrafyasına mahsus olan hat ne kadar uzun olur ise, rakkasın sür'at-i rakkası o nisbetle kısa olur ve hatt-ı mezkûr bilâkis ne kadar kısa olur ise, rakkasın müddet-i devriyyesi o kadar uzun olur, yani bir mahallin arz-ı coğrafyasına mahsus olan hat ile rakkasın sür'at-i rakkası min kâfiye mütenâsibdir.

İşbu tecrübe bin sekiz yüz elli bir senesinde Paris'te Panthéon kilisesinde icrâ olunup, rakkas kubbenin ortasına ta'lîk olunmuştu ve işbu rakkas bükülmemiş bir ip ucunda mu'allak bir bakır gülleden ibaret olup, hareketi gayet yavaş olmak için işbu ip mümkün mertebe mürtefi' bir mahalle ta'lîk olunmak ve mezkûr güllenin aşağıya gelecek tarafı esbâb-ı âtiyyeye mebnî sivri olmak lâzım gelir.

Rakkasın hareket edeceği zemin üzerine daire şeklinde bir mikdar nemnâk kum dökülüp, rakkas harekete başladıkta güllenin sivri ucu işbu dairenin iki mahalline dokunarak oralarda bir eser bırakır. Ol halde rakkas gayet gergin olarak zeminden bir kaç metre irtifa'ında bir tarafa doğru çekilerek bir ip ile bağlanır ve oradan ayrıldıkta, sarsılmamak için işbu ip bir kibrit ile hark ve kat' olunur. Rakkasın ilk def'a hareketinde güllenin ucu kum üzerinde iki çizgi çizer ve bu çizgi ile meselâ rakkasın ilk hareketi şimâlden cenuba doğru olduğu halde atâlet hassası iktizâsınca, ikinci hareketi yine o hat üzerinde vuku'bulması lâzım gelir iken, evvelki hattın sol tarafında bir çizgi çizer ve bu tecrübe, Dersaadet'te icrâ olunduğu takdirde, sıyâk-ı mezkûr üzere hareket ederek saatte on bir derece kat' ve bâlâda zikrolunduğu vechile rakkas otuz yedi buçuk saat mürûrunda bed' etmiş olduğu hat üzerine avdet eyler.

Hacı İskender

(Mecmua-i fünûn, nr. 24, Zilhicce 1280/Nisan 1863, s. 492-495.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXV

MEDHAL-İ İLM-İ JEOLOJİ
Ziya ve Madenler

Ecsâm-ı gayr-ı kesîfe, ecsâm-ı sulbe ve mâyi'e ve gaziyyenin gayrı olarak, havass-ı beşeriyye ile idrâk olunur bir takım cisimler daha vardır ki, ecsâm-ı kesîfe misillû ve vezni ve ne de bir kap derûnuna vaz'ı mümkün olamaz. Bunlar ziyâ ve hararet ve elektrik ve galvanizme ve manyetizme olup, ecsâm-ı seyyâle tesmiye olunurlar.

Ziyânın menba'ı şems olup, tabiatın mâbihü'l-hayatıdır ve te'sirât-ı vâkı'ası cihetiyle vücudu hissen ma'lûm ise de mahiyet ve hakikati el'an meydana çıkarılamamıştır.

Ziyânın şemsden küre-i arza sür'at-i vürûdu, akıl ve tasavvurun ma-fevkinde olup, şöyle ki, hükemânın hesab ve tedkiklerine göre şemsden küre-i arza top ile birlikte bir gülle endaht olunsa tamam otuz sene müddette küre-i arza vusul bulup, ziyâ-yı şems ise kemâl-i sür'ati cihetiyle mesafe-i mezbûreyi yalnız sekiz dakikada kat'eylemekle, bir sâniye zarfında dokuz yüz kırk bir milyon kadem mesafe kat'eylediği tebeyyün eder.

Cemî-i ecsâm teshîn olundukta leme'an edip, teberrüd ile keyfiyet-i mezkûre zâil olur. Hattâ demir çubukları ateşte kızdırıldığı halde, bir mahall-i muzlimde eşya-yı mevcûde görünecek kadar neşr-i ziyâ eylediği cümlenin ma'lûm ve meşhûdudur. Ziyânın havass ve keyfiyâtı kesîr ve mesâil-i müteferri'ası mühim ve dakîk olup, cümlesinin beyanı ilm-i hikmet-i tabiiyye kitablarında mastûr olduğundan ve biz ise ilm-i jeoloji mesâilinin halline medar olacak mebâdisinin beyanını iltizâm eylemiş olduğumuzdan, havass-ı mezkûreden yalnız bazıları bil-intihâb şerh ve tastîr kılındı.

Cümlenin ma'lûmudur ki, bilâ-ziyâ hiç bir şey mer'î olmayıp meselâ, ziyâ sehab üzerine vürûd ettikte, ondan mün'akis olarak sehab rüy'et olunur. Ve ecsâm üzerine tesâdüf ederek suver-i muhtelife-i mahsûsa kesbeder. Meselâ, ziyâ musaykal ve gayr-ı şeffaf ecsâmdan mün'akis oldukta, mütenevvi'ü'l-elvân müşâhede olunur ve musaykal ve şeffâf olan ecsâmdan in'ikâs etmeyerek hatt-ı müstakîm üzere bilâ-mâni mürûr ederse, ekseriya in'itâf edip istikameti münharif olur. Ve madenden bazıları ziyâ-ı mevrûdun bir kısmını red ve aks edip bir mikdarını cezb ve hıfz eder. Ve bu misillû ecsâma gayr-ı şeffaf tesmiye olunur. Mika ta'bîr olunan maden bu kabilden olup, bazen büyücek safâyih-i lâmi'a hey'etinde bulunur ve hattâ cam isti'mâlinin intişârından evvel Sibir'de ve Ameri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ka-yı cenubîde vâki Peru memleketinde cam yerine kullanılırdı ve hâlâ bizlerde isti'mâl olunan rîk mika tozundan ibarettir.

Tam şeffaf olmayan madenin öte tarafında olan eşya, lâyıkıyle rü'yet ve temyiz olunamayıp, bazıları dahi bütün bütün gayr-ı şeffaf olmadıkları halde şeffafa karîb iseler de, öte taraflarında bulunan eşya hiç görünmez. Bu misillû ecsâma şibh-i şeffaf tesmiye olunur. Çakmak taşı ve emsâli bu kabildendir.

Maden-i şeffafenin cümlesinde ziyâ-yı mevrûd suver-i vâhidede mütehavvil olmaz ise de, cümlesinde istikametinden inhirâf ve insırâf edip münkesir olur. Ve in'ikâs dahi mükerrer ve muzâ'af olduğuna mebnî, maden-i mezkûre ile bakılan şey çifte rü'yet olunur. Hâdise-i mezkûre İzlanda kristali tesmiye olunan madende pek a'lâ tecrübe ve müşâhede olunur.

Şu'â'âtın mecmûunu aks ettiren cisim, cism-i ebyaz ve şu'â'âtın hiç birini aksettirmeyen cisim, cisim-i esved yani ecsâmın sevödı levn-i müs-e takil olmayıp, kâffe-i elvânın insilâbından ibarettir. Lâkin her cism-i esved, bazı şu'â'ât-ı zaîfeyi aks ettirmekle cism-i esved-i tam yoktur. Ve bazı ecsâmın eczası şeklen ve sihanen ve izemen ve baz'en muhtelif olmalarıyle şu'â'âtı ihtilaf üzere aks ettirerek elvânı muhtelif gösterir ve bundan nâşi bir cisim, haşin oldukça levni başka ve emles yani düz oldukça başka görünür ve cümle ecsâm misillû madenin renkleri dahi şu'â'âtdan bazısının aksinden hâsıl olur. Bazı maâdin terkib-i kimyeviyyelerine nazaran saf ve nakiy olmak lâzım gelip, lâkin ekseriya mevadd-ı ecnebiyye ile mahlût bulunduklarından, mevadd-ı mezkûrenin elvâniyle mütelevvindirler. Meselâ billura müşâbih olan necef taşı ki kristal de roche tabir olunur, yalnız sâfî silis yani humz-ı silisyomdan ibaret olup, daima saf ve nakiy olması lâzım gelir iken, pek çok defa küllî veya cüz'î demir ve maden-i sâireyi havi bulunduğuna binâen, sarı ve kırmızı ve sincabî ve siyah renklerde bulunur.

Maâdinden bazılarının parlaklığı şu'â'ât-ı ziyâiyyenin in'ikâsından neş'et eder. Madene mahsus bir cins parlaklık ve leme' an vardır ki cilâ-yı madenî tabir olunur. Ve maâdinde ziyânın tesirâtıyle zuhur eden ahvâl ve keyfiyâttan biri dahi fosforiyet olup, keyfiyet-i mezkûre mevadd-ı madeniyyeyi birbirinden temyiz ve tefrike bazen pek alâ bir vasıta olur. Bazı ecsâm lems ile veyahut bilâ-lems lema'an ve neşr-i ziyâ eyleyip hassa-i mezkûre fosfor denilen cism-i basitte cümleden ziyade olmakla, alelumûm keyfiyyet-i mezkûreye fosforiyet ıtlak olunmuştur.

Edhem, Meclis-i vâla azası.

(Mecmua-ı fünûn, nr. 3, Rebiülahir 1279/Temmuz 1862 s. 105-110).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXVI

ŞEKERE DAİR MALÛMAT

Şeker müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza tabir olunan gazlar ile karbondan yani hâlis kömürden mürekkeb olup, taamı lezîz ve suda mümkinü'l-hal ve bazı ameliyat-ı kimyeviyye vâsıtasiyle ispirtoya ve hâmız-ı fahma tahvili kabil bir cisimdir. Pancar ve şeker kamışı ve sorgu denilir diğer bir nevi nebattan istihsal olunur. Sorgu mukaddemleri buralarda mechûl iken, çend sene mukaddem Mösyö Zohrab tohumunu celb ile Bursa'da bulunan çiftliğine zer'ederek ihdâs ve teksîrine sebeb olmuştur. Şimdilik Bursa'da sorgudan yalnız pekmez ve ispirto çıkarılır. İlerde şeker istihsâline dahi himmet olunacağı derkârdır. Fakat en âlâ şeker pancar ile şeker kamışından istihsal olunageldiğinden, bunlardan şeker istihrâcı usulü tarif olunacak ise de, bundan evvel pancar zer'inin arazice derkâr olan fevâidinin beyanına ibtidâr olunur.

Pancar zer'i arzın kuvve-i inbâtiyyesini taklil etmediğinden, zirâ'atçe pek fâideli bir şeydir. Çünkü cevf-i arzda nebâtâtı besleyen azot tabir olunan unsur olup, pancar sâir nebâtât misillû arzda bulunan azotu ahz etmediğinden başka, belki arza bir mikdar azot dahi itâ eylediğinden nebâtât-ı sâire zer'iyle yorulmuş ve azotu takallül etmiş olan bir tarlaya pancar zer' olunduğu halde, mezkûr tarla pancardan azot ile kuvve-i inbâtiyyesi teceddüd ederek her türlü nebat zer'ine sâlih olur.

Bi mennihi Taâlâ ilerde memleketimizde şeker fabrikaları ihdâs olunarak pancar zer'i revâc bulup kuvve-i inbâtiyyesi teceddüd etmek üzere senelerce boş bırakılan tarlalara pancar zer'iyle, hiç bir sene metrûk kalmamasına sa'y olunması temenni olunur. Bir tarlanın kuvve-i inbâtiyyesini tecdid için ekseriya gübre ve sâire istimal olunmakta idüğü ma'lum olup, pancar zer' olunan tarla için ise bu misillû tedâbire asla hâcet mes etmez. Bir de pancarın ince ince kökleri üç arşın umkunda yere gömüldüğünden arzı kabilü'n-nüfûz ederek pancar zer' olunan tarla bu suretle dahi takviyet bulur. Ve pancarın yaprakları misillû madde-i sükkeriyyeyi hâvi olmayan yerleri hayvânâta ziyade yarayacağından, zürrâ' tâifesi pancar zer'inden bu cihetle de istifade eder. Fakat mütemadiyen bir tarlaya pancar zer' olunur ise, madde-i sükkeriyyesinden istifade etmek üzere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mezkûr tarlaya bir takım böcekler tecemmü' ve refte refte kesb-i cesâmet edip, tarlaya zarar vereceklerinden başka, her sene pancar zer' olunan tarla, ziyade kuvvetlenerek bir çok ecnebi nebatâtın dahi önü alınmak mümkün olamayacağından, pancar sâir nebâtât zer'iyle yorulmuş ve kuvve-i inbâtiyyesi teceddüd etsin diye zirâ'atten hâli bırakılmış olan tarlalara zer' olunmak evlâdır.

Pancar ziraatının arzca olan fevâidi ifâdât-ı meşrûhadan ma'lûm oldu. Gelelim pancardan şeker istihrâcının ta'rifine. Pancar kemâle erdikte, koparılıp yaprakları ve köklerinin sath-ı arza telâki ile yaprak husule getiren tarafları, madde-i sükkeriyyeyi hâvi olmadığından bunlar ve koparılır iken sakatlananlar kat' ve tefrîk olunarak, kusuru bir mahzene cem' ve badehu bir dakikada sekiz yüz defa mihveri üzerinde hareket eyleyen ve pek sade ve basit olan bir nevi rende ile rendelendikten sonra yünden ma'mûl çuvallar derununa vaz' olunarak bizim şekercilerin istimal eyledikleri mengene büyüklüğünde bir mengene ile lede't- ta'sîr usâresi ahz kılınır. Usâre-i mezkûre pek çabuk bozulacağından, der-akab tasfiye olunduktan sonra bir mikdar dahi kaynatılarak koyulaştırılır. Usâre-i mezbûrenin suret-i tasfiyesine gelince, usâre-i müstahsala bir kazana vaz' olunarak, elli beş derece teshîn olunduktan sonra, usâre-i mevcûdenin tüs'ü mikdarı kireçli suyu azar azar ba'de'l- ilâve usârenin sıcaklığı doksan beş dereceye vâsıl oldukta üzerinde yeşilimtırak köpükler hâsıl olarak, usâre kesb-i safvet etmeğe başlar. Ol vakit kazanın altında olan musluk açılıp, usâre-i mezkûre ayrıca sahk olunmuş fahm-ı hayvaniden geçirilerek süzülür.

Hafız Hüseyin, Mekteb-i Tıbbiye şâkirdânından
(Mecmua-ı fünûn, nr. 17, Cemaziülevvel 1280/
Eylül 1863, s. 226-228).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXVII

MİFTAHU'L - ULÛM'dan

Birinci bend-Cümleye malûmdur ki bir adam düşse yahud el ve deynek veya sâir bir şey ile ona vurulsa elbette o adamın vücudunun yere gelen tarafı yahud vurulan yeri az çok acıyacağında şüphe yoktur. Onda vuku' bulan bu hal ise hemen yalnız hareketten hasıl olmuş bir şeydir. Zira onun öyle düşmesi veya döğülmesi hakikatte kendi vücudunun veya vuran kimsenin elinin veyahud o deyneğin sadece yerini değiştirmesinden ibarettir. Her ne ise, şu hareketlerin birinden o adamda zuhûr eden keyfiyete sebeb hiss ta'bir olunan şeydir ki duygu demektir. Ama bir ağaç veya taş düşdükte veyahud o ağaca veya taşa vuruldukta bunlarda öyle bir hal vâki olmaz, yani bunların hiç bir tarafı acımaz. Bu surete göre bazı şeylerde his olup, bazılarında olmadığı sâbit olmuş olur. Hisse mâlik olanlar, her nasıl olursa olsun bir hareketten dolayı kendilerinde duymaklık peydâ olan şeylerdir. Ve bunlara hassas denilir, insan ve at gibi. Hissî olmayanlar dahi şu duymaklık keyfiyeti kendilerinde zuhur etmeyenlerdir ki, bunlara da gayr-ı hassas ta'bîr olunur, ağaç ve taş gibi. Şu ifadelere nazaran, cihanda mevcud olan şeyler iki takım olup, birisi hassas ve diğeri gayr-i hassasdır.

İkinci bend — Ağacın ve taşın kendine göre bir boyu ve bir eni ve bir de derinliği veya kalınlığı olur, Bunların üçüne birden eb'âd-ı selâse denir. Ve bunlar tavla zarında pek zâhir olup, hattâ onda üçü de birbirine müsavidir, yani zarın yüksekliği ne kadar ise boyu ve eni dahi o kadardır. Bunun gibi vücud-ı insanda dahi şu üç şeyin mevcud olduğu ta'rife muhtaç değildir. Lâkin bu hususta insan ve at dahi ağaç ve taş gibi ise de ötekilerde fazla olarak, bir de hiss edici bir şey vardır ki, ağaçta ve taşta bulunmaz (bend I). İşte bu hisseden şeye nefs ve ruh tabir ederler ki can demektir. Bundan anlaşıldı ki hassas olan mevcûdâtın ruhu olmak lâzım gelip, bu cihetle o makûlelere zî-rûh yahud hayvan denilir. Böyle olunca hayvan tabir olunan mevcûdât, hem zî-rûh ve hem de eb'âd-ı selâse sahibi olanlardır.

Üçüncü bend — Her hangi şey ki eb'âd-ı selâsesi ola, ona cisim denilir. Ağaç ve taş eb'âd-ı selâsesi olan şeylerden olduğundan, ecsâmdan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ma'dûdlardır. Lâkin bunlarda his, yani ruh olmayıp, bizde ise bulunduğunu tecrübe ile bildiğimizden (bend 2) ve kendimizde, bir de vücud var olduğunu gördüğümüzden, alel-ıtlak, hayvan, ruh ile cisimden mürekkebtir diyebiliriz.

Dördüncü bend — İnsan yaradılışı iktizâsınca hayvâniyet cihetiyle at ve koyun ve sâirlerine benzerse de, onun âhar cihetlerle farkı pek çoktur yani yalnız vücudunun resmi değil, illâ, insanda olan ruh diğer hayvânlarda bulunan ruhtan büsbütün başka olup, hattâ insanı cümleden ziyade onlardan ayıran şey ruh-i insanî ile ruh-i hayvânînin gayrılığıdır. Meselâ okuma ve yazma ve hesab etme gibi şeylere insan muktedir olup, sâir hayvanlar bunların hepsinden âcizlerdir. Şu hesab keyfiyeti ise aşağıda tafsil olunacağı üzere (bend 5), mutlaka fikir ve nazara muhtactır. Fikir ve nazar dahi bilinmeyip de bilinmesi murad olunan şeyi, bilinen şeylerin yardımıyla meydana çıkarmaktır. Bu fikir ve nazara iktidar hâsıl ettiren kuvvete, kuvve-i nâtıka denilip, insanın gayrı olan hayvânât, ondan bütün bütün mahrumdurlar. Bu sebebtendir ki insana hayvan-ı nâtık ve sâir cemî'-i hayvanlara hayvan-ı gayr-ı nâtıka demişlerdir. Şu tariflere göre rûh-i insanî ile ruh-i hayvanînin birbirinden ayrılıp bilinmesi şu vechile olabilir ki, ruh-i hayvânîde fakat bir kuvve-i hissiye bulunup ve fikir ve nazara asla kabiliyet olmayıp, ruh-ı insanî ise hem hassas ve hem nâtıktır. Bunun için ona nefs-i nâtıka denilmiştir.

Beşinci bend — Hesab maddesi fikir ve nazardan ibarettir, denildi. Bunun isbâtı şöyle olur ki, meselâ beş ile beşin kaç ettiğini bulmak murad eylesen, madem ki, her elde beşer parmak olduğundan ibtida sağ elini açıp sonra sol elinin beş parmağını dahi tekmil oluncaya kadar birer birer açarak (beş bir daha altı, altı bir daha yedi, yedi bir daha sekiz, sekiz bir daha dokuz, dokuz bir daha on) diye sayınca beş ile beşin mecmû'u on olduğunu bulursun. İki kere beşin on eylediğini bulmakta ise kendi kendine (sol elimin beş parmağını sağ elimin beş parmağına zam eylediğim halde yekûnu kaç olursa beşin üzerine beş daha koyunca o kadar olmak lâzım gelir. Mademki sağ elimin parmaklarına sol elimin parmaklarını zam eylediğimde mecmû'u on oluyor, bu surette beşin beşe zammından dahi on adedi hâsıl olur) yollu fikir ve nazar eylemiş hükmündesin. Birden dokuza kadar rakkamların birbirine zarbından hâsıl olan yekûnlar ki, ilm-i hesabta cedvel-i kerrat ta'bîr olunur, bunları ezberledikten sonra iki kalem rakkamı birbirine zarb etmeklik dahi hep fikir ve nazar kabilindendir. İşte sair hayvanların hiç biri bunları yapamadıklarından, onlarda kuvve-i nâtıka olmadığı sâbit oldu.

Altıncı bend — Şu ta'rîflere nazaran bu surette olan fikir ve nazar ki, ona kıyas dahi tabîr olunur, iki hükümden başka bir hüküm çıkar-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mak, yani ibtida bir şeye ve sonra bir başkasına hükmedip, bu iki hükmün i'ânesiyle âhar bir şeyin üzerine hükmeylemektir. Hüküm dediğimiz ki, ona tasdik dahi denir, bir şey hakkında «şöyledir» yahud «şöyle değildir» demekten ibarettir. Meselâ geyik dedikleri hayvanı ömründe görmemiş olsan ve günün birinde dağda bir geyiğe rast gelsen de geyik seni gördüğü anda kendi âdeti üzere kaçmağa başlasa o vakit sana «şu gördüğün nedir» diye, sual edene, «hayvandır» cevabını verirsin. «Yok o hayvan değil, ağaçtır», denildiği vakit de «baksana kendi kendine koşuyor. Hiç öyle ağaç olur mu» dersin. Buna sebeb, senin kendi kendine «şu gördüğüm şey kendi kendine koşuyor, kendi kendine koşan şey hayvandır. Bu surette şu gördüğüm şey dahi hayvandır» yollu fikir ve nazar edip geyiğin hayvan olduğunu istihraç etmekliğindir. «Kendi kendine koşan şey hayvandır» demekliğin ise, koşmağa kudreti olan şeyde hayvâniyet hali bulunduğuna ve «ağaç hayvan değildir» demek ağaçta bu hal bulunmadığına hükm eylemektir.

Yedinci bend — İnsan nefs-i nâtıka ile beraber yalnız kendine mahsus olan bir şekil ve resimde olmak üzere bir de bir cisimden mürekkeb (bend 3) ve kendisinin her bir hareket ve muamelatına o nefs sebeb olmasıyla (bend 4) sâir hayvanlardan kat kat şerefli ve mümtaz olduğundan başka cümlesini zabtına alıp, her bir merâmını onlara icrâ ettirebilir. Meselâ, at gerçi kuvvetçe fâik ise de, insan onun üzerine binip, beğendiği yere gider ve onu pek çok işinde kullanır. Öküz dahi bir kaç kat güçlü ve kuvvetli iken, ona istediği gibi çift sürdürmek ve pek ağır yüklü arabalara koşup, dilediği hizmetleri gördürmek, kudret-i insaniyyeden hâric değildir. Lâkin bunlar kuvve-i bedeniyye ile olur şeyler olmayıp ancak kuvve-i nâtıkanın eseridir ki, insanı idare eden budur.

Sekizinci bend — Nev'-i Âdem'in şu kuvve-i nâtıka sâyesinde sarf ve icrâ eylediği nüfuz ve ahkâm yalnız hayvanlar hakkında değil, daha pek çok şeylerde câri olduğu âmmenin bildiği hâlâttandır. Yani her günkü yediğimiz nân-ı aziz su ile yoğrulmuş ve içine azıcık tuz ile maya katılmış undan ibarettir ki bu vechile hamur heyetine girdikten ve mayası geldikten sonra parça parça kesilip fırına salınarak ve orada pişip ve kızarıp katılaşarak ekmek suretini kesbeder. Bu unun aslı ise, buğday olup, buğdayı dahi değirmende öğüterek, yani ezip ufaltarak un ederler. Gelelim buğdaya. Vâkı'a buğdayı insan hiç yoktan meydana getiremez. Lâkin mevcud olanı çoğaltabilir, yani çiftçi ibtida tarlayı saban ile sürüp, düzeltikten sonra buğday danelerini saçıp, bunlar toprağın içinde yağmurun ve güneşin tesiriyle bir az vakit geçtikte ot şeklinde yeşil yeşil uç gösterir. Bu zuhur eden ot dahi, yine yağmuru ve sıcağı görerek kemâle erip sararır, tâ ki orak vakti geldikte o otları çiftçi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tırpan ile biçip demet bağlar ve çünkü bu demetlerde buğdayın daneleri saplarıyla beraber olacağından, harman yerine getirip onda döğer ile döğdükten sonra rüzgâra savurarak samanını ayırıp, geri yanda sâfi buğdayı kalır. İşte âlemde buğday nâmında şey bulunmasaydı onu yeni baştan peyda etmek insana göre mümkün olamazdı. Lâkin elde bulunan buğdayı ekmesiyle her bir danesinden bir kaç sap husule geldiğine ve her bir sapın üzerinde birer başak ve her başakta dahi bir kaç tane buğday olduğuna bakılınca, mevcud olan buğdaydan hesaba gelmeyecek surette bir çok buğday vücuda getirmek iktidarı Cenab-ı Kadir-i Mutlak tarafından insana ihsan buyurulmuş olduğu zâhir olur. Şimdi çiftçiye «niçin tarlayı sürüp buğday ekiyorsun» diye sual olunsa, cevabında «mahsul olsun için» der. «Mahsulu neye biçip ve demet yapıp sonra savuruyorsun» diye soruldukta, «buğdayın danelerini ayırmak için» cevabını verir. «Buğdayın danelerini ayırmaktan muradın nedir» sualine dahi, «ekmek yapıp yemek ve buğdayın ziyadesini satıp geçinmek için» yollu mukabele eder. Bu ifadelerden anlaşıldı ki çiftçi ele getirmesini murad eylediği her bir şey için birer türlü iş yapmağa muhtac ve mecbur oluyor. İşte bir şeyi ele getirmek niyetiyle yapılan işe vasıta ve meydana getirilmesi matlûb olan şeye dahi gâyet denir ki maksad ve merâm demek olacaktır. Meselâ buğdayı ekmek, mahsûlün olmasına ve mahsûlü biçip demet bağlamak ve sürüp savurmak buğdayın danelerini ayırmağa ve bu daneleri ayırmak ekmek yapıp yiyerek ve satıp akçe kazanarak geçinmeğe vasıta olduğu gibi mahsulün hasıl olması buğdayın ekilmesinin ve buğday danelerinin ayrılması, mahsulü biçip demet bağlamanın ve sürüp savurmanın ve ekmek yapıp yiyerek ve satıp akçesini alarak geçinmek dahi daneleri ayırmanın gâyeti olmuş olur. Zikrolunan misâle nazaran vâsıta gâyetin husulüne medâr olup, bir şeyin husûlüne medâr olan nesneye illet ve ondan husûle gelen şeye ma'lûl derler ve illete sebeb ve müessir ve ma'lûle sebeb ve eser dahi denilir. Meselâ buğdayın ekilmesi illet ve mahsulün husule gelmesi onun eseri demek olur. Bu ta'rife göre gâyet denilen keyfiyet eserden ibaret olup, vasıta dahi o eserin sebeb ve illeti makamındadır. İşte buğdayın husûlünde böyle bir takım ilel ve âsârın teselsülü yani zincir gibi birbirine merbût olduğu görülüp, sâir şeyler dahi buna kıyas olunabilir. Ve esbâba yapışmak tabiri bundandır. Çünkü ilel ile âsârın teselsülünü insan bilmese hemen su içmek gibi kolay görünen şu ekmek yapmak keyfiyetine bile muvaffak olamazdı. Ve sâir hayvanlardan hiç birisinin böyle işleri yapmaması yalnız insan gibi elleri olmadığından olmayıp, ilel ve âsâr beyninde olan irtibatı bilmedikleri içindir. Yani insan hem eserin vücuda gelmesinden onu icab etttiren illeti istidlâl edebilir. Meselâ içinde mahsûl olan tarlayı görünce ekin ekilmiş oldu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğunu anlaması gibi ve hem de illettin mevcud olmasından onun husûle getirdiği eseri hârice çıkarabilir. Meselâ ekdiğinden ziyade mahsûl alacağını bildiğinden ekini ekmesi gibi. İşte bu makule şeyler kıyas tertibinden ibarettir, yani bir tarlanın ekilmiş olduğuna hükmeden «bir tarla ekilmedikçe mahsul vermez. Şu tarlada mahsul var, bu suretle şu tarla da ekilidir» ve ekini eken dahi, «buğdayı arttırmak için mahsul verebilir bir tarlaya ekmelidir. Benim muradım buğdayı arttırmaktır, bu surette buğdayı mahsul verebilir bir tarlaya ekmeliyim» diye zihinde kararlaştırmış olmak gerekir. Hulâsa insanın cemî-i hayvanlara ve belki rûy-i zeminde bulunan cümle mevcudâta izn-i Hakk ile icrâyı ahkâm edip cihanı taht-ı tasarrufuna alması kuvve-i nâtıka sahibi olmasıyle ilel ve âsârın birbirine merbût olduğunu bildiğinden ve bu cihetle eserden illeti ve illetten eseri istidlâl edebildiğindendir.

Miftahü'l-ulûm, 1274 / 1857, s. 1-7.
(İtalyan Galluppi'den çeviren: Erbâb-ı maâriften bir zat.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXVIII

İNSANİYET NEDİR?

Bir kaç haftadır çıkarılmakta olan otuz iki sual ve cevaptan bu def'a dahi iki sual ve cevap bu mahalle tab' olunmuştur.

On ikinci sual : beyne'n-nâs istimal olunan insaniyet lâfzından murad nedir?

Cevap : İnsaniyet lâfzının ıstılahta mânâsı, insan ebnâ-yı cinsine vüs'undan gelen muâveneti sarf ve icrâ etmek, yani gece ve gündüz nâsa iyilik niyetinde olup, gerek kendi yakın hısım ve akraba ve dost ve ahibbâsına ve gerek hemşehrilerine ve sâire, velhâsıl bütün dünyada ne kadar insan var ise, cümlesine hayır ve menfaat eylemek demektir. Çünkü insan cemî'-i zamanda birbirinin muâvenetine muhtac olmak, tabiat-ı âlem iktizâsından bulunmuştur. Meselâ Hind ve Yemen ahâlisi kahve ve biber ve emsâlini ekip biçmese, bizler bu şeylerden mahrum oluruz, kezâlik bizlerin metâ'ımız oralara gitmese, onlar mahrum kalır. Bu surete nazaran, bir şehir ahâlisi kendi hemşehrisinin muâvenetine, meselâ bakkal, kasaba ve kasap dahi ekmekçiye muhtaç olduğu misillû, bir iklim ahâlisi dahi, diğer iklim ahâlisinin iânesine ol vechile muhtac olmasıyla, gayret ve insaniyeti olan kimseler, gece ve gündüz halk-ı âlemden nasıl insaniyet görmekte ise, kendisi dahi sâire öylece insaniyet kasdında olmalıdır. Yani, giyinip kuşandığımız ve yiyip içtiğimiz şeyleri, vaktiyle icad eden kimseler, bu insaniyeti etmemiş olsalar idi, bizler, şimdi nasıl sıklet çekeceğimiz âşikâr idi. Böyle olunca, insaniyeti olan kimselere göre dahi, kendi hayatlarında öyle bir insaniyet icrâ etmelidir ki, vefatlarında dahi onun eseriyle halk-ı âlem fâide göreler. Hulâsa-i kelâm, insaniyet sahibi denilmeğe şâyân ol kimsedir ki, her an ve lâhza halk-ı âlemin fâidesini, kendi umûruna tercih eyleye, yani her neye kâdir olabilir ise, faraza, agniyâdan ise fukarâ ve alîllere çare bulmak ve ulemâdan ise, cühelâya neşr-i ulûm eylemek, hükkâm ve zâbitândan bulunur ise mesâlih-i âdiyi hakkaniyet vechile görmek, erbâb-ı sanâyi'den ise, ol san'atı herkese öğretmek, ukalâdan ise, halka menfaati mucib olur usuller icad ve ihtira' etmek, velhâsıl, bu âlem-i fânîde elin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den gelen hayır ve menfaati ebnâ-yı cinsinden diriğ etmemekten başka, kendi elinden gelmeyen fâidenin dahi, taraf ve takrîbini bularak, icrâ ettirme usul-i insaniyettendir ve bu âlemin nizâmı insaniyetle pâyidâr olur. Eğer dünyada insaniyet ashâbı olmasa, kâr-i âlem mu'attal kalır. Siyahlar memleketinde ve sâir bazı mahallerde bir takım insan mevcuttur ki birbirlerinin lahmını ekl etmektedirler ve Hind ve Çin'de bazı put-perestler bulunur ki, kendilerini diri ateşe atıp yakarlar. Dünyada insaniyet çoğaldıkça me'mûldür ki, bu ef'âlin insaniyete yakışmayacağı onlara dahi ber-takrib tefhîm olunup, vaz geçirile. Nice insaniyet ashâbı kimesneler görülmüştür ki, «onlar dahi bizim gibi insandır, vah, yazık!» diyerek, bunların bu hallerine, mesafe-i baîdeden hikâyâtını işittikçe âh ve esef eder ve çaresini bulsa «tek şunları bu beliyyeden vaz geçireyim» diye, bu uğurda mâ-melekini sarf eder. Lâkin daha bu efkârda adam az bulunduğundan vakte muhtac şeydir.

(Ceride-i havadis, nr. 27, 4 Safer 1257/13 Mart 1841.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXIX

MİFTAHÜ'L-İBER'den

Malum ola ki, Cenab-ı feyyâz-ı mutlakın nev'-i benî Âdem'e ihsan buyurduğu isti'dât ve kuvvet, efrâd-ı benî Âdem'in her birinde mevcud olup, bazı avârız-ı tabi'iyye cihetiyle kuvve-i merkûme her şahısta zâhiren mütesâviyen görünmez. Lâkin hakikatte her birinin kuvveti nev'in kuvvetine müsâvî olduğundan, cümlesinin isti'dâdı kuvvette mütesâvî ve fi'ilde muhtelif olur ve dahi isti'dâd-ı mezkûrun tamamiyle fi'ile gelmesi nice nice dehrin mürûruna muhtac olup, efrâd-ı beşerin ömrü ise, gayet az olduğundan, kuvvede kalan şeyleri benî nev'i teâkub ettikçe refte refte fi'ile getirerek, nev'e ihsan buyurulan isti'dât ve meziyyet, nice bin senelerde zâhire çıkıp, insan ityan-ı meseline bil-kuvve kâdir olduğu şeyleri görüp vâlih ve hayran olur. İmdi, bir insan benî nev'inin ef'âl ve âsârına muttali' olmadığı halde müddet-i ömrünü icâd-ı ulûm ve sanâyi'e sarf etse bile, kendi tecrübesiyle fi'ile getireceği şeyler kalîl olup, ekserisi kuvvede kalacağı cihetle, fezâil-i insaniyyeden mahrum kalır. Feamma, benî nev'i âsârını mümkün mertebe tetebbu' ettikte, gûyâ müddet-i ömrü tavîl olup, nice nice tecârib ve ahvâl hıfzıyla Cenâb-ı Hakk'ın kendüye ihsan ettiği meziyyet ve isti'dâdın semeresine nâil oldukça insaniyete vâsıl olur. Binaenaleyh, ilm-i tarih şâyeste-i i'tinâ ve tahsil bir ilim olup, üç kısma münkasımdır. Kısm-ı evvel : tarih-i eserî, kısmı-i sânî : tarih-i beşerî, kısm-i sâlis : tarih-i tabi'îdir. Tarih-i eserî, kütüb ve suhuf-ı mukaddesede mezkûr olan kısas ve ahbâr; tarih-i beşerî, vekâyî-nüvisân-ı zamanın zabt ettiği tevârih olup, ulûm ve sanâyi' ve havadis-i rûzgâr tarihleridir. Tarih-i tabi'î, âsâr-ı kevn ü fesad olan mevadd ve maâdin ve nebât ve hayvanâtın ahvâli beyânındadır. Lisan-ı türkîde yazılan umumî tarihlerin en güzîdeleri Âli merhumun *Künhü'l-ahbâr* nâm tarihi ile Müneccimbaşı ve Hezar-fen Hasan Efendi tarihleri olup, bunların hâli, erbâb-ı mütalâ'anın ma'lûmu olmakla tafsîle hâcet görülmez. Ancak Arap müverrihleri bu ilimde cemî'-i milel müelliflerine tefevvuk ve tahkîk-i havâdise ziyade dikkat ederek telif ettikleri lâ-yu'add kitaplar eyâdi-yi milelde tedâvül edip, bazıları dahi elsine-i sâireye tercüme olunarak, cümle cihan müstefid-i feyz-i amîm olurlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ez-an-cümle Abdurrahman ibn-i Haldun merhûmun bir mukaddeme ve iki kitap üzerine telif buyurup, *Unvânü'l-iber ve divanü'l-mübtedâ ve'l-haber* tesmiye ettikleri târih-i umumî cümleye fâik ve genc-i dekaîk denmeğe lâyık bir kitap olup, mukaddemesini huld-aşiyan Sultan Mahmud-ı evvel zamanında Pirî-zâde Sahib Efendi merhum tercümeye himmet edip, ekserisini lisan-ı türkîye nakletmekle, ebnâ-yı cinsimize neşr-i envâr-ı malûmât eylemiştir. Bu abd-i âciz Abdüllatif Subhi ibn-i Abdurrahman Sâmi ibnü'ş-şeyh Ahmed Necibü'l-Moravî sabâvetimden beri mütalâ'a-i siyer ve âsâra heves-nâk olup, hasıl ettiğim bızâ'a-i kalîleden ebnâ-yı cinsimi dahi hisse-dâr etmek arzusu ve esbak Mısır valisi merhûm ve mağfûr Mehmed Ali Paşa'nın teşvikiyle tarih-i merkûmun tercümesine ibtidâr ettimse de, merhûm-i müşarünileyh ve halefi İbrahim Paşa çok geçmeden âzim-i dâr-ı bekâ olmalarıyla, Mısır'dan rıhlet ve der-i bâr-ı merhamet-karara hicret mütehettim olduğundan, maksad-ı âcizânem te'ehhür etmişti. Ancak bi-lutfihi Taâlâ cemî'-i akraba ve tallukât ile mugîsse'd-dünya ve'd-dîn Halîfetullâh fi'l-arazîn[1], müessis-i kavânîn, adâlet-meşid-i bünyân, saltanat-ı zıll-ı Yezdân, şehinşâh-ı cihân, şevketlû, kudretlû velinimetimiz padişahımız Gazi Sultan Abdülmecid Han Efendimiz Hazretleri'nin atebe-i aliyyelerine iltică ile. cümlemiz behre-mend-i izz-i evfâ olduğumuzdan yeniden tercümeye devam etmek fikri cevelân-gîrd-i zamîr-i âcizânem olup Zât-ı Hazret-i tacdârî'nin neşr-i ulûm ve maarife olan kemal-i itina-yı şâhâneleri dahi müşevvik olmakla bi-meşiyetillâhi Taâlâ tercümeye mübâşeret olunup Arab'ın birinci ve ikinci tabakaları vekayî'i ile Süryanî ve Keldanî ve Sâbie ve Kıpt ve Napt ve Cerâmika ve Benî İsrail ve Fürs milletinin dört tabakası tarihi tercüme olunarak Elhamdülillâhi Taâlâ işbu bin ikiyüz yetmiş senesi mâh-ı muharreminde (Ekim 1853) hitâm bulup *Miftahü'l-iber* tesmiye olunmuştur.

Abdüllâtif Subhi, (Miftahü'l-iber, 1270/1853, s. 2-3.)

1) «Dünya ve dinin yardımcısı, yeryüzünde Allah'ın halifesi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXX

AVRUPA VE TÜRK - İSLÂM TARİHLERİNE GÖRE TARİHİN ÇAĞLARA VE DEVİRLERE AYRILMASI

Şimdiye kadar ellerimizde bulunan tevârih-i umûmiyye ve mahsûsanın her biri vakayi' ve ahbâr-ı mukaddemeyi esas ittihaz ederek, küre-i arzın kıta'ât-ı hamse-i ma'lûmesinin havâdisinden sarf-ı nazar ile yalnız Asya kıt'a-i cesîmesinin üzerinde ferman-fermâ olan mülûk ve hükümdârânın ve milel-i muhtelife-i mütegallibenin ahvâlini beyan edip onun dahi ahlâfa mûcib-i ibret olan fıkarât-ı lâzıme ve nâzikesinin sebeblerinden ve neticelerinden asla bahsetmeyip, fakat vekayi'-i âdiyyenin tafsilâtını mukaddeme eyleyerek Devlet-i Aliyye'nin tantana-i şevket ve iclâl ve şa'şa'a-i azamet ve ikbâlinden ve bir takım zevât ve eşhâsa ait olan mevadd-ı âdiyyeyi fesâhat ve belâgat yollarına saparak, uzun uzadıya hikâye ettiklerinden, bildiğimiz ve gördüğümüz tarihlerin ekserisi terceme-i ahvâl-i ricâl hükmünde olan ahlâk kitapları sırasında kalmış, halbuki fenn-i tarihten gâyet-i merâm, kurûn-ı sâlifede sâha-i zuhûra gelen havâdis-i mütevâliye-i muhtelife-i kevniyyenin sebepleri, bî-garazâne muhakeme edilerek, ondan hasıl olacak meâl ve fezlekenin netâyic-i muhtelifesinden, umum-ı nâsın veya bir devlet ve milletin ve belki bir hânedânın hakkında ne mertebelerde tesir edip, ne kadar hüküm ve nüfûzu olduğunu bilmek ve milel-i mütemeddine ile gayr-i mütemeddinenin aralarında bulunan ilerlemek ve gerilemek gibi fark-ı fâhişlerin neden neş'et ettiğini bildirmek, mesâlih-i vâkı'a-yı yevmiyyede tesadüf eden umûr-ı müşkilenin hal ve hükmünde dûçâr-ı hayret ve ıztırab olmamak gibi menâfi'-i kesîreyi mütâlaa edenlere göstermekten ibaret olmakla, işte fenn-i tarihi okuyup bilmek, her bir şahıs hakkında nasıl lüzumlu olduğu bundan anlaşılır. Ancak tebâyi'-i ahâli-yi âlem, esbâb ve efâ'îl-i azîme lühûku mülâbesesiyle, fenn-i tarihin mazbut ve muteber olduğu müddet-i mâ'lûmesinden tâ idrâk eylediğimiz yani bulunduğumuz asra gelinceye dek, bir kaç def'alar hey'et-i idâre-i âlem tahavvül ve tebeddül eylediğinden, işbu tahavvülât-ı külliyyenin müddetlerince kısımlar ve fasıllar tertib olunmuş ise de, zikr olunan aksâm ve fusûlün müddet-i itibarları dahi müverrihlerin uhde-i malûmâtına bırakıldığından, her bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müverrih dahi iltizâm eylediği usule elverişli bir takım vekâyi'-i münâsibeyi, tebeddülât-ı cesîmeden gibi itibâr ederek, taksim etmeğe haklı bulunmuşlardır. Gerçi Avrupalı müverrihlerin telif eyledikleri kitaplarda, fenn-i tarih, üç kısım olup, birinci kısmı kurûn-ı ûlâdır ki, Hazret-i Âdem Aleyhisselâmın hilkatinden milâd-ı İsa Aleyhisselâmın beşinci asrına kadardır. Kısmı-ı sâni dahi kurûn-ı vustâdır ki, milâdın beşinci asrından on beşinci asrına dek mümted olup, kısm-ı sâlis olan kurûn-ı ahîr dahi, on beşinci asırdan işbu bulunduğumuz on dokuzuncu asra kadar memdûd ve muteber ise de, bunların, yani işbu aksâm-ı selâsenin dahi, kendi kısımlarının müddetlerine mahsus olarak bir az fasılları vardır, diyerek yazmışlardır. Şöyle ki *Histoire ancienne* denilen kurûn-ı ûlâ, Hazret-i Âdem Aleyhisselâmın ibtidâ-yı hilkatinden milâdın dördüncü asrının nihayetine, yani beşinci asrın evâiline kadar olmakla, takriben dört bin dört yüz senelik vekâyi'i şâmil olduğundan, üç fasla tertib olunmuştur. Birinci fasıl sene-i hilkatten hükûmet ve imparatorluğun vâzı' ve müessisi olan Sirakus nâm Acem kralının zamanına kadar mürûr eden üç bin dört yüz yirmi beş senelik vekâyi'i şâmildir ki, vukuât-ı mezkûrenin ekserisi kütüb-i semâviyye ahbârıyla bilinmiştir. İkinci fasıl, Sirakus nâm kralın zaman-ı hükûmetinden Roma cumhuriyetinin imparatorluğa tahviline sebeb olan Ogüst nâm imparatorun zamanına kadar mürûr eyleyen beş yüz yirmi sekiz senelik vekâyi' olup, yani üç bin dört yüz yirmi beş senesinden üç bin dokuz yüz elli üç senesine kadardır. Üçüncü fasıl, mezkûr Ogüst imparatorun asrından üç yüz doksan beş sene sonra gelen Roma imparatoru Büyük Teodos'un zamanına dek mümted olur ki milâdın dört yüz yirmi beşinci senelerine tesadüf eder.

Bundan sonra *Histoire de Moyen Age,* yani kurûn-ı vusta bed' eder ki, bunun dahi müddeti, itibarî bin yüz sene olmakla, milâd-ı Hazret-i İsa'dan dört yüz sene sonra bed' edip, beş bin beş yüz senesine kadar, yeni takriben bin yüz sene mikdarı hükmü câri olduğundan, bu dahi üç fasıl itibâr olunmuştur. Birinci fasıl, sâlifü'z-zikr Roma imparatoru Büyük Teodos'dan Fransa ülkesinde memâlik-i garbiyye imparatorluğunu teşkil eyleyen Charlemagne nâm imparatorun zamanı olan sekiz yüz tarihlerine kadar hâvi olup, ikinci fasıl dahi, müşârünileyh Charlemagne'ın asrından «croisades»ların nihâyeti ve Avrupa ülkesinde temeddün ve terbiyenin bidâyeti olan bin üç yüz tarih-i milâdiye kadar şâmildir. Üçüncü fasıl, croisades'ların nihayetinden Kristof Kolomb'un yeni dünyayı keşf eylediği bin dört yüz doksan iki tarihine kadar mümted olup, sene-i mezbûreden *Histoire Moderne* denilen kurûn-ı ahîrdir ki, bu dahi üç faslı müştemildir. İmdi, kurûn-ı ahîrin birinci faslı, Amerika'nın keşfinden Vestfalya musalâhasıyla devletlerin usul-i idaresinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nizâmât-ı cedîdesinin vaz'ına kadar mürûr eden yüz elli altı senelik vekâyi'i zikr edip, ikinci faslı, Vestfalya musalâhasından Fransa'nın büyük zorbalığı olan bin yedi yüz doksan sekiz senesine kadar şâmildir. Üçüncü faslı dahi, fetret-i mezkûrenin senesinden milâdın bin sekiz yüz elli iki senesi nihayetine dek vekâyi'-i külliyye ve cüz'iyyeyi muhtevîdir. İmdi, Avrupalıların fenn-i tarihte tertibleri olan usul, her ne kadar yolunda ise de, bizim dahi usul-i cedîde üzere yazacağımız tarihlerde kısım itibar etmeğe şâyân bir çok mevadd-ı azîme vardır ki, o suretle taksim olunmak, Encümen-i Dâniş'in dahi kabul ve tasdikini dâvet edeceğinden başka, Avrupalıların tarihlerinde mu'teber olan kurûn-ı ûlânın müddeti ile bizim usûlümüze tevâfuk eyleyen taksimin müddetinde dahi pek çok ihtilâfât olmayıp, fakat yüz elli sene kadar daha temdîd olunması ile, millet-i islâmiyyenin zuhûru tesadüf eder ki, millet-i mezkûre, dünya yüzünde pek çok mevadd-ı cesîme ve azîmeye muvaffak olmuş ve halkın etvâr ve efkârında azîm tagayyürâta sebeb vermiş olduğundan, fenn-i tarihte mu'teber olan kısm-ı ulâya sâni ve sâniye, sâlis denmeğe şâyân başlıca vuku'âttan olmakla, kurûn-ı ahîrenin ibtidâsına mebde' ittihâz olunmağa muvâfık ve çesbân olduğu misillû, altı yüz sene mürûrunda hükümdârân-ı mevcûdenin mütâla'ât ve mülâhazâtında pek çok intibâhı mûcib olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin zuhûr-ı teşekkülü dahi, kurûn-ı ahîrenin ikinci kısmına başlangıç olmakla, yakışık alacağından ol vechile itibar olunarak taksim ve tertibine şurû olunmuştur. Şöyle ki, kurûn-ı ûlâ hilkat-i Âdem Aleyhisselâm'dan Hazret-i Musa Aleyhisselâm'a kadar güzerân eden vekâyi'i şâmil olup, kurûn-ı vustâ dahi, zaman-ı Musa Aleyhisselâm'dan Hicret-i seniyye-i nebeviyye aleyh efzalü't tahiyyeye kadar mümted olup, kurûn-ı ahîr dahi, zaman-ı sa'd-iktirân-ı Hazret-i risâletden asr-ı meyâmîn-i Hazret-i hümâyuna kadar memdûd ise de, bu müddet-i mahdûde arasında dahi vekâyi'-i cesîmeden hayli şeyler sâha-i zuhûra gelmiş olmasından başka, Devlet-i Aliyye'nin dahi zuhûr ve teşekkülü hâdisât-ı hasene-i âlemden olmakla, başlıca bir kısım itibâriyle, tabaka-i râbi'a denmeğe şâyân olduğundan, zikrolunan kurûn-ı ûlâ ve vustâ ile kurûn-ı ahîrin birinci kısmının dahi, usul-i cedîde üzere telif ve tercüme olunması, sâye-i muvaffak-vâye-i Hazret-i hilâfet-penâhide tesis ve teşkil buyurulmuş olan Encümen-i Dâniş âzâ-yı kirâmının himmet-i ma'lûmatlarına bırakılarak, yalnız kurûn-ı ahîrin kısm-ı sânisi itibar eylediğimiz işbu tabaka-i râbi'a, ki alel-ıtlak Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin zuhûrundan zaman-ı yümn-iktirân-ı Hazret-i şâhâneye varıncaya dek, sâha-i zuhûra gelen havadis-i umûmiyyenin beyan ve ifadesini asr-ı hümâyûn-ı Hazret-i hilâfet-penâhîlerinde âcizâen ibkā-yı nâm etmeğe vesile-i mahsusa ittihaz kılınmıştır. İmdi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin zuhûruna mukaddeme olan vakāyi'-i külliyyenin beyan ve izâhıyle, Devlet-i müşarünileyhânın havâdis-i dâhiliyyesi ve mu'âmelât-ı hâriciyesi mu'âsır olan mülûk ve hükümdârların ahvâliyle karşılaştırılıp, dîbâce-i kitabda beyan olunduğu üzere, serir-ârâ-yı saltanat-ı Osmanî olan selâtin-i izâm hazerâtının müddet-i hükûmetleri, başka başka kitaba taksim kılındığı misillû, devlet-i müşarünileyhânın zuhûr ve istiklâline medâr olan vekāyi'-i muhtelife-i cesîmenin arasında, yani Ertuğrul Gazi'nin eyyâm-ı hükûmeti olan altmış sene müddette umumen ahali-yi âlemin temeddün ve terbiyesiyle hâsıl olan mu'âmelât-ı umumiyyenin fezleke ve meâlinden bir fıkra-i mücmele bu mahalle derc olunmuştur.

Hayrullah Efendi, (Devlet-i Aliyye ve Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Tarihi; kitab-ı evvel, mukaddeme-i zuhûr-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1852, s. 118-122.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXI

ÇOCUK TERBİYESİ

Ders-i sâlis

Ey oğul, bu dünyaya çalışmak ve semeresiyle geçinmek ve sath-ı arzı ma'mûr ve âbâdân eylemek için gelinmiştir. Ahsen-i hal, kişinin iktisâbıdır, denilmiştir. «Ed-dünya mezra'atü'l-âhire»[1] diye buyurulmuştur. Okuyup yazmağa çalışan ve tahsil-i marifet eden iki cihanda makbûl olur. Gençlik vaktini nafile yere geçirme, hocaya git, oku yaz! Sa'y u ikdam eyle! Okuyup yazan âlim olur. Âlim olan her yerde itibar bulur. Dağlarda, yabanî büyüyen meyvedâr ağaç eğri büğrü çalı-vâri çıkar, dalları öteye beriye eğilip sarkar, desteksiz olduğundan bir keskin rüzgâr esse, düşürüp yere yıkar, meyvesi ufak ve lezzetsiz olup, ekl edenin ağzını bozar. Bağ ve bahçelerde terbiye ile vücuda gelen ağaç yakışıklı olur, damak lezzeti onun meyvesinde bulur. Kırâat ve kitâbetten bî-behre olan adam câhil kalır. Çocuklukta tahsîl-i ulûma sa'y eden kişi akl u fikrini râh-ı rasta getirip meyvelerin terbiye ile hüsn ü kemale erdikleri gibi, zihinleri tevessü' ve resânet bulur. Çocukların zihni serî ve hafızaları kavî olduğundan her işittiklerini tez hıfz ederler. Kendilerine ol sermaye olup, iyi ve makbul sermaye kesb eden iflâh olur. Etmeyeni câhil kalır, büyüdükte nâdim olur ise de fâide vermez. Ama, akıllı çocuk ana, ata ve sâlih ve fâzıl kimselerin nasihatını tutup, terbiye olur, gençlik vaktini tahsil, hüner ve ulûmda ve san'at ve marifet iktisâbında geçirip sonra pişman olmaz. Dünyada sahib-i san'at ve marifet olan kimse geçinmekte zahmet çekmez.

Ders-i râbi'

Yalan söylemek kötü huyların biri ve ekser fena çocukların huyu olup, gayet mezmûm olduğundan, karındaşları bile yabancı diye onu zemmeder. Yalanı meydana çıktıkta, halk indinde rezil olur. «Bu yalancı çocuğun sözüne itimad olunmaz», diye herkes bed muamele eder. Ve bazan fena ceza dahi görür. Ey oğul, lâtife ile bile yalan söylemeden ictinâb etmek lâzımdır. Zira, bir kere ismin yalancı çıktıktan sonra, doğru söy-

1) «Dünya ahiretin tarlasıdır».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lesen de kimse inanmaz. Meşhur sohbettir : yalancının evi yanmış, «aman geliniz, evim yanıyor!» diye çağırdıkta kimse inanmamış. Doğruluk gibi iyi şey olmaz. Kabahatin bile olsa, doğru söyle, özür dile, belâdan kurtulasın. Allah'tan kork, doğru işle, kimseden korkma, kendine kabul etmediğin şeyi kimseye etme. Kelâmını tefekkür ile et, her diline gelen sözü söyleme. O Hüdâ-yı rahîm kulağı iki yaratmış dili bir, iki dinle birden artık söyleme.

Sana bir kimse dokunaklı lâkırdı söylese, haz etmezsin, canın sıkılır. Bunu bilip, sen dahi bir kimseye haz etmediği sözü söyleme ve bir kimsenin yüzüne söyleyemeyeceğin sözü arkasından deme. Sana ağır gelen şeyi başkasına tahmîle çalışma. Herkesi kendin gibi bil, insaniyetten hiç ayrılma, tatlı dil, güler yüz yılanı deliğinden çıkarır, meşhur sohbettir. Kimseye bed muamele etme, ağır gelir, herkesin haline ve mizacına dikkat eyle, dinlenecek söz söyle. Daima iyilik üzere ol, doğruluktan ayrılma. Sakın sen kelâm-i kizb ile bir kimseyi aldatmağa çalışma. Sözün sağlam olsun, herkes seni müstakîmü'l-etvâr bilsin ve daima bir kararda görsün. Ta'lîm ve ta'allüm ile iyilik ve ma'rifetin artsın. Akrânına daima hilm ile muamele eyle, kendinden büyüğe tevazu' ve ta'zîm eyle. Fukaraya rahm u şefkat ve hilm ve tatlı dil ile muamele et. Kimsenin kusurunu yüzüne vurma. Bu dünyada herkesin kusuru vardır. Kusursuz bir Allah'dır, kusursuz dost arayan dostsuz kalır, meşhur sohbettir. Bu kârhâne-i âlemde herkes ile hüsn-i ünsiyet et, hilkati muktezâsı insanın dünyada temeddün ve temettü'üne asıl sebeb, birbirine muhtaçlığından olduğundan, senden birinin bir hâceti oldukta elinden geldiği mertebe iâne eyle ve hiç elinden çıkmadığı işte güzel söz ile irâe-i tarîk eyle. Vaktini hoş geçir, halk içinde mezmûm olan şeylerden uzak ol ki cümle indinde makbûl olasın.

Ders-i hâmis

Ey oğul, çalış, kazan. Kimsenin malına göz atma. İdare ile sarf eden muzâyaka çekmez, malı çok olup, idaresini bilmeyen fakir gibi geçinir. İrâdına göre masraf et. İsraftan pek sakın, hep kisbini ekl etme, bir yana bırak, kazanılamayacak ihtiyarlık günleri ile sana muhtac olan evlâd u iyâlinin hakkını cem' eyle. Malını tuta gör, ko, düşmana kalır ise kalsın, nâmerde muhtac olma. Tek merhum pederimin nasihatı olan işbu kelâma dikkat edip, ancak nefsini lüzûmundan diriğ ederek mal cem'ine çalışmak dahi hatadır. Elhâsıl, kelâm-i kadîmde (Küllû ve'şrabû ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâ-tüsrifü)[2] buyurulmuştur. İsraf haram olmakla, insan helâlinden kisb-i mal ederek lüzûm-ı zarurîsine sarf edip bâkisini beyhude yere israf etmeyip, hıfz eylemesi lâzımdır. Ahvâl-i âlem bir kararda olmadığından, bazı zarûret hallerinde nukūd-ı mevcûde insana nâfi' olur.

Ey oğul, karıncadan ibret al. Arılara bakıp çok yeme bal. Hazır şey çabuk tükenir. Sen daima sa'y ile helâlinden kisb eyle. Zâid olan malını sandıkta hıfzetme. Az çok îrâda ver ki sen işlersin, mal işler, insan öyle genişler. Mahsûlün kesretiyle teshîl bulur her işler.

(Terbiyetü'l-etfâl risâlesi, s. 21-23).

2) «Yeyip içiniz, fakat israf etmeyiniz» (Ayet)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXII

TERBİYEYE DAİR

Terbiye dedikleri madde, her şeyin kuvvede olan istidâd-ı aslîsini fi'ile getirmek ve eğer evvelde fena olduğu halde iyiyi talim ile ıslâh etmek demek olduğundan, insanın mâbihü'l- imtiyazı olan nutku idare ile, âdâb üzere tekellüm ve ekl ü şurb ve meşy ü ikamet ve sair onlara dair olan kâffe-i harekâtta kaide-i edebi ta'allüm başka şeydir. Halbuki terbiye görmemiş adam dahi söz söyler ve yer ve içer ve gezer ve oturur, vesâir ef'âl-i lâzımeyi icrâ eder, yürür ama, her birinde elbette birer kusuru olur ve vararak ol husus ona lâkab olup kalır. Faraza mühmelli tekellüm edene yani «öte, möte», «gelmiş, melmiş» gibi lâkırdı söyleyene «çifteli» derler ve terbiyenin hilâfı olan bir lâyıksız şeyi kaydetmeyip daima itiyad eyleyene «aburd» diye ad korlar ve kaidenin gayrı yiyip içine «ekûl» ve ziyade gezene «yörük» ve çok oturana «minder çürüten» ve buna emsâl olan ef'âl-i kerîhenin her birine birer türlü isim tesmiye ile sahibini onunla telkîb ederler. Bu hususâtı ise âdemiyet sıfatı kabul etmeyeceğine mebnî, her halde terbiye görmesi lâzımdır. Çünkü cevher bile işlenmedikçe muteber olmaz. Onun terbiyesi odur ve hayvan dahi terbiye olunmadıkça kullanılmaz. Dağda gezen hergele gibidir ve dağda biten ağaçla onun cinsi olarak bağda husule gelen ağacın reşâkat-i kad ve letâfet-i endâmında çok fark vardır. Zira ki, dağdaki terbiyesiz olmuş ve bağdaki terbiye görmüştür. Hâsılı, terbiye gibi adama lâzımlı şey âlemde ender-i nâdir olup, hakkında dahi çoktan çok eser vârid olmuş ve onu görmeyenler behâim gibi kalmıştır. Hele âlemde hüsn-i hal ile herkesle geçinmek istiyen adama terbiye pek lâzım maddedir. Çünkü onsuz, insan halini idare müşkil oluyor. Hattâ Avrupa'da kızlara bile idâre-i beytiyye ve ona müteferri' olan hareket her ne ise, mahsus okutup öğretiliyor; güzel şeydir.

(Ceride-i havadis, nr. 120, fi 6 z Sene 1258/28 Aralık 1842.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXIII

RİSÂLE-İ CİMNASTİK'ten

Lisân-ı efrencîde cimnastik ta'bir olunan ilim, cemî-i harekât-ı bedeniyyeyi ve harekât-ı mezkûre ile his ve akıl ve idrak ve ahlâk ve âdât ve melekât-ı nefsâniyyenin zuhûr ve kemâli beyninde kâin nisbet ve ta'alluk-ları ta'rif ve beyân eder bir ilimdir ki, ona ilm-i harekât-ı bedeniyye ıtlâk olunur. Hareket, vücud-ı insanî için taraf-ı tabîattan vaz' ve te'sîs olunmuş bir kanun ve kaide gibi nazar ve itibar olunmakla, kanûn-ı mezbûrun hilâfında bulunan, yani harekât-ı bedeniyyeden mücânebet ile huzûr ve sükûnu kendine âdet eden kimseler, gûnâgûn ilel ve emrâz-ı asabiyyetle mücâzat olunurlar. Zîra, insanın hilkatı daima çalışmak ve işlemek üzere olduğundan, insan için hareket lâzım olup, hususiyle âlât-ı bedeniyyenin neşv ü nemâsı esnasında, yani hengâm-ı sabâvette lâbüd ve vâcibdir. Hattâ çocukların vicdân-ı tabiiyyeleri ve âlât-ı bedeniyyelerinin hâhiş ve isteğinden başka hiç bir kanun ve kaideleri alîl ve mariz olmadıkları halde, yalnız vicdân-ı mezkûrun sevk ve teşviki ve âlât-ı bedeniyyelerinin harekete derkâr olan taleb ve hâhişi sebebleriyle, daima çocuklar hareket ve riyâzet-i bedeniyyeden hâli olmadıkları ve ânifen îma olunduğu üzere, âlât-ı bedeniyyenin neşv ü nemâsı hususunda riyâzet-i bedeniyyenin gayet lüzûm ve iktizâsı derkâr olmakla, işbu hareket-i bedeniyye heves ve arzusu neşv ü nemâ hengâmında, yani çocukluk esnasında katı ziyâde olup, hengâm-ı mezkûrun mürûrundan sonra, yani insan sinn-i kemâle resîde oldukta, arzu ve heves-i mezkûre noksan ve fütûr târi olageldiği umûr-ı meşhûdedendir. Milel-i kadîme dahi harekât-ı bedeniyyenin derkâr olan nef' ve fâidesine vâkıf ve muttali' olduklarından, riyâzet-i bedeniyyeyi terbiye-i etfâle asl u esas ittihaz etmişlerdi. Ve Misistre ahâlisinin iktisâb eyledikleri gayret ve hamiyyet ve âdâb ve fazilet, Lycurgue nâm sâhib-i kanunun ancak tahsil-i ebdân-ı kaviyye kasd ve niyetiyle vaz' ve te'sîs eylediği usul ve kavânîne riâyet eylediklerinden neş'et ettiği mevadd-ı ma'lûmedendir. Evvel emirde, ahâli-yi Roma, erbâb-ı zirâat ve ehl-i harb ve cihâd olup, bâdehu tekessür-i nüfus ile şehirde ziynet ve tecemmül ve servet ve gınânın zuhûru cihetiyle pek çok kişi adem-i ihtiyacından nâşi zirâat ve hırâseti terk ile işsiz ve âvâre kalmış ise de, yine bu maküle âvâre olanlar, usul-i riyazet-i bedeniyyeye riâyeten icrâ-yı hareket-i bedeniyye etmekten hâli olmamış idiler. Riyâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zet bedeniyye sebebiyle cemî-i a'zâ ve âlâtın harekâtı sür'at kesb ederek, cümle ef'âl-i hayâtiyyenin tezâyüdünü mûcib olup, bu cihetle bütün vücuda bir nevi hiddet ve hararet müstevli olup harâret-i mezkûrenin ifrat ve itidâli dahi riyâzet-i bedeniyyenin ifrat ve itidâliyle mütenâsib, yani hareket-i bedeniyye ne kadar ziyâde olur ise, hararet-i vücûd dahi ol kadar ziyâde ve hareket ne mikdar itidâl üzre olur ise, harâret-i mezkûre dahi ol rütbe mutedil ve hafif olur. Bu surette riyâzet-i bedeniyye her şahsa el vermediğinden başka, bazı ahvâl-i mahsûsada mazarrat ve ziyan dahi îras edebilir. Meselâ, zaîfü'l-mizâc ve nahîfü'l-bünye olan çocuklar, kaviyyü'l-bünye delikanlılara münâsib ve muvâfık olan ta'b ve meşakkatlere, yani ziyâde yorgunluklara ve aşırı zahmetlere tâ'b-âver ve mütehammil olamayacakları celî ve âşikâr bir keyfiyettir. Hususiyle sillü'r-rie ve ihlâc-ı kalb ve fıtık misillû ilel ve emrâzâ dûçar ve mübtelâ olan kimselere en hafif ve mu'tedil hareketler bile münâsib ve muvâfık değildir. Ve riyâzet-i bedeniyyenin âsâr-ı nâfi'a ve te'sirât-ı sıhhıyyesi, bil-husûs hîn-i sabâvette daha ziyâde olduğu müşâhede-i ahvâl-i tabîattan mâlum ve münfehim bir keyfiyettir. Çünkü çocuklar hakkında harekât-ı bedeniyyenin emr-i tabiî olduğu zâhir ve âşikâr bir keyfiyet olmakla, riyâzet-i bedeniyyenin onlara ne derecelerde lüzum ve vücûbu olduğunda asla reyb ü şüphe kalmaz. Sinn-i tufûliyyette âlât-ı hayâtiyyenin harekât ve ihsâsâtı derece-i gâyette olduğundan riyâzet-i bedeniyye vasıtasıyla harekât ve ihsâsât-ı mezkûrenin müsâvat üzre âzâ ve etrafa tevzi' ve taksimleri lâyıkıyla ta'dil ve tesviye olunamadığı sûrette, der-akab ef'âl-i hayâtiyyede nice nice ihtilâl ve fesâdat zuhûr ederek sıhhat-i bedeniyyeye halel ve noksan getirirler. Kavâid-i ilm-i hıfzü's-sıhhaya, alel-husûs kavânîn-i riyazet-i bedeniyyeye lâyıkıyla dikkat ve riâyet edememeleriyle pek çok genç kimseler emrâz-ı gûnagûn isabetiyle muztarib olageldikleri vâreste-i kayd-ı beyân ve o makûle olan kimseler eğerçi kavânîn-i mezbûre üzere amel etmiş olalardı, kemâl-i sıhhat ve ten-dürüstî ve âfiyet ile resîde-i sinn-i şeyhûhet veya nihâde-i derece-i pîrî olabilmeleri bi-reyb ü gümândır. Ve nice sâhib-i nâm u şöhret zevâtın iktisâb-ı servet ve devlet ve kesb-i sıyt ü şöhret eyledikleri ancak esnâ-yı tufûliyetlerinde riyâzet-i bedeniyye usûlüne mürâcaat ile terbiye olduklarından nâşi, bir keyfiyet idüğü kütüb-i tevârihten mâlum ve münfehimdir. Ez-an-cümle birisi Kayser nâm meşhur kimsedir ki, hîn-i velâdetinde gayet zaîf bir çocuk olup, badehu emr-i usûl-i terbiyesinde derkâr olan hüsn-i dikkat ve ihtimam ile ve bil-husus usûl-i cimnastikiyye yani riyâzet-i bedeniyye üzere harekât-ı bedeniyye meşk ve idmanıyla kaviyyü'l-bünye ve sâhib-i gayret ve şecâat olarak, ancak bu kuvve-i bedeniyye ve şecâat-ı müktesebe sebebiyle nice nice tehlike ve vartalar aşırarak bilâhare Roma cumhûruna reis ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sergerde olup, emsâl ve etrâbı meyânında mümtâz ve ser-firâz olmuştur. Plutarque nâm müverrih, ricâl-i meşhûrenin terceme-i hâl ve hikâye-i ahvallerinde buna mümâsil pek çok vekâyi' dahi nakl ve hikâye eder.

(Lisan-ı efrencîde jimnastik ta'bir olunan hareket ve riyâzet-i bedeniyyeye dair risâle-i müterceme-i matbu'adır, 1263/1846-1847, s. 5-11.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXIV

İLM-İ TEDBÎR-İ MENZİL'den
Mukaddeme-i kitab

«Ekonomi politik» dedikleri hikmet-i ilmiyyenin rükn-i rekîni olan ilm-i tedbîr-i menzil, kâffe-i milel ve akvâmın medâr-ı ta'ayyüşleri olan esbâb-ı külliyyenin beyânında olup, mal ve menâl ve servet ve yesâr ve herkese ayn-ı itibâr eşyanın ne vechile husûle geldiği ve beyne'n-nâs ne suretle taksim olunduğu ve nihâyet ne tarîkle harc ve sarf ve telef kılındığı hususlarını tasrîh eyler. Bu mal diye itibâr olunan şey, cemî-i zamanda ahâd ve efrâdın husûle getirdiği eşyadan olup, ondan terettüb eden san'at-ı umumiyyeyi herkes bil-vasıta veyahut bilâ-vâsıta tahsîl edegeldiklerinden, sâlifü'z-zikr ilm-i tedbîr-i menzil, yalnız vükelâ ve evliyâ-yı umûrun mâlûmu olan ulûm-ı mahsûsadan olmayıp, mücerred, âmme-i nâsın beher gün işleyip bildiği bir ilim ise de, ancak, herkesin hemen her şeyi hakkıyla bilmesi pek de kolay olmadığından, bu ilm-i tedbîr-i menzil, umûmen herkesin mâlûmu olamayıp, bu sebebten beyne'n-nâs hezeyân kabîlinden bir takım efkâr-ı bâtıla ve ekvâl-i kâzibe revâc ve itibâr bularak, şu tahsîl ve istihlâk-i emvâl kaziyyelerinin keyfiyet-i hakikiyyesini bilmeyenlerin öğrenmeleri için, alâ-vechü'l-icmâl beyân ve ilân eylemek epeyce fâideyi müstelzim olacağından, işbu kitabı te'life mübâşeret ettim ve ekonomi politik ta'bir ettikleri ilmin şâmil olduğu hakâyık-ı mutebere ve dekâyık-ı müsellemeyi bir mecelle-i muhtasaraya derc eyleyerek, halk-ı âleme böyle bir küçük kitabın mübâya'a ve mütâla'asına az vakit ve az para sarfettirmekle, bildirmek ve bilinmesi oldukça âsân iken bilinmemesinin me'âyibden olduğunu işrâb eylemek emel eyledim ise de, az lâkırdıyla çok şey ifade eylemek ve ilm-i tedbîr-i menzil beyanında olan bir mecellenin hem vâzıh ve hem de muhtasar olması bir az güçce olduğundan, bir kaç sene mukaddemleri zübde-i ilm-i tedbîr-i menzil nâmıyla kaleme alıp neşreylediğim kitaptan dil-hâhım vechile hoşnud olamadım. Ve İngiliz ve Alaman ve İspanyol lisanlarına nakl ve tercüme olunduğundan da bazı mertebe âzürde-dil oldum ve def'a-i ûlâ olarak tab' olunan nüshalar füruht olunduktan sonra, tekrar temsîlini men' edip, kitâb-ı mezkûrun noksanlarını ve ibâresinin bir takım mübhem yerlerini bazı asdika ve ehibbâmın ihtarât-ı hakîmâne ve ifadât-ı hayr-hâhânelerine mebnî ikmâl ve izâh eyleyerek, tashîhât-ı îcâbiyye ve tezyîlât-ı muk-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

teziyye ile halka ibrâz etmeğe cesaret gelecek mertebeye ilettim. Ve ilm-i tedbîr-i menzilin dâire-i kavâid-i mâlûme ve şerâit-i lâzımesinde günden güne zuhûr etmekte olan yeni yeni usulleri de gözden geçirip, def'aten tahkîk ve tedkîke muhtaç oldum. Çünkü mâlûm olduğu vechile ilâ yevminâ hazâ mülk ve devlette ve her diyar ve memlekette efkâr-ı âmme yevmen furuma semt-i maarif ve mâlûmâta hatve-peymâ ve mesâlih-i umumiyye ve umûr-ı kavmiyyenin suver-i hakikiyyesi, her mahal ve tarafta rû-nümâ olmakta ve Amerika kıt'asında zuhûr eden cemâhir-i adide, suret-i hasene-i idârenin emsâl-i makbûlesini âleme arzeylemekte ve İngiltere devleti, bir millet diğer bir millete irâs-ı mazarrat etmeksizin kesb-i menfa'at edemez gibi, saadet-i hâl-i beşeriyyenin vücuduna mûcib-i za'af olan bazı efkâr-i atîka ve tedâbir-i fâsideyi ihtiyâr eder iken, evvelki zehâbını, bu avânda bütün bütün red ve inkâr ettiğinden, mukaddema, muhârebe ve mukâtelelerde sarf ve telef olunan emvâl ve gınâ, mu'ahharan, tervîc-i fünûn ve tevsî'-i hudûd-ı sanâyi' maddelerinin emr-i istihsâline sarf olunmakta ve bu muhârebe sebebinden hidemât-ı askeriyyede müstahdem olarak kesb-i rif'at etmek emelinde olan bir çok yeni yetme adamlar, hırfet ve san'atın günden güne ilerlemesiyle kesb-i ikbâl eylemek gayretinde bulunmakta olup, bunlar ekseriya şu tedbîr-i menzil ilminin istifadesine ihtiyac görerek, tahsîline rağbet etmekte ve bu ilm-i vâsi'i umûr-ı dünyeviyyede bulunarak müddet-i medîde güzerânıyla bit-tecrübe öğrenmekten ise, hemen talebelikten izin aldıkları avânda müddet-i kalîle zarfında tahsîl etmeğe hâhiş göstermekte, velhasıl ser-i kârda bulunan bu kadar zevât-ı âliyye ve erbâb-ı fıkıh ve kalem ve ashâb-ı ticâret, kesret-i meşâgıl ve vefret-i gavâillerinden nâşi, tedbîr-i menzil ilmini uzun uzadı okuyup mütâla'a etmeğe vakit-yâb olamadıkları cihetiyle, ilm-i mezkûrun mesâil-i mühimmesini üss ü esâsıyla mübeyyin olup, zahmetsizce mütâla'a ve istifade olunabilecek bir hülâsa-i muhtasara ve bir fezleke-i vâzıhayı ele düşürmek arzularında olduklarına bakarak, herkesin bu arzusunu fi'ile getirmek ve halka bu yüzden bir fâide eriştirmek ümidlerine düşdüğüm derkâr ise de, ilm-i mebhûsta echel olanlara tefhîm-i merâm etmek ve her bir mes'ele-i esâsiyyesini edille-i mülzime ile bir bir tasrîh ve i'lâm eylemekten geri duramayıp, bir de bir çok hakâyık ve dekâyıkı zâhire ihraç ile âleme ilân ederek, kesb-i şan ve iştihâr etmiş ve böyle itibarât-ı âmmeye mazhar olarak, kaleme aldıkları her şeye nâsın nazar-ı itimadını isticlâba kesb-i iktidar edebilmiş olan asıl ashâb-ı mâlûmâttan olmayan erbâb-ı kalemin beyân ettikleri hakâyık-ı ahvâli, mücerred, cerh ve tezyîften kurtarıp, müsellem sûretlerde izah eylemek farz olmuş ve ilm-i tedbîr-i menzil gibi bast ve tafsîli pek çok cilt kitaba muhtac olan bir ilm-i adîdü'l-gâyeyi bir kaç cüzde sığ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dırmak pek müşkil bulunmuş olmakla, tasnifine teşebbüs eylediğim işbu kitâb-ı sagîrin bazı kimesnelere nâkıs görüneceğini zan ve gümân eylediğimden, bu kitapta mûcib-i ilzâm ve iskât olacak delâil ve berâhîni bulamayacak olan zevâta bir medâr-ı tetebbu' ve mütâla'a ve bir menba'-ı istifade olmak üzere, üç cild olarak elsine-i müte'addideye tercüme ve dört defa tekrar alet-tekrar tab' ve temsîl olunup, tashih ile bir çok vakit uğraştığım ve *Traité d'Economie politique* yani *İnşâ-yı ilm-i tedbîr-i menzil* nâmıyla telif edip, memâlik-i Avrupa'nın ekser mekâtib-i mu'teberesinde bu ilmi, talebeye ta'lîm için kabul ve ihtiyara rağbet olunmuş olduğundan, halk-ı âlem indinde makbul ve müstahsen olduğunu ümid eylediğim mârrü'z-zikr kitab-ı mufassala mürâcaat eylemelerini ihtara ictisâr ederim. Eğerçi, bazı ehl-i vehmiyât ve erbâb-ı hayâlât dâima hakkıyla istihrâc edemedikleri şeylerin cerh ve tezyifine kalkışıp, anlayamadıkları mes'eleyi teşrîh ederek, zâhire ihrâç edecekleri yerde, keşif ve izaha muhtacdır, diyebilmek için, serdine cesaret edegeldikleri bir alay ta'rîzât-ı bî-mânâ ve ihtirâzât-ı nâbecâ ile bir kat daha muğlâk ve mübhem etmek sevdasına düştükleri pek çok var ise de, her bir hakâyık ve dekâyıkın vehle-i ûlâda bir takım münasebetsiz ta'rizcilerin lisan-ı ta'n u takbîhlerine düştüğü mücerreb olduğundan, bu misillû ta'rîzât ve takbîhât, kat'a mahall-i fütûr ve inkisâr olmayıp, eğer, kalbe fütûr ve inkisar ârız olsa bile, elbet istikâmet-i akliyye-i âmme, gittikçe hakâyık-ı vak'ayı kabul ve ikrâr eylemekten fârig olamayacağı cihetle bunların dâimü'z-zamanda bunca âdât-ı atîka ve i'tikâdât-ı bâtıla ve lağviyyat-ı makbûlesi daha nice vehmiyyât-ı vâhiyyeye olan galebât-ı mütevâliyeleri bâis-i teselli olduğu evleviyettedir. Bazı musannifler daha vardır ki ma'lûmât-ı mevcûde ve mütâla'ât-ı sâibe-i müzmerelerini âlemin menfa'atine ve ulûm ve fünûnun envârı intişârına sarf ve bezl edecek yerde, mugâlâta kabîlinden, uzun uzun bir takım mübâhaselere sapıp bir efkâr-ı mahsûsa ve mütâla'ât-ı zâtiyyeye mâlik olmak için, bir ilmin âzâ-yı mürekkebesinden olan mevâdd-ı asliyye ve mütâla'ât-ı esâsiyyeyi hakkıyla istifade eylemekten imtina' ederler ve bu mevâdd-ı asliyye-i esasiyyeyi mütâla'a eylemekten müstağni olduklarını ilân etmek emelinde iken, icrâsına kalkıştıkları mübâhaselerde, henüz, ilm-i mebhûsun mevâdd-ı asliyye-i mürekkebesinden bî-haber olduklarını isbat eylerler ve asl-ı hakikî denilen ilmin efkârdan ibaret olmayıp, hakikat-i hâlin lâyıkıyla bilinmesinden ibaret olduğunu da bütün bütün nisyân ederler. Halbuki gerek tedbîr-i menzil ilminde ve gerek ulûm-ı sâire ve fünûn-ı ma'lûmede şâyân-ı mütâla'a ve istifade olan şey, mücerred, anâsır-ı mürekkebe ve mevâdd-ı mevcûde-i sâiredir ve bir takım bâtıl usûllerin ve bunca zamandan beri umûr-ı politikanın tebeddül ve tagayyürünü istilzâm eden idhâlât ve ihrâcât-ı envâl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaziyyelerinin tedkik-i hâl ve tahkîk-i keyfiyetidir. Çünkü beyândan âzâde olduğu üzere herkes anlayamadığı şeye itibâr ve itimâd eylemekten ictinâb edip, daima tecrübesi her gün görülüp işitilmekte ve anâsır-ı erba'anın mukteziyât-ı ma'lûmesi gibi, her an ve zamanda müsellem olmakta olan usuller ve kaideleri fakat kabul ve ikrar eylediği meşhûd-ı âlemdir.

Sacy (İlm-i tedbîr-i menzil, çev. Sahak, 1268/1851-1852, s. 4-8).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXV

ESBÂB-I SERVET

Kâmil isminde bir pîr-i zû-fünûn ile Âkil nâm bir tıfl-ı zekâ-nümûn beyninde esbâb-ı servete dâir tertîb olunmuş olan mübâhesâttır :

Âkil — Geçende milel-i mütemeddinenin esbâb-ı servetinden dolayı bir söz geçmişti. İşte bugün bu bâbda bazı îzahât taleb ve ricasıyla evvelâ servet ve fakrın ta'rif buyurulmasını rica ederim.

Kâmil — Medeniyet-i hâzıranın ahvâl-i umumiyyesi iktizâsınca, beyne'l-milel servet, bir milletin efrâd-ı mürekkibesi maârif ve sanâyi'-i mevcûdede daima ilerliyerek, hey'et-i idaresi dahi usul ve vesâit-i ticareti teshîl ve teksîr etmiş ve bu cihetle mahsûlât-ı arziyye ve sınâiyyesi milel-i sâire beyninde itibâr ve revâc bulmuş olmasıdır. Ancak her millet-i mütemeddine, bazı havâyicini memâlik-i sâireden celb ve tedârike mecbur olageldiği cihetle, millet-i mezkûrenin ihrâcâtı idhâlâtına mütesâbık ve hiç olmazsa mütesâvi gelmesi şart-ı a'zâmdır.

Fakr u zarûret dahi bunun aksidir. Hattâ, bir milletin efrâdı maârif ve sanâyi'den behre-ver olmayıp da, her nasılsa, emvâl-i kesîre ashâbı bulunmuş olsalar bile, yine o millet fakr ve ızdırabdan kurtulamaz. Zira el-hâletü hâzihi, rûy-ı arzda mevcûd olan altının beşte dört kısmı Amerika'nın keşfiyle zuhûr eden madenlerden hâsıl olarak, hemen cümlesi İspanyalıların eline geçmiş olduğu halde, İspanya'da fünûn ve sanâyi'in fıkdânı hasebiyle, pek çoğu az vakit içinde ahâlisi erbâb-ı san'at olan memâlike çekildi.

Bunlar mu'ahharen kendilerini biraz toplamamış ve işleri Amerika vâridâtına kalmış olaydı dünyada İspanya nâmı kalmazdı.

Âkil — Bunca emvâlin ellerinden çıkması yalnız bu sebeb tahtında mıdır, yoksa esbâb-ı sâiresi dahi var mıdır?

Kâmil — Birinci sebeb budur. Lâkin bunu müstelzim ve mü'eyyid olan bazı esbâb dahi vardır. Şöyle ki: İspanyalıların zaten nisâb-ı idrâk ve istidâddan bir şey'-i kalîle mâlik ve evâil-i istiklâllerinde pek çok vakitler yekdiğerini te'âkub etmiş olan muhârebât sırasında, tahrîb-i bilâd ve irâkâ-i dem-i ibâd tarîkine sâlik bulunmuş oldukları halde, böyle misli görülmemiş emvâl ellerine geçip, bunun hüsn-i idare-i sarfına dahi asla dikkat etmemiş ve belki böyle tabiî olacak servet ve gınâya fenâ bulmaz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nazarıyla bakmış olmalarıyla, bu hal zirâat ve san'at taraflarını bütün bütün hâtırlarından çıkarmıştır.

Bundan başka böyle bir halde bulunan ahâlinin bittabi' dûçâr olacağı sefâhat ise, burada fevkalâde revâc bulduğuna binâen, bunca emvâl ve eşyaları İngiltere ve İtalya gibi ahâlisi ol zaman dahi san'at ve ticaretle meşgul bulunan mahallere gitmiştir.

Sonra gelen İspanyalılar ise, yalnız evvelkilerin icrâatını derece-i gâyete vardırmış oldukları, huzûzât-ı nefsaniyyesine hamyâze-keş-i hasret olmuş yani fâsık-ı mahrûm gibi ne icrâ-yı sefahat ve ne de tahsîl ve ne de tervîc-i san'at edememişlerdir.

Âkil — Bu muhârebât, galiba Endülüslülerle olan muhârebâttır. Efendim, her ne kadar bahsimiz burada değilse de, bunun esbâb ve netâyici muhtasarca olsun ta'rif buyurulur mu?

Kâmil — Böyle bir bahis içinde bahs-i âhara intikal alâmet-i televvündür. Lâkin bu bahis de fâideli olduğundan hülâsa vechile beyân ile bahsimize girelim.

Dîn-i mübîn-i Muhammedî'nin evâil-i intişârında, ashâb-ı kirâm hazerâtı mücerred i'lâ-yı kelimetullah için gazâya niyetle her tarafa yayılmış oldukları sırada, müşârünileyhümden Afrika kıt'asına gelenler dahi, Trablusgarb ve Tunus ve Cezayir ve Merakeş taraflarını feth ettikten sonra, hicret-i nebeviyyenin birinci karnı evâhirinde, İspanya'ya geçerek, az vakit zarfında her tarafını feth ettiler. Hattâ, bir kaç def'a Fransa memâlikinin nısfına kadar gittiler.

Hele asırlarında ulûm ve maârif pek ziyade terakki bularak, dâire-i hükûmetleri merkez-i terbiyet-i âlem oldu. Ancak bunlar avân-ı ikballerinde sû-be-sû sa'bü's-suûd bazı cibâl-i şâmihaya iltica ve dehâlet etmiş olan Hristiyanlar ahvâline, nazar-ı bî-kaydî ile bakmış ve mu'ahharen huzur ve rahat ve ten-perverlik, efkâr-ı umûmiyyeye yerleşerek eski gayretleri kalmamış olduğundan ve nihayet, devletleri ber-küşte olarak, tavâif-i mülûk zuhûr etmekle, ümerâ meyanına girmiş olan rekabet ve nifak gittikçe alevlendiğinden bu halden ötede beride müterakkib-i fırsat olan Hristiyanlar gereği gibi istifade ile, bir taraftan reâyayı idlâl ve diğer taraftan ümerâ-yı islâmiyyeyi iğfal ederek memâlik-i islâmiyyeye yürümeğe başladılar.

Bu hareketleri, ümerâya bâis-i intibâh olmak lâzım gelirken, burası kat'a hatıra getirilmeyip, her eyâlet emîri, teferrüd efkârıyla diğerlerinin izmihlâline sa'y ve inhimâki itiyâd ve bazıları bu bâbda ara sıra Hristiyanlardan bile istimdâd etmiştir.

İşte, bu hallerle cesarete gelen reâya dahi, ref'-i râyet-i tuğyân etmekle, bir çok muharebât vuku'undan sonra müslümanlar envâ'-ı ha-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kârete dûçâr olup, bir cüz'-i kalîli bile, nice mihen ve meşakkatle Cezayir tarafına geçebilmiş ve İspanya kıt'asında müslüman nâmı kalmamıştır.

Âkil — Allah bilir ki, bu fıkra bendenize pek aşırı te'sir etti.

Kâmil — Vâkıa öyledir. Lâkin böyle vakāyi'-i sâlifeye te'essüf ve te'essürün ne fâidesi olur? Asıl bize lâzım olan Endülüslüler ahvâlini der-pîş-i nazar-ı intibâh etmektir. Ancak şimdilik bahsimizde daha bir şüpheniz var ise onu beyan edin.

Âkil — Evet efendim. Eğerçi, deminki ta'rif-i umumî iktizâsınca, asıl düşünülecek muvâzene-i idhâlât ve ihrâcât ise de, fi zemâninâ[1] ihtiyacâtı ziyade olan milletler olmayanlardan zengin bulunmaktadırlar. Meselâ, Avrupalılar ve hususiyle İngilizler, memleketlerince muhtaç oldukları zehayir ve eşyâ-yı sâirenin hemen cümlesini memâlik-i hâriciyyeden celbe mecbur oldukları halde, milel-i sâireden zengin bulunuyorlar. Bakılsa, ihtiyacı az olan milletler daha ziyade mütemevvil olmalıdırlar.

Kâmil — Öyle değildir. Zira bunların ihtiyacı ham eşya hakkında olup, fabrikaların icâdından beri, efrâd-ı mürekkibesi erbâb-ı san'at ve ma'rifet olan bir milletin ham eşyaca tezâyüd-i ihtiyacı terakki-yi servetini icâb etmektedir.

Eğerçi, bu eşya evvel-emirde idhâlâttan ma'dûd olur ve lâkin, bunun ba'de'l-imâl bir nısfı hârice füruht olunduğu halde, üç dört katını kazanacağından, belki bütün bütün ihrâcâttandır denilebilir. Meselâ, İngilizler zahîre ve pamuk ve ipek vesair nevi ham eşyayı, Memâlik-i Mahrûsa vesâireden iştirâ' etmektedirler. Fakat buradan kıyyesini yirmi kuruşa aldıkları pamuğu, memleketlerinde nesc ve imâl ettikten sonra, yine buraya nakl ile tutturabildiklerine, iki üç yüz kuruşa kadar satarlar ki, her nevi ma'mûlâtlarını buna kıyas etmek mümkündür.

İşte bunlardan nâşi, İngilizlerin vesâir bazı Avrupalıların ihtiyaçlarıyla servetleri beraber tezâyüd eder. Hattâ, İngiliz jurnallerinden birinde görülmüş olan şu :

7,500,000	Mes'ele-i harbiyyeden evvel Amerika'dan beher sene İngiltere'ye nakl olunagelen pamuğun semini
22,500,000	Bu pamuğun ba'de'l-i'mâl mecmu'-ı kıymeti

pusuladan dahi kâr ve temettu'ları anlaşılır.

Âkil — Demek olur ki, İngilizler sınâ'at ve ticaret hususlarında birinci derece-i ulyâya vâsıl olmuştur. Ancak bir milletin kendi mülkü emti'asını memâlik-i ecnebiyyede revâca götürmesi, temiz ve ucuz çıkara-

1 «Zamanımızda».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilmesine mütevakkıf olduğundan, İngilizler bu suretin husûlü esbâbını nasıl istikmâl ettiler?

Kâmil — Bu bâbda başlıca beş sebeb bulunabilir: Birincisi, ezmine-i mâziyyede İngiltere memâlikine bilâd-ı sâireden gelen eşyâ-yı ma'mûleye devletçe, yani milletçe kat'a rağbet olunmamış ve bu suret gide gide kavânîn-i memleketlerinden ma'dûd olmuş olmasıdır ki, bu keyfiyet-i mâni'a, hem ahâliyi icrâ-yı san'ata mecbur ve hem de emti'a-i ecnebiyye istimâlini tabiatiyla nazar-ı itibarlarından dûr etmiştir.

Âkil — Lâkin bu usul şimdi câri olmamalıdır. Hattâ İngilizlerin Fransızlarla geçende akd etmiş oldukları ticaret ahid-nâmesi ahkâmı iktizâsınca, yekdiğerin mahsûlât ve ma'mûlâtı tarafeyn memâlikine idhâl olunabilmesi mukarrerdir. Bundan başka memâlik-i sâireden gelen eşyanın dahi kabul olunmakta bulunduğu rivayet olunuyor.

Kâmil — Vâkıa, usul-i mezkûre şimdi sûret-i zâhirede mer'î değilse de, İngiltere'ye mahsûlât-ı sınâiyye idhâl ve füruhtu efkârında bulunmak, ayniyle İstanbul'dan Sivas'a buğday nakliyle ticaret ve ümid-i temettu' etmek gibi olup, eğerçi satılanı olsa dahi pek cüz'î olacağı cihetle, tarafeyn-i mu'âhideynîn bir senelik idhâlâtı, yani, İngilizlerin Fransa'ya ve Fransızların İngiltere'ye nakl edecekleri ma'mûlât muvâzene olunduğu halde, İngiltere'ye nakl olunanlar, elbette, ziyade geleceğinden, bu ahid-nâmeden İngilizler daha ziyade istifade ederler.

Memâlik-i sâireden idhâl olunan eşya bahsine gelince, İngilizler bir vakitten beri, her taraftan gelen ekser eşyayı, fakat bir takım usul tahtında kabul ederler ki, usul-i mezkûre muvâzene-i maliyyesinin hâfız-ı ma'nevîsidir. Şöyle ki, zahîre ve pamuk ve yün vesâir bu misillû muhtaç olduğu her nev'i ham eşyadan, asla gümrük resmi almazlar. Eşya-yı ma'mûleden ise, istediği kadar ve kâh olur ki yüz kuruşluk bir şey'-i ma'mûlden bir kaç yüz kuruş resm alırlar. Kezâlik, ham eşya içinde dahi tütün ve envâ'-ı müskirât ve afyon vesâire gibi havâyic-i zaruriyyeden ma'dûd olmayan eşyadan pek fâhiş resm alırlar. Kaldı ki, kendi memleketinden hârice çıkarılagelen eşyadan bir para resm alınmadığı gibi kâğıt ve dikilmiş elbise gibi bazı şeyler ihraç edenlere, gümrük idarelerinden yüzde yirmi kuruş dahi iâne olunageldiği meşhurdur.

Âkil — Bu şüphemi izâle buyurduğunuza fart-ı teşekkürle beraber, deminden zikri sebk eden esbâbın ikmal buyurulmasını temenni eylerim.

Kâmil — Esbâb-ı mezkûrenin ikincisi, İngilizler fünûn ve sanâyi'i ilerletmeğe Avrupalıların cümlesinden evvel başlamış oldukları hasebiyle, gide gide, vapör kuvvetini keşf edip ve bu kuvveti imâlât hususunda hüsn-i isti'mâle bittabi' milel-i sâireden evvel başlayıp, nice nice turuk-ı sehîliyyesini dahi buldular.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha sonraları, bunları dahi ıslâhla, masrafı kalîl ve kuvveti kesîr bir çok makineler icad ettiler ki, hâlâ bunların daha ahsen ve ehvenini aramakta ve böyle bir şey ihtira' edenler içinde bulduğu şeyin tecrübesine fakr u zarureti mâni' olan olsa bile, asla gayretine fütûr getirmeyip, keyfiyeti, taraf-ı hükûmete ihbâr ettikten sonra, bunun devletçe lede't-tecrübe müdde'âsına mutâbakatı sâbit olduğu halde kendisine icâd-gerdesinin derece-i makbûliyetine göre mükâfat olunagelip, bu dahi imâl-i efkâr hususunda hüner-verâna tâziyâne-i şevk ve gayret olmakta bulunduğundan, bundan böyle ziynet-ver-i manassa-i şühûd olacak ihtira'ât şöyle dursun, el-hâletü hâzihi, mevcûd bulunan âlât ve edevât imâlâtı o kadar teshil etmiştir ki, bir adamın on saatte yapacağı şey bir iki dakikada imâl olunur ve yalnız İngiltere fabrikalarının ma'mûlâtı sükkân-ı âlemin hemen hemen rub'una kifâyet edecek derecededir.

Âkil — Bu fabrikalar kâmilen devletin malı mıdır, yoksa şunun bunun fabrikası dahi var mıdır ve sûret-i idâreleri nasıldır?

Kâmil — Fabrikaların hemen cümlesi ahâliden mürekkeb şirketlerin malıdır. Fakat bu bâbda ve fabrikaların sûret-i idareleri hakkında olan mâlûmât ve mütâla'âtımı inşaallah bir vakt-i âharda tafsîl ederim.

Esbâb-ı mezkûrenin üçüncüsü dahi, şöyle ki, dünyanın her tarafında çıkan ma'mûlâtın daima teftîş ve tedkîkiyle, bunların İngiltere'de daha güzel ve ehven surette imâline çalışmakta bulunmuşlardır.

Âkil — Ne suretle teftiş ederler?

Kâmil — Mahsus memurları olduktan başka, kâffe-i memâlikte bulunan konsülalarıyla tüccar ve züvvârı, böyle şeylerde mütefettiş-i mahsûs gibi bulunduklarından, sâkin oldukları memleketin her halini İngiltere'ye iş'ar ettikleri gibi, avdetlerinde dahi mâlûmât-ı müstahsılalarını risâle risâle tab' ve neşr ederler.

Bundan başka milâdın bin sekiz yüz elli iki ve altmış bir tarihlerinde Londra'da birer cesîm sergi yaparak, her memleketin mahsûlât-ı arziyye ve sınâiyyesini vaz' ve teşhîr ve âsârı görülüp tahsîn olunan erbâb-ı hüner ve ma'rifeti taltîf ettikleri âlemin mâlûmudur.

Âkil — İşte burada da bir sergi yapılıyor. Ancak buna nasıl eşya konulacağına kesb-i ıttıla' edemediğimden, bu bâbda mâlumâtınız var ise beyan buyurmanızı rica ederim.

Kâmil — Bu sergiye Memâlik-i Mahrûsa eşyası konulacak olup, fakat Avrupa'dan âlâta müte'allik olarak gönderilecek şeyler dahi, ayrıca yaptırılmakta olan mahalle vaz' ve teşhîr olunacaktır.

Âkil — Şu makine konulacağı pek güzeldir. Lâkin, bunların sûret-i isti'mâlleri dahi halka bir tarîk ile gösterilse daha âlâ olur zannederim.

Kâmil — Elbette, güzel olacağında şüphe yoktur. İşittiğime göre,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âlât-ı mezkûre daima devir ve hareketlerini icrâ ettikleri halde görülecek imiş.

Âkil — Sergi böyle memâlik-i padişahî eşyasına münhasır tutulmamış olsa daha münâsib olmaz mı idi?

Kâmil — Hacet olmamalıdır. Zira İstanbul'da gezmek, bi-aynihi, Avrupa emti'asıyla memlû bir sergiyi temâşâ etmek gibidir. Siz kendi nefsinizde kıyas edin ki, gerek levâzım-ı beytiyye ve gerek elbiseniz içinde hangisi memleketimiz eşyasındandır? Biz, Avrupa emti'ası istimâline başlayalı kendi mülkümüz emti'ası nasıl şeyler olduğunu bilmez bir hale geldik.

Cenab-ı Hak hemîşe muvaffak-ı bil-hayr eylesin, Padişahımız Efendimiz Hazretleri Memâlik-i Şâhânelerini ziraat ve san'at cihetlerinde müsta'id olduğu mertebe-i kemâle îsal etmek niyet-i hayriyyesinde bulunduklarından, evvel-be-evvel, erbâb-ı hıref ve sanayi'i taltîf ve teşvîk ve dâire-i hüner ve ma'rifeti tevsî' etmek ve el-hâletü hâzihi Memâlik-i Mahrûsa'da çıkan emti'a ve eşyayı herkese gösterip, bâlâda zikr olunan hâl-i sefâlet-meâlden kurtarmak emel-i âlisiyle sâdır olan emr ü fermân-ı mülûkâneleri vechile işte sergi yapılıyor.

Âkil — Doğrusu, Pâdişah-ı merhamet-penâh Efendimiz Hazretleri'nin şu himmet-i bülend-mertebe-i mülûkânelerine ile'l-âhiri'l-ömr teşekkür ve bu misillû niyât-ı hayriyyelerinde muvaffakiyet-i pâdişâhânelerini hulûs-ı kalble temenni eylemek vâcibe-i zimmetimizdir.

Bir de bu serginin daha şimdiki sıyt ve şöhreti Dersaadet'te bulunan erbâb-ı hüner ve ma'rifeti dahi şevk ve gayrete getirdiğinden, güzel güzel şeyler yapmakta oldukları istima' olunuyor.

Kâmil — Güzel ama, bizim erbâb-ı san'atımız hâlâ el ile icrâ-yı san'at ederler. Halbuki eşya ve emti'anın revâcı ahsen ve ehven olmasıyla hâsıl olup, fabrikanın icadından beri el ile görülecek işlerin pek çoğu, fabrikalarla yapılmakta olduğu cihetle, el ile icrâ-yı san'at, Avrupa'da hemen metrûk hükmünde kaldığından, bizim erbâb-ı sanâyi'imizin imâlâtı güzel olsa dahi, elbette pahalı çıkar.

Ve her ne kadar emti'a-i ecnebiyyeye rağbet olunmasa dahi, hiç bir şeyin ucuzu dururken pahalısını almak mümkün olamayacağından derece-i matlûbede fâidesi görülemez.

Muradımız, teba'a-i saltanat-ı seniyye, kâffe-i ihtiyâcâtını mülkümüzde tedarik edebilsin demek değildir. Belki, bunları hâricten tedârik hakkında olan ihtiyacât-ı hâzıradan kurtulmak veyahut bunlara mukabil eşya çıkarmak cihetlerinin esbâbını istihsâl ve istikmâl etmenin ehemmiyet-i hakikiyyesini beyan etmektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte sergiye vaz' ve teşhîr olunacak makinelerin bizce hüsn-i te'sîrâtı görüleceği ümid olunur.

Âkil — Kulunuzun güzel şeyler dediğim bir takım oymalar ve hurda taşlardan mürekkeb resimler ve gayet san'atlı ebniye ve sâire modelleri ve bunlara mümâsil eşyadır. Bunlar da fabrikada yapılmaz a!

Kâmil — Vâkıa hâl-i tufûliyyet böyle tuhaf tuhaf şeylere muhabbeti icab edeceğinden, bu bâbda hakkınız olduğunda şüphe yok.

Âkil — Çocukluk bunu iktizâ etse dahi, bendeniz on sekiz, on dokuz yaşında bulunduğum halde, hâlâ çocuk mu sayılırım? Ve hem de söylediğim şeyler sanâyi'-i dakîkadan ma'dûd değil midir?

Kâmil — (Şeyh yetesaba ve sabîün-yete şeyyah)[1] mantûkunca. tufûliyyet ve kâr-azmûdelik kibr ü sigâr-ı sinn ile mütenâsib değildir. Ne pîrler vardır ki sizin derece-i temyîz ve idrâkinize varamamıştır. Mâhaza, siz bu zehâbınızda devam ettikçe, altmış yaşına dahi gelseniz yine çocuk sayılırsınız.

Medh ettiğiniz şeyler dahi, vâkıa sanâyi'-i dakîkadandır. Lâkin, elzem her vakitte lâzıma mukaddem tutulmuş olduğu ve şimdiki halde hasbe't-temeddün levâzım-ı zaruriyye-i beşeriyye sırasına girmiş olan emti'a ve sâirenin imâli, ve hususuyla vesâil-i ticâret ve zirâatın istihsâl ve istikmâli maddelerinin bizce derkâr olan ehemmiyeti meydanda bulunduğu cihetiyle, deminki iddianızda ısrâr etmezsiniz zannederim.

Âkil — Estağfurullah, kulunuzun muradım istîzâh-ı mesele ile istifadeden ibarettir. Hususuyla böyle bir yanlış zehâbda ısrar bendenize asla yakışmaz. Ancak hâlâ şüphe ettiğim yerler vardır. Meselâ zât-ı âliniz burada fabrikaların teksîri maddesini pek aşırı iltizâm ediyorsunuz. Halbuki bir kaç sene evvel Uzunçarşı esnâfından bazıları Yenikapı haricinde bir fabrika yaptırmışlardır. Mu'ahharen, bunun masârifi vâridâtını korumadığından, şimdi bunu un değirmenine tebdîl ettiler. Ve bundan dolayı düyûn-ı kesîreye dûçar oldular. İşte, bu meydanda iken, fabrika inşâsına kimin eli varır?

Kâmil — Öyle değildir. Belki vâridâtı masârifinin bir kaç misli olacağında şüphe olmayıp, bu hale gelmesi ise, hüsn-i idare olunamamasından neş'et etmiş olmak gerektir.

Deminden va'd ettiğim gibi inşaallah, bu fabrika maddesini bir vakt-i âharda tafsîl ederim. Sergi için dahi daha çok sözlerim var ise de artık bugün vaktimiz kalmadığından, onu ve ticaret hakkında olan esbâbın

---

1 «Çocuklaşan ihtiyar, ihtiyarlaşan çocuk».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ma'bâdını gelecek defaki mülâkâtımıza ta'lîk edelim. Fakat şimdilik serginin muâmelât-ı umumiyyesine dair olan nizamnâmesi ile sergi mahallinin resimleri ve harita-i musattahaları risâlemize derc olunacağından oralara mürâcaat etmenizi ihtar ederim.

(Mir'at, nr. I, Ramazan 1279/Şubat 1863, s. 5-11.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXVI

SANAYİ' VE ZİRAATTAN HANGİSİNİN HAKKIMIZDA HAYIRLI OLDUĞUNA DAİR

Fünûn-ı harbiyyenin Avrupa'da bidâyetinden Firdevs-âşiyân Sultan Mahmud Han Hazretlerinin zamân-ı saltanatlarına gelinceye kadar, millet-i muhtereme-i islâmiyyenin mecbûl olduğu kabiliyet-i fıtriyye ve şecâat-i cibilliyyenin manassa-i fi'ile gelmesine bâdi olacak esbâb-ı intizâmiyye mefkûd olduğu halde, Hüdâvendigâr-ı müşârünileyh Hazretleri'nin pirâste oldukları hubb-ı vatan ve millet ve gayret ve şecâat ve hamiyyet iktizâsı üzere, çîre-destî-yi himmet-i mahsûsalarıyla millet-i mezkûrenin bu bâbda ikmâl-i nekâis ve levâzımıyla milel-i sâireye mu'âdil bulunmalarını emel ve arzu buyurmuş ve vusûl-i matlaba bâis olacak esbâb ve vesâili istihsal ile, el-yevm, Devlet-i Aliyye'nin mâlik olduğu asâkir-i şecâat-meâsiri az vakit içinde vücuda getirmiştir. Hamd olsun, düvel-i mu'azzama-i Avrupa asâkir-i muvazzafasının hâiz oldukları hasenât-ı nizâmiyye ve hasâil-i mergûbe, cünûd-ı islâmiyyede dahi refte refte husûle gelmekte olup, hele piyade ve topçu asâkir-i şâhânenin besâlet ve satvet ve sür'at ve mahâreti ve fünûn-ı nâriyyede olan meleke ve mahâreti birinci derecede bulunmakta ve bunu Kırım muharebesi tecrübesiyle Avrupa zâbitân-ı askeriyyesi dahi tasdik etmektedir. Avrupalılar usul-i nizâmı iltizâm edeli, hayli zamanlar olarak, eğerçi vehle-i ûlâda onların kesb etmiş oldukları hâl-i intizâma az vakit içinde yetişmek akla ba'îd gibi görünür ise de, Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin bulunduğu mevki'in istidâd-ı arzîsi ve millet-i muhterememizin kabiliyet-i tabiiyyesine nazaran, pek çok husûsâtta onlardan geri dahi kalmayacağımız derkârdır. Sanayi' ve ticaret-i milliyyemiz, Avrupalılarınkine nisbetle pek aşırı geri kalmış olmasından, hamiyet-kârân-ı mülk ü vatan ve hayır-hâhân-ı ecnebiyyeden bazıları, millet-i islâmiyyenin Avrupa sanâyi' ve fabrikakârlığına taklîdde dûçâr-ı haybet ve hüsrân olarak, onların derecesini asla istihsal edemeyeceğini ve binâberîn onları sanâyi' ve maârife sevk etmekten ise, zirâat ve hirâsete teşvîk ile, kabiliyet-i mülkiyyeye münâsib zehâyir ve pamuk ve ipek gibi bir takım ham eşya inbât ve Avrupa'ya satıp, bedeline altın ve fabrika mahsûlü eşya celb etmek hayırlı olacağı iddiasında olup, filhakika, fabrikatörlük mesleğine gidilmiş olsa, Avrupa'nın varmış olduğu menzileye vüsûl için bir çok zamanlar sarfına ihtiyaç olduğuna ve zirâat ciheti pek az vakitte ve ednâ himmetle vücûd-

pezîr olacağına mebnî, re'y-i mezkûrun, min-cihetin makrûn-ı hak ve isâbet olduğu âşikâr ise de, bir kere de, Avrupalıların emti'a-i mütenevvi'ayı ehven suretle yapabilmek yolunu, bu bâbda tabiatın kendilerine asla yardım etmediği halde, mücerred, mürûr-ı â'sâr ile husûle gelen mahâret ve melekeleri vasıtasıyla bulmuş olmalarına, bir de Memâlik-i Mahrûsa'nın mevki'-i coğrafiyyesiyle hâvi olduğu isti'dâdât-ı aslîyye ve servet-i tabîiyye ile mukabele ettiğimiz halde, sınâat emrinde dahi eğerçi onlara fâik olamaz isek de pek de zannolunan mertebe aşağı kalmayacağımız nümâyân olur. Bir memlekette husûlü asîr ve masraflı olup, memâlik-i sâireden iştira'sında ehveniyyet görülen eşyanın serbestiyet üzre kabul ve iştira'sına, her ne kadar mesag gösterilir ise de, diğer taraftan, eşyâ-yı mezkûrenin hariçten geldiği fiyat üzre derûn-ı memâlikte yetiştirilmesi için iktizâ eden kâffe-i vesâilin istihsaline çare-cû olmak, yani çarşıda sebze ve et aramaktan ise, evdeki bahçeyi tarh ve tanzîm etmek, idâre-i mülkiyye fenninin başlıca mes'elelerinden biri olmakla el-haletü hâzihi, Avrupa'nın mahall-i muhtelifesinde mevcûd olan fabrikalarda enva'-ı mensûcât-ı keteniyye yapılmakta olduğu halde Türk halısıyla Hind şalının aynını vücuda getirmek üzere nice senelerden beri durmayıp çalışmaktadırlar. Bunlar şimdiye kadar vuku' bulan tecrübeleri üzerine, husûl-i emellerine nâil olamadıklarını derk ile, bu işten keff-i yed edebilirler iken devam ve ısrar etmekte olduklarından, bir vakit nâil-i merâm olmaları ihtimale karîbdir. Fakat bunlar o yolda sarfettikleri ikdam ve gayret ile, bir taraftan mâlûmât-ı mensûceyi ilerletmekte olduklarından, eğerçi aynen vüfûdunu îkâ' edemezler ise, Hindistan ve Türkistan'dan şal ve halı mübâya'a eylemeleri dahi haklarında muzır olamayıp, belki îrâs-ı fevâid-i gûnâgûn eder.

Fünûn-ı maliyyede mahâreti olan Fransalı Joseph Garnier nâm müellif-i meşhûr, mahsûlât-ı arziyye ve sınâiyye tebâyi'inden bahs ve beyân eylediği sırada, akl-ı insanînin, mahsûlât-ı tabiiyyenin hayyiz-i vücûda gelmesini mûcib bir vesile-i esîle olduğunu beyân ile, kuvâ-yı cismâniyye ve ruhâniyyenin bâis-i salâhı olması şöyle dursun, tabîat-ı küllîyyede mahzûn ve mündemiç olan servet ve sâmânı arsa-i zuhûra getiren vé bu cihetle insanı mâ hulıka-lehi[1] olan derece-i lehe isâl eden ancak bu kuvve-i mümtâze olduğunu tasrîh eylemiştir. İşbu tarifi dermeyân ile, bunun hâric-i ez-dâire-i tasavvur, şâmil olduğu dekâyık ve hakâyık bi-hakkın teftîş ve tedkîk olunsa, insan târ u pûd-ı eczâ-yı âlemi nesc ve imâl ile bir halden hâl-i diğere ifrâg için tezgâh-ı azamet-iktirâh-ı Cenâb-ı Bârîde halk ve icâd olunup, kâr-hâne-i âleme vaz' olunmuş âlât-ı

1 «Ne için yaratıldı ise o şey».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nâfi'adan biri dahi, akıl tabir olunan kuvve-i derrâke olduğundan, onun hareketi bereket ve sükûneti harâbiyet demek olduğu zâhir olur. Bu halde memâlik-i şarkiyye ahâlisinin nice asırlardan beri terk ve tatil etmiş oldukları sanâyi' ve ticarete Avrupalılar gibi, sinîn-i vafîreden beri ikdâm-ı tâm ve tecârüb ve ihtimam ile kuvve-i derrâkelerini kat kat arttırmış olan milel-i sınâ'at-me'lûfun ticaret ve sanâyi'iyle mukayese ve bâdehu ahâli-yi Osmaniyye'nin bu vadide velev bir hatve ilerleyemeyeceğine hükm etmek hata denilmeğe şâyân bir re'y-i nâkısdır. Zira istidâd ve kabiliyet aranılır ise, Osmanlılar Avrupalılardan dûn-hilkat olmadığı müsellem olduğundan başka, belki zekâ ve fetânette ötekilere rüchân ve tefevvukları bedihî olup, buna dahi evvelce irâd olunan sıfat-ı askeriyye-i islâmiyyeden büyük bir delîl-i alenî olamaz.

Bundan çend asır mukaddem, Asya ahâlisinin az çok sanâyi' ve maârifçe hâiz olmuş bulundukları derece, el-yevm, tefevvuk ve rüçhâniyeti zâhir ve bâhir olan Avrupa ahâlisi sanâyi'inden o asırda ileride bulunmuş idiği ara sıra keşîde-i rişte-i mütâla'a olan kütüb ve tevârih meâllerinden müstebân olmaktadır. Ez-an-cümle hulefâ-yı Abbasiyye'den Harun Reşîd'in bi-hasbe'l-icâb Fransa krallarından Charlemagne nâm krala hedayâ olarak göndermiş olduğu mahsûlât-ı arziyye ve sınâ'iyye arasında mevcud olan bir aded cesîm çalar saat, ol esnada Avrupalı ve bâ-husus Fransızlılar tarafından eşya-yı garîbe ve acîbe silkine idhâl olunmuş olduğu tevârih-i müte'addidede mastûr ve musarrahtır. İşte bundan meczûmumuz olabilir ki, millet-i Osmaniyye sanâyi' ve ma'arife müsta'id iken, daha istidâdını ibrâz edememiş olan Avrupalılar yol almağa yüz tuttukları zaman, her nasılsa gevşek davranmış ve bâ-husus ma'mûriyet ve ticaretimize halel îras edecek suretle, kâh mağlûben ve kâh tabîat-ı vakte teba'iyyete mecbûren, düvel-i ecnebiyye ile ticaret muâhedelerine karar verilmiş olunmasından, tedricî tedricî gerilemiştir. Yoksa adem-i ehliyetinden gerileyerek fabrikalarını kapatmışlar demek değildir. Devlet-i Aliyye'yi seven ve muhabbet-i vatanı bulunan Amr ve Zeyd her kim olur ise olsun, teba'a-i Osmaniyye'nin, değil yalnız ziraât, belki, sanâyi'e teşvîkini daha ziyade iltizâm etse gerektir. Zira, şu vechile mîzân ve kıyas ederim ki, sanâyi' fünûnu ve fünûn ise serveti ve servet ise zirâat ve sâireye yol verecek turuk-ı müte'addideyi vely eder. Hakikat-i halde, zahîre ve ham eşyanın nakline suhûlet-bahş olacak turuk-ı muhtelifenin vücûdu, zirâati gereği gibi ileri sürer ise de, binâ-yı medeniyeti salâbet üzere vaz' edecek ve fimâbâd zevâli tasavvur olunamayacak madde, fünûn ve maârifin ibzâl ve intişârına menût ve münhasırdır. Fransa ahâlisine nisbetle, Rusya ahâlisinin aşağı tutulması, servet ve medeniyetçe nâkıs bulunmalarından olmayıp, ancak Fransa'da tedâvül

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eden ulûm ve sanâyi'e daha bunların bi-hakkın mâlik olamamış olmalarındandır. Yoksa Rusyalılar adedçe ve toprakça Fransalılara ez-her cihet fâiktirler. İngilterelilerin zirâat ve topraklarına ve bu bâbda yazılmış olan risâlelerine atf-ı nigâh-ı dikkat olundukta, merkûmların zirâatçe ne derece ilerlemiş oldukları ve bundan fazla sanâyi' ve fünûnu dahi ne mertebeye götürerek bu bâbda kesb-i kemâl eylemiş bulundukları ta'accüb olunur. Bunların zirâatça ilerlemiş olmaları, başlıca iki sebebe mebnîdir: Birincisi, zirâatta kullanılan âlât-ı mütenevvi'a ve acîbenin ihtira' ve ittihâzıyla ilm-i zirâatı tahsîlde kusur etmemeleri, ikincisi, zahîre ve sâirenin nakli için îcâb eden yol ve kanalların imâl olunmuş olmasıdır. Şimdi burada bir sual îrâd olunabilir ki, zirâatta kullanılacak makina ve âlâtın îcâd ve isti'mâliyle cedvel ve yolların îmâli ve fenn-i zirâatın tedrîsi neye mahsûstur? El-cevab: Fünûna. Bu fünûnun tedrîsi neyi müntic olabilir? Sanâyi' ve zirâaatın yol almasını. Ve bunun yol alması neyi intâc eder? Şüphesiz serveti. İşte matlûb da budur, bununla her şey yapılır.

Mehmed Şerif Efendi, Bâbıâli Tercüme odası hulefâsından
(Tercüman-ı Ahval, nr. 68, 13 Safer 1278/9 Ağustos 1861, s. 3-4; nr. 69, 15 Safer 1278/11 Ağustos 1861, s. 2-3.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXVII

AVRUPALI ZİRAAT USULÜNE DAİR BİR KİTABIN TERCÜMESİ HAKKINDA

Lisân-ı fransevîde tedvîn ve te'lîf olunmuş felâhat ve zirâat kitaplarından *Maison rustique* yani *Beyt-i dihkânî* nâm kitabın zevâya ve havâfisini mütâla'a eylediğimde müellifi olan kârdân, berâ-yı temsil, tasavvurunda, vâhi olarak bir sahrâ-yı vasî'ü'l-enhâ meyânında bir çiftlik hânesi farz edip, ol hânenin etrafı olan cibâl ve sahârî ve kezâlik farz etmiş olduğu nehrin vadilerini icâb ve tahammülüne göre, zirâat eylemek ve mahsûlü muhâfaza zımnında anbârlar bulunmak ve dakîk imâli için gerek havaî ve gerek âbî değirmenler olmak ve tahsîl-i menâfi' garaziyle ganem ve câmûs ve bakar ve bazı eşyâ naklinde istihdâm olunmak üzere hımâr ve bigal ve huyûl ile nev'ilerinin çoğalması mahsûl ve usûlüne rabt ile kısraklar tedârik edilmek ve te'sîr-i burûdet ve bârândan muhâfaza için, mandıra ve ahırlar yapılmak ve mahsûl itâ eden hayvanlardan inek ve koyun ve keçi ve manda emsâlinin sütlerini harâretten vikâye zımnında zîr-i zeminde mahzen inşâsını ve üzerine dahi peynir ve yağ ve yoğurt imâli için kâr-hâne binâ olunmak ve eşgâl-ı mütenevvi'ada istihdâm olunan faale güruhuna mahsus ikâmetgâh ve lâzıme-i zarûriyyelerini ifâ zımnında cemî-i müştemilâtıyle beraber, ekmek fırını ve me'kûlât ve meşrûbât-ı mütenevvi'ada hârice ihtiyactan vâreste olmak niyetiyle bağ ve besâtîn tanzîm ve tesviye olunması ve bunları mevsim-i sayfda irvâ ve iskâ için iktizâsınca âbâr ve gadîr hafrolunmak veyahud kurbunda mefrûz olan nehirden şeri'a ve cedvel tarh etmek ve gars olunan hubûb ve büzûru mevsim-i kat' ve istimâli hulûlünde toplamak usulü ve çiftlik derûnunda bulunanlara ekl ettirecek mikdarı tefrîk ile fazlası bey' ve ticaret olunmak ve tabh ve ekl olunacakların sûret-i tabh ve terbiyesi ve bil-cümle edevât-ı mukteziyesiyle bir matbahın lüzûm ve inşâsı ve kezâlik cibâl ve sahârîde tabi'î nâbit ormanların tathîri ve kereste kat'etmek usulü ve yeniden orman yetiştirmek tarîki ve ormanlar derûnunda sâkin hayvanât-ı muziye ve tuyûr-i câriha-i me'kûlenin sayd ve şikârı ve şikârı teşkil eden esbâb-ı lâzımenin istihzâr ve intihâbı ve gadîr ve enhâr içinde müte'ayyiş simâk-ı muhtelifetü'l-envâ'ın avlanması ve vesâit-i icâbiyyesi ve tutulmuş balıklardan ticaret için salamura san'atı ve salamuraya iktizâ eden milhin cevf-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arzda vâki madenini bulmak yahud bahr kenarında tuzla inşasıyla milh tedârik etmek ve kābilü'l-hamr olan meyvaları tahmîr edip hamr yapmak ve cibresiyle rûh istihrâc eylemek ve büyük mancana ta'bir eyledikleri fıçılar ile tahte'l-arz mağaralar inşâ edilerek birleştirmek ve bir takım meyvalardan ispirto içinde saklamak ve şekerleme yapmak ve madde-i sükkeriyyeyi hâvi kasabü's-sükker ve emsâli köklerden şalgam ve pancar ve havuç ve envâ'ının zirâati ve şeker istihracına dâir ma'saralar yapmak ve kezâlik revgan ve revgan-ı zeyt tahsîli için zeytin eşcarının gars ve yağları asr etmeğe mengeneler ve havuzlar tedâriki ve bunlara müte'allik sanâyi'-i muhtelifeden şekercilik ve aşcılık ve peynircilik ve şarapçılık ve duvarcılık ve neccârlık gibi san'atlar olup ve fünûn-ı mukteziyyeden dahi arazî intihâb edip, mesâha etmek ve türâbın kemiyet ve keyfiyetini tahkîk zımnında ilm-i hikmet ve hendese ve ilm-i arazî ve ma'deniyât ve kezâlik türâb ve nebâtın havass ve menâfi'ini ve eczâ-yı mevcûde-i müterâkimesini tahlîl için fenn-i nebât ve fenn-i kimyânın lüzûmu ve husûsâ bunlardan lede'l-hâce gerek hıfz-ı sıhhat ve gerek def'-i illet kasdıyle isti'mâl eylemek üzere fenn-i tabâbet ve fenn-i ispenciyarî ve hayvânâta ârız olan emrâzı izâle zımnında tıbb-ı baytarîden ve çiftliğe lâzım gelen ebniye inşâsında iktizâ eden fenn-i mimârîden ve bir takım fünûn-ı mütenevvi'adan, kâh tafsîl ve kâh icmâl ederek dört cilde taksîm ile bahsetmiş ise de fünûn-ı mezkûrenin cümlesi, Avrupa bilâdında mahsûs ve müstakil mektebler ve dershânelerde âdi olarak tedrîs ve tederrüs olunmakta ve hikmet ve hendese ve hesab bittabi' okunmakta ve teshîl-i ma'lûmât için her ilim ve fende müte'addid kütüb ve resâil vasıtasıyle mesâil-i amîka izâh ve neşr kılınmakta olmakla, tabakāt-ı ahâli beyninde şâyi' olduğundan musannif dahi kitabını kendi milleti hakkında tasnîf eylediğinden, ebhâs-ı lâzımeyi ihtisâr eylemiş, halbuki ulûm-ı mezkûrenin ta'lîm ve ta'allümü, sâye-i muvaffakiyet-vâye-i cihânbârîde şimdilerde bir usul-i haseneye rabtolunmuş ise de, henüz ta'mîm olunamadığından, ekserisinin izâh ve beyânı, icâb-ı hâlden bulunmakla yalnız zirâat ve harâsete müte'allik fünûn-ı mukteziyyeden lüzumu mikdarı beyan ve aşçılık husûsu dahi Avrupa lokantaları usulünce şahmü'l-hınzîr ile tabh ve terkîb olunduğundan tay ve imhâsı münâsib ve cesbân göründüğünden, ekālim-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de icrâsı mümkün olduğu vechile tenkîh ve ihtisâr ve muhtâc-ı şerh ve izâh olanlar ilâve-i güftâr edilerek tercüme ve te'lîfine ibtidâr olunmuştur.

Hayrullah Efendi (Fenn-i Ziraattan Beyt-i Dihkānî, 1264/1848, s. 3-5.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXVIII

ELEKTRİK VE CİBÂL-İ NÂRİYYE VE HAREKET-İ ARZ BEYÂNINDADIR

Yüz otuz ikinci sual - Ra'd ve berk ve sâ'ika nedir?

Cevab — Ra'd, şol savt-ı mehîl ve müdhiştir ki bir buluttan diğer buluta müntakil olan elektrik maddesinin sür'atle mürûrunda, mukavemet eyleyen havanın şiddetle inkısârından, işbu savt-ı şedîd zuhûr eder. Berk dahi, elektrik-i mezkûrun cevv-i havada ve bulutlarda terâküm etmiş madde-i kibritiyye ve fosforiyyenin ihtirâk ve işti'âlinden ibarettir ki, madde-i müşte'ile-i mezkûrenin mikdarına göre hâdis olan ziyâ dahi ziyade ve noksan olur. Kezâlik, sâ'ika dahi, hususiyetle elektrik maddesinin âsârı demek olmakla, zîrde sual edilecek elektrik, yani seyyâle-i berkiyye fıkrasında tafsîl üzere cevabı verilecektir. Ancak, işbu ra'd ve berk ve sâ'ika hususunda bazılarının tecrübelerine göre miyah-ı mâlihanın tabahhurundan husule gelen elektrike elektrik-i menfî denip, enhâr ve göl emsâli tatlı suların tabahhurundan peydâ olan elektrike elektrik-i müsbet derler. Yani denizlerin tabahhurundan müteşekkil olan bulutların elektrikası, elektrik-i menfî, enhârın tabahhurundan hâsıl olan bulutların elektrikası elektrik-i müsbet ve bunların ikisinin ittisâl ve ictima'ından tekevvün eyleyen şerârelere berk yani şimşek denir. Kezâlik müsbet ve menfî elektrikleri hâvi olan bulutların birbirisine müsâdeme ve mudârebesinden zuhûr eden asvât-ı şedîdeye ra'd derler. Sâ'ika dahi, şerâre-i merkûmenin buluttan şiddetle ayrılıp, sath-ı arz üzerinde bazı ebniye-i refi'aya isâbet ederek ihdâs eylediği hasâretten ibarettir. Yoksa, eskiden beri yıldırım maddesi demirdir, dedikleri mahz-ı kizb ve hezeyandır. Bazı kimselerin sâ'ika isâbet eden arzın içinde buldukları demir maddesi dahi, toprakların eczâsı arasında vâki demirlerin sâlifü-z-zikr şerâre-i berkiyye şiddetiyle bir anda müzâb olup, derhal külçe olmasından nâşidir. Velhâsıl yıldırım maddesinin bulutlarda bulunan elektrik kuvvetinden ibâret olduğunu Franklin nâm hakîm kendi ihtirâ'ı olan uçurtma kâğıdı ile keşf etmiştir ki, hikâyesi yüz kırk birinci sualin cevabında tafsîl olunmuştur. Sonraları merkûmun tecrübesi üstüne daha tecrübeler olunarak, yeniden hayli şeyler bulunmuştur. Ezcümle Paris'te madenden masnû' bir kubbe inşâ olunup, tepesine kezâlik madenden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yapılmış ucu sivri bir sütun rekz olundukta, cevv-i hava bulutlar ile kapalı iken, sütun-ı mezkûre isabet eyleyen şerâre-i berkiyye maddeleri kubbenin üzerinde cevelân eylediği müşâhede olunduğuna mebnî *paratoner* yani münâkıl denilen âleti icâd ve ihtirâ' etmişlerdir.

Hayrullah Efendi (Mesâil-i hikmet, 1265/1849, s. 52-53.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXXIX

KÖPEKLER ÜZERİNDE ELEKTRİK TECRÜBESİ

Hakikî memât ile bazı mertebe sekte-i muvakkate ârız olmuş olan hayatın beynini tefrîk için icrâ kılınan tecârib-i ilmiyyeyi mübeyyin Mösyö Hall nâm zâtın «İâde-i hayâta dâir elektrik-i kimyevînin ameliyâtı» ibâresiyle mu'anven olarak İngiltere'de vâki' bir cemiyet-i ilmiyyede kırâat olunan takrîridir :

«Geçen Pazar günü zâgarlarımdan birisi on üç kadar yavru doğurduğundan, bunlardan altı adedini tecrübe-i elektrikiyye için tefrîk eyledim. Üç tanesini derhal bir kova ile soğuk suya batırıp, bir çeyrek kadar bıraktım. Bâdehu çıkarıp, güzelce yanmış bir ateşin karşısına vaz' eyledim. Bu esnada emâre-i hayat olarak hiç birinde hareket müşâhede etmedim. Bâdehu, bunlardan birinin ön ayaklarını, içinde sıcak su ile tuz hall olunmuş bir kavanoza ve ard ayaklarını dahi kezâlik diğer bir kavanoza vaz' eyledim ki, galvanik takımının her bir kutbu işbu kavanozlara idhâl olunmuşdu.

Husûsât-ı meşrûhanın kâffesi ateşin karşısında olup, hayvanın hiç bir tarafını yarmaksızın icrâât-ı elektrikiyyeye mübâşeretle, hayvan-ı mezbûrun vücudunu şedîden sarsacak sûrette kuvve-i elektrikiyyeyi icrâ ettiğimi müte'âkib ard ayaklarını ve tekrar icra ettiğim kuvve-i elektrikiyye ile kuyruğunu tahrîk etti. Bunun üzerine birbirini müte'âkib yirmi kadar sademât-ı elektrikiyyeyi bütün vücuduna ilkâ ettiğimden âzâ-yı bedeninden kezâlik her birini kımıldatmasıyla, hayvanın kesb-i hayat eylediği efkârına zâhib oldum ise de, ameliyât-ı elektrikiyyeden ferâgat ettikçe, harekât-ı mezbûrenin hiç birinde devam ve sebât husûl-pezîr olamamıştır. Mâmafih tekrar icrâat-ı elektrikiyyeye müdâvemetimde vuku'a gelen harekâtın evvelkilerden ziyâde olduğunu hissettiğimden, sademât-ı sâbıka-i elektrikiyyenin pek şiddetli olduğu hatırıma gelerek, derhal hafif suretle birbirini müte'âkib beş dakika kadar bir kaç yüz sademe icra ettim. İşbu sademât-ı elektirikiyye tezâyüd ettikçe harekât-ı âzâ-yı hayvan dahi nisbetle tezâyüd eylediğinden, nihayette hayvana can gelerek mütemâdiyen harekete başlamıştır. Bu halin vuku'undan sonra sıcak bir fanilaya sarıp, ateşin karşısına vaz'ettiğimde sürünerek yürümeğe ve bu makûle yavrulara mahsûs olan sadâ ile inlemeğe tasaddî etmiştir. İşte suver-i meşrûha ile diğer iki yavruyu dahi suya gark ettiğimde ikisi dahi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tekrar dirilmiş olmasıyla, seyyâle-i galvanikiyyenin bu bâbda iâde-i hayata sebeb olduğu, vâreste-i reyb ü gümândır. Diğer üç kelbi dahi sıcak suya sokup, kırk dakika kadar durdukları halde çıkardım. Bunlardan hiç birinde emâre-i hayat olmaksızın, ikisini ateşin önüne yatırıp, birini bâlâda bast olunduğu vechile kavanozlara vaz'ettikten sonra hafifçe suretle sademât-ı elektrikiyyeyi vücûduna imrâr ve ilkâya başladım ise de, hiç bir hareket müşâhade etmedim. Bunun üzerine sademâtın şiddet ve sür'atle icrâsına başladığımda âzâsının kâffesi harekete başlayarak, karnı şişti, çekildi ve başı kalktı. Bu sırada ameliyâtı bırakarak işbu hareket galvanikin tes'irinden mi, değil mi diye muâyene ettiğimde, âsâr-ı hayâttan hiç bir alâmet göremediğimden be-tekrar ameliyâta mübâşeretimde, âzâda hâsıl olan hareketin gittikçe terakki eylediği manzûrum olmakla, seyyâle-i galvanikiyyenin teksîriyle sademâtın tenkîs-i şiddeti lâzım geldiği hatırıma gelerek, bunu icrâdan sonra beş dakika kadar vukû' bulan icrâatımda kelbin cesedinde hafif bir ra'şe hâsıl olmakla, derhal kavanozdan çıkarıp, bir tabla üzerine vaz' ettim. Hemen bir çeyrek kadar orada oyalanarak büsbütün dirilmiştir.

Diğer iki kelbin dahi fi'iliyâtına teşebbüs olunarak biri canlanmış ise de, diğeri ameliyât-ı sâire esnâsında pek çok durduğundan ve medâr-ı kuvâ-yı hayatiyyesi kâmilen zâil olmuş olduğundan, vücuduna ilkâ olunan sademât-ı galvanikiyyenin asla te'siri olamamıştır.

(Tasvir-i efkâr, nr. 48, 29 Teşrin-i sâni 1279/11 Kasım 1863.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XL

AVRUPA'DA YENİ İCADLAR, BUHARIN MAKİNAYA TATBİKİ VE FOTOGRAF MAKİNASI

Avrupa cânibinden tevârüd eden bazı gazete varakından müstahrec havâdisin tercümesidir :

Cümlenin mâlûmu olduğu vechile, teksîr-i ulûm ve ma'rifet ve tevfîr-i sanâyi' ve hırfet kaziyyelerine i'tinâ ve dikkat ve istihsâl-i esbâb ve vesâil-i ilmiyye ve istikmâl-i levâzım-ı fünûn-ı hekîmiyyeye sarf-ı makderet olundukça an-be-an envâ'-ı sanâyi'-i acîbe ve gûnâgûn fünûn-ı garîbe ihdâs ve ihtirâ' olunmakta ve tevsi'-i dâire-i menâfi' ve ticarete bezl-i mâhasal-ı vüs' ve dirâyet kılınmakta olup, nice senelerden beri ve ashâb-ı tecrübe ve ma'lûmâttan bulunan mellâhların teshîl-i esbâb-ı seyr-i sefâyin hususunda min-cihetü'l-amel vâki' olan mesâ'i ve gayretlerinden bir semere-i nâfi'a hâsıl olamayarak, nihayet kuvve-i ulûm ve sanâyi' ve vasıta-i ulûm ve maârif ile îcâd ve ihtira' olunan vapur sefâyiniyle istihsâl-i teshîlât-ı îcâbiyyeye dest-res olunmuş ve bu keyfiyet cümlenin mâlûm ve meşhûdu olan mevaddan olduğu cihetle, âzâde-i külfet-i isbat ve beyan bulunmuş olup, işbu vapör âlâtının seyr-i sefâyin hakkında isti'mâli sûretiyle, memâlik-i ba'îdede bulunan milel ve tavâif-i muhtelife beyninde iyâb u zihâb ve münâbeset yevmen fi yevmin kesb-i yesr ü suhûlet etmekte olduğundan maada, fenn-i mezkûrun peyderpey tedkîk ve istikmâli münâsebetiyle, küre-i arzın mahal ve mevâki'-i müteferrika ve muhtelifesi, bir iklim-i cesim-i vâhid hükmüne gireceği asâr-ı mahsûsası cihetiyle, rehîn-i istidlâl olarak ancak âlât-ı mezbûrenin menâfi' ve muhassenat-ı kesîresi yalnız bahren isti'mâli sûretine münhasır olmayıp, ekser kâr-hâne ve fabrikalarda dahi isti'mâl olunmakta idüğü ve hâsıl olan menâfi'nin derece-i tasavvurdan efzûn olduğu derkâr ve bir az vakitten beri bazı mahallerde demir tarîkler inşâsıyla vapör arabaları vaz'ı ve mezkûr arabaların sür'at-i seyr ve hareketleriyle ne mertebelerde takrîb-i merâhil ve mesâfât mümkün olduğu vâreste-i kayd-ı iş'ârdır. Bu esnalarda dahi sarf-ı efkâr ve dikkat ve bezl-i nakdiyye-i akl u ferâsetle, bir san'at-ı garibe dahi cilve-ger-i mir'ât-ı zuhûr olmuş ve san'at-ı mez-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kûrenin mûcidi Fransalı mösyö Daguerre nâm bir ehl-i hüner bulunmuş olup, mumâileyh tahsîl etmiş olduğu fünûn-ı mütenevvi'a-i bedî'anın âsâr-ı hikemiyyesinden olarak, in'ikâs-ı şu'â-ı şems ile tersîm-i eşyâ tarîkini ihtirâ' ve istihrâc eylemiş ve bu san'at-ı garîbenin sûret-ger-i ebniye-i husûl olmasına hafî ve celî yirmi sene mikdarı çalışıp çabalayarak, nihayet hezâr gûne tecârib-i kaviyye ile fi'ile getirmiş ve kuvve-i şu'â-ı şems-i münîr ile münakkaş olan eşkâl-i mahsûsayı cümleye irâ'e ve ilân eyledikte, keyfiyet bâ'is-i tahsîn-i firâvân olmuş olarak, ancak san'at-ı mezkûrenin ber-vech-i tafsîl beyân ve tasrîhi tatvîl-i makāli mûcib olacağı mütâla'asıyla yalnız sûret-i i'mâl ve icrâsının bu mahalde zikr ve ta'rîfi münâsib görülmüştür. Şöyle ki, ezmine-i kesîreden beri bir nevi sagîr ve kebîr kutu şeklinde olarak yukarısında camdan âyine resminde bir penceresi ve hizâsına vaz' olunan eşyâ-yı hariciyye pencere-i mezbûre aks eder kamara opskura tesmiye olunur, bir nevi âlet mevcûd olmakla, sâlifü'z-zikr mösyö Daguerre eşyâ-yı mezkûrenin âlet-i mezbûre ile bir levha üzerine tersîmi mümkün olacağını evvel emirde cezm etmiş ise de, eşya-yı hâriciyyenin tersîmine muktezî olan bil-cümle keyfiyâtın istihsâli zımnında, şemsin te'sîr-i ziyâ ve şu'â'ı mümkün olacak bazı eczâ-yı kimyeviyye tedâriki îcabâttan olduğunu yakînen tefehhüm etmekle ressam-ı mumâileyh bu hususun istihsâli çaresine çalışarak, nihayet eşya-yı mezbûrenin nuhâstan masnû' olarak, üzeri gayet ince gümüş kaplı bir levha üzerinde tersîmi mümkün olduğunu mülâhaza ederek, ol bâbda vâki' olan tecrübesi rehin-i hayyiz-i husûl olmuş olup filhakîka levha-i mezkûre, iyod tesmiye olunur bir nevi eczâ-yı kimyeviyye buharına bir kaç dakika karşı tutularak, bâdehu derhal sâlifü'z-zikr kamara opskura derûnuna konulup, eşya-yı hariciyyenin ma'kesi olan camın tahtına vaz' olundukta, beş dakika mürûrunda levha-i mezkûrenin eşya-yı mezbûre ile mürtesem olarak çıkarıldığı, meşhûd-ı sigār ü kibâr ve alel-husus bazı emâkin-i cismiyye ve ebniye-i mürtefi'enin tersîmi maddesine gelince, san'at-ı mezkûrenin kadr u kıymetine baha olmadığı ve tahsîl-i ulûm-ı riyaziyyeye hâcet kalmaksızın, kâffe-i eşyâyı zâhiriyyenin bil-cümle keyfiyât-ı tabi'iyye ve sınâ'iyyesiyle tersîm ve istihrâcı mümkün olduğu bedihî ve âşikârdır. Ve eşyâ-yı mezbûrenin berminval-i muharrer eşkâl-i mahsûsası tabîat-ı icrâ iktizâsınca, kara kalem ise de, ba'd-ez-in kuvve-i ulûm ve ma'rifet ve vasıta-i tecârib ve dikkatle elvân-ı mütenevvi'adan mürekkeb olarak tersîm ve teşkîli dahi mümkün olacağı muhtemelâttan görünmekte ve el-haletü hâzihi Almanya taraflarında Lippmann nâm şahsın bu hususun ihtirâ'ına dest-res olduğu dahi nakil ve rivâyet kılınmaktadır ve garâibden olarak sâlifü'z-zikr mösyö Daguerre gerek îcâd ve ihtirâ-gerdesi olan san'at-ı acîbenin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zaman-ı neşr ü ilânı, ashâb-ı ilm ü kemâlden Talbot nâm bir İngiltereli-nin dahi aynı olarak san'at-ı mezkûrenin ihtira'ıyla halka ilânı vaktine tesadüf etmiş ve şahs-ı merkûm dahi filhakîka, şu'â-ı şemsi tersîm-i ze-vâhir-i eşyâda dilediği gibi aks ettirmekte ise de, mumâileyh Mösyö Daguerre san'at-ı muhter'iası tamamiyet üzere bulunduğu tahakkuk ey-lemiştir.

(Takvim-i vakayi, nr. 155, 9 Şevval 1253/26 Aralık 1837.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XLI

BUHARLI MAKİNALAR VE KÜÇÜK İŞÇİ ÇOCUKLAR

Avrupa gazetelerinden tercüme olunmuş fıkradır

Avrupa memâlikinde fünûn-ı hikemiyye ve ulûm-ı riyâziyyenin herkese ta'mîm olunmuş olması münasebetiyle, bir müddetten beri bu fenn-i hikmet vasıtasıyla her bir san'at için enva'-ı âlâtlar ihdâs ve icâd olunarak, bu âlâtlar vapör ile işleyip az vakit içinde ve az amele ile katı çok emti'a hâsıl etmektedirler. Ve hattâ, sûret-i zâhirde bazı san'atlar vardır ki, onlar mutlaka el ile i'mâl olunmağa muhtaç görünür ki, ezcümle meselâ çorap örmek ve nakış işlemek gibi, el-haletü hâzihi bunlar bile vapörle örülüp ve vapör ile işlenmektedir. Bu esnada bazı fabrikatörler, yani destgâh sahibleri, çünkü vapör ile kemal-i suhûlet üzere istedikleri meta'ı vücuda getirmeleri hasebiyle, daha ehven masraf etmek için, fabrikalarında yani destgâhlarında, yaşlı başlı amele istihdâm etmeyip, çünkü zâtında dahi bu fabrikalar, vapör kuvveti ile idare olunduğundan, pek de öyle güçlü kuvvetli ameleye hacet hissetmemesi cihetiyle, yedi sekiz yaşında çocukları, az ücret ile istihdâm etmekte olduklarından ve Avrupa'nın her bir mahallinde ise, bir çocuk lâ-akal sekiz on sene mektepte her türlü ilim ve fenni okumadıkça onu san'ata ve üstâda vermek memnu' olduğundan, bu çocuklar henüz okuyup yazmaksızın, bu vechile fabrikalarda istihdâm olunduğu halde, âhır-ı ömürlerine kadar orada kalıp, hiç bir vakitte tahsîl-i maârif edemeyecekleri vesvesesiyle ve bir de çünkü bu çocukları eğer babaları muktedir ise, onlar, değil ise devlet idare edip, okutup yazdıracağından ve halbuki, öyle yaşlı başlı ve güçlü kuvvetli adamları devlet idare etmeyeceğinden, bunların me'lûf oldukları kâr ve kisblerine, beri yanda çoluk ve çocuğun sülûk etmesi, mülke uygunsuz düşmek mülâhazası ile, bu madde için Fransa'da bir azîm meclis tertîb olunarak, gerek vükelâ-yı millet ve gerek zikr olunan dest-gâh sahibleri beyinlerinde tûl ü dırâz mübâhese olunmakta olmasıyla, yakında buna bir karar verecekleri ve bu verilecek karar, hem mezkûr çocukların okuyup yazması vesâilinin istihsâli ve hem de zikr olunan güçlü kuvvetli adamların, yine me'lûf oldukları kârlarından mahrum olmamaları esbâbının istikmâli hususlarında pek adalet üzere münsifâne bir şey olacağı muharrerdir.

(Takvim-i Vakayi', nr. 216, 4 Zilhicce 1256/
16 Ocak 1841.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XLII

SAN'AT-I TIBÂ'ATIN SÛRET-İ İCÂD VE ZUHÛRU BEYÂNINDADIR

Bu san'at-ı bî-bahâ Gutenberg nâm bir zât-ı maârif-simâtın ihtira'ıdır. Mumâileyh Almanya'da vâki' Mayence şehri hânedânından olup, ekseriya sâir halk evlâdının oyun ve eğlenceye hasr eyledikleri eyyam-ı sabâveti, tahsîl-i hüner ve kemâlâta sarf eylemişti. 1431 sene-i milâdiyyesinde fenn-i tıbâ'atı tasavvur ve bu bâbda tecârîb icrâsından sonra, Strasbourg şehrine azîmet ve orada kendisi gibi erbâb-ı hünerden iki zâta mülâki olarak, şu maksadının hayyiz-i husûle getirilmesine müttehiden sa'y eylemek üzre, onlarla akd-i şirket eylemiştir. Fakat şürekâ-yı mezkûresinin bu yolda lâzım gelen mesârifin tesviyesine adem-i kudretinden midir, yoksa kendilerinde me'mûlü kadar istidâd ve sebât göremediğinden midir, her ne sebebe mebnî ise, 1450 senesinde onlardan ayrılarak, Mayence'a avdet ve biraz vakit yalnızca bazı tecrübeler icrâsına mübâşeret eyledikten sonra Johann Fust isminde bir zât ile bir şirket-i cedîde akd eyledi.

Gutenberg, merkûm Fust'un iâne-i mâliyyesiyle bir tezgâh imâl ve Nemse ve Fransız ve İtalyan lisanları üzre bir dua kitabı tab' edip, az vakit zarfında yirmi altı bin yedi yüz nüshası füruht olundu. Bâdehu, İncil-i şerîf ve ilm-i kelâma dair bazı kütüb tab' eyledi. Gutenberg işbu kitapları ağaç ve madenden hakk eylediği hurûf ile basmış olduğu halde, 1452 de Fust'un rüfekâsından Schoeffer hurûfu kalıp ile dökmek tarîkini keşf ve îcâd edip bu vechile san'at-ı tıbâ'atı merkûm ikmal eyledi. San'at-ı tıbâ'at hurûfun kalıp ile dökülmesi ve müteharrik olup yani bir sahife hurûf ile başka sahifeler tertîb olunabilmesinden ibarettir. Yoksa bazı cühelânın iddia ettiği gibi hakk olunmuş sahife değildir. Müteharrik ve kabartma olarak hurûf îcâdı ve bunun kalıp ile dökülmesi şu san'atın esası olduğu ednâ mülâhaza ile anlaşılır.

Tıbâ'atın intişâr-ı fünûn ve maârif hakkında husûle gelen hüsn-i te'sîrâtı izah ve beyandan müstağni olup, bunun îcâdından mukaddem el

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yazısıyla küllî bahâya alınan kitaplar, şimdi ehven fiat ile tedârik olunur. Fakat mukaddemleri kitap yazmağı medâr-ı ma'âş ittihaz etmiş olan bir takım kesânın mâye-i maîşetlerinin zevâlini, hüner ve ma'rifetlerinin itibârdan sukûtunu mûcib ve fâidesi görülemeyen hüner ise erbâbının bir kat daha tezâyüd-i hüzn ve ıztırabını müstevcib olduğundan, o makûle kesân dûçâr-ı fakr u zarûret olmuşlardır. Basma îcâdından mukaddem, Avrupa'da dahi el yazısıyla olan kitabların bizde olduğu gibi tezhîb ve tahliyesine itinâ olunduğundan ve kütüb-i matbû'a ise bu misillû tekellüfâttan ârî bulunduğundan, san'at-ı tıbâ'atın zuhûrunda nüssâhlardan başka bir çok mücellid ve müzehhibler dahi, işsiz ve itibarsız kaldıklarından, şu san'at-ı celîleyi âsâr-ı sihriyye-i ef'âl-i şeytaniyyeye isnâd ederek, hakkında pek çok zeban-dırâz-ı ta'n u teşnî' olup, hâl-i cehl ve amâda bulunan ol vakit ahâlisi dahi bunlara taraf-gîrlik ederek, san'at-ı mezkûre mûcidleri hakkında ezâ ve ihânet revâ gördüler ve hattâ sâlifü'z-zikr Fust tab' etmiş olduğu bazı kütüb-i mukaddesenin füruhtu zımnında Paris'e vürudunda, evvel emirde halk bunun basma olduğunu bilmeyerek ve bahâsının ehveniyetine heves ederek hayli nüseh iştirâ' etmişler ise de, bâdehu yekdiğerine mutâbakatını gördüklerinde, âmâl-i sihriyyeden olduğunda artık iştibâh etmeyerek, ahâlinin taleb ve ısrârı üzerine Fust'un ahz ve harkı hakkında parlamento tarafından ferman ısdâr olunmuş ise de, mumâileyh ber-takrib-i firâr ile tahlîs-i girîbân-ı can eylemiştir.

Almanya'da dahi her ne kadar avâm-ı nas san'at-ı mezkûre aleyhinde bulunmuşlar ise de, ser-i kârda bulunan zevât bunu takdîr ve tahsîn ederek, taht-ı himâyet ve sahâbete almış olmasıyla, Gutenberg refikiyle müttehiden az vakit zarfında beş tezgâh tedârik ve diyânet ve sâireye müte'allik pek çok kütüb tab' ve neşrine gece ve gündüz sa'y ve ihtimam eyledi. Bazı erbâb-ı fünûn ve maârifin vesâtet ve iânetiyle manastırlar köşesinden ve eyâdi-yi cühhâlden ahz ve cem'ine dest-res olduğu kütüb ve evrâk-ı perişânın tab' ve tedvînine itinâ ve ikdâm ederek, Roma devletinin inkırâzından sonra Avrupa'yı istilâ eden akvâm-ı vahşiyyenin mahv ve berbâd eyledikleri âsâr-ı medeniyetin yeni baştan ihyâsına sebeb-i müstakil olmuştur.

San'at-ı tıbâ'at biraz vakit Mayence şehrine münhasır olmuş ise de 1462 senesinde Nassau hükümdârı olan Adolf alel-gafle şehr-i mezkûru istilâ ve ahalisinin öteden beri mütemetti' oldukları serbestî ve imtiyâzâtlarını selb ve ilgâ etmiş olmakla, ashâb-ı emlâk ve arazî biz-zarûre şu hâlâta tahammül ederek, mahallerinde ikâmet etmişler ise de, ehl-i sanâyi' ve fukarâ güruhu havadaki kuşlar gibi olup, her nerede olur ise olsun, semere-i sa'y ve amelleriyle lâne ve tane tedârik eyledikleri cihet-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

le, vak'a-i mezkûre zuhûrunda Mayence'ın bu sınıf ahalisi terk-i vatan ile mahall-i sâireye hicret etmişlerdi. İşte bu sırada Gutenberg'in şâkirdânı dahi kahr-ı gurbeti mezâlim-i mütegallibîne tercih eylediklerinden, bunlar vasıtasıyla san'at-ı tıbâ'at Avrupa'nın her tarafına münteşir oldu.

Gutenberg'in şâkirdânından bir kaçı Roma'ya azîmet ve Papa tarafından mazhar-ı kemâl-i i'zâz ve hürmet olarak, 1467 de diyânet ve sâireye müte'allik orada hayli kitap tab' eylediler ve 1478 de İngiltere'de Luka ve Matta İncilleri tab' olunduğu misillû, 1471 de Venedik'te ve 1475 te Paris'te kütüb-i matbû'a zuhûr edip, bâdehu refte refte Avrupa'nın memâlik-i sâiresinde dahi bu san'at mütedâvil ve şâyi' oldu.

(Tercüman-ı Ahval nr. 27, 15 Şevval 1277/15 Nisan 1861, s. 3-4).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XLIII

TARÎH-İ TABÎÎ TERCÜMESİ'nden

Bâb-ı laklak beyanındadır: zu'l-maişeyn olan kuşlar ki, nehir ve bahr ve ber ve arzda meşy ederler. Laklak dahi ol cümledendir ki, leylek iki kısımdır. Biri siyah leylek ve biri beyaz leylektir. Ama bu kısmın farkları ancak levnde olup, eşkâl ve evza'da müttehiddir. Siyah leylek harab yerlerde ve ormanların yüksek yerlerinde yuva ittihaz eder. Beyaz dahi bilakis ma'mur yerlerde ve bizim büyûtumuzun ocağı tepelerinde ve şenlik mahallerin yüksek ağaçları üzerinde ve kâr-ı kadîm hânelerin ocaklarında yuva yapıp, bizim göllerimizde balıkları sayd ve bahçe ve sahralarımıza girip, bilâ-havf, taleb-i gıda ederler ve şehrin orta yerinde yuva yapıp, kesret ve kalabalıktan havf ve vahşet etmezler. Beyaz leylek cüssede turna kadar tûlü ve minkarının evvelinden kuyruğuna kadar üç buçuk kadem ve tırnağına kadar dört kademdir. Minkarı ucundan nihayetine kadar, yedi parmak ve ayağının tûlü sekiz parmaktır. Bedeninin levni beyaz ve kanatları siyahtır. Minkarı ve ayaklarının levni ahmer olup, unk-ı tavîli münhanîdir. Ayaklarının üzerinde pul gibi müseddesü'ş-şekl kabuklar rekz olunup, işbu pullar yukarı taraflarda ziyade arîzdir. Tırnakları had ve arîz olmakla, insan tırnağına cüz'î müşâbeheti vardır. Kanatları ziyade arîz ve kuyruğu kasîr olan cemî'-i kuşların tayarânı şedîd ve kavî olduğu misillû, leylek dahi esnâ-yi tayaranda başını önüne eğip ve ayaklarını geriye çekip yüksek havada tayaran ve kış hengâmında dahi gayet baîd mahallere seyahat eder. Nemçe diyarına Mayıs'ın sekizinci yahut onuncu günü leylek duhûl edip Françe memâlikine cûz'î önce duhûl eder. Habner der ki, İsveç memâlikinde Nisan ayında kırlangıcı te'âkub eder. Bunların avdetleri, güzel alâmettir ki, baharın takarrubunu i'lâm eder. Yuvasına avdet ettiği gibi dişisiyle muhabbet ve sifâda başlarlar. Zira laklak, her sene avdet eyledikte kadîmi olan yuvasına gelmek, âdet-i tabiiyyelerindendir. Eğer yuvası bozulmuş ise der-akab ağaç parçaları ve çalılar devşirip, müceddeden inşâ eder. Kubbe tepeleri ve yüksek ağaçların başları ve bataklık ve dere kenarlarında leylek durduğu zamanlarda, ayağının birini batnına çekip diğer ayağı üzre durur ve unkunu geriye çekip başını omuzu üzerine doğru koyup, nazar-ı had ile etrafa nâzır olur. Haşarat-ı arziyyeden kurbağa ve kertenkele ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yılan emsâli hayvanât his ettikte, şitab edip sayd eder. Bu göllerde ve derelerde dahi, küçük balıklar ve kurbağa yavruları ve sâir haşarât-ı mâiyyeyi sayd ve ekl eder. Ve turna emsâli âheste-hırâm ile ayaklarını önüne atarak, mesâfe-i baîde seyr ve meşy eder. Kendüye gazab ve harâret-i sifâd emsâli infi'alât-ı nefsâniyye târi oldukta, ol vakit minkârının fevk ve taht iki kıt'alarını sür'at ile birbirine darb eder. Ve ol darbından hâsıl olan sadâdan me'hûz olmak üzre, laklak tesmiye olunmuştur. İmdi, laklakın sadâ-yı mahsûsu olmayıp, işbu minkârın kıt'alarının birbirine darbından hâsıl olan sadâsına münhasırdır. Li-hâzâ, kudemâ, lisanı olmamak üzre ebkemdir, dediler. Ama hakikatte lisanı kasîr ve hunk dahilinde mestûrdur. Nitekim sâir minkârı tavîl olan kuşlar dahi böyledir. Aristotales minkârı ve unku tavîl olan cemî'-i kuşların recî'i sair kuşlardan ziyade ratûb ve mâyi' olur demiştir. Dişisi dört aded yumurtadan ziyade tevlîd etmeyip, ekseriya iki aded yumurta ilkâ eder. Levni sarıya mâil beyaz kaz yumurtasından tavîldir. Dişisi gıda talebine gittikte erkeği yumurta üzerine oturup, gelinceye kadar niyâbet eder. Bir mâh zarfında, yavruları çıkıp anası ve babası ma'an etraftan yavrulara gıda taşırlar. Ve bir vakit yavruları yalnız bırakmayıp, biri gittikte, âharı bekleyerek, mütenâviben mülâzemet ederler. Ve zâhib olan uzak gitmeyip, gözü daima yuva karşısındadır. Evâilde, yavruların tüyleri esmer olup ve ol vakitte za'aftan yavrular durmağa mecâl olmayıp, yuvada yanları üzere sürünürler. Kuyrukları çıktıkta, yuva üzerinde uçmak meşk ederler. Ve çok kere vâki olur ki, işbu meşk ve ta'lim esnasında yavruların biri arza sâkıt olur. Havada uçmağa istidâd ve iktidar geldikte, anası yuva etrafında sür'at ile uçarak tayarân tarîkini meşk ve i'lâm eder. Kanatları tam oldukta Ağustos'un nihayetidir. Ol vakit serbest uçmağa ibtidâr ederler.

Behçet Efendi (Tarih-i tabiî tercümesi, cild-i sâni, varak 51 b-53 a, Ün. Kt. T.Y. 1336.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GÜNEŞTE GÖRÜLEN BİR LEKENİN İLMÎ İZAHI

Tercüman-ı Ahval'in yirmi üç numarasında neşr olunmuş olan 13 Ramazan tarihiyle müverrah, Rusçuk'tan mütevârid bir kıt'a tahrîrâtta geçen çarşamba yani alafranga Mart'ın yirminci günü saat dört kararlarında kurs-ı şemsde müşâhede olunduğu tevâtür bulan şâibenin Dersaadet'ten dahi rü'yet olunup olunmadığı sual olunmuş ve eğerçi âsâr-ı mezbûrenin Deraliyye'den meşhûd olması pek de elzem değil ise de, mahall-i mezbûrda görüldüğü mütevâtir olan alâimin sahîh ve muhakkak olduğu bahs-i âti ile meydana çıkar. Şöyle ki, Paris'de vâki imparator rasathânesinin el'an nâzırı bulunan ve alel-husûs ihtilâlât-ı tevkîtiyye ve asrıyye hesabât-ı icâbiyyelerini istihrâç hakkında şimdiye kadar beş cild kitap te'lif ve tasnîf ederek ilm-i hey'etin ihtilâlât bahsi hesabâtını bayağı ihyâ etmiş olan Leverrier nâm zât, bundan iki üç sene akdem seyyarât-ı süfliyyeden Utarit nâm seyyârenin devir ve hareketine dair tertîb ve tanzîm olunmuş olan cedvelleri gayet müdekkikâne olarak teftîş ve tecessüs etmekte iken, seyyâre-i mezbûrenin devr-i takvîmiyyesinde yirmi saniye kadar ihtilâl ve tagyîrâtın bulunduğunu istinbât ederek, sebebinin ne olması lâzım geldiğini tahkîke mecbur olmuş ve nihayet Neptün nâm seyyârenin keşfi hakkında teşebbüs eylemiş olduğu hesâbât-ı âliyyenin Utarit hakkında dahi icrâsına mübâşeret eyledikte, şems ile Utarit'in beyninde vâki' mesafenin nısfında kâin olup, beytûtet zâviyesinin az olması mülâbesesiyle re'yü'l-ayn müşâhede olunması muhal kabîlinden bulunan yeni bir seyyâreyi bulduğu sırada, Utarit'in hareketine halel getirebilmesi için dahi işbu gayr-i mer'î olan seyyârenin lâ-akal Utarit'in hacim ve cesâmetinde bulunduğunu veya kendi kendilerine hareket etmekte bulunan bir takım ufak seyyârâtın olduğunu keşf etmiş idüğü cihetle, bin sekiz yüz elli dokuz sene-i milâdiyyesi Mart ve Eylül'ünde kurs-ı şemste siyahça görüleceğini, yani hesâbât kuvvetiyle bulmuş olduğu seyyârenin şems ile küre-i arz beyninden mürûr etmesiyle şemste küsûfun vâki' olacağını etrafa neşr eylemiş ve filvâki' sene-i mezbûre alafranga Mart'ının yirmi altıncı günü Paris'e yirmi iki mil mesafede olup, Onçer nâm mahalde vâki' Laskar nâm râsıd, kurs-ı şemsde siyahça

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lekeyi müşâhede etmiş ve icâb eden hesâbatını dahi yaptıkta Leverrier nâm zâtın haber verdiği seyyârenin olduğunu bulmuştur ve eğerçi bin sekiz yüz altmış senesi Mart'ında dahi bir takım râsıdlar şemste küsûf vâki' olacağına muntazır olmuşlar ise de, hava bulut ile mestûr bulunacağından seyyâre-i mezbûrenin sene-i merkûme mâh-ı Eylül'üyle altmış bir senesi Mart ve Eylül aylarında rasad olunmasına karar verilmişti. Mekteb-i Harbiye-i Cenâb-ı Mülûkâne'de tab' ve füruht olunmakta bulunan kitapta ilm-i hey'etin ikinci cildinin üç yüz on birinci sahifesinden üç yüz on beş sahifesine kadar mütâla'a olundukta, husûsât-ı mezbûrenin vech-i meşrûh üzere bulunduğu meydana çıkacağı misillû, eğerçi âsâr-ı mezbûre Fransa ve hem-civarları bulunan ülkelerden dahi rü'yet olunmuş olup, fakat bundan bir iki hafta sonra vürûd edecek jurnallerde ve alel-husûs ulûm ve fünûna dair olan gazetelerde görüleceği âzâde-i kayd-ı iştibâhtır. İşte Rusçuk'ta dahi tevâtür bulan âsârın mumâileyh Leverrier nâm zatın keşf eylediği seyyârenin şemsin önünden mürûruyla, şemste küsûf-ı dâirevînin ve bu küsûftan mün'akis olan ziyâ vâsıtasıyla hâsıl olan hâlenin peydâ olmasından neş'et etmiş olduğu, pek çok me'mûl olunur ve bundan böyle dahi beher sene Mart ve Eylül aylarında, gerek Rusçuk'tan ve gerek mahall-i sâireden şemse nazar olundukta, âsâr-ı mezbûre rü'yet olunacaktır. Eğerçi seyyâre-i mezbûre, şimdiye kadar rü'yet olunmamasından nâşi, yeniden halk olunmuş gibi hatıra hutûr eder ise, mezkûr seyyâre daima ziyâ-yı şemse müstağrak olarak, şems ile birlikte tulû, ve gurûb eylemekte bulunduğundan ve bir de bir kaç sene zarfında bile şemse beş dakika olsun nazar eden kimse bulunmadığı derkâr olduğundan, bâlâda beyân kılınan aylarda seyyâre-i mezbûre ile şemsin müddet-i kalîle esnasında küsûf-ı cüz'îsi görülememiştir veyahut mütevâtir olmamıştır.

Mehmet Bey (Tercüman-ı Ahval, nr. 26, 13 Şevval 1277/ 13 Nisan 1861, s. 3-4.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— IV —

MEMLEKETİ TANIMA

I.	Seyahat-nâme-i Hümâyûn'dan	295
II.	Aşiretlerin iskânı — Cevdet Paşa	299
III.	Bayezid kasabası — Mehmed Hurşid	308
IV.	Bir kaymakam ve at kafasıyla yağmur duası	310
V.	İzmir'de hristiyan ve müslüman çocukları	312
VI.	Üsküp'ten haber	314
VII.	Bir dolandırıcılık	315
VIII.	Erzurum havalisi	316

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

SEYAHAT-NÂME-İ HÜMÂYÛN'dan

Seyahat-i seniyyenin tasmîm buyurulduğuna dâir teşrîf-i hümâyûndan evvel şeref-sudûr buyurulan mübârek hatt-ı şerîf-i Hazret-i Şehriyârî'nin nüsha-i münîfesidir :

Benim vezir-i meâli-semîrim

Her sınıf ahali ve teba'a-i saltanat-ı seniyyemiz haklarında derkâr olan niyât-ı hayriyye ve efkâr-ı müşfika-i şâhânemiz iktizâsınca, memâlik-i Devlet-i Aliyye'mizi mezâlim ve ta'addiyâttan kurtarmağa ve mâmûriyet-i mülkiyye ve rahat-ı umumiyyenin esbâb-ı sahîhasını araştırmağa ne vechile sa'y ve ikdam etmekte olduğum cümlenin mâlumudur. Eğerçi şimdiye kadar teşebbüs olunan tedâbir ve tedkîkâtın semeresi olmak üzre, usul-i zulmiyyeye lehülhamd haylice za'af gelmiş ise de, küllîyen mündefi' oldu denilemeyip, halbuki, vedi'a-i ilâhiyye olan bunca ibâdullâha ednâ derece bile ta'addi vuku'una şefkat-i şâhânemiz kâil olmak ihtimali olmadığından, memalik-i Devlet-i Aliyye'mizden bazılarını görüp, ahvâl-i hakikiyyelerini bizzat anlamak ve bâdehu sâir mahallerin halini dahi onlardan oldukça istidlâl ile, ona göre cümlesinin refah ve âsâyişini bi-avnihi Taâlâ ikmâl etmek niyet-i hayriyyesiyle, bu def'a bi-tevfikullahı Taâlâ, Rumeli cânibine seyahat-i seniyyemiz tasmîm kılınmıştır. Ve senin ve vükelâ-yı sâiremizin mücerrebim olan iffet ve istikamet ve gayret ve hamiyetiniz icabınca, makâsıd-ı meşrûha-i padişâhânemizi kuvveden fi'ile îsâle gayret etmekte olduğunuz âşikâr ise de, işbu seyahati nasıl niyet-i âdileye mebnî ihtiyar ettiğimi dahi der-pîş ederek ve ba'd-ez-in erbâb-ı mezâlimin cünha-i sâbite ve muhakkakalarına göre mücazât-ı lâyıkalarını icrâyı, kat'iyyen tasmîm etmiş olduğumdan, işte burasını dahi bilerek, o makûlelerin taharri-yi ahvâline, velhâsıl ahali ve teba'a-i Devlet-i Aliyye'mizin ez-her cihet renciş ve âzârdan vikâyelerine kemâliyle itina ve dikkat eylemeniz, matlûb-ı kat'î-yi mülûkânemizdir. Kaldı ki, sen, vekâlet-i mutlakamız hizmetinde bulunduğundan, bittabi',

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kâffe-i umûr-ı saltanat-ı seniyyemize nezâretin şâmil ve zabt u rabt-ı memleket ve muhâfaza-i âsâyiş maddesi dahi, Serasker Paşa'nın zimmet-i himmetine ait olmakla, işbu seyahat-i seniyyemiz müddetinde dahi, memuriyetlerinizi kemâ-yenbagî icrâ eylemeniz için sizlere ruhsat-ı kâmile verilmiştir. Umarım ki, gerek sizler ve gerek sâir vükelâmız birbiriniz ile te'kid-i ittifak ederek, kâffe-i mesâlih-i Devlet-i Aliyye'mizin hüsn-i tesviyesine gayret edeceğiniz misillû, çünkü, muhafaza-i âsâyiş kaziyyesi ehl-i ırz olanların himâyeti ve erbâb-ı cünhanın te'dîb ve terbiyesi ile hâsıl olacağından, bu hususa dahi lâyıkıyla dikkat edersiniz. Hemen Rabbimiz Taâlâ ve Takaddes Hazretleri cümleyi tevfikât-ı samadâniyyesine mazhar buyursun, âmin... Bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn (s. 3-4.)

Avdet-i Hümâyûnu müteâkiben Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de mübârek huzur-ı Hazret-i Padişâhîde kıraat olunan Hatt-ı Hümâyûn'un sûret-i münîfesidir.

Benim vezir-i meâli-semîrim

Dersaadet'ten hareket-i hümâyûnumuzdan evvelce ilân eylediğim vechile, mücerred, tahkîk-i ahvâl-i memâlik niyet-i hayriyyesiyle müteşebbis olduğum seyahat-i seniyyemizin arzû-yı şâhânemize muvafık, yani Devlet-i Aliyyemiz ve ahali ve teba'amız haklarında bi-lutfihi Taâlâ hayır ve fevâidi müntic olacak suretle rehîn-i hüsn-i hitâm olmasından dolayı Cenab-ı Hakk'a teşekkür etmekteyim. Ve seyahat-i seniyyemiz müddetinde, Şeyhülislam Efendi dâimizin cümle indinde müsbet olan meslek-i müteşerri'âne ve şîme-i müteverri'ânesi iktizâsınca, her şeyin esası olan muhâfaza-i hukuk-ı şer'iyye hususunda vâki' olan mesâi-yi fâika ve tedâbir-i lâyıkası, vesair ulemâ-yı kirâmın dahi hüsn-i sülûk ve hareketleri, hak bu ki, ziyadesiyle mahzûziyetimi mûcib olduğu misillû, senin vesâir vükelâmızın umûr-ı memûrenizde ve Dersaadet'imiz sekenesinin hıfz-ı âsâyişleri maddesinde zuhûra gelen sa'y ve gayretiniz ve Serasker Paşa'nın dahi evlad gibi sevdiğim asâkir-i hassa ve nizamiyye-i şâhânemizin hüsn-i idare ve istihsâl-i rahatları hususunda meşhûd olan dikkat ve ikdâmı rehîn-i tahsîn olduğunu dahi, kemâl-i mahzûziyetle beyan ederim. Bu kere Dersaadet'imizden tâ Varna'ya kadar her gittiğim mahallerde hükkâm-ı şerîat-ı garrâ ve sâir memurîn ve rüesâyı huzur-ı hümâyûnumuza celb ile ahkâm-ı münîfe-i şer'iyye üzre hukuk-ı nâsın muhafazası ve her sınıf ahali ve teba'amızın her cihetle adalete mazhariyetleri matlûb-ı şâhânem olduğuna dair icrâ-yı tenbihât etmiş olduğumdan ve taraf-ı şâhânemizden bundan böyle dahi hafî ve celî taharri-yi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ahvâle dikkat olunacağından, umarım ki bu bâbda vükelâmız taraflarından dahi kemâ-yenbagî ikdâm olunur. Ve ibtidâ Edirne şehrine vusûl-ı şâhânemizde Meriç nehrinin tesviyesi ve Aynoz limanının tathîri, bayağı bütün Rumeli ahâlisine hayırlı olacağını tahkîk eylediğimden, darbhâne-i âmiremizden mebâlig-ı vâfiyye tahsisiyle tanzimine teşebbüs olunmasını irâde eyledim. Ve yine şehr-i mezkûr gümrüğünün ibadullaha bâr-ı girân olduğunu bizzat anladığımdan, onun derhal ref'iyle Ziştovi ve Rusçuk ahalisinin yine bu gümrük maddesine dair istirhâmları vuku' bulduğundan, onlara dahi müsaade ettim. Çünkü Bursa ve Konya ve Tokad gümrükleri evvelden parça şeyler iken usul-i muhaddisesi oralar ahalisine mazarratlı olduğu umûr-ı muhakkakadan olup, bunların sâir mahaller gümrüklerine kıyas kabul etmeyeceği dahi bedihiyyâttan olmakla, mahall-i selâse-i mezkûre gümrüklerinin dahi hemen ilgâsına mübâderet olunsun. Bir de taşralarda erzâk ve es'âr ve hayvanâttan alınmakta olan rüsûmât-ı ihtisâbiyyeden ibadullâhın ta'ayyüş ve ticaretlerine enva'-ı zarar ve halel gelmekte olduğu, öteden beri tahakkuk etmiş mevaddan olarak, hattâ bu taraftan hareket-i hümâyûnumuzdan evvelce buna dair vükelâmıza bazı tenbihâtımız dahi vuku' bulmuş ve bu defa seyahat-ı seniyyemiz esnasında tahkikât-ı şâhânemiz bütün bütün mâlûmât-ı sâbıkayı te'yîd eylemiş olduğundan bunun dahi sene-i âtiyye Mart'ı ibtidâsında ihâlâtı icrâ olunmayarak külliyyen ref' ve lağv olunacağı şimdiden ilân kılınsın. Bu kere gezdiğim mahallerin ziraat ve ticaretinde haylice terakkiyât ve ahalisinde hoşnûdî ve refâh âsârı müşâhede eylediğimden pek memnun oldum. Fakat bu hâl-i saâdetin ikmâline ve ma'mûriyet-i matlûbenin istikmâline muktezi daha bazı yapılacak şeyler olarak, sizlere sırasıyla ifade edeceğimden ve memâlik-i şâhânemizin mâmûriyeti ve bilcümle ahâli ve teba'anın kemal-i rahatı en ziyade arzu ettiğim madde olduğunu bil-etraf bildiğinizi bildiğimden sâir mesâlihte meşhûdum olan gayretinizi bu hususlarda dahi ibrâz edeceğinizi memûl ederim. Ve taşralarda olan zabtiye neferâtı pek de taht-ı zâbıta ve mertebe-i kifâyede olmadığından, her memleketin emniyet-i kâfiyesini istihsâl için bunun bir tedbir-i serî'ine bakmanız matlûb-ı hümâyunumdur. Ve Silistre eyâletinde kâin kazalar ve karyelerde bulunan öküz ve ineklere bu sene bir hastalık müstevlî olarak ekserisi telef olduğundan, oraların ahalisi iâneye muhtaç olmakla, onların ikdârı zımnında lâzım gelen tedbire hemen teşebbüs etmeniz icâb-ı haldendir. Ve Memâlik-i Mahrûsa'mız ahalisinden izâle-i cehl olunmak için terbiyet-i âmme maddesinin sür'at-i husûlü nasıl emel-i mahsûsum olduğu mâlûmunuz olan keyfiyâttan olup, buna dair mu'ahharen verilen karar dahi tahsin-gerde-i şâhânemiz olmakla, bu madde-i mühimmeyi serî'an ilerletmek için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iktiza eden Meclis-i daimînin dahi hemen şimdiden teşkiline bakılsın. Cenab-ı Hak niyât-ı adliyyemize muvafık hareket edenleri herhalde tevfikāt-ı samadâniyyesine makrûn buyursun, Amin... Bi-hürmeti seyyidi'l-mürselin... (s. 26-28.)

(Seyâhat-nâme-i Hümâyûn, 1262/1845-1846.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

AŞİRETLERİN İSKÂNI

Kozan dağlarının ahâlisi Selçukîler zamanından kalma aşâir ve kabâilden ibarettir ve ekseri farsah yani varsak denilen aşirettir. Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri Adana vilâyetini ve memâlik-i Zülkadriye'yi Memâlik-i Osmaniyye'ye ilhak ettikte, bu dağlar dahi bittabi' Memâlik-i Osmaniyye'ye mültehik olmuştu. Fakat ahâlisi vahşi ve yerleri sarp olduğundan gereği gibi taht-ı inzibata alınamamış ve hattâ usul-i Devlet-i Aliyye üzere tahrîr olunamamıştır. Binâen-alâ-zâlik Adana ve Misis taraflarının arazisi Defter-i hâkânide mukayyed olduğu halde, Kozan dağlarının ve belki Sis tarafının bile Defter-i hâkânide kaydı bulunamamıştır. Kozanoğullarına izafetle Kozan dağı denilip amma Kozanoğlu tabirinin neden me'hûz olduğu mâlûm değildir. Fakat Kozanoğullarının ceddi, Ayıntab kazasında vâki Kozan karyesinden gelmiş olması maznûndur. Rivâyât-ı mahalliyyeye nazaran Kozan kıt'ası on iki aşiret kethüdalığına münkasim olarak her biri birer derebeyi hükmünde olup fakat cümlesi Sis kasabasında post-nişîn-i tegallüb olan Divanoğullarının taht-ı hükmünde imişler. İşte bu on iki kethüdalıklardan biri takrîben üç yüz haneden ibaret olan Arıklı cemâatinin kethüdalığı imiş ve Arıklı cemâati kethüdâları Kozanoğulları olup, bunların mahallince isimleri mâlûm olanların en eskisi Hacı Ağa ile biraderi Topal Ağa'dır. Topal Ağa Arıklı cemâati kethüdâsı iken birader-zâdesi yani Hacı Ağa'nın oğlu Osman Ağa onu idam ile yerine kethüda olmuştur. Osman Ağa'nın vefatında yerine Topal Ağa'nın büyük oğlu Yusuf Ağa Arıklı cemâati kethüdası olduktan sonra sâir kethüdalara galebe ve Divanoğullarının hükûmetini imhâ ve bir büyük derebeylik teşkil etmekle zîr-i dest-i tahakkümüne geçen yerler Kozan deyu ma'rûf olmuştur. Osman Ağa'nın Mehmed Ağa ve Hacı Ağa nâmında iki oğlu ve Mehmed Ağa'nın dahi İbrahim Ağa ve Mehmed Ağa nâmında iki oğlu ve bu ikinci Mehmed Ağa'nın Hamza Bey ve Mustafa Bey nâmında iki oğlu olmuştur. Kozan'a gittiğimizde işbu Hamza Bey ile Mustafa Bey ber-hayat bulunup kendilerine *yeğen* tabir olunuyordu. Topal Ağa'nın küçük oğlu Hasıl Ağa'nın Ali Bey nâmında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir oğlu ve onun dahi Mehmed Bey ve Ali Bey ve Hacı Bey ve Halil Bey ve Osman Bey nâmında beş oğlu olup bunlar dahi yeğen tabir olunur beylere karışmışlardı ve gerek onlar ve gerek mumâileyhimâ Hamza Bey ile Mustafa Bey ammi-zâdeleri tarafından kendilerine tahsis olunan nânpâre ile ta'ayyüş etmekteydiler. Cebbâr-zâdeler Anadolu'da ziyade kuvvet kazanıp hattâ Adana eyâletinde dahi alâka peydâ ederek ara yerde Kozanoğullarını yol üzerinde bir diken gibi görerek onları imhâ etmek üzere Kozan'a sevkettileri asâkir-i külliyye, Kozan'ın Rum nahiyesini zabt ile oradan Kozan belini aşarak Belenköy üzerine inerken Kozanoğullarının kuvvetli zamanı olmak hasebiyle Cebbar-zâde askeri üzerine şiddetli hücum ederek onları târümâr etmişlerdi. İşte bu vak'a Kozanoğullarının şöhretini mûcib olmuştur.

Yusuf Ağa ber-vech-i meşrûh Kozan'da teşkil eylediği hükûmet-i müstakilleyi hâl-i hayatında ikiye taksim ile Kozan-ı şarki'yi ikinci oğlu Samur Ağa'ya vermiş ve Kozan'ın büyük parçası olan Kozan-ı garbî'yi büyük oğlu Ali Bey'e kalmak üzere kendi idaresinde alıkoymuştur. Yusuf Ağa'nın bu ikisinden başka Derviş Bey ve Hüseyin Bey ve Hacı Bey nâmında üç oğlu olup Hacı Bey bilâ-veled fevt olmuştur. Derviş Bey'in Yusuf Bey ve İsmail Bey ve Ahmed Bey nâmında üç oğlu olup asrımızda ber-hayat idiler ve Çataloluk karyesi Yusuf Bey'in yemekliği ve Kisenit karyesi Ahmed Bey'in yemekliği olup biraderleri İsmail Bey dahi diğerlerinin sayesinde ta'ayyüş ediyordu. Hüseyin Bey'in Mehmed Bey nâmında bir oğlu ber-hayat bulunup o dahi yeğen beyler idâdından ma'dûddu. Yusuf Ağa'nın vefatında vasiyeti vechile büyük oğlu Ali Bey yerine geçip Kozan-ı garbî ağası olmuş ve Samur Ağa dahi Kozan-ı şarkî ağalığında kalmıştır. İşbu Kozan-ı garbî ağası Ali Ağa'nın Çadırcı Mehmed Bey ve Ömer Bey ve Yusuf Bey nâmında üç oğlu vardı. Çadırcı Mehmed Bey pek yaramaz bir oğlan olup nihayet pederi Ali Ağa'yı idam ile yerine Kozan-ı garbî ağası olmuştur.

Mısırlı İbrahim Paşa Adana eyaletine vürûd ile Sis kasabasını zabt ettikten sonra bütün Kozan dağlarını istilâ dâ'iyesine düşüp Kozan-ı şarkî ağası Samur Ağa kendisine sûret-i mutâva'at göstermişse de, Kozan-ı garbî ağası Çadırcı Mehmed Ağa muhalefet etmekle Kozan üzerine bir fırka-i askeriyye sevketmişti. Çadırcı ise bağteten bu fırkayı basıp ol mertebe inhizâma dûçâr etmişti ki asâkir-i Mısriyyeden pek azı Sis tarafına firâr ile tahlîs-i cân edebilmiştir. Bu vak'a ile Kozanoğulları bir mertebe daha şöhret bulmuştur ve ol vaktin hükmünce Çadırcı'nın bu muzafferiyeti nezd-i Devlet-i Aliyye'de dahi şâyân-ı tahsin olmuştur. Fakat Mısırlılar oralardan çekilip de ol havali doğrudan doğruya devletin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

idâresine kaldıkta Çadırcı evâmir-i devlete karşı muhalefet ve serkeşâne hareket eylemiştir. Hattâ kendisine bazı evâmir-i padişâhî tebliğ olundukta: «Ammim oğlu bunca memâliki havza-i tasarrufuna geçirmiş. Bir avuç Kozan dağlarını dahi bana çok görmemelidir» deyu küstahâne cevab vermiş olduğu mervîdir. Kıbrıslı Mehmed Paşa Arabistan ordusu müşîri iken Kozan üzerine bir fırka asâkir-i nizâmiyye sevketmişti. Bu fırka Kars-ı Zülkadriye kazası içine duhûl ile Kozan hududuna takarrüb ettikte Kozanlılar bağteten hurûc ile bu fırkayı basıp bozmuşlardır. Ondan sonra Kozan üzerine devletçe bir hareket olunmamıştır. Binâen-alâzâlik Kozanoğulları Kozan'da keyfe-mâ-yeşâ mutasarrıf kalmışlardır. Çadırcı'nın vefatında biraderi Ömer Bey Kozan-ı garbî ağası oldu ve hayli müddet Kozan-ı garbî ağalığında kaldı. Ahmed Bey ve Ali Bey ve Yusuf Bey ve Mehmed Bey ve diğer Mehmed Bey nâmında beş oğlu vardı. Bu iki Mehmed'in vâlideleri başka olmak hasebiyle ikisi dahi oğullarını Mehmed deyu tesmiye etmiştir. Yoksa iki biradere bir isim takmak sâir yerlerde âdet değildir. Ömer Ağa mülâyim ve mutedil bir zat olup oğlu Ahmed Bey ise amcası olan Çadırcı'ya benzer sert mizâclı bir adam olmakla pederi Ömer Ağa sekiz sene Kozan-ı garbî ağalığı ettikten sonra Ahmed Bey onu ağalık postundan indirip tegallüben pederi yerine geçmiştir. Büyük Yusuf Ağa'dan sonra Kozanoğlu hanedânından olanlara bey tabîr olunagelmiş ise de ağalık makamına geçtikte bey ünvânını ağa ünvanına tahvil ederlerdi ve Ahmed Ağa'ya kendi adamları Ağa efendimiz derlerdi. Pederi Ömer Ağa dahi ağalık etmiş bulunduğundan ona dahi ihtiram ederler ve Büyük Ağa derlerdi.

Kozan-ı şarkî ağası Samur Ağa'nın Ahmed Ağa ve Mehmed Ağa ve Yusuf Ağa ve Hacı Bey ve Ömer Bey ve Halil Bey ve Hasan Bey ve Murtazâ Bey ve Musdık Bey nâmında dokuz oğlu olup vefatında ikinci oğlu Mehmed Ağa Kozan-ı şarkî ağası olmuşsa da sekiz dokuz ay sonra fevt olarak Samur Bey ve Ali Bey nâmında iki oğlu kalmıştır ve Mehmed Ağa'nın vefatında biraderi Yusuf Ağa Kozan-ı şarkî ağası olmuştur. Bâdehu biraderi Hacı Bey bir aralık tegallüben Kozan-ı şarkî ağası olmuşsa da Yusuf Ağa yine ona galebe ederek elinden ağalığı almıştır. Hacı Bey'e dahi Haçin'in bir mahallesini yemeklik olarak tahsis eylemiştir. Vuku'atını yazmak sadedinde olduğumuz bin iki yüz seksen bir sene-i hicriyyesinde (1864/1865) işbu Yusuf Ağa Kozan-ı şarkî müdîri bulunmuştur. Büyük biraderleri Ahmed Ağa sâkin ve miskîn bir adam olup Yaylacı farsahı kendisine yemeklik tahsis olunmuş idüğinden kût-ı lâyemut bu vechile ta'ayyüş ederek başka bir işe karışmazdı. Kökülü ve İmamoğlu taraflarına müteferrik olan Selimlü aşireti Ömer Bey'in ve Ha-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çin'in diğer bir mahallesi Halil Bey'in yemekliği idi. Hasan Bey fevt olup İsmail Bey ve Ali Bey nâmında iki oğlu ve Murtaza Bey kezâlik fevt olup Ağçe Bey nâmında bir oğlu kalmıştı. Musdık Bey dahi kantar ve ihtisâb gibi rüsûmât ile geçiniyordu.

Ol vakit elviye-i mülhaka mutasarrıflarına kaymakam ve kaza kaymakamlarına müdîr denilirdi. Buna kıyâsen tahrirât-ı resmiyyede Kozan-ı garbî ağalarına Kozan kaymakamı ve Kozan-ı şarkî ağalarına Kozan-ı şarkî müdîri yazılırdı ve Kozan sancağı gâh Adana eyâletine ve gâh Ankara eyâletine merbût olduğu halde Kozan-ı şarkî Maraş sancağına muzaf sayılırdı. Halbuki ikisi dahi suret-i müstakilede hükûmet ederler ve evâmir-i devleti tanımazlardı. Kozanoğullarının hükûmeti bir hükûmet-i mutlaka-i mütegallibâne olup hiç bir şart ve kayd ile mukayyed değildi. Ağalar akıllarına geleni yaparlardı ve ziyade gazabnâk oldukları adamı idam ediverirlerdi. Bir mahkeme-i şer'iyye ve nizamiyye yoktu ve eğerçi Sis ve Haçin kasabalarında müfti nâmıyle ve bazı kurâda müderris nâmıyla ulemâdan zatlar varsa da pek çok hususlarda ahkâm-ı şer'iyyeye riayet olunmazdı. Kozan'da fevt olanların terekelerinden evlâd-ı zükûruna kût-ı lâ-yemût ta'ayyüş edecek şey ifrâz ve îtâ ile bâkîsini Kozanoğlu müsâdere ederek dilediği kesâna ihsân eylerdi. Alâ mâ-feraza-Allah[1] taksim-i miras olunmazdı. Kozan ahalisi mütedeyyin ve sâlih adamlar ise de pek ziyade cehâlet içinde kalmıştılar ve eğerçi Kozan'da ulemâdan hayli zevât varsa da bunlar hep Kozanoğlunun iânesiyle Kayseriye'de tahsil-i ulûm edip gelmiş olmalarıyla mütegallibe gürûhundan olan Kozanoğulları hakkında sükût ile muamele ederlerdi ve bir de Kozanoğulları dörtten ziyade karı alıp hattâ Ömer Ağa-zâde Ahmed Ağa dokuza kadar karı tezevvüc etmişti. Fakat beşinciyi tezevvüc edecek olduklarında eskilerden birini müseyyeb ederlerdi. Müseyyeb tabiri sanki mutallaka demek olup halbuki müseyyeb olan karılar kemâ-fi's-sâbık Kozanoğlunun yanında bulunurdu ve bu müseyyeb tabiri ulemânın itirazından ihtirâzen bir te'vil ise de eksèr-i ulemâ bundan dolayı Kozanoğullarına buğz ederlerdi.

Kozan dağlarında mutavattın olan kabâil ve aşâir hep Kozanoğlu'nun piyade askeri olup Cihan nehrinin sağ tarafındaki göçebe aşiretler dahi suvarisi idi ve kendileri umum kumandan olup aşiret kethüdaları dahi maiyyetlerinde olarak aşiretlerinin kumandanları idiler. Çünkü Cihan nehrinin sağ yakasındaki göçebe aşiretler Kozan'a mensub olup kışın Çukurova'da kışlarlar ve yazın Kozan dağlarını aşıp beri tarafta yük-

1 «Allahın farz kıldığı şekilde».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sek ve suyu ve otu bol yerlerde yaylarlar ve güz mevsiminde yine Çukurova'ya inerlerdi. Bu cihetle Kozanoğullarına ser-fürû ve yazın Anadolu içinde ve kışın Çukurova cihetinde gasb ve sirkat eyledikleri emvâlden Kozanoğullarına hisse-i münâsibe ifrâz ederlerdi ve ele geçirdikleri at ve gâşiye ve sâirenin âlâlarını seçip onlara verirlerdi ve bu aşiretler Cihan nehrinin sol yakasındaki Cerid ve Tecirli aşiretleriyle ekser-i evkatta harb üzere bulunurlardı. Bunlardan Kozanoğlu'nun asâkir-i hassası makamında bir kaç yüz etbâ'ı vardı. İşbu etbâ' güruhu kâmilen hükûmet sâyesinde geçinirlerdi ve Kozanoğlu haremiyle beraber uykuya yattıkta etbâ'dan iki mü'temen adamı sabaha kadar müsellâh oldukları halde ayakları ucunda bekleyip birisi ağanın ve diğeri hareminin ayaklarını uğuşturmak garâib-i âdât-ı kerîhelerindenmiş.

Kozan ahalisi ehl-i kasaba ve kurâ iseler de onlar dahi yazın hânelerini terk ile yaylaya çıkıp ağaç dallarından ve ottan huğlar yaparak yazın bunların içinde yaylarlardı. Hattâ Sis kasabası ahalisi bile yazın yaylaya gidip kasabada bekçilerden başka kimesne kalmazdı ve yayladan birisi li-maslahatin kasabaya gelecek olsa bekçilerin ilmi lâhik olmaksızın kendi hânesine girip de bir şey alamazdı. Bâlâda iş'âr olunduğu üzere Kozanoğulları müsâdere-i emvâli mubah hükmünde tutup fakat bu yolda aldıkları emlâk ve sâireyi şuna buna bahşederlerdi ve kendilerini hükümdar makamında tutarak ve Kozan'ı kendilerine malikâne bilerek kışın sâkin oldukları hâneler ile cüz'î bahçelerden başka akarât dedârikine harîs değillerdi ve fil-vâki irâd edinmeğe ihtiyaçları dahi yoktu. Zira hânelerini aşiret kethüdaları bil-münâvebe idare ve at ve at takımı ve keçe ve kilim gibi şeyleri dahi Kozan'a mensub olan Çukurova aşiretleri takdim ederlerdi. Kozanoğullarının bakiyye-i havâyici kendilerinin ve evlâd u iyâllerinin elbisesiyle şuna buna verecekleri fes ve yelek ve cübbe gibi hil'atlerden ibaret kalırdı. Bunları bir kaç ermeni tâcir ve sarraflar tesviye ediverirlerdi. Şöyle ki bu sarraflar Adana'ya gelip elbise ve sâire alarak Kozan'a avdet ederler ve Kozanoğullarına ve hânelerine lâzım gelen melbûsâtı verirler ve kendilerince defter tutarlar ve sene başında bir hülâsa puslası yapıp Kozanoğlu'na ibraz ile: «İşte bu sene masârifimiz şu kadara bâlig oldu. Falan nâhiyenin âşârını havâle ederseniz tesviye olunur» derler. Kozanoğlu dahi etbâ'ından birini çağırıp: «Falan nâhiyenin âşârını bu çorbacıya verdim, sen de memurusun» demekle sarraf ol memur marifetiyle ol nâhiyenin âşârını cem' ve füruht ettikten sonra Kozanoğlu'na varıp: «Âşâr vâridatı şu kadara bâlig oldu. Masârif ba'de't-tenzîl bâki bende efendimizin bu kadar alacağı kaldı» deyu haber verirmiş ve Kozanoğullarınca defter tutmak, hesab görmek tekellüfâtı olmadığından sarrafın ifadesine emniyet ve itibardan başka

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir muamele olmayıp ellerinde bir vasıta-ı tahkîk dahi yokmuş. Zira memurun elinde defter yok ki ne kadar zahîre hâsıl ve esmânı ne mikdara bâlig olduğunu tahkik edebilsin. Bunu kabaca tahmin edebilse bile o da sarrafın ikramiyesiyle geçineceği cihetle onu tasdike mecbur olurmuş. Hele Adana'dan alınan eşyanın kıymetini Kozan'dan tahkik etmek hiç kabil değildi. Zira Kozan'dan Kayseriye'ye gelip gidenler ancak Kozanoğlu'nun iânesiyle geçinen talebe-i ulûm olduğu gibi Adana'ya gidip gelenler dahi ancak bu ermeni sarraflar olup onlar dahi Kozanoğlu'nun emniyet ve itimad eylediği efrâd-ı mefdûdeden ibaretti ve mücerred Kozanoğlu'nun izniyle gidip gelirlerdi. Ahali-yi sâireden kimsenin Kozan haricine çıkmasına ruhsat verilmez ve çıkan olursa bir dahi Kozan'a idhâl edilmezdi ve Adana vâlisi tarafından bir memur Kozanoğlu'nu görmek üzere bir iş ile Kozan'a gidecek oldukta Sis'e varıp kenarında tevakkuf eder ve Kozanoğlu etbâ'ından tayin olunan mübâşir ile Kozan dağına giderdi ve mübâşir onu gayet dolaşık ve çapraşık yollardan götürerek doğru yolları ona göstermezdi. Elhasıl Kozan ağaları haricten kimesneyi Kozan'ın ahvâline vâkıf etmezler ve Kozan ahâlisine dahi hâricin ahvâlini öğrenmeğe meydan vermezlerdi. Biçare farsahlar yüksek dağların üzerine çıkarak cânib-i şimâle nazar ile Rum tarafı ve cânib-i cenûba nazar ile Çukurova diyarı deyip başka âlem bilmezlerdi. Fakat hacca gidip gelenlerin sözlerini masal gibi dinlerlerdi.

Kozan sancağı şimâlen Sivas ve cenûben Adana eyâletleri ile ve şarken Maraş sancağı ve garben Kayseriye ve Niğde sancakları ile mahduddur. Zamantı nehri Kayseriye ve Niğde sancakları ile Kozan sancağını fasl ederek Sis'in alt tarafında Kozan içinden cereyan eden Göksu ile birleşip Seyhan ismini alır. Kozan-ı garbî ağalarının makarrı olan Belenköy'den işbu iki nehrin yani Aksu ile Zamantı'nın mülâkî oldukları mahalle kadar on dört saatlik mesafe olup hep Kozan-ı garbî arazisidir. Bâdehu Ceyhan nehri Karaisalı kazasından cereyan eden derelerin ve daha sonra Çakıd nehrinin iltihâkıyla kesb-i cesâmet eder ve Adana kasabasının yanından cereyan etmek mülâbesesiyle Adana ırmağı denilir ve bâdehu Çukurova'dan cereyan ederek denize munsab olur.

Kozan ber-vech-i bâlâ bir müstesna halde bulunduğundan etrafındaki nâhiyeler dahi inzibâtsız bir halde olarak buralardaki şakî ve cânîler Kozan'a kaçıp kurtulurlardı ve Karaisalı kazasında Menemencioğulları eski derebeyleri tavrında bulunmakla burada Adana valisinin evâmiri lâyıkıyla icrâ olunamazdı. Menemenci dağlarının altında ve Seyhan nehrinin sağ yakasında vâki Karsantı nahiyesinde dahi Karsantıoğulları nîm-isyan halinde bulunurlardı ve Zamantı nehrinin sağ keçesinde ve

Aladağ'ın aşağısında Çakır ve Barazan nâm iki karye ahalisi Karsantı aşiretinden oldukları halde bütün bütün isyan halinde olarak Adana hükûmetini asla saymazlardı. Kozan'ın Zamantı nehri boyunda münbit ve mahsuldâr bir nâhiyesi olup ona Rum nâhiyesi denilir ki Eşepınarı ve Çataloluk ve Kiske ve Kaleköyü ve Şıhlı ve Yeniköy ve Afşarköyü ve Karaköy nâm karyeleri ve diğer kurâ-yı sagîreyi ve üç yüz bu kadar hâneyi hâvidir. Eşepınarı Kozan'ın hududu olan Zamantı nehri kenarında ve Kayseriye'den Belenköy'e giden cadde üzerinde ve Kayseriye sancağına muzaf Develi kazasının merkezi olan Develi kasabasına beş saatlik mesafede vâkidir ve bu cadde üzerinde ve Develi kazası dahilinde Fırakdin nâm bir karye olup Develi kasabasına dört ve Eşepınarı karyesine bir saatlik mesâfesi vardır.

Rum nâhiyesi ahâlisi ekser-i levâzımâtını Develi kasabasından iştirâ ederler ve Kayseriye ve Niğde sancakları ahâlisiyle ihtilâtları olmak hasebiyle oldukça insan görmüş adamlardır. Dağ ahalisine nisbetle mûnistirler ve işbu Rum nâhiyesiyle Belenköy arasında yüksek dağlar olup buralara kışın çok kar düşerek yollar kapanır ve Belenköy tarafına geçilemez olur. Bu dağlar içinde ve Eşepınarı'ndan Belenköy'e giden tarîk üzerinde Bağçecik nâm karye olup buradan Belenköy'e gidilirken bir saat kala dağın belinden Belenköy'e inilir. Binâenaleyh bu karyeye Belenköy tesmiye olunmuştur. Eşepınarı'ndan Kale karyesine üç ve oradan Bağçecik karyesine dört ve oradan Belenköy'e kezâlik dört saatte varılır. Binâenaleyh Belenköy ile Eşepınarı arasında on bir saatlik mesafe vardır. Belenköy yüz bu kadar hâneyi hâvi bir karye olup kışın Kozan-ı garbî ağası ve akraba ve etbâ'ı burada ikâmet ederler. Bağçecik müslim ve gayr-ı müslim takriben otuz hâneden ibaret bir karyedir. Her tarafında demir madenleri vardır. Rum nâhiyesine civar olmak mülâbesesiyle asıl cebel ahalisine nisbetle mûnisdirler ve oldukça söz anlar adamları vardır. Bağçecik karyesinin cânib-i garbîsinde Oruclu aşireti sâkin olup yüz elli hâne kadar vardır. Fakat bunların haylisi kışın Sis tarafına gelirler. Yine derûn-ı cebelde ve Bağçecik karyesinin cânib-i cenûbîsinde ve iki saat mesafe kurbünde otuz hâneyi hâvi Gürümze nâm bir hıristiyan karyesi vardır ve bu karyenin civarında ve Belenköy'e dört saat mesafede altmış haneyi hâvi Kisenit nâm islâm karyesi vardır. Belenköy'den Develi'ye bir kestirme yol olup yazın işler ve Gürümze ve Çataloluk üzerinden geçer. Bu tarîk ile Belenköy'den Gürümze'ye giderken Gürümze'ye bir saat kala bir han harabesi olup Köroğlu hanı denilir ki mukaddemâ Köroğlu nâmında bir kimsenin inşâ-gerdesi imiş. Yoksa masallarda söylenen meşhur Köroğlu değildir. Zira meşhur Köroğlu'nun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

makarrı Tokad'a altı saat mesafede vâki Çamlıbel olduğu meşhurdur. Belenköy'ün cânib-i garbîsinde altmış kadar müslim ve gayr-i müslim hânelerini hâvi Yerebakan nâm bir karye vardır. Yine Belenköy'ün cânib-i garbîsinde ve Sis caddesi üzerinde Akkaya nâm bir farsah karyesi vardır. Bunlardan başka dağlarda ve Göksu boyunda bir çok ufak tefek farsah karyeleri vardır. Farsahlar pek vahşi ve fakir ve fakat mütedeyyin adamlardır. Göksu'nun aşağı tarafında ve iki keçesinde Karacalar aşireti olup dört yüz yetmiş kadar hâneyi şâmil on sekiz kıt'a karyeleri vardır. Pek ziyade fakr u fâka ile ta'ayyüş ederler. Belenköy'den Sis'e kadar on sekiz saatlik mesafedir. Sis Kozan dağının eteklerinde ve Çukurova'da bir dağın yamacında altı yüz kadar müslim ve ermeni hânelerini hâvi bir güzel kasabadır. Bir büyük manastır ve kilisesi olup Sis katogikosunun makarrıdır. Kozan-ı garbîde bundan başka bir kasaba yoktur. Kozanoğlu tarafından bir zabit burada icrâ-yı hükûmet eder. Civarında hayli karyeler ve aşiretler vardır. Karnitili ve Lek ve Hacılar nâm aşiretler dahi Sis'e merbuttur. Fakat kışın Çukurova'nın Sis'e karîb mahallerinde kışlayıp yazın Harmancık nâm yaylaya giderler ve daima hırsızlık ederler. Bu üç aşiret kürt olup sâir Kozan aşâir ve ahâlisi hep Türktür. Sis ile Adana arasında kışlayan Sırkıntılı ve yine Kozan tarîkıyle Çukurova'ya inip kışlayan Afşar birer büyük Türkmen aşiretidir. Bunlarda dahi hırsızlık âdeti var ise de kürtlere nisbetle pek ehven ve ehl-i ırz adamlardır. Sis'ten Adana'ya kadar on sekiz saatlik mesafedir. Çukurova'nın bir kıt'asıdır. Bu mesafenin nısfı Adana'ya tâbi ise de buraları cevelân-gâh-ı aşâir olmakla Adana'dan bir buçuk saat ilerisinde emniyet yoktur ve Cihan nehrinin sağ keçesinde kışlayan aşiretler Kozan'a mensub olmakla Kozanoğlu Adana tarafına gücense bir aşireti taslît ile Adana'nın hayvanâtını gasb ve mezrû'âtını itlâf ettirir. Binâenaleyh Adana eyâleti meclis-i kebîrinde âzâdan birisi Kozanoğlu aleyhine söz söylemekten ihtirâz eylerdi. Hattâ bir gün Adana meclisinde Vali Paşa dahi hazır olduğu halde aşiret kethüdalarından birisi: «Ömer Ağa'nın posta cülûsu senesi şöyle olmuştu» deyu bir fıkra nakledip cülûs tabiri ise padişahların taht-ı saltanata geçmeleri makamında örf ve ıstılah olduğundan Vali Paşa'nın buna pek ziyade canı sıkılmış olduğu halde alenen kethüdayı tekdire cesaret edememiştir. Sis cihetinde Kozan ile Maraş sancağına tâbi Kars-ı Zülkadriye kazası arazisi beyninde Sunbas nehri hadd-i fâsıl itibar olunmuştur. Fakat nehrin üst tarafında vâki Bucak karyesi dahi Sunbas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nâhiyesi dâhilindedir. Sunbas nehri Anavarza kalesi civarında Savrun nehrine munsab olur. Anavarza Kars'a üç ve Sis'e dört ve Cihan nehrine bir saat mesafede nevâdir-i âsâr-ı kadîmeden bir şehr-i cesimin harabesidir.

Cevdet Paşa (Tezâkir 21-39, s. 108-117.
— Yay. Cavid Baysun, Ankara 1963 — .)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

BAYEZİD KASABASI

Bayezid kasabası aslında ma'mûr ve âbâdan bir kasaba iken, Rabbim bir daha göstermesin, otuz yedi tarihinde İranlı ve kırk üç tarihinde Rusyalı tarafından istilâ olunmuş olduğundan, pek çok yerleri harab olmuştur. Kalesi kasabayı hıfz eyleyecek yerde ise de noksanları çoktur. İşbu Bayezid sancağı dahi, dest-res olduğumuz kuyûd-ı mu'tebere mefâdına nazaran, cennet-mekân Sultan Murad Han-ı râbi Hazretleri asrında, şevket-meâb kudret-nisâb Padişah-ı âli-cenâb Efendimiz Hazretleri'nin asr-ı hümâyûn-ı mülûkânelerine gelince, yerlisinden bir hanedânın uhde-i tasarrufunda bulunduğundan, bu hanedânın orada bazı âsârı var ise de, harab olmuş olup, fakat bunlardan bin yüz seksen dokuz tarihinde livâ-yı mezbûr mutasarrıfı bulunan İshak Paşa'nın eser-i inşâsı olarak kârgir bina mükellef bir saray ile derûnunda kâin enfes bir câmi-i şerif kalmıştır. Dört beş sene evvel vuku'a gelen şiddetli zelzelelerde mezkûr sarayın bazı tarafları dahi münhedim olduğundan, harab yerleri var ise de, ol haliyle beraber kaymakam ve kadıların makarr-ı memuriyetleri bulunmuştur. Saray-ı mezbûr tamir olunsa kaymakam dairesiyle zabtiye umûrunda müstahdem neferât-ı muvazzafadan başka bir iki tabur asâkir-i nizâmiyye isti'âb eder vüs'attedir. Bundan başka kalenin dahi bazı yerleri tamir olunsa orada kezalik bir iki tabur asker barınabilir. Kalenin viranesinde vâki bir Kaya Dağ üzerinde bulunan çukur bir mahalle tecemmu' eden suya mahsus bir yol yapılıp, kale derûnuna icra ve li-ecli'l-isti'mâl bir iki çeşme dahi bina ve inşa olunmuştur. Kalenin dış kapısının yanında bir câmi-i şerif olmakla, mezbûr suyun bir mikdarı câmi-i mezkûra gelmek üzere yollar yapılmış ise de, gördüğümüz vakitte hâlî ve câmi-i mezbûr dahi kasaba mahallâtından cüz'î uzak olarak cemâati olmadığından sular münkatı' bulunmuştu. Kasaba-i mezbûre sâkinleri kürdiü'l-asl iki yüz hâne mikdarı şâfi'ü'-l-mezheb ehl-i islâm ve iki yüz elli hâne ermeni milletinden ibaretdir. Ehl-i islâmın ekserisi istilâ senelerinden sonra gelip tavattun etmiş aşâir olup, kadîm yerlisinden az kimse kalmıştır. Kadîmde ermeni milleti daha ziyade iken Rusya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

istilâsında pek çoğunu göçürüp Tiflis ve Revan taraflarına götürmüş olduğundan, şimdi bulunan ermeniler iki yüz elli hâneden ziyade değillerdir. Gerek Bayezid'dan ve gerek Erzurum ve Van eyâletlerinin sâir mahallerinden göçüp Rusya tarafına geçmiş bulunan ermeniler, asr-ı âli-i Abdülmecid Hanî'de meşhûd-ı âfâk olan kemâl-i âsâyiş ve rai'yet-perverîyi görüp işittikçe, bu ni'met-i uzmâ ve inâyet-i âmme beriyyetü'l-istisnâdan mahrum kaldıkları ecilden öte tarafta bulunduklarına ziyadesiyle pişman olmuş oldukları, bî-reyb ü riya millet-i merkûmenin sığâr u kibârından işitilmiş idi. Kal'e-i mezbûreye tahminen yirmi dakika mesafede ova tarafından kaleye varılacak yol üzerinde Zengezor nâmında bir tepe üzerinde bir kale daha vardır ki, pek münasib mahalde bir istihkâm demektir. Bunun burc ve duvarları kâimen durur ise de kullanılmak lâzım gelse yine tamire muhtac olduğundan gayr-i mühimmattan dahi hâli idi ve bu kalenin eteklerinde yine Zengezor isminde bir kaç hâneyi hâvi bir karye vardır. Bayezid civarında Balıklı Göl ve Kazlı Göl ve Ak Göl ve Dibsiz Göl ve Kızıl Göl namlarında bir kaç göl olup, bunlardan Balıklı Göl'de ve diğerlerinin bazısında âlâ ala balığı bulunur ki işbu cins balık, derya balıklarından belki daha lezzetli bir şeydir.

Tambat Mağaralarının Zikri

Bâlâda üç devlet hududunun bir merkezi olduğu zikr olunan Ağrı dağının yanında Küçük Ağrı dağı ismiyle arîf bir dağ eteklerinde Tambat mağaraları demekle meşhur müte'addid mağaralar olup, bunların her biri yirmi ve otuz ve elli ve yüz kadar tavâif hâneleriyle ashâbının mâlik oldukları hayvânâtı isti'âb edecek vüs'atte olduklarından, bir çok vakitten beri âtiü'z-zikr Celâlî aşireti tavâifi mezkûr mağaraları kendilerine kışlak edinmişlerdir. Kış mevsiminde tavâif-i mezbûre haymelerini ol mağaralar derûnuna kurup, hayvanlarıyle beraber beytûtet ederler ve gündüzleri hayvanları ra'y etmek için hârice bırakırlar. Eğerçi oraları kış yatağı yerler olup, vakt-i şitâda her bir tarafını kar kaplar ve mevcûd otları dahi kar içinde kalmış bulunur ise de, aşâir-i merkûmenin ve Bayezid civarında bulunan karyelerde kışlayan sâir tavâifin hayvanları kışa alışık olduklarından koyun ve at ve kısrak makûlesinden ibaret olan hayvanlarını arkaları açık olarak salıverip hayvânât-ı merkûme karlar içinde gezerek ve karları başlarıyla ve ayaklarıyle eşerek, altında mevcud otları bulup otladıktan sonra, akşam üzeri dönüp mağaralara girip ashâbının i'dâd etmiş oldukları dairelere münkasımen, yerli yerine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

giderler. Ve bu civarda su bulunmadığından mağaralarda kışlayan aşâir kar eritip, ondan hâsıl olan suyu istimâl ederler. İşbu Tambat mağaralarının en evsa'ı Sismediran nâm mağaradır. Nakl olunduğuna göre yalnız içine girilecek mahalle karîb yerinde iki üç yüz hâneyi kâffe-i hayvânâtıyla isti'âb eder ve daha iç tarafları var ise de, orası hâli kalırmış. Hattâ Aras nehri bu mağaranın üzerinden mürûr etmekte olduğu mervîdir. Mezkûr mağaraların birer ağzı olarak oradan girilip çıkılır. Ve bu büyüklükte olan mağaraların âhar menfezleri olmadığı takdirce, içleri bittabi' karanlık olacağından ve tavâif-i mezbûre ber-minvâl-i meşrûh oralarını kendilere kışlak ittihaz eylediklerinden aydınlık almak için bazı yerlerine bacalar açmışlardır.

Mehmed Hurşid (Seyahat-nâme-i hudud, tarihsiz, s. 354-357.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

BİR KAYMAKAM VE AT KAFASIYLA YAĞMUR DUASI

Geçende Niğde'de bazı ahâlinin ictima'iyle gürüh-ı dervişândan birini itlâf ettiklerine dair, Konya'dan takdim ettiğim arîzamda beyan olunduğunu vechile, tarih-i arîzamdan bir hafta evvel Niğde'ye gelindikte, her ne kadar, derviş-i mumâileyhi kimler itlâf etmiştir ve cem'iyete sebeb olanlar kimdir, bunların li-ecli'l-muhâkeme Meclis-i kebîr-i eyâlete gönderilmesi hususu, Konya'dan Niğde'ye iş'âr ettirilerek, sekiz on şahıs mukayyeden Konya tarafına gönderilmiş ise de, Niğde'de dahi vâki olan tahkikat-ı âcizâneme göre, cem'iyet-i mezkûrenin esası şu olmuş ki: Bu havâlide geçenlerde kuraklık olması münasebetiyle, zahîrece kıtlık emâresi görülüp, fiatı dahi haylice kırılmış olduğundan ve derviş-i mumâileyh bazan remil gibi şeylerle uğraştığı memleketçe meşhûr olup, zahîresi bulunan vücûh vesair müte'ayyinân-ı memleket, yağmur yağmasın da, zahîreleri ziyade baha etsin diye, güya derviş-i mumâileyhe sihir ettiriyorlar da yağmur yağmıyor diye, bazı sebûk-magzân-ı ahali beyninde beş on gün evvel güft ü gû olduğunun üzerine, bir gün sabahleyin kaymakam konağına iki nefer çocuk gelip, «derviş sihir yapmış da yağmuru bağlamış; işte at kafasına yazı yazmış da, suya atmış», deyince. Zeki Efendi bendeleri muktezâ-yı humku üzere, derhal dervişi getirip habse ilkâ etmiş ve o gece mahbesten çıkarıp, «doğru söyle», falan yollu bazı mertebe vuku' bulan ihâfesi dahi bütün bütün bir takım avâm-ı nâsın efkâr-ı nâ-sevablarını tasdik ve teyid ettiğinden, ertesi günü ahaliden beş on kişi mahkemeye gelip, «mahbus dervişi, girelim, söyletelim, kimler sihr ettirmiş» diye hâkimle beraber çarşı yüzünden gelirlerken, hâkim-i mumâileyh dahi sâde-dil ve fetânet ve dirâyetten âtıl, gabî bir şahıs olduğundan, merkûmların hiss-i indifâ'ına bakmaksızın önlerine alenen düşüp, cem'iyetle konağa doğru gelirken, bazı tesadüf edip, kendileriyle beraber gelmek istemeyen ehl-i ırz güruhunu, «işte ben de gidiyorum», diye halka karşı söyleyip, beraberce gelmesi cem'iyetin tezâyüdüne bâdi olarak, cemm-i gafîr kaymakam konağına birikmiş ve ol hînde dükkânlar dahi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kapanarak, doğru hapishaneden dervişi çıkarıp, tekme ve yumruk ile darb ederek, civarda bulunan câmi-i şerife götürmüşler. Bu rütbe halk toplanınca, ellerinden almağa kaymakam muktedir olamadığından, maazallahu Taâlâ biçareyi enva'-ı hakaret ve eziyet ile mecrûh etmişlerdir. Şu fenalığa mumâileyh Zeki Efendi ile hâkim sebeb olmuştur. Çünkü ber-vech-i muharrer, beş on gün evvel dervişin «remil yapıyor, sihir ediyor», lâkırdısını işitince, mumâileyhi memleketten başka mahalle göndermek icab ederken, bir iki çocuğun ifadesiyle hapis ve akşamdan sonra istintak etmesi ahaliye medâr-ı cür'et olduğu misillû, hâkim-i mumâileyhin dahi halkın önüne düşüp gelmesi, bütün bütün işin alevlenmesine sebeb vermiştir. Âsâr-ı sihriyyenin âlem-i semâya tesirâtı olamayacağından, ol bâbda vuku' bulan harekete mütecâsir olanları, levm ve tevbîh sırasında zikr olunan at kafasına hocaların birisi isticlâb-ı feyz ve bârân ümidiyle, âyet-i kerime-i gaysiyyeyi yazıp suya bırakmış olduğundan, merkum çocukların getirdiği o idüğünü Niğde meşâhir-i ulemâsından ve zühd ü takva ashâbından Hafız-zâde Efendi câmi-i şerifte esnâ-yı takrir-i derste söylemiştir. Beş on kişiyi elliden yüz yirmiye kadar deynek ile darb ettiğini, kaymakam-ı mumâileyhi Konya tarafına gönderip, oradan takdim-i hâk-i pây-i âli kılınan şıkkasında beyan ve tasdik etmiş ise de, vâki olan tahkikata göre, Meclis-i kebîre gönderdiği sâlifü'l-beyân kesân ile beraber yirmi nefer eşhâsa üç gün yüzer deynek vurup, ellişerini tabanlarına ve ellişerini kıçlarına vurdurmuş ve eşhâs-ı mezkûre Konya meclisinde istintak olunmakta bulunmuş olduğu ve işbu halden başka Kaymakam-ı mumâileyhin hilâf-ı irâde-i seniyye bazı hâlâtı dahi görülmüştür. Şöyle ki, mumâileyh geçenlerde yaptığı hitân cem'iyetine çağırdığı halktan, yirmi otuz bin kuruşluğu mütecâviz kumaş ve hediye almış, hattâ erkeklerden başka haremleri dahi davet etmiş olduğundan, «yalnız erkeklerin hediyesi kâfi olmaz mı», diye sual olunduk-ta, «haremlerin dahi başkaca hediyesi lâzımdır», diye söylemiş olduğundan, iki taraflı herkesten hediyeler almış olduğu ve Kırşehri sandık emini olup, zimmetinde emvâl-i mîrîyeden hayli akçe olduğu, bundan mukaddem ahali tarafından iddia olunarak Yozgat tarafından devletlû Vecihî Paşa Hazretleri'nin buyrultusu ile muhâkemesi der-dest olduğu halde mu'ahharan Konya Meclis-i kebîrinde görülmek üzere Konya'dan istenilmiş...

(1267 / 1850 tarihinde Anadolu müfettişliğinde bulunan bir zatın raporları, Üni. Kt. T.Y. 1485, Varak 21-22.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

İZMİR'DE HRİSTİYAN VE MÜSLÜMAN ÇOCUKLARI

Müsteşar Efendi Hazretleri'ne :

Cenâb-ı Hak bilcümle memâlik-i mahrûsa-i Hazret-i şâhâneyi an-be-an ma'mûr ve âbâdân buyursun. Medine-i İzmir'in derkâr olan kalabalığı ve Avrupa'nın her tarafından milel-i ecnebiyye tebaası ve mu'teberân tüccârın kesreti münasebetiyle hanların ekserisi kârgir olarak inşa kılınmış ve kılınmakta bulunup, hususiyle frenk çarşısı ve mahalleleri, âdetâ Frengistan tarzında muntazam ve şâyân-ı temâşâ olduğundan geçen gün, ma'iyet-i çâkerânem memurları kullarıyla beraber zikr olunan çarşıyı seyr ve temâşâ zımnında, esnâ-yı ebâb ve dehâbda görülen hâne ve sokaklara diyecek olmayıp, sâye-i âsâyiş-vâye-i Cenâb-ı cihan-dârîde herkes kâr u kisbiyle meşgul oldukları ve akşam üzeri her milletin takım takım etfâl-i zükûr ve inâsı etvâr-ı edîbâneyle mekteblerden avdet ettikleri müşahede kılınıp, fakat islâm ve fukarâ-yı re'âyâ çocukları nîmet-i terbiyeden mahrum olarak, sokaklarda gezip tozmakta ve serseri hayvanlar gibi büyümekte bulundukları görüldükte çâker-i kemînelerine hâsıl olan mahzûniyet kâbil-i tarif olamadığından, keyfiyet te'emmül ve mütâlâa olunduktan ve Rabbim Taâlâ Hazretleri bâis-i nizâm-ı mülk ü millet ve sebeb-i intişar-ı hüner ve ma'rifet olan nîmet-i bî-minnetimiz Padişah-ı maarif-haslet ve şehinşâh-ı melek-hilkat Efendimiz Hazretleri'ni cihan durdukça erîke-pîrâ-yı şân u şevket buyursun, sunûf-ı fünûn ve maarif ezmân asr-ı ma'delet-hasr-ı Cenâb-ı şâhânelerine münhasır ve mensub ve kâffe-i ahâli ve teba'anın mazbata-ı cehl ü nâdânîden zirve-i ulyâ-yı ulûm ve maarife irtikâsı hakkında an-be-an sarf-ı ibzâl buyurulmakta olan bunca vesâil-i latîfe ve esbâb-ı tahsiliyyenin âsâr-ı celîlesi olmak üzere, ni'am-ı ulûm ve maarif kaziyesine a'yen-i metâlib-i âliyye mensub olduğuna mebnî, sâye-i maarif-vâye-i Hazret-i mülk-dârîde, islâm ve sâir fukarâ-yı teba'anın çocukları dahi okuyup yazmak ve can ve cihanın kıymetini bilmeğe mevkuf olan fünûn ve maarifi öğrenmek için İzmir'e dahi bir mekteb-i umumî küşâdiyle etfâl-i mezkûrenin dahi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hisse-yâb-ı ni'am olmaları, delâil-i celâil-i eltâf-ı seniyye-i Hazret-i Padişahîye göre zerrenin şems-i tâbân ve katrenin bahr-ı bî-pâyâna nisbeti kabilinden ve misillû saadet-i ahval-i teba'aya müntic mukaddemât-ı lâzımenin tertib ve inhâsı mesâil-i memuriyet-i çâkerânem ahkâmından olduğundan, on altı bin beşyüz kuruş ile taraf-ı mîrîden îcâr olunan kârgir Cezâir hanı mevki ve hey'etçe mekteb-i umum ittihazına kâbil ve cesbân bulunduğundan sadaka-i Seniyye-i Hazret-i Padişâhî olmak üzere îcâr-ı mezkûrun azviyle han-ı mezkûrun mekteb ittihazı ve tayin buyurulacak hocaların maaşıyla ta'allüm olunacak kütüb-i fünûn ve müteferriât-ı sâireye lâzım gelen nizâmâtın vaz'ı hususuna müsâade-i seniyye şâyân buyurulduğu halde, etfâl-i mezkûre dahi iktisâb-ı nisâb-ı ulûm ve marifet edecekleri mübâdir-i hâtır-ı çâkerânem olmuş ise de icrâ-yı muktezâsı menût-ı rey-i âli idüğü ve der-dest-i arz ve inhâ olan tahkikât-ı vâkı'aya göre, mekteb-i mezkûr masârifi için İzmir sancağı dahilinde karşılık bulunacağı...

(1267/1850 tarihinde Anadolu müfettişliğinde bulunan bir zatın raporları, Üni. Kt. T.Y. 1485, varak 4.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

ÜSKÜP'TEN HABER

Üsküp tarafındaki Arnavut eşkiyasının sâye-i şâhânede külliyen mahv ve izmihlâllerine dair bu defa olan tahrirâtın hülâsa-i meâlidir :

Bu defa Rumeli'nden gelen taharriyât meâline göre Rumeli ordu-yu hümâyûnu müşîri Devletlü Reşid Paşa Hazretleri bilâ-muharebe Üsküp'e ve Debreler mütesellimi Saadetlû Hakkı Paşa dahi kezâlik bilâ-muharebe Kalkandelen'e ve bazı muharebe ile Perzerin kaymakamı Kapıcıbaşı İbrahim Ağa dahi Piriştine'ye girip bu vukuâtın üzerine Uyvaranya'da bulunan eşkiya sergerdesi Mesih Bey daha dayanamayıp kendiliğinden firar etmiş ve rüesâ-yı sâire dahi dâire-i inkıyâd ve mutâva'ata girmiş ve hattâ Kalkandelen ahalisi her bir gûne emr ü irâde-i seniyyenin infâz ve icrâsına hazır ve müheyyâ bulunmuş olduğu ifade kılınmıştır.

(Ceride-i havadis, nr. 169, 22 Cemazielâhır 1260/
28 Haziran 1844.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

BİR DOLANDIRICILIK

Galata'da geçen hafta garib bir sirkat vuku bulmuş. Şöyle ki Cezayir-i Seb'a teba'alarından iki hırsız Galata meyhanelerini gezip meramları on ve on iki bin kuruş değer çaldıkları bir nişan için bir müşteri bulmak imiş. Der-akab bir Maltız pazarlığa girip artık müşteri nişanı alıp bin kuruş vermeği mukavele ve tarafeynden maslahat beyinlerinde kalmak üzere bin yemin ve va'd etmişler. Lâkin müşterinin yanında para olmadığından akçeyi celb etmek için evine gitmiş ve bir saatten sonra meyhaneye avdet edip, torba içinde mühürlenmiş tamam yüz kuruş getirmiş ve bir mahalle koyup hırsızlara «ruhsatınız ile nişanı alıp cevâhir bilen mutemed bir dostuma götüreyim» demiş. «Pek güzel al ve çabuk getir ki parayı sayalım ve maslahat bitmiş olsun» deyip müşteri nişanı alıp gösterdiği vakitte beş altı kuruş değer değmez bakır üzerine bazı sırçalarla oydurulmuş bir şey bulmuş. Lâkin müşteri çıktığı anda hırsızlar torbayı sevinç ile açmışlar, parayı nasıl pay edelim derlerken bir de bakmışlar ki torba da çanak parçalarıyla doludur. Ertesi gün hırsız ve müşteri gümrüğe yakın bir mahalde rast gelip ikisi de birbirine kılıksızlıklarına dair çok lâkırdı söylemişler ve birbirine itâblarından maddeye herkes haberdâr olmuştu.

(Ceride-i havadis, nr. 163, 22 Zilhicce 1259/5 Ocak 1844.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

ERZURUM HAVALİSİ

Bundan yirmi otuz gün mukaddem Erzurum havalilerinde şiddetli bir fırtına zuhur edip açık yerlerde bulunan yolculardan otuz kırk kadar adam kar içinde kayb ve telef olmuşlar. Hattâ bir gün bir takım yolcular Erzurum'dan kalkıp kasıdları Kars tarafına gitmek iken Erzurum'dan ancak bir saatlik mesafe gittiklerinde aşırı kar ile bir kasırga zuhur edip yolcular donup herkes nefsini kurtarmak için gücle cümlesi selâmetle Erzurum'a yetişmişler, ancak Kars karantinasına memur olan Barbier nâm fransalu muteber bir tabib yoldan çıkıp dağda kalmış, der-akab Erzurum valisi Devletlû Kâmilî Paşa Hazretleri muktezâ-yı şefkat ve fetâneti üzre ol yüksek dağlardaki korkulu fırtınalara alışmış elli kadar adam gönderip aramağa gitmişler ve çünkü hava fena olduğundan gecelerde onlardan dahi kimse telef olmamak fikri ile bütün gece vakit vakit Erzurum'da toplar atılmış olmakla altı gün taharri eylediklerinden sonra kar altında tabibin cüssesini bulup getirmişler. Böyle kar fırtınaları içinde bulunan yolcular her ne kadar maharetli ve malumatlı ise de yolu şaşırdığı zamanda kendi rey ve tedbirine itimad etmeyip yolu bulmak için altındaki atına bırakmak lâzımdır. Çünkü at mıntıka ve hesaptan bî-haber ise de kılavuzlukta insandan ziyade ferasetli olduğu zâhirdir. Hattâ bu kemter bir kere bir dağ üzerinde bir karlı fırtınada kayb olup yol ra'nâ malûmum olduğundan hasbe't-te'emmül yolun sağ tarafına gitmek istediğimde at durup gitmeyip ve her ne tarafa gitmeği merâm eyledim ise at gitmeyip bir müddetten sonra at nefret gösterip kendi gitti ise de hendekten hendeğe düşüp, yuvarlanıp kar içinde kaybolmaklığıma bir ramak kaldığını fehm edip, inadım zâil olup, artık selâmetimi atın ferâsetine tefvîz edip, dizgini salıverip, üzerinde kendi tabiatiyle gittim, bir de iki saatten sonra kendimi at ile kemterhânemin kapısı önünde buldum. Kar her mahalli örtüp bildiğimiz mahaller nâ-mâlûm oluyor. Bazı kere bir adam kendi meskeninden ancak yüz ya iki yüz adım yere dek yol bilir, ziyade geçemez, kayb olup, telef olduğu meczûmdur.

(Ceride-i havadis, nr. 163, 22 Zilhicce 1259/5 Ocak 1844.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

ESKİ TÜRK EDEBİYATININ DEVAMI

I — ŞİİR

A. ESKİYİ DEVAM ETTİRENLER

I. Akif Paşa 321
II. Pertev Paşa 326
III. Fehim Efendi 329
IV. Abdurrahman Sami Paşa 330

B. ENCÜMEN-İ ŞUARÂ

I. Leskofçalı Galib 332
II. Hersekli Arif Hikmet 339
III. Yenişehirli Avni Bey 347
IV. Osman Şems 352
V. Mehmed Hayreddin İrfan Paşa 358
VI. Seyyid Ahmed Arif Hikmet 359
VII. Seyid Mustafa İzzet 360
VIII. Osman Nevres 361
IX. Lebib Efendi 362
X. Nevres-i cedid 364
XI. Mustafa İsmet 366
XII. Hâlet 367
XIII. Kâzım Paşa 368
XIV. Yusuf Kenan 370

C. ESKİNİN İÇİNDE YENİLER

I. Behçet Efendi 371
II. Hoca Tahsin 372

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D. HALK ŞİİRİ

I. Ispartalı Seyrani 374
II. Seyrani 378
III. Emrah 389
IV. Dertli 394
V. Âşık Ruşeni 398
VI. Bayburtlu Zihni 401
VII. Âşık Pinhani 403
VIII. Beşiktaşlı Gedayi 405
IX. Âşık Lutfi 409
X. Dadaloğlu 412

II — NESİR

I. Akif Paşa — Şeyh Müştak'a cevab-nâme 418
II. Hikâye-i Leylî ve Mecnûn 421
III. Tutînâme'den 425
IV. Hikâye-i Abbas 427
V. Kişver-i derûn'dan 430
VI. Abdülkerim Efendi — Ebu Ali Sina 436

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÂKİF PAŞA*

I

KASİDE-İ ADEM

1 Can verir âdeme endîşe-i sahbâ-yı adem
Cevher-i can mı aceb cevher-i mînâ-yı adem
2 Çeşm-i im'an ile baktıkça vücûd-ı ademe
Sahn-ı cennet görünür âdeme sahrâ-yı adem
3 Galat ettim ne revâ cennete teşbîh etmek
Başkadır nimet-i âsâyiş-i me'vâ-yı adem
4 Tutalım anda da olmuş ni'am-ı gûnâgûn
Öyle muhtâc-ı tenâvül müdür âlâ-yı adem
5 Kimse incinmedi vaz'ından anın zerre kadar
Besledi bunca zaman âlemi bâbâ-yı adem
6 Var ise andadır ancak yoğise yoktur yok
Râhat istersen eğer eyle temennâ-yı adem
7 Ne gam u gussa ne renc ü elem ü bîm ü ümîd
Olsa şâyeste cihan can ile cûyâ-yı adem
8 Yok dedikçe var olur yok mu garâbet bunda
Nâm-ı hestî mi nedir hall-i muammâ-yı adem
9 Etse bir kerre telâtum hep eder kevneyni
Garka-i mevc-i fenâ cûşiş-i deryâ-yı adem
10 Mâder-i dehr mevâlîdi ki durmaz doğurur
Der-kenâr etmek içindir anı bâbâ-yı adem
11 Çarhın evlâdını baştan çıkarır dâye-i dehr
Etmese terbiye sık sık anı lâlâ-yı adem
12 Herkesin kısmeti yoktan gelir amma bilmez
Yeri var âleme men eylese selvâ-yı adem
13 Merdümî neş'et-i Âdem'de yok oldu gitti
Vechi var dense benî Âdem'e ebnâ-yı adem
14 İki kâğıttan ibaret nüsah-ı kevn ü mekân
Biri ibkâ-yı vücûd ü biri ifnâ-yı adem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

15 Selb ü îcâb ta'ayyün ederek âlemden
Bir netice verir elbette kazâyâ-yı adem
16 Mîm-i imkânını mahv eylese mollâ evvel
Yoksa nefy etmese de âhırıdır lâ-yı adem
17 Şeyhe bak ketm-i ademden deyu takrir eyler
Bilmez amma ki nedir ma'ni-yi ifnâ-yı adem
18 Sığmaz ol dâire-i kevn ü mekâna ne bilir
Geçmeyen Arş'ı nedir mülk-i muallâ-yı adem
19 Yok yere zâhid urur da'vi-yi hestîden dem
Yakasın tutmuş iken pençe-i kübrâ-yı adem
20 Sanırım masraf u îrâdı gelir hep başa baş
Oldu serrâ-yı vücûda göre darrâ-yı adem
21 Zeyd-i vârid ile sulh olmadı Amr-ı âid
Yoğise âlemin aslı ne bu gavgâ-yı adem
22 Kays u Leylâ'sı dahi Zeyd ile Amrî gibidir
Diyecek olsam olur ol dahi esmâ-yı adem
23 Farkı gûyâ bu iki sûretin aklımca benim
Birisi hubb-ı fenâdır biri bagzâ-yı adem
24 Nakş-ı Nâmık'la aceb Nâmık olur mu Hâtem
Var gibi bunda vücûd ehline îmâ-yı adem
25 Şeyh Efendi sana der miydi ki vârından geç
Varlığın olmasa da sidre-i me'vâ-yı adem
26 Hizmet et sen ana vârınla ki tâ himmet edip
Eylesin ol da seni ârif-i mânâ-yı adem
27 Çekme dünyalık için gam dil-i nâbûdîde
Var iken mâhasal-ı rızk u atâyâ-yı adem
28 Herkese bâr-ı belâ kendisinin varlığıdır
Gam u âlâmdan âzâde berâyâ-yı adem
29 Sarf edip vârını aklın var ise var yok ol
Râhat istersen eğer eyle temennâ-yı adem
30 Biz bu mihnet-geh-i hestîye küçükten geldik
Yoksa kim eyler idi terk-i kühencâ-yı adem
31 Durmasa böyle felek bâri yıkılsa gitse
Bir zaman olsa yeri hayme-yi bâlâ-yı adem
32 Avutan halkı bu gam-hânede oldur yoksa
Olmasa müşkil idi tesliye-bahşâ-yı adem
33 Doğrusu rahat ederdik gidip âlem ademe
Yerine gelse anın sâha-yı pehnâ-yı adem
34 Ber-murad olmayıcak ben yere geçsin âlem
Necm ü mihr ü mehi olsun eser-i pâ-yı adem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

35 Çâk çâk eyler idim ceyb-i kabâ-yı ömrü
Olmasa zeyli tırâzîde-i damgā-yı adem
36 Ben o bîzâr-ı vücûdum ki dil-i gam-zedeme
Ünsi mavtın görünür vahşet-i sahrâ-yı adem
37 Şafak-ı subh-ı bekādır nazarımda gûyâ
Mevce-i bahr-ı siyah-ı şeb-i yeldâ-yı adem
38 Öyle bîmâr-ı gamım kim olamam âsûde
Câme-hâb olsa bana şeh-per-i ankā-yı adem
39 Dil-harâbım ben o hey'ette ki nisbetle bana
Beyt-i ma'mûr olur hâne-i bîcâ-yı adem
40 Öyle bîmâr-ı gamım sahn-ı fenâda gûyâ
Yaptı enkâz-ı elemden beni bennâ-yı adem
41 Ahter-i matlabım âfâk-ı felekten doğmaz
Günde bin şey doğurur leyle-yi hublâ-yı adem
42 Düşmeden sâye-i emelim levh-i dile
Nokta-i kilkim olur hâl-i müheyyâ-yı adem
43 Cevheri su kesilir tâbiş-i ye'simle eğer
Çeşm-i ümmîdime dûş olsa merâyâ-yı adem
44 Yok olur ismi dahi ayni müsemmâsı gibi
Emelim olsa eğer dâhil-i hülyâ-yı adem
45 Bî-vücûdum o kadar ben ki aransak ikimiz
Ben bulunmam bulunur belki müsemmâ-yı adem
46 Hayretim çarha sükûn-âver-i tab'-ı ta'til
Vahşetim bâis-i peydâyi-i sevdâ-yı adem
47 Vâlihim öyle ki aks-i nigeh-i germimden
Reng-i hayret alır âyîne-i deryâ-yı adem
48 Vahşetim öyle ki olsa nazar-ı ünsüm olur
Tîr-i remkerde-i âhû-yı sebük-pâ-yı adem
49 Ye'sim ol mertebe kim sûret-i ümmîdimdir
Mâverâ-yı felek-i mahv-ı heyûlâ-yı adem
50 Bulanır girye-i hûnînim ile bahr-ı vücûd
Sararır âhım ile sebze-i sahra-yı adem
51 Öyle dil-tengî-i hestî ile rencûrum kim
Hûn olur nâlelerimden dil-i ferdâ-yı adem
52 Buna tâkat mı gelir yâ buna can mı dayanır
Meğer imdâd ede hestî-dih-i eczâ-yı adem
53 Aferin ey ney-i kilk-i hüner-i Îsî-dem
Eyledin nefha-i i'câz ile ihyâ-yı adem
54 Şu'le-i nefha-i can-sûzum ile lîk yanıp
Olmadan dâğ-ı tenim şem'-i şeb-ârâ-yı adem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

55 Bir gazel söylesen olmaz mı berâ-yı hâtır
Ne kadar sıklet ise nazm-ı mukaffâ-yı adem
56 Hâl-i anber-şikenin fitne-i eczâ-yı adem
Nigeh-i sihr-eserin nâtıka-bahşâ-yı adem
57 Can bulur tarf-ı lisânınla hurûf-ı hestî
Çâk olur nâveg-i gamzenle süveydâ-yı adem
58 Âraz-ı handeye lâ'l-i nemekînin cevher
Cevher-i harfe femin nokta-yı yektâ-yı adem
59 Seni görse dökülürken katarât-ı eşkim
Havf-ı gamzenle olur âbile-i pâ-yı adem
60 Kavs-i ebrûsunu kursa yıkılır tâk-ı felek
Tîr-i müjgânını atsa titirer cây-ı adem
61 Can atardı ademe tîr-i nigâhından ecel
Tîr-i hışmından eğer yanmasa beydâ-yı adem
62 Anlamış nisbetini mihr ü vefâ-yı yâre
Eden oldur dil-i bîçareyi cûyâ-yı adem
63 Âkifâ tarh-ı suver eyledi hîçâhîçe
Var mı hâmem gibi bir hendese-pîrâ-yı adem
64 Ârifân yokluk ile etmede isbât-ı vücûd
Ben ise varlık ile eyledim inşâ-yı adem
65 Yoğu var eylemeğe hayli çalıştım lâkin
Oldu sa'y u talebim hep lev ü levlâ-yı adem
66 Sığmadı çünkü dehân-ı dile nutk-ı hestî
Eyledim hâme-i mu'ciz-demi gûyâ-yı adem
67 Bu kasîde kaleme Kāf-ı fenâdan geldi
Olsa nâmı yakışır beyza-ı ankā-yı adem
68 Kimisi nîstî-yi gamla bekā-cû-yı vücûd
Kimi hestî-yi elemle taleb-efzâ-yı adem
69 Mahv-ı hâk-i reh-i şâhenşeh-i kevneynim ben
Ne tevellâ-yı vücûd u ne teberrâ-yı adem

(s. 6 - 11.)

II

MERSİYE

1 Tıfl-ı nâzenînim unutmam seni
Aylar günler değil geçse de yıllar
Telh-kâm eyledi firâkın beni
Çıkar mı hâtırdan o tatlı diller

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kıyılamaz iken öpmeğe tenin
Şimdi ne haldedir nâzik bedenin
Andıkça gülşende gonce dehenin
Yanıp âhım ile kül olsun güller

Tagayyürler gelip cism-i semîne
Sırma saçlar yayıldı mı cebîne
Döküldü mü siyah ebrû zemine
Dağıldı mı kokladığım sümbüller

Feleğin kînesi yerin buldu mu
Gül yanağın reng-i rûyu soldu mu
Acaba çürüyüp toprak oldu mu
Öpüp okşadığım o pamuk eller

(s. 37.)

* Eş'âr-ı Elhac Âkif Efendi, 1262 H / 1846.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PERTEV PAŞA*

I

GAZEL

1 Ol zâlimin sitemleri hep hâtırımdadır
Zahm-ı dilin elemleri hep hâtırımdadır
2 Her bir şikenci gerden-i câna kemend eder
Zülfün o pîç ü hamları hep hâtırımdadır
3 Ben kanlı yaş dökerken o hem bâde nûş eder
Ol bezmin îyş demleri hep hâtırımdadır
4 Oldu eğerçi vuslata tebdîl iftirak
Hecrin henüz o gamları hep hâtırımdadır
5 Cevr ü cefâsını sayamam yoksa Pertevâ
Ol meh-veşin keremleri hep hâtırımdadır

(s. 24.)

II

GAZEL

1 Sermaye kesb-i feyze cihânın sıkıntısı
Fer verdi kadr-i gevhere kânın sıkıntısı
2 Ah-ı keder ki giryeyi derpey eder becâ
Bârâna dâl dense havânın sıkıntısı
3 Çok ehl-i re'yin ukde-i vuslat büker belin
Hançerde belli bend-i miyânın sıkıntısı
4 Dâim hüner-verânı sıkar pençe-i sitem
Boğmuş gelû-yı kilki benânın sıkıntısı
5 Pertev muzîk-i çillededir menzil-i refâh
Eyler küşâde tîri kemânın sıkıntısı

(s. 119-120.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

Târih-i berâ-yı Tüfenghâne-i âmire

Sâhib-kırân-ı âlem
Şâhinşeh-i yegâne
Mahmud Han-ı a'zâm
İskender-i zamâne

Lutfu sehâba gâlib
Hükmü şahâb-ı sâkıb
Re'yi sihâm-ı sâib
Tevfik-i Hak nişâne

Tab'ında feyzi meknûn
Tecdîd-i resm ü kanun
Zâtında vaz'ı bîçûn
Tavr-ı müceddidâne

Lutfuyla kevn memlû
Ma'mûre-zâr her sû
Ez-cümle oldu dil-cû
Bu nev tüfeng-hâne

Buldu sunûf-ı asker,
Hüsn-i nizâm yekser
Oldu fünûn-ı dîğer
Top u tüfeng ü dâne

İkbâli sermed olsun
Ömrü müebbed olsun
Dâim müeyyed olsun
Bulsun zafer cihâne

Pertev bu tarh-ı bâlâ
Resm ü binâsı vâlâ
Târih-i tâmmı a'lâ
Dil-cû tüfeng-hâne

(s. 34-35.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

Târih-i berâ-yı Feshâne-i âmire

1 Hazret-i Sultan Mahmud'un ulüvv-i himmeti
İntizâm-ı mülk için çok şeyler icâd eyledi
2 Tarz-ı nev fes giydirip lutfen umûm-ı âlemi
Eski derd-i ser olan sıkletten âzâd eyledi
3 Lutf-ı diğer Âsitân'ında fes i'mâl ettirip
İşte bu feshâne-i vâlâyı bünyâd eyledi
5 Sâyesinde çâkeri Pertev mücevher fes giyip
Kendisi ehl-i cihânı serteser şâd eyledi
6 Kudret-i Mahmud Han dünyâyı âbâd eyledi
Nâs yekser fes giyip feshâne inşâd eyledi

(s. 55.)

* Divan-ı Pertev 1249 H. / 1833.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FEHÎM EFENDİ

GAZEL

1 Ale's-sabah cihân halkı kâr ü bâre gider
Belâ-keşân-ı muhabbet de kûy-i yâre gider
2 Kebâbı laht-ı ciğerdir şerâbı hûn-i sirişk
Müretteb işret edenler bizim diyâre gider
3 Humâr-ı bâde-i aşkın çeken siyeh mestân
Hevâ-yı lâ'l-i lebinle kızıl hisâre gider
4 Gider seninle beraber cezâ-yı cins-i amel
Nukûd ü mâlı kıyâs etme mezâre gider
5 Bu dâr içinde Fehîmâ kelâm-ı Hakk'ı diyen
Misâl-i Hazret-i Mansûr pây-i dâre gider

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şairleri, 1969 s. 382.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ABDURRAHMAN SÂMİ PAŞA*

(Fuat Paşa merhûmun vefâtında söylenen tarihtir.)

Ey zâir-i sâhib-nefes
Hubb-ı sivâdan meyli kes
Dünyâda kalmaz hîç kes
Allâh bes bâkî heves

Her ten biter bir derd ile
Geh germ ile geh serd ile
Uğraşmağa her ferd ile
Değmez bu dünyâ-yı ahess

Ben de Fuad-ı asr idim
Fass-ı nigîn-i sadr idim
Nakş-ı hümâyûn-satr idim
Gösterdi çarh rûy-ı abes

Dil-haste oldum bir zaman
Tedrîc ile bitti tuvân
Uçtu nihayet mürg-i cân
Çünkü harâb oldu kafes

Söndü çerağ âkıbet
Zulmette kaldı şeş cihet
Açıldı subh-ı âhiret
Envâr-ı Hakk'dan muktebes

Buldum o dem subhânımı
Arz eyledim isyânımı
Matlûb edip gufrânımı
Rahmetle oldu dâd-res

Yârâb bu abd-i rû-siyâh
Ettimse de yüz bin günâh
Dergâhını kıldım penâh
Afvındır ancak mültemes

Târîhtir ism-i Gafûr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lâbüd eder sırrı zuhûr
Afv olunur her bir kusur
Allâh bes bâkî heves

(s. 79)

II

GAZEL

1 Bu gurbet-gehde dil bir işvekâr ister mi ister ya
Ser-i giysûsuna âyâ karar ister mi ister ya
2 Aceb âzürde olmaz nâliş-i âh u figânımdan
O dil-cû âşık-ı nâlânı zâr ister mi ister ya
3 Gönül bîmâr-ı gamdır bister-i mihnette yasdanmış
Tabîb-i aşka sordum vasl-ı yâr ister mi ister ya
4 Rica ettikçe vasla nâ-müsâid gibidir gördüm
Hele hayretteyim ibrâma âr ister mi ister ya
5 Azîmet-hâhına ruhsat verilmezse eğer Sâmi
Binip rehvâre gizli bir firâr ister mi ister ya

(s. 88-89)

* İnşâ-yı Sâmi, 1290 / 1873.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LESKOFÇALI GALİB*

I

GAZEL

1 Eşkim ki derd-i aşk ile seylân olup gider
Her katre-i kemînesi tûfân olup gider
2 Olmuş karîn-i mihr-i cemâlin ki tâ-be-haşr
Hûrşid ü mâh o şevk ile rahşân olup gider
3 Seyr et o tıfl-ı kebg-hırâm-ı melâhati
Gittikçe hüsnü âfet-i devrân olup gider
4 Çektikçe tîg-i çeşmini uşşâka Cebraîl
Tâ arşa bîm-i cân ile lerzân olup gider
5 Ol kim çerâğ-ı dâğ-ı dilin meş'al eylemez
Zulmet - fezâ-yı haşre hirâsân olup gider
6 Ol çeşm-i terde eşk-i nedâmet ki cûş eder
Seylâbe - rîz-i dûzeh-i isyân olup gider
7 Gâlib dilinde şevk-ı mezâk-ı cihân henüz
Ömrün diyâr-ı merge şitâbân olup gider

(s. 80).

II

GAZEL

1 Tâ hâk-i derin kıble-i hâcât ederiz biz
Arş üzre varıp arz-ı münâcât ederiz biz
2 Tâ cevher-i âyîne-i esrâr-ı bütûnuz
Bin sûret ile vahdeti isbât ederiz biz
3 Lezzet-şiken-i kevser olur câm-ı safâmız
Ma'mûre-i firdevsi harâbât ederiz biz
5 Peykân-ı du'â-yı dil-i endûh-keşânız
Cibrîl-sıfat azm-i semâvât ederiz biz
6 Bâlâ-rev-i aşk-ı samediz arş-ı berîni
Evvel kadem-i himmete mirkât ederiz biz
7 Mişkât-ı ziyâ-pâş-ı tecellâ-yı cemâliz
Yek berk ile tenvîr-i şu'ûnât ederiz biz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8 Gâlib biziz ol şâir-i vahy-âver-i mânâ
Kim şi'r ile îsâr-ı füyûzât ederiz biz

(s. 91-92)

III

GAZEL

1 Cihân Dârü's-selâm olsa gönül bîzârdır sensiz
Hayâl-i hâb u râhat dûş-i fikre bârdır sensiz
2 Değildir rûh-ı Mecnûn geşt eden deşt-i melâmette
Gönül beyhûde mülk-i mihneti devvârdır sensiz
3 N'ola her şûlesi ervâh-ı sûz-ı tâk-ı arş olsa
Felekler cünbüş-i âhımla âteş-zârdır sensiz
4 Kelîmim lîk seyr-i mihr-i rûyundur bana maksûd
Nigâh-ı rağbet etmek nahl-i Tûr'a ârdır sensiz
5 Safâsı neş'e-i aşkımla zâhirdir şu'ûnâtın
Cihân bağ-ı cinân olsa mugaylân-zârdır sensiz
6 Gubâr-ı pây-ı vaslın tûtiyâ-yı çeşm-i âmâl et
Bana her bir müjem bir mîl-i âteş-bârdır sensiz
7 Görünmez sûret-i can olsa çeşm-i Gâlib'e dünya
Dile envâr-ı mir'ât-ı kazâ jengârdır sensiz

(s. 94-95)

IV

GAZEL

1 Ehl-i dil sohbet-i nâ-cins ile şâdân olmaz
Bezm-i cühhâl gibi ârife zindân olmaz
2 Eyle tahsîl-i kemâl etme felekten şekvâ
Müddet-i ömrü gibi âkıle devrân olmaz
3 Sırr-ı takdîr vukû'ât-ı cihândır nazar et
Çeşm-i ibret gibi hiç âdeme mîzân olmaz
4 Mazhar-ı feyz-i ubûdiyyet olandır insan
Yoksa mânâda kişi şekl ile insan olmaz
5 İlm ise maksad eğer ârif-i nefs ol Gâlib
Kendini bilmeyen âdem gibi nâdân olmaz

(s. 97-98)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

GAZEL

1 Tehâlif-gûne evzâ'-ı perişân nâ-becâdır hep
Serapâ olsa da ihsan ehibbâya cefâdır hep
2 Hüner her âdemin ahlâkını idrâktir yoksa
Tabîat hükmüne karşı ta'arruz nâ-sezâdır hep
3 Îlâ gayri'n-nihâye nokta taksîm etse de yârân
Bu efkâr emr-i cismiyyette zihnîdir hebâdır hep
4 Tabi'î ömr ile mahlûktur ma'dûm olur âlem
Nihâyet cümle mahlûkātın ahvâli fenâdır hep
5 Abes sanma cihânı hâzır ol bezm-i mükâfâta
Abes zanneylemek tekvîn-i Hallâk'ı hatâdır hep
6 Eder her şahsı Hak rûhundan ilhâmât ile âgâh
Bu yolda vâdi-yi inkâra gitmek nâ-revâdır hep
7 Bilinmez akl ile maksûd-ı Hâlık emr-i hilkatten
Peyam-berler tarîk-i ihtidâda reh-nümâdır hep
8 Belâ-yı mahz ise kıl ayn-ı rahmet mevti dünyâda
Hayâtın gördüğü zevk u sefâ derd ü belâdır hep
9 Cihanda arz-ı ilm etmez hakîme kesret-i â'dâd
Bu endîşe hisâb-ı kudret-i Rabb-ı Hüdâ'dır hep
10 Mekân-ı kâinâta dâimâ mahsûs olur eb'âd
Vücûd-ı mâsivânın hâ'rici sırr-ı hafâdır hep
11 Beşer ikbâl ile ef'âle Gâlib olsa da ekser
Hakîkatte yine cârî olan hükm-i kazâdır hep

(s. 63-64)

VI

GAZEL

1 Olmasın mı derd-i dilden cân-ı şeydâ muztarib
Lerzişimden unsur-ı âlem serâpâ muztarib
2 Öyle me'yûsum ki kılmaz haşre dek sûret-kabul
Olsa ger bir zerre ye'simle heyulâ muztarib
3 Derd-i hecriyle o giryân-ı belâyim kim olur
Düşse katre eşk-i çeşmim heft deryâ muztarib

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Hâkim ammâ lerze-nâk-i hayretim tâ şöyle kim
Iztırâbımdan olur arş-ı muallâ muztarib
5 Bezm-i ye'simden dil-i âmâl-i âlem bî-huzûr
Dest-i hayret-perverimden câm-ı sahbâ muztarib
6 Âlem-i ulvîye arz et kabz-ı tîg-i gamzesin
Tâ hayâtından ola Hızr u Mesîhâ muztarib
7 Fârig̃-i havf u recâyım Gâlib ammâ kim yine
Iztırab etsem olur dünya vü ukbâ muztarib

(s. 64-65)

VII

GAZEL

1 Sîne pür-zahm-ı havâdis cân-ı şeydâ bî-haber
Ten harab-âbâd Eyyûb-i şekibâ bî-haber
2 Dil eder bir tavr ile mi'râc- kurb-ı vasla kim
Cân hayrân sâkinân-ı arş-ı â'lâ bî-haber
3 Hayret-ender-hayreti gör bezm-gâh-ı Tûr'da
Nur âlem serteser mest-i tecellâ bî-haber
4 Neş'e-mend etmiş bizi bir vechile feyyâz-ı aşk
Kim kazâ nâ-âşinâ takdir hâlâ bî-haber
5 Râz-ı hâmûşî-yi la'lin kimden öğrensin gönül
Şâhid-i i'câz nâ-mahrem Mesîhâ bî-haber
6 Feyz-i evsâfınla doldu sîne sad efsûs kim
Hâme gâfil Gâlib-i sermest-i sevdâ bî-haber

(s. 72-73)

VIII

GAZEL

1 Sûret-i sırr-ı heyûla muhtelif eczâsı bir
Cünbüş-i nûr-ı tecellâ muhtelif mecrâsı bir
2 Âlem-i vahdette yeksândır meâl-i küfr ü dîn
Zâhir-i ahkâm-ı esmâ' muhtelif mânâsı bir
3 Âlemin Mâbûd'a bulmaz itikadı iftirâk
Güft ü gû-yı lâ ve illâ muhtelif mânâsı bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Sırr-ı insandır sevâd-ı nüsha-i kübrâyı gör
Şekl-i elfâzı serâpâ muhtelif mânâsı bir
5 Her tabiat bezm-i vahdetten alır bir gûne feyz
Neş'e-i câm-ı musaffâ muhtelif sahbâsı bir
6 Hikmet-i Hakk'dır zuhûr-ı her dü-âlemden murâd
Reng-i gûnâgûn-ı eşyâ muhtelif mebnâsı bir
7 Her nigehden dehre Gâlib seyr-i cânândır garaz
Âh vaz'-ı cân-ı şeydâ muhtelif sevdâsı bir

(s. 86-87)

IX

GAZEL

1 Verdi ol rütbe cünûn halka belâ-yı iflâs
Oldu gûyâ ki cünûn dârü'ş-şifâ-yı iflâs
2 Eyledi âlemi dil-sîr-i nevâl-i idbâr
Bârek-Allâh zihi berg ü nevâ-yı iflâs
3 Oldu mânâ-yı müsâvât-ı umûmî zâhir
Şimdi şâhân ile birdir gurebâ-yı iflâs
4 Öyle bir dâ-i udâl oldu perişânî-yi hâl
Kaldı tedbîrde âciz hükemâ-yı iflâs
5 Böyle kalırsa eder sâmia'-ı dehri şikest
Gulgule-bahş-ı felek bang-ı derâ-yı iflâs
6 N'ola âlemde tehî-kîse isen ey Gâlib
Geldi ihvân ile hep tab'a gınâ-yı iflâs

(s. 98-99)

X

GAZEL

1 Şîme-i âlemde insâf u mürüvvet kalmamış
İnhirâf etmiş tabîat istikâmet kalmamış
2 Sûret-i ihsânı nez' etmiş heyûlâdan Hüdâ
Nüsha-i elfâzda mâni-yi himmet kalmamış
3 Akl-ı evvel masdar-ı cehl ü inâd olmuş meğer
Mebde'-i feyyâzda feyz-i letâfet kalmamış
4 Eylemiş te'sîsü'l-eşkâl-i neşâtı çâk çarh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Târumâr olmuş devâir şekl ü sûret kalmamış
5 Şûre-zâr etmiş cihânı şûle-i nâr-ı nifâk
Gülşen-i ülfette âsâr-ı tarâvet kalmamış
6 Devlet-i dünyâdan a'lâ eylemiş Hak himmetin
Hamdülillâh çarh-ı hemvâra minnet kalmamış
7 Bir aceb devrindeyiz Gâlib ki bezm-i âlemin
Bâdesinde rûh yok câmında safvet kalmamış

(s. 102)

XI

GAZEL

1 Hitâb-ı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim
Cevâb-ı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim
2 Meâli hikmet-i sırr-ı vedûddur yek-ser
Kitâb-ı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim
3 Hurûf-ı dâğ-ı muhabbet dilimde kaldı nihân
Hisâb-ı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim
4 Ne bîm-i dûzaha benzer ne hevl-i câna firâk
Azâb-ı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim
5 Firâk-ı yâr ile Gâlib misâl-i Mecnûn'um
Ikab-ı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim

(s. 119)

XII

GAZEL

1 Ezel bezminde en evvel mey-i sahbâyı ben gördüm
İçerdi dest-i sâkîden dil-i şeydâyı ben gördüm
2 Tecellî dehre dâim berk urup gayb u şuhûd üzre
Gehi imhâ gehi isbât eder eşyâyı ben gördüm
3 Mu'arrâdır zemîn ü âsumânı şekl ü eşyâdan
Hıreddir pây-tâ-ser âlem-i mânâyı ben gördüm
4 Olup her katresi sûret-nümâ-yı âlem-i eflâk
Hemîşe merkezinde devr eder deryâyı ben gördüm
5 Vücudu vâye-mend-i nûr olup feyz-i tecerrüdden
Sipihr-i çârüm üzre zikr eder İsâ'yı ben gördüm
6 Düşünce şûle-i berk-i tecellâ nahl-i Tûr üzre
Yıkıldı hayretinden mest olup Musa'yı ben gördüm

(s. 118)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII

Hüdâ me'yûs kılma gönlümü ikbâl-i milletten
Haberdâr eyle Rahman ismini ahvâl-i milletten
Olup mecrûh peykân-ı kazâdan tâir-i devlet
Demâdem hûn akar çeşmim gibi şehbâl-i milletten

(s. 146)

XIV

Şâh-ı aşkım ben beyâbân-ı cünûndur milketim
Târûmârî-yi hıreddir intizâm-ı devletim

(s. 149)

* Divan, 1335 / 1919.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HERSEKLİ ARİF HİKMET*

I

MANZÛME

1 Fürûg-ı sâgarı âyine-i âlem-nümâ buldum
Cihanda kûşe-i meyhâneyi cây-ı safâ buldum
2 Cihan gerçi tecellî-gâh-ı takdîrâttır ammâ
Harâbât âleminde başka bir feyz-i Hüdâ buldum
3 Berîdir çirk-i teşvîşât u şirk-i hod-nümâyîden
Melâmet ehlini âzâde-i zerk ü riyâ buldum
4 İbâdetle diler kim Cenneti teshîr ede zâhid
Anınçün zümre-i zühhâdı ben ehl-i sivâ buldum
5 Belâ-yı akl ile âzürde-i çûn ü çirâ olmaz
Cünûn erbâbını âlemde bî-havf u recâ buldum
6 Araştırdım hezarân kerre tab'-ı ehl-i dünyâyı
Hele yârân ile hûbânı gayet bî-vefâ buldum
7 Yazıklar kim cihân olmuş firîb-âlûd-ı ârâyiş
Ricâlin hâlini hem şîve-i tavr-ı nisâ buldum
8 Sevâd-ı mâsivâ vicdânın etmiş hırs ile telvîs
Tama'kârân-ı mâl u câhı hemçün hunfesâ buldum
9 Edânîye temellük âriyet bir ömr için değmez
Bu sûretle ta'ayyüş fikrini pek nâ-becâ buldum
10 Değildir âlem-i âzâdegî hengâme-i âlem
Cihânda herkesi bir gûne derde mübtelâ buldum
11 Sorarsan neydiğün kayd-ı ta'assub müddaî benden
Muhakkak bilmiş ol kim mâhasalsız müddeâ buldum
12 Dilersen anlamak ger hâsıl-ı mânâ-yı edyânı
Anı ben mâverâ-yı derk-i erbâb-ı nühâ buldum
13 Şuûnât-ı tabîatta bidâyet yok nihayet yok
Vukûât-ı zamânı bir müselsel mâcerâ buldum
14 Nücûm ehli ne bilsin cilve-i ahkâm-ı eflâkı
Hesâbâtın anın ezcümle-i sehv ü hatâ buldum
15 Tabîbin aczini gördüm ilâc-ı derd-i sevdâdan
Belâ-yı aşka düştüm renciş-i gamdan devâ buldum
16 Nice dikkatler ettim bulmadım âsâr-ı ümrânî
Ne buldumsa cihânda bî-esâs u bî-bekâ buldum

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

17 Tasavvur eyledim ahvâlini çok kerre dünyânın
Nihâyet sûret-i dâ-mâ-keder huz-mâ-safâ buldum
18 Nedir cürm-i fazîlet kim anın erbâbını Yârâb
Perîşan-hâl ü mahzûn u hakîr ü bî-nevâ buldum
19 Ne gaflettir İlâhî kendini derk edemez insan
Hakîkat âleminden bî-haber ser-der-hevâ buldum
20 Tabîat sevk eder hükm-i siyâset men' ü zecr eyler
Musîbettir şu hilkat kim belâ-ender-belâ buldum
21 Değildir ihtiyarî fi'linin mecbûrudur herkes
Cihâne ta'n eden eşhâsı bî-fehm ü zekâ buldum
22 Suûd etsen de ser-tâk-ı revâk-ı Arş-ı âlâya
Sakın zannetme kim dest-i meşiyyetten rehâ buldum
23 Eğer maksûd ise Hikmet nizâm-ı âlem-i dünya
Buna kâfi vü kâfil Şer'-i pâk-i Mustafâ buldum.

(s. 98-100.)

II

GAZEL

1 Dâr-ı cihân ki dâire-i inkılâbdır
Elbette hâli ehl-i gurûrun harâbdır
2 Bilmez gumûm-ı meşgale-i mâsivâ nedir
Dil kim rahîk-i vahdet ile neş'e-yâbdır
3 Sunmaz elin nevâle-i elvân-ı âleme
Rindân-ı aşka laht-ı ciğer kim kebâbdır
4 Gaflette ârzû-yı husûl-ı murâd eder
Hâl-i cihâniyân heves-i hord u hâbdır
5 Pîş-i nigâh-ı ehl-i hakikatte âlemin
Her zerre-i zuhûru mükemmel kitâbdır
6 Eczâ-yı hâdisâtı mı çarh etti bî-karâr
Sath-ı zemîn medâr-ı iyâb u zihâbdır
7 Hikmet nizâm-ı âlem-i kevn ü fesâdı hep
İhlâl eden müdâhenedir irtikâbdır

(s. 157-158)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

GAZEL

1 Kibâra ehl-i emel intisâbsız yaşamaz
Nasıl yaşarsa yaşar irtikâbsız yaşamaz
2 Yaşar gider mi sanırsın bu tarz ile âlem
Cihân-ı kevn ü fesâd inkılâbsız yaşamaz
3 Tasavvur-ı beşer eyler mezâhibi îcâb
Zevi'l-ukûl olan elbet zehâbsız yaşamaz
4 Hayat beste değil mi idâd-ı enfâsa
Kişi bu dâd u sitedde hisâbsız yaşamaz
5 Lecâc u gayz u ta'assubla canlanır zâhid
Misâl-i mâr-ı siyeh pîç ü tâbsız yaşamaz
6 Safâ-yı ruh bulanlar piyâleden Hikmet
Ölür bu bezm-i fenâda şarâbsız yaşamaz

(s. 187-188.)

IV

GAZEL

1 Ne mümkün sedd ü bend-i gerdiş-i hamyâze-i devlet
Harâb-ı fitne-i iflâs iken dervâze-i devlet
2 Kalemdir safha-pîra-yı kitâb-ı intizâm ammâ
Reh-i şemşîrdir zîynet-dih-i şîrâze-i devlet
3 Adâlettir arûs-ı mülke revnak-bahş-ı âsâyiş
Bu sûretle bulur nûr-ı cemâli gāze-i devlet
4 Usûl-i devri gör dem-beste-i âlâm-ı şekvâdır
Nagam-perdâz-ı şehnâz-ı bülend-âvâze-i devlet
5 Nevâ-yı inbisât-ı kâm vermez hayli demlerdir
Makāmât-âşinâ-yı âleme âgāze-i devlet
6 Nevâl-i hûn-ı mazlûmân simât-ârâ-yı rif'attir
Buyursun gürisne-çeşmân-ı câh-ı tâze-i devlet
7 Bahâ-yı kâle-i nev-nakş-ı isti'dâdı görsünler
Geçerse dest-i fikr-i Hikmet'e endâze-i devlet

(s. 144-145.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

GAZEL

1 Zannetme kim hevâdan olur nâlekâr mevc
Râz-ı hurûş-ı aşkı eder âşikâr mevc
2 Deryâ-dilân-ı himmete kâr eylemez gumûm
Vermez mizâc-ı bahre tegayyür hezâr mevc
3 Fehm et ulüvv-i kadrini ehl-i mekânetin
Yüzler sürer sevâhile bî-ihtiyâr mevc
4 Dilden gider mi şûriş-i sevdâ ki rûzgâr
Tâ ermeyince gâyete bulmaz karâr mevc
5 Kesret kemâl-i vahdete nisbetle böyledir
Görmez misin ki yemmde olur bî-şümâr mevc
6 Ahkâm-ı irtibâtını gör nûr u zulmetin
Vermiş şuûn-ı kudrete leyl ü nehâr mevc
7 Âsâr-ı tab'-ı Hikmet'i seyr eyleyen sanır
Bahr-ı hünerden oldu leâli-nisâr mevc

(s. 147-148)

VI

GAZEL

1 İntişâr-ı feyzdir nûr-ı tecellâdan murâd
İktibâs-ı şûledir şem'-i şeb-ârâdan murâd
2 İttihâd-ı hüsn ü aşkı dehre izhâr etmedir
Sâha-i tekvînde vaz'-ı merâyâdan murâd
3 Nüsha-i imkâna baksan şerh eder esrârını
Cem'-i âsâr-ı muhabbettir bu eczâdan murâd
4 Hep ledünniyyât-ı Hak bir noktadan taksim olur
Merkez-i tahkîkdir sırr-ı süveydâdan murâd
5 Feyz-i tecrîd ile tekrîm-i Hüdâ'dır var ise
Nefh-i Rûhu'l-Kuds ü mîlâd-ı Mesîhâ'dan murâd
6 Âşinâ-yı kulzüm-i irfân olan idrâk eder
Gevher-i yek-dânedir bu heft deryâdan murâd
7 Anladım Hikmet tecellâ-yı cemâl-i yârdan
Kim safâ-yı aşkdır dünya vü ukbâdan murâd

(s. 151-152)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

GAZEL

1 Kaldı sevdâ-yı cemâl-i yar ile dil nâ-bedîd
Bahr-i bî-pâyâna dûş oldum ki sâhil nâ-bedîd
2 Bu ne şûrişdir ki Yârâb maktel-i âşûb-ı dost
Garka-i hûn-ı şehîdân oldu kātil nâ-bedîd
3 Öyle bir giryân-ı râh-ı aşk u sevdâyım kalır
Her kemîne katre-i eşkimde menzil nâ-bedîd
4 Ben o vâdîlerde ser-gerdân-ı hicrânım ki âh
Râh nâbûd u hıred fersûd u mahmil nâ-bedîd
5 Hikmetâ hemhâl-i Yâkub-ı melâmettir gönül
Olalı çeşmimden ol Yûsuf-şemâil nâ-bedîd

(s. 154)

VIII

GAZEL

1 Sırr-ı şuhûd nûr-ı tecellâda saklıdır
Asl-ı suver vücûd-ı heyûlâda saklıdır
2 Bil şîve-i tekābülü vahdet-şinâs isen
Hak cilve-i tezâd ü tevellâda saklıdır
3 Hükm-i sahîh zâhir olur ihtilâfdan
Varsa sevâb kesret-i ârâda saklıdır
4 Âlem muhabbet olmasa olmazdı pâyidâr
Aşk ü vefâ tabîat-ı eşyâda saklıdır
5 Sevdâdadır neşîmen-i ârâmı gönlümün
Gûyâ ki Kays dâmen-i Leylâ'da saklıdır
6 Hikmet safâ-yı hâtırı dünyâda görmedim
Varsa huzûr-ı âlem-i uhrâda saklıdır

(s. 175)

IX

GAZEL

1 Hayâl-i câh ü ikbâlin hevâdan farkı var yoktur
Neşâtı varsa sükr-i ibtilâdan farkı var yoktur

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 Cihân-ı vahdetin esrârın idrâk etmeyen gafil
Sanır kim ibtidânın intihâdan farkı var yoktur
3 Vücûdu olsa da ma'dûmdur eşya hakîkatde
Nukûş-ı sîmyânın mâsivâdan farkı var yoktur
4 Meâl-i asl u fer'î in'ikâs-ı zıll eder izhâr
Demek kâbil midir nûrun ziyâdan farkı var yoktur
5 Tama'-kârâna sorma imtiyâz-ı hakk u butlânı
Gedâlarca Hüdâ'nın kethüdâdan farkı var yoktur
6 Mürüvvet ehline ibzâl-i ihsan etmedir yoksa
Atâ-yı nâ-sezâvârın hatâdan farkı var yoktur
7 Bakılsa adl-i mutlak hükmünü icrâ eder her an
Vukûâtın hemen rûz-ı cezâdan farkı var yoktur
8 Gumûm-âlûd-ı hüsrân etti dehri şîven-î iflâs
Cihânın şimdi bir mâtem-serâdan farkı var yoktur
9 Der-i erbâb-ı câha arz-ı hâcat etmenin Hikmet
Dehân-ı ejdehâya ilticâdan farkı var yoktur

(s. 174-175)

X

GAZEL

1 İçeriz bâdeyi yâr aşkına biz ser-hûşuz
Neş'e-i aşkı bilir rind-i mükemmel-hûşuz
2 Reşk olunmaz mı bu şeb kim o perî-tal'at ile
Sîne-ber-sîne vü leb-ber-leb ü hem-âgûşuz
3 Yanarız şûle-i ruhsârına pervâne gibi
Keşf-i râz eylemeyiz kimselere hâmûşuz
4 Hüsn ü güftârına meftûn olalı cân ü gönül
Mahz-ı hayret kesilip aşk ile çeşm ü gûşuz
5 Sen de sermest-i harab eyle çekinme sâkî
Biz ezelden beri mahmûr-ı elem-medhûşuz
6 Atlas-ı nüh feleğe hande-künânız Hikmet
Suretâ gerçi ki ayyâş-ı nemed-berdûşuz

(s. 185)

XI

GAZEL

1 Bahr ü berden gevher-i yek-dâne-i dildir garaz
Bilmeyenler zanneder deryâ vü sâhildir garaz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 Sırr-ı insâniyyeti fehm eyle kim ey bî-haber
Sanma hilkatden fakat şekl ü şemâildir garaz
3 Ehl-i aşka sıklet-i candır kuvâ-yı unsurî
Mahv ü sûzan olmadan def'-i gavâildir garaz
4 İltizâm-ı nâle-i cânkâh ü sûz-ı âhdan
Bâr-gâh-ı kurba tezyîd-i vesâildir garaz
5 Perde-i nâmûsu sad-çâk ettiğim sanma abes
Çehre-i maksûd-ı dilden ref'-i hâildir garaz
6 Hikmetâ bu geşt-i deşt-i aşk u sevdâdan meğer
Kûy-ı vasl-ı yâra hep tayy-ı menâzildir garaz

(s. 192-193)

XII

GAZEL

1 Yazık ümmü'l-kitâb-ı aşk için tefsîr yoktur yok
Tesellî-bahş-ı ehl-i hall olur ta'bir yoktur yok
2 Zaman bir ân-ı mümteddir ki geçmez bir geçen ânı
Tecelli-hâne-i tekvide tekrir yoktur yok
3 Değildir intihâda zevk ü lezzet ibtidâdandır
Civanlık âlemin yâd etmeyen bir pîr yoktur yok
4 Bütün ef'âlin ilcââtı istîdâda tâbidir
Bilinse sırr-ı hilkat kimsede taksîr yoktur yok
5 Cihâna ol kadar çökmüş ki Hikmet sıklet-i iflâs
O kâbus-ı belâyı def' için tedbîr yoktur yok

(s. 197)

XIII

NAMIK KEMAL BEY, HALET BEY, KÂZIM PAŞA İLE MÜŞTEREK

1 Kâzım Âleme erbâb-ı aşkın i'tibârın görmedik
Kemal Câh ile ehl-i kemâlin iştihârın görmedik
2 Kemal İktibâs-ı pertev etmiştir çerağ-ı Tûr'dan
Halet Yandı dil mahvoldu hâlâ bir şerârın görmedik
3 Halet Tâ ezelden teşne-leb sahrâ-neverd-i mihnetiz
Hikmet Biz bu vâdi-yi cünûnun cûybârın görmedik
4 Hikmet Ser-te-ser âlem diyâr-ı merke pûyandır henüz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kemal Sarsar-ı ömr-i şitâbânın gubârın görmedik
5 Kemal Biz humâr-âlûd-ı ye'siz telhî-yi eyyâmdan
Kâzım Bezm-i imkânın şarâb-ı hoş-güvârın görmedik
6 Kâzım Biz neler gördük geçirdik bender-i âmâlde
Hikmet Arz-ı kâlâ-yı kemâlin bir medârın görmedik
7 Hikmet Ehl-i nahvet irtifa'-ı câha mağrûr olmasın
Halet Kasr-ı ikbâlin cihânda pâyidârın görmedik
8 Halet Neş'e-i bezm-i cemâle âferin sad âferin
Kemal Bâde-nûş-ı aşkının asla humârın görmedik
9 Kemal Her hevâ-yı mihnetin gördük hitâm u gâyetin
Kâzım Bahr-ı bî-pâyân-ı hicrânın kenârın görmedik
10 Kâzım Lutfu var olsun hadeng-i gamze-i câdûsunun
Halet Dâğlardan başka dilde yâdigârın görmedik
11 Halet Nâleye pervâne nâ-mahrem hevâya andelib
Hikmet Mübtelâ-yı derd-i aşkın gam-güsârın görmedik
12 Hikmet Câm-ı feyz olmuş meğer işkeste-i seng-i cefâ
Kâzım Bâde-i bezm-i visâlin neş'edârın görmedik
13 Kâzım Yana yana kıldılar pervâne-veş mahv-ı vücûd
Kemal Küştegân-ı aşkının hâk-i mezârın görmedik
14 Kemal Fülk-i dil kaldı esîr-i çâr-ı mevc-i ıztırab
Halet Biz bu dehrin bir müsaid rûzigârın görmedik
15 Halet Lâ-mekân-ı seyr-i tecrîddir gamınla her biri
Kâzım Sâlikân-ı hayretin dâr u diyârın görmedik
16 Kâzım Mâni-yi tedbîrdir dünyâda teşvîş ü nifâk
Hikmet İttihâd-ı re'y ü efkârın karârın görmedik
17 Hikmet Bulmadı feyz-i tarâvet gonce-i maksûdumuz
Kemal Biz bu bâğ-ı mihnetin bir nev-bahârın görmedik
18 Kemal Mürg-i dil can attı dâm-ı zülfüne amma yine
Halet İltifât-ı gamze-i hâtır-şikârın görmedik
19 Halet Bi-revâc olsa n'ola âlî-meta'-ı ma'rifet
Hikmet Âlemin irfana vâkıf bir kibârın görmedik
20 Hikmet Ermedi dest-i irâdet dâmen-i irşâdına
Kâzım Ah kim deşt-i hakikat şehsüvârın görmedik
21 Kâzım Şâir-i Hikmet-şinâsân-ı cihandan Kâzımâ
Kâzım Nâmık u Hâlet gibi şöhret-şiârın görmedik

(s. 203-205)

* Divan, 1334 / 1918.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YENİŞEHİRLİ AVNÎ BEY*

I

GAZEL

1 Hûn-ı ciğer olsak da kef-i câna dökülsek
Sonra kadem-i hazret-i cânâna dökülsek
2 Seylâbe-i tûfan-ı kazâ vü kader olsak
Ateş-kede-i pür-tef-i hicrâna dökülsek
3 Âteş kesilir dürr-i semîn ceyb-i sadefte
Bu tâb-ı ciğer-sûz ile ummâna dökülsek
4 Sahbâ-yı hurûşan gibi mînâ-yı felekten
Tâ hâric-i humhâne-yi imkâna dökülsek
5 Avnî biziz ol şu'le-i seyyâle-i dil kim
Volkâna döner ravza-i Rıdvân'a dökülsek

(s. 153)

II

GAZEL

1 Sanman bizi kim dehre ku'ûd etmeğe geldik
Biz târem-i mânâya su'ûd etmeğe geldik
2 Bir şu'le-i dîdârın olup gark-ı fürûğu
Pervâne gibi mahv-ı vücûd etmeğe geldik
3 Ma'lûm ola tâ izzet-i lâhût-ı muhabbet
Biz bir sanem-i hüsne sücûd etmeğe geldik
4 Kâşâne-i gaybın hucûb-ı sâfiyesinden
Âyînemizi vakf-ı şühûd etmeğe geldik
5 Avnî bu figanlarla gülistân-ı vücûda
Bülbülleri mahcûb-ı sürûd etmeğe geldik

(s. 160-161)

III

GAZEL

1 Mecnûn gibi ya âkıl-i ferzâne-mizâc ol
Yâ zât-ı Felâtun gibi dîvâne-mizâc ol

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 Bülbül gibi her goncaya dîvâne-ser olma
Bir şu'leye can vermede pervâne-mizâc ol
3 Hem mahrem-i esrâr-ı harîm-i dil-i Cibrîl
Hem gamze-i cânân gibi bîgâne-mizâc ol
4 Mir'ât-ı nukûş-ı hikem et câm-ı zamîrin
Her rengi kabûl etmede peymâne-mizâc ol
5 Bir nakş ile tasvîr-i hayâl eyleme Avnî
Her sûrete bağlanmada büthâne-mizâc ol

(s. 193)

IV

GAZEL

1 Genc-i dilimi mülk-i Süleyman'a değişmem
Vîrânemi ma'mûre-i Rıdvân'a değişmem
2 Bir sâgara almam şu dokuz câm-ı sipihri
Ben gerdiş-i peymâneyi devrâna değişmem
3 Bir kerre o İsî-dem ile hem-dem olaydım
Yek-lâhza mülâkatımı bin câna değişmem
4 Ol şûh-tenin sunduğu zehr-âb-ı itâbın
Bir katresini çeşme-i hayvâna değişmem
5 Avnî benim ol Enverî-yi Rûm ki hâlâ
Bir beytimi bin kişver-i İran'a değişmem

(s. 212)

V

GAZEL

1 Yâre fâş et râzını amma zebânın duymasın
Güft ü gû-yı vuslatı rûh-i revânın duymasın
2 Şöyle bî-hûş ol kemâl-i mestî-yi vuslatla kim
Yâr âgûşunda yatsın cism ü cânın duymasın
3 Öyle mest ol yâd-ı yâr ile dem-i uhrâda kim
Darb-ı tîg-i merki cism-i nâtüvânın duymasın
4 Küşte-i aşk ol velîkin öyle bî-rûh olma kim
Zevk-i pâbûs-ı nigârı üstühânın duymasın
5 Reng ü bûdan telh ü şîrinden olup âsûde-his
Avniyâ bir bâde nûş et kim dehânın duymasın

(s. 231)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

GAZEL

1 Dildâre değil bir dil-i şeydâ mütehayyir
Envâr-ı tecellâsına Mûsâ mütehayyir
2 Görse o bütü deyr-i şuhûd içre olurdu
Tasvîr-i kilîsâ gibi Îsâ mütehayyir
3 Kimden sorayım hâlet-i dîdârını yârin
Dil mahv-ı nazar çeşm-i temâşâ mütehayyir
4 Bir nakşa esîriz ki temâşâ-yı ruhundan
Âyîne-i lâhût serâpâ mütehayyir
5 Dil tâlib-i efzûn-ı derd ü gam-ı cânân
Tertîb-i tedâvîde etibbâ mütehayyir
6 Mahşerde bakıp çeşmine ol mest-i itâbın
Hâşâ ola Allahu Taâlâ mütehayyir
7 Mahşerde bakıp bir bana bir sûret-i yâre
Avnî ola Mecnûn ile Leylâ mütehayyir

(s. 63)

VII

GAZEL

1 Bu cûş u hurûşu nereden âb da bilmez
Bu devr-i garîbâneyi dôlâb da bilmez
2 Ebrû-yı işâretle bilinmez yola girdik
Bu kıble-i mestûreyi mihrâb da bilmez
3 Tanbûr gibi boş yere âh eyleriz amma
Bu nağme nedendir reg ü mızrâb da bilmez
4 Dil âciz olur bilmeden esrâr-ı vücûdu
Bu âyînenin sırrını sîmâb da bilmez
5 Agyâr ne bilsin benim ahvâlimi Avnî
Râz-ı dil-i mahzûnumu ahbâb da bilmez

(s. 129)

VIII

Rubai

Mecnûn ki lâilâheillâ der idi
Teklîf-i şuûr eyleseler lâ der idi
Ol mertebe meşgûl idi Leylâ ile kim
Mevlâ denecek mahalde Leylâ der idi

(s. 326)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

Çünkü sen âyîne-i kevne tecellâ eyledin
Öz cemâlin çeşm-i âşıktan temâşâ eyledin
Mânâ-yı lâhûtu nâsûtta izhâr için
Âdeme sûret verip ta'lîm-i esmâ' eyledin

(I, s. 1)

X

Sanma ehliyyette yâ fazl iktisâb etmektedir
Ma'rifet bir bâba ancak intisâb etmektedir
Ma'rifetle hâki iksîr eylemek san'at değil
Ma'rifet eczâ-yı iksîri türâb etmektedir

(s. 54)

XI

Vaktiyle hâke basmayan ashâb-ı devletin
Şimdi izâm-ı dest ü seri hâk-i râhtır

(I, s. 194)

XII

Kimse idrâk etmedi mânâsını dâvâmızın
Biz dahi hayrânıyız dâvâ-yı bî-mânâmızın

(s. 164)

XIII

Biz harâb olduksa da enkâzımızdan kâr edip
Kârgâh-ı köhne-i dünyâyı ta'mir ettiler

(s. 48)

XIV

Gel ser-i kabrimde dur bir lâhza ey sîmin-beden
Nûrdan bir serv dikmişler kıyas etsin gören

(s. 227)

XV

Şâhım tiyatro-hâne-i âlemde hâlimiz
Îrâs-ı hayret eyleyecek bir dramdır

(I, s. 191)

XVI

Avnî nice ibrâz-ı kemâl eylesin âdem
Bir yerde ki hak söyleyeni dâra çekerler

(s. 343)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII

Kâfir olayım korkar isem tîğ-i kazâdan
Ey reh-güzer-i yâr eğer medfenim olsan
Ey yâr-ı cefa-cû bu kadar cevr edemezdin
Ahvâlime rahm eyler idin düşmenim olsan

(s. 169)

XVIII

Kibriyâ aşkına ey muğbeçegân mey getirin
Vermeyin fâsıla bir lâhza peyâpey getirin

(s. 172)

XIX

Dünyaya eğer vakt-i cehâlette geleydin
Tâat-kede-yi hüsn-i ilâhî sen olurdun

(s. 158)

XX

Meyhaneye biz mest-i şarab olmağa geldik
Evvel yıkılıp sonra türâb olmağa geldik

(s. 153)

XXI

Bir sûz ile âh eyle ki eflâk tutuşsun
Âb âteşe dönsün küre-yi hâk tutuşsun
Bir mey içirin zâhide kim tâb u tefinden
Destâr-ı şerîfindeki misvâk tutuşsun

(s. 225)

XXII

Doymadım gitti mey ü mahbûba bu meyhânede
Bir gözüm sâkîde kaldı bir gözüm peymânede

(s. 265)

XXIII

Rûz-ı mahşerde sorarlarsa nemiz var diyecek
Biz bu dünyada günah etmedik insancasına

(s. 261)

XXIV

Der-i pür-rahmet-i Yezdân-ı bî-enbâzdan gayri
Görülmüş şey değildir adl ü istiklâl bir yerde
Ehibbâ şîve-yi yağmâda mebhût eyler â'dâyı
Hüdâ göstermesin âsâr-ı izmihlâl bir yerde

(s. 286)

* Mehmed Çavuşoğlu, Yenişehirli Avni Bey Divanı, 1962 - 1963, Mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, Tez nr. 586 (2 cilt).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

OSMAN ŞEMS*

I

GAZEL

1 Benim şu derdli gönlüm çok belâdan arta kalmıştır
Ki çok ankā-yı Kāf-ı ibtilâdan arta kalmıştır
2 Aceb bir üstühândır üstühân-ı cism-i bîmârım
Ki çok ankā-yı Kāf-ı ibtilâdan arta kalmıştır
3 Litâm-ı lezzet-i keçkûl-i dünyaya tama' kılma
Nice deryûze-ger pây-ı gedâdan arta kalmıştır
4 Murassa' tâc-ı şâhî olsa da ger ser-fürû etme
Mezellet hâki içre bir kafadan arta kalmıştır
5 Değil feyz-i cedîd ol mey ki içtik aşk deyrinde
Bize ol cür'a mestân-ı Hudâ'dan arta kalmıştır
6 Aceb kârbân-serâdır külbe-i ahzân-ı dehr ey Şems
Nice bin âdem-i hikmet-nümâdan arta kalmıştır.

II

GAZEL

1 Derdimiz dildâra söylenmiş devâ söylenmemiş
Mâcerâ söylenmiş ama müddeâ söylenmemiş
2 Âlem olmuş mübtelâsı söylenilmiş nâm-ı aşk
N'olduğu mâhiyy-i aşkın mutlaka söylenmemiş
3 Dâstânı-ı aşk ile dolmuş kitâb-ı mümkinât
Ben gibi bir âşık-ı pür-ibtilâ söylenmemiş
4 Ben dedim şem'-i şebistânın lisânından onu
Kalmış ise aşk-ı Hakk'da câ-be-câ söylenmemiş
5 Vasfolunmuş zâhidin takvâ vü fakr ü fâkası
Söylenilmiş bûriyâsı bu riyâ söylenmemiş
6 Geçtiği Şems'in denilmiş atlas-ı eflâkten
Kûhl-i ayn-ı rü'yet olmuş tûtiyâ söylenmemiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

GAZEL

1 Görünür tâbiş-i dîdâr gönülden gönüle
Berk urur pertev-i envâr gönülden gönüle
2 Mütekâbil iki mir'ât-ı musaffâya adîl
Aks eder hâlet-i ahyâr gönülden gönüle
3 Zâkiri vâsıl eder Hazret-i mezkûre tamam
Nûr-ı bâlâ-rev-i ezkâr gönülden gönüle
4 Devr-i sahbâ vü surâhi vü piyâle gibidir
Dökülür neş'e-i esrâr gönülden gönüle
5 Dem-i âheng-i ney-i şâh ile Mansûr'a dönüp
Rabt olur sohbet-i ebrâr gönülden gönüle
6 Tarz u etvâr-ı hamûşânede bî-savt u hurûf
Mahvolur ma'ni-yi güftâr gönülden gönüle
7 Yeter ey Şems yeter lâf ile keşf-i esrâr
Keşfolur kim gire esrâr gönülden gönüle

IV

GAZEL

1 Lâmekân ehliyiz âlemde mekân istemeyiz
Bî-nişânlıkta nişân olsa da şân istemeyiz
2 Erdik ol âleme ki anda ne subh u ne mesâ
Erdik ol devre ki devrinde zamân istemeyiz
3 Bî-ser ü pâ ederiz tayy-i menâzil ile seyr
Kat'-ı râh eylemeğe pây-ı revân istemeyiz
4 Kenz-i mahfîyi nihân-hâne-i dilde bulalı
Biz olup râz-ı nihân râz-ı nihân istemeyiz
5 Ol hıyâbân-ı mugaylân-ı gamız himmetimiz
Sayd-ı matlûba yeter şîr-i jiyân istemeyiz
6 Biz o bahriz ki felekler bize emvâc-ı habâb
Ebedî sâhil-i sırr-ı cereyân istemeyiz
7 Hâk-i ten arz-ı mukaddes vü gönül beyt-i Hudâ
Eyledik Hakk'da fenâ ruh-ı revân istemeyiz
8 Bî-zebân nakş ederiz levh-i dile ilm-i ledün
Elde bir kilk-i hoş-âyende-zebân istemeyiz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9 Ser-füru' eyledi çok kavs-ı kazâ kaddimize
Hasm-ı nefse yetişir tîr ü kemân istemeyiz
10 Bülbül-i nağme-serâyız o gülistâna ki Şems
Mebhas-ı gonce-i vahdette zebân istemeyiz

V

GAZEL

1 Tenvir-i gam-ı aşk ile dîvâne gelenler
El bağlayarak durdu bu dîvâne gelenler
2 Bu dâr-ı şifâ içre devâ bulmadı gitti
Devr eyleyerek derd ile devrâne gelenler
3 Bu meykedenin bulmadılar neş'e meyinde
Gül-câm-ı lebin nûş ile mestâne gelenler
4 Mûrâne yatur mühr-be-leb hâk-i siyehde
Hükm etmeğe şu mülk-i Süleymân'e gelenler
5 Kor cân u cihânı seni evvel görüşünde
Ey dost kaşın tîgine kurbâne gelenler
6 Meyhâne-i aşkım ki bana hûn-ı ciğerle
Mey gibi serâser boyanur kane gelenler
7 İrfan meyin içmek için encümeninden
Aşk ile dilin döndüre biryâne gelenler
8 Mescid gibi mescûd-ı melâik olayım der
Dil beytin edüp âleme büt-hâne gelenler
9 Mihr olsa da görmez gözü merdân-ı Hudâ'yı
İllâ bu fenâ mülkine merdâne gelenler
10 Ey Şems bu kesrette bulur vahdet-i aşkı
Nefsin koyup ikrâr ile meydâne gelenler

VI

GAZEL

(Der-hengâm-ı vefat-ı kerime gufte)

1 Gülistan seyrin ettim gördüm ol gül-nesteren gitmiş
Olup bülbül gibi hâmuş leb-i gonce-dehen gitmiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 Düşüp sünbül gibi zülf-i hamı hâk-i siyâh içre
Kenâr-ı cûyda seyrân eden serv-i semen gitmiş
3 Giyip ol gül-beden bu rûzigârın dest-i cevrinden
Hezârân dâğ-ı hûnîn ile lâle-pîrehen gitmiş
4 Değil sekrân-ı sahbâ-yı ecel ol nergis-i bîmar
Olup sermest-i câm-ı bâde-i hubbü'l-vatan gitmiş
5 Bürünmüş nûr-ı beyzâya çıkıp meh hâleden gûyâ
Soyunmuş câme-i rengîni giymiş bir kefen gitmiş
6 Akıp hûn-âb-ı eşk-i lu'le-i müjgânı ol servin
Mezârında bitirmiş lâle vü nergis çemen gitmiş
7 Edip azm-i riyâz-ı cennet ey Şems ol melek-sîmâ
Firâkıyle bana dehri edip beytü'l-hazen gitmiş

VII

HÛ

1 Gel gülşen-i Tevhîd'e şu bülbül gibi yâhû
Nâlân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû
Gözyaşı ile gülbün-i aşka verelim sû
Giryân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

5 Mânend-i sabâ nefha edip nefha-i Rahmân
Olsun çemen-i dilde maarif gülü handân
Bağ-ı melekûta açılıp etmeğe seyrân
Perrân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

9 Dergâh-ı ilâhîde olup bende-i fermân
Meydân-ı muhabbette edip zikr ile cevlân
Cezbeyle sema' eyleyelim vecd ile devrân
Gerdân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

13 Emri tutalım eyleyelim terk-i menâhî
Çıksın feleğe nefsimizin dûde-i ahî
Tennûr-ı gönülde tutuşup aşk-ı ilâhî
Sûzan olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

17 Aşk ile yanıp yanmayalım nâr-ı cahîme
Mevt ermeden evvel gidelim dâr-ı naîme

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Beyt-i Hak olan zâviye-i kalb-i selîme
Mihmân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

Bildik ki bekā yok bize bu dâr-ı fenâda
Ahvâl-i bekāyı görelim râh-ı Hüdâ'da
Bildirmeyelim kimseye esrârı kabâda
Pinhân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

Dilden çıkarıp meşgale-i hubb-ı sivâyı
Can gözlerin açıp görelim fevk-i ulâyı
Her yüzde temâşâ ederek vech-i Hüdâ'yı
Hayrân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

Envâr-ı tecellîde olup mahv ü perîşân
Fânî olalım Tûr-ı tecellâ gibi yeksân
Hum-hâne-i Veysî'den içip bâde-i irfân
Sekrân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

Bul Şems gibi aşk-ı Muhammed'le delîli
Bil âteş ile sırr-ı gülistân-ı Halîl'i
Mûsa gibi seyr etmeğe envâr-ı celîli
Pûyân olup Allah diyelim Hû diyelim Hû

VIII

Sorarsan ehl-i dünyâya nedir dünyâyı bilmezler
Sanup ukbâyı dünyâ nitekim ukbâyı bilmezler
Görürler âlemi rüyâ gibi rüyâyı bilmezler
Olurlar tâlib-i Mevlâ görüp Mevlâ'yı bilmezler
Cihan-ârâ cihân içindedir ârâyı bilmezler
Şu mâhiler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler

Kimisi hâle dem-beste oluptur kimisi kāle
Arar fakr ü fenâ içre bürünmüş köhne bir şâle
Erişmiş kayd u ıtlâka misâl-i mâh-der-hâle
Düşüp halk-ı cihân ez-pây-tâ-ser bir aceb hâle
Cihân-ârâ cihân içindedir ârâyı bilmezler
Şu mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kimisi nefy ü isbât ile meşgûl oldu tenbîhe
Kimi tecrîd edip Tûr-ı tekellümden iner tîhe
Kimi tefrît edip üftâdedir vâdi-yi teşbîhe
Kimi takyîd etmiştir edip ifrât tenzîhe
Cihân-ârâ cihân içindedir ârâyı bilmezler
Şu mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler

Muhakkak etmeyenler reh-nümâ bir merd-i âgâhı
Çerağ-ı dide-i cân etmeyenler derd ile âhı
Münevver görmeyenler âlem-i zulmât-ı cânkâhı
Bi-hakkı câh-ı sultân-ı sarây-ı «lî maa'llâhi»[1]
Cihân-ârâ cihân içindedir ârâyı bilmezler
Şu mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler

Girüp şâm u seher manend-i Şems âlemde devrâne
Vücûdun etmeyen şem'-i cemâl-i aşka pervâne
Geçip kayd-ı sivâdan olmayanlar akla bîgâne
Düşüp zencîr-i aşka durmayan divâna dîvâne
Cihân-ârâ cihân içindedir ârâyı bilmezler
Şu mâhîler ki derya içredir deryâyı bilmezler

1 «Allah ile beraber olmak».

* Osman Şems'in şiirleri, yazma Divan'ının fotokopisinden alınmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMED HAYREDDİN İRFAN PAŞA

GAZEL

1 Ol dem ki bezme sâki-yi meh-veş zuhûr eder
Rindânı hem-terâne-i âheng-i sûr eder
2 Dîdârı çeşme bezl-i atâyâ-yı nûr eder
Güftârı tab'a bahşiş-i kand-i sürûr eder
3 İlhâma mazhar olsa gerektir zamânede
Her kim ki hall ü akd-i mehâm-ı umûr eder
4 Fasl-ı bahâr ü gül gibidir ömr-i nâzenîn
İfâ-yı hazza sa'y olunurken mürûr eder
5 İrfan gönülde hâhiş-i vuslat füzûn olur
Hat kim izâr-ı yârı çerâ-gâh-ı mûr eder

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şairleri, 1969, s. 720.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEYYİD AHMED ARİF HİKMET*

I

GAZEL

1 Gubâr-ı hâksâr-ı reh-güzâr ol
Taalluk-beste-i dâmân-ı yâr ol
2 Tutuşsun hânümân-ı çarh-ı gaddâr
Şerer-efşân-ı âh-ı şu'le-bâr ol
3 Bu şeb aklım dağıttın âh ey zülf
Ser-i hâkimde kandil-i mezâr ol
4 Sabah-ı haşre dek ey şu'le-i âh
Ser-i hâkimde kandil-i mezâr ol
5 Akıp ey eşk-i hasret cûybâr ol
Açıl ey dâğ-ı firkat lâle-zâr ol
6 Görüp mir'ât-ı cûda aksin ey âh
Misâl-i âşıkān hayret-şiâr ol
7 Gül-i sad-berg-i rûy-i yâre Hikmet
Nidâ-yı nazm ile her-dem hezâr ol

II

GAZEL

1 Tûtî kafes-nişîn-i felâket değil midir
Hıfz-ı lisan medâr-ı selâmet değil midir
2 Dil dest-i gamda olsa da pergâr-ı inkılâb
Devr-i firâkın âhırı vuslat değil midir
3 Mecbûr eden mezâlime erkân-ı devleti
İsraf-ı bî-lüzûm-ı sefâhet değil midir
4 Mest olsa bezm-i işvede çeşmin aceb değil
O lâ'l-i leb piyâle-i işret değil midir
5 Çeşm-i zevi'l-basâire her seng-i makbere
Mir'ât-ı sâf-ı çehre-i ibret değil midir
6 Âyîne-i felekte bu eşkâl-i hâdisât
Enzâr-ı halka bâis-i hayret değil midir
7 Hikmet bu kârhânede sermâye-i gınâ
Kenz-i bilâ-nefâd-ı kanâat değil midir

* İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şairleri, 1969, s. 645.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEYİD MUSTAFA İZZET

GAZEL

1 Bezm-i vahdetten cüdâ bir nây bir ben bir gönül
Fâni-yi bâkî-nümâ bir nây bir ben bir gönül
2 Hayretinden geh güler geh ağlar inler dembedem
Bül'aceb dîvânehâ bir nây bir ben bir gönül
3 Cism-i zârı hemçü nâl ü haste-hâl ü bî-mecâl
Hasbıhâl-i her belâ bir nây bir ben bir gönül
4 Kendi söyler kendi dinler kimse bilmez hâlini
Ehl-i aşka kîmyâ bir nây bir ben bir gönül
5 Kâr-ı nâtık abd-i âbık zâık-ı iksîr-i Hak
Sana benzer İzzetâ bir nây bir ben bir gönül

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şâirleri, 1969, s. 762.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

OSMAN NEVRES

GAZEL

1 Takarrür eyleyeli ezberimde hubb-ı vatan
Birinci mes'eledir defterimde hubb-ı vatan
2 Coşar deniz gibi çeşmim telâtum ettikçe
Dilimde gayret-i millet serimde hubb-ı vatan
3 Takallübât-ı felekle halel-pezîr olmaz
Elest mâyesidir gevherimde hubb-ı vatan
4 Haram olur bana mey âb-ı kevser olsa dahi
Temessül eylese sâgarımda hubb-ı vatan
5 Cihâna bakmam eğer cennet olsa Nevres
Telâtum etmese çeşm-i terimde hubb-ı vatan

(Divan, 1257/1841 - 42, s. 114.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LEBİB EFENDİ*

I

GAZEL

1 Tîrinin peykânın alma sîne-i uryândan
Bir o kaldı ettiğin in'âmdan ihsândan
2 Baştan ayağa kadar endâmına âyineyim
Sensin ey meh-rû görünen çeşmime her yândan
3 Neylesin dil-hastegân-ı aşka baksın da tabîb
Fark müşkildir o gûne derdleri dermândan
4 Çok temâşâ eyledim seyrân-geh-i uşşâkda
Görmedim asla mürüvvet görmüşü hûbândan
5 Hiç değil çâk-i girîban etmeğe hâzırlanır
Bâzı kerre âşıkın el çekse de dâmândan
6 Yâr pinhân olsa gönlünde aceb olmaz Lebîb
Bilmiyor musun perîler gizlenir insândan

(s. 878)

II

BİR MANZÛMENİN BAZI EBYÂTI

1 Yer bulmaz idim yağmağa bârân oluversem
Gökler yıkılırdı meh-i tâbân oluversem
2 Derd olsam eğer kimse devâmı bulamazdı
Bir derdli bulunmaz idi dermân oluversem
3 Mâhîleri mâr olur idi ben deniz olsam
Toprak kesilirdi suyu ummân oluversem
4 Mısr olur isem Nîl-i mübârek akamazdı
Göz sürmeyi görmezdi Sıfahân oluversem
5 Bağ olsam eğer meyveye hasret olur âlem
Bir sebze yetişmez idi bostân oluversem
6 Her koklayanın burnu düşer nefret ederdi
Gülzâr-ı cihânda gül-i reyhân oluversem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7 Her tâze firâr eyler idi Kartal'a doğru
Mahbûb sevip mâil-i hûbân oluversem
8 Derhal kıyâmet kopar âlem yıkılırdı
Şeddâd'ın eğer yaptığı bünyân oluversem
9 Vîrân olurdu Yemen iklîmi Lebîbâ
Hâkinde biten kahveye fincân oluversem

(s. 879)

* İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şâirleri, 1969).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NEVRES-İ CEDİD*

GAZEL

I

1 Devr-i lâ'linde baş eğmem bâde-i gül-fâma ben
Sâye-i pîr-i muganda minnet etmem câma ben
2 Anber-i zülfün getirdi başıma sevdâları
Yoksa nerden dûş olurdum bu hayâl-i hâma ben
3 Hâlini gördüm esir oldum kemend-i zülfüne
Dâne için kendimi saldım düşürdüm dâma ben
4 Ne firâka tâb eder ne vasla tâkat-mend olur
Şaşmışım bilmem ne yapsam bu dil-i nâ-kâma ben
5 Olmadım hâlî nigîn-âsâ hırâş-ı sîneden
Bir dem ol günden ki düştüm ârzû-yı nâma ben
6 Halk ile lâzımdır oldukça mümâşât eylemek
Ger bana uymazsa eyyâm uyarım eyyâma ben
7 Geh esîr-i gurbet eyler geh enîs-i gam beni
Neyleyim bilmem ne etsem baht-ı nâ-fercâma ben
8 Kûy-ı gurbette ne bir bildik ne bir gam-hâr var
Kim götürsün ger yazarsam yâre bilmem nâme ben
9 Eylerim Dârü's-selâm'ı kendime beytü'l-hazen
Hasret-i hâl-i siyâhınla gidersem Şâm'a ben
10 Nevres'i etmez senin şîrin kelâmın telh-kâm
Sen heman eyle tekellüm râzıyım düşnâma ben

(s. 69)

II

GAZEL

1 Her sînede her dîdede ey aşk eserin var
Kim der sana yoktur yeri her yerde yerin var
2 Ettiklerinin hangi birin nakledeyim ben
Ey aşk senin âh denilmez nelerin var
3 Ettin yine âmâde cünûn leşkerin ey aşk
Var ise bu şeb kişver-i kalbe seferin var

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Âvâre-dil oldumsa hayâlinle aceb mi
Âvâre benim gibi nice derbederin var
5 Kangı gönül eyler sana isnâd-ı tegāfül
Her gûne perîşâni-yi dilden haberin var
6 Her şîvene bin âşık-ı sevdâ-zede meftûn
Yârab ne musîbet ne belâ şîvelerin var
7 Hasreyleme üftâdeliği Nevres'e ey aşk
K'andan dahi âvâre-ter üftâdelerin var

(s. 71)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

• Abdülbâki Gölpınarlı (Divan Şiiri — XIXyy., 1955, s. 69-71.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MUSTAFA İSMET*

I

GAZEL

Hilâli bedr eden Hâlik yine bedri hilâl eyler
Bu kudret var iken anda dilerse mâhı sâl eyler
Cihânın varına mağrûr olup yoklukta gam çekme
Gedâyı şâh eder şâhı bir anda pâymâl eyler
Kanaat eyle aldanma sakın emvâl-i dünyâya
Ki Karun olsa da âdem yine terk-i menâl eyler
Muhabbet ehli ol âlem muhabbetle kurulmuştur
Bu bahsi bilmeyen câhil ne der de kıyl ü kāl eyler
Değil nâmerde hattâ merde muhtâc eyleme Rabbim
Kapında dâima İsmet bu yolda arz-ı hâl eyler

II

Saçın büklümleri gönül bağıdır
O ceylân bakışın akıl dağıdır
Hep ovalar yeşillere büründü
Servi gibi salınmanın çağıdır

Hâlim yaman oldu seni göreli
Yürek yanık ciğerciğim bereli
Sevgin can yurduna girdi gireli
Gözden akıttığım kan ırmağıdır

Bağrıma od düştü aşk ocağından
Bir yerlere gitmem yar bucağından
Bülbül yâd olmasın gül kucağından
Ayrılık acısı keskin ağıdır

Eşin görülmemiş insan oğlunda
Koçlar kurban olsun kuzum yolunda
And içsem yalan mı a güzel bunda
Sana melek demek sözün sağıdır

* İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şâirleri, 1969, s. 727).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HÂLET

GAZEL

1 Aklı nâçâr eylemiş âlemde imkân gösteren
Der-peyi düşvâr kılmış kârı âsân gösteren
2 Bin avârız eylemiş â'yânı ayn-ı kâinat
Tende sırr-ı gevher-i ervâhı pinhân gösteren
3 Herkesi hâlince etmiş mübtelâ-yı dil-hırâş
Eyledi pür-hâr nahlin verdi handân gösteren
4 Nef'i her eşyâyı ezdâd ile tebyîn etmeğe
Dâ' îcâd eyledi bin türlü dermân gösteren
5 Sabr u sâmân eylemiş ihsan Hâlet dillere
Ol büt-i sabr-efgeni tannâz ü fettân gösteren

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şâirleri, 1969, s. 514.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KÂZIM PAŞA*

I

GAZEL

1 Güzeller serv-kāmetler gelir mest ü harâb oynar
Kıyâmetler kopar mutlak yerinden nüh kıbâb oynar
2 Ne Şemsü'l-Hak - nazarsın cezbe-i aşkınla Mevlânâ
Semâ' ile felekler çarh urur meh âfitâb oynar
3 Çıkarlar baş açık hurşîd-veş canlar temâşâya
Hücûm-ı âhdan gâhî ki vechinde nikāb oynar
4 Dü çeşm-i gamze-kârın fitne-sâz oldukça şevkinden
Kazâ cellâdının destinde tîg-i şu'le-tâb oynar
5 Ne hoşdur kûşe-i meyhâneler kim fart-ı şâdîden
Çıkıp meydâna anda Hüsrev ü Efrâsiyâb oynar
6 Ümîd-i sûd kılma kim metâ'-ı dehrden gāfil
Bu bâzâr-ı fenânın râyici pek bî-hisâb oynar
7 Derûn-ı sînesinde cânı titrer rind-i mahmûrun
Surâhîlerde kim mey çalkanıp Kâzım habâb oynar

(Divan-ı Kâzım Paşa, 1328/1912 - 1913, s. 80.)

II

GAZEL

1 İntizâr âşık-ı nâ-kâmına firkat gibidir
Merd-i me'yûsa tesellî de şemâtet gibidir
2 Mütekebbirlere kibr etme tasadduk sayılır
Zâlime cevr ü ezâ kılma ibâdet gibidir
3 Çeşm-i im'an ile baksan işine dünyânın
İstikāmet şu asırlarda ihânet gibidir
4 Oldu mu'tâd-ı dürûg ol kadar ebnâ-yı zaman
Doğru söz söylemek izhâr-ı kabâhat gibidir
5 Kerem-i nâ-be-mahal cûddan olmaz ma'dûd
Zemm ü medh olmada tebzîr denâet gibidir
6 Görünür haddi tecâvüz eden emrin zıddı
Fart-ı tevkîr ü tekâpû da hakāret gibidir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7 Halkı te'vîle alıştırdı usûl-i tahlîf
Şimdi her vâv-ı kasem sirkate âlet gibidir
8 Geçtik ihsânlarından küberâ-yı asrın
Bir mazarratları değmezse inâyet gibidir
9 Kâzım âlemde fıransızcayı ta'lîm etmek
Nazar-ı kadr-i ekâbirde diyânet gibidir

(s. 818)

III

GAZEL

1 Kurulsun konferanslar mecma'-i bîdâd lâzımsa
Siyâset ehli dolsun âleme cellâd lâzımsa
2 Etibbâ-yı umûrun elverir dârû-yı tedbîri
Mizâc-ı sıhhat ü âsâyişi ifsâd lâzımsa
3 Hıred-mendân-ı asrın cümlesi sâhib-kifâyettir
Fünûn-ı cinneti ta'lîm için üstâd lâzımsa
4 Yine bir meclis-i millet teşekkül etsin İslâm'a
Eğer âzâdelik nâmında istibdâd lâzımsa
5 Haleb andaysa arşın bundadır azmeyleme Şâm'a
Hülâgû'larla tahrîb etmeğe Bağdâd lâzımsa
6 Ricâl-i devletin erbâb-ı zühd ü iffetin göster
Cihânda bâğ-ı çennet yapmağa Şeddâd lâzımsa
7 Tevâzün hâsıl etmez masrafa kat'-ı maâşâtın
Aransın vâridâtın sirkati îrâd lâzımsa
8 Temâşâ eyle matbûâtımızda imtiyâz ehlin
Delîl-i kavm olan efrâda istîdâd lâzımsa
9 Fedâ-yı cân-ı şîrin etmeğe ben hâzırım Kâzım
Bu kasr-ı bî-sütûn - bünyâda bir Ferhâd lâzımsa

(s. 814)

IV

KIT'A

Padişahım nazar et haline askerlerinin
Sevb-i sad-pâre ile sekmede keklik gibidir
Ne itâatte tekâsül ne maâş ü tâyin
Serteser cümlesi efrâd-ı melâik gibidir

(s. 814)

II, III, IV : İbnülemin Mahmud Kemal İnal
(Son Asır Türk Şâirleri, 1969.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YUSUF KENAN*

ŞARKI

Sislendi hâva tarf-ı çemenzârı nem aldı
Bülbül yuvadan uçtu gülistânı gam aldı
Bağlar bozulup bezm-i vefâ şekline girdi
Gülzâr-ı muhabbette yine şenlik azaldı

Bir gün seni elbette eder vâsıl-ı cânân
Bu âh-ı sehergâh ile bu hâl-i perişân
Bak bülbüle sabreyle gönül eyleme efgân
Hengâm-ı güle nûş-ı müle şunda ne kaldı

Hayrette benim sûzişime âteş-i sûzân
Tûfân-ı kazâ cûşiş-i çeşmânıma hayrân
Cânımdan usandırdı beni nâz-ı tabîbân
Bîçâre gönül bister-i mihnette bunaldı

ŞARKI

Ol kaşı keman cevr ü cefâ yayını kurdu
Tîr-i nigehi mürg-i dil-i zârımı urdu
Peykân-ı gamı geçti ciğer-gâhıma durdu
Âşıklığımı nâlelerim halka duyurdu
Sultân-ı kader neyleyeyim böyle buyurdu

Mehcûr olalı ol gül-i nâdide-edâdan
Kurtulmadı bîçâre gönül hâr-ı cefâdan
Feryâdımın aksi geliyor semt-i semâdan
Âşıklığımı nâlelerim halka duyurdu
Sultân-ı kader neyleyeyim böyle buyurdu

Müjgân oku sînemde edip kârını icrâ
Hûn-ı ciğere çeşm-i teri eyledi mecrâ
Yârin işitip güldüğüne ağlamam ammâ
Âşıklığımı nâlelerim halka duyurdu
Sultân-ı kader neyleyeyim böyle buyurdu.

* İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şâirleri, 1969, s. 899-870.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEHÇET EFENDİ

MÜSTEZAD

Rûhu bırakıp terk-i diyâr etmeğe gelmez
Bir hânede meskûn
Bir vartaya düştük ki firâr etmeğe gelmez
Tâ vaktine merhûn
Erkâm biter safha-i eyyâm yetişmez
Cebr ile bulunmaz
Çektiklerimi add ü şumâr etmeğe gelmez
Milyon ve tirilyon
Ta'mir edemez rahne-i bünyâd-ı derûnu
Arşimed-i mimâr
Pehnâsını tahdîd ü güzâr etmeğe gelmez
Cümle heye'iyyûn
Devr ü küreviyyetle tahaddüb ile meşgûl
Zîr ü bem ü bâlâ
Âsâyiş ile lâhza karar etmeğe gelmez
Gerdûn dediğin dûn
Behçet ne aceb kayda düşürmüş seni gaflet
Aklın mı perîşan
Akvâline ef'âlin ayâr etmeğe gelmez
Hep cümlesi vârûn

(Tasvir-i efkâr, nr. 216, 24 Safer 1281/
29 Haziran 1864.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HOCA TAHSİN EFENDİ

HEY'ET-İ KÂİNATA DAİR

1 Rûy-i mir'âtü'l-avâlimdir bu resm-i dil-nişîn
Sûret-i zîbâ-yı masnû'ât-ı hayrü'l-hâlıkîn
2 Târem-i mînâda hoş elvân-ı gûnâgûn ile
Zeyn olunmuştur mesâbîhü's-semâ li'n-nâzırîn
3 İrtifâ-ı kadr-i ecrâm-ı felek hakkında hem
Nâzil olmuştur nice âyât-ı Kur'ân-ı mübîn
4 Sûre-i ve'ş-Şemsi ve' n-Necm'inde bâ vâv-ı kasem
Anların hakkıyçün etmiş Hak kelâmında yemin
5 Hayret-efzâ-yı ukul-i ehl-i fikrettir nücûm
Habbezâ sun'-ı bedi'ü'-l-hey'edir rif'at-rehîn
6 Eşref-i cümle ma'âriftir bu fenn mevzû'-veş
İlm-i hey'et üzre mevkûf ekser-i ahkâm-ı din
7 Mihr-i hikmet lem'a-rîz-i kişver-i ervâhtır
Feyz-i nûruyla bulur neşv ü nemâ akl-ı fatîn
8 Bâ-cenâh-ı ilm-i hey'et dembedem olmak muhâl
Evc-i idrâk-i kemâl-i kudret-i Hakk'a karîn
9 İşte bir âyîne-i hey'et-nümâ kim vechinin
Encümünden münteşirdir pertev-i ilmü'l-yakîn
10 Matla'-ı tâbendedir çeşm-i hakayık-bîndir
Ahter-i pervîn-sıfat her noktası dürr-i semîn
11 Burc-ı âlî-yi sipihr-i irtikâya neyl için
İnkısâmâtı medâric hatları habl-i metîn
12 Âlemin ahvâl-i icmâliyyesin idrâk için
Şekli görmek bin kitâbın okumaktan bihterîn
13 Mündericdir levha-ı mersûmemizde hâsılı
Zübde-i irsâd u tedkîkât-ı ayn-ı dûrbîn
14 Âcizâne etti Tahsin i'tinâ ikmâline
Rehber-i tevfik-i Mevlâ sa'yine oldu mu'în
15 Kevkeb-i târîhi mısbâh-ı sipihr-i şeklidir
Resm-i sath-ı kubbe-i Zâtü'l-burûc oldu güzîn
16 Muhtasarca şerhini dinle ne hayret-bahşdır
Ol kitâb-ı sun'-ı Mevlâ-yı avâlim-âferin
17 Bu mecerrede muhât olmuş nücûm-ı bî-şumâr
Bir mükemmel şemsdir her kevkeb-i çarh-ı berîn
18 Kehkeşân-ı hırmen-i kevn içre encüm dânedir
Âni teşkil eylemiştir bu hubûb-ı gevherîn

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

19 Her güneş havlinde devreyler nice seyyâreler
Neşr-i nûr u nâr eder her hâver-i merkez-nişîn
20 Şems mensûbât ile bu kehkeşânda katredir
Âlem-i şemsin içinde zerredir cirm-i zemîn
21 Cümle seyyârât-ı âlem arz gibi meskûndur
Biz gibi sükkânı erzâk u ni'amla kâm-bîn
22 Âlet-i tahlil-i eşya gösterir erkânını
Keşf olunmuştur kevâkibde ne unsurdur mekîn
23 Mâverâ-yı kehkeşânda çeşm-i nezzârat ile
Ettiler ta'yîn dört beş bin sehâbı râsıdîn
24 Her mecerre nice milyon âfitâbı müştemil
Her güneş kendi tevâbi'yle felekte sâbihîn
25 Şekl-i mecmû'-ı avâlim bir küredir kim anın
Merkezi her yerde vâki' sath-ı hâvîden emîn
26 Bir tasavvur kıl ne ifrât-ı cesâmettir o kim
Cisminin her cevher-i ferdi ola tôp-ı zerîn
27 Fart-ı umk u vüs'at-ı ecrâmdan agreb bu kim
Bunca âlem gösterir bir katre suda hurde-bîn
28 Anların ömr-i kasîrinde sevâni sâldır
Lâhzadır ömr-i medîd-i necme nisbetle sinîn
29 Hep müberhendir hesâb u hendeseyle naklimiz
İşte tefsîr-i sahîh-i kavl-i Rabbü'l-âlemîn

(Esâs-ı İlm-i Hey'et, 1311/1893-1894, s. 24-27.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ISPARTALI SEYRANÎ

Vak'a-i Hayriyye Destanı

Bir dâsitan nakl edeyim bu sene
Dehr-i dûn içinde ola hikâyet
Döndü lâtif devrân her ehl-i dine
Hak ganî Mevlâ'dan lutf u inâyet

Niyâzı kurarım ulu Sübhân'a
İnşallah eriştik bir hûb zamana
Habîb'in ümmeti ehl-i îmâna
Hak Taâlâ verir tâb u letâfet

Hazır olsun pîrler her civarlardan
Evliyâ enbiyâ Çeharyârlardan
Şehr-i İslambol'un kem nazarlardan
Saklasın hatadan Mevlâ her saat

Ok(u)yalım ismini ulu Ma'bud'un
Sâdık müminlere verir maksûdun
Gönlü keder görmez Sultan Mahmud'un
Mezîd etsin ömrün Cenâb-ı Hazret

Burc u âsümânın bu mihr ü mâhı
Bu rûy-i zemînin hem şehinşâhı
Ümmet-i Resûl'ün devlet-penâhı
Duâlar edelim ol ehl-i cennet

Dem-be-dem vird eder ulu Mevlâ'sın
Gâzi Sultan Mahmud okur esmâsın
Şeb içre vahdette gördük safâsın
Güzel mâlûm etti Kur'an kerâmet

Gelelim bir gûne kelâma tekrar
Pâdişaha âsi oldu bazılar
Yeniçer(i) Ağasın çağırdı Hünkâr
Pend verdi gûşuna etti itâat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şâha mûti olur mâh-ı mehrûlar
İnanmadı yeniçeri bed-hûlar
İndirelim tahttan dedi adûlar
Hak Taâlâ vermez anlara nusret

Şehr-i İslambol'a düştü vâveylâ
Münâdîler bir bir eyledi nidâ
Başladı müminler etmeğe duâ
Sultan Mahmud için çekeriz gayret

Lânet olsun düşmanların canına
Doldular cümlesi Et Meydanı'na
Anların da şeytan girdi kanına
Tâife-i yeniçeri melâmet

Sultan Mahmud Hakk'a eyledi kıyâm
Hünkârın indinde hem sadrâzâm
Buldu fetvâsını ol Şeyhü'l-islâm
Böyle kuvvet buldu Bâb-ı Şerîat

Biraz yeniçeri âsi oldular
Necib Efendi'nin malın buldular
Varıp Et Meydanı içre doldular
Bulsun belâsını olan hiyânet

Ehl-i din bend oldu Sultan Mahmud'a
Dedi can verelim din(-i) Muhammed'e
Cümleten vardılar Sultanahmed'e
Açıldı Sancak-ı Şerîf şerâfet

Yeniçeri dedi sancak bizimdir
Dediler ezelden elhak bizimdir
Söylediler kadîm Ocak bizimdir
Yandılar nârına olan muhannet

Pâdişah ulemâ fudelâ bile
Ser-asker Hüseyin Paşa da güle
Boğaz'dan Mehemmed Paşa da gele
Hem birlik oldular şerîf cemaat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yeniçeri her illete erdiler
Âl(-i) Osman askerin cem'in gördüler
Havfeyleyip kışlalara girdiler
Dediler nedir bu bize alâmet

Topçulara Hünkâr dedi gel beri
Topçu başı vardı öptü hem yeri
Dedi ateşleyin cümle topları
Başladılar birden vermeğe şiddet

Yeniçeri benlik tuttu içerden
Bir vâveylâ çıkar oldu her yerden
Anlar belâsını buldular birden
Geldi başlarına türlü felâket

Şâd oldu ol demde Gâzi Mahmud Han
Allah Allah dedi hep ehl-i îman
Topçu kumbaracı saçtılar sûzan
Yeniçeri buldu ol dem nedâmet

Yeniçeri derdi el'aman solduk
Ettiğimiz başa gelince bulduk
Pâdişahım sana biz âsi olduk
Koptu başımıza yevm-i kıyâmet

Padişaha yardım eyledi Sübhân
Melekler bu işe oldular hayrân
Deryânın yüzünü bürüdü al kan
Âsi olan nâr-ı cahîmde vahdet

Âl(-i) Osman askeri din yolunda pâk
Adû olanları ettiler sad-çâk
Şâha kem bakanlar oldular helâk
Ettiler buldular bunca ukûbet

Yeniçeri nâmı bî-karar oldu
Dahi kışlaları târümâr oldu
Yeniçerilere inkisâr oldu
Bulamaz adûlar bir dahi şöhret

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yeniçer(i)ye sebeb oldu bu azâb
Erenlerde olmaz kıyâmet bî-tâb
Bazı tekkeler de olundu harâb
Kusuru şeyhlerin çektiği sıklet

Rabbanî yüzünden cihan ola nûr
Hak Taâlâ ede âlemi mamûr
Muhammed yoluna asker-i Mansûr
Oluruz dediler yetmiş üç millet

On sekiz bin âlem Subhan'a bağlı
İns ü cin cümleten Kur'an'a bağlı
Yedi kral Âl-i Osman'a bağlı
Çâr kûşe hem yedi iklim vilâyet

Mevlâ'dan atâlar Sultan Mahmud'a
Hayrandır semâlar Sultan Mahmud'a
Dualar senâlar Sultan Mahmud'a
Verildi ervâhta tâc-ı saadet

Şen etsin gönlünü Bârî Taâlâ
Taht-ı gülşen olsun gonce-i rânâ
Nüfûzu kimyadır hükmünü icrâ
Görünsün cihanda adl u adâlet

Nûr yağsın semâdan diyâr-ı dehre
Yürüsün adâlet iklim ü şehre
Bin iki yüz kırk bir senesi içre
Cedîd nizâm verdi şâhımız devlet

Seyranî göründü bu seyrânımız
Hiç keder görmesin Mahmud Han'ımız
Enbiyâ evliyâ Hak Sübhân'ımız
Şehâdet eylesün cümleye himmet

M. Fuad Köprülü (Türk Saz Şâirleri, Ankara 1964, s. 592-596.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEYRANÎ*

I

Eski libas gibi âşıkın gönlü
Söküldükten sonra dikilmez imiş
Güzel sever isen gerdanı benli
Her güzelin kahrı çekilmez imiş

Bülbül daldan dala yapıyor sekiş
O sebepten gülle ediyor çekiş
Aşkın iğnesiyle dikilen dikiş
Kıyâmete kadar sökülmez imiş

Sevdiğim değildin böylece ezel
Aşkımın bağına düşürdün gazel
İbrişimden nâzik sandığım güzel
Meğer pûlat gibi bükülmez imiş

Seyranî'nin gözü gamla yaş imiş
Aşk u sevdâ cümle derde baş imiş
Ben bağrımı toprak sandım taş imiş
Meğer taşa tohum ekilmez imiş

(s. 558)

II

Aşkın arısına düşürme telâş
İster isen benden bal kara gözlüm
Muhabbet istersen semtime dolaş
İstemezsen gamda kal kara gözlüm

Er gerektir erin kadrin bilmeğe
Âşık gerek mâşuk gülün dermeğe
Mevlâ kul keyfince meyva vermeğe
Kādir yaratmağa dal kara gözlüm

İnsan dedikleri hep bir soy imiş
Kudret ölçüsünde hep bir boy imiş
Gönül kimi sever güzel o imiş
Sen Hakk'tan dileğin al kara gözlüm

(s. 559)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yükseklerde taşkın esme yel gibi
Bulandırma Seyranî'yi sel gibi
Haddeden çekilmiş demir tel gibi
Çek beni bağrına çal kara gözlüm

III

Hüsne mağrur olma ey yüzü mâhım
Niçeler yokuştan inişten geçti
Kâr etmedi sana feryâd u âhım
Tîr-i âhım kûh-ı keşişten geçti

Seni bî-mürüvvet seni bî-vefâ
Kim kime etmiştir ettiğin bana
Şimdi de yâr olmak istersin amma
N'ideyim sevdiğim iş işten geçti.
Benden sana izin ey gözü âfet
Var kimi istersen eyle muhabbet
Şimden geri sen sağ ben de selâmet
Seyranî bu alış verişten geçti

(s. 555)

IV

Şu kimsesiz sahrâlarda
Diken oldu gülüm benim
Gizli gizli tenhâlarda
Ağlamaktır hâlim benim

Gülü dikene katalı
Diken elime batalı
Yâr beni yardan atalı
Bükülmüştür belim benim

Arı geçmez çiçeğinden
Çiçek geçmez peteğinden
Bir erenler eteğinden
Kesme Rabb'im elim benim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

13 Yedim acı teresinden
İçtim kanlı şırasından
Seyranî gam deresinden
Cûş eyledi selim benim

(s. 561-562)

V

1 Nice defterlerden ismim sildirdin
Gelmedi hiç senden ses kara bahtım
Bahtım gemisinde yelken yok bildin
Durma lodos gibi es kara bahtım

5 Ah ettim bir gonca bulmamasına
Bulmadım bir çâre solmamasına
Bu derdinden iflâh olmamasına
Kat'iyyen ümidin kes kara bahtım

9 Âlem yıkıcıdır yoktur yapıcı
Kimi cellât olmuş kimi kapıcı
Evvel giymez iken mesti pabucu
Verdirdin çarığa mes kara bahtım

13 Ağır meclislerde sıkılmaz iken
Mengeneye versen bükülmez iken
Seyrânî aslana yıkılmaz iken
Dedirdin tilkiye pes kara bahtım

(s. 556).

VI

1 Yerin göğün ismi cismi yoğiken
Bir ezan okunur sadâsı nerde
El ermedik göz görmedik bir nesne
Yapılmış kubbesi Hüdâsı nerde

5 Bazı âşıklar da kendisin över
Kâmilin cevabın biri bin değer

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cümle kitab gökten inmezden evvel
Bir Kur'an okunur sadâsı nerde

Gözlerimden akan kanlı yaşlarda
Katrasınca dert bulunur başlarda
İlham derler bir kuş vardır kuşlarda
Gökten yere inmez yuvası nerde
Çok ahdettim konamadım bu dala
Yok imiş ikramın Hayyalesselâ
Ucu bulunmadık böyle bir mânâ
Söyle kul Seyranî ustası nerde

(s. 116)

VII

Hak yoluna gidenlerin
Asâ olsam ellerine
Er pîr vasfın edenlerin
Kurbân olsam dillerine

Torunuyuz bir dedenin
Tohumuyuz bir bedenin
Münkir ile cenk edenin
Silâh olsam bellerine

Bir üstâda olsam çırak
Bir olurdu yakın ırak
Kemiğimi yapsam tarak
Yâr saçının tellerine

Vücûdumu kavursalar
Yönüm yâre çevirseler
Harman gibi savursalar
Muhabbetin yellerine

Vakit kalmadı durmağın
Kaldır Seyranî parmağın
Deryâya akan ırmağın
Katre olsam sellerine

(s. 108-109)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

Ne hikmettir şu dünyaya
Gelen ağlar giden ağlar
Soralım yoksula baya
Aslı nedir neden ağlar
Ömrümün defterin dürdüm
Hâk-i pâye yüzüm sürdüm
Bir acâyip kal'a gördüm
Burc u bârû beden ağlar

Bir deveci yeder deve
Yularından seve seve
Birbirinden ive ive
Deve ağlar yeden ağlar

Seyranî'ye aceb n'olmuş
Derûnu derd ile dolmuş
Kimi etmiş kimi bulmuş
Bulan ağlar eden ağlar

(s. 109)

IX

Evvel giymez iken ipek mintanı
Geyersin eğnine çul yavaş yavaş
Feragat kıl bırak aşk u sevdâyı
Olma bir dilbere kul yavaş yavaş

Heder olsa bir pul için her demin
Muhannet bâbına basma kademin
Emsâliyle konuşmayan âdemin
Altun ismi olur pul yavaş yavaş

Soyundum libâsım oldum uryânî
Seyrettim köşeyi çarh-ı devrânı
Bu dünyânın işi bitti Seyranî
Başına bir çare bul yavaş yavaş

(s. 61)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

Mahkeme meclisi icad olduğu
Çeşme-i rüşvetin akmaklığından
Kaza belâ ile âlem dolduğu
Kazların kadıya uçmaklığından
Selefin rüşvetle hüccet yazması
Halefin anlayıp hükmün bozması
Yıkılan binânın birden tozması
Asıl sermâyenin topraklığından

Asıl sermâye-yi niyâbetleri
Emvâl-i eytâmdır ticâretleri
Dâvet-i rüşvete icâbetleri
Sıdk ile gönlünün alçaklığından

Bülbülün aşkıdır dalda öttüğü
Çobanın sütedir koyun güttüğü
Toprağın Hâbil'i kabul ettiği
Şüphesiz yüzünün yumşaklığından

Dünyâdan ahrete gidip gelmemek
Olmasa iktizâ eder ölmemek
Balık baştan kokar bunu bilmemek
Şeyranî gâfilin ahmaklığından

(s. 87-89)

XI

Eyvah fukaranın beli büküldü
Meded ticâretin gücüne kaldı
İyiler âlemden göçtü çekildi
İşler zamânenin piçine kaldı

Rüşvet ile yazar hâkim hücceti
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Halk bilmiyor dini şer'i sünneti
Bozuldu sikkenin tuncuna kaldı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sene bin iki yüz altmış beş tamam
Okunur ezanlar boş bekler imam
Seyranî bu nutkun sonu vesselâm
İnanın dünyanın ucuna kaldı
(s. 560)

XII

Âlemde bir devir dönüyor amma
Devr-i İngiliz mi Frenk mi bilmem
Halli âsân değil müşkül muammâ
Zulm-i zâlim göğe direk mi bilmem

Üzerinden güneş doğup aşıyor
Eriyip kar gibi bahtım üşüyor
Gönül tandırında bir aş pişiyor
Yanan ciğer midir yürek mi bilmem

Aşkımın sönmüyor eyvâh közleri
Ne gecesi belli ne gündüzleri
Dinleyene Seyranî'nin sözleri
Gerek değil midir gerek mi bilmem
(s. 560-561)

XIII

Ateş vapurunu îcad edenler
Yelken açıp yelin kadrin ne bilsin
Süleyman'dır kuşun dilin söyleyen
Her Süleyman dilin kadrin ne bilsin

Hayvanlar da bir kaç çeşit fırkalar
Kimi düzden aşar kimi yorgalar
Necâsete müştak olan kargalar
Has bahçede gülün kadrin ne bilsin

Seyranî Baba'nın beli büküldü
Ağzının içinde dişi söküldü
Dâvud nebî sadâsından çekildi
Saz çalmayan telin kadrin ne bilsin
(s. 561)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIV

Seyrederler sarayından köşkünden
Kokularla anberinden miskinden
İçindeki güzellerin aşkından
Yanıp tutuşursun nâra İstanbul

Dünyanın yokuşu düzü sendedir
Bütün güzellerin özü sendedir
Yedi düvellerin gözü sendedir
Âlem sana gelir kâra İstanbul

Yedi yıl eğlendi kaldı Seyranî
Bütün tahsil etti ilmi irfânı
Sendeyken her türlü mürüvvet kânı
Bulmadın derdime çare İstanbul

(s. 79-80)

XV

Sene bin iki yüz altmış sekizde
Alâmet dumanı çöktü çökecek
Dikilecek kudret kalmadı dizde
Ecel belimizi büktü bükecek

Bitmez oldu harmanların eyisi
Hurma tadı verir erik kayısı
Sadrıâzam etsen eğer seyisi
Ölmüş eşek arar nalın sökecek

Hiç çoban koyunu güder mi dağda
Olmasa gözleri süt yoğurt yağda
Meyvası bitmedik ağacı bağda
Sökerler Seyranî daldan kökecek

(s. 91-92)

XVI

Bin iki yüz altmış bire tarih basınca
Pek ziyâde oldu sıklet bu sene

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eski âdet bitip devir dönünce
Kalktı insanlardan şefkat bu sene

Koymuşum havana bu garib seri
Sefâ mı sürülür âh şimden geri
Ağniyâ olursan derler gel beri
Fukarâya yoktur rağbet bu sene

Fukarânın hâli Mevlâ'ya belli
Merhamet yok ağniyâda ezelî
Buğdayın bir mutu oldu yüz elli
Muhtekire düştü fırsat bu sene

Zengin artık kesmez oldu kurbânı
Kalmadı dünyanın rengi elvânı
Sultan Süleyman'a kalmadı fâni
Bize Hakk'tan olan rahmet bu sene

İş böyle giderse kopacak fesat
Yaklaşmadı gitti şu vakt-i hasat
Sanatlar işlemez ortalık kesat
Boşadır çalışmak gayret bu sene

Bu Seyranî sahîh sohbet söylesin
Nâçar olan fukarâlar neylesin
Rica niyâz edin halâs eylesin
Mevlâ'mız belâdan millet bu sene

(s. 94)

XVII

Asırda acâyip işler çoğaldı
Bilmem bu işleri kimler ediyor
Dünyâyı hep rezil köpekler aldı
Gelen ümerâya karşı gidiyor

Biraz bahsedeyim ehl-i zamandan
Yahşılar aşağı düştü yamandan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âralık itleri olmuş kumandan
Uyuz it kurtlara kumand'ediyor

Buğday unu beğenmiyor enikler
İplikten aşağı düştü ipekler
Hep sedire geçti itler köpekler
Hânedan ayakta hizmet ediyor

Koltuk kılı fark olmuyor sakaldan
Tüccarlar aşağı indi bakkaldan
Aslanlara çoban düşmüş çakaldan
Şimdi aslanları çakal güdüyor

Mekteble medrese ortadan kalktı
Meyhâne kerhâne meydana çıktı
Âr nâmus denen şey ortadan kalktı
Şimdi kişi bildiğine gidiyor

Sarhoşlar çoğaldı kalmadı ayık
Bu asır böylece hallere lâyık
Müzevirin adı muhbir-i sâdık
Şimdi kişi bildiğine gidiyor

Şahinler yurdunu tuttu yarasa
Baklava yerine geçti pırasa
Şimdi rağbet deyyûs ile terese
Zamâne bunlara rağbet ediyor

Boy kürkünü beğenmiyor köçekler
Babasına akl öğretir çocuklar
Yumurtadan burnu çıkan cücükler
Horoz oldum diye cık cık ediyor

Küçükler büyüğe çorap geydirir
Tatlıyı insana acı yedirir
Seyranî zamâne böyle dedirir
Şimdi kişi bildiğine gidiyor

(s. 100-101)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVIII

Pintinin dik kulaklısı
Boynu yoğun eşek olur
Pek mülâyim yolaklısı
Sanma tunçtan gevşek olur

Yolda koşar ive ive
Çarığını geve geve
Top vaktinde olur deve
Yük vaktinde köşek olur

Dök Seyranî gözden yaşı
Sağlıktır her işin başı
Merdin eşiğinin taşı
Kuş tüyünden döşek olur

(s. 92)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

* I, II, III, IV, V, XI, XII, XIII : M. Fuad Köprülü, (Türk Saz Şairleri, Ankara 1964.) (VI, VII, VIII, IX, X, XIV, XV, XVI, XVII. XVIII : Cahit Öztelli (Dertli - Seyranî, İstanbul 1953.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EMRAH*

I

Gönül gurbet ile çıkma
Ya gelinir ya gelinmez
Her dilbere meyil verme
Ya sevilir ya sevilmez

Yürüktür bizim atımız
Yardan atlattı zatımız
Gurbet ilde kıymetimiz
Ya bilinir ya bilinmez

Bahçenizde nar ağacı
Kimi tatlı kimi acı
Gönüldeki derd ilâcı
Ya bulunur ya bulunmaz

Deryâlarda olur bahri
Doldur da ver içem zehri
Sunam gurbet ilin kahrı
Ya çekilir ya çekilmez

Emrah der ki düştüm dile
Bülbül figan eder güle
Güzel sevmek bir sarp kale
Ya alınır ya alınmaz

(s. 760)

II

Tutam yar elinden tutam
Çıkam dağlara dağlara
Olam bir yaralı bülbül
İnem bağlara bağlara

Birin bilir binin bilmez
Bu dünya kimseye kalmaz
Yar adını desem olmaz
Düşer dillere dillere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Emrah eydür bu günümdür
Arşa çıkan tütünümdür
Yâre gidecek günümdür
Düşem yollara yollara
(s. 763)

III

Bâd-ı sabâ selâm eyle o yâre
Mübârek hâtırı hoş mudur nedir
N'ideyim yitirdim bulamam çâre
Mestâne elâ göz yaş mıdır nedir

O nazlı cânâna uğrasa yollar
Bize mesken oldu kahveler hanlar
Yârin meclisinde oturan canlar
Hesâb etsin yıllar beş midir nedir

Eğil güzel eğil saçın sürünsün
Aç beyaz göğsünü memen görünsün
Evvel benim idin şimdi kiminsin
Gündüzün hoş geçen duş mudur nedir

Emrah eydür can bülbülü kafeste
Benim hasbıhâlim bildirin dosta
Kendim gurbet elde dost kara yasta
Gitmiyor kervanım kış mıdır nedir
(s. 726-727)

IV

Bir nâzenin bana gel gel eyledi
Varmasam incinir varsam incinir
Beyaz gerdanından ince belinden
Sarmasam incinir sarsam incinir

Kaşına çekilmiş Kudret kalemi
Görmemiş dünyada derd ü elemi
Her sabah her akşam verir selâmı
Almasam incinir alsam incinir

Gene görünüyor yârin illeri
Başımızda esen sevdâ yelleri
Yârin bahçesinde gonce gülleri
Dermesem incinir dersem incinir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

13 Nereden nereye sevmişler yâri
Ateşi komuyor yakıyor beni
Âşık Emrah sever böyle bir canı
Sevmesem incinir sevsem incinir
(s. 732-733)

V

1 Hileye yüz tuttu asırda insan
Mürüvvet merhamet hürmet kalmadı
Fısk ile âlûde oldu âbidân
Cihanda bir temiz tıynet kalmadı

5 Herkes mâil oldu süse ziynete
Erenler çekildi künc-i vahdete
Bir ehli gelmiyor sadr-ı devlete
Feyz alacak sahib-himmet kalmadı

9 Bu pendim uşşâka olsun yâdigâr
Dâim fitne fesâd oldu âşikâr
Cümlemiz hıfz etsin o Perverdigâr
Pâk-dâmen ehl-i iffet kalmadı

13 Gafletle geçirme ömrünü Emrah
Kime arz edersin hâlini Emrah
Hâle tebdil eyle kālini Emrah
Seni gûş edecek şefkat kalmadı
(s. 734)

VI

1 Ordu-yı mihnette kişver-i gamda
Ben müşirim sevda müsteşârımdır
Berk uran sevdadır sûz-ı sînemde
Bu aşkın nişânı iftihârımdır

5 Ceyş-i gam üstüme oldu muzaffer
Âyine-i gönül andan mükedder
Mahşer-i a'dâya çekince leşker
Önce dûd-ı âhım sancakdârımdır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Emrahî'yim tîg-i hidâyet belde
Seyfdârım nusret âyeti elde
Adl ile hemîşe serîr-i dilde
Hükmeyleyen aşk-ı şehriyârımdır
(s. 748-749)

VII

Aramızı karlı dağlar alınca
Gayri dost iline gidip gelinmez
Yahşi himmet gerek râh-ı talebte
Beyhûde lâf ile menzil alınmaz

Geçti bu devranın devri bozuldu
Gülistan bezminin gülleri soldu
Çay taşları yakut bahâsın buldu
Cevherler ummâna düştü bulunmaz

Emrahî bu râzın keşfine delil
İstersen evvelce sen kendini bil
Meşhurdur söylenir dillerde ey dil
Sağ iken bir şahsın kadri bilinmez
(s. 749-750)

VIII

Bir seher uğradım göl kenarına
Sunam beni gördü yüzmeğe durdu
Çalındı çırpındı çıktı kenara
Elâ gözlerini süzmeğe durdu

İstedim kendimi bu göle atam
Elimi uzatıp yavruyu tutam
Bir hayal eyledim sarılıp yatam
Vefasız gönlümü üzmeğe durdu

Emrah şahin almış bugün yalçını
Yel estikçe döker bele saçını
Arzıhâl eyledim visâl bacını
İnci dişlerini dizmeğe durdu
(s. 752-753)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

Çağrışır bülbüller gelmiyor bağdan
Hoyrat dost bağından gül aldı gitti
Türlü mihnet ile bir bağ bezettim
Yâri ben besledim el aldı gitti

Yüz bin mihnet çektim bir daha gerek
Hayli ömür ister bir daha görek
Yâri elden aldı o kanlı felek
Aktı gözüm yaşı sel oldu gitti

Nazlı yardan kem haberler geliyor
Dostlarım ağlıyor düşman gülüyor
Dediler ki sefil Emrah ölüyor
Kimi kazma kürek bel aldı gitti

(s. 753)

X

Sevdiğimin yaylaları
Pâre pâre duman şimdi
Sevişmesi bir hoş olur
Ayrılması yaman şimdi

Şakırım kaşı karama
Bir merhem sarsın yarama
Dost ile benim arama
Bir pus döktü duman şimdi

Arasam yâri bulurum
Gözüne kurban olurum
Bir gün görmesem ölürüm
Görüşmesi güman şimdi

Gülün çevresi har m'ola
Çektiğim ah u zar m'ola
Aceb bizi anar m'ola
Ol kaşları keman şimdi

Şimdi benim yarim çıkar
Çıkar da yollara bakar
Emrah'ı ateşe yakar
Boyu serv-i revan şimdi

(s. 763-764)

* M. Fuad Köprülü (Türk Saz Şâirleri V. 1965.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DERTLİ*

I

Telli sazdır bunun adı
Ne âyet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allahın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

İçinde mi dışında mı
Burgusunun başında mı
Göğsünün nakışında mı
Şeytan bunun neresinde

Dut ağacından teknesi
Kirişten bağlı perdesi
Behey insanın teresi
Şeytan bunun neresinde

Dertli gibi sarıksızdır
Ayağı da çarıksızdır
Boynuzu yok kuyruksuzdur
Şeytan bunun neresinde

(s. 820-821)

II

Girdâb-ı mihnette kapandım kaldım
Vermedin bir yandan ses kara bahtım
Anladın gâfilim uykuya daldım
Deli poyraz gibi es kara bahtım

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âlemde bir candan korkulmaz iken
Pençemden kimseler kurtulmaz iken
Arslana kaplana yırtılmaz iken
Dedirdin tilkiye pes kara bahtım

Dertliyâ çıkar mı bu işin ucu
Şimdi farkeden yok altını tuncu
Evvel beğenmezdim mesti pabucu
Verdirdin çarığa mes kara bahtım

(s. 809)

III

Bahar seli gibi dağlar başında
Gör nice torlandım nice bulandım
Bir darüşşifâdan boşanmış gibi
Sürüyüp zinciri hayli dolandım

Ömrüm helâk ettim dehrin peşinde
Yüz bin çille vardır her bir işinde
Hicran ocağında aşk ateşinde
Ciğer-kebab oldum gör nice yandım

Gâhi sâil gibi düştüm yollarda
Gâh Mecnûn - kıyafet gezdim çöllerde
Bir kısmet cem'ine gurbet illerde
Çok meşakkat çektim çok yuvarlandım

Bıktım o sofunun ibâdetinden
Geçtim o tekkenin kerâmetinden
Usandım mürşidin icâzetinden
Çille-i felekten bezdim usandım

Himmeti bu imiş bize pîrlerin
Hizmetini ettim nice mîrlerin
Hayli müsellimin çok vezirlerin
Sâyesinde bir Dertli'lik kazandım

(s. 799)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

Sâkıyâ câmında nedir bu esrar
Kıldı bir katresi mestâne beni
Şarâb-ı lâ'linde ne keyfiyet var
Söyletir efsâne efsâne beni

Ref' et nikâbını ey vech-i enver
Zulmette gönlümüz olsun münevver
Şarâb-ı lâ'linin lezzeti dilber
Gezdirir meyhâne meyhâne beni

Âşıkın çok belâ gelir başına
Tahammül gerektir adû taşına
Şem'-i ruhsârına aşk ateşine
Yanmakta seyr etsin pervâne beni

Bakmazlar Dertli'ye algındır deyü
Hakikat bahrine dalgındır deyü
Bir saçı Leylâ'ya vurgundur deyü
Yazmışlar defter ü dîvâne beni

(s. 792)

V

Harâba kul olduk bezm-i âdemde
Âbâd olsak da bir olmasak da bir
Düştük çare nedir dâm-ı âlemde
Âzâd olsak da bir olmasak da bir

Aşk oduna yanmış ciğer-kebâbız
Hicr ile giryânız dîde pür-âbız
Yapılmış yıkılmış hâne-harâbız
Bünyâd olsak da bir olmasak da bir

Bir Şîrin elinden aşk meyin içtik
Hak ile bâtılı fark edip seçtik
Varlık dağlarını deldik de geçtik
Ferhâd olsak da bir olmasak da bir

Ey Derdli âlemde biz şâh-ı diliz
Haktan hakikatten âgâh-ı diliz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarik-i esrâra hem-râh-ı diliz
İrşâd olsak da bir olmasak da bir

(s. 805)

VI

Şurda bir yavruya meyil aldırdım
N'ideyim gelmiyor yola anası
Bir tercüman gerek hâlim söyleyim
O zaman derdimden bile anası

Başıma getirdin olanca işi
Asla kurumaya gözünün yaşı
Dökülsün ağzında kalmasın dişi
Bana edeceğin ola anası

Mâil oldum kaşı ile yüzüne
Mevlâm illet versin iki gözüne
Asla kötü söyleyemem kızına
Dilerim Mevlâ'dan bula anası

Bu Dertli hicranım böyle giderse
Dinleyin ağalar dil ne söylerse
Eğer ki kızını bana verirse
Ol zaman dualar ala anası

(s. 794)

Fuad Köprülü, (Türk Saz Şâirleri V, 1965.)

VII*

Aşk ile şâdıman görseler bizi
Allah'ın bir şaşkın kulu sanırlar
Her kime söylesen doğruca sözü
Zencirden boşanmış deli sanırlar

Var mıdır bu aşkın miftâhın bulan
Bizim üstümüze söylenir yalan
Hep cennetlik olmaz beş vaktin kılan
Kaba sofuları velî sanırlar

Hiç Dertli bilmez mi Hakk'a niyâzı
Bizlere farz olan vaktı namazı
Elinde görseler dört telli sazı
Dünyada ahrette malı sanırlar

Cahit Öztelli, (Dertli ve Seyranî 1953. s. 53.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AŞIK RUŞENİ

Destan

Silistre halini beyan edeyim
Çığrışırız gece gündüz el-aman
Hakkın emri böyle imiş n'ideyim
Âleme şay oldu bu da bir zaman

Varımızı verdik Hakk'ın yoluna
Fırsandı vermedi İslâm kuluna
Küffâr ordu kurdu Tuna boyuna
İslâmın üstüne çöktü bir duman

Atılan tüfenkler top gibi çağlar
Küffâr askeriyle bağlandı dağlar
Bütün ehl-i İslâm ah çekip ağlar
Hüdâ imdad senden hâlimiz yaman

Küffâr köprü kurdu Tuna üstüne
Herkes silâhını aldı destine
Yürüyüş götürdük küffâr üstüne
Bulmadık fırsandı tez döndük heman

Silistre derler bir küçük kale
İslâm'ın başına oldu bir belâ
Urun babalarım dönmeyin hele
Nice sabî sübyan eyledi figan

Çok dedik efendim çerhalar çıksın
Düşmanın ordusun ateşe yaksın
Küffârın efgânı semâya çıksın
İşiten maşallah desin bir zaman

Çıkarmam toplarım hayvanım yoktur
Baş olmaz kâfirin askeri çoktur
Urun babalarım dinimiz Hakk'tır
O gün cengimizi eyledik ziyan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çayır tabyasından oldu yürüyüş
Germanda olmamış böylece bir iş
Çok gazâ eyledik emeğimiz boş
Küffârın darbına iyice dayan

Kiminin sılada kuzusu ağlar
Kimisi döğünüp sînesin dağlar
Kimisinin cerrah yarasın bağlar
Eyle ibâdeti ol Hakk'a inan

Nice yiğit vardı ejder menendi
Beyaz çadırları kana boyandı
Kale hurç altına lâğım delindi
Çıkardı havaya toz ile duman

Analar akıttı gözünden yaşı
Kalenin kalmadı toprağı taşı
Hendeklere doldu şehitler naşı
Cümlesi oldular «mevt aleyna fan»[1]

Dillere şan ettim bu cengi hoca
Çok azîm cenk oldu kırk gün kırk gece
Hiç bir soran yoktur hâlimiz nice
Hemen bir Hazret-i Mevlâ'ya dayan

Küffâr çevremize oldu bir hisâr
Cümle İslâm sana etti inkisâr
Asker dayanmağa kalmadı karâr
Hemen zelzeleye verildi cihan

Küffâr gâlib geldi çıkılmaz başa
Kalenin içini yaktı ateşe
Hendekler kazdırdı Sert Mahmut Paşa
Kimsenin gönlünde kalmasın gümân

Bir taraf Tuna'dır bir taraf kara
Kâmil cerrâh yoktur yaramız sara

---

1 «Dünyadaki her şey fânidir» mânâsında «Küllî men aleynâ fân» âyetine telmihtir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Girdâba düşmüşüz gayri ne çare
Meskenimiz oldu deryâ-yı ummân

Sabî sübyan bütün İslâm derildi
Meded senden olsun Hüdâ denildi
Kırk beş gün dayandı kale verildi
Tefekkür eyle bir şevketlim inan

Yastığım taş oldu döşeğim hasır
Aceb yakın m'ola ol vakt-ı hasır
Âkıbet küffâra biz olduk esir
Cümle ağa beyler hep düştük yayan

Küffâr girip kale içre dizildi
Ehl-i İslâm olan çıkıp süzüldü
Defter olup birer birer yazıldı
Komayıp ol gece sürdüler heman

Vekil-i Resul'sün Sultan-ı cihân
Ehl-i İslâm sana duâda her an
İnşallah rahata kavuşur cihân
Ruşenî bu cengi eyledi ıyân

Hayri Bayri (Halk şiiri: XIX yüzyıl, İstanbul 1956, s. 76-78.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BAYBURTLU ZİHNÎ*

I

Vardım ki yurdundan ayak götürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sâkiler meclisten çekmiş ayağı

Hangi bağda bulsam ben o merali
Hangi yerde görsem çeşm-i gazali
Avcılardan kaçmış ceylân misâli
Geçmiş dağdan dağa yoktur durağı

Lâleyi sümbülü gülü hâr almış
Zevk u şevk ehlini âh ü zâr almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
Gama tebdîl olmuş ülfetin çağı

Zihnî dert elinden her zaman ağlar
Vardım ki bağ ağlar bağban ağlar
Sümbüller perişan güller kan ağlar
Şeydâ bülbül terk edeli bu bağı

(s. 551)

II

Ah elinden zülfü kemendim benim
Müjgân değdi sînem yaralandı gel
Gün-be-gün artmakta dert ile gamım
Uç verdi yaralar sıralandı gel

Gamdan hisar oldu meskenim yurdum
Tükenmez avazım okunmaz virdim
Üç değil beş değil yüz oldu derdim
Yüklendi gam yükün kiralandı gel

Zihnîyâ kulundur haftada ayda
Sevip ayrılmada ne buldun fayda
Azrail göğsümde canım heyheyde
Gözlerimin ağı karalandı gel

(s. 552)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

Kâtip sen yaz saba sen de kerem kıl
Götür arzıhalim yâre tezelden
Nâziktir efendim nezâhatli bil
Gönderelim o dildâre tezelden

Kâtip çok uzatma sarfı imlâyı
Hemen yaz derdime iste devâyı
Kerem et bekletme bâd-ı sabâyı
Azmeylesin o diyâra tezelden

Hasretli dideme nem mi gönderir
Hicran mı gönderir gam mı gönderir
Kendi mi gelir merhem mi gönderir
Zahm-ı dil-i Zihnî zâra tezelden

(s. 552-553)

IV

Bâd-ı sabâ selâm söyle o yâre
Ya gelsin ya gidek o diyâre biz
Kâtip arzıhalim yaz ki cânâna
Ayrılalı düştük âh ü zâre biz

Kâtip arzıhalim arşa dayandı
Can gurbetle hasret nârına yandı
Herkes sevdiğinden doydu usandı
Neden kaldık böyle bahtı kara biz

Nâmem hem okusun hem yar ağlasın
Aşk oduna düşsün nâçâr ağlasın
Sînesini döğsün her bâr ağlasın
Desin ki zulm ettik Zihnî zâra biz

(s. 553)

* M. Fuad Köprülü, (Türk Saz Şâirleri IV, 1964.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AŞIK PİNHANİ*

Destan

Ezelden yazılmış Takdir-i Hüdâ
Şirin canımızdan ettiler cüdâ
Eş ile dost ile kılmadım vedâ
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Sabah ile kuşluk vakti arası
İki kılıç topuz kama yarası
Gayrı yoktur kurtulmanın çaresi
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Miralay bey gelsin baksın hâlime
Kanımı koymasın bu dört zâlime
Kem haberim göndersinler şâhıma
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Kethüda Bey feryâd eyleme boşa
Bu firkat çıkmıştır dağ ile taşa
Güç ölüme gitti Feyzullah Paşa
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Kani pâdişahım vezirin n'oldu
Bu bağ-ı fenâda bir gülün soldu
Cennet-i âlâda makāmın buldu
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Nâm-ı vezâretim oldu nâ-bedîd
Pâdişahım olsun ömrünüz mezîd
Dört kâfir elinden olmuşum şehîd
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yaralandı vücud kanlarım akar
Ağalarım gelmiş mevtâma bakar
Ehl-i îman olan ciğerin yakar
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Ben de vezir oldum asla gülmedim
Genç yaşımda ne hâl oldum bilmedim
Serim verdim asla sırrım vermedim
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Gâfildim aşıma ağu kattılar
Sarayın içinde mezat ettiler
Cümle eşyâlarım anda sattılar
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Yatarken üstüme gafil geldiler
Rahmetmeyip şirin cana kıydılar
Garib ağalarım öksüz koydular
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Ahvâlim arzedin ol âdil Hâna
Bakın neler geldi bu tatlı câna
Mâceramız kaldı ulu dîvâna
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

Pinhanî bağrında gonce gül olsun
Feryad ü âh eden şol bülbül olsun
Sana kasdedenler sararsın solsun
Hâlimi arzedin nazlı Hünkâra
Âhımı koymasın dört zulümkâra

* M. Fuad Köprülü, (Türk Saz Şâirleri IV, 1964, s. 683-685.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİKTAŞLI GEDAYİ*

VASF-I İSTANBUL

Hayrola her yandan şerler uyandı
Gayri şâd olmanın geçti zamânı
Bütün halk-ı cihan candan usandı
Herkes sağlığından kesti gümânı

Ricâl ü kibârdan kalktı inâyet
Evlâd babasına etmez itâat
Galiba yakındır rûz-ı kıyâmet
Her taraftan zâhir oldu nişânı

Günden güne halk-ı cihan bozuldu
Nefs-i emmâreye cümle kul oldu
Türlü musîbetlik kemâlin buldu
Mevlâ ıslah etsin gâfil insânı

Gittikçe çoğaldı münkir münâfık
Âkıbet oldular lânete lâyık
Kan ağlar hep âlem diyen yok yazık
Zâlimler zulm ile yıktı cihânı

Kanı din sahibi ol müslümanlık
Kande kaldı ol evvelki insanlık
Zâhir oldu nice nice hayvanlık
Yalın ayak kaçırdılar şeytanı

Lût kavmine okuyalım lânetler
Nice zâhir oldu bu alâmetler
Yalnız evlerde kaldı avretler
Bütün halk-ı cihân sever oğlanı

Havas da heva vü iyş ü işrette
Gezerler dâima zevk u sohbette
Bırakmış işini herkes gıybette
Der ki şöyle yapmış falan filânı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kimi yankesici kimi kumarbaz
Şimdi doğru adam kalmadı azdan az
Tuttukları işler Hakk'a yaramaz
Bıraktı cümlesi râh-ı Rahmânı

Âsi olup günden güne azarlar
Şerîat'ın ahkâmını bozarlar
Bütün fransızça okur yazarlar
Kimse hisânına almaz Kur'ân'ı

Dâm-ı tezvir oldu bâb-ı Şerîat
Kande kaldı ol ahkâm-ı hakikat
Cümlesi kanuna eyledi bi'at
Geri kaldı Hakk'ın emr ü fermânı

Herkes endâmına verir ziyneti
Baştan çıkardılar bütün milleti
Batırdılar gitti dîn ü devleti
Bozuldu Resûl'un yolu erkânı

Muhtaç oldu âlem bir lokma nâna
İş kaldı Mehdi-yi sâhib-Kur'an'a
Ön alınmaz gayri çıktı meydana
Bir alay süfehâ din kalpazanı

Kande etsin haklı hakkını dâvâ
Rüşvetsiz hiç bir iş görülmez aslâ
Ayaklar altında kaldı fukarâ
Âsumâna çıktı âh u figânı

Kimse bilmez bu ne haldir ne esrâr
Bir amel işleyen yok Hakk'a yarar
Hızır'ın başından külâhın kapar
Şimdi halkın para dini imânı

Bakmaz oldu fukarâya agniyâ
Acımaz yüreği can gözü âmâ
Bütün sadra geçti câhil cühelâ
Sen kimden umarsın lutf u ihsânı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nazar kıl âlemden ibret al ey cân
Çevirir çarhını aksine devrân
Gürcü tüccâr oldu dellâl bezirgân
Hâr meskeni oldu deri bostânı

Ya mâni ya şarkı okur geçerler
Kimi tanbur çalar beste heceler
Bir saz alıp şâir oldu niceler
İmtihâna çeker sâhip divânı

Kimi derviş olur başında külâh
Tarîkat sırrına değildir âgâh,
Bulursa bir dergâh uğrasa nâgâh
Kerâmet gösterir basar yalanı

Kalmadı hiç şimdi mürşid-i kâmil
Hep ehl-i mâsivâ ziynete mâil
Hak rızâsı için el açan sâil
Kande ola bulur bir lokma nânı

Şeyhler harîr kaplı giyerler samûr
Terk-i dünyâ olan böyle mi olur
Halka-i Tevhîd'e gör nice alır
On beş yaşındaki taze civânı

Şimdiki dervişlik cümlesi taklîd
Sîm ü zer içindir çektikleri vird
Âlemi kaydından eyleyip resîd
Hak'la Hak olanlar ararlar kânı

Âlimler ilmiyle eylemez amel
Hiç yıkılan bina tutar mı temel
Âlemde söylenir bu darb-ı mesel
Ölecek hastanın olmaz dermânı

Gerçi bu dünyânın revişi hoştur
Gelip geçer ömrün hilesi boştur
Can kafesten uçar sanki bir kuştur
Âkıbet terk eyler bu can insânı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sana fanî dünya bâki mi kalır
Bir gün emânetin sâhibi alır
Ruh bedenden çıkar ten türâb olur
Bir zaman beklersin hâk-i yeksânı

Vakit tamam olur kopar kıyâmet
Cihân ıssız kalır haylice müddet
İsrafil sûrunu üfler nihâyet
Kurulur bir azîm mahşer dîvânı

Cem' olur bir yere hep halk-ı cihân
Anda nâdim olur eyleyen isyân
Yüz binde birini çekemez mîzân
Sürerler cahîme ehl-i isyânı

Zamâne melekler elinde zincir
Takar âsilerin boynuna bir bir
Nâr-ı cehennemde kalırlar esir
Sorma âh eyleyip kan ağlayanı

Hakk'ın dîvânında şefî'ü'l-mahşer
Yüz sürüp dergâha ümmetin ister
Elbet mücrimlere şefâat eyler
Afveder Mevlâ'nın çoktur ihsânı

Gelir mümin olan Resul katına
Ezel tâbi imiş tahiyyâtına
Livâü'l-hamd sancağının altına
Cem' olup ederler şükr-i Mennân'ı

Eyleme pîr isen dünyaya heves
Ahrete tedârik etmekte herkes
Bırakma dilinden Hakk'ı bir nefes
Hak yoldaş eylesin sana îmânı

Âkil ol terk eyle bu dehri fâni
Ecel sefînesi açtı yelkeni
Hayr ile yâd etsin Gedayî seni
Okuyup dinleyenler bu destanı

Sadettin Nüzhet (Beşiktaşlı Gedayî
İstanbul 1933, s. 11-16.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DESTAN

Ey gönül bu pende kulak ver hele
Üstâd-ı kâmilin erkânına bak
Sakın gıllüğışı getirme dile
Yalınız ârifin irfânına bak

Evvelâ mecâze olunca mâil
Sonra hakikate olursun nâil
Var ise başında zerrece akıl
Erenlerin merd ü merdânına bak

Bulmak ister isen bu derde ilâç
Erbâb-ı kemâli eylersin sertâç
Gâfil olma hemen can gözünü aç
İbret ile çerhin devrânına bak

Sular gibi ne..r-i hebâya akma
Gerdânına bend-i âlâmı takma
Nâsın istediği a'mâle bakma
Başın kurtarmanın imkânına bak

Halkın mabeyninde ülfet kalmadı
Bezm-i sefâsında sohbet kalmadı
Kimseden kimseye şefkat kalmadı
Vaktiyle derdinin dermânına bak

Hak indinde birdir bahr ile sâhil
Kimini şâh eyler kimini sâil
Kimin mecnûn etti kimini âkıl
Allah'ın kudret-i fermânına bak

Evvel bu hasâret etmezdi zuhûr
Yine bizden zuhûr etmede kusûr
Halk-ı âlem oldu fitne vü fücûr
Seyreyle âdemin seyrânına bak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âyine-i âlem manzûrumuzdur
Hem amellerimiz mazmûrumuzdur
Çektiğimiz kendi kusûrumuzdur
Kamu halkın cürm ü isyânına bak

«Nahnü kasemnâ»yı[1] bilip inanısa
Kısmete rızâyla Hakk'a dayansa
Bir âdem ziyâde giyse kuşansa
Derler şu teresin unvânına bak

Bazı âdem var ki ziyâde tezvîr
Her ne işitirse etmede ta'zîr
Hasûd olma Mevlâ sana da verir
Tevekkül ol Hakk'ın ihsânına bak

Hepimize kuyu kazılmaktadır
Hayr ü şer cümlesi yazılmaktadır
Günden güne devrân bozulmaktadır
Fikreyle zamânın insanına bak

Kimin etti câhil kimin ulemâ
Kimin etti ganî kimin fukarâ
Kimin fâsik kimin etti sulehâ
İncil Zebur Tevrat Furkân'ına bak

Hak rûz-i cezâyı edince izhâr
Bây ü gedâ olur anda âşikâr
Ganî fakir cümle beyâna çıkar
Hakk'ın sırâtına mîzânına bak

Fısk u fesâd câri olup akmada
Gittikçe bu âlem yoldan çıkmada
Ser-i kârda olan binâ yıkmada
Vücûh-i beldenin âyânına bak

---

1 «Biz taksim ettik». «Rabbinin nimetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında (onlar değil) biz taksim ettik» âyetine telmihtir. (Kur'an: sure 43, âyet 32).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İlme amel eden ulemâ yoktur
Belâya sabreden fukarâ yoktur
Başımızda âdil vüzerâ yoktur
Asrımızın mîr-i mîrânına bak

Bâğıbân gafletten olsa uyanık
Elin uzatamaz bahçeye sârik
Meşhur sözdür çeşme başlan bulanık
Vaktimizin şâh u sultânına bak

Lutfiyâ destânın göricek gözler
Bir kere işiten bir daha özler
Sana lâzım değil bu gûna sözler
Çekil bir köşeye seyrânına bak

Halit Bayrı (Halk şiiri: XIX. yüzyıl, 1956, s. 46-48.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DADALOĞLU

I

Kalktı göç eyledi Avşar elleri
Ağır ağır giden eller bizimdir
Arab atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermânı
Ferman pâdişâhın dağlar bizimdir

Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir

(s. 81)

II

Ilgıt ılgıt seher yeli esiyor
Gâvur dağlarının başı dumanlı
Gönül binmiş aşk atına aşıyor
Bire beyler cünûnluğun zaman' mı

Aşağıdan iskân evi gelince
Sararıp da gül benzimiz solunca
Malım mülküm seyfi gözlüm kalınca
Kaypak Osmanlılar size aman mı

Aşağıdan iskân evi geliyor
Bezirgânlar koç yiğite gülüyor
Kitabın dediği günler oluyor
Yoksa devir döndü âhır zaman mı

Aşağıda akça çığın ötünce
Katar başı mayaların sökünce
Şahtan fermân Türkmen ili göçünce
Daha da hey Osmanlı'ya aman mı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

17 Dadaloğlu'm sevdâsı var başımda
Gündüz hayâlimde gece düşümde
Alışkan tüfekle dağlar başında
Azrail'den başkasına aman mı

(s. 83-84)

III

1 Aşağıdan Yusuf Paşa'm geliyor
Düşmanına karşı koyan merd olur
Şahin kocasa da vermez avını
Aslı kurt yavrusu yine kurt olur

5 Arap atlar yağma oldu arada
Fitiller işliyor azgın yarada
Bana derler ne gezersin burada
Ölenece yüreğimde derd olur

9 Küheylânım yedim yedim yederler
Olanca malımı talan ederler
Heves köves yaptırdığım odalar
Korkarım ki düşman konar yurd olur

13 Dadaloğlu der ki göründü dağlar
Aşiret kavgasın görenler ağlar
Ben öldüğüme kayırmam beyler
Zâlim düşman üstümüze merd olur

(s. 146)

IV

1 Yine tuttu Gâvur dağı boranı
Hançer vurup acarladın yaramı
Sana derim Mıstık Paşa öreni
İçindeki bunca beyler nic'oldu

5 Çınar sana arka verip oturan
Pöhrenk ile sularını getiren
Yoksulların işlerini bitiren
Samur kürklü koca beyler nic'oldu

9 Tavlasında arap atlar beslenir
Konağında baz şahinler seslenir
Duldasında nice yiğit yaslanır
Bozkır atlı yüce beyler nic'oldu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Feneri de deli gönül feneri
Atları da dolanıyor kenarı
Sana derim Küçük Ali öreni
Sana inip konan beyler nic'oldu

Sabahaca kandilleri yanardı
Soytarılar fırıl fırıl dönerdi
Ha deyince beş yüz atlı binerdi
Sana inip konan beyler nic'oldu

Mıstık Paşa gitmiş odası yaslı
Hâtunları vardı hep turna sesli
Top top zülüflü de İstanbul fesli
Usul boylu hâtunların nic'oldu

Gidip Karbeyaz'dan sular getiren
Dört yanında meyvelerin yetiren
Câmi sana arka verip oturan
Havranalı büyük beyler nic'oldu

Saçı altın bağlı fesler sırmalı
Lâhurî şal giymiş gümüş düğmeli
Gözleri kudretten siyah sürmeli
Mor bilekli güzellerin nic'oldu

Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
Soldu bütün yurdumuzun gülleri
Karalar giydik de attık alları
Altınımız geçmez akça tunç oldu

Ağlayı ağlayı Dadal'ım söyler
Vefâsız dünyayı şu insan n'eyler
Bir yiğidi bir kötüye kul eyler
Şimden sonra yaşaması güç oldu

(s. 109-111)

V

Yürü yiğit yürü yoluna yürü
Ağustos'ta erir dağların karı
Gayet güzel olsa yiğidin yârî
O yiğit yanına nazınan gelir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sana derim sana ey kınalı taş
Gözümden akıttım kanlar ile yaş
Göllerde oynayan iki yeşil baş
Göllerin safası kazınan gelir

Yürü yiğit yürü yolundan kalma
Her yüze güleni dost olur sanma
Ölümden korkup da sen geri durma
Yiğidin alnına yazılan gelir

Misis köprüsünde kollarım bağlı
Ayrılık elinden ciğerim dağlı
Göksün'e varınca Bayezidoğlu
Sana gelen beyler sözinen gelir

Dadaloğlu'm der ki kolum yazılı
Atım gök kır attır yanım tazılı
Gelir koyunları yanı kuzulu
Karışmış sağmalı yozınan gelir

(s. 90-91)

VI

Çıktım yücesine seyran eyledim
Ceber özü çayır çimen görünür
Bir firkat geldi de coştum ağladım
Al yeşil bahçeli Kaman görünür

Şaştım hey Allah'ım ben de pek şaştım
Devrettim Akdağ'ı Buruk'a düştüm
Yozgat'ın üstüne bir ateş saçtım
Yanar oylum oylum duman görünür

Biter Kırşehr'inin gülleri biter
Çığrışır dalında bülbüller öter
Ufacık güzeller hep yeni yeter
Güzelin kaşında keman görünür

Gönül arzuladı Niğde'yi Bor'u
Gün-be-gün artmakta yiğidin zârı
Çifte bedestanlı koca Kayseri
Erciyas karşında karlı görünür

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

17 Der Dadaloğlu'yum zatıdan zatı
Çekin ağırlayın gökçe kır atı
Göçmek değil bizim ilin murâdı
Ağyara gidecek yollar görünür
(s. 145)

VII

1 Dumanlanır Aladağ'ın alanı
Ortasında sarı çiçek savranı
Yiğit durağı da aslan yatağı
Dilberlerin hep de böyle ala mı

5 Pınarında bir yenice sağlık var
Çimeninde ıstar görmüş yağlık var
Kızlarında bir başkaca ağlık var
Irmağı da şu dağların ala mı

9 Koç yiğitler cirit oynar dölekte
Geyikleri yaylım eder yaylakta
Bir koku var toprağında ırmakta
Gözüm yaşı davarında kala mı

13 Dadal'ım der binbir dağı gezerim
Aladağ'da bir yapılı gözerim
Hak vergisi şıvgaların ezerim
Bağışla gör mor sümbüllü Ala'mı
(s. 108-109)

VIII

1 Cillenler'de bir güzele uğradım
Gümüş nalın giyer altın halınan
Onun her bakışı bin gazâ değer
Şu dünyâda bahâ yetmez malınan

5 Entarisin giydirsinler sivayî
Hiç giymesin atlas ile dîbâyı
Beş yüz arşın yüksek olsun sarayı
Al yanağa gül değmesin yılınan

9 İnanmayan gelsin baksın meşkine
Altın tasta bâde içmiş aşkına
Ben ilâyık gördüm sultan köşküne
Dört çevresi sümbül ilen gül ilen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben ilâyık gördüm onu paşaya
Arap köle tayınını taşıya
Yurttan yurda bindirsinler koşuya
Göçebe de böyle gitsin elinen

Dadaloğlu bunu söyler yolinen
Ebrûları sırmayılan telinen
Sallanı sallanı gidiyor mayan
Gezdir zâlim yeşilinen alınan

(s. 143)

IX

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Severim kır atı bir de güzeli
Değip on beşime kendim bileli
Severim kır atı bir de güzeli

Atın beli kısa boynu uzunu
Kuru suratlısı elma gözünü
Kızın iplik iplik süt beyazını
Severim kır atı bir de güzeli

Atın höyük sağrı kalkan döşlüsü
Kalem kulaklısı çekiç başlısı
Güzelin dal boylu samur saçlısı
Severim kır atı bir de güzeli

At kuşu tutmasın çıktığı zaman
Yalı kaval gibi yıktığı zaman
At dört kız on beşe yettiği zaman
Severim kır atı bir de güzeli

Dadaloğlu'm hile yoktur işimde
Yiğit olan yiğit görür düşünde
At dördünde güzel on beş yaşında
Severim kır atı bir de güzeli

(s. 82-83)

* VI, VIII — Sadettin Nüzhed Ergun, (Halk Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1938.)
I, II, III, IV, V, VII, IX — Cahit Öztelli, (Köroğlu ve Dadaloğlu, İstanbul 1963.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AKİF PAŞA

I

ŞEYH MÜŞTAK'A CEVAB-NÂME

Benim Efendim!

Gönderilen mufassal ve meşrûh tevbih-nâmeniz mütâlaa olunup, sizce varlıktan, bence teessüften gayri bir mânâ verilemedi; zira ben memur olalı daha kırk gün olur olmaz gûya aylar, seneler geçmiş ve evlâd u ıyâl ve müteallikâtımıza îradlar, zâviyeler, maaşlar yapılmış da size bakılmamış gibi, bu derece sitemlere, serzenişlere neden müstahak olduğumuz bilinemedi? Ve İbrahim Efendi'nin parasız, pulsuz kuru bir kâğıt ile mesrûriyeti neden bu kadar çok görüldü? Ve size münasib olan ona mı yapıldı, münfehim olunamadı?

Devlet-i Aliyye'ye dâhilen ve hâricen istilâ eden ve «emr ü irade benim ağzımdan çıkan sözdür» diye alenen söylemek derecesinde ikbâl ve istiklâli olan ve oğullarının, kızının kayınvalidesinin üzerlerine yaptığı iradâttan maada, yalnız halayıklarının ismine seksen kese akçe sehm yaptıran ve huliyysinden ve mücevherâtından ve eşya makulesinden hâric olarak, kırk yedi tarihinden elli üçe kadar, akçe olmak üzere, on yedi bin kese akçe aldığı meydana çıkan(!) adamın hâlâ ne olduğunu ve ne yapıp yapacağını bilmeyen kırk günlük adama müsavî tutulması ve onun kethüdalığının altıncı, yedinci, sekizinci senelerinde yaptığı şeyleri sen bir ayda niçin yapmadın, denilmesi akıllar şaşacak acâib ve garâibden görülmekten gayri bir şey bulunmadı!...

Evvelâ, ad kendinin ve akçe hazinenin olarak yaptığı tekkeler ve maaşlar ile Evkâf-ı Hümâyunu bitirip, elli kuruş nakd-i mevcûdu kalmadığından artık bu tâmirat ve maaşların önü kestirilmesi emr ü ferman buyurulmuş; ve ashâb-ı istid'anın gönlü kırılmasın yollu Evkâf-ı Hümâyun nâzırı efendiye havale ettiğimiz arzuhallerin «sırası olmamakla battalda hıfzı lâzım gelir» cevabıyla Bâbıâli'de toplananı yüzelliye varmış iken, «Şu tekkeyi yıkıp yapın!» diye teklif etmek bana göre nasıl olur! Ve oradan olmazsa iki yüz kese akçe borcu pek güzel gözüme alayım; lâkin memuriyetimin kırkıncı günü ve Kasım'a beş gün kalarak, keresteler, dülgerler, duvarcılar üşürüp de tekkeyi ve Klos'un konağını yıkıp, yapmağa başladığım gibi halk bana ne der? Ve iki yüz keselik bina beş yüz kese akçelik olmak havadisini halkın lisanından kim alır? Halk da şöyle dursun; hâkipâ-yı hümâyûna hiç makulesinden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olarak, takdim olunan takdime-i nâçizâne için «Şimdi borcu vardır; sâyemde kazansın da versin »diye afv ve ihsan buyurulduğunda, mükarribler: «Efendim mahzun olur; kerem edip, kabul buyurun!» diye rica ile kabul-i âliye mazhar düşürmüşler iken, şimdi benim iki yüz, üç yüz keselik tekke yaptırmaklığıma Şevketmeâb Efendimiz Hazretleri ne buyururlar! Ve ben ne cevap veririm?

Hoş imdi, ya bu divaneliğe de cesaret edeyim! Necib Efendi, Klos'u timarhaneye koyacak kadar deli değil ki, taraf-ı şer'den vasî nasb ettirip, evini alayım; akıllı değil ki pazarlık edeyim; yetmiş kese akçeye müşteri var, deli satmıyor; ben ne yapayım? Cünûndan başka bir şey bulamam, diyor.

Bu böyle iken, öteden beri yalnız sema-hâne için istediğiniz mahalli bari uydurmak, yani mülk olmak sebebiyle bir çare bulunmak üzre Hüsam Efendi'ye ısmarladığım bana neden kabahat oluyor? Ve Cenab-ı Hakk'ın emr ettiği elli vakit namaz için çoktur, denilmek câiz olmuş iken, tez elden Klos'un konağını büsbütün almak çok olmaz mı denilmek, niçin hata oluyor da güce gidiyor? Halbuki «kira ile eve çıkayım» dediniz, «peki» dedim; ev bulunup da tutmadım mı? Satın alacak oldunuz. Tek kırılmasın diye muvafakat ettim; siz rücu' etmediniz mi? Klos'un konağının anahtarını getirtip, verdim; «han gibi» diye siz terk etmediniz mi? Hattâ «anahtarı geriye göndereyim» dediniz; «Bakalım ilerde ne yaparız; varsın anahtar da sizde dursun» demedim mi? Ve nezir olarak, ifade ve îtâ olunan bin iki yüz kuruştan başka, tasadduk için akçe istediniz mi? «Hacı Efendi ne isterse yapıver!» diye kethüdama sipariş etmedim mi? Ve Ohannes on üç bin kuruş borcunuz için sizi sıkıştırdı mı? Yoksa «lâzımdır» denilen üç bini ve câriye bahasını istediniz, vermedi mi? Yoksa bana danıştı da «verme» mi dedim? Yahut size şu kadar akçe muktezi olduğunu bana söylediniz de cevap mı vermedim? Ne oldu ki bu derece ma'yûb ve müttehem varlık davaları meydana çıkarılmak iktiza etti? Ve tatlılıkla, muhabbetle görülecek iş, bizi böyle korkutmak ile görülmek tarafına sapılmak neden lâzım geldi? Siz «ben şaşkın değilim» buyurduğunuz gibi, ben de hiç bir şey bilmez değilim? Pertev Paşa'nın yıktığı evler, yaktığı canlar ve Devlet i islâmiyye ve ümmet-i merhûmeye ettiği hasâret ve hıyânetin ve bana garaz ve nefsa niyetini icrâ için şevket-i islâmiyyenin kesrini irtikâb ve ihtiyârının ve tabiat-ı vücutta müstekin olan mücazât ve mükâfâtın ve adâlet-i ilâhiyye ve âdet-i rabbaniyyenin ve tabiat-ı kevniyyenin ve sâir nice esbâb-ı sûriyye ve mâneviyyenin hiç medhali yok mudur?

Vassaf içerden çıkmadan, Pertev'in ikbâli idbâra dönmeden ne aceb bizim ile barışmağa ve himmete meyl olunmadı! Siz bizim aleyhimizde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve «o daire söndü» tabiriyle mahvımıza muntazır olduğunuz zamanlarda ve bu hainler de on beş ay peşimize düşüp, telefimize yürüdükleri ve bunca tevhidler ve esmalar sürüldüğü ve benim de haklarında ağzıma geleni söylediğim esnalarda, Cenab-ı Hak bu abd-i âcizini muhafaza ile velinimetimiz Şevket-meâb Efendimiz Hazretleri'ne sözleri tesir etmediği âlemin mâlûmu olmakla, bu demek olur ki, nazar-ı hazret-i padişahî ve eser-i tecelli-yi ilâhî benden zâil olmayıp, Rabbim hikmet ve adâletini izhâr edecekmiş, etti; ve sizin dahi can ve gönülden himmetiniz vâki oldu. Merâm, ikrar ve itiraf ise kerraren ve merraren ettik; ve evlâd ve ıyalimize de bildirdik; ve hattâ bazı ehibbâmıza bile söyledik; şimdi bir kaç bin kuruş için memuriyetimizden kırk gün geçer geçmez bu mertebe başımıza kakmak ve keenne bir adama bir lokma verip, daha boğazından midesine inmeden parmağını gözüne sokmak gibi, lâyıksız muamelelere ve uzun uzun şikâyetlere, da'valara ne zaruret mess etti? Behiye de benim yoluma mı gitti? Neş'et'i Hayriye'ye bedel verdiniz, niçin alınmadı?

Hazır tarafeynde hulûs ve muhabbet ve hüsn-i zan ve hüsn-i itikad hâsıl iken, bu kadar gavâil ve meşâgilimin arasında zihnimi bulandırıp, bu sözleri bana söylettirmeğe mucib ve muktezi ne oldu? Hele siz nasıl ise böyle şeyleri yazmağı istemişsiniz, yazan çelebi de: «Dur bakalım aziz! Konmadan göçülmez; birdenbire bu münasib olmaz; o sizin elinizi öpüyor; varın kendine ne söylerseniz söyleyin, lâkin, ben onun eteğini öpüyorum; benim kalemime yakışmaz; ve hususen «seri'an cevabını gönderin» yani meramımız üzre hareket etmeyecek iseniz tebdilinizin çaresine bakalım, gibi lâkırdı edebe muvafık düşmez; ve kendisi çekse de hasbe'z-zâhir üzerinde bulunan rütbe-i hazret-i padişahînin hakkı da inkâr olunmaz; ve tecelli-yi ism-i mu'izz-i ilahî hîn-i tecelliyâtında zilleti kabul etmez; nâfile yere ve sırf bilâ-mucib beyninizde soğukluk olmasın» demeyip de, siz ne buyurdunuzsa onun yazmasına ve dirayet ve irfanına doğrusu aferin!...

Hâsılı azizim! siz muhabbette dâim; ben de hizmetimde kâim; Lâkin «Seni ben nasb ettim, biliyor musun? Şöyle etmedin azl edeyim mi? Böyle etmedin değiştireyim mi?» gibi, abur cubur maddelerle iki günde bir başımıza kakılıp durulacak ve bu muamele iş güç olacak ise tahammül eder dururum desem yalan söylemiş olurum; ne yapalım elhükmülillâh!...

(Ebüzziya Tevfik, Nümune-i Edebiyat-ı Osmanîye, 5. baskı, Konstantiniye 1308/1890, s. 138-144.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

HİKÂYE-İ LEYLA VE MECNUN

İbtidâ-yı kitab: Mecnun'un dünyaya gelip, yedi yaşına girdikte babası mektebe verdiğidir.

Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr, bu gûne rivâyet ve bu yüzden hikâyet ederler ki, zaman-ı sâbıkta, Arab kabilelerinden Benî Âmr derler bir kabile vardı ki, halkı cümle dilâver ve yarar olup, mal ve rızk sâhibleri olmakla, gayrı kabilelerin cümlesinden mümtaz idi. Ve bu kabilenin başbuğu, bir ulu kimse var idi, cümle kabilesi halkı emrine râm ve hükmüne mûti olup, asla sözünden taşra bir iş işlemezlerdi. Gayet mâldâr bir devletlu adam olup, gelip geçen misafirlere sofrası açık ve nimeti mebzûl idi ve her kim gelirse yemekler çekip, yiyip içtikten sonra gider. Ol kadar atlar ve develer bağışlayıp, izzet ve ikrâmlâ gönderirdi. Ve cümle kabile halkı bay ü gedâ nimetine gark olup, her kimin ki bir maslahatı olsa, görüp hatırını ele alırdı. Mal ve menâl yanında toprakla beraber olup, cihanda asla bir şeye muhtaç değildi. Ancak, bunca zamandan beri hiç evlâdı olmayıp, oğul yüzü görmediğinden daima evlâda hasret olup, evlâd arzusuyla ciğeri kebab olmuştu. Ve daima fukaraya in'âm ve ihsanlar edip, «ola ki bir nefesi mübarek kimsenin duası berekâtıyla Hak Taâlâ Hazretleri bana bir evlâd ihsan edip cihanda beni bir oğul ile yaya gelip, babasıyle anasının gözleri aydın olup şad oldular. Hak Taâlâ Hazretleri'nin lutf u keremiyle hatunu hamile olup, ayı günü tamam oldukta, ay parçası gibi bir hilâl kaşlı, sırma saçlı bir oğul dünyaya gelip, babasiyle anasının gözleri aydın olup şad oldular. Hak Taâlâ'ya çok şükürler edip, sadakalar verip nice koyunlar ve develer kurban edip, fukaraya üleştirdiler. Ve nice günler şenlikler edip, düğün ve bayram eylediler ve adını Kays koyup nâz u nimetle terbiye eylemeğe başladılar. Esen yelden, doğan günden sakınıp yaramaz göz değmesin diye, alnına çivitle elifler çekerlerdi. Masumdur, günden güne büyüyüp, ananın babanın bir tanesi olup, altın top gibi ellerinden düşmezdi. Bu hal üzere Kays üç yaşına girip, nice türlü tatlı sözlerle anasını ve babasını meftun edip, bütün gün bülbül gibi şakırdı. Ve gâh gâh taşra çıkıp gelip geçenler altın sebikesi gibi bir güzel masum gördükçe okşayıp

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Hak yaramaz gözlerden saklasın» diye dualar edip muhabbetler eylerlerdi. Bu hal üzere de bir nice zaman geçip, Kays yedi yaşına girip, her nesneyi bilip anlamağa başladı. Babası ilim ve hüner öğrenip, nâdân olmasın diye, ol yerde bir pîr-i mübarek mekteb hocası vardı ki, ol vilâyet ekâbirlerinin evlâdlarını, eğer kız ve eğer erkek, ol hoca okutur idi. Bir mübarek vakitte ziyafetler edip, dua ve senâ ile Kays'ı ol hocaya verdiler. Pes, hoca, Kays'ı eliften bâdan okutmağa başlayıp takayyüdler eyler idi. Kays da dersini bir kere hocasından aldığı gibi öğrenip, bir dahi okutmağa hacet komayıp, akıllı koptu.

Leylâ'nın mektebe başlayıp Kays'ın ona âşık olduğu

Rivâyet olunur ki, ol yere yakın bir kabile dahi var idi. Ol kabilenin başbuğu olan kimsenin bir mehpâre kızı var idi ki, adına Leylâ derlerdi. Hikmetullah, babası onu da ol hocaya verip Kays ile ikisi bir yerde okurlardı. Ve biribirine derslerini öğretip, bir yerde oturup, gâh gâh aralık düştükçe, hocadan gizli lâtifeler edip görüşürlerdi. Günlerden bir gün Kays Leylâ'ya ala gözüyle baktıkta gördü kim, ruhleri gül, saçı sünbül, kaşı kömür, beni amber, gamzesi hançer, gözler mahmur, simîn ten, kâfurî beden bir mâhtâbdır ki günden güne hüsnü ziyade olmakta. Pes Kays-ı nâmurâd bir uğurdan gönül kuşunu zülf-i dâmına düşürüp, can ve gönülden meftun oldu. Leylâ da Kays'ın hüsnüne bakıp, bir dilber-i ziba gördükte, ol da bin canla Kays'a mâil olup, aşüfte oldu. El-kıssa, iki taraftan biri birine âşık olup, Kays Leylâ'ya mecnûn, Leylâ da Kays'a meftûn olup, bir uğurdan bunların arasına aşk ateşi düşüp, yapça yapça bunları yakmağa başlayıp, gizlice biribirine arz-ı haller edip, nâz u niyaza başladılar ve ders okurken kitablarını kapayıp, açmazdan şive bâbını ezber eylemeğe başlayıp, hafta başı oldukta aralık yere bir gün hicran girmekle, cihan başlarına siyah olup sabahları unuturlardı. Bu hal üzere nice zaman geçip, gittikçe bunların ateş-i aşkı ziyade olup, derd-i aşk ile ne gündüzleri gündüz ve ne geceleri gece olup, ah u figanlar eylemeğe başladılar. Bazı kimseler bu halden âgâh oldukta, bunlara nasihat edip «bu ne olmaz iştir ki, eylersiz, ayıp değil midir? Utanmaz mısınız babalarınız duydukta, size cünûn mu erdi der» deyip muhkem azarlar edip, «olmaya ki bir dahi buncılayın bî-mânâ iş edesiz ve böyle edebsizlik yoluna baş koyup, gidesiz; sakınıp kimseye duyurmayıp, hemen erkenden feragat eylen. Sonra kem olur» diye muhkem tenbihler eylediler. Lâkin bu sözler asla birine de fâide vermeyip, bir kulağına girdiği gibi öbür kulağından çıkıp, ancak bu beytin mânâsıyle cevab verip,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gel ey nâsih ko pendi hâl-i dilden bî-habersin sen
Beni dîvâne etti ol peri bilmem ne dersin sen

deyip kendi bildiklerinden kalmadılar ve evvelkiden ziyade âh u vâhlar eylemeğe başladılar. Âhır-ı kâr, bunların aşkı fâş olup, herkesin diline düşüp, kabile halkı birbiriyle söyleşmeğe başlayıp, ortalıkta dâsitân oldu. Pes Leylâ'nın babasına bundan âr gelip kızını bir dahi mektebe göndermedi. Rûzigâr-ı gaddâr, ol iki âşık-ı sâdıkı gonca ile bülbül gibi biribirinden ayırıp cihanı başlarına siyah eyledi.

Kays-ı biçarenin hali diğer-gûn olup, âteş-i hicranla yanıp yakılmağa başladı. Ve hasb-ı hâline münasib beyitler söyledi :

Erdi çün kavs-i felekten cânıma tîr-i firak
Kalmadı ölmekten özge dahi tedbir-i firak

Ben o mihnet-zâdeyim kim dâye-i devrân beni
Emzirip besler anamdan doğmadan şîr-i firak

Haşr ü neşrin arsasın yarın pür-âteş eyleyim
Ger bugün gitmezse sînemden bu tesir-i firak

Derd-i dil sermayesidir iki nesne âşıka
Birisi anın belâ-yı hasret ü biri firak

Soktu hayretten kalem parmağın ağzına divit
Yâre arz-ı hâl için ettim çü tahrîr-i firâk

Şerha şerha oldu şefkattan sanevber sinesi
Dağa düşüp etti Mecnun şerh ü takrîr-i firâk

Bu hale ağlayıp, gözlerinden kanlı yaşlar dökerdi. Halk Kays'ın bu halini gördüklerinde, kimi acıyıp «biçare âteş-i aşkla ne yavuz derde uğramış, Hak Taâlâ muîni ola» diye dualar edip, kimi de «bak şu deliye, bir kız aşkıyla bütün gün gezip feryâd eyler. Usladır yoksa, buna bir az kötek çalsalar, aklı tez başına gelirdi» deyip adını Mecnun kodular.

Arab tâifesi gayretli kavm olduğundan, Leylâ'nın babası kızını obadan taşra çıkarmayıp, Mecnun'dan daima saklarlardı. Mecnun ise obaya yaklaştıkça Leylâ'nın tevâbi'i sopa ile derdimendi uğratıp, uzaktan dâirenin etrafını dokuz kere dolanıp «ola ki bir kere cemalin bari görebilirdim» diye nâle ve efganlar eylerdi. Leylâ da Mecnun'un âvâzını işittikte ol da gönlünden ahlar edip, kâdir olsa kuş gibi uçardı. Ama neylesin anasından, babasından korktuğundan epsem olurdu. Mecnûn'un iki üç yarenleri vardı ki, küçükten bir yerde olup, daima biribirleriyle konuşup görüşürlerdi. Mecnûn'a vefadarlık edip tesliyetler verirlerdi ve daima görüp gözetip her ne tarafa gitse bile giderlerdi. Mecnûn da kalbinde olan gizli râzlarını bunlardan saklamayıp, kendüye mahrem edinip, daima

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bunlarla Leylâ'yı söyleşip eğer bir gayrı söz söyleseler cevab vermeyip, hatırı kalırdı.

Rivayet olunur ki, Leylâ'nın kabilesi Neced derler bir dağın dibinde olup, Mecnun her sabah ol kendüye hem-dem ve yar ve mahrem olan yiğitlerle ol dağın eteğine varıp, uzaktan Leylâ'nın obasına doğru hasret gözleriyle bakıp, âh eylerdi ve gözünden kanlı yaşlar döküp, yeryüzünü erganun çiçeği dökülmüşe döndürüp Leylâ tarafından esen yele bu beyti söyler idi :

Ey nesim-i seherî canda yerin var senin
Bülbül-i bî-dile gülden haberin var senin

deyip esen yel kendisine canan zülfünün kokusunu getirdiğinden, sanki Leylâ tarafından Mecnûn'a selâm ve dualar getirir bir peyk idi ki, her estikçe Mecnûn'a taze hayat verdiğinden, Mecnûn da kendisine mahrem edip, daima seher yeline söz söyleyip onunla deli gönlüne tesliyet verirdi ve kendi tarafından yel ile Leylâ'ya selâm ve dualar gönderip muhabbetler arzederdi. Ve dağdan güvercinler uçup, Leylâ'nın obası önüne uğrayıp geçtikçe, Mecnûn'un gönlüne ateşler bırakıp, güvercinlere bu beyiti söylerdi :

Ey kebûter sana reşk etmeğe çâre mi var
Kûy-ı yâre varacak bâl ü perin var senin

deyip «ah n'olaydı ben de senin gibi bir kanatlı kuş olup, uçaydım. Varıp cananımı görebileydim» diye figanlar edip bir ah inleyip yine yârânlarıyla dönüp kendi kabilesine gelirdi.

(Hikâye-i Leylâ ve Mecnûn, 1254/1838, s. 1-8.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

TÛTÎ-NÂME'den

Zamân-ı evvelde diyâr-ı Hind'de bir bezirgân vardı. Bunun bir âkıl ve dânâ tûtîsi var idi ki, kendüye babasından miras kalmıştı. Bezirgân bu tûtiyi evine pasbân tayin eylemişti. Gündüz bezirgân kâr ü kisbe gidip, akşam eve geldikte, gerek hatununu ve gerek eve geleni ve gideni tûtîden sual ederdi. Tûtî dahi nakîr ü kıtmîr nakl ederdi. Bu minvâl üzere nice mâh u sâl geçti. Günlerde bir gün, bu bezirgâna Horasan'a gitmek iktizâ eyledi ve tûtîye gelip evi tarafını sipariş eyledi. «Her ne zuhûr eder ise haberdâr olup, geldikte bana i'lâm eyle» dedi ve hatununa dahi gelip, «tûtînin âb u dânesinde ve terbiye ve riâyetinde taksirât etme» diye sipariş ve veda edip sefer-i ticaretine revâne oldu. Bunun üzerine bir eyyâm mürûr eyledi. Günlerde bir gün, hatun bir civanın aşkına mübtelâ olup, bir gece hâneyi agyârdan hâli bulup, ol civanı hânesine davet ve sabaha dek ıyş u işret ve zevk u sohbet eylediler. Evin içinde tûtîden gayrı bir kimse bu ahvâle muttali olmadı. Ba'de'z-zaman, bezirgân-ı Hind ticaretinden gelip, hatunuyla görüşüp ve evinin ahvâlini tamam ve muntazam gördü. Bâdehu tûtînin kafesi dibine gelip, evinin ahvâlinden sual eyledi. Ancak hatunun civanla olan ahvâl-i kabîhasını söylemedi. Ama bezirgân-ı Hind hatununun bu ahvâlini taşradan bazı mutemed ve sadık dostlarından gâh zarafetle ve gâh nezaketle duyup, nâr-ı gayret derûnunu ihrâk edip, hatununu helâk etmeğe karar verdi. Ama derûnunda saklayıp zâhiren hatunun yüzüne gülerdi. Lâkin, muamelesinden hatun şüpheye vardı ki, zevci bu ahvâle vâkıf olmuş, bu ahvâli ise bu hâne içinde tûtîden gayrı kimse bilmez. «Tahkik, tûtî söyledi» diye biçare tûtîye kin bağlayıp fırsat gözetti. Hemen bir gece kalkıp, tûtînin kafesin açıp, tûtîyi çıkarıp, kanadın kuyruğun yolup, pencereden taşra attı ve «tûtîyi kedi aldı» diye nâle ve feryâda başladı. Feryâdından bezirgân-ı Hind uyanıp, ehline sual eyledi. Hatun dahi, «tûtîyi kedi helâk etti» dedi. Bezirgân-ı Hind dahi «evimin kadîmî bekçisi ve hem sâdık tûtî idi» diye azim kasavet çekip ağladı. Pes, bu taraftan tûtîyi derdmend-i bî-günâh mihnete giriftâr olup, pencereden taşra düştüğü gibi «bir muzi eline düşüp helâk olurum» diye havf edip, ol hânenin yakında bir büyük puthâne var idi, oraya varıp, bir köşesinde karar etti. Keşişlerin bakıyye-i taâmından döktükleri ekmek ufakların yiyip yine gizlenirdi. Bunun üzerine bir kaç gün geçti. Bu taraftan bezirgân-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hind'in sabra mecâli kalmayıp, hatununu evden kovdu. Bezirgân-ı Hind'in havfından kimse hatunu evine almadı. Hatunun mâşûku olan civan, hatuna sahip çıkmak değil, belki kendi evinden bile taşra çıkamadı. Velhâsıl, avrat âciz ve nâçâr kalıp, garibler mekânı olan mezkûr puthâneye varıp, gece ve gündüz puta ibadet etmeğe meşgul oldu. Bunun ahvâlini tûtî daima seyrederdi. Bir gece yine ibadet-i kadîmi üzere, hatun gelip ibadet edip ve kendi ahvâlini yad edip zâr zâr ağladı. Bu halde âlem-i agyârdan hâli iken, tûtî-yi âkıl putun ardına gelip, bülend-âvâz ile dedi ki, «ey bânû-yı cihân, duanı kabul edip, seni rahmetime sezâvâr eyledim ve zevcin bezirgân-ı Hind'in gönlün yine sana meyl ve muhabbet ettirdim ve ettiği işe pişman ettirdim. Lâkin, fermânımı tutup, emrime itaat edesin ve kaşını, kirpiğini ve saçını tıraş eyle, tâ ki muradına erişesin» deyip sükût eyledi. Hemen hatun bir ustura alıp, kaşın ve kirpiğin ve saçın tıraş eylemek murad eyledi. Hemen dem putun ardından tûtî kendüyü gösterip dedi ki «ey, nâkısetü'l-akl, sen dahi bu akılla kendini dostu düşmanı fark eder mi sandın? Kendine hayır sahibi dostunu bu belâya lâyık görüp ve kendi başına dahi bu musibeti getirdin. İmdi a'lâmü'l-guyûb olan Hüdâ-yı Müteâl hakkı içün esrâr-ı mâhûdeyi ben ferde ifşâ etmedim ve bezirgân-ı Hind'e senin iyiliğinden gayrı kelâm söylemedim. Sen bana bu mazarratı lâyık görmemiş olaydın, sana nâfî idi. Zirâ esrâr-ı mâhûdeyi bezirgân-ı Hind yine bana sual ederdi, ben dahi onu hileler ile inandırırdım. Hem zevcin tarafından böyle belâya giriftâr olmayıp ve hem mâşûkun dahi elden gitmezdi. Lâkin, ben senin ettiğine kalmam ve nimetin hakkını ferâmûş eylemem. Bu musibet bana takdir-i ezelde mukadder imiş. Başıma geldi. Senin bu hususta suçun yoktur. Zira ben seni gâyetü'l-gâye akılsız buldum. Cümleden berî, eğer senin zerrece aklın olaydı, hiç puta ibadet edip, meded umar mıydın ve benim kelâmımı gerçek put söyledi zannedip, inanmazdın. Hiç taş, ağaç söz söyler mi? Ancak peygamberlere izn-i Hüdâ ile mu'cizât olup, söylediler. İmdi, küll-i bâtıl dinden çıkıp Hak dinine gir. Ettiğin sû-i zanna tövbe ve istiğfar eyle. Ben varıp bezirgân-ı Hind'i ettiği işe peşiman edip, yine sana meyl ve muhabbet ettireyim» dedi. Hatun dahi razı olup, şeref-i İslâm ile müşerref oldu. Derhal tûtî bezirgân-i Hind'in hânesine gelip göründü. Bezirgân-i Hind tûtîyi gördüğü gibi hemen yerinden kalkıp, can başına sıçrayıp, tutup öpüp sevdi, ahvâlini sual eyledi «gerçi ben ölmüşüm, lâkin Hak Taâlâ bana müceddeden hayat ihsan edip, kerem etti.» Bezirgân ayıttı: «Hiç vefat eden hayat bulur mu?» Tûtî ayıttı: «Sen Hazret-i İbrahim Aleyhisselâm'ın hikâyesin işitmedin mi?» Bezirgân ayıttı «İşitmemişim, söyle işitelim. Nicedir ol hikâye». Tûtî ayıttı.....

(Tûtî-nâme, 1267/1850, s. 12-14.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

HİKÂYE-İ ABBAS

Kâmilü'l-kelâm ayıttı : Şehr-i Bağdad-ı behişt-âbâdda Hoca Abdullah nâmında bir bezirgân vardı. Bunun on sekiz yaşında bir mahbûb oğlu vardı. İsmine Salih derler idi. Buna bir hocanın kızın alıvermişti. Bu kız asılzâde olmadığından ve tazeliği hasebiyle giyinip ve kuşanıp sokaklarda yüzün ve gözün setr etmeyip şöyle gezerdi. Şehr-i Bağdâd'da Abbas nâmında on sekiz yaşında mâil-i zenân bir oğlan vardı. Veled-i zinâ idi. Kız ne kadar bed-asl ise, ol dahi ondan artık idi ve çok malı var idi. Nerede bir mahbûbe avrat istimâ eylese, yahut görse, vâfir mal telef edip, onu ele getirir idi. Bir gün, bu Abbas Bağdad'ın İmâm-ı Âzâm kapısından çıkar iken, Salih'in ehli zen-i mekkâre dahi uşak saydı için gezerdi. Birbirlerine musâdif oldular. Bu avrat Abbas'ın zen-dost olduğun istimâ eylemişti. Mekkârelik edip, vâfir işve ve naz ile «ey Çelebi, seni bir akrabama benzettim, yüreğim oynadı» deyip çekinin çekinine vurup gitti. Abbas'ın aklı başından gidip, çünkü nigârdan bu kadar yüz gördü, bir cariyesine «bu kimdir» diye sual eyledi. Cariye dahi «Hoca Abdullah'ın oğlu Salih'in ehlidir» dedi. Çünkü Abbas bu kadar haber alıp, hânesine geldi. Bu Abbas'ın vasıtası bir mekkâre avrat var idi. Bir kaç kere Bağdad'dan Hısn-ı Keyf kalesine nefy olunmuştu. Bu avrata Menfiye derler idi. Bunu çağırıp ayıttı: «Ey mekkâre, senin yolunda bunca mal harc eyledim. İşte bana hizmet edecek vakit geldi. Sair vakitte eylediğin vasıtalığı saymam» dedi. Menfiye «aceb ne hal ola?» Abbas ayıttı: «Hoca Abdullah'ın oğlu Salih'in ehli, İmâm-ı Âzâm kapısında bana haylice dil-nüvâzlık edip, muhabbet izhar etti. Var, benden selâm eyle, visâl arzusunda olduğum ilân eyle. Bana haber getir» dedi. Ol Menfiye Hoca Abdullah'ın hânesine gelip küçük kadını tenha bulup, «efendim, sultanım, şöyle bir kemter gulâm ki filân yerde lutfunuzu işaret etmişsiniz, hakipây-i kulluğa arz için ben cariyenizi vasıta gönderdi» dedi. Kadın bunu işitip, «gelin cariyeler, bu kahbeyi tutun», deyip yüzünün yarısını tencere karasıyla karaladı ve hane kapısın kapayıp «urun şu kahbeyi» dedi. Cariyeler bunu taşa tutup urmağa başladılar. Menfiye gördü ki, iş gayrı oldu, bir kaçacak yer bulamayıp, meğer ol hânenin bir kârizi var idi. Su yolu idi. Bir adam sığar idi. Menfiye'nin yüzüne rast

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geldi. Can acısıyla kendisin ol kârize atıp, ol delikten sokağa çıkıp, kaçıp gitti. «Bu puşt oğlanı gör ki, beni öldürtür »diyerek kıyâmet ile Abbas'ın katına geldi. Hikâyeyi nakledip vâfir sövdü. Abbas kahkaha ile güldü. Menfiye ayıttı: «Ey sefih oğlan, ben tehlikeden kurtuldum, sen gülersin». Abbas ayıttı :

Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil.

fehvâsı üzere ey Menfiye ol avrat beni davet eyledi. Menfiye ayıttı: «Ne şekil davettir ki, beni öldüreyazdı». Abbas ayıttı: «Ey Menfiye, gerektir ki bu sözü sen bilesin. Ol ki senin yarı yüzün karalamış, gece yarısı gel demektir. Seni taş ile urduğu, geldikte taş atmamıza işaret olsun, demiş. Duvar altındaki kârizden seni kaçırdığı, oradan gel demiş».

Hülâsa vakta ki akşam oldu, nısfü'l-leylde bu Abbas-ı veled-i zinâ hânesinden kalkıp, hâne-i Abdullah'a vardı. Ol kârizi buldu. Pencereye bir taş atıp, bir çeyrek kadar sabreyledi. Ol kârizden içeri girip, o mekkâre dahi sade entari ile Abbas'a muntazır idi. «Hay Çelebim, sen safa üzere âlemde imişsin. Bu kadar rumûzları güzel tefehhum eylemişsiniz», deyip sofa üzerinde bir döşek müheyyâ eylemiş, girip yattılar. Bir zaman sohbet edip, âhir uyuyup kaldılar. Hoca Abdullah bir ihtiyar adam olmağın, sabaha karîb uyanıp, taşra çıkıp, divanhânede gezinir iken, aşağı bahçeye nazar eyledi. Ay mehtab olmakla sofada bir döşek gördü. «Bu ne ola» diye, yap yap merdivenden inip, bunların başı üzere geldi. Gördü ki, gelini bir oğlan ile sarılmış yatır. «Hay gör şu fahişeyi, Salih gibi mahbûb oğlanı komuş, şol oğlan ile yatıyor.» Bari bir alâmet için kızın kolundan bileziğin çıkarıp gitti. «Sabah bilirim inkâr edecektir, bileziği oğluma göstereyim. Oğlum da itimad eder, tatlîk ettireyim» diye karar verdi. Görelim ol mekkâre neyler. Şafak açılmağa bir saat kalarak bidâr olup, gördü ki bileziği kolunda yok. Aklı başından gidip, kayın atası gece kalktığın bilirdi, «gelip şu esrara vâkıf olmuş» deyip Abbas'ı uyarıp «var git» deyip, kendisi döşeği kaldırıp, yukarı gelip Salih'in döşeğine girip, orasın burasın öpüp, «ey çelebim hava bu gece pek ıssı olduğu sebebiyle uyuyamadım. Kalk, aşağı sofaya inelim, orda yatalım. Belki bir saat kadar uyuruz. Taşranın hazzı vardır» deyip, mahud sofa üzerine döşek serip yattılar. Salih yine uyudu. Kızın gözüne uyku girmedi. Vakta ki sabah oldu. Salih uyandı. Ortalık rûşen olmuş, kız ayıttı: «Hay çelebim kolumdan bileziğim düşmüş» deyip yatağı arar bulamaz. Yukarı odaları arar bulamaz. Cariyelere ayıttı: «Bileziğimi siz aldınız mı, tez bulun», diye teftiş eyledi. Hoca Abdullah ayıttı: «Ey gözüm nuru, bilezik bendedir, ahvâl bu misillûdür. Aşağıda sofa üzerinde bir oğlan ile yatar görüp, bileziği nişan olsun diye ben aldım», dedi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Salih gülmeğe başladı. Hoca ayittı: «Ne gülersin? Beni maskaralığa mı alırsın?» diye ta'zîr etti. Salih ayıttı: «Estafurullah devletim baba. Sana gülmem, lâkin aşağıda ehlim ile yatan ben idim. Akşam canımız sıkıldı, çıkıp oraya gitmiştik», dedi. Hoca Abdullah ayıttı: «Ya canım mehtab idi. Yatan oğlan, oğlum değil idi. Yoksa ihtiyarlıktan bir hoş göremedim mi» deyip tekrar sual eyledi: «Ne'am öyledir» dedi. Hoca Abdullah ne yapsın, inandı. Lâkin ölünceye dek bu fikir üzere kaldı.

«İşte şehzadem, zen-i mekkârenin şerrinden Allah hıfz eyleye. Mekr ü efsûnları çoktur» dedi. Şehzade ta'accüb edip vâfir güldü. «Bu hikâyemiz tamam oldu, lâkin gece daha vardır, kerem buyurup öbür hikâyemizi dahi tamam eyle», dedi.

(Kâmilü'l-kelâm, 1271/1854-55, s. 37-40.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

KİŞVER-İ DERÛN'dan

Hükemâ-yı mütekaddimîn ve ukalâ-yı müte'ahhirîn, nice devirlerden beri basiretten bahs etmişler ve bazıları bunun her şahısta bir olduğunu iddia etmişler ise de, bu basiret denilen şey, kiminde şedîd ve anîf ve kiminde mülâyim ve lâtif ve bazısında nâkıs ve bazı kesânda gâlib ve kiminde de mağlûb olup, elhâsıl cereyan eden hâlât ve mer'î olan ahkâm ve nizâmâta ve mahal ve mevâki'e ve mültezim olan agrâz ve mesâlih ve menâfi'e göre zikr olunan suver-i adîdeye girerek ve belki daha başka suretler kesb ederek daima tagayyür eylemektedir. Şöyle ki, bir hükümdar-ı fâtih ile bir çoban-ı fakirin ve bir tâcir ile bir dava vekilinin ve vükelâ ile şuarânın ve fukara ile agniyânın ve bir sabî-yi nev-zuhûr ile bir nev-civân-ı bâliğin ve sinn-i vukûfta olan bir şahıs ile sinn-i şeyhûhet ve inhitâta vâsıl olan bir şahsın basireti birbirinden fark-ı küllî ile mütefâvit olup, her birinin derûnunda cereyan eden ahvâl-i mâneviyye mütenevvi' ve muhteliftir. Eğerçi, işbu basiret herkeste mevcud olup, hayrhâha mûcib-i refâh ve ehl-i şerre bâis-i elem ola gelir ise de, ekseriya agrâz-ı nefsaniyye ve cehil ve kizb ve ahkâm-ı nâkısa-i redîanın dûçâr-ı pençe-i tagallübü olur. Mâhaza vücûd-ı beşerin derûnunda bu bir hâkim-i mutlak ve bir mümeyyiz-i müstakil bi'r-reydir ki daima hayır ve şerri ve hak ve bâtılı akla fark ve temyiz ettirir ve tedâbîr-i rehnümâ ve bir müsteşar-ı sâdık ve bî-hemtâ ve akıl gibi bir hükümdar-ı kaviyyü'l-iktidar var iken, niçin böyle müsteşar-ı bî-garazın verdiği nesâyihe ihâle-i sem'-i itikad etmeyip ve öyle hükümdar-ı müstakîmin (yani aklın) ihtarât-ı vâkı'asına itibar eylemeyip gösterdikleri tarîk-i sevâbdan gayrı yollara saparak, o kadar iştiyâk-ı derûn ile arzuladıkları refah ve saadet-i halden mahrûm ve mehcûr ve bu kadar bîm ü heras-ı canla ihtirâz edip, havf eyledikleri nice varta ve belâlara dûçâr olurlar ve yine mütenebbih olmayıp, zulemat-ı gaflette kalırlar. Acaba bu nedendir ve ne hikmete mebnîdir, diye pek çok mülâhazalara varıp şu hikmetin keyfiyetini istiknâh etmek üzere daha nice mütalâat-ı kalbiyye ile uğraşmağa başladım ve bir vakit deryâ-yı efkârda müstağrak oldum. Zihnime mûcib-i tahdîş olan şu uğraştığım müşkili halledecek efkâr-ı musîbeyi henüz bulamamış ve sahil-i selâmete varamamış iken, nâgehân bir melek, ki zann-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kasîrime göre basiret denilen cevher-i ruhanî idi, uyûnuma mütecellî olup (Men arafe nefseh fe-kad arafe Rabbe)[1] kelimât-ı dakîkasını tekrar ale't-tekrar söyleyerek, gelip dest-i tâbân-ı nûr-efşânıyla gözlerime dokundu ve hemen nâ-bedîd oldu. Ol halde gözümün nuru aşırı mertebe ziyadâr olup, şâibe-i şekk ü şüphe hatırımdan zâil olarak, her şeyin sûret-i hakikiyyesini görmeğe başladım ve der-an kişver-i derûnuma duhûl eyledim ve uğraştığım müşkili halledici pek çok şeyler gördüm. İşte bu iklim-i derûnu ne şekilde gördüğümü keşf ü beyâna mübâderet ederek, şöyle ki, müncelî olup hemen nâ-bedîd olan melek-i mübârekin gözüme dokunduğu akîbinde kendi kendimi birdenbire başka bir âlemde buldum. Bu gördüğüm âlem-i memâlik müctemi'a-i vâsi'adan mürekkeb ve sekene ve ahalisi de bir takım zeki ve hadîdü'l-mizac adamlardan ibaret idi. Cümlesi bâ-kemâl-i isti'câl birer işle meşgul olup, esnâ-yı iştigallerinde daima veca' u renc u gam u elemden ictinâb ederek, lezâiz-i kalbiyye ve huzûzât-ı nefsaniyyeye meyl ederler. Ve bundan gayrı bir şey arzu etmezlerdi. Bu âlem-i acîbü's-suvere memâlik-i sâire gibi seyir ve temâşâ edecek bir çok ebniye-i garîbe ve âsâr-ı acîbiyyeyi müştemil ve arazînin, kuvve-i nâbitesine bâis-i tezâyüd olacak nice cedâvil-i müstagribe ile münfasıl ve hepsi birbirine muttasıl idi. Ve havası dahi hâr ve mülâyim idiyse de, ekseri tebeddüle mütemâyil olduğundan, memleketi serâpâ harab edecek surette şedîd bora ve fırtınalar eksik olmazdı. Ve ahâlî-yi mevcûdenin ahlâk ve âdâbı pek de anlaşılır kabîlinden olmayarak, ne bütün bütün iyi ve ne de bütün bütün kötü idi. Ve evzâ ve etvâr ve ahlâk ve mişvârları an-be-an tebeddül eylemekte idi. Zira cereyan eden efkâr-ı sâibeleri iştiyâkât-ı şedîde-i nefsaniyyeleriyle ve hırs-ı şân ve hubb-ı câhları mürüvvet ve merhametleriyle ve hışım ve gazab ve tehevvürleri hilim ve mülâyemet ve te'ennileriyle mütehâlif ve mütehâsım olarak, her birerleri birer gûne garaz ve davayı bil-iltizam inân-ı idareyi birbirlerinin elinden gasb etmek sevdasında olmalarıyla, meyânelerinde cereyan eden münâza'ât-ı mütemadiyyeden dolayı pek çok fiten ve ihtilâlât zuhûra gelir ve emvâl-i mevcûdenin tasarrufu herkese müşterek olduğundan hukuk-ı tasarruf-ı mülk ne olduğunu bilmezlerdi. Bu dahi fesadât ve ihtilâlât-ı vâki'aya bir kat daha mûcib-i teşeddüd olur ve mâhaza cümlesinin ittifâkı hâsıl ve her birlerinin ayrı ayrı rey ve rızaları münhezim olmadıkça hiç bir şeye karar vermezlerdi ve icrâsına karar verdikleri mevadd ve mesâlih-i câriyyenin kâffesi hey'et-i mecmu'a-i memleketlerinin idare-i adliyyesine dâir olurdu. Ve memâlik-i ecnebiyye ile akd-i münâsebet ve icrâ-yı muharebeye memur olan zevât-ı

1 Kendini tanıyan Rabbini tanır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âliyye beş kişi idi ve bunların derûn-ı devlette herkesin üzerine nüfuz ve itibarları galib idi. Zevât-ı âliyye-i mezkûre havass-ı hamse-i zâhire denilmekle mâruf olmuştu. Ve rey ve tedbirlerinde lisanlarınca hasâil-i zemmiyye tesmiye ettikleri erbâb-ı fitne ve fesâd ile ve agrâz-i nefsâniyye ismiyle müsemmâ bir takım adall-i bagî ve istibdâd ile müzâkere ve müşâvere ederler ve zikr olunan ricâl-i devlet ve kibâr-ı millet havass-ı hamsenin ifâdât-ı vâkı'asını kemâl-i hırs ve hiddetle sem' ve ısgâ edip ekseriya devleti ve milleti ihtilâle verecek tedbirler imâl ve ibrâz eylerlerdi. Ancak kibâr-ı millet meyânesinde olan şu agrâz-ı nefsâniyye beyninde fark ve tefâvüt-i küllî vardı. İçlerinden bazıları âlihimmet ve vakûr ve kerîm olup dâima ef'âl-i hayriyye ve imâl-i nâfi'anın icrâsını nasihat eder ve bazıları dahi denî ve müfsid ve şerîr ve bed-hâh olup, her an ve zamanda esbâb-ı şerriyye ve vesâil-i muzırranın istihsâline sa'y eylerlerdi. Bu memleket-i garîbenin ahvâl-i mesrûdesini görünce, vehle-i ûlâda cumhuriyet suretiyle idare olunur ve bu cihetle idare-i cumhuriyye tahtında olan devletlerde görüldüğü misillû dâima birbirlerine muhâlif fırkalar eksik olmadığından, fiten ve fesâdât ve fetret ve ihtilâlâttan berî olmaz zanneylerim. Ve müşâhede ettiğim şeylerin ekserisini de hakkıyla anlayamadığımdan deryâ-yı hayret ortasında kaldım. Bu hâlet-i istigrâb ve isti'câbda iken, makāsıd-ı hayriyyenin reisine daima vukū bulan ihtilâlât ve fesâdâtın teskinine ve sulh ve âsâyiş-i hâlin iadesine ve refâh-ı hâl ve saâdet-i hakikiyyenin istihsal ve devamına sa'y ederdi. O memlekette giriftâr olduğum hâl-i pür-melâl-i gurbete ve bu cihetle dûçar olduğum hâlet-i hayrete merhameten yanıma gelip, «benim ismim Feraset'tir, senin şu izhâr eylediğin evzâ'-ı müstereddidâne ve oraya buraya imâle ettiğin enzâr-ı mütehayyirâneden ecnebî olduğunu derk ettim. Gel sana delil olayım ve bu âlemi gezdireyim ve nazar-ı dikkatini müsteclib olan şeyleri de anlatayım», dediğinde doğrusu pek aşırı memnun ve müteşekkir oldum. Hemen câri olan ahvâl-i idareyi anlamak sevdasında olduğumdan, devletin tuttuğu usul-i idare ne suretle olduğunu istifsâr eylediğimde, «bu devlet senin zannettiğin misillû idare-i cumhuriyye tahtında değildir. İstiklâl usulüyle idare olunmaktadır ve bu usûl-i istiklâliyyenin icrâsına taraf-ı Hakk-ı Cell ü A'lâ'dan bir melîk-i rûhanî-sıfat memur olmuştur. Bu melîk Cenab-ı Hakk'ın irâde-i aliyye-i ezelîsi iktizâsına göre, bir günden bir sene ve bir seneden yüz ve yüz yirmi seneye kadar bu devlette hükûmet eder ve müddet-i hükûmetinin vâdesi inkızâsında yine irâde-i ilâhiyyeye mebnî, icrâ eylediği hükûmet-i müte'assire ve ibrâz eylediği hizmet-i meşkûre ve mazarranın mükâfat ve mücâzatını görmek üzere buradan hall ve tard olunur» diye cevap verir vermez, «acaib» dedim, «böyle bir melîk-i ru-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hanî olup, idaresine memur olduğu teba'a ve ahali her cihetle tefâzıl ve tefevvuku evleviyette olduğu halde, kendine nisbetle mertebe-i denâette olan teba'asının emr-i idaresinde su'ubet çeker mi ve icrâ-yı hükûmet emrinde mevâni' ve mehâzıra dûçâr olabilir mi? Hususiyle teba'ası böyle hükümdarlarının kendilerine gâyet derecelerde fâik ve ser-efrâz olduğunu bilip, re'y-ü'l-ayn müşâhede ettikleri halde, arz-ı muhâlefete cesaret ederler mi ve ibrâz-ı mukavemet etmek dâ'iyesine düşecek derecelerde gafil davranırlar mı ve bu misillû hükümdâr-ı kavîyyü'l-iktidârın kâffe-i nevâhi ve o emrini icrâya bâ-kemal-i itâat müsâra'at eylemezler mi? Elbette eylerler ve bu cihetle çobanın koyun sürülerini kemâl-i suhûletle idare ettiği misillû, bu hükümdâr-ı fâikü'l-misâl dahi teba'asını kolayca idare edebilir», diye iâde-i kelâm eylediğimde, Feraset «hayf ki daha bu âlemde cereyan eden ahvâlden gafilsin. Bu devletin hükümdâr-ı müstakili ki Akıl denmekle mârûf olmuştur, hakkında ta'alluk eden irade-i ilâhiyye iktizâsınca, ziyade meşakk ve metâ'ib çekerek, bir kat daha ehliyet ve liyâkati tebeyyün eylesin ve buradaki halkın refâh ve saadet-i hâli husûle gelsin için ahali ve teba'anın alâyık-ı kalbiyye ve iştiyâkât-ı nefsâniyyesine müşterek olmuş olup, tabiat-ı müfside-i maddiyyesinden hisse-mend olarak, dûçâr oldukları beliyye ve âfâttan müteessir ve hisseyledikleri müstelezattan mütelezziz olur. Ve âmmenin ittifakıyla hâsıl olan bir rey ve tedbire vükelâsı bulunan havass-ı hamse ve ricâl-i devlet ve kibâr-ı milletten olan hasâil-i zemîme ve agrâz-ı nefsâniyye ile müşâvere ve müzâkere ve havâyic-i vâkı'a ve iştiyâkât-ı mütenevvi'ayı bizzat hissetmedikçe karar vermez. Gel seni bir mahall-i münâsibe götüreyim ki, hükümdarımızı göresin. Meclis-i devlete dahil olarak, cereyan eden mübâhesât ve müzâkerâtı ısgâ eyleyesin ve sarayına girip çıkmakta olan zevâtı görüp, teftiş edesin. Ancak devletin kâffe-i teba'ası bilâ-istisna huzûr-ı hükümdârîye duhûle mezun ve müstahak olduğundan saray-ı hükümdârîye giren çıkan tavırsızdır» diye serd-i kelâm eyledi. Mâhaza dûçâr olduğum hâlet-i hayrete hiffet gelmeyip, bir kat dahi tezâyüd eylediğinden, ihtiyâr-ı sükût eyledim ve delilim olan Feraset'in ardı sıra yürümeğe başladım. Esnâ-yı meşy ü harekette bazı mertebe güçlük çektim ve mevâni'-i gayr-i me'mûleye rastgeldim. Yani esâfil-i ahaliden bazıları ecnebî olduğumu teşhis eyleyerek, beni iğfâle kalkıştılar. Ve «hükümdarımız işte buradadır», diyerek bazı mahall-i nâ-münasibeye celb etmek istediler ve bazıları, «hele şu sade-dile bakın, hükümdarımızın Akıl olduğuna inandırmışlar ve aklın ruh olduğunu yutturmuşlar, halbuki ruhun vücudu yoktur, şu ahmakın humk ve belâhatine nazar ediniz. Bu âlemde vücudu olmayan bir şey aramağa çıkmış» diye nice kelimât-ı nâ-becâ ve türrehât-ı nâ-revâ tefevvühüne cesa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ret ederek, kalbi incitici istihzâlar ettiler. Ben ise bunların hiç birisini dinlemeyip delilimi te'âkubdan ayrılmadım. Bir az daha ileriye vardığımda, zürefâ-yı halktan birisi kemâl-i nezaketle bana takarrüb ile elimden çekerek kalb dedikleri mahalli gösterdi. «Bu mahalden Allah aşkına ayrılma» dediğinde, gösterdiği mahalle doğru medd-i nazar eyledim. Orada filhakika pek çok bir kalabalık gördüm ve her taraftan tahaşşüd eden zıham-ı nâs ve lâyenkatı âmed-şüd eyleyen avâm ve havâsı görünce orasını merkez-i mesâlih-i devlet ve mihver-i umûr-ı millet zannederek ondan ileriye varmak istedimse de, delilim olan Feraset, «benden ayrılma, arkam sıra gel» dedikte, emrine itaat ettim ve bir vakit kat'-ı merâhil eyledim. Velhâsıl bir mahall-i mürtefi'e vâsıl oldum ve müşâhede ettim ki, memleketin kâffe-i mevârid ve mesâlik ve cedâvil-i mevcûdesi zikr ettiğim mahall-i mürtefi'e muttasıl olmuştur. Ve o mahall-i garib o kadar envâr-ı mütenevvi'a ile münevver idi ki, bakıldıkta gözler kamaşırdı. Ve bayağı derûnunda bulunan eşhâs ve eşya fark ve teşhis olunamazdı. Ancak o şa'şa'a-i envâr ve fürug ve tâbiş-i ziyâ meyânında bir çok iştiyâkât-ı muhtelife ve agrâz-ı nefsâniyye görünür idi ki, her birlerinin ellerinde birer âyine-i devrân vardı. Ve envâr-ı şedîde-i mevcûdenin in'ikâsıyla envâ renkler ve yeni yeni sûretler gösterirlerdi. Bu tâbiş ve parlayışa gözüm tahammül edemeyip bir de gördüğüm garâibe istigrâb eylediğimden doğrusu Akıl'ın şeklini iyice göremedim, fakat envâr-ı mevcûde-i sâireden pek farklı ve pek ziyade ziyâdâr olduğundan Akıl olduğunu fehm ettim. Ondan delilim Feraset bana, «Akıl'ın yanına bak» diyerek iki mestûre ve afîfe hanım gösterdi. Evzâ' ve etvârları hem anîf ve hem latîf idi ve ellerinde dahi birer meş'ale-i sûzân vardı. Ve bir diğeri daha vardı ki, uryân olup, üstü iyice bir bez ile mestûr, elindeki bir donuk aynayı lâyenkatı' bana ibrâz edip, göstermek isterdi.

Feraset, «gördüğün hanımların biri İstikamet ve diğeri İffet ve bir diğeri Sıhhat'tir. Hükümdarımız bunlara hem itibar ve itimad eder ve hem de bunlardan havf ve ihtiraz eyler» dediğinde «acaib, bu hanımları görünce ben de havfa teba'iyet ediyorum, şu diğer tarafta bir zen-i hasnâ görüyorum, nasıl âşıkâne iltifatlar ediyor, ne latîf kelâmlar söylüyor ve hükümdarınıza ne kadar lâubâli hitab eyliyor, doğrusu ben buna dayanamıyorum, hemen âşık oldum, âteş-i hüsn ü cemâline yanıyorum, bu karı kimlerden olabilir» diye sual eylediğimde, Feraset «bu kadar meftûnu olduğun avrata Şehvet-i nefsâniyye derler. Bunun hüsn ü cemâline meftûn olduğun kadar bittabi' mecbûle olduğu hiyanet ve vefasızlığından havf ve ihtirâz et, başında olan güllere bakma, ayağı altında olan varta-i hevl-nâke nazar eyle», diye irâd-ı makāl ettiği akabinde hasnâ-yı mezkûrenin ayağına doğru baktım, filhakika bir varta-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mühlike gördüm. Derûnundan yürekler dayanamayacak feryad ve figanlar işitiliyordu. Kemâl-i rikkat-i kalbimden gayrı oraya doğru bakamayıp, hemen zihnimi başka şeyler ile işgal etmekle işittiğim feryad ve figanları nisyân etmek üzere Akıl'a doğru baktım. Câlis olduğu tahtın etraf ve eknâfında acayip acayip şeyler gördüm. Bir tarafta Hışım ve Gazab'ı müşâhade eyledim. Herkese nazar-ı iğbirâr ve vahşet ile bakardı. Ve taraf-ı diğerde Hased'i gördüm, gam ve kederinden benzi sararmış ve bir elinde bir kadeh dolu zehir ve diğer elinde bir âlet-i câriha vardı. Zehri lâyenkatı' kendi üstüne saçıp âlet-i câriha ile de kendi kendini cerh ederdi ve meyânede dahi Hubb-ı câh'ı müşâhade eyledim, nevâdirden olarak elinde bulunan âlât-ı masnû'a-i nefîseye doğrusu hased ettim. Ancak âlât-ı mezkûrenin üzerinde olan kanları görünce nefret eyledim.

(Kişver-i derûn, 1278 / 1861, s. 1-18.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

EBU ALİ SİNA

Ulûm-i akliyye cihetiyle iftihâr-ı millet-i islâmiyye olan Şeyhü'r-re's vezir-i azam Ebû Ali Hüseyin bin Abdullah bin Hüseyin bin Ali bin Sina'nın terceme-i hali.

Ebu Ali, kendi musahibi olan Ebu Abîdü'l-Cürcânî'ye şu vechile nakil ve hikâyet eyledi ki, «an-asl Belh ahalisinden olan pederim mülûk-ı Sâmâniyeden Nuh bin Mansur'un eyyâm-ı saltanatında Buhara'ya tâbi Harmaysan nâm karyeye hicret ederek orada validem Sitare'yi tezevvüc etmekle, ben ve kardeşim tevellüd etmişizdir. Oradan Buhara'ya hicret edip, on yaşıma kadar ta'accüb olunur mertebede maârif ve âdâb ve pederimin teşvikiyle ilm-i hesab tahsil ettim. Abdullahü'l-Bâbilî, ki hikmet iddiasında idi, Buhara'ya gelerek ondan ta'allüm ümidiyle pederim hânemize misafir aldı. O aralık İsmail Zâhid'den fıkıh tahsiliyle meşgul olarak beyne't-talebe en müsta'id ben idim. Abdullahü'l-Bâbilî'den kitab-ı Isagoci'ye bed' ettiğimde cinsin haddini (Makûlün alâ kesîrîne muhtelifine bi'n-nev'i fi-cevâbı mâ hüve)[1] diye zikreylemekle bu haddin tahkikinde kendisine vuku bulan muâheze ve mübâhasemden fevkalâde ta'accüb edip, hangi meseleyi arz eylediyse ondan âlâ fehm eyledim. Hattâ ben mantığın zavâhirine muttali olmuştum. Kendisi dekâyıktan bî-haber idi. Müellefât-ı mantıkıyyeyi bilâ-vasıta mütâlâaya mübâşeretle lâyıkı vechile müstefid oldum. Ve ilm-i hendeseden Öklides nâm tasnifin evvelinden altı şekil ta'allüm edip, bâkisini bizzat istihrâc eyledim. Ve *Macesti*'ye mübâşeret ederek mukaddemesi hitâmında «bundan böyle kendi kendine kıraat ve müşkilât-ı vâkı'anı bana irâe eyle», demekle Bâbilî'ye şüphemi arz esnasında bir çok şekilleri anlattım. Bâbilî, Gurganc'a azîmet için bizden mufârakat eyledikte, ben kütüb-i tabi'iyye ve ilâhiyye ile meşgul olarak, kesb-i mâlûmat eylemiştim. Bâdehu ilm-i tıbba rağbetle buna dâir müellefâtı bil-mütâlâ'a müddet-i kalîle zarfında, âlâ vechü'l-kemâl tahsil eyledikten başka fuzelâ-yı tıbba bu fenni tedrise muvaffak olup, tecârib sebebiyle vasf olunmaz derecede mu'âlecâtın her nev'ine kesb-i vukuf eyledim. Bu esnada sinnim on altıya bâlig oldu. Bir çok sene zarfında cemî-i eczâ-yı felsefiyye muhakkıkâne mütâlâa-güzârım olmuştu. Bir meselede şüphe ârız olunca câmi'e giderek bade's-salâvat mebde-i küll-i şey olan Cenâb-ı vâcibü'l-vücuda mutazarrı' ve o meselenin künhüne muttali' olurdum ve hîn-i mütâlâada uykum ga-

1 O nedir? (sualinin) cevabı konusunda, nevi itibariyle birçok muhtelif şeyler üzerine bir [illegible]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lebe eylese o meselenin hakikati hâlet-i menâmda bi-aynihi zâhir olur. Bu tarîk ile hayli mebâhis münkeşif olarak, ilm-i mantık ve tabii ve riyazî ve tıbba takviyet verip, hasbe'l-imkânü'l-insanî vâkıf oldum ve ol vakitte ki kuvvetim şimdiki hâlde olan kuvvetimin aynı olup teraki bulmamıştır. Bâdehu ilm-i ilahî tahsiline şurû' edip, kitâb-ı ma'badü't tabi'iyyeyi mütâlâa ettim ise de bir şey istifade edemediğimden kırk defa tekrar etmiş iken yine meâlini tamamiyle idrâk eylemekten âciz ve meyus olduğum halde, bu kitabı fehme tarîk yoktur demiştim. Bir gün sahhaf çarşısında bir dellal mücelled bir kitabı nidâ ederek bana arzedince, bu ilimde bence faide yoktur, diyerek reddeyledim. Dellal ise, «bu bir nefis kitabdır, sahibi dahi akçesine muhtaç olduğundan sana üç dirheme bey' edeyim», demekle alıp, gördüm ki Ebu Nasr Farabî'nin kitab-ı mâ'badü't-tabi'iyyenin agrâzını beyan hakkında olan telifidir. Hemen hâneme rücû ve seri'en mütâlâasına şürû edip bu kitab sebebiyle mâbadü't-tabi'iyyenin agrâzına kema-hiye- hakkıhâ muttali olduğuma teşekküren fukaraya hayli tasadduk etmiştim. Bu evânda Buhara sultanı Nuh bin Mansur ittifakan hasta olmuştu. Şâyi olan şöhretime mebni huzuruna celb olunup, etibbâ-yı saire ile beraber müdavâta müdâveme eyledim. Bir gün bil-istîzân kütübhanesine dâhil olup, nâdide ve nâşinide tasnifât-ı kesîreyi lede'l-mütâlâa müelliflerinin merâtib-i ilmiyyelerini derk ettim. Ve sinnim on sekize bâlig olduğunda ulûmun küllisinden fârig oldum. Civarımda Ebu'l-Hasanü'l-Arûzî nâmında bir zat vardı. Ulûmu hâvi bir kitab telifini benden iltimas etmekle riyazîden mâada ulûmu câmi' bir kitab tasnif eylemiştim ki, *Mecmû* tesmiye kılınmıştı. Yaşım dahi yirmi bire bâlig oldu. Fıkıh ve tefsirde ferîdü'l-asr olan Ebu Bekrü'l-Berkî el-Harezmî ulûm-i hikemiyyede bir eser vücuda getirmeği taleb eylediğine binâen, *Kitabe'l-hâsıl ve'l-mahsul* ve *Kitabe'l-birr ve'l-ism* telif etmiş isem de istinsah için kimseye vermeyip indinde hıfz eyledi. Bundan sonra pederim vefat eyleyip icâb-ı hal cihetiyle Buhara'dan Gurganc'a nakl ettim. Vezir Ebu'l-Hasan-ı Süheylî muhibb-i ulûm olduğundan nâşi beni emir Ali bin Memun'a takdim eyledi. Bu esnada ben de fukaha kisvesinde taylesan ile idim. Bir müddet sonra Nisâ'ya ve Nisâ'dan Baverd'e ve Baverd'den Tus'a ve Tus'tan Şukan'a ve Şukan'dan Semerkand'a ve Semerkand'dan re's-i hudud-ı Horasan olan Hacerm'e tebdil-i mekân etmeğe hasbe'l-iktizâ mecbur oldum. Benim maksûdum ise Emir Kâbus ile mülâkat etmekti. Lâkin Emir Kâbus bir kaleye habsolunarak vefat eyledi. Cürcan'dan Dehistan'a bil-azîme ziyadesiyle hastalandım. Yine Cürcan'a avdet ederek Ebu Abîdü'l-Cürcanî bana mülâki oldu».

Meclis-i maarif-i umumiye azası Abdülkerim Efendi

(Ebu Ali Sina, Muharrem 1279/Haziran 1862, s. 2-5.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

YENİ EDEBİYATIN BAŞLANGICI
GAZETELER

I. Ceride-i havadis ile Tercüman-ı ahval arasında münakaşa 441
II. Gazete 443

CEVDET PAŞA

I. Gazel 445
II. Tahsil yılları ve devrin kültür çevreleri 446
III. İstanbul'da Paşa konakları 459
IV. Kısas-ı enbiya'dan 460
V. Islahat fermanı hakkında 462

EDHEM PERTEV PAŞA

I. Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete tayininde yazdığı kaside 470
II. Manzum mektup 473
III. Beka-yı hayat 475
IV. Tıfl-ı nâim 475
V. Voltaire'in bir münacaatının tercümesidir 477
VI. Kırmızı bayrak'tan 478
VII. Avave-nâme'den 482

ŞİNASİ

A. ŞİİRLERİ

I. Münacaat 490
II. Kaside 491
III. Kaside 492
IV. Gazel 493
V. Gazel 493
VI. Nazire 494
VII. Arz-ı muhabbet 495
VIII. Müfretler-Mısralar 496
IX. Hezeller ve hicivler 499
X. Medhiye 499
XI. Kıta 499
XII. Eşek ile tilki hikâyesi 500
XIII. Arı ile sivrisinek hikâyesi 502
XIV. Tenâsüh 503
XV. Racine'den ve Gilbert'den 503

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. La Fontaine'den Kurt ile kuzu hikâyesi 506
XVII. Lamartine'den 508

B. NESİRLERİ

I. Validesine bir mektubu 509
II. Tercüman-ı Ahval mukaddemesi 511
III. Tasvir-i Efkâr mukaddemesi 512
IV. Tefrika ve gazete hakkında 513
V. Seele hakkında 515
VI. İnfâk-ı muhtacîn 517
VII. Darülfünun'da halka verilen dersler 519
VIII. İstanbul sokaklarının tenviri ve tathiri hakkındadır 520
IX. Ceride-i askeriyye'nin neşri hakkında 525
X. Osmanlı sanayi sergisi 527
XI. Telemak tercümesinin ikinci baskısı münasebetiyle 529
XII. Çerkezlerin istiklâli meselesi 530
XIII. Roma meselesi 532
XIV. Rus siyaseti 533
XV. Durub-ı emsal-i Osmaniyye mukaddemesi 536
XVI. Fatin Tezkiresi'nden 537
XVII. Şair evlenmesi 538

ALİ HAYDAR

I. Hükümdârân-ı kadîmeden İkinci Ersas 546
II. Sergüzeşt-i Perviz 551

TERCÜMELER

I. Muhaverat-ı hikemiye'den (Çev. Münif Paşa) 557
II. Nouvelle Heloise'den (Çev. Münif Paşa) 572
III. Mağdurîn hikâyesi'nden 575
IV. Mevadd-ı hikemiyye-i Telemak'tan (Çev. Yusuf Kâmil Paşa) 580
V. Telemak tercümesi'nden (Çev. Ahmed Vefik Paşa) 584
VI. Tercüme-i Robenson'dan (Çev. Lutfî Efendi) 588
VII. Tercüme-i hikâye-i Jöneviyev'den 592
VIII. Monte Kristo'dan (Çev. T. Kasap) 595
IX. Atala'dan (Çev. Recaizade Mahmud Ekrem) 596
X. Paul ve Virginie'den (Çev. Sıddık) 598
XI. Arestos yani Sevda (Çev. Rifat - Ali Rifat) 600
XII. Güliver'in seyahatnamesi'nden (Çev. Mahmud Nedim) 602

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

CERİDE-İ HAVADİS İLE TERCÜMAN-I AHVAL ARASINDA MÜNAKAŞA

Tercüman-ı ahvâl gazetesi meydana çıkalı, umûmun mazhar-ı hüsn-i kabulü olmasından nâşi, zavallı *Ceride-i Havadis* telaşa düşerek ve müşterilerini elinden çıkarmamak hırsıyla kemâl-i hayretinden ne diyeceğini şaşırarak, zu'munca efkâr-ı âmmeyi tahvil için, ara sıra sengendâz-ı dahl ü ta'riz olmakta ise de *Tercüman-ı ahvâl* nazarında *Ceride*'nin gerek vücûdu ve gerek itirazları itâ-yı cevab menzilesine tenezzül edilmeğe değer şeyler olmadığından, şimdiye kadar ihtiyâr-ı sükût etmiş ve bundan sonra dahi bu azimetinden nükûl etmemek niyetinde bulunmuştur. Lâkin *Ceride* kendine fâide-bahş olur ümidiyle, bu çıkmaz yola sapmış olduğuna teessüfle beraber, mücerred, şu yanlış zehâbdan kendini haberdâr etmek ve hakkında umumun ne mütalâ'ada bulunduğunu göstermek için bu kere abonelerimizden bir zat tarafından şeref-bahş-i mevki'-i vürûd olan mektubun suretini ilân ile iktifâ ederiz.

Suret-i mektup

Milletimiz içinde ibtida gazete ihdasına muvaffak olan zât-ı âliniz olduğundan, ol babda herkes hâsıl ettiği memnuniyeti birer vechile ibrâz eyledi. Muhlis-i hakikileri dahi millet-i muhterememizin efrâdından bir cüz'-i nâçiz bulunduğum ve bu bâbda umûmca husûle gelen fahr u meserretten belki emsâlimden ziyade hisse-mend olduğum halde, kesret-i iştigal bu ana kadar vazife-i mezkûrenin ifâsına mânia-i isti'câl olmuş idi. Günden güne gazetemizin kesb ettiği hüsn-i etvâr ve milletin bihakkın arttırdığı hürmet ve itibar cümle ile beraber muhibb-i sâdıklarına dahi medar-ı şevk ve iftihâr olmakla, ifâ-yı resm-i tebrik ve tehniyete mübâderetle Cenâb-ı Hakk'ın tevfikât-ı samadâniyyesi olmaları duasını tekrar ederim ve zannederim ki, *Ceride-i havadis*'ten başka millet ve vatanını sevenlerin hepsi bu duayı etmektedirler.

Bu ceridenin müdürü milletimize ve lisanımıza ecnebî olduğu halde, Devlet-i Aliyye'nin müsaade-i seniyyesi ile memleketimizde gazete çıkarmağa ruhsat almış ve taraf-ı saltanat-ı seniyyeden mikdar-ı vâfi maaş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tahsis ile dahi ikdâr ve iâne buyurulduktan maada, şimdiye kadar lisanımızda ondan başka gazete olmadığı hasebiyle, çaresiz ona rağbet edildiğinden epeyce vakitlerden beri işini uydurmuştur. Şimdi içimizden böyle bir ehl-i himmet ta'ayyün ederek mülk ve milletin menâfi'ine hasr-ı hizmet etmesi bittabi herkesin meyil ve muhabbetini celb etmekle, *Ceride* müşterilerinden hamiyet-i milliyyesi olanlar inkızâ-yı müddetlerinde onu terk ile kendi gazetemiz diye *Tercüman*'a yazılmağa başladılar. Bu cihetle beş altı aydan beri Ceride-hâne defterindeki esâmiye tenâkus gelmekle, *Ceride*'yi telâş alıp, fevkalâde rûznâmeler çıkarmak ve aralıkta *Tercüman*'ı tahti'e ve gûya bu vesile ile hüsn-i enzâr-ı âmmeyi tahrif etmek için aklına gelen itirazâtı bî-perva yazmak gibi, âcizâne bir takım esbâb-ı vâhiyyeye teşebbüs eyledi. Ancak bunda asıl ta'accüb olunacak üç dakîka olup, biri *Ceride*'nin Bâbıâli nezareti altında ve suret-i resmîyede bulunduğu halde, böyle nâ-beca sözler ile bed-gûyluk mertebesine kadar çıkmağa cesaret edişi ve diğeri çünkü *Ceride*'ci İngiliz olmakla lisanımızca okuyup yazmak bilmediğinden, maiyetinde kullandığı İslâm kâtiblerinin mücerred ayda bir kaç kuruş almak ve bir ecnebînin fevâidine hizmet etmek için mânâsı milletinin aleyhine çıkan böyle lâyıksız ta'rizâtı kalemleriyle yazmağa ellerinin varışı ve üçüncüsü dahi Ceride'ci ve kâtiblerinin şimdiye kadar gerek ta'riz ve gerek biçâre müşterilerine havadis olarak neşr ettikleri makalât-ı kâzibeye nazaran *Tercüman-ı Ahval* tarafından ihtiyar olunan sükût-ı hakîmâneyi acze haml ile insaf etmeyişleridir.

Her ne ise . . . Atarlar tâşı âdettir dıraht-ı meyve-dâr üzre, mefhûmunca, erbâb-ı hüner ve marifet öteden beri cehele-i hussâda nişâne-i sihâm-ı dahl u teşni' olmak ile nâil-i imtiyaz ve hürmet olageldiklerinden ve her zamanda nahl-i hased ye's ve hırmandan başka semere vermeyeceğinden, *Ceride*'nin dahi şu fesad niyetiyle kullandığı silâh herhalde kendine îras-ı mazarrat edeceğinde ve tuttuğu yol *Tercüman-ı Ahval*'in enzâr-ı âlemde olan kadr ü kıymetini tezyide sebeb olacağında şüphe olunmaz.

(Tercüman-ı Ahval nr. 32, 27 Şevval 1277/30 Nisan 1861.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

GAZETE

Gazete denilen nesne bazı kimselerin malûmu olamayacağından, bu mahalde ne olduğu tarife mübâderet olunur. Evvelâ, gazete denilen bir yazılı kâğıdda her türlü ve her nevi havadis yazılmakla, bir dolmuş vapur sefinesi gibi derûnunda her bir nesne mevcûd bulunabilir. Şöyle ki, haftada bir nöbet sefer eder. Bunun içinde ecnâs-ı muhtelife adamlar bulunup, bazısı erbâb-ı fazl u malûmattan olmakla, ahlâk ve âdâb-ı insaniyetten ve ulûm ve maariften lâkırdı açarak sohbete başlar. Bu makule kelâm-ı makbulü istimâ'a hâhiş ve meyli olanlar dinler ve bazısı Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne teba'asından olup, bir tarafa memur bulunmakla, henüz Der-i Aliyye'den ayrılmış ve şayet hidemât-ı Hazret-i cihândârîde bulunmuş olmakla, ol taraf müstecmiü'ş-şerefin bilip işitmiş olduğu havadisinden müfâheret ile dem vurarak meselâ «Zat-ı Hazret-i Şâhâne, geçen cuma günü Sadabad'a teşrif buyurmuş, Hak Taâlâ ikbal ve tali-i hümayun-i şâhânelerini günden güne müzdad eylesin» der. Ve bazıları dahi Bâbıâlî'ye münasebet ve ta'alluku bulunmakla vükelâ-yı fihâm hazerâtına veyahut rüesâ-yı askeriyyeye dair sohbet açarak, «filân zâta filân mansıb tevcih ve şöyle böyle olmuş» diye sahih ve gayr-ı sahih işittiği havadisi söyler ve daha ziyade havadise âşinâ ise de söylenmeyecek havadisi ketm eder ve herkes bu misillû devlet havadisini bilmeğe harîs olmakla, can u gönülden dinlemeğe başlar ve bazısı Avrupalı bulunmakla, bu makuleler dahi Avrupa'nın vukuâtından ve azil ve nasbından ve memleketlerinde vuku' bulan havadis ve keyfiyetlerinden ve husûsa günden güne arttırdıkları sanayi ve marifetlerden ve akl-ı beşere sığmaz gûnâgûn nev-icâd şeylerden ve şimdiye kadar hal ve keyfiyeti Avrupalının külliyen meçhulü olan Çinlilerin ve gerek bunların garib olan tarihlerinden bahs ve söze âgâz etmekle, bu şeyleri işitmeğe arzusu olanlar, belki hâhiş ile istimâ ederler ve kimisi dahi kendi bildiği malûmat ve sanatından lâf açıp, hendese ve coğrafyaya âşinâ ise faraza «Amerika dünyanın şu tarafında bulunup, üçyüz şu kadar seneden beri bulunmuştur, mukaddema kimse bilmezdi ve bu ülkede bir dağ vardır, o dağın üzerinden gayet büyük bir nehir cereyan edip, yukarısından atıldıkta bir minare boyundan aşağı düşmekle, altı saat mesafe mahalden suyun çağıltısı işitilir ve dünyanın filân semtine bir gölün de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rûnundan kış mevsimi esnasında fıskıye misillû be-gayet sıcak kaynar su havaya atılarak bir miktar yükseldikte, oraları pek soğuk mahal olduğundan bu su yere düşmeksizin donar, buz pâreleri olup, yere tenezzül eder», diyerek böyle böyle dünyada bunca katı çok garâibden bazı nesne nakletmekle, bunlara hâhişger olanlar buncılayın adamı dinlerler ve kimisi kimya ve simya dedikleri fünûna çalışmış ve hiç bir nesne tahsil etmemiş adam olmakla, bazı Avrupa kimyagerlerinden adam bulunup da bu makuleden lâkırdı sevkoldukta «kimya dedikleri ilim, Avrupa'da hall ü akd yani bir madeni eritip, diğer bir madeni ilâve ile âhar bir maden icad birle, insanın malzeme ve havâyicinde kullanmağa biraz nesne icâd etmektir» dedikten sonra, müstemi' olan adam bu kelâmı tasdik eder ise, bundan hoşlanır, buna dair uzun uzadıya dinlemek ister, yok asıl kimyanın vücûdu olduğuna itimad etmiş ise, ol adamdan canı sıkılıp, yüzünü öbür tarafa çevirir. İşte bu *Ceride-i havadis* dahi, bu misillû her bir türlü yolcular ile dolmuş bir vapur sefinesine benziyor, yani her bir türlü havadis ve ahbâr yazılmaktadır. Artık bu madde fena, bu güzel yazılmış demek icâb etmez, fakat muvâfık-ı tabiat olmayan bir nesne müşahade olunduğu vakit, ber-vech-i muharrer afv ve müsamaha buyurulması erbâb-ı insaftan niyaz olunur. Filvaki bir dolmuş vapurda hep bulunanların söz ve sohbeti dinlenip, hoş-kelâm ve meclis-ârâ ve kâffe-i kelâmlarından hisse-yâb olunmamak ve daima bunların neşât ve inşirâh ve safâ-yı hâtırları bulunmamak ihtimaline nazaran, bazı defa söz açılarak pek zevk-yâb olunamadığı misillû, ceride-i mezkûrede dahi bir sınıf kimse her vakit kesb-i mahzûziyet edemeyeceği derkârdır.

(Ceride-i havadis, nr. 145, 15 Şaban 1259/29 Ağustos 1843.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CEVDET PAŞA

I

GAZEL

1 Anılsın yâr elinden câm nûş ettiğim demler
Neşât-ı vasl ile dehri ferâmûş ettiğim demler
2 Anılsın bâri şimdi bezm-i yârân-ı Sıtanbul'da
Boğaziçi'nde mevc-i mey gibi cûş ettiğim demler
3 Aceb gülşende olsun hâtır-ı ahbâba gelmez mi
Hezârı ah ü feryâdımla hâmûş ettiğim demler
4 Tararken turrasın yâdına gelsin bâri cânânın
O sevdâ ile aklım hâne-berdûş ettiğim demler
5 Meğer sermâye-i şâdî imiş kûy-i dil-ârâda
Sirişkim nakdini hâk ile mağşûş ettiğim demler
6 Sirişk-i âlimi gör bâri zâlim yâdına gelsin
Senin şevk-i lebinle hûn-ı dil nûş ettiğim demler
7 Anıp İstanbulu feryâdım ile eylerim âhenk
Burada ud u kanun perdesin gûş ettiğim demler
8 Gelince yâda Cevdet ağlarım sadr-ı keremkârın
Der-ı lutfunda ekdârı ferâmûş ettiğim demler
9 Reşid Paşa-yı deryâ-dil ki neyl-âsâ akar eşkim
Gelip yâda mey-i feyzi ile cûş ettiğim demler

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (Son Asır Türk Şairleri 1930, s. 240.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

TAHSİL YILLARI VE DEVRİN KÜLTÜR ÇEVRELERİ

Bin iki yüz otuz sekiz sene-i hicriyyesinde (1822) Rûz-ı Hızr'a kırk gün kalarak Lofça kasabasında tevellüd etmişim. On dördüncü Tezkire'-de beyan olunduğu üzere pederim Lofça vücûhundan ve meclis âzâsın-dan ve İstabl-âmire pâyelülerinden El-hac İsmail Ağa'dır. Onun pederi dahi *Târih-i Cevdet*'in dokuzuncu cildinin 234 üncü sahifesinde mezkûr olan El-hac Ali Efendi'dir ki, fakîri küçük çocuk iken hacr-i terbiyesine alıp, büyük pederinin mesleği olan tarîk-i ilme teşvîk u tergîb eden odur ve kendisinin pederi olan Ahmed Ağa Lofça müftîsi İsmail Efendi'nin oğlu olup, ancak Yularkıran-oğlu Ahmed Ağa deyu ma'rûftur. Çünkü İsmail Efendi'nin pederi fi'l-asl Kırkkilise kazâsı ahâlîsinden Yularkı-ran Ahmed Ağa nâm bir sergerde imiş ki, Baltacı Vezîr ile Prut muhâ-rebesinde bulunmuş ve ol esnâda Lofça'da tavattun ederek evlâd u ahfâdı Yularkıran-oğulları deyu telkîb olunmuştur.

Yularkıran Ahmed Ağa, oğlu İsmail Efendi'ye epeyce servet bırak-mış, o dahi üste koymakla oğlu Ahmed Ağa'ya haylice nükûd kalmış ise de, mirasyedilik yolunda cümlesini sarf u istihlâk etmekle pederinin hâkine hürmeten kendisine memleketçe Lofça kazâsının kile ve kantar rüsûmu yemeklik olarak tahsîs edilmiş ve hayli mu'ammer olarak fakîrin vilâdetinden üç ay mukaddem vefât ettikte, rüsûm-i mezkûre oğlu Hacı Ali Efendi'ye müntekil olmuş ise de, Hacı Ali Efendi müddet-i medîde Lofça âyânlarının gâh muhâsebe kâtibi ve gâh müdîr-i umûru olarak, devlet sayesinde ihtiyâcdan vâreste bulunduğu cihetle, rüsûmât-i mez-kûre pederim İsmail Ağa'nın emr-i idâresine medâr olmakda idi. Tanzî-mât-ı hayriyye'nin icrâsında rüsûmât-ı sâire ile beraber, işbu kile ve kantar rüsûmu dahi cânib-i mîrîden zabtolunmuştur. Fakat pederim zâ-ten kendi âleminde yaşamağı sever bir âdem olduğundan, vaktiyle bir çiftlik edinip idâresini onun hâsılâtına uydurmuştu. Halbuki Tanzimât-ı hayriyye'nin icrâsında yed-i vâhid usûlü ilga olunmakla, def'aten emlâ-kin kıymeti terakkî ve vâridâtı tezâyüd buldu. Bu cihetle pederim asla hükûmete muhtâc olmaksızın kendi vâridâtiyle evvelkiden daha vüs'atli bir hâlde geçinir oldu. Pederi ise öteden beri memleket sırtından geçin-meğe me'lûf olduğuna mebnî, Tanzîmât'tan sonra medâr-ı te'ayyüşü nakd-i mevcûda münhasır kaldı. Binâen-aleyh Tanzîmât-ı hayriyye'den

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pederim memnun ve müteşekkir ve pederi dilgîr ve mütehayyir idi. Âlem bu ya, hangi rüzgâr esse nâhüdâların kimine muvafık olur, kimine muhâlif düşer.

Hacı Ali Efendi'nin teşvîk ve ikdâmı ile küçük iken Lofça müftîsi Hâfız Ömer Efendi'den ulûm-i arabiyye okumağa başladım. Fevka'l-âde gayret ve ikdâm ile az vakit zarfında fünûn-i arabiyyede haylice ilerledim. Ulûm-ı şer'iyyede dahi biraz mümârese kesbeyledim, *Halebî* ve *Mültekā* okur iken, henüz sinn-i bülûga varmamış olduğumdan mes'ele-i ihtilâmı zihnimde tasavvur edemezdim. Ba'dehû ilm-i mantık ve beyan gibi mukaddimât-i ulûm ile meşgul oldum ve Hâfız Ömer Efendi'nin yerine müftî olan Hâfız Mehmed Efendi'den dahi bir mikdar ders okudum. Artık ulûm-i âliye tahsîli için İstanbul'a azîmetim lâzime-i hâlden göründü. Sinnim ise henüz on beş-on altı raddesinde bulunduğu cihetle âgûş-ı vatandan ayrılmak bana göre müşkil idi.

Ol esnâda İstanbul'da Mekteb-i harbiyye'nin tanzîmine itina buyrulmakta olduğu cihetle, bir mekteb-i feyz ü rif'at olacağı anlaşılmakla Mekteb-i harbiyye'ye girmek üzere Dersaâdet'e îzâmımızı bazı zevât ihtar eylemiş ise de, hacr-i terbiyesinde bulunduğum ceddim Hacı Ali Efendi büyük pederinin meslekine sülûkümü arzû ede-geldiği cihetle buna muvafakat etmeyip, ancak tahsîl-i ulûm-i âliye için Dersaâdet'e îzâmım arzusunda bulundu. Peder ve vâlide eğerçi bir tarafa azîmetime razı olmuyorlardı. Lâkin bence dahi eyyâm-ı cüvâniyi beyhude izâ'a etmemek için Dersaâdet'e azîmet lâzıme-i maslahat idi ve eğerçi ol vakit Deli Müftî deyu ma'rûf olan esbak Lofça müftisi ber-hayat ve her fende mâhir ve mütebahhir bir zât olarak pek çok vakitler bizi okutabilirdi. Lâkin gayet lâübâlî ve kayıdsız bir âdemdi. Nasreddin Hoca gibi garib hikâyeleri olup, mesel-i sâir gibi elsine-i enâmda dâirdi. Her gün bir vakt-i muayyende fakîri okutmak için büyük pederim ona şehriyye bir mikdar maaş tahsis edecek oldu ise de, âlemde hiç bir şey ile mukayyed olmadığı gibi zaman ve mekân ile dahi mukayyed olamayacağı beyaniyle cevab-ı red verdi. Fakîr yine onun dersinden istifade edebilmek emelinde bulunduğum cihetle etrafında dolaşırdım. Halbuki Lofça'nın talebesinden ve ulemâsından bazı zevât, bi'l-ittifak ondan *Tefsîr-i Kādî Beyzâvî* tederrüsüne karar verip, her gün ictimâ ile onu gâh câmi'de ve gâh kahvehânede bulup tederrüs ederlerdi. Bir gün sokakta rastgelmişler. Hemen yere oturup ve arkasını duvara verip *Tefsîr-i Kādî* okutur iken gördüm. Havâşi mütâla'asına muhtac değil, *Tefsîr-i Kādî*'nin neresinden açılsa ta'lîm ve tefhîme muktedirdi. Lâkin etrafında halka olan sâmi'în içinde kır sakallı hoca efendiler olduğu halde cümlesi toz toprak içinde oturuyorlardı. Artık ondan istifade kaabil olmayacağı taayyün ve Istan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bul'a azîmetten başka çare olmadığı tebeyyün etti. Peder ve vâlide dahi fevka'l-âde hırs u hâhişimi görüp, nâçâr muvafakat eylediler. Bunun üzerine büyük pederim beni Istanbul'a gönderdi. Bin iki yüz elli beş sene-i hicriyyesi (1839) evâilinde Dersaadet'e geldim. Çarşamba pazarı'nda vâki Papas-oğlu Medresesi'nde bir hücre bulup, sâkin olarak Fâtih Câmi-i şerîfi'nde tahsîl-i ulûm-i âliye ile meşgul oldum.

Çend mâh sonra Sultan Mahmud Hân-ı sânî hazretleri âzim-i dâr-ı na'îm ve oğlu Sultan Abdülmecid Hân hazretleri câlis-i dîhîm-i hilâfet vesim oldu. Mute'âkıben Tanzîmat-ı hayriyye icrâ buyruldu. Büyük pederim evvelki kadar akçe gönderemez olduğu cihetle, pederimizin iânesine muhtâc olduk ve daha sonra taayyüşüm pederimin gönderdiği mebâliga münhasır kaldı. Fakat medreseler âlem-i kanâ'at olup, talebe pek az masrafla taayyüş eder olduklarından medresede sâirine nisbetle ben beyler gibi geçinirdim. Dâimâ talebeden biri yemek pişirir ve sâir hizmetleri görürdü. Ben yalnız masrafını verirdim ve evkâtımı mütâla'a ile geçirirdim. Medreselerde dâimâ böyle boğazı tokluğuna hizmetkâr bulunur ve insan pek az masrafla idâre olunur.

Dersaâdet'e vürûdumuzdan sonra arası çok geçmeyip, Medrese-i Hamîdiyye imtihanı açıldı. Bu medresenin her odası için iki âdem itibar olunup şöyle ki, birisi dâhil itibariyle orada sâkin olur ve diğeri hâric itibariyle diğer medreselerde sâkin olarak her sabah Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'nin türbesine gidip, cüz okumak şartıyle mürettebâtını alır. Fakat bu medreseye imtihansız talebe kabul olunmaz. Ol esnâda bu medrese için bir imtihan açıldı. Biz dahi henüz İstanbul'un imtihan usulüne alışmamış olduğumuz halde imtihana dâhil ve ba'dehû hâric itibariyle bir odanın tahsisatına nâil olduk ki, maaş ve ta'yînâtı kanâat şartiyle bir suhteyi idare edebilir. Fakat derslerimiz Fatih civarında bulunduğu cihetle dâhil itibariyle Medrese-i Hamîdiyye'de ikâmet bence güç olduğu gibi, Çarşamba pazarından her sabah Yeni Câmi'e gidip gelmek müşkil olduğundan cüz okumak üzere bevvâbı vekil edip, hissemize ait olan varidâtı dahi ona terk ederek yalnız şeref-i itibariyle iktifâ eyledik. Zira pederimin gönderdiği para beni idare ediyordu.

Ol esnâda tarîk-i kazâya bilâ-imtihan kimesnenin kabul olunmaması nizâm ittihâz olunmuş idüğinden, ilerisi için elde bir sermaye bulunmak üzere Rumeli kazaskerliği dâiresinde tertib olunan meclis-i imtihana girip tarîk-i kazâya dâhil oldum. Medrese-nişîn talebenin maâşça muzâyakaları pek ziyade ise de cümlesi âzâde-ser ve âlemin inkılâbâtından bî-haber olup, Zeyd u Amr'ın mücadelesi onları incitmez. Havâdis-i rûzgâr onların efkârını perişân etmez. Kulakları mebâhis-i ilmiyyeden başka bir şey işitmez. Şu kadar ki medreselerin bu hâli iki yüz alt-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mış tarihine (1844) kadar mümted oldu. Ondan sonra medreseler âleminde dahi tagayyürât-ı azîme vuku'buldu. Medreselerin usûl-i ta'lim ve teşkili bozuldu. Ol vakte kadar medreselerde tatil gecelerinde akdolunan encümen-i musâhabetlerde mebâhis-i ilmiyyeden başka bir söz işitilmezdi. Ondan sonra her ne vakit bu encümenlere gittim ise, âmiyâne ülfet ve musâhabetlere tesâdüf ederek mübâhase-i ilmiyye işitmedim. Ben de ondan sonra bu encümenlere gitmedim.

Medreselerin eyyâm-i tahsîlinde müretteb olan derslerden başka eyyâm-i ta'tîliyyesinde cüz'iyyâta dair pek çok risaleler ve tarz-ı kadîm üzere hesab ve cebir ve hendese ve hey'ete ve sâir fünûn-ı hikmete dair pek çok kitablar okudum. Şimdi ise medreselerce bu dersler metrûk ve mensî olmuştur.

Şühûr-i selâsede talebe-i ulûm celb-i rızk-ı maksûm için taşra gitmeğe mecbur olduklarından eyyâm-ı tahsilleri senenin hemen nısfı raddesinde olup, ben ise yalnız bir defa ramazan-ı şerifde sıla-i rahm için Lofça'ya gittim ve bir defa dahi bir vesile-i münâsibe ile Selanik ve Serez ve Drama taraflarını devrettim. Sâir vakitler hep İstanbul'da kalıp, gece gündüz tahsil-i ulûm ile meşgul olarak eyyâm-ı ta'tilde eyyâm-ı tahsîlden ziyade kesb-i ma'lûmât eylerdim. Bu cihetle sâir talebenin on senede tahsil edemediği ulûm ve fünûnu, beş altı sene zarfında ikmâl eyledim ve Hendese-hâne-i berriyye hocası Miralay Nuri Bey'e *Muhtasar Me'ânî ve Kadî Mîr* gibi kitâblar okuttum. Bi'l-mukaabele ben dahi ondan hesab ve cebir ve hendese ve logaritma ve usûl-i hendese ve *Mecmû' atü'l-mühendisîn* ve *Oktant risâlesi* ve Ishak Efendi'nin *Ulûm-ı riyaziyye*'si gibi usûl-i cedîde üzere ulûm-i riyaziyye ta'allüm ettim ve riyaziyyatta zuhûr eden bazı müşkilâtımı Müneccim başı Osman Sâib Efendi'den hallederdim. Bu vechile ulûm-i âliye tahsiline bezl-i cehd ede geldiğim halde evkât-ı hâliyede dahi El-ilmü bi'run ve'l-müzakeretü delvün[1] müeddâsınca müzâkere ve tedrîs ile meşgul olurdum. Hattâ Papasoğlu Medresesi'nde iken *Şâfiye-i İbn Hâcib*'i okuttum ve üzerine ta'likat yazıp *Gayetü'l-beyân* tesmiye ettim ve kitabların hutbe dîbâcelerine dair beyne't-talebe cârî olan ebhâsı hâvî *Beyânü'l-unvan* nâmiyle Türkçe bir risâlecik dahi kaleme aldım ve bu cihetle beyne't-talebe epeyce kesb-i temeyyüz eyledim. Talebe-i ulûm içinde riyâziyyât ile meşgul olanlar az olup, ekseri irtifâ almak için rub'-ı risâlelerini kırâ'at ile iktifâ eylerdi ve bu dahi ancak taşralarda bulundukları beldelerde ramazan-i şerîfde iftâr saatlerini tashîh içindi. Bu maksadlarını teshîl için rub'-ı mukantarât ve rub'-ı müceyyeb ile bi's-sühûle irtifâ almak için bir risalecik telif ile

1 İlim kuyu, müzakere kovadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ta'rifü'l-irtifâ deyu tesmiye ettim. Ba'dehû Fatih Câmi-i şerîfi'nin Sahn-ı Semân medreselerinden Akdeniz tarafındaki Baş-Kurşunlu Medresesi'ne çıktım ve bir takrible Câmi'-i şerif avlusuna nâzır olan köşe odayı müstakillen zabtederek onda sâkin oldum ki, *Mutavvel* muhaşşisi Hasan Çelebi'nin odası olduğu medrese rivâyâtındandır.

Burada dahi ekseriya müzakere ile meşgul olup, bu vesile ile *Emsile* ve *Bina* ve *Neta'icü'l-efkâr* üzerine ve ba'dehû *Mutavvel*'in evâiline birer kıt'a ta'lîkât yazdım. Ol vakit Istanbul'da hayli ulemâ-yı a'lâm olup, birinci tabakada bulunanların en meşhûrları Akşehir'li Ömer Efendi ve İmam-zade Es'ad Efendi ve Antakya'lı Sa'id Efendi ve Denizli'li Yahya Efendi ve tabaka-i sâniyede bulunanların en ser-efrâzları Vidin'li ve Giritli Hoca Efendiler ile Şehrî Hafız Efendi idi. Bu tabaka ricâlinden Hekim Hamîd Efendi nâmında Fatih'te ders okutur bir hoca vardı. Gayet ezkiyâdan idi. Lâkin tabâbet ile meşgul olduğundan uzun uzadıya derse bakmazdı. Ma'hazâ kuvve-i zekâsı hesebiyle bilâ- mütâla'a tedrîs eylerdi. Meccânen talebeye bakar ve bîçâregânı görüp gözetir ve hayyir bir zât idi ve tabaka-i sâlisede Hâfız Seyyid Efendi ile Birgivî Şâkir Efendi olup, Hâfız Seyyid Efendi'nin ulûm-i arabiyyede yed-i tûlâsı ve Şâkir Efendi'nin fünûn-i hikemiyyede ve ale'l-husûs ilm-i mantıkta meleke-i tâmmesi vardı. Onlardan sonra tabaka-i râbi'ada onların kâ'bına varabilecek zevatın bulunmaması ilmin inkırâzına emâre ittihâz olunuyordu. Akşehirli Ömer Efendi mütekâ'idîn-i müderrisînden idi. Ancak Ders-vekili ve Hâce-i şehriyârî olup tedrise vakti yoktu. İmam-zâde Es'ad Efendi iki defa icâzet verdikten sonra def'a-i sâlise olarak Şehzade Câmi'i civarında vâki İbrahim Paşa Cami'inde derse çıkıp Şerh-i Akaa'id okuturken bir müddet dersini istimâ ve Antakya'lı Sa'îd Efendi Süleymaniye Câmi'-i şerîfi'nde *Mutavvel* okutur iken bir müddetçik dersine devam eyledim. İmam-zâde tarîkçe terakki ederek sudûr-i izâmdan olmuştur. Sa'îd Efendi'nin ömrü ona müsâ'id olmamıştır. Giridli tarîk-i tedrîse dâhil olmayıp katar şeyhlerindendi. Fakat Fâtih Câmi-i şerîfinde ders okuturdu. *Mutavvel* okutur iken bazan gidip dersini dinlerdim. Hoca Yahya Efendi dahi vaktiyle tarîkince ihtiyar-ı tekâ'üd ile her şeyden el çekip kendi mütâlâ'ât ve ibâdâtı ile meşgul olurdu. Fakat pek çok muammer oldu ve tabaka-i ûlâ ricâli hep âzim-i dâr-ı ukbâ olup, bakiyyetü's-selef yalnız o kaldı. Tabaka-ı sâniye ricalinden dahi yalnız Vidin'li kalıp, sonra Yahya Efendi onun dahi arkasını aldı ve en sonra âzim-i dârü'n-na'îm oldu. Binâen-aleyh meclis-i ünsâ-üns-i fâzılâneleriyle pek çok seneler müteşerrif ve müstefîd olduk. Hâfız Seyyid Efendi Çarşamba pazarı'nda İsmail Efendi Medresesi'nde münzevî olup, kimesne ile ihtilât etmezdi. Akşam sabah derse çıkıp, sâir vakitler odasına ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

panır ve daima mütâlâ'a ile meşgul olurdu. Eyyâm-ı ta'tîl demeyip talebe mevcûd oldukça tedrîs eylerdi. Şühûr-ı selâse takarrüb ettikte, dersler kesildiği gibi ta'til derslerine bed'ederdi. Fakat şa'bân-ı şerif duhûlünde talebe hep taşra gitmekle okutacak âdem bulamazdı. Ben de ondan başka hoca bulamazdım. Binâen-aleyh yalnız başıma ondan tâ bayram akşamına kadar ders okurdum. Bence eyyâm-ı ta'tîl bayram günlerinden ibaretti. Bu cihetle İstanbul'da tahsil eylediğim ma'lûmâtın çoğu ondandır. Gayet zeki ve hallâl-i müşkilât bir zât-i celilü's- sıfat idi. Lâkin takrîri gayet sür'atli olup dersi müntehîlere mahsûsdu. Mübtedîler ondan çendân istifade edemezdi.

Vidinli Hoca ise merâtib-i selâseye ri'âyet edip, dersinden âlâ ve evsat ve ednâ derecelerine göre müntefi' olunurdu. Binâen-aleyh asrımızda en ziyade talebe yetiştirmiş hoca odur ki, her diyarda onun talebesinden bir müftî ya müderris ya nâib bulunurdu ve icâzetine karîb vakitlerde dersine hâzır olanlar içinde Amasya'lı Kara Halil Efendi ve Eski Zağra'lı Şerif Efendi ve Kezûbî Hasan Efendi ve Nasûh Efendi kesb-i iştihâr etmişlerdi ve bunlar icâzet almamış oldukları halde, tabaka-i râbi'ada bulunan hocalara tefevvuk da'vâsında olarak daima müzakere ile meşgul idiler. Çünki ol vakit derse çıkacak olanlar evvel emirde bir müddet müzâkere ile meşgul olarak beyne't-talebe kesb-i şöhret ve ma'rûfiyyet etmeğe mecbûr idiler. Mechûlü'l-hâl bir hoca derse çıkacak olsa başına talebe toplanmaz idi. Akdemce vefat eden Giridli'nin me'zûnlarından Arnavud Ali Efendi-ki tabaka-i râbi'a ricâline müreccah tutulurdu- ol esnâda derse çıkmış idi. Biz dahi kendisinden eyyâm-ı ta'tîlde fenn-i âdâb ve ilm-i arûz okumuş idik. Fâzıl ve mütefennin bir zât idi.

İbtidâ İstanbul'a geldiğim vakit Fâtih Câmi'-i şerîfi'nde sabahleyin Toyran'lı Mehmed Efendi'nin dersine devam eyledim. Tabaka-i râbi'ada bulunan diğer hocaların derslerini dahi dinledim. Bunlardan matlûb vechile istifâde ve hall-i müşkil edemeyeceğimi anladım ve ol vakit, bu tabakada bulunan hocaların derslerinde hayli müste'id ve yetişmiş ve hocalarının kâ'bına erişmiş talebe olup, hocaları onları tedrise muktedir olamıyorlardı. Bunların bir çoğu derslerini terk ile havada dolaşıyorlardı. Bazıları dahi isteksiz olarak derse gidip, sahihen istifâde edecek hoca arıyorlardı. O sırada Vîdinli Hoca icâzet verdi. Talebe-i mûmâ-ileyhim dahi derslerinden kalkıp, bir takımı Vidinli Hoca'yı Fatih tarafındaki Nişancı Cami'inde ve bir takımı dahi Birgivî Şâkir Efendi'yi Saraçhâne kurbunda vâki Dülgeroğlu Câmi'inde derse çıkardılar. Bunlar muhtelif derslerden kalkmış hep davâlı bir gürûh olup, bazı zürefâ tarafından onlara *ehl-i kıyam* denilmişti.

Evvelce mantık okumuş isem de Şâkir Efendi'nin ilm-i mantıkta

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mahâret-i müsellemesi ve ekyise tertibinde meleke-i tâmmesi olduğuna mebnî, ondan tekrar ilm-i mantık okumağa heves edip, bu cihetle ben de sabahleyin onun dersine oturdum. İkindiden sonra dahi Vidinli'den *Mutavvel* okudum. Ol vakit talebe içinde Harput'lu İsmail Seyfeddin Efendi ile Amasya'lı Abdülkerim Efendi dahi meşhûr idiler. Fakat onlar İmâm-zâde Es'ad Efendi'nin dersine müdâvim idiler ve Seyfeddin Efendi bazen bizimle beraber Vidin'linin tatil derslerinde bulunurdu. Vidinli Hoca bu defa Fatih Câmi-i şerifi'nde *Mutavvel* dersine başladı. Üç yüzden ziyade talebe tecemmü' eyledi. İbtidâ, Hoca Efendi ile bahse girişenler çoktu. Sonra birer birer kırıldı. Ehl-i kıyâmın çoğu ses çıkarmaz oldu. Daima Hoca Efendi ile mücâvebe ve muhataba eden bir kaç kişi kaldık ve daima böyle bahse girişenlere kendi yanında yer gösterilirdi. Lâkin uzakta kalanlar lâyıkıyle Hoca'nın takririni istimâ edemez olduklarından, kendi medresesinin dershânesine naklolundu ve eğerçi dershane dahi bu kalabalığı almayıp, talebenin bir çoğu kapının hâricinde kaldı ve bir haylisi dahi pencerelerden dinlerdi. Lâkin, burada başka ses olmadığından Hoca'nın takriri anlaşılırdı. Vidinli Hoca gâyet mütekebbir ve müta'azzım bir zat idi. Fakat insafı dahi pek ziyade olup, kibri hakkaniyyetine hâil olamazdı. Hattâ bir gün bir bahiste ziyade ısrâr edip dayandım. Canı sıkıldı, beni fena tekdir eyledi. Bu tekdiri bana güç geldi. Bir kaç dersde ağzımı açıp bahse girişmedim. Badehu bir gün derse çıktı. Beynimizde muhtelefün-fîh olan bahsi açtı. Pek güzel tafsîl etti ve «Hak Lofça'lının yedinde imiş» dedi. Evvelki tekdirinden ne kadar dilgîr oldum ise, bu muamelesinden dahi ol kadar memnun ve müftehir oldum ve bu keyfiyyet bir kat daha derse devam ve ikdâmıma sebeb oldu. Bu zatın gerek ikindi dersinden ve gerek eyyâm-ı tatildeki derslerinden pek çok fâide-mend oldum. Fakat icâzet ber-mutâd sabah dersine ait olmak hasebiyle icâzetim Şâkir Efendi'dendir.

Ol esnâda sâlifü'z-zikr Kara Halil Efendi Fatih Câmi'-i şerifi'nde *Vaz'iyye-i Isâm*'ı okutmağa başladı. Hep ehl-i kıyam başına toplandı. Pek şiddetli mübahaseler cereyan eyledi. Meydan-ı mübahasede en ileri at sürenlerden biri de bendim. Kara Halil cümlemize dayandı ve bu cihetle pek çok şöhret ve şan kazandı ve bunca talebe içinden seçilmiş bir güruha bi-hakkın ders vermesiyle, Kara Halil enzâr-ı âmmede büyük göründü ve yeni derse çıkan hocalar içinde birinci add ve itibar olundu. Bu zât sonra Fâtih'te ders okutmakta olduğu halde, bir müddet Fetvâhâne'ye müdavemet ve ilm-i fıkıhda dahi kesb-i maharet eyledi ve bir müddet Fetvâ-emâneti'nde ve Mecelle cemiyeti azalığında bulundu ve nihayet şeyhülislâm oldu. Daha evvel Kezûbî Hasan Efendi dahi bir aralık böyle bir tatil dersine çıkmıştı. Hattâ fakir dahi gittim ve sual ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cevaba g..iştim. Lâkin üç ders okuttuktan sonra bazı meşâgilinden dolayı îtizâr ile dersi terk etti. Bu cihetle Halil Efendi gibi şöhret ve itibar kaza..amadı. Lâkin mizâc-ı asra uyar ve herkesin nabzına göre şerbet verir bir âdem olmak hasebiyle bir aralık ders-vekili ve hâce-i şehriyârî oldu ve Halil Efendi'den evvel iki defa makam-ı Meşihat'e geldi.

Vidin'li Hoca bu kere *Tehzîb*'den derse çıkmış olup, halbuki onun dersine oturanların kimi *Tasdikat*'tan ve kimi *Tasavvurât*'dan ve birazı da *Fenârî*'den kalkmış ve lâyıkıyle ilm-i mantık okumamış oldukları cihetle ikmâl-i noksanları için, bari onlara bir *Burhân-ı Gelenbevî* okutmak üzere Şerîf Efendi'ye teklif ettikte Şerif Efendi: «Ben böyle anasının ipliğini pazarda satarak meydân-ı bahse çıkmış olan bir güruh ile uğraşıp da şöhretimi kıramam», diye istinkâf etmekle Nasuh Efendi'ye teklif edip, o dahi kabul ederek, eyyâm-ı tatilde Fâtih Cami'inde derse çıktı. Ben bulunmadım. Lâkin ehl-i kıyamın bir haylisi etrafını aldılar. Biçareyi berbad eylediler ve beş on gün sonra: «Biz de bu kadar ders okutabiliriz» diyerek dersinden kalkıp dağıldılar. Vidin'li Hoca bunlardan bazılarını tekdir ettikte: «Biz eğer izâ'a-i vakt edecek olsak kendi hocalarımızın dersinden kalkmaz idik» diye cevab verdiler. Badehu *Gelenbevî Burhânı* okutmak üzere fakîre ilhâh ettiler. Bunlar benim akrân u emsâlim ve bazıları benden daha müsinn oldukları cihetle onlara hocalık etmek mânâsına olmayıp, fakat müzâkereci başı olmak üzere kabul ettim ve Fatih'te *Burhân-ı Gelenbevî* okuttum. Bu da âdi yolda ders okutuş olmayıp belki meydan-ı mübâhaseye çıkararak yarış ve güreş etmek gibi bir keyfiyetti. Yirmi dört saat bu derse hasr-ı vakt ile ilm-i mantıkta müdevven olan kütüb-i mu'tebereye müraca'at ile dersi hülâsa etmeğe mecbûr olurdum. Bi-hikmeti'llâhî Ta'âlâ sonra İstanbul'da ulemâya o kadar inkırâz geldi ki ol vakit ehl-i kıyâmın beğenmediği hocalar allâme-i zaman oldular.

Ber-vech-i bâlâ *Burhân* okuturken cereyan eden mübâhasât-i mühimmenin ehemm olanlarını dercederek *Burhân* üzerine bir şerh yazmağı rüfekâdan bazıları teklif ettiler. Ben de bu arzuda bulundum. Lâkin okutur iken vaktim yoktu. Sonra da yine o misillû ihvânın ibrâmiyle Dülger oğlu Cami'inde *Kādî Mîr* okuttum. Bu dahi mübâhaseli bir ders idi. *Mutavvelât*'ı mütalâ'aya mecbûr idim. Sonra da zîrde beyân olunacak ahvâlden dolayı öyle bir şerh yazmağa vakit bulamadım.

Bâlâda iş'âr olunduğu üzere ulûm-ı âliye tahsiline pek ziyade mükibb ve münhemik olduğum cihetle, evâil-i hâlimde geceleri yatağa yatmayıp, kitab mütâla'a ederken uyuklar ve kitab üzerinde uyur ve uyanıp yine kitaba sarılırdım. Eyyâm-ı ta'tîlde olsun dinlenmezdim. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

suretle vücuduma za'f geldi. Hoca Hamîd Efendi duyup beni bu mertebe çalışmaktan men eyledi ve hıfz-ı sıhhat için ders verir gibi bana ta'limât verdi. İşte ol vakit medrese odasında yatak tedarik eyledim. Vaktiyle yatıp kalkmağa başladım ve cümle-i tenbîhâtından biri de eyyâm-ı ta'tîlde bir mikdar seyr ve hareket ile teneffüs ve teferrüc etmek hususu idi. Bir kaç defa cuma günleri mesirelere gittim. Bundan hazzetmedim. Fakat hem teneffüs etmek ve hem de fârisî öğrenmek üzere eyyâm-ı ta'tîlde Çarşamba pazarı civarında vâki Murad Molla Tekkesi'ne devama başladım.

Ol vakit İstanbul'da iki meşhur Mesnevî-hân var idi. Biri Hoca Hüsâmeddin Efendi olup, Küçük Mustafa Paşa'da *Mesnevî-i şerîf* okuturdu. Hüsn-i zann-ı enâma mazhar bir pîr-i rûşen-zamîr olup, ricâl ve kibârdan pek çok zevât ona mu'tekid idi. Her taraftan ve her sınıftan nice zevât onun dersine müdâvemet ile nutkunu ni'met ve nasîhatini ganîmet bilirlerdi. Bazan biz dahi gidip takrîr-i dil-pezîrini istimâ ederdik. Ba'dehû Eyyûb-ı Ensârî semtine nakl-i ikâmet-gâh edip âhir-i ömrüne kadar orada ikâmet eyledi. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi onun telâmizindendir.

Diğeri Çarşamba kurbunda Murad Molla Tekkesi post-nişîni Mehmed Murad Efendi olup, eyyâm-i mu'ayyenede *Mesnevî-i şerîf* okutur ve eyyâm-ı sâirede sabahtan akşama kadar mütenevvi dersler verirdi. Tekkesi bayağı bir dârü'l-fünûndu. Burada her nevi ulûm ve ma'ârif tahsil olunurdu. Kendisinin akdem-i şâkirdânı olan Hâfız Tevfik Efendi dahi burada hücre-nişîn olup, mürâca'at edenlere fârisî tedrîs eylerdi. Bu dergâha ricâl ve kibârdan nice zevât gelip gider ve karîb ü ba'îd mahâllerden pek çok şâkird gelip ahz ve istifâde ederdi. Ben dahi boş vakitlerimi burada tahsil-i ma'ârife sarfeylerdim ve bazan dahi Şevket ve Urfî divanlarını okumak üzere şâir-i meşhur Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağına giderdim.

Fehim Efendi *Tefsîr-i Menâkıb* sâhibi Ferruh Efendi'nin terbiyekerdelerinden olup arabîde çendân kuvveti yok ise de, âlâ fârisî bilirdi ve güzel şiir söylerdi. Zurefâdan feylesof-meşreb bir zât-ı me'äli-simât idi. Masrafını îrâdına uydurmuş, hânesine çekilmiş, kendi âleminde yaşar, gelip giden züvvâr ile görüşür ve devâvîn-i fârisiyye okuturdu. Bu cihetle dâiresi mecma'-ı urefâ ve zurefâ idi. Mukaddemâ me'mûriyetle taşralarda pek çok dolaşmış olduğu cihetle, umûr-ı dâhiliyyeye vâkıf olduğu gibi, Ferruh Efendi'nin dairesinde büyümüş olduğundan umûr-ı ecnebiyyeye dahi âşinâ olduğuna mebnî, meclisinde gâh ma'ârife dair sözler söylenir ve gâh mesâil-i politikıyyeden bahsolunurdu. Vaktiyle Fehim Efendi'den fârisî okumuş olan şâir-i meşhûr Safvet Efendi ol esnâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da Fâtih civârında bir hânede mukîm olduğundan onunla dahi görüşüp şiir ve inşâya dair musahabet olunurdu. Bu vesileler ile şiir ve inşâya dahi heves ve rağbet ve gürûh-i üdebâ ve küttâb ile üns ve ülfet eyledim. Bu cihetle ara sıra şiir söylerdim. Lâkin söylediğim şiiri kendim de beğenmezdim ve sülüs ve nesih yazılarından izin aldığımda verilen *Vehbî* mahlâsiyle tehâllüs.eylerdim.

Lofça'da iken yazıdan izin aldığımda *Vehbî* mahlâsını almış idim. Hâlbuki eslâftan iki büyük şâirin mahlasları Vehbî olduğu cihetle onların âsârı arasında insanın nâm ve şöhreti zâyi olur diyerek Fehim Efendi elli dokuz tarihinde *Cevdet* mahlâsını verdi. Ondan sonra bununla tehallüs eyledim ve ol vakit nev-heveslik âleminde iken en ibtidâ bezm-i üdebâya arzeylediğim eser-i âcizâne *şerâb* gazelidir ki eski Fehim *şerâb* lafzını terdif ile bir gazel söylemiş ve İzzet Molla onu tanzîr eylemiştir. Rüfekâmız olan nev-hevesân ile bazı bülhevesân onları tanzîre kıyâm ettiklerinde ben dahi onlara pey-rev olarak bir gazel söylemişdim. Çekîde-i tâk-i tab'ım olan gazel meclis-i şu'arâya arz olundukta beğenildi. Şâirlerin gazellerine tercih edildi. Nev-heveslik bu ya, bana da hoş göründü. Kusurlarına hayli vakit sonra vâkıf oldum. Matla'ı budur :

Cevher-i mir'ât-ı feyz-i subh-i âlemdir şerâb
Nûr-bahş-î şeb-çirâg-ı meclis-î gamdır şerâb

Bu mısra' bâdî-i nazarda ne kadar fasîh görünür. Hâlbuki bu kadar tetâbu-ı izâfât ile fesâhat bir yere gelmez ve eğerçi ol vakit ilm-i me'ânî okumuş olduğum cihetle, tetâbu-ı izâfâtın muhill-i fesâhat olduğunû bilirdim. Lâkin bunu lisân-ı arabîye mahsûs sanırdım. Halbuki lisanımızda dahi bunun muhill-i fesâhat olduğunu sonradan anladım ve ol gazelin matla'ını :

Cevher-î mir'ât-ı subh ü şâm-ı âlemdir şerâb
Şeb-çirâg-ı nûr-bahş-î meclis-î gamdır şerâb

diye tashîh eyledim. Şiir ve inşâda tetâbu-ı izâfâttan ictinâb olunmasını benim gibi nev-hevesân-ı şiir ve inşâya tavsiye eylerim. Yine o nev-heveslik âleminde söylemiş olduğum bir gazelin bir beyti kıyâsa muhâlif olmakla derece-i fesâhatten sâkıt olduğunu sonradan tahattur ile onu divân-ı eş'ârımdan tayyettim. Mezkûr beyit budur :

Hat değil mir'ât-ı ruhsârında belkî sevdiğim
Mün'akis müsvedde-i baht-ı siyâhın sûreti

Tafsîli budur ki, *müsvedde* lâfzı tesvîd olunmuş varaka makâmında isti'mâl olunageldiğinden vâv-ı müşeddede ile okunmak lâzım gelir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ken ekser-i ketebe galat olarak dâl-i müşeddede ile okurlar. Bu hâlde *istidâd*'dan müştak olmak lâzım gelip bu ise *kapkara olmak* ma'nâsına olmakla maksada muvâfık olmaz. Binâen-aleyh tesvîd olunmuş ma'nâsına olarak dâl-i müşeddede ile okumak kā'ide-i lisâna muhâliftir ve eğerçi galat-ı meşhûre lûgat-ı fasîhten evlâdır derler. Lâkin beyne'l-ulemâ, bu vechile meşhûr olmayıp erbâb-ı dikkat vâv-ı müşeddede ile okuduklarından bunun öyle galat olarak eş'ârda isti'mâlini münâsib görmedim.

Ol vakit Fâtih civarında pek çok ulemâ ve fudalâ olduğu gibi, Fâtih'ten Sultan Selim'e ve bir taraftan Karagümrük'e kadar bu arada pek çok erbâb-ı şiir ve inşâ vardı ve Çarşamba pazarı'nda Papas oğlu Medresesi'nin karşısında vâki konağında sâkin olan Kuşadalı İbrahim Efendi ol asrın en büyük âdemlerinden zâhir ve bâtını ma'mûr bir zat idi. Büyük küçük pek çok kimseler kendisinden ahz-ı dest-i inâbetle ona mürîd olmuşlardı. Vüzerâdan ve ricâlden pek çok zevât konağına gelip huzûruna girmek üzere sofada nevbet beklerlerdi. Sûfiyye mesleğine sâlik olmadığımız hâlde biz de komşuluk hasebiyle gidip görüşürdük ve en büyük hoca efendilerden hâlledemediğimiz şübühâtı ondan istikşâf ile hâlledirdik. Ulûm-i âliyeden ve ale'l-husûs tefâsîrden hangi mebhas açılsa fevkalâde tedkîk eyler ve hâtırlara gelmedik nüket ve mezâyâ söylerdi. Murad Molla şeyhinin sigār ve kibârdan pek çok müridi olup ancak kendisi münsif bir zât olduğuna mebnî müridleri içinden ciddî bir sâlik zuhûr ettikte: «Bu bizim işimiz değildir», diye onu Hâfız Tevfik Efendi vâsıtasiyle Kuşadalı'ya gönderirdi.

Bâlâda ulemâ sırasında ismi mezkûr olan Hâfız Seyyid Efendi dahi gayet âbid ve zâhid bir zât olmakla ona dahi nice zâtlar mu'tekid olup, mehâm-ı umûrda istihâre ettirirlerdi. Hattâ Dâmâd-ı şehriyârî Sa'îd Paşa'nın ettirdiği istihâre karîbü'l-ahdde ayniyle zuhûra gelmiş olduğundan Hoca Efendi'ye pek çok ikrâm etti ve Çarşamba pazarı civarında kendisine bir de hâne alıverdi ve kendisini teehhül ettirdi. Hâfız Seyyid Efendi ise sûfiyye mesleğini inkârda muta'assıb olup, hattâ Kuşadalı gibi meşâyih-i sûfiyyenin mürîdlerine telkîn eylediği râbıta şeyhin sûretini zihnine alarak ona teveccüh demek olduğundan, bunun şirk-i celî olduğunu isbât için bir risâle te'lîf eyledi ve kütüb-i fârisiyyeye, «Kızılbaş kitabları» der ve Murad Molla şeyhini şî'i ve sapık diye zemmeyler di. Şeyh Efendi dahi onu: «Kaba sofu ve zâhid-i huşk» diye kadh ederdi. Ben ikisinden dahi tederrüs eylediğim cihetle böyle yek-diğere münâkız sözler işitirdim. Ma-mâfih Şeyh Efendi kadir-şinâs bir zât olduğuna mebnî Hoca Efendi'ye iânede kusûr etmezdi. Çünkü Hoca Efendi pek fakir olduğundan kitab alacak akçesi yoktu. Bir derse başlayacak olsa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

isti'âre-i kütübe muhtâcdı. Şeyh Efendi ise ona lâzım olacak kitâbları evvelce tedârik ederek Hâfız Tevfik Efendi vasıtasiyle ona îsâl eylerdi. Sanki aleyhinde kullanmak için Hoca Efendiye bir çok esliha verirdi. Dekâyık-ı hikemiyye ve kelâmiyye ile meşgul olduğum sırada, o türlü mücâdeleler dahi işitilmekle münâza'anın aslını anlamak üzere kütüb-i sûfiyyeyi ve ale'l-husus Muhyiddin bin Arabî Hazretleri'nin te'lifâtını mütâla'aya dahi hayli evkâtımı sarfettim. Elhâsıl Fâtih semtinde ol vakit ulûm ve ma'ârife dair bahisler cereyan eylediği sırada, böyle zâhir ve bâtın mücadeleleri dahi eksik değildi. Şimdi ne o var, ne bu var. O zevâtın cümlesi âlem-i bahs ve cedeli terk ettiler. Hep yerlerini boş koyup gittiler. Keşke bir Murad Molla şeyhi olaydı da onu zemm edecek bir de Hâfız Seyyid bulunaydı.

Murad Molla şeyhi katar şeyhlerinden olup sırasiyle Sultan (Ahmed) Câmi-i şerîfi vâ'izi olmakla Cuma günleri bu câmide va'z ederdi ve mâni'i zuhûrunda bil-vekâle Hâfız Tevfik Efendi'yi ve bazan fakîri gönderirdi. Vâ'izlik benim mesleğim olmayıp sinnim dahi buna çendân muvafık olmadığı ve vâ'izlere mahsûs bol yenli cübbe mizâcıma hoş gelmediği halde, Şeyh Efendi'nin hâtırı için bazan onun cübbesini giyip ve Sultan Ahmed Câmi'i kürsîsine çıkıp nâsa va'z ve nasihat eylerdim.

Ol esnâda Mekteb-i harbiyye fârisî hocalığı münhâl olmakla fakire teklif olundu ise de rağbet etmedim. Çünki ol vakit Mekteb-i harbiyye hocaları fes ve setre ve pantolon giymek resm ve âdet idi. Bana da başımdan sarığı çıkarmak güç geldi. Vâ'iz cübbesi giymekten hazzetmediğim gibi böyle tebdil-i kıyafet dahi mizacıma muvâfık değildi. Zira aksâ-yı emelim dersden icazet aldıktan sonra tarîkımca neşr-i ulûm ve bazı telifât ile ibkâ-yı nâm etmekten ibâret idi.

Murad Molla şeyhi epeyce servet sahibi olup tekkesinin tayyârâtı dahi ziyade idi ve hayyir bir âdem olup eline geçen paraları umûr-i hayriyyeye sarfederdi. Bu cihetle tekkesi civarında hâlâ mevcud olan Darü'l-Mesnevi'yi inşa eyledi ve bin iki yüz altmış senesi muharreminin dokuzuncu günü (31 Ocak 1844) onu küşâd ettikte teberrüken Sultan Abdülmecid Han Hazretleri teşrif buyurdu. Ol gün Şeyh Efendi eski şâkirdânına icâzet verdiği sırada ben dahi *Mesnevi-i şerif*'ten icâzet aldım ve onunla beraber *Kaside-i Bürde* ve *Hizbü'l-bahr* okumağa dahi ondan me'zûn oldum. Ondan sonra her sene muharremin dokuzunda Dârü'l-Mesnevî'de mersiye okunmak âdet olmuştur. Dokuzuncu gün ta'yîn olunması dahi her sene muharremin onuncu günü Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda mersiye okunmak âdet olduğu cihetle iki mersiye bir güne gelmemek içindir.

Ol devirlerde ne güzel günler gördüm. Ne tatlı ömür sürdüm. Her

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dem ferâg-ı hâtır ile safâ-yı derûn bana hem-dem idi. O âlem ne güzel âlemdi. Daimâ talebeden biri bir ya iki türlü yemek pişirip birlikte yedikten sonra kendi odamda tenhâ kalıp, tatlı tatlı mütâlâ'a ya telifât ile meşgul olurdum ve bazan tab'ımın zamân-ı cûd u sehâvetine tesâdüf ederek şiir yazardım ya münşiyâne bir şey kaleme alırdım. Ulemâ ve üdebâdan ahbâb ve yârânım çoktu. Gece medreseye varmasam arayıp soranım yoktu. Akşamüstü ehibbâdan birine rastgelip de başka mahalle gidecek olsam medresedeki refikim bunu canına minnet bilirdi. Zira hazırladığı yemek münhasıran kendisine kalırdı. Murad Molla Dergâhı'na tereddüdüm münasebetiyle hangi tekkeye varsam ri'âyet bulurdum. Alel'l-husus Mesnevî-hân olduğum cihetle mevlevî dergâhlarında muhterem olurdum ve bazan geceleri dahi Galata Mevlevîhânesi'nde kalırdım ve şiir ve inşâda mümâresem olduğundan ketebe-i aklâm ve bazı ricâl ve kibâr ile ülfet ve mu'ârefe peydâ etmişdim. Bu cihetle bazan İstanbul'un kış gecelerini üdebânın encümen-i ülfetlerinde imrâr ederdim. Yazın dahi bu vesile ile Boğaziçi'ne giderdim. Elhâsıl gayet sebük-bâr ve gam-ı endişe-i ferdâdan âzâde olarak, her gün istediğim yerde gezerdim. Bahr-i havâdis ne kadar telâtum eylese ben su üzerinde saman gibi yüzerdim.

(Tezâkir 40, Neşreden: Câvid Baysun, Ankara 1960, s. 2-18.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

İSTANBUL'DA PAŞA KONAKLARI

Cemâzielâhirenin on altıncı çarşamba günü meşhur Rifat Paşa âzim-i râh-ı bekâ oldu. Gayet zeki ve nutku selîs bir zât idi. Fakat pek mütelevvin ve müterediddi idi. Servet ve gınâsı yerinde, hânesi açık, kişi-zâde bir hânedân-ı âlî-şân idi. Fakat gayet harîs-i câh ve mansıb olup, vakt-i mansûbiyyetinde azil korkusu ve ma'zûliyyeti zamanında mansûb olmak telâşesi ile bî-rahat idi. Et'imesi nefis ve leziz olup, hattâ hâlis ve âlâ buğdaydan ekmek çıkarır bir furun işlettirir idi. Bunda çıkan fırancalaya Rifat-paşa fırancalası derlerdi. Hânesinin tecemmülâtı ve sâir levâzımâtı âlâ olup, bu hususta dahi sâir dâirelere fâik idi. Reşid Paşa merhûm bir gece haremli selâmlıklı olarak onun yalısında misafir oldu. Ol gece fakir dahi orada bulundum. Et'imesi fevka'l-âde nefis ve lezizdi ve gece içerde dışarda yüz bu kadar yatak yapıldı, cümlesi âlâ idi. Gece herkesin odasında ebdest leğeni, ibrik ve havlu ve peştemalına kadar levâzımât-ı leyliyye müheyyâ idi. Elhâsıl, ol gece böyle bu kadar kalabalığı bilâ-kusûr ağırladılar ve her gece sofrasında büyük küçük bir çok misâfirleri bulunup, bazan böyle gece kalanlar dahi bulunur ve cümlesi bilâ-taksir ağırlanırdı.

Merhûm-i müşârünileyhin bu kerre vefatı gecesi bir kaç zât ile birlikte Fuad Paşa'nın yanında bulunduk. Cem'iyyet-i vükelâ için böyle bir zâtın eksik olduğuna Fuad Paşa teessüf eder oldukta dedim ki, «bence bunun en teessüf edecek ciheti böyle bir açık hânenin kapanmasıdır ki fî-mâ-ba'd açılmamak üzere kapandı. Vâkı'a oğlu Rauf Beyefendi pederinin makamına kā'im olur. Lâkin böyle bir dâireyi idâre edemez. Zirâ bundan sonra zamâne böyle şeylere müsâ'ade etmeyecektir ve İstanbul'da mevcûd olan açık hâneler hep böyle açılmamak üzere kapansa gerektir. İşte benim İstanbul'ca en ziyade teessüf ettiğim keyfiyet budur». Fuad Paşa bu sözümü takdir etti. Ba'dehû arasıra bunu söylerdi ve fi'l-vâki' dediğimiz gibi oldu. Fuad Paşa'nın vefatında yine Âli ve Mısırlı Mustafa ve Kâmil Paşalar'ın dâireleri küşâde idi. Ondan sonra onlar dahi kapandı ve İstanbul'da böyle hânedan evleri kalmadı. Sanki İstanbul bir güzel bahçe olup, bu dâireler dahi onun güzel çiçekleri idi. Bu çiçekler bâd-ı hazân ile soldu. İstanbul güz mevsiminde yalnız yeşillikten ibaret bir çayır gibi oldu.

(Tezakir, 13-20; neşreden Cavid Baysun, Ankara 1960, s. 17-18.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

PEYGAMBERİN GELECEĞİNİ HABER VEREN KUS İBN SÂİDE'NİN SÛK-I UKKAS'TA SÖYLEDİĞİ HUTBE

Ol vakt Fahr-i Âlem Hazretleri otuz beş yaşında idi. Otuz yedi yaşına bâlig oldukta hâtıftan kendisine, «ya Muhammed» diye nidâ olunmağa ve bazı taraflarda nur görünmeğe başladı. Bu esrârı yalnız Hadice ile söyleşirdi.

Hâtemü'l-enbiyâ geleceğini evvelce haber vermiş olanlardan birisi dahi Iyâd kabâilinin ulusu olan meşhûr Kus İbn Sâ'ide'dir ki, pek çok muammer olmuş ve fesâhat ile pek ziyade şöhret bulmuş bir zâttır.

Hattâ pîr-i fâni iken Sûk-ı Ukâz'da bir kızıl deve üzerinde olduğu ve bülegâ-yı Arab orada hâzır bulunduğu halde bir hutbe-i belîgâne okumuştu.

Ol vakt Fahr-i Âlem Hazretleri dahi Sûk-ı Ukâz'da bulunup onun bu hutbesini dinlemişti, fakat henüz nâsı da'vete memur olmamıştı.

Kus İbn Sâ'ide'nin ol hutbesi, bülegâ-yı Arab beyninde pek ziyade şöhret bulmuş ve dillerde destan olmuştur. Biz dahi hülâsa vechile tercümesini buraya derc ile ilâve edelim :

«Ey nâs, geliniz, dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız! Yaşayan ölür, ölen fena bulur, olacak olur. Yağmur yağar, otlar biter, çocuklar doğar, analarının babalarının yerini tutar. Sonra hepsi mahvolur gider. Vuku'âtın ardı arası kesilmez, hemen birbirini vely eder. Kulak tutunuz, dikkat ediniz, gökte haber var, yerde ibret alacak şeyler var. Yeryüzü bir ferş-i eyvân, gökyüzü bir yüksek tavan. Yıldızlar yürür, denizler durur, gelen kalmaz, giden gelmez. Acaba vardıkları yerden hoşnûd olup da mı kalıyorlar, yoksa orada bırakılıp da uykuya mı dalıyorlar? Yemin ederim, Allahın indinde bir din vardır ki, şimdi bulunduğunuz dinden daha sevgilidir ve Allah'ın bir gelecek peygamberi vardır ki gelmesi, pek yakın oldu, gölgesi başınız üstüne geldi. Ne mutlu ol kimseye ki, ona iman edip de o dahi ona hidâyet eyleye! Vay ol bedbahta kim, ona isyân ve muhâlefet eyleye! Yazıklar olsun ömürleri gaflet ile geçen ümmetlere! Ey cemâ'at-ı İyâd! Hani âbâ ve ecdâd, hani müzeyyen kâşâneler ve taştan hâneler yapan Âd ve Semûd? Hani dünya varlığına mağrûr olup da, kavmine, «ben sizin en büyük rabbinizim», diyen firavun ile Nemrud? Onlar size nisbetle daha zengin ve kuvvet ve kudretçe sizden efzûn değil miydiler? Bu yer onları değirmeninde öğüttü, toz etti, dağıt-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tı. Kemikleri bile çürüyüp dağıldı. Evleri yıkılıp ıssız kaldı, yerlerini yurtlarını şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın onlar gibi gaflet etmeyin, onların yoluna gitmeyin. Her şey fânidir, bâkı ancak Cenâb-ı Hakk'tır ki, birdir, şerîk ve nazîri yoktur, tapacak ancak odur, doğmamış ve doğurmamıştır. Evvel gelip geçenlerde bize ibret alacak şey çoktur. Ölüm ırmağının girecek yerleri var ama çıkacak yeri yoktur. Büyük küçük hep geçip gidiyor, giden geri gelmiyor, cezm ettim ki âmmeye olan bana da olacaktır».

Kus İbn Sâi'de Hâtemü'l-Enbiyânın karîben geleceğin keşf ve istihraç edip Sûk-ı Ukâz'da böyle alâ melâ-en-nâs söyler iken, biçare ondan bî-haber idi ki, Hâtemü'l-Enbiya Hazretleri dahi orada hazır ve ona nâzır idi.

Arası çok geçmeyip Hâtemü'l-Enbiya Hazretleri'ne nübüvvet ve risâlet geldi, lâkin Kus İbn Sâ'ide vefât etmekle gelip de görüşmek kendüye nasib olmadı.

Ondan sonra Beni İyad'ın ulusu olan Cârûd nâm zat dahi onun gibi muvahhid ve din-i İsevîye mu'tekid olduğu halde, kavminin eşrafıyle birlikte gelip, bir gün huzûr-ı Muhammedi'ye girdi ve islâm ile müşerref olup, onunla beraber kavminin eşrafı dahi hep iman getirdi.

Hâtemü'l-Enbiyâ Hazretleri ondan memnun oldu ve «içinizde Kus İbn Sâ'ide'yi bilen var mı?» diye sordu.

Cârûd dahi, «Ya Resûlallah, cümlemiz biliriz. Alel-husus ben daima onun izinde gidenlerdenim», diye cevap verdi.

Hatemü'l-Enbiyâ Hazretleri, «Kus İbn Sâ'ide'nin Sûk-ı Ukâz'da deve üzerinde yaşayan ölür, ölen fena bulur, olacak olur, diyerek, hutbe okuduğu hatırımdan çıkmaz, bir hayli sözler daha söylemişti, zannetmem ki hepsi hatırlarda kalmış olsun» diye buyurdu.

Ebu Bekirü's-sıddîk Hazretleri ol mecliste hâzır bulunup, «Ya Resûlallah ben de ol gün Sûk-ı Ukâz'da hazır idim. Kus İbn Sâ'ide'nin söylediği sözler hep hatırımdadır», diyerek mezkûr hutbeyi evvelinden âhirine kadar okudu. Onun üzerine Cârûd'un arkadaşlarından biri ayağa kalkıp, Kus İbn Sâ'ide'nin bazı eş'ârını okudu ki harem-i şerifde Beni Haşim'den Muhammed Aleyhüssalat-vesselâm'ın bi'setini sarahaten zikr ve beyan etmişti.

Hâtemü'l-Enbiyâ Hazretleri dahi, «me'mûl ederim ki Cenab-ı Hak rûz-i kıyamette Kus İbn Sâ'ide'yi ayrıca bir ümmet olarak ba's eyleye», diye buyurdu.

(Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ, 1331 / 1915-1916, s. 71-73.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

ISLAHAT FERMANI HAKKINDA

Bin iki yüz yetmiş iki senesi içinde en ziyâde ehemmiyetle mevzû'-ı bahs ve müzâkere olan mevaddan biri teba'a-i gayr-i müslimenin imtiyâzâtı mes'elesi idi. Bu hususa dâir akdemce bâzı vükelâ ve süferâ-yı ecnebiyyeden mürekkeb bir muhtelit komisyon olup bunda Şeyhülislâm Ârif Efendi dahi dâhildi. Bu komisyonda verilen kararlar zabt olunarak ona göre bir fermân-ı âlî kaleme alınmıştı ki *Islâhat Fermanı* dediğimiz fermândır.

Bu Ferman-ı âlî'nin ilânından mukaddem ötedenberi ferman-ı âlîlere derc olunagelen elkāb ve unvânların tebdiliyle icâb-ı vakt ü hâle enseb unvanlar vaz' u ihdâs olunması için Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa ve Beylikçi Afif Bey ile fakîrden mürekkeb bir komisyon teşkîl kılınmış ve hattâ bir def'a akd olunmuş iken Kars'ın istilâsı haberi vârid olarak bu iş ta'ahhur etmişti. Fuad Paşa her hususta ihtira'ât ve ihdâsâtı sever bir zat olmağla fermânların elkābını dahi tebdîle merak etmişti. Halbuki Islahat Fermanı'nın ilânı ehl-i islâma ziyâde dokunacağından, bu sıra fermanların tebdil-i elkābıyle dahi uğraşmak münasib değildi. Binâenaleyh bundan feragat olundu.

Islahat Fermanı okunacak deyu birkaç gündenberi intizâr olunuyordu. Cemazielâhirenin dördüncü salı günü okunacak deyu işitildi. Ol gün ise Sadrıazam Paris'e azimet etti. Ferman'ın kıraâtini Kaymakam Paşa'ya bıraktı.

Cemazielâhirenin on birinci pazartesi günü mev'ûd ve muntazar olan Ferman-ı âlî Kaymakam Kıbrıslı Mehmed Paşa huzûrunda okundu. Bil-cümle vükelâ ve âzâ-yı mecâlis ve bi'l-fiil mansıb ve memûriyetlerde bulunan ulemâ ile beraber Patrikler ve Hahambaşı ve Metropolitler ve rum milleti mu'teberânından bâzıları hazır bulundu. Ma'zûlînden kimesne med'û değildi. Ol gün hava fevkalâde puslu idi. Zekiye Sultan dahi vefat etmişti. Binâenaleyh Ferman'ın kırâati biraz ta'ahhur eyledi.

Bu Ferman'ın hükmünce teba'a-i müslime ve gayr-ı müslime kâffe-i hukukta müsâvi olmak lâzım geldi. Bu ise ehl-i islâma pek ziyâde dokundu. Mukaddemâ musalâhaya esas ittihaz edilmiş olan mevadd-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

erba'adan birisi hıristiyanların imtiyâzâtı meselesi olup ancak istiklâl-i hükûmete dokunulmamak şartı ile mukayyed idi. Şimdi ise imtiyâz bahsi geri kaldı. Bil-cümle hukuk-ı hükûmette teba'a-i gayr-ı müslime ehl-i islâm ile müsâvi add olunuverdi. Ehl-i islâmdan bir çoğu «Âbâ ve ecdâdımızın kanıyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyyemizi bugün kaybettik. Millet-i islâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrûm kaldı. Ehl-i islâma bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür» deyu söylenmeğe başladılar.

Teba'a-i gayr-i müslime ise ol gün raiyyet silkinden çıkıp millet-i hâkime ile tesavi kazanmış olduklarından onlarca bir yevm-i meserret idi. Lâkin patriklerin ve sâir rüesâ-yı ruhaniyyenin tavzifleri Ferman'da münderic olduğundan onlar dahi hoşnud olamadılar ve bir de ötedenberi Devlet-i Aliyye'de ehl-i islâmdan sonra rumlar ve ba'dehu ermeniler ve ba'dehu yahudiler derece derece mu'teber oldukları halde bu kerre cümlesi bir raddede tutulacaklarından rumların bâzıları «Devlet bizi yahudilerle beraber etti. Biz İslâm'ın tefevvukuna râzı idik» deyu itiraz eylediler. Binâenaleyh ol gün hava nasıl puslu ise arz odasında Ferman okunur iken hazır olanlardan ekseri abûsü'l-vech idi. Ancak bizim ziyy-i islâmda bulunan bir takım alafranga çelebilerin yüzlerinde eser-i beşaşet görülüyordu ve bu makûlelerden bir takım yadigârlar dahi «teba'a-i gayr-i müslime ehl-i islâm içine yayılıp mahalleler mahlût olıcak emlâkimizin fiâtı terakki ve medeniyet tevessü eder» dedikleri ve bu vechile izhâr-ı memnûniyyet ettikleri işitildi ve görüldü. Her vakit ferman ya hatt-ı hümâyun kırâati akibinde du'âcı bulunan şahıs bir du'â ederdi. Hüsrev Paşa'nın sadaretine dâir olan hatt-ı hümâyun okunduktan sonra De'âvi Nâzırı du'âcısı Hüsrev Paşa'ya du'â ederken «Rabbim kahhar ismiyle kahr etsin» demişti.

Binâenaleyh bu vazife de'âvi çavuşlarının elinden alınmış ve oldukça du'â etmeği bilir bir zâtın Bâbıâli du'âcısı ta'yîniyle led'el-îcâb celb ile du'â ettirilmek usûl ittihaz olunmuş ve binâenaleyh bu esnada Osmaniye Câmi-i şerifi hatibi Bâbıâli du'âcısı bulunmuştu. Sadaret tebeddüllerinde celb ile hatt-ı hümayun okunduktan sonra o dahi bir muhtasar du'â ederdi. Islahat Fermanı teba'a-i gayr-i müslimenin ehl-i islâm ile müsavâtına dâir olmağla bunda ber-mu'tâd du'â edilmek münasebet almayacağından Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa hatîb efendinin celb olunmamasını tenbîh etmişti. Lâkin Şeyhülislâm Arif Efendi'nin bundan haberi olmadığı cihetle bu kerre Islahat Fermanı'nın kıra'ati akabinde «du'âcı efendi nerede» deyu sordu. Teşrifatçı Nazif Efendi «yok gelmedi» deyu cevab verdi. Meclis-i maârif azâsından Ârif Efendi metropolitlerin arkasında duruyordu. Şeyhülislâm Efendi'nin nasılsa gözüne iliş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miş «gel Arif Efendi du'â et» dedi. Arif Efendi ise şurada burada vâ'izlik etmekle ömür geçirmiş bir zat olduğu hâlde fi'l-asl Mabeyn-i Hümâyun Başkâtibi Hakkı Beyefendi'nin hocası olmak takribiyle Meclis-i maârif âzalığına me'mûr edilmişti. Vâ'ız kılığıyle Meclis-i maârife devam eder ve cer için bâzı vükelâ konaklarına dahi giderdi. Bu kere Şeyhülislâm Efendi tarafından du'â emr olunmağla hemen metropolidan ve papasan safını yarıp geçerek meydana çıktı. «Ya muhavvile'l-havli ve'l-ahvâl, havvil hâlenâ ilâ-ahseni'l-hâl! Allahümme'rham ümmete Muhammedin, Allahümme'hfaz ümmete Muhammedin, Allahümma'ğfir ümmete Muhammedin, Allahümme kahhir a'dâe ümmeti Muhammedin»[1] gibi kürsîlerde okuna gelen fıkaratı müştemil bir dua okudu.

Rüesâ-yı ruhâniyye bozuldu. Meclise bir soğukluk geldi. Hattâ Serasker Rüşdi Paşa mahremâne rüfekâsına dedi ki «bir adam gece saat dokuza kadar meşgul olarak bir uzun lâyiha kaleme alıp da tamam ettikten sonra, üzerine rıh dökeyim derken yanlışlıkla mürekkeb hokkasını alıp dökerek, bu kadar emeğini hebâ ettikte nasıl me'yûs ve müte'essir olursa, bu Ferman'ın akabinde bu du'ânın okunuşu dahi öyle oldu.»

Ferman okunduktan sonra hocalardan biri namaz kılarken Mehmed Paşa-zâde ma'hûd Sa'îd Bey «ne kılıyorsun Hoca Efendi. Ferman okundu görmedin mi? Teba'a-i gayr-i müslime ile beraber olacağız» dediği Kaymakam Paşa'ya ihbâr olunmağla pür hiddet olarak Sa'îd Bey'i huzûruna celb ile «Senin ağzını yırtarım» deyu tekdîr ve ihâfe ettikte ayağına kapanıp isti'fâ-yı kusur ettikten başka Kaymakam Paşa'nın kaynı olan Besim Bey'in konağına varıp tevbe ve istiğfâr ederek sakal bırakmıştı.

Elhâsıl bu Islahat Fermanı'ndan dolayı millet-i islâmiyye dilgîr olarak vükelâ-yı hâzırayı fasl ve mezemmet eder oldular. Hattâ bu Ferman'ın mazbatasını Hâriciye müsteşârı Safvet Efendi'nin temhir eylemediği işidilmekle beyn-en-nâs memdûh oldu ve Şeyhülislâm Arif Efendi mevadd-ı mündericesini tervîc eylemiş olduğundan enzâr-ı enâmda makdûh oldu. «Eğer işin içinde Reşid Paşa ile Şeyhülislâm-ı sâbık Arif Hikmet Bey bulunsaydı böyle olmazdı. Tekâlifin bâzı mertebe tebdîli kabil olurdu» deyu beyn-en-nâs söylenmeğe başladı. Vükelâ-yı hâzıra bu vechile ehl-i islâm arasında melûm ve mezmûm oldular ise de ecnebiler arasında memdûh oldular ve bu tarîkle Reşid Paşa'ya galebe çaldılar.

---

1 «Ey çağları ve hadiseleri değiştiren Allah'ım! Bizim durumumuzu en iyi hale getir. Yarabbi, Muhammet ümmetini esirge! Onu koru, onu affet! Muhammet ümmetinin düşmanlarını kahret Yarabbi!».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hattâ İngiliz ve Fransız ve Avusturya elçileri «Vükelâ-yı sâlife her hususta tas'îb-i maslahat ederlerdi. İşte vükelâ-yı hâzıra matlûb ve me'mûlümüzün öte tarafına geçtiler» demiş oldukları işitildi ve Fransız elçisi «Devlet-i Aliyye'nin bu kadar fedâkârlık edeceğini me'mûl etmez idik. Canning ne dediyse vükelâ-yı Devlet-i Aliyye kabûl etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı, ben bâzı mertebe kendilerine yardım ederdim» dediği mesmû' oldu. Fransız elçisinin bundan muradı millet-i islâmiyyenin gayz u kinini bütün bütün İngiliz elçisinin üzerine yükletmekti. Çünkü Canning öteden beri Devlet-i Aliyye'nin hıristiyan teba'ası hakkında bâzı imtiyâzât istihsâl edip de onları İngiltere tarafına celb ve imâle etmek isterdi. Bu kerre komisyonda sâire önayak oldu ve pek çok senelerdenberi çalıştığı hususâtı maa-ziyâdetin husûle getirdi. Lâkin öteden beri millet-i islâmiyye İngilizlere mâil iken bu mes'eleden dolayı ehl-i islâmın bu meyl ü mahabbetine halel geldi. Fransızların arzusu dahi bu olduğundan, Fransız elçisi ber-vech-i bâlâ bu bâbda Canning'in ileri gittiğini işâ'a ile ehl-i islâmın İngilizler hakkında olan meyl ü mahabbetini izâle etmek isterdi. Rusya tarafdârı olanlar ise dâima buna sa'y ederdi.

Reşid Paşa dahi vükelâ-yı hâzıranın bu icrâatı, satranc-ı diplomaside kendi aleyhine bir mansûbe olduğunu tafattun etmekle icrâat-ı vâkı'anın mehâzirini meydana koyup, erbâb-ı basiretin nazar-ı dikkatini celb ve rakibleri hakkında ehl-i islâmın teveccüh ve emniyetini selb etmekte idi.

İnkılâb-ı hâl ve zaman hasebiyle Devlet-i Aliyye'nin meslek-i kadîmini tebdîl ve teba'a-i gayr-i müslime hakkında câri olan muâmelesini ta'dil etmesi eğerçi lâzıme-i umûrdan olup Reşid Paşa dahi bunu münkir değildi ve mukaddem ve mu'ahhar his ettirmeyerek bu yolda hayli ileri gitmiştir. Bundan sonra dahi o yolda giderek bi't-tedrîc ıslâhât ve ta'dilât-ı lâzımenin icrâsını isterdi. Âli ve Fuad Paşalar ise bi't-tedrîc icrâ olunabilecek mevaddı, def'aten mevki'-i icrâya koymalariyle enzâr-ı ehl-i islâmda mazhar-ı nefrin oldular.

Islâhât Fermân-ı âlisi led-el-mütalâa ma'lûm olur ki mündericâtının ekseri salâtin-i izâm tarafından teba'a-i gayr-i müslimeye ihsan buyrulmuş müsa'adattan ibâret olup, ancak vükelâ-yı hâzıra Avrupalılara cemîle olmak üzere onları yeni verilmiş imtiyâzât sırasında dermiyân etmişlerdir. Bâzıları dahi mübhem surette yazılarak Avrupalılara bir vechile ve ehl-i islâma diğer vechile tefsîr ederlerdi. Ezcümle ehl-i islâmdan bâzıları Fuad Paşa'ya «bu Ferman'ın hükmünce bundan sonra re'âyadan dahi vükelâ olmak lâzım gelecek» demeleri üzerine Fuad Paşa «re'âyadan vükelâ ve vüzerâ olmak şöyle dursun, Meclis-i vâlâ âzâsı bile olamayacaklarına Ferman'ın bir yerinde delil vardır ki hîn-i hâcette

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hıristiyan teba'adan bâzıları meclise celble müzâkereye idhâl olunacakları maddesidir. İşte bu madde onların âzâlıklarına sed olmak üzere Ferman'a derc edilmiştir» diye cevab verdi. Reşid Paşa ise tek durmayıp bu Ferman'ın mevadd-ı mündericesini mevzû'-ı bahs ederek bâzı züvvâra hakâyık ve dekâyıkını tefsîr ve izâh eylerdi. Hattâ Şeyhülislâm Ârif (Efendi) «Bu esnâda bâ-fermân-ı âlî neşr olunan mevadda zararlı bir şey yoktur. Halk dahi bunu hüsn-i kabûl etti. Bâzı itiraz edenler var ise de onlar dahi ma'zûlîn-i vükelâ olmağla bâzılarını muhakemeye mecbûr olacağız» demiş olduğu Reşid Paşa'nın sem'ine vâsıl oldukta bunu kendisine ta'rîz ve ihâfe mânâsına haml etmekle bâzı ta'rizâtı hâvi tebligat ile fakîri Efendi-i müşarünileyhe gönderdi. Varıp ta'limâtım vechile dedim ki «Reşid Paşa mahsus ellerinizi öper. İşitmiş ki vükelâ-yı fihâmdan bâzıları 'bu Ferman'da muzır bir şey yoktur. Halk da bunu hüsn-i kabûl etti. Bâzı itiraz edenler var ise de onlar da ma'zûlîn-i vükelâdır. Bâzılarını muhakemeye çekmeğe mecbûr olacağız', der imiş. Reşid Paşa diyor ki 'Sâir ma'zûlîn ne demişler ve muhâkemeden çekinirler mi çekinmezler mi bilmem. Ben buna itiraz etmedim desem yalan söylemiş olurum. Fakat itirazım Ferman'ın umûmuna değil, bâzı mevaddınadır ve itiraz etmeğe dahi hakkım vardır. Zira bu kadar sene Devlet-i Aliyye hizmetinde bulunmuşum. Benim de bu devlette hissem vardır ve bunun için muhâkemeye dâvet olunursam kemâl-i memnûniyyetle giderim. Hazır söyleyeceğim bâzı mevaddı izâh eylemiş olurum. Zât-ı devletlerinin umûr-ı şer'iyyede mahâret-i kâmilesi vardır. Benim de o kadar umûr-ı politikiyyede mahâretim vardır deyu da'vâ etmem. Lâkin bu kadar sene hidemât-ı seniyyede kullanıldım. Devlet ve milletimin ve padişahımın şân u istiklâline ve şeref ü haysiyetine dokunup dokunmayacak maddeleri fark ve temyîze iktidârım vardır. Hıristiyanlar bir şey yapmamış iken bu kadar imtiyâzâta nâil oldukları halde, ben bu milletten ve Devlet-i Aliyye'nin bunca senelik vükelâsından bulunduğum halde efkârımı serbest söyleyecek kadar imtiyâzım olmasın mı?» diye takrîr ve teblîğ eyledim.

Şeyhülislâm Efendi buna cevaben «Paşa hazretlerinin umûr-ı politikıyyede mahâreti cümlenin müsellemidir. O da'vâ etmezse de biz bunu da'vâ eyleriz. O bu devlette fetvâ emini gibidir. Her müşkili ondan suâl ederiz. Hattâ Menşikof'un mükâlemesinde onlar mâ'zûl idiler. Ben o vakit dahi iştibâh ettiğim maddeleri gidip kendisinden suâl etmiştim ve bu hususta itiraza dahi hakları vardır. Bâzı muzır mevadda vukûflarında, eğerçi vükelâdan birinin konağına gitmek şânlarına göre tenezzüldür, lâkin vükelâdan hangisini isterse celb ile ihtâr etmeleri lâzımedendir ve bu sûrette 'Reşid Paşa yalısında oturup da yine devlet umûruna

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müdâhale ediyor, diyenlere ibtidâ muârız olacak benim. Onlar vukûflu ve bu devlette akrânı münkariz olmuş bir zattır. Ben onları pek büyük bilirim. Fakat sâire haber göndermeyip de bana haber göndermekte sebeb nedir?» dedikte «Sadrıazam bulunmadığı vakit şeyhülislâmlar mercî olagelmiştir» diye cevâb verdim. Bunun üzerine tekrar söze devam ile «Ben bu lâkırdıyı vükelâdan işitmedim ve beyinlerinde dahi böyle bir söz olduğunu duymadım. Zira onları meclisten meclise görüyorum. Bana gelip gittikleri yoktur ve Paşa Hazretleri'nin aleyhinde öyle bir söz söyleyecek olsalar bana emniyet edemezler. Fakat câ-yı itirâz olan maddeler nereleridir?» dedikte «Oralarını bana beyân etmedi» diye sözü kısa kestim. Ba'dehû yine kelâma devam ile «bunlar hep fenâ şeylerdir. Lâkin ne çare, mukaddemâ on iki sene evvel mürted maddesine karar verildikte frenk donanması burada yoktu. Şimdi donanmalarından başka ingiliz ordusu Üsküdar'da ve fransız ordusu Maslak'tadır. Ne yapalım ol vakit verilen karar üzere madde-i ma'lûme ki te'hîr-i katl ile te'vîl olunmuştu, bu kerre ta'mîm olundu ve Ferman'da olan şeyler yeni değildir. Yeni bir iki madde vardır. Vâkıa, ben mecliste bâzı sözler söylemiştim. Lâkin muhâkeme lâkırdısı olmadı. Şöyle ki, selefim beyefendi Güzeloğlu Artin'e 'Sizlere de rütbe verilecekmiş. Sen de bu tarîkin adamısın. Efendi Hazretlerine söyle, sana da bir rütbe-i sâniyye mütemâyizi alsın, demiş. O dahi gayet ahmak ve kaba bir ermeni olduğundan, gelip mektubî ve kethudamıza bunu nakl ile rütbe iltimâs eylemiş. Bu maddeden gayet mahzûn ve mükedder oldum. Bu maddeleri izâh ediniz, halkın ta'rizâtından kurtulalım, dedim. Yoksa muhâkeme lâkırdısı olmadı» diye hatm-ı kelâm eyledi.

Dönüp Reşid Paşa yanına geldim. Şeyhülislâm Efendi'nin ifâdâtını kendisine beyân ettim. Şeyhülislâm Efendi'den öyle bir şey sâdır olmadığı anlaşıldı. «Lâkin o biçarenin dahi muğfel olduğu ma'lûm oldu ki mevaddın izâhiyle itirazâtın def' olunacağı zu'munda bulunuyor. Fakat izah olunsun dediğinde hakkı var. Keşke bunda ısrar etse ve ol mevaddı izâh ettirse de herkes iştibâhtan kurtulsa. Ben de sâirleriyle beraber mu'teriz iken mukırr olurduk» dedikte Vefik Efendi yanında idi. «Bu Efendi'nin başına bir gelecek var. Eğer daha bir iki mecliste izâh olunsun derse azli lâzım gelir» dedi. Hande-i istihzâ ile bahse hitâm verildi.

Fermân-ı mezkûrun mevadd-ı mündericesi üzerine bahse girişsek pek uzar. Ondan sarf-ı nazar edelim. Şayet ki bâzı mevadd üzerine izâhât istenilirse verebilirim. Şimdi tatvîl-i kelâma hâcet yoktur. Fakat bunun suret-i tanzimi hakkında Reşid Paşa'dan mesmû' olan bir itirâzı bervech-i âti beyân edeyim. Şöyle ki: Bunun tanziminden bir sene evvel beyne'd-düvel vâki' olan muhaberâtta yalnız hıristiyan reâya-yı Devlet-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aliyye'nin imtiyâzât-ı diniyyesi mezkûr olup, bunun dahi ahde idhâl olunmaması hususunda Reşid Paşa tarafından ısrâr olunmuştu. Bu kerre sulha esas ittihâz olunan mevaddın dördüncüsü, hukuk-ı politikıyye dahi ilâve olunmuştur ve Dersaadet'te düvel-i selâse süferâsiyle resmî meclisler akd olunarak Kallimaki Bey karar-ı müzâkerâtı zabt ile mazbata yapılıp bu ise umûr-ı dâhiliyyeye müte'allik olmasiyle emsâlsiz bir müzâkeredir ve eğerçi mukaddemleri dahi süferâ bâzı şeyler söyler ve bâzı işler yaptırırlardı. Ancak kâffesi min gayr-i resmin olup resmî surette bir şey vukû' bulmazdı ve mevadd-ı esâsiyye-i mezkûre Devlet-i Aliyye'ye arz olunmadan Rusyalı'ya arz ile kabûl ettirildikten sonra Devlet-i Aliyye'ye arz olundukta şu hukuk-ı politikıyye üzerine bir protesto olunmak lâzımeden idi, diye Reşid Paşa tarafından itiraz olunmuştu.

Elhasıl bir Islahat Fermanı'nın tanzimi icâb-ı hâl ve zamaneden olup bunu Reşid Paşa ve sâir erbâb-ı politika tasdîk etmekte oldukları hâlde bazı mevadd-ı mündericesinin ta'dîli mümkün iken vükelâ-yı hâzıra avrupalılara hoş görünmek için pek doğradılar ve tedrîcen vakt u zaman ile yapılacak şeyleri def'aten ilân ettiler. Fakat enzâr-ı islâmiyânda su'-i te'sirini izâle için bâzı mevadd-ı mübhemesini maksadın hilâfı olarak tefsir ediyorlar ve bu yolda biribirini dahi aldatıyorlar diye ma'zûlîn-i vükelâ tarafından hedef-i itirâz olunmakta idiler.

İşbu mevadd-ı mündericenin tedvînine sebeb Canning olup onun böyle ileri gitmesine sebeb dahi vükelâya dil-gîr olması idi. Çünki Reşid Paşa'nın azli ve ba'dehu Mehmed Ali Paşa'nın meydana çıkarılması hasebiyle hey'ete gücenmişti ve mevadd-ı mezkûrenin en ağırı teba'a-i gayr-i müslimenin hukuk-ı politikıyyede müsavâtları maddesi idi ki vezâif-i teba'iyyetin en ağırı olan vazife-i askeriyyeyi icrâ etmedikleri halde hukuk-ı politikıyyede müsâvatları bir emr-i garîbdir ve Ferman eğerçi Devlet-i Aliyye tarafından verilmiş bâzı müsâadattan ibaret görünüyor ise de idhâl olunmakla hukuk-ı ahdiyye idâdına girmiştir.

Şöyle ki, Paris konferansında düvel-i sâire murahhasları tarafından Ferman-ı mezkûrun ahde idhâli taleb olunup Âli Paşa ise buna muvafakat edemiyerek keyfiyeti Dersaadet'e arz ve inhâ ettikte «Devlet-i Aliyye şöyle bir fermân ısdâr etti, düvel-i sâire dahi tahsin eyledi, tâbirinin derc olunmasına rıza gösterip zeylinde dahi Devlet-i Aliyye'nin umûr-ı dâhiliyyesine müdâhale olunmaması fıkrası derc olunmakla vükelâ bununla müteselli iseler de bu iki fıkra mezc olunduğu halde icrâatın müfredâtına müdâhale olunmamak mânâsı çıkar. Yoksa umumiyeti hukuk-ı Avrupa'dan oldu» diye Reşid Paşa tarafından izâh-ı mes'ele edilmiştir.

Elhasıl mücadele hıristiyan teba'anın hukuk-ı mezhebiyye ve adliy-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yesi üzerine cereyan edegelmişken hukuk-ı politikıyye dahi ilâve ile def'-i husûmet edilmiştir.

Bu esnada Canning Reşid Paşa ile mülâkat ettikte «Sultan Abdülmecid Hazretleri beni çağırıp da düvel-i Avrupa bize bu mevaddı taahhüd ettirterek başımızı belâya uğrattılar. Sen de burada bu kadar senelik elçisin, diye takaza etse bir cevabım var. Derim ki senin Sadrıâzamın Âli Paşa bunlara dâir Dersaâdet'te akd olunan konferansta elini göğsüne koyup Devlet-i Aliyye'nin yaşaması bu mevaddın icrâsına menuttur diyerek bunların muhassenâtını beyân etti. Eğer dâhilî müşkilâtı olsa orasını onlar daha âlâ bilir. Biz hâricden lâyıkiyle göremeyiz» diyerek Reşid Paşa'ya beyân-ı ma'zeret eylemiştir.

(Tezâkir 1-12, nşr. Prof. Cavid Baysun, Ankara 1953, s. 67-75.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EDHEM PERTEV PAŞA

I

MAHMUD NEDİM PAŞA'NIN SADARETE TAYİNİNDE YAZDIĞI KASİDE

Bu deli gönlümün coşkunluğu var
Zannım o yosmanın mübtelâsıdır
Yitirmiş sabrını bilmem ne arar
Aşk ilinin eski budalasıdır

Öyle bir yosmadır hiç yoktur eşi
Kim görse beğenmez o mahıveşi
Güzellik göğünün parlak güneşi
Hakikat nurunun bir ziyâsıdır

Cihânı beyhude gezme serseri
Bak da cemâline anla her yeri
Hindistan'ı değer kara benleri
Aşıka eğlence Avrupa'sıdır

Kurulmuş kaşları kazâ kemânı
Titretir kirpiğin oku her yanı
Katında helâldir kamunun kanı
Bu da hilkatinin muktezâsıdır

O şâhin bakışla bu seyfî gözler
Pek yaman avcıdır etrâfı gözler
Gönül kuşlarından bırakmaz eser
Çün dertli ciğerler hoş gıdâsıdır

Merhameti yoktur dinlemez âhı
Bin âşık öldürür her bir nigâhı
Ecel dedikleri emr-i ilâhi
Gamzesinin kadîm âşinâsıdır

Açılmış yanağı bir kudret gülü
Zâr eder görünce gönül bülbülü
Ol taze hattına vermem sünbülü
Benefşe zülfünün bî-nevâsıdır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

29 Pek yahşidir anın şirîn likâsı
Her sözü sohbeti tavr ü edâsı
Zerre denli amma yoktur vefâsı
Dem vursa da kuru iddiasıdır

33 İnanma sözüne olma derbeder
Her vadi aksidir bahtıma benzer
Âşık aldatmadır yanında hüner
Yalın yüzlülerin bî-vefâsıdır

37 Devâdır kan yutma dertli özüme
Cilâdır ağlamak yaşlı gözüme
Bir nazar eyleyen soluk yüzüme
Der ki âşıkların bî-riyâsıdır

41 Aşk odu bir yandan derdimi dağlar
Felek de bir yandan zincirin bağlar
Durmaz gözüm durmaz hemen kan ağlar
Bilmezem çektiğim ne cezâsıdır

46 Yeni haller görüp bu eski dünyâ
Eylemişken halkı ye'se mübtelâ
Ansızın Hâtif'ten geldi bu nidâ
Felâket gününün intihâsıdır

50 Çün oldu görünüp inâyet-i Hak
Mahmud Nedim Paşa vekil-i mutlak
Sâyesinde her iş bulmada revnak
Bu din ü devletin reh-nümâsıdır

54 Parlattı cihânı nûr-ı irfânı
Yüceltti şânı sadr-ı divanı
Milletin erkânı hayr-hâhânı
Can ile yürekten asdıkasıdır

58 Cism-i devlet buldu onunla hayat
Kalbimize geldi yeniden sebat
Aranırdı çoktan zâtı gibi zât
Vücudu Tanrı'nın bir atâsıdır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her hulk-ı kerîmi hulk-ı Ahmedî
Te'yid olur elbet şer'î maksadı
Zâtıyla haysiyyet buldu mesnedi
Din ulularının müctebâsıdır

Sıdk ile zamanda Sıddîk-ı Ekber
Adl ü siyâsette Hazret-i Ömer
Zühd ile hayâsı Osman'a benzer
İrfan ile vaktinin Murtaza'sıdır

Duyulup yer yerden adâlet sesi
Tazelendi halkın şevk ü hevesi
Âcizlerin odur hep çâre-resi
Kapısı âlemin mültecâsıdır

Bağışlar kalemi millete kuvvet
Re'yiyle intizam bulur memleket
Verilmiş kendüye her türlü hikmet
Edeb derneğinin Baykara'sıdır.

Devr-i devletinin halka her günü
Oldu semâhatle sevinç düğünü
Bermekî denilen İran düşkünü
Bâb-ı ihsânının bir gedâsıdır

Feyz-i Hakk'a olmuş o rütbe mazhar
Var ise mânendi dünyada göster
Nazar-ı irfanın gören erenler
Gök kubbe altının evliyâsıdır

Eline geçeli keştî-yi devlet
Suyunu buldurup verdi emniyet
İçinde olanlar sâlimdir elbet
Bir geminin o kim nâhüdâsıdır

Bahr u berr emrine oldu müsellem
Ezel-i âzâlde Allah-ı a'lem
Yed-i beyzâsına sunulan kalem
Hazret-i Kelîm'in öz asâsıdır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ey âsâf-ı cihân hidiv-i zî-şân
Yegâne-i devrân ferîd-i zamân
Cenâb-ı efhamın bî-reyb ü gümân
Bahtı kutluların pîşvâsıdır

Sensin bîkeslere muîn ü zahîr
Ayaktan düşene yâr u dest-gîr
Adlinin kuyusu ey ulu vezir
Ümid yerlerinin müntehâsıdır

Güzel huylarını ey melek-sîret
Ne rütbe öğersem gelmez kanaat
Açıp duasına kıl muvâzebet
Şimdi elzem olan şey burasıdır

Tevfikin bağışla ona İlâhî
Hâcetler Kâbesi ola dergâhı
İzdiyâd-ı ömrü bekā-yı câhı
Huda'dan cümlenin iltimâsıdır

(Hakayıku'l-vekayi, nr. 397
12 Şaban 1288/28 Ekim 1871.)

II

Nefise Hanım'a annesi tarafından yazılan manzum mektup

A benim sevgili kuzum
Akıllı edebli kızım
Muhabbet-nâmeni aldım
Oldukça şaştım kaldım

Seni sevmeseydik eğer
Gelir miydik teker meker
Neyleyelim ki orada
Başımız uğradı derde

Bir taraftan sivri sinek
Bir taraftan türlü böcek
Sabaha dek bizi üzdü
Yüzümüze mercan düzdü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilir misin nasıl mercan
Birini götürmez bir can
Mercan değil ateş idi
Cehenneme bir eş idi

Kaşınır idik yâne yâne
Kebab gibi döne döne
Sabahleyin çünkü kalktık
Birbirimize baktık

Efendiyi gördüm şaştım
Umacı zannettim kaçtım

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şairleri, İstanbul 1939, s. 1336-1337.)

III

BEKÂ-YI HAYAT

Hâb-ı pür-ıztırabdır bu hayat
Doğmuşuz ölmek üzre vâ-hayfâ
Var ise zerre zerre zevkiyyât
Anı da kahr-ı dehr eder ifnâ

Gideriz böyle cehl ü gafletle
Ka'r-ı girdâb-ı mevte hasretle
Türlü mihnetle bin meşakkatle
Mahv u güm-nâm eder bizi dünyâ

Bizse seyr eyleyip bu bünyâdı
Ararız tarhına nedir bâdi
Hâlik-i halkı sırr-ı îcâdı
Cümleyi bilmek isteriz hâlâ

Lîk bu sırr-ı mübhemin halli
Akla te'sir olunmamış belli
Âdeme acz ü gaflet ü cehli
Ettirirler hatâ içinde hatâ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sıyrılıp rûh zulmet-i tenden
Süzülüp eyledikte azm-i vatan
Ol zaman hallolur bu şüphe vü zan
Bilinir hâsılı nedir mânâ

(Cüzdan, nr. I, 1289/1872, s. 28.)

IV

TIFL-I NÂİM

Bir tıfl-ı melek-nejâd u nev-zâd
Gehvâre-i izz ü rif'at üzre
Ya eylemesin mi hâbı mu'tad
Mâder kucağında rahat üzre
Âsûdedir âlem-i gınâdan
Yoktur haberi bu macerâdan
Göz yumduğu demde mâsivâdan
Lâhûta olur nezâret üzre

Bâlâ-rev-i âlem-i hayâldir
Rüyâları tuhfe vü tarâif
Kim menzili hazret-i hayâldir
Hülyası da işte bu letâif
Bir sâha-i seng-lâh-ı cevher
Her tûde-i hâki müşk-i ezfer
Emvâcı kevâib-i melek-per
Ervâh ile bu makam-ı tâif

Emvâc reşâşe-i rîz-i nağme
Esvât tarab-fezâ-yı ninni
Ebhâr ki mevc-hîz-i nağme
Her cünbüşü bir edâ-yı ninni
Salmış pederi o mülke iclâl
Hemşiresi hem-nişîn-i ikbâl
Kuşlar gibi mâderi açar bâl
Her rîşe verir sadâ-yı ninni

Envâ'-ı suver hezâr mânâ
Mir'ât-ı hayâline verir fer
Ezhâr-ı çemenle verd-i rânâ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Etrâfını eylemiş muanber
Safvetle sürûr-ı havzı ser-şâr
Ka'rındaki nûr-ı necm-i seyyâr
Mevc-âver-i feyz olunca her bâr
Cevherle dolar sevâhil-i zer

Âsûde-güzîn-i hâb-ı nâz ol
Ey nûr-ı nazar süzül safâya
Gör nerye çıkar bu tuttuğun yol
Devran işine n'olur nihâye
Mânend-i berk-i verd-i handan
Seylâb-ı havâdis içre galtan
Girdâb-ı belâya sen şitâbân
Yok sende vukûf macerâya

Bî-rehber ü yâr u yâver eyvâh
Bu râh-ı hatarda hâba varmış
Sayyâd-ı kazâ tutup kemin-gâh
Nahcîri kucaklamış da sarmış
Âlâ bu sabâhat u tarâvet
Rânâ bu huzur-ı istirâhat
Amma gelicek sabâh-ı hasret
Seyret ne tagayyürât varmış

Bîçâre gunûde hâb-ı nâza
Hayran bu hâle hep sürûşân
Evzâ'-ı sipihr-i tâs bâze
Seyrân ile cümlesi hurûşân
Gördükte bunu esîr-i gaflet
Âzâde-i kayd-ı havf u haşyet
Nazik elini öpüp tamâmet
Şefkatle olur dumû' cûşân
Gül-berk-i lebin eder iken bûs
Nergisleri öyle jâle-efşân

Bu bülbül-i gülsitân-ı kuddûs
O halde açıp uyûn-ı irfân
Cibrîli bilince yek-nazarda
Namus buna aceb eder de
Bir destin edip dehâna perde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hayretle kılar senâ-yı Yezdân
Mâder göricek bu iştigâli
Cân pâresine olur şitâbân

67 Kâbus-ı belâ sanır bu hâli
Efsûn dilinde elde pistan
Mehde sarılır kımât-vâri
Hiç kalmaz elinde ihtiyârı
Ancak o zaman bulur karârı
Bir bûse ederse handân

(Hakayıku'l-vekayi, nr. 96
8 Ramazan 1287 / 1 Aralık 1870.)

V

VOLTAİRE'İN BİR MÜNACAATININ TERCEMESİDİR

1 Ey nice kesân zâtını inkâr eden Allah
Ey cümle cihan varlığın ikrâr eden Allah

2 İşte bu sözümden yana çün âhır-ı dâvâ
Et merhameten gûş-ı inâyet ile isgâ

3 Ger attım ise sâha-ı sehv üzre bir adım
Ancak sana doğru yolu bulmaktı muradım

4 Gönlüm ne kadar sapsa da kasd-ı talebinle
Lâkin doludur mâye-i şevk ü şegafınle

5 Hâlâ bana açıldı reh-i âlem-i ukbâ
Bî-havf u telâş etmedeyim ânı temaşâ

6 Zirâ ki tasavvur edemem sen gibi Mevlâ
Bir bendesine feyz-i vücûd eyleye îtâ

7 Ömründe ana bunca inâyet edip îsâr
Öldükte azâb-ı ebede ede giriftâr

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Son Asır Türk Şâirleri, İstanbul 1939, s. 1334.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

KIRMIZI BAYRAK'tan

Bu âlemin bir ismi dahi âlem-i esbâb ve müsebbib-i hakikî Cenâb-ı Rabbü'l-erbâb idiğünden ve ef'al-i ilâhiyye ise, daima bir kanûn-ı hikmet ve adâlet altında cereyân edegeldiği nazar-ı hakikatle görülmekte olduğundan, işbu hikmet ve adâlete tatbik-i hâl ve hareket edenleri, zirve-i ulyâ-yı saadete çıkarmak ve bu kanûnu pâymâl ederek, firifte-i enâniyyet ve gurur ve pûyende-i hâmûn-ı fısk u fücur olanları, dereke-i esfel-i züll ve felâkete düşürmek, ta'rif olunan dolâb-ı hikmet-meâbın ilcaât-ı şîve-i takallübâtındandır. «Ve se-ya'lemu'llezîne zalemû eyye münkalebin yenkalibûn»[1] ber-muktezâ-yı hükm-i Rabbâniyye lâzıme-i tıynet-i arziyye veyahut hassa-i fıtrat-i sekenesi midir, nedir, bu tebeddül ve inkılâb her yerden ziyade Fransa ikliminde perde-ber-endâz-ı cilve-gâh-ı «Hâzâ şey'un acîb»[2] olup, şu hali Fransızların her şeyleri ve hususiyle hey'et-i idâre-i hükûmetleri nihayet yirmi seneden ziyade bir tavır ve renkte durmayıp ve efrâd-ı ahâlisi, saadet-i hallerini bekâ-yı idâre-i hâzıralarında görüp, cezm etseler dahi, emzice-i mecbûleleri icâbınca, karar ve sebât bir türlü ellerinden gelmeyip, yine kendilerinin tertib ve tehyie eyledikleri esbâb ve istidâdat-ı vicdâniyeden mütevellid vukû'ât-ı müdhişe ve inkılâbât-ı muhaddişe ile tecdîd-i tavır ve âdet ve tahvîl-i idare-i hükûmet edegeldiklerini isbat eder ve bu kavmin rü'yet ve dirayet ve mâlûmat ve tecârib-i kesîrelerinin istilâ-yı avâkıb-ı umûra dahi kifâyeti oldukları bunca sa'y ve hizmetle âşikâr ve içlerinde Sokratis ve Aristotalis'e muadil nice nice hükemâ ve ukalâ zuhûr eylediği müsellem-i yâr u agyâr iken, mizac-ı nahvet-perestleri semerât-ı maarif-i fâikalarından lâyıkı ile istifâdeye meydan bırakmayıp, böyle asılsız fasılsız şeylerle riyâz-ı mülk ü milletlerini kendi elleriyle tahrîb etmekte olmalarından dolayı, ashâb-ı insaf taraflarından haklarında izhâr-ı rikkat olunur.

Fransızların ol vechile kazandıkları sermâye-i medeniyyet ve an-asl şöhret-şiâr oldukları tehevvür ve cür'etle beraber, hükümdarları Napoléon III ün âmâl-ı desâis-i tahakkümde hazâkatı, kendilerini on beş seneden ziyade tabakât-ı nüfuz ve ikbâlin a'lâ-yı illiyîninde bulundur-

---

1 Zulmedenler o gün hangi hale döneceklerini bileceklerdir.

2 Bu acaib bir şeydir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muş ve bütün âlemin ribka-yı rakabesine mâlik ve mânen hâkim-i mutlak-ı kâffe-i memâlik oldukları hayaline düşürmüş iken, 1287 sene-i hicriyyesinde (1869 sene-i milâdiyesinde) vâki «Yek lahza gâfil geştem u sad sâle râhem dûr şüd»[3] mefhûmuna tamamiyle mâ-sadak olmak üzre Prusyalı üzerine ansızın ilân-ı harb ile tahrik eyledikleri dolâb-ı inkılâbın mahmil-i pesîn-i idbârında karar ve dünyanın gözünü dolduran davâ-yı enâniyyet-i mütehakkimâneleri kuru bir nümâyişten ibâret olduğunu izhâr kılmalarıyla bu devrede kendilerine maddî ve manevî zâyiât-ı külliye yüz göstermiş ve hatve-i ûlâsı düşmanlarının payitahtı olacağı tasavvurunda bulunan hükümdârları ketibe-rân-ı meydâne-i muâreke olduğu zaman hâtime-i fahr u mübâhatında:

Fe in müttü fetînî bimâ ene ehlühû
Ve şukkî ale'l-ceybî ya'bnete ma'bedi
Ve lâ tec'alînî ke'mriin leyse hemmuhu
Kehemmî ve lâ yufnâ ganaî ve meşhedî[4]

manzûmesi ile ürcûze-hân olduğu halde kendi kalem-rev-i hükûmetinde ve seksen bin mevcûdu olan mükemmel ve muntazam bir ordunun başında iken rakabe-bend-i ribka-i esâret ve beyza-i tâir-i kudsîden keşîde olduğu iddiâsıyla muallak-ı tâk-ı arş-ı berîn olduğu zu'munda bulunan şemşîr-i kazâ tesirini bir sûret-i nâmus-güdâzîde düşmanına teslim ile serdâde-i tavk-ı fürûmend-i teslimiyet olduğu esnâda:

Allahu ya'lemu mâ-terektü kıtalehum
Hattâ alev feresî bî eşkara müzbidi
Ve şememtu rûhe'l-mevti min tilkaihim
Ve alimtu ennî in ukatil vâhiden
Fi me'zikîn ve'l-haylu lem tetebeddedi
Uktel velâ yudrur aduvvî meşhedî
Fesadettu anhüm ve'l-ahibbetü fîhimi
Tamaan lehüm bi ikabi yevmin mursidî[5]

---

3 Bir lâhza gaflete düştüm ve yolum yüz yıl uzadı.

4 Eğer ben ölürsem bana lâyık olduğum şeyi getir. Ve yakamı yırt, Ey Ma'bed'in kızıl!... Ve beni düşüncesi düşünceme uymayan bir kişinin yerine koyma; benim servetim tükenmez, varlığım ortadan kaldırılamaz.

5 Allah bilir ki onlarla savaşı, atımı kan içinde bıraktıkları ana kadar terketmedim. Nihâyet onların karşısında ölümün kokusunu duydum ve anladım ki, (düşman) atlıları dağılmamışken, tek başıma savaşırsam öldürüleceğim ve benim orada bulunmamın da düşmana bir zararı dokunmayacak. Böylece, bir başka günün fırsatını arzulayarak, içlerinde yakınlarımın da bulunduğu düşman topluluğundan yüz çevirip uzaklaştım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neşîde-i nâ-şinidesiyle zemzeme-zîb-i teselli olması şâyân-ı itibâr vukûat-ı azîme-i rûzgârdan bulunmuştur.

Men nemî gûyem semender bâş veya pervâne bâş
Çün be-kayd-ı sûhten uftâdeî merdâne bâş[6]

Bu muharebenin esbâb-ı zâhiresiyle bidâyet ve nihâyeti daha kalıpları bozulmayan havâdis-nâmelerin neşriyât-ı matbûasıyla cümlenin ma'lûmu olduğundan, bu risâle-i muhtasaramızda ondan bahs olunmak maksad-ı aslî olmayıp, ancak Fransız milleti muhârebe-i mezbûrede mülken ve mâlen ve nüfûsen ve nüfûzen dûçâr oldukları hasarât ve telefât-ı fâhişeyi nazar-ı itibara alarak bunun cebr-i mâfât ve telâki-yi mükâfat zımnında cümlesi yek-vücûd-ı ittifak olarak, kuvvet ve satvet-i zâyı'alarının iadesine hasr-ı evkât edecekleri yerde, bu muhârebenin cümle-i sademât-ı şedîdesinden olmak üzere, imparatorlarının tâc ve tahtı talih-i vârunları gibi ser-nigûn olduktan sonra teşekkül eden hükûmet-i muvakkate-i meşru'alarının aleyhine kıyâm ve efrâd-ı milletten bir cüz'-i a'zamın kızıl cumhuriyet nâmıyla ilân ederek, iştirâk-ı emvâl esası üzerine bina kıldıkları hükûmet-i gayr-i meşru'anın takrîr ve ta'miminde ikdâm ile, vatandaşlarını irâka-i demleriyle yok yere harc eylemek ve gereği gibi mütezelzil olan bünyân-ı kudret ve kuvvetlerinin külliyyen kal'-ı istisâline çalışmak umûr-ı garîbeden ve iştirâk-i emvâl usûl-i feci'asının te'sisi musalahadan sonra meydana konulmuş bir şey olmayıp, on seneden ziyadedir teşekkül etmiş bulunan bir idâre-i hafiyye vasıtası ile der-meyân olunmuş ve Fransa'nın her bir tarafında nüfûs-ı kesîre hafiyyen daire-i ittifaka alınmış olduğundan ve böyle bir şenâati kabûl eden eşhâsın ise evvel-be-evvel ahlâkı bozulup kendisinde asla eser-i hamiyyet ve gayret kalmayacağından, şu suretle mizaclarına târi olan sû-i fesad ve ihtilâl, muharebe-i mezkûrede dahi giriftâr oldukları hezimet ve mazarrât-ı külliyyenin esbâb-ı müstakilesinden olmasıyla, şu usûl-ı fazîha onların ibdâ ve ikâ eyledikleri bir kaide olmayıp, bir kaç bin sene evvelleri dahi ibâhe-i emvâl ve nisvân ile mahv-ı insâniyyet ve teshîl-i usûl-i takazâ-yı şehvâniyye ile işâa-i tebâyi'-i hayvaniyyete çalışan fırkalar zuhûr etmiş ise de, hiç birisi idâme-i usûl-i fuhşiyyelerine muktedir olmayıp, bu yolda yalnız kendi kanlarını ibâhe eyledikleri ve cumhuriyeti ilân eden Fransızlar dahi, onların mukallidi oldukları ma'lûm olup, lâkin bu taklitte pek zararlı çıkacakları vukû'ât-ı mâziyye delâleti ile âşikâr bulunmasıyla, işbu risalede ma-takaddümden beri iştirâk-i emvâl ve nisvân meslek ve mezhebine sapanların ne vech

6 Ben sana semender yahut pervane ol demiyorum. Yanmağa karar verdinse, mertçe yan.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ile mahv ve muzmahil olduklarından bahs olunacaktır.

Kızıl cumhuriyetin kırmızı bayrağı sâyesine iltică eden Fransızlar, mukaddemâ, kendi kanlarıyla yazılmış olduğunu ve akıbet-i halleri neye müncer olacağını bilmiş olmalıdırlar ki «Kızıl Cumhuriyet» nâmını intihâb ile ilâmât-ı alâmet-i fârikaları olan bayraklarını dahi kırmızıya boyamışlardır. «İnne emvâle'l-ahillâ'i muşâ'atun gayru munkasime»[7] kelâmını ibtidâ hükemâ-yı müteellihe-i yunâniyyeden Fisagores'in söylemiş olduğu ve iştirâk-i emvâl mezhebi ondan ileriye gelip, hattâ yunâniyyûn-ı kadîmenin bazı şubeleri arasında mer'iü'l-icrâ bulunduğu bazıları tarafından iddiâ olunup, kelâm-ı mezkûr müşarünileyhin vesâyâ-yı hikemiyyesi sırasında nigâriş-pezîr-i sahâyıf-ı âsâr olmasıyla istişhâr etmekte iseler de, hükemâ-yı mütâlâanın sözleri mermûz olmasına ve «El hakîmu izâ harece alâ gayri's-sevâbi fe-hüve sebebu cemîi'ş-şürûr»[8] mev'izesinin kâili dahi Fisagores olup, bu kelâma nazaran menba'-ı şürûr olan bir hâli müşârünileyhin tecvîz etmeyeceği der-kâr bulunmasına mebnî, burası şâyân-ı tedkikât ve mazmûn-ı kelâm mânâ-yı hakikîye haml olunsa dahi, müşârünileyhin havâss-ı telâmizine hitâben söylediği tahkik-kerde-i bazı sikāttır.

(Hakayiku'l-vekayi', nr. 237, 14 Sefer 1288/4 mayıs 1871.)

7 «Şüphesiz ki dostların malları, iştirâk halinde mülkiyete tâbidir, bölüşülmez.»

8 «Hakîm hatalı yola saptığı zaman bütün kötülüklerin âmili olur.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

AV'AVE-NÂME

«Mezheb-i kelbiyyeden bir hakîm-i sâhib-i basîretle bir kıtmîr-i bâb-ı kanaat miyânında lisân-ı hal ile cereyân eden mükâlemedir.»

Kıtmîr — (Bir ayağını sürüyerek) vay, vay, vay!..

Hakîm — (Bulunduğu kûşe-i ferâg u temâşâdan bu bîçare hayvanı görüp) vah, vah, vah!... Bîçare hayvan! (kendi nefsine) Şu hayvanın acz ve meskenetine ve insanların kudret ve gafletine bak İlâhi. Tertîb-i merâtib-i halâyıkta bâis-i tercih nedir? Âyâ, şu hâl-i hayata illet-i mucibe olur bir âlem-i diğer mi sebkat etmiştir? Öyleyse onun illeti ne idi, yoksa kâinat keyfe mettefak mıdır?

Kıtmîr — (kendi nefsine) Vay, vay, vay!... Şu âdem insaniyetten konuşup, hayvaniyette karar verdi!

Hakîm — Ne söylersin?

Kıtmîr — Sen ne eylersin?

Hakîm — Ben senin suret-i ibtilâ ve ıztırabına ağlarım.

Kıtmîr — Ben de senin netice-i efkârına gülerim, ama yazık ki za'f ve inkısârın mâni' oluyor.

Hakîm — Sebeb?

Kıtmîr — Sebeb şudur ki, âsâr-ı su'-i sanî'alarını gâh hilkate ve gâh tabiata isnâd ile kendilerini pâke çıkarmak, ebnâ-yı cinsinize tabiat-ı sâniye olmuş, sen de vezaif-i insâniyeti inkâr-ı Hâlikle çürütmek istersin. Bak, ben itlik âleminden memnunum, hattâ tüyüme hata gelse feryâd eyleyişim, o âleme muhabbet ve vikâyesine mecburiyetimi isbât eder. Cemî'-i mahlûkat mâ-fevkinden mahcûb bulunduklarından insan gibi rütbe kavgaları yoktur. İştikâmız merâtib-i hilkatten değildir, ancak surette tekrîm-i hilâfetle mümtaz ve sîrette cehl ü gafletle idrâki bizden az olan âdem kıyafetli canavarların dest-i ta'addîlerindendir.

Hakîm — Bu sözün müsellem değildir. İşte insan mümtaz diyorsun. Madem ki bu imtiyâz ve istisnânın mucidi insan değildir, artık tabakât-ı mahlûkātın aciz ve ibtilâları onların zulmü olmak lâzım gelmez. Belki muktezâ-yı halleridir. Meselâ sen insan olmuş ola idin, şimdi seni hastahâneye götürmeğe delâlet ve orada mu'âlecene ihtimâm ve dikkat etmek bize vazife olurdu. Lâkin, bu muâvenete sende kabiliyet olmadığın-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan yalnız teessüf edip geçmekten gayri elden ne gelir? Bu takdirce menşe-i ibtilânız hilkatte olan temeyyüz değil mi?

Kıtmîr — «Herkes bekadr-i hîş giriftâr-ı mihnet est-Kes randeend berât-ı müsellemî»[1]. Sizde de dest-i muâvenetin kâsır olacağı ahvâl pek çoktur. O cihetle hemen medâric-i i'tilâ, merâtib-i ibtilâya mukâbildir.

Gafil mebâş er âkılî
Deryâb eger sâhib-dilî[2]

Mamafih biz de müsavat davasında değiliz, daire-i istidâdın ele ettiği ihsanı hüsn-i ifâ buyurun. Ziyâdesi ziyâdedir. Çünkü feyz-i vücûd dest-i cûd-ı Cenâb-ı feyyâz-ı mutlak'tan saçıldıkta yani bu bâzâr-ı hestî açıldıkta, herkes endâze-i istidâdınca kâlâ-yı maksûdunu alıp satmıştır. Nitekim, bir şâir-i Türkî bu makamı tâgî bir makam ile güzelce eda edip demiştir :

Ufk-ı taayyünden doğdu bir güneş
Zerrât-ı âleme düştü bir ateş
Pertev saldı kevn ü mekân üstüne
Dizildiler hep devrân üstüne
Herkes bir hâl ile buldu teselli
Teklîfimi gûş et ey hûb-i tecellî
Maksuduna mazhar düşdü besbelli
Bu taksimde düştü insan üstüne

İşte o bâzârda her metâın nakşı üzerinde ve alınıp verilişi adl u hakkaniyet mahzarında idi. İntihab ve istid'a bizden oldu. Binaen-alâzâlik hâlimiz ve muktezâ-yı hâlimizden memnunuz. Ancak irâde ve ihtiyar denilen iki yüzlü bir kılıç insanın yed-i tasarrufuna düştüğünde, istediği gibi kesip biçeceğini teferrüz eylemiştik. İşte yaramız o silâhı ı eseridir. Ondan şikâyete mecburuz.

Hakîm — Aferin koca kıtmîr-i bî-nazîr. Kelâmından bû-yı hakikat geliyor. Hemen söyle ve şimdi bu kazaya ne vechile uğradığını beyan eyle.

Kıtmîr — Üzerimden bir seyirci arabası geçti, beni bu hale koydu.

Hakîm — Ne seyircisi?

Kıtmîr — Av, av, av.

Hakîm — Galiba avret demek istiyorsun. Bu hususta kendi lugat-ı tabiiyyenizi istimâle sebeb ne oldu?

---

1 «Herkes kendine göre mihnete dûçâr olur. Kimseye kurtuluş berâtı verilmemiştir.»

2 «Akıllı isen gaflet etme, gönül sahibi isen (bu hikmeti) anla!»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kıtmîr — Belâgatin tarifi, kelâmın muktezâ-yı hâle mutabakatı değil midir? İşte bu gürûh ile hâlen cihet-i câmi'amız vardır, kâlen dahi olsun.

Hakîm — Ya arabada seni görüp vikâye edecek âdem yok mu idi?

Kıtmîr — Aşüfte ve meşgûfe iki kadın ve kârına meşgul bir ispîr olup, onların dimağına buhar-ı şehvet ağmış ve bunun dîde-i tama'ına gubâr-ı gaflet yağmış idi.

Hakîm — Bu takdirce kabahat sende. Öyle it izi, kurt izine karışmış kargaşalıkta ne gezersin?

Kıtmîr — Ah efendim. Cemî'-i zamanda menşe-i ibtilâmız kemik kavgası değil midir? İşte ol arada bir pâre üstühân görüp, kaç günlerden beri mahrûm-ı gıda bulunan havsala-i kanaate atarak onunla sedd-i südde-i hayat etmek isterdim.

Hakîm — Kaç günler mahrûm-ı gıda, dediğin kendinize acındırmak için olmalıdır. Yoksa İstanbul esvâkının kemik ve lâşeleri size değil, sizin kadar misafiriniz de olsa kifâyet eder. Bu iştikâya mahal yoktur, veyahut sen bir tenbel köpeksin.

Kıtmîr — Vakıa bir zaman öyle idi, ama şeker ve sabun fabrikaları tekessür edeli bu nevi erzâka kıllet ârız oldu. Şimdi sırık hammalları karındaşlarımızın götürdükleri yağ yedekleriyle etfâl ellerinde bulunan yemeklerden kapıştırabildiğimiz cüz'iyyat kuvvet-i can ve tûşe-i ebdânımızdır. Bu gidişle cümlemiz açlıktan rehrev-i semt-i adem olmak mukarrerdir.

Hakîm — Vah bîçare. Gel seni kendi hâneme götürüp, hem yarana merhem ve hem de açlığına ilâç eyleyeyim. Ba'demâ bizim kapıda karar et.

Kıtmîr — Afv, afv, afv...

Hakîm — Ya bu isti'fâya sebeb ne olsun ?

Kıtmîr — İstima'a göre, bunca duhûr-ı â'sârdan beri bâb-ı hizmetlerinde mülâzım bulunduğumuz adamlar, gûyâ medeniyetçe terakkî ederek, bâdema hey'et-i ictimaiyye köşesinde bizim gibi sefele-i mahlûkâta mahal kalmadığından bir «karga büken» ziyafeti ile cümlemizi diyâr-ı ademe def' ve iclâ etmek sadedinde bulunuyorlar imiş. Böyle it dirliğiyle yaşayıp, ebnâ-yı cinsin öyle musibet-i umûmiyyelerini görerek, kat-ender kat muazzeb ve mükedder olmaktan ise, beni bırak, şu hal ile ölüp gideyim.

Hakîm — Bu eracîf makûlesinden bir söz olmalıdır. Zira buna şîme-i insaniyyet kâil olmaz, sen müsterih ol. Gel, gel imdi gidelim.

Kıtmîr — Hayır, hayır, eracîf değil. Bu keyfiyetin gazetelerde bile mebhuse't-ün-anha bir meşele olduğunu tahkik eyledim. Hattâ işbu ib-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tilâmın vuku'undan ben dâd-hâhâne feryad ederken mürûr etmekte olan iki zat, be-cây-ı terahhum, yekdiğere hitaben : «Şu köpekler hakkında olan efkâr bir saat evvel suret bulsa da kulağımız rahat etse» diyerek geçtiklerinden bu tasavvur-ı gaddârânenin haylice tarafdârı olduğunu dahi anladım.

Hakîm — Memleketimizde gazetelerin ef'âl ve efkârı üssü'l-harekât değildir. Onlar altı ay ileri ve altı ay geri söylerler. Sene başında yine eski mahallerindedirler.

Kıtmîr — Güzel, velâkin bu hususta kabul-i âmmeyi işrâb eden tefevvühâta ne diyelim?

Hakîm — Malumun değil midir ki, bu maküle tefevvühât ekseriya tutacak yakası ve kopacak paçası olmayanlar, velhasıl kavline ahkâm terettüb etmeyenler tarafından olur. Yoksa merkez-i dâire-i tasarruf olanlar âlemi âsâr-ı âtıfet ve huzûr-ı istirâhatla dolduranlardır.

Kıtmîr — Âlemlerini, âlemlerini...

Hakîm — Tahsisten murâdın nedir?

Kıtmîr — Tahsis...

Hakîm — Yok. Ebnâ-yı cinsiniz sadakat ve vefa ile darb-ı mesel iken sen bu bâbda sütsüzlük ettin!

Kıtmîr — Sen de hakîm, ta'accül ile hikmete mugayir gittin. Bir kere sual eyle, ba'dehu muktezâ söyle.

Hakîm — Hangi kapıdan meyus çıktın?

Kıtmîr — Girmedim ki çıkayım!

Hakîm — Ya niçin?

Kıtmîr — «Derbanları var göz kapıda el değinekte»

Hakîm — Bu itiraz senin ağzına yakışmaz!

Kıtmîr — Niçin?

Hakîm — Siz de mahallenizden yabancı geçirmezsiniz. İşte bu haliniz bir kanûn-ı tabiata müstenid ise beride de hâl öyledir, değilse cezâ-yı amele uğramış oluyorsunuz.

Kıtmîr — Bizim terk-i hâb u rahatla çalıştığımız, üzerimizde hakk-ı nimetleri olan adamların mal ve canlarını bir takım mechûlü'l-ahvâl hırsız ve uğursuzdan vikâye etmek içindir. Yoksa mennâü'l-hayr değildir.

Hakîm — Öyle ise senin ahvâl-i âlemden haberin yok imiş. Tabiat sadeliği ile söylüyorsun. Şimdi ebnâ-yı zamanın tuttukları tarîk-i tasdî' ve ta'cîzi biliyor musun? Onların haline nazaran derbânların dikkat ve sadakatinden dahi istifade olunamıyacağı derkârdır.

Kıtmîr — Nasıl?

Hakîm — Nasıl olacak? Ricâl-i devlet ve ulemâ-yı millet dairelerine zî-bende ve muhteşem adamlar gelirler ki... Bade't-taam biri setresinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kolundan ve diğeri sarığının arasından dâire-i redd ü kabule sığmaz işler çıkarırlar. İşte bu makûlelere fürce-i tasdi' verilmemek için ittihaz olunan usûl hakikaten maslahatı ve meşru' surette hâceti olanlara bazı mertebe mûcib-i usret olsa da hal ve muktezâ-yı hâli gözeterek incinmeyip yine kendi ifadesine müsait vakit ve münasib vasıta aramak muktezâ-yı akl u dirâyettir. Ve şurası dahi mâlûm olsun ki, bir kere hak ve hakikat gûş-ı evliyâ-yı ni'ama yetişmek lâzımdır. Ondan sonra sen hânende yatsan, memurlardan ziyade onların ihsân ve merhameti be-her hal seni bulur.

Kıtmîr — Şu mukaddemât ile gönlüme ümid ve itmînan bıraktınız. Ve lâkin bizim için vakt-i müsâid ve vasıta-i münâsib bulmak ihtimali yoktur, işimiz Allah'a kalmıştır.

Hakîm — İzhâr-ı ye's lâzım değil. İşte Cenâb-ı Bârî sebebini halk eyledi. Hemen sen maksûda teşebbüs eyle.

Kıtmîr — Nasıl sebeb?

Hakîm — Beynimizde hâsıl olan hakk-ı sohbet bu bâbda bana vesâtete mecburiyet verir. Hayli makamât-ı âliyyeye intisâbım var. Sen meramını söyle, ben tebliğ edeyim.

Kıtmîr — Söz ile olmaz; bir arzuhal-i hikmet-iştimâl ile belki maksûd hâsıl ola. Ona da bizde kabiliyet yok.

Hakîm — Burası pek kolay; isterseniz ben bir şey tesvîd eyleyim.

Kıtmîr — Be-tarîkü'l-imlâ yazmağa tenezzül buyurursanız teşekkür ve dua eylerim.

Hakîm — Hay, hay! İşte kalem, işte kâğıt buyurun.

Kıtmîr — Av, av, av!

Hakîm — Bu ne ya?

Kıtmîr — Lisanımızca tazallum-ı hal.

Hakîm — Bu lisan tercümeye gelmez. Lisân-ı umûmî ile arz-ı merâm eyle.

Kıtmîr — Afv, afv, afv...

Hakîm — Sen yine bildiğin makamı çalıyorsun. Bari bırak ben yazayım.

Kıtmîr — Yok, bu lugat-ı müşterekedendir.

Hakîm — Politika lisanında erkek tabir istimâl olunmaz. İnce efkâr ve nâzik edâ lâzımdır.

Kıtmîr — Vnık, vnık, vnık...

Hakîm — Kah, kah, kah... Vâkıa sadâ ve edâsı ince, lâfzına muvâfık mânâsı da olsa...

Kıtmîr — Vay, arzuhalde mânâ olur mu?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hakîm — Olmasa bunca âlem bilâ-mûcib arzuhalcilere para verir mi?

Kıtmîr — Damgalı kâğıt sebeb-i tahkîktir. Arzuhalcilere verilen akçe damga resmi kabilindendir. İş onların ifâdelerine kalırsa, artık eksik helâl eyle...

Hakîm — Anladım, sen eğlenmek istersin. Fakat cidde hezel katmak âkıl kârı değildir. Sen evvelâ işini bitir, bâdehu bir vakt-i müsaidde bu türlü letâife de girişiriz.

Kıtmîr — Der-bar-ı ma'delet-karara :

«Bu ehl-i kanaat ve erbâb-ı sadakat kullarının arzuhal-i darâ'atmeâlleridir ki :

Rabbimiz Taâlâ ve Takaddes Hazretleri her tuttuklarını âsân ve husûl-i makāsıd-ı hayriyyenizle cümlenizi kâmran eylesin, Amin!

İlim ve irfân muktezâ-yı cehl ve nisyân olalı ve ezimme-i umûr bu hey'et-i müstahsenenin dest-i hikmet- peyvestine geçeli âleme başka bir âb u tâb geldiği cümlenin ma'lûmu ve her yüzden âsâr-ı terakkî münkirlerin bile meczûmudur. Çünkü efendilerimiz yapmak ve yaptırmak efkârında bulunduklarından reyinden istifâde olunacak zevâta dahi ruhsat-ı ihtar ve fırsat-ı beyân-ı efkâr verildiği cümleye bâis-i gayret olarak arz olunan efkâr-ı hayriyye arasına bir de tanzîm-i esvâk meselesi ve onun esbâbı sırasına biz bîçarelerin kat'-ı ırkı kaziyesi sokuşturularak bu bâbda bir takım mukaddemât-ı gaddârâne îrâdına başlanılmıştır.

Her çend âfâk-gîr-i iştihâr olan merhamet-i şâmile bu bâbda bizlere mucib-i tesliyyet-i kâmile ise de «el-hazmu sûu'z-zan»[4] meâl-i hikmet-iştimâline mebnî bir taraftan şayet hey'et-i ictimaiyyenin artık biz ve emsâlimiz haklarında göçebelikle ta'ayyüşe mesağ ve müsaade kalmamış ise, bunu bir hüsn-i kālıba ifrâğ kasdıyla bir kerecik beyân-ı mâfi'z-zamîre ibtidâr eylemek lâzımeden görüldü. Şöyle ki:

Bu efkâra suret veren zevât, İstanbul esvâkının adem-i tehâretini vücûdumuza ve geceleri halkın husûl-ı rahatını ademimize haml ve ta'lik eyleyerek netice-i davaları «küllü muzırrın yuktel»[5] düstûruna istinâden ebnâ-yı cinsimize seyf-i sitem çekmekliği tecviz eylemişler. Hasbuna'llâh ve kefâ[6].

Vâkıâ esvâkın adem-i tehâreti müsellem ise de, bu amelin sahibi

---

4 İhtiyat şüpheden doğar.

5 Her zararlı öldürülür.

6 Allah bize yeter ve yetti de.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biz miyiz, Alel-aks biz sokak süpürgeliği etmesek ... çokluğu ve çokluğun ... ol vakit anlaşılır idi. Bir kere imalâtımızı istidlâlâtımızla muvâzene edip bâdehu söylesinler. Galiba bu adamlar münkir-i ahiret olmalıdırlar. Zira amellerini mülâhaza etmiyorlar. Hattâ kudemâ-yı ukâla bu pisliğin menşe'ini bilerek, köşe ve bucaklara «şehidler ruhuna» alâmet ile taşlar vaz' edip elhak meydan-ı irfân ve zarafete taş dikmişlerdir.

Muzahrafâtı ile halâyıkı îzâ' etmemek efkârı yalnız kedilerde kalmıştır. Bâkileri hânesi kapısının haricini tanımaz. İşte hal böyledir. Bunda bizim sun'umuz nedir? Gelelim gece istirahatine :

Evvelâ esbâb-ı istirâhattan kaldırım ve gaz ve araba ve polis gibi hakikî fâideleri mücerreb olan şeyleri bade'l-itmâm, ikinci ve belki yirminci ve iki yüzüncü derecede bizim def'imize kıyam olunsun. Zâhirî ve bâtınî bunca âzâ ve kuvâyı ıztırâb-ı daimîde bırakıp da yalnız kulağı ihtiyâr ve iltizâm eyleyen garib suretle isbât-ı mahiyyet eylemiş olur.

Mülâhaza etmez mi ki, bilâd-ı mütemeddineden addeyledikleri yerlerde, bizim efrâdımızdan câ-be-câ istimâ' olunan sızıltı makamına tâbe-sabah gürültü kesilmez. Ve tuhaftır ki, bu müddeiler bir aralık da bu kaziyyeyi makam-ı medihde îrâd ederek efkârlarında ıttırâd olmadığını ağızları ile isbat eylerler. Velev süllim, kaziyye dedikleri gibi olmuş olsun. Bunun ilâcı kolaydır; diğer müşkilâta baksınlar. Şöyle ki :

Bizim elimiz kulağımızda ise, onların da kulakları ellerindedir; pamuk tıkasın, rahat etsinler.

Âyâ, bu efkâr sahiblerinin emîn dâr ve metîn duvarları yoksa bizden gayri muvazzaf derbân ve muîn pâsbânları mı var? Zannıma kalırsa ekserisi ağaca çıksa, papucu yerde kalmaz bir takım bizimle hemhâl, abîdü'n-nefs adamlardır. Galiba kadınları çıkarmaktan meyus olarak şimdi aradan bizi çıkarıp, kendileri suhûletle girmek isterler. Heyhat, heyhat!.. İşte onların fesâd-ı efkârını isbâta bu kadar beyân kâfidir.

Kaldı ki, hey'et-i ictimaiyyenin husûl-i kemâl-i intizâmı ile bizce de bir suret-i lâyıka tasavvuruna nöbet gelmiş veyahut gelecek olur ise o halde,

Mûy ki pîçîde zi bî-şânegîst
V'erbizenî ustura dîvânegîst[7]

meâl-i hikmet-iştimâlince muamele olunmak vezâif-i insaniyyeden olup, yoksa Cenâb-ı Hâlik'ın kavâid-i hikmetle tertib ve eczâsını birbirine

7 Saçın kıvrılmış olması taraksızlıktandır
Eğer ustura vurursan divaneliktir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ihtiyâcla te'sis buyurduğu âlemden bir rüknü yıkıp da sonra kubbe-i felâketi başına geçirmek sersemliktir.

Bizim şu âleme ve daha ahass olarak hey'et-i içtimaiyye-i benî Âdeme vücûh-ı lüzum ve fevâidimizi halk ve takdir eden Allah'a itikadları var ise Allah için, yok ise tabiat dedikleri kavâid-i külliyyenin böyle bir eser-i bedîîni vikâye için mâ'kul hareket aranılırsa ıslâh ve ibkâdır. Yoksa ifsâd ve ifnâ değildir. Şöyle ki:

Dersaadet mahallâtının her birinde bizden olsa olsa on nefs olup, ez'afı hayır ve ihsânı sever muktedir hanedânlar mevcûd bulunduğundan, herbirimiz bu makûle hânelerden birine kabul buyurulmuş olsak, bu takrîble müstaid olduğumuz kemâl-i tabiî her ne ise sâye-i terbiyette meydana çıkarak, belki sebeb ve fâide-i hilkatimiz lâyıkıyla anlaşılır da bize muhabbet bile olunurdu. Ve devam-ı hizmetimizi murâd eylemeyen zevât, vakt-i tenâsülde mâlûm ve sayyâdlar beyninde mûtad olan dağ ile def'-i esbâb ettirseler hem bizce mucib-i saadet-i hal ve hem de müddeilerimize min-vechin müstelzim-i husûl-i âmâl olurdu. İşte bu ifâdât-ı âcizâneyi miyâr-ı adl u hakkaniyete arz ile muntazır-ı afv u ihsan oluyoruz.

Bâki melce-i mazlûmîn olan efendilerimiz bâki olsunlar! Amin.»

(Mecmua-i Fünûn IV, 1283/1866-1867, s. 229-240.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ŞİİR

I

MÜNACAAT

Hak-Taâlâ azamet âleminin pâdişehi
Lâ-mekândır olamaz devletinin taht-gehi
Hasdır Zât-ı ilâhisine mülk-i ezeli
Bî-hudûd anda olan kevkeb-i lemyezeli
Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyâdı
Dolu boş cümle yed-i kudretinin icâdı
İzzet ü şânını takdîs kılar cümle melek
Eğilir secde eder pîş-i cemâlinde felek
Emri vech üzre yer eyler gece gündüz hareket
Değişir tazelenir mevsim-i feyz ü bereket
Pertev-i rahmetinin lem'asıdır ayla güneş
Tâb-ı hışmından alır alsa cehennem âteş
Şerer-i heybet-i ulviyyesidir yıldızlar
Anların şulesi gök kubbesini yaldızlar
Kimi sâbit kimi seyyâr be-takdîr-i Kadîr
Tanrı'nın varlığına her biri bürhân-ı münîr
Varlığın bilme ne hacet küre-i âlem ile
Yeter isbâtına halk ettiği bir zerre bile
Göremez zâtını mahlûkunun âdi nazarı
Hisseder nûrunu ammâ ki basîret basarı
Vahdet-i zâtına aklımca şahâdet lâzım
Cân u gönlümle münacât ü ibâdet lâzım
Neş'e-i şevk ile âyâtına tapmak dilerim
Anla var Hâlik'ime gayri ne yapmak dilerim
Ey Şinasî içimi havf-ı ilâhî dağlar
Sûretim gerçi güler kalb-gözüm kan ağlar
Eder isyânıma gönlümde nedâmet galebe
N'eyleyim yüz bulamam ye's ile afvım talebe
Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir
Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir
Nûr-ı rahmet niye güldürmeye rûy-ı siyehim
Tanrı'nın mağfiretinden de büyük mü günehim
Bi-nihâye keremi âleme şâmil mi değil
Yoksa âlemde kulu âleme dâhil mi değil

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

18 Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noksânı
Ya anın kahrına gâlib mi değil ihsânı
19 Sehvine oldu sebeb acz-i tabiî kulunun
Hem odur âlem-i mânîde şefî'i kulunun
20 Beni afv eylemeğe fazl-ı ilâhîsi yeter
Sanma hâşâ kerem-i nâ-mütenahîsi biter

(s. 4-6)

II

KASİDE

1 Dilin iradesini başta akl eder tedbîr
Ki tercemân-ı lisândır anı eden takrîr
2 O tercümâna bedeldir kalem gehi elde
Eder tasavvurunu cism-i nâtıkın tasvîr
3 Ziyâ-yı akl ile tefrîk-i hüsn ü kubh olunur
Ki tercemân-ı lisândır anı eden takrîr
4 Kitabsız görülür sun'-ı sâni-i ezelî
Tutar hayatını şahit vücûd-ı Hakk'a darîr
5 Yazık ki câhil edip matlabınca şerr ü fesâd
Koyar netice-i ef'âli ismini takdîr
6 Kader dedikleri halkın murad-ı Hakk'tır kim
Ezelde etti bizi her umûrda tahyîr
7 Erer mi hikmet-i Mevlâ'ya aklı insanın
Cihânı şâmil olur mu fürûg-ı şem'-i münîr
8 Tehâlüf üzre olurken anâsır u enfüs
Hemîşe birbirinin hâlini eder tagyîr
9 Mugâlib oldu tabiî tabâyi'i zî-rûh
Kavî zaîfi eder kahr u cebr ile teshîr
10 Bu cebri men' için akl-ı beşer kodu kânûn
Ki ettiler ana hükmünce adl ü hak ta'bîr
11 Bu adl ü hakka diyânet demiş kimi âkil
Takıldı nefs ü hevânın boğazına zencîr
12 Bu adl ü hakkın adûsu yine beşerdendir
Olur muhâfızı amma ki hâme vü şemşîr
13 Kalem kılıç olur aklın debîr ü cellâdı
Biri işâret ederse biri eder tedmîr
14 Bu sırr-ı hikmeti fehme gerektir akl-ı Reşid
Ki akl-ı külle verir hayret andaki te'sîr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

15 Tasavvur eyle hidivâ celâl ü izzetini
Seninle etmededir iftihâr tâc u serîr
16 Aceb midir medeniyyet resûlü dense sana
Vücûd-ı mu'cizin eyler taassubu tahzîr
17 İnanayım mı gönülden tenâsüh-i rûha
Eğer bu âleme gelmiş denirse sana nazîr
18 Huzûrun encümen-i dâniş olmuş ehl-i dile
Kim anda nüsha-i zâtın olunmada tevkîr
19 Yeni fidan gibi gars-i yemîn-i devletinim
Kim eyledi beni mihr-i teveccühün tezhîr
20 Bitince meyve-i fazlım bahâr-ı ömrümde
Dikildi bağ-ı cihânda ocağıma incir
21 Eyâ ahâlî-yi fazlın reîs-i cumhûru
Revâ mı kim kalayım ehl-i cehl elinde esîr
22 Halâsımı umarım ben zamân-ı adlinde
Ederse akl-ı Reşid'in eder buna tedbîr

(s. 25-27)

III

KASİDE

Vezir-i müşârünileyh için

1 Gelelim zât-ı Reşid'in şerefi mebhasine
Söz mü var devleti ihyâya olan meb'asine
2 Sensin ol fahr-ı cihân-ı medeniyyet ki hemân
Ahdini vakt-i saâdet bilir ebnâ-yı zamân
3 Ne aceb nâtık-ı icâz-ı hikemdir dehenin
Âyet-i beyyinedir âleme her bir sühanin
4 Sadr-ı millette vücûdun ulu bir mucizedir
Bunu fehm eylemeyen müdrike-i âcizedir
5 Adl ü ihsânını ölçüp biçemez Newton'lar
Akl u irfânını derk eylemez Eflatun'lar
6 Âleme mûris-i cân adl ile ihsân olmuş
Âdeme bâis-i şân akl ile irfân olmuş
7 Şem'idir kalbimizin can ile mâl ü nâmus
Hıfz için bâd-ı sitemden olur adlin fânus
8 Ettin âzâd bizi olmuş iken zulme esir
Cehlimiz sanki idi kendimize bir zincir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9 Bir ıtıknâmedir insâna senin kânûnun
Bildirir haddini Sultan'a senin kânûnun
10 Sen gibi âkıl olan kan dökerek gün mü sürer
Vecd-i namusuna ol kan ile düzgün mü sürer
11 Olmuş insâna taassub bir unulmaz illet
Hüsn-i tedbîrin ile kurtulur andan millet
12 Andırırsın o tabîbi ki ne dem verse ilâç
Iztırâbından anı hastası eyler iz'aç
13 İncedir gerçi bu fikrim kaba düştü ta'bir
Eyledim sanki mürekkeb ile hûrî tasvir
14 Fi'le çıktıkça zamîrindeki hayr-ı niyyet
Buldu bir başka şeref âlem-i insâniyyet
15 Vakf eden Tanrı mıdır mahkeme-i vicdânın
Bitirir hâkim-i re'yin işini dünyânın
16 Bin yaşa devlet ü ikbâl-i fahîmânen ile
Mülkü tedvir ederek akl-ı hakîmânen ile

(s. 28-29)

IV

GAZEL

1 Güldürürken yüzümü çehre-i gül-fâm-ı şerâb
Neye lâzım bana sâkî-yi dil-ârâm-ı şerâb
2 Kalb eder katresi kalbimde safâya kederi
Kimyâ-yı ferâh olsa yakışır nâm-ı şerâb
3 Aklıma bâde verir başka cilâ-yı irfân
O cilâya demeli pertev-i ilhâm-ı şerâb
4 Neş'e vaktinde ayârı kişinin belli olur
Aceb insâna mehek tâşı mıdır câm-ı şerâb
5 Hasret-i Kevser ile ağlayamam dünyâda
Güldürürken yüzümü çehre-i gül-fâm-ı şerâb

(s. 33)

V

GAZEL

1 Sâkî safâ-yı subha sabâhat verir sabûh
Oldur muhabbet ehline misbâh-ı kalb ü rûh
2 Tûfânı kopsa âlem-i âbın şerâb ile
Keştî-yi bezmi kurtarır aklım misal-i Nûh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3 Zühhâd bilse zevk-i şerabı hemân eder
Rindâna nush verdiğine tevbe-i nasûh
4 Nûr ol da in mezârına işret şehîdinin
Ey mey senindir âlem-i ervâha dek fütûh
5 Dehrin yegâne şâir-i hikmet-Şinâsi'yım
Neş'eyle eyler aklıma ilhâm-ı Hak sünûh

(s. 34)

VI

NAZİRE*

1 Vaktâ ki felek şekl-i hilâlin kamer eyler
Gün geçtiğini ömr-i beşerden haber eyler
2 Bir revnak-ı kâzib midir ikbâl-i cihân kim
Seyyâle-i berkiyye misâli güzer eyler
3 Bedbaht ana derler ki elinde cühelânın
Kahr olmak için kesb-i kemâl ü hüner eyler
4 Hak yol aramak vâcibedir akl-ı selîme
Tevfîkini isterse Hüdâ râhber eyler
5 Mahrûm ise tevfîkin eğer fâidesinden
Ya aczini gördükçe mi âkıl zarar eyler
6 Her vâkıa bir ders-i hikemdir nazarında
Her derd ü belâdan dahi ahz-ı iber eyler
7 Mahiyyeti isbât eden âsâr-ı ameldir
Mikdârına nisbetle kişi hayr ü şer eyler

(s. 36-37)

*1 Sanman ki felek devr ile şâmı seher eyler
Her vâkıanın âkıbetinden haber eyler
2 Bir düş gibidir hak bu ki mânîde bu âlem
Kim göz yumup açınca zamanı güzer eyler
3 Bir yerde ki ârâma bu mıkdar ola mühlet
Erbâbı nice kesb-i kemâl ü hüner eyler
4 Olmuş tutalım müddet-i ârâmı da mümted
Âkil nice temyîz-i reh-i hayr u şer eyler
5 Teşhîs-i reh-i hayr ü şer olur mu o dilde
Kim leşker-i gam birbirini bî-siper eyler
6 Bulmaz reh-i hakkı meğer ol kimse ki ana
Tevfîkini Hâdî-yi ezel râh-ber eyler
7 Tevfîk refîk olmayıcak fâide yoktur
Her kim burada akla uyarsa zarar eyler

(Divan-ı Nef'i, İstanbul 1269/1853, s.27.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

ARZ-I MUHABBET*

Eşi yok bir güzeli sevdi beğendi gönlüm
Kıskanır kendi gözümden yine kendi gönlüm
Sînesinde yakışır ol memeler kim gûya
Bir fidân üzre iki kartopu olmuş peydâ

Gâhi hasret iken ol sîneye sînem kavuşur
Sanma gönlümde olan derd ü muhabbet savuşur
Yaseminden bile nâziktir o boy bos anda
Sarmaşık-vâri sarılsam eğilir ol anda

Candan ülfet edeli öyle civân dil-ber ile
İstemem gayrisini hûr u melek olsa bile
Mest olup neş'e-i şehvetle o gözler bayılır
Serpilince yüzüne gözyaşım amma ayılır

Bağrım ezmez mi süzüldükçe o baygın gözler
Beni imrendirir ağzındaki tatlı sözler
Kendi hüsnünden utanmış da kızarmış yanağı
Yüzün örtüp kapamış saçları baştan aşağı

Uğradım zülfü hayâliyle karasevdâya
Böyle Mecnûn dahi düşkün mü idi Leylâ'ya
Cân çekişmekten ise cânımı versem bâri
Cân fedâ eyleme bir iş mi sevince yâri

Ben şehid olmadan aşkıyla mezârım kazayım
Taşımı gözlerimin kanlı yaşıyla yazayım
(s. 55-56)

* Birinci ve yedinci beyit sâfî türkçedir. (Not şâire aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

MÜFREDLER

1

Cihânı âdem-i fânî sanır kendi gibi zâil
Akıntıdan geçenler vehm ederler kim yürür sâhil
(s. 60)

2

Hak Taâlâ kimseyi bir ferde muhtac etmesin
Yoksa halkın ettiği ihsâna değmez minneti
(s. 60)

3

Her kim ki olur yıldızı düşkün
Göstermez ana devr-i felek gün
(s. 61)

4

Feylesof ismine şâyeste olur bir insân
Kim yanında ola idbâr ile devlet yek-san
(s. 61)

5

Cihanda var nice ehl-i hüner ki düşkündür
Efendi arşa çıkınca el elden üstündür
(s. 61)

6

Olduğuyçün kılıcı hak Şer'in
Acımaz kestiği parmak Şer'in
(s. 62)

7

Kişiye her işi âlâ görünür
Kuzguna yavrusu ankā görünür
(s. 63)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8
Feyz alırsın çekerek derd ü gam-ı dünyâyı
Tekkeyi bekleyen elbette içer çorbayı
(s. 64)

9
Bağdaki sevmez iken dağdakini
Dağdaki gelse kovar bağdakini
(s. 65)

10
Dene altûnu mihek taşında
Dahi insânı bir iş başında
(s. 65)

11
Zâhidin Hakk'a duadan garazı cennettir
Dünyevî ni'met ise cânına da minnettir
(s. 64)

12
Zâhidâ aklına ehl-i hikemin olma hasûd
Vermeyince sana Mâbûd ne yapsın Mahmûd
(s. 64)

13
Şimdi altınla biterken her iş
Akçe eyler mi duâ-yı derviş
(s. 64)

14
Yoksulun zengin açar mâlinden
Tok olan bilmez açın hâlinden
(s. 65)

15
Gönlümün aşk u vefâdır şeref ü unvânı
Sevenin ben kuluyum sevmeyenin sultânı
(s. 66)

16
Hükm eden gönlüme cânân oldur
Mühr kimdeyse Süleyman oldur
(s. 66)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

17

Beni küçük düşüren pâyemin küçüklüğüdür
Büyük belâya sokan gönlümün büyüklüğüdür
(s. 66)

18

Göğe mi erdi başım yeryüzüne geldimse
Var mı bak bencileyin yıldızı düşkün kimse
(s. 67)

19

Ne gam uçup vatanımdan ba'îd düştümse
Yapar garîb kuşun âşiyânını Allah
(s. 67)

20

Ey nev-nihâl-i işve Bahariyye semtine
Bir sümbülî havada hırâmân olur musun
(s. 68)

MISRALAR

1

Ayağında donu yok fesleğen ister başına
(s. 71)

2

Gül dikensiz olamaz yâr dahi engelsiz
(s. 71)

3

Bizim şeyhin kerâmâtı olur menkûl kendinden
(s. 71)

4

Milletim nev'-i beşerdir vatanım rûy-i zemîn
(s. 71)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX
HEZELLER VE HİCİVLER

1

Efendi köhne yahûdî akâidin satma
Nasıl bu tâze maarifle «Eskiler alâyim»
(s. 109)

2

Gelmedi âleme zâtın gibi ehl-i telbîs
Kibriyâ'ya sığınır mel'anetinden İblîs
Âdeme etmez isen vaz'-ı fesâd-ı suverî
Cinlere fitne-i gaybiyye edersin tedrîs
(s. 110)

MEDHİYE
(Sâfî türkçe)

Gören saçın arasından yüzün parıltısını
Sanır ki kare bulutun içinde gün doğmuş
Yanında kan ile yaş içre kaldığım görüp el
Demez mi kim birini su kızı suya boğmuş
(s. 53)

KIT'A

Arayıp kendime bir eş bulabilsem derdim
Hele sen yosmayı sevdim de murada erdim
Satın almak dilerim bûseni canım vererek
Şimdiden gönlümü bak işte sana pey verdim
(s. 54)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

EŞEK İLE TİLKİ HİKÂYESİ

Çıktı bir bağın içinden yola bir yaşlı hımâr
Nakl için beldeye yüklenmiş idi rû-yı nigâr
Derken aç karnına bir tilki görünce geldi
Böyle bir taze üzüm hasreti bağrın deldi
Öteki çifteyi attı bu yanaştıkça biraz
Sonra lâkin aradan kalktı bütün nâz ü niyaz

TİLKİ

«Gelsem olmaz mı huzûra a benim arslanım
Tâ yakından bakayım hüsnünüze hayrânım
Dâim olsun beyimin sâye-i lutf u keremi
Gül biter bastığı yerlerde mübârek kademi
Benzer ol hoş kokulu kuyruğu âlâ miske
Koklarım burnuma efendim vurmazsa fiske
Eyler irfânını îmâ o sühan-gû gözler
Yakışır ağzına mevzûn u mukaffa sözler»

Eşek ifrât-ı neşâtından anırdı der iken
Sanki karpuz kabuğu gördü yahut taze diken

TİLKİ

«Cânıma işledi gitti bu ferah-nâk havâ
Siz sükût etseniz amma yine var başka safâ
Çünki bülbül işitip nağmenizi sirkat eder
Çağırır belki gelir dinleyene hüzn ü keder»

Tilki böyle nice diller dökerek zevk etti
Eşeği bir kuyunun bâşına dek sevketti

TİLKİ

«Burada bir güzel âhur ile yemlik vardır
N'eyleyim yükle girilmez kapısı pek dardır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uyuyup yatma gibi zevk u safâ çok anda
Su içip yem yemeden gayri cefâ yok anda
Anda sâkin dişilerde o letâfet başka
Hele bir kerre bakın düşmeyin amma aşka»

Yaklaşınca eşek âyine-i âba baktı
Yüzü aksin sezerek ağzı suyu pek aktı

EŞEK

«Vâkaâ görmedeyim dilber ü nâzik bir baş»

TİLKİ

«Çağırın tiz anı gelsin size olsun oynaş»

«Buraya gel» diye feryâd ederek taştı hımâr
Kuyudan aks-i sadâsın işitip şaştı hımâr

TİLKİ

«Gördünüz mü sizi şimdi ediyorlar dâvet
Bu ziyafette aceb yok mu bana bir hizmet
Bunda kalsın yükünüz tek ininiz siz aşağı
Arkanızdan gelirim olmağa tavla uşağı»

Eşek attı yükünü yerlere kendin kuyuya
Tilki mîras yedi tâ ana rahmet okuya

(s. 100-102)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI

ARI İLE SİVRİSİNEK HİKÂYESİ

Gördü bir bal arısın sivrisinek
Dedi böyle ana fahr eyleyerek
«Var mı bir bencileyin nefs-i nefîs
K'ola âzâde vü bî-havf-ı reîs
Nice bir kasr u sarâya girerim
Rûh-ı dilberleri takbîl ederim
Olurum mest-i dem-i hûrd u kelân
Gâh raksan u gehi nağme-künân
Ne belâ kim çalışırsın her dem
Nef'ini görmede ancak âdem»
Nahl verdi ana bir şöyle cevab
«K'ey eden kâr-ı bedi fazl-ı hesab
Vâkıâ cinsine yoktur başbuğ
Geçinir her biriniz sahib-i tuğ
Lîk kâşâne vü dârâta bedel
Gübreliktir sana gâhîce mahal
Hem bulunmazsa güzeller yanağı
Bûs edersin nice murdar ayağı
Bir gün ol raks u tanînin eseri
Cümleye bâis olur derd-i seri
Lâ-cerem bir de biri hiddet eder
Emdiğin kana seni diyyet eder
Biz ki ya'sûbe olup ferman-ber
Fıkramız yek-dil olur ser-tâ-ser
Nûr u ezhâr üzerin cây ederiz
Vüs'ümüz mertebe işler gideriz
Bir kovanda yaparız şem' ü asel
Zevkimizdir bu iki hüsn-i amel
Mumumuz halka bütün şevk verir
Balımız zâikaya zevk verir»

(s. 105-106)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XII

TENÂSÜH

Yapma bir feylesof-i nâ-meşhûr
Kendini zu'm ederdi Fîsâgûr
İ'tikâdı tenasüh-i ervâh
İ'timadı tefessüh-i eşbâh
Dedi kim: «Kuyruğu diken hayvan
Bulur elbette sûret-i insan
Dinleyip bir sühan-ver ol öküzü
Ağzına tıktı ot gibi bu sözü :
«Nasıl etmem bu mezhebe îman
Sen olurken nümûne vü bürhan»

(s. 99)

RACİNE[1]

Şâir-i meşhûrunun Atali nâm trajedya manzûmesinin birinci faslından :

—Birinci kıt'anın mısralarında takdîm ve tehir vardır.—

Eylerler ibâdât u duâ Tanrı'ya her an
Kim devletidir sebk-kün-i hilkat-i ezmân
Beyhûde eder hâmidîn iskât zalûmân
Olmaz ebedâ nâmı anın kâbil-i fıkdân
Gün etmededir kudret ü şânın güne tibyân

ATHALİE : Acte I. Scène 4.

Tout l'univers est plein de sa magnificence;
Qu'en l'adore ce Dieu; qu'on l'invoque à jamais :
Son empire a des temps précédé la naissance;
Chantons, publions ses bienfaits.

Une voix seul
En vain l'injuste violence
Au peuple qui le loue imposerait silence
Son nom ne périra jamais.
Le jour annonce au jour sa gloire et sa puissance:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Leb-rîzdir üşkûhu ile cümle-i ekvân
Aheng edelim eyleyelim lutfunu îlân
Rengîn nukûşun eder ezhâra inâyet
Hem tâli' ü nâzic kılar esmârı nihâyet
Mikyâs ile olmakta bütün anlara kısmet
Eyyâm u leyâlîde olan harr u tarâvet
Sahra dahi aldıkça anı eyler ifâzet
Leb-rîzdir üşkûhu ile cümle-i ekvân
Aheng edelim eyleyelim lûtfunu îlân
Hurşîdi eder âlemin ihyâsına me'mûr
Yek bahşişidir dest-i rübûbiyyetinin nûr
Amma ki anın şer'i olup tâhir ü mebrûr
Bercestesidir bil bunu ey merdüm-i mağrûr
Ol mevhibenin kim beşere eyledi makdûr
Leb-rîzdir üşkûhu ile cümle-i ekvân
Âheng edelim eyleyelim lûtfunu îlân

(s. 4-5)

Tout le Choeur
Tout l'univers est plein de sa magnificence,
Chantons, publions ses bienfaits.

Une voix seule
Il donne aux fleurs leur aimable peintures;
Il fait naître et mûrir les fruits;
Il leur dispense avec mesure
Et la chaleur des jours et la fraicheur des nuits:
Le champ qui les reçut les rend avec usure.

Tout le Choeur
Tout l'univers est plein de sa magnificence,
Chantons, publions ses bienfaits.

Une voix seule
Il commande au soleil d'animer la nature,
Est la lumière est un donde ses mains:
Mais sa lois sainte, sa loi pure
Est le plus riche don qu'il ait fait aux humains.

Tout le Choeur
Tout l'univers est plein de sa magnificence,
Chantons, publions ses bienfaits.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

RACİNE[2]

Şâir-i meşhurunun Atali nâm trajedya manzumesinin ikinci faslından:

Seylâb gibi geçmededir devlet-i eşrâr
(s. 7)

RACİNE[3]

Şâir-i meşhurunun Andromaque nâm trajedya manzumesinin dördüncü faslından:

Seni sevdim ve fâsızken n'iderdim sâdık olsaydım
(s. 7)

GİLBERT[4]

Şairinin kendi vefatı üzerine kıt'ası

1 Bir ziyafettir hayat oldum misafir ben ana
Bir dem aldım lezzetin meyyâl-i mevtim hâliyâ
Can verip de refte refte vardığım kabr üstüne
Kimsecik bir katre göz yaşı döküp etmez fedâ
(s. 13)

Racine
Athalie : acte 2, scène 7.

2 Le bonheur des méchants comme un torrent s'écoule,

Adromaque : acte 4, scène 5.
Je t'aimais inconstant; qu'aurai-je fait fidèle?

3

Gilbert
Sur sa mort
Au banquet de la vie infortuné convive
J'apparus un jour et je meurs;
Je meurs et sur la tombe où lentement j'arrive
Nul ne viendra verser des pleurs!

1 - 4 : Tercüme-i manzume, Ramazan 1287/ Kasım - Aralık 1870.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI

LA FONTAİNE

Şâir-i meşhûrunun HİKÂYÂT manzumesinden

Kurt ile kuzu hikâyesi[5]

Nedir el-hükmi lil- gâlib[1] meâli
Bilinmekçin getirdik bu misâli
Bir kuzu bir kenâr-ı mecrâda
Teşnelikten olurken âzâde
Geldi aç karnına çıkıp bir gürk
Nitekim
Oraya cû' idi anı getiren
Nasıl olmaz bahâne-cu-yı fiten!
Ol gazab-nâk cân-ver dedi kim :
Böyle teşci' eden aceb seni kim?
Şürbümü eylemektesin tekdîr
Cür'etinçün seni edem ta'zîr
Kuzu ta'zîm kasd edip o zaman
Dedi: Şevketlü pâdişahım aman
Zât-ı şâhânen etmesin hiddet
Lâkin evlâdır eyleye dikkat
K'iderim def'-i teşnegî suda ben
Yirmi hatve aşağı kurbünden
Lâ-cerem bir cihetle bu nâ-şâd
Edemem şürb-i sâfınız berbâd
Ah o hayvan-ı zâlim etti itâb
Budur işte olan hitâb u cevâb:
Anı şimdi bulandırırsın, hem
Eyledindi geçen sene beni zemm
Doğmamışken bunu nasıl ederim?
Vâlidemden daha meme emerim.
Sen değilsen biraderindir hod
O da yoktur, deyince ol bî-hôd
Kurd edip bahs-i âhır ü bâtıl
Dedi sizden biridir el-hâsıl
Kelb ü çûbânınız hususâ siz
Bana nâ-mihribanlık eylersiz
Ba'd-ez-in ahz-i intikam gerek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

33 Kaptı der-ân götürdü bîşeye dek
Yedi gitti bitirdi davâsın
Anla men azze bezze[2] mânâsın

(Tercüme-i manzume, Ramazan 1287 / Kasım - Aralık 1870, s. 10-12.)

---

1 «Kuvvetli olan gaspeder.»
2 «Yükselen yıpranır.»

Fable 10
Le Loup et L'agneau

La raison du plus fort est toujours la meilleure.
Nous l'allons montrer tout à l'heure :
Un agneau se désaltérait
Dans le courant d'une onde pure.
Un loup survient à jeun, qui cherchait aventure,
Et que le faim en ces lieux attirait.
Qui te rend si hardi de troubler mon breuvage?
Dit cet animal plein de rage :
Tu sera châtié de ta témérité.
Sire, répond l'agneau, que votre majesté
Ne se mette pas en colère;
Mais plûtot qu'elle considère
Que je me vas désaltérant
Dans le courant
Plus de vingt pas au-dessous d'elle;
Et que, par conséquent, en aucune façon,
Je ne puis troubler sa boisson.
Tu la troubles! reprit cette bête cruelle,
Et je sais que de moi tu médis l'an passé.
Comment l'aurais -je fait, si je n'était pas né?
Reprit l'agneau, je tette encore ma mère.
Si ce n'est pas toi, c'est donc ton frère.
Je n'en ai point. — C'est donc quelqu'un des tiens;
Car vous ne m'épargnez guère;
Vous, vos bergers et vos chiens
On me l'a dit: Il faut que je me venge;
Là de..us, au fond des forêts?
Le loup l'emporte, et puis le mange,
Sans autre forme de procès.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII

LAMARTİNE

(Şâir-i meşhûrunun Méditations nâm manzûmesinden)

İşitip gördüceğimsin cânâ
Deştde ebrde her subh u mesâ
Gösterir sûretinin aksini mâ
Bana savtın getirir bâd-ı sabâ

Olsa hâbîde kaçan kim âlem
Rûzgâr estiğini gûş etsem
Sanırım gizli fısıldarsın o dem
Gûşuma bazı kelâm-ı mahrem

Eylesem seyr şu yıldızları ger
Kim eder perde-i leylî pür-fer
Vechini sanki bana arz eyler
Çeşmime hoş görünen her ahter

Beni enfâs-ı nesîmin ne zaman
Bûy-ı ezhâr ile etse sekerân
En güzel rây ihası içre hemân
Hep senin nefhanı koklar dil ü cân

(Tercüme-i manzume, Ramazan 1287 / Kasım - Aralık 1870, s. 8.)

LAMARTİNE

Méditations - souvenirs

C'est toi que j'entends, que je vois
Dans le désert, dans le nuage;
L'onde réfléchit ton image;
Le Zéphyr m'apporte ta voix.
Tandis que la terre sommeille,
Si j'entends le vent soupirer,
Je crois t'entendre murmurer
Des mots sacrés à mon oreille.
Si j'admire ces feux épars
Qui des nuits parsèment le voile,
Je crois te voir dans chaque étoile
Qui plaît le plus à mes regards.
Et si le souffle du Zéphyre
M'enivre du parfum des fleurs,
Dans ses plus suaves odeurs
C'est ton souffle que je respire.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NESİR

I

VÂLİDESİNE BİR MEKTÛBU

Efendim!

Benim canımdan azîz olan vâlideciğim,

Geçenki aldığım mektubunuzda bir yıldan beri hasta olduğunuzu bildirmiş idiniz; lâkin bundan anladığıma göre canınızla uğraşır mertebeye gelmişsiniz! Öyle ise efendim, niçin bu zamana kadar bildirmediniz? Eğer bildirmiş olsaydınız, çarçabuk tahsilin arkasını alıp, şimdiye dek Asitâne'ye gelirdim; çünkü bundan mukaddem daha kolaylıklar vardı; her ne ise şu günlerde işimi bitirmek üzereyimdir.

Eğer hastalığınız pek ağırlaşıyor ise, tez bize yazın! Tâ ki avdet etmenin çaresine bakayım. Ama yine siz ihmâl buyurmayıp, şu hastalıktan kurtulmaya çalışın! Vücud sağ olmadıktan sonra, mal ve mülkü ne yapmalıdır? Sakınıp, bu hususta parayı esirgemeyesiniz! Bir i aç tabîbe baktırın! Eğer borç bile edilirse edâsına Allah kerîmdir; hemân siz var olun!

Efendim; Şimdi îcâb ediyor ki şu âna kadar gönlümde sakladığım sırları size söyleyeyim; tâ ki, ne sana, ne bana dâğ-ı derûn olsun. Çünkü benî âdem bi't-tab' hırslı olduğu âşikârdır; amma bu hırs bir kaç türlüdür; benim hırsım şimdiki akl u idrâkime bakılırsa, biraz geçinecek ile çok hünerden ibarettir. Elhamdülillâhü Taâlâ, şu genç yaşımda bunlardan bir mikdar hissedâr oldum; lâkin hakikatte hep senin sâyendedir; zira beni okuttürup, yazdırttın; Senin hakkını bin yıl yaşasam ödeyemem; senden başka kimsem yoktur.

İşte efendim, maazallah size bir hal olacak olsa, senden başkasına vâlide demeğe ağzım varamaz. Ve diyemem alimallah! Ve seni ben ölünceye kadar unutamam.

....

Felek müsâade ederse, merhûm pederimin kemiklerini İstanbul'a getireceğimdir; inşâallahü Taâlâ mahsûs bir türbe yaptıracağımdır; cümlemizin bir mekânda olmasını arzû ediyorum. Senin indinde en ednâ olan şeyini zâyi' etmem ve senin hâneni söndürmem; ve rahmete vesîle olur âsâra sa'y ederim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Din ve devlet ve vatan ve milletim yoluna kendimi feda etmeği isterim.

.....

Aman cânımdan azîz olan vâlideciğim! Gençlik ve câhillik münasebetiyle size her ne kabahat ettim ise cümlesini afv eyle ve hakkını helâl eyle.

Fi 30 Kânun-ı sânî sene 1266/11 Şubat 1851 (an Paris.)
Ebüzziya Tevfik (Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye, Kostantiniye 1302/1886-87, s. 250-252.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

TERCÜMÂN-I AHVÂL

MUKADDEME

Madem ki bir heyet-i ictimaiyyede yaşayan halk bunca vezâif-i kanuniyye ile mükelleftir, elbette ki, kâlen ve kalemen kendi vatanının menâfi'ine dair beyân-ı efkâr etmeği cümle-i hukûk-ı muktesebesinden addeyler. Eğer şu müddeaya bir sened-i müsbit aranılacak olsa, maarif kuvvetiyle zihni açılmış olan milel-i mütemeddinenin yalnız politika gazetelerini göstermek kifayet edebilir.

Bu mebhas Devlet-i Aliyye'ce dahi nev'ama müeyyeddir ki, Meclis-i Âli-yi Tanzimat'ın teşekkülü sırasında kavanîn ve nizamâta müteallik levâyihin tahriren arzolunması için umuma me'zuniyet-i resmiyye verilmişti. Hattâ hükûmet-i seniyye'nin müsaadesi ile, dâhil-i memalik-i Osmanîye'de teb'aa-i gayr-i müslimenin kendi lisanları üzre hâlâ çıkardıkları jurnallar bile, belki hukûklarından ziyadece serbesttir; fakat asıl Osmanlı gazetelerinin bahsine gelince, gayr-i resmî bir varakanın devam üzre çıkarılmasında her nasılsa şimdiye kadar millet-i hâkimeden hiçbir kimse ihtiyar-ı zahmet etmemiştir. Hele şükürler olsun, sâye-i adalet-i seniyyede telâfi-yi mâfat müyesser oldu. Şöyle ki: Bu yolda türkçe bir gazetenin neşri istidasına dair geçenlerde takdim olunan müzekkirenin meâlini musaddak Meclis-i Maarif-i Umumiye'den verilen mazbata üzerine Meclis-i Hass-ı vükelâ-yı fihâmda dahi keyfiyet istihsan ve ol bâbta müsâade-i seniyye-i cenab-ı mülûkâne şâyân buyurulmuştur. Ve bundan başka her def'a çıkarıldıkça bir nüshası, lâyık olmadığı halde huzûr-ı hümâyûna takdim olunmak hususuna irâde-i mahsûsa-i şâhâne teakuben şeref-efzâ-ı sudûr olmuştur. Bu vechile sâbık ve lâhik ve lâhiki sâbıkına fâik olarak zuhûra gelen teşvikât-ı celîlenin ifâ-yı teşekküründe lisân-ı hâlimizden müstebân olan aczimizi, âcizâne umûma dahi ilân ederiz.

İmdi, işbu gazete ahvâl-i dahiliyye ve hariciyyeden müntehab bazı havadisi ve maarif-i mütenevvi'a ile sâir mevadd-ı nâfiaya dair mebâhisi neşr ü beyâna vasıta olacağından nâşî, Tercüman-ı Ahval unvânı ile tesmiye olunmak münasib görüldü. Tarife hacet olmadığı üzre, kelâm ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i Kudret olduğu misillû, en güzel icâd-ı akl-ı insanî olan kitabet dahi kalemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir; bu itibâr-ı hakikate mebni, giderek, umûm halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede, işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtâr olunur.

Değil mi Tanrı'nın ihsânı akl ü kalb ü lisan
Bu lutfu etmelidir fikr ü şükr ü zikr insan

(Tercüman-ı ahval, nr. 9, Teşrin-i evvel 1277, 22 Ekim 1860.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

TASVİR-İ EFKÂR
MUKADDEME

Herbir devlet, idaresine müvekkel olduğu bir heyet-i mecmua-i milliyyenin bekāsıyla pâyidâr ve hayr ü menâfi'ine muvafık surette tedbir-i mehâm eylemekle, kavîü'l-iktidar olmak kaziyesi, mânend-i bedihîyi ulâ burhandan müstağnidir. Bir hâl-i medeniyyette bulunan halk ise kendi menafi'inin husulü hakkına ne suretle sarf-ı zihin eylediği terceman-ı efkârı olan gazetelerin lisanından malum olur.

Bu mütalaaya mebnî, herbir memleket-i mütemeddine için elzem olan o türlü varakanın, millet-i muazzama-i Osmanîye meyanında peyda olmasına, mukaddemleri sâ'î ve muvaffak olduğum misillû, teksir-i idâdı emeli ile bu def'a dahi bâ-ruhsat-ı seniyye, havadis ve maarife dair işbu *TASVİR-İ EFKÂR* gazetesinin te'sisine teşebbüs eyledim. Madem ki devlet ve millete ümid-bahş-ı fevz ve felâh olan asr-ı hümâyûn-ı cenab-ı padişahîde meydana çıkmış olmasından nâşî, vazife-i şükraniyyetimi bu yolda umûma hizmet etmekle eda etmiş olacağımın beyanına ibtidâr olunur.

(Tasvir-i efkâr nr. 1, 30 Zilhicce 1278/27 Haziran 1862.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

TEFRİKA VE GAZETE HAKKINDA

Sual-i mukadder — Tefrika ıstılâhının müsemması nedir?

Cevab — Avrupa ve mahâll-i sâire jurnallerinin ekserisinde olduğu misillû, gazetenin mahsusen tefrik olunan aşağı tarafıdır ki, orada mebâhis-i edebiyye dercolunur. Buna fransızca *feuilleton* tabir ederler; hattâ âsâr-ı maarif mütalâasına merakı olan adamlar, çok kerre gazeteyi bunun için alırlar. Sâir muharrerâta halel verilmeksizin, gazeteden şu parçanın kesilip ayrılması mümkün olduğu için, terâküm edenleri sırasıyla bi't-tertib murad olunduğu halde bir kitap şekline konulur. Biz dahi gazetemizin bu usulde tanzimini emel edindiğimize mebnî, birinci yaprağının aşağı iki sayfasını hatt-ı ufkî ile tefrik ve tefrika nâmını tahsis ve tenmik eyledik.

S — Her def'a çıkan gazetenizde bu tefrikanın yazılması mültezem midir?

C — Evet, şu kadar ki, ehemmiyet cihetiyle neşri ona müreccah olan mutenâ havadisin kesreti mâni olur ise, zarurî, gelecek haftaya bırakılması lâzım gelir.

S — Orada bahsine başlanılmış olan bir fıkranın bakıyyesi noksan kalır ise, o hâlde ne edilecektir?

C — Tefrika-i müteâkıbelerde itmam olunur.

S — Tefrikada beyan olunacak mebâhisin sebki ne tarzda olacaktır?

C — Bazan mustalah ve bazan adi olmak iktiza eder; zira maddeler başka başka olacağı misillû, muharrirlerinin kendilerine mahsus birer şive-i kalemleri vardır.

S — Gazete ve *jurnal* ne demektir?

C — Gazete (Gazzetta) İtalyanca bir kelimedir ki, aslı ne olduğu ve nereden geldiği kimsenin malûmu değildir. Bir kavl-i müreccaha göre, bundan 260 sene mukaddem bâzı haber ve ilânı şâmil Venedik'te bir küçük varaka neşrolunmağa başlamış ve her bir nüshası o tarihte mahall-i mezkûrda *gazzetta* nâmında tedavül eden bir küçük sikke ile alınmıştır... İşte şu lâfız bundan azarak sonraları Fransa ve İngiltere ve Almanya ve mahâll-i sairede zuhur eden jurnallere dahi isim kalmıştır. *Jurnal,* Fransızca bir lâfızdır ki, Arapça *yevmî* mânası ifade eder. İsti'mal olunduğuna göre, hâl-i hâzırın tarih-i mücmelidir diye ta'rif olunsa yeridir.

S — Fenn-i tıbâ'at, yâni *basmacılık* ne zaman icad olunmuştur?

C — Gerek bunun ve gerek gazetenin şu bahsi hakkında tarih kitablarımızın ta'rifâtı ve Avrupalılar'ın te'lifâtı beyninde küllî ihtilâfât

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vardır; fakat Avrupa müelliflerinin kavline bakılırsa, milâd'dan 300, yani bundan 2160 sene akdem tıbâ'atın Çin'de zuhûru maznûndur.

Sonralarda, eski Mısırlılar ile Yunanlılar ve Romalılar buna yakın bazı şeyler ihtirâ etmiş ise de, asıl tıbâ'at denilemez. Hâsılı bundan 420 sene mukaddem, Almanya'da (Rheine nehri üzerinde vâki Mayence şehrinde zâdegândan Johannes Gutenberg nâm zat, bu fenn-i tıbâ'ati merak ederek, çok sarf-ı mesaî eyledikten sonra, oldukça vücuda getirmiş ve yirmi sene mürûrunda, mümkün mertebe ikmâline muvaffak olmuştur. Ancak mumâileyhin zamanında matbaasından çıkıp, hâlâ bâzı müzelerde mahfûz olan âsâr-ı matbuasında ismini nasılsa işaret etmemiş olduğu cihetle, çok müellifîn işbu icadın kadr ü meziyyetini mumâileyhe vermekte iştibâh etmişlerdir; zira o sırada bundan alma, veyahut bi't-tesadüf sahihan mahallinde icad olunma, her ne ise işbu tıbâ'at bazı yerlerde daha zuhûr etmiş olduğundan, birçok yerler vardır ki şu meziyyeti kendileri için iddia ederler.

S — Gazete, veyahut jurnal ne vakit zuhûra gelmiştir?

C — Bâlâda zikrolunduğu vech üzre, bunda dahi ez-her cihet ihtilâf vardır. Tarihlerden anlaşıldığı üzre, Çin'de birkaç bin sene evvel gazete neşrolunmağa başlamıştır. Halbuki zamanımızdan bed' ile, asır-be- asır yukarı doğru çıkarak aramış olsak, erbâbı indinde inkâr-ı muhassenatı caiz olmayan asıl jurnal dediğimiz varaka, pek eski zamanda Çin'den maada başka milletlerde olmadığı misillû, hattâ Yunanîler devrinde dahi meydana çıkmamıştır; zira bunlar milel-i hâriciyyeyi kendilerince barbar yerine koyarak, umûr-ı hükûmetlerini ise dâr-ı meşveretlerinde alenî görürlerdi ve bulundukları arazî dahi vüs'atli olmadığı cihetle, ahvâl-i âlemden malûmat almak için, böyle bir vasıta-ı kalemiyyeye ihtiyaçları yoktu. Muahharen Romalılar zuhur edip, tevsî'-i daire-i kudret eyledikçe, merkez-i devletin efkâr ve ef'âlini hem me'murîn ve hem de teba'a-i kesîresine ilân ve işâ'at etmek iktiza eylediğini, hey'et-i hükûmet hissetmiş olduğundan, Roma'da meşhur Kayser-i Rum'un zamanında kendi re'y ve emri ile *Diurna Acta* (Diyorna Akta) isminde ve gazete şeklinde birtakım evrak neşrolunmağa başlayıp, senato ile ahali beyninde tekevvün eden ahkâm ve deâvî evrak-ı mezkûrda derc ve ilân kılınırdı. Romalıların dahi inkırazından sonra şu misillû vakayi-nâmelerin ilânı değil, nâm ü nişânı bile kalmamıştı. İşte birçok vakit böyle mürur ettikten sonra, bâlâda zikri sebkat ettiği vech üzre, muahharen, yânî bundan 260 sene mukaddem Venedik'te gazete tekrar çıkmaya başlamış ve ondan beri, her yerlerde dahi birçok emsâli zuhûra gelmiş ve gelmekte bulunmuş olmasiyle fevâid-i kesîresi görülmektedir.

(Tercüman-ı Ahval, nr. 1, 22 Ekim 1860.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V
SEELE HAKKINDADIR

Selâtîn-i sâlife-i Osmaniyye'nin hasâis-i asrıyyesinden bazılarının tecdîdine rağbet ve himmet-i cenâb-ı padişâhî kevkebe-i saltanata ait olan cihetlerinde görülen âsâr-ı fi'liyye ile müberhen olduğundan menâfi'-i umumiyyeye müte'allik bulunan cihetlerinden birinin tabiat-ı zamâneye göre ihyâ ve tevsî'e ihtiyacından bahse cesaret ederiz.

Şöyle ki, mebnâ-yı temeddün, madde-i teâvün olmasıyle, efrâdın kefâf-ı nefs tedârikinden âciz kalmamasına himmet etmek, hey'et-i ictimâiyyenin birinci vezâifindendir; binaenaleyh, esas-ı medeniyeti hikmet üzerine mübtenî olan memleketlerde seelenin müstehakları esbâb-ı mütenevvi'a ile ikdâr olunur ve cibillet veyahut terbiyet-i redî'esi iktizâsınca istihsâl-i ta'ayyüşte tabiî olan meşâkk ve mihenden kaçınarak, bu yola sülûk edenler dahi men' ile kâr u kisbe icbâr kılınır ki, şu suret hem umûmun şânını nakîseden himâye ve hem de efrâdı zilletten vikâye eylediğinden, ciheteyne dahi bir nev'i merhamettir.

İşte bu sebebten dolayı, böyle yerlerde sâil nedret üzre olup, asıl bunların kesreti, idaresi istiklâl üzre olan memleketlerde bulunduğu mücerrebâttandır.

Memalik-i Osmaniyyede ise esasen ihtiyâc-ı hakikî ashâbına tasadduk ve ihsan, şer'î ve mer'î bulunduğundan, vaktiyle aceze için bunca tabh-hâne ve imaret ve dârü'ş-şifalar yapılmıştır ki, Yenibahçe'deki Gureba hastahanesi bu misillû ebniye-i hayriyyenin en muahharıdır.

Ne çare ki, hayli zamandan beri hayrât-ı kadîme-i mezkûrenin bir takımı vaz'-ı tabiîsinden çıkması, seelenin meydanda kalmalarını ve halkımızın sehâveti dahi bunların çoğalmalarını mucib olup, hattâ miknatıs-ı dil-i insanî olan akçenin kuvve-i câzibesi ile Şark ve Garb'tan birtakım mechulü'l-ahvâl ecnebî hâne-berduşlar lâ-yenkat' gürûh gürûh buraya gelmektedirler ki, sağlam olanları, haysiyetli erbâb-ı mesâlihin kolaylıkla duhûle zafer bulamadıkları yerlere dilencilik bahanesiyle bî-perva girmekte olduklarından, yalnız cer değil, istirâk-ı havâdise kadar fırsat-yâb olurlar. Alîlleri ise, bütün bütün sokaklara dökülerek, en ziyade memerr olan yerleri ilel ve eskâm sergisi ve zillet ve meskenet mesiresi denilecek bir hale getirmişlerdir.

Hülasa-i kelâm, ahvâl-i meşrûhanın ıslâhı, fevka'l-gaye arzu olunur mevaddandır.

Çaresi bahsine gelince, bu bâbta bazı mütalaât-ı âcizânenin suret-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muhtasarada beyânına cür'et ederiz. Şöyle ki, seelenin müstehakları ile gayr-i müstehakları birbirinden bi't-tefrik, zaruretsiz bu kâra sülûk edenler hakkında, memnû'iyyet-i şer'iyyenin icrâsı bir tedbir-i kâfi olduğu gibi, müstahakîn için dahi eyalâta nümûne olmak üzere evvel-be-evvel İstanbul'dan başlanılarak hayrât-ı kadîmenin vaz'-ı aslîsine ircâ' olunması ve taraf-ı hazret-i padişahîden ve gerek devâir-i resmiyyeden mukannen ve gayr-i mukannen bu yolda verilmekte olan bunca ihsan ve sadakātın bir suret-i muntazamaya konulması ve bundan böyle erbâb-ı hayr taraflarından tahsis ve îtâ olunmak me'mul-i kavî bulunan vakıf ve iânelerin kabul kılınması husul-i maksada kâfil olabilir.

Hele dilencilerin şimdiki bulundukları halde ibkāsını tecviz edenler var ise, buna azamet-i nefsten neş'et eden ihsân ve inâyeti melâ'-in-nâsta icrâ ederek behre-dâr-ı iftihâr olmak için birtakım hem-cinsin mezelletini istemekten başka bir mâna verilemez.

(Tasvir-i Efkâr, nr. 147, 11 Cemazielahir 1280 / 12 Kasım 1863.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

İNFÂK-I MUHTACÎN

Mahiyyeti isbat eden âsâr-ı ameldir
Mikdarına nisbetle kişi hayr ü şer eyler
Li-muharririhi

kâidesi umûr-ı şahsiyyeye ait olduğu gibi, külliyet cihetine neden şâmil olmasın? Ya bir milletin hali, devletinin mahiyet-i idaresini isbatta delil-i alenî değil midir? Hattâ bunda şöyle bir mi'yar ittihaz olunur ki, bir hükûmet re'yinde ne kadar müstakil ise, mâ-hasal-ı ef'âlini o kadar mütehammil olmak lâzım gelir.

Memâlik-i Osmaniyye'de ise, halkın sa'y-ı ihtiyarîsi ile temşiyyet bulabilecek küllî ve cüz'î umûrun ekseri, usûl-i idare iktizasınca bi'l-fiil devletin teşebbüsâtına, veyahut teşvikâtına vâbeste olduğu gibi, medeniyetimizin hâl-i hâzırı, ihtiyacâtı teksir ettikçe, esbâb-ı maişetin tahsili için insan evvelkinden ziyade zihnen ve bedenen çalışmağa mecbur olmak hasebiyle, gerek ıztırârî ve gerek ihtiyarî, bu surete sülûk edemeyen seelenin tanzim-i ahvâli münhasıran hükûmetin himmetine kalmıştı.

Tasvir-i Efkâr'ın 147 numarasındaki «bend-i mahsus»un neşri dahi bu mülahazaya mebnîdir.

Muahharen seele hakkında bir nizam ittihazını müzakere için mahsus bir komisyon teşkili Ramazan içinde karargîr olmuş ve el-yevm Bâbıâli'de akd-i cemiyyet etmekte bulunmuştur ki, âzâsı Kapu-kethüdalarından mürekkeb olduğu işitildi.

Bu teşebbüs-i hayr, me'mul vechile husûl buldukta, asrımızın muhassenât-ı hakikiyyesi cümlesinden ma'dûd olsa gerektir ki, ömrünü züll-i su'al ve akibeti mechul bir halde geçiren aceze gürûhu huzur-ı kalb ile dua-yı saltanat-ı seniyyeye vakf-ı evkât eyledikçe, herbiri bu bâbta ulüvv-i merhamet-i padişahîye bir burhan-ı zî-hayat olmuş olur.

Cism-i müteneffis-i vâhidde müte'ellim olan bir cüz'ün teskin-i ıztırabından sair âzâ müsterih olduğu gibi, seele gürûhunun mümkün mertebe kesb-i refâh eylemesinden umum ahali için ne derece inşirâh ve mahmidet hâsıl olacağını ta'rife kâdir değiliz.

Madem ki infâk-ı muhtacîn herbir din ahkâmınca edâsı vâcib bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

deyn ve hususiyle inde'l- islâm farz-ı ayndır ve madem ki, bunca ecnebî millet ve devletlerin efrâd-ı avâmından tâ mülûk-ı benâmına kadar mülkümüze muhacir ve mülteci olan felâket-zedegânını himayeye devletimizi sevkeden sehâvet-i Osmaniyye sıfatı nice inkılâbât-ı şedîdeden sonra elyevm vâreste-i şeyndir, kendi memleketimizde, kendi ahâlimizden halkın merhametine kalmış olan bir takım fukarayı mezellet ve felâketten tahlîs, hükûmetin muktezâ-yı şânından olduğunu kim tasdik eylemez? Kaldı ki, bekâsı ile paydar olduğu sunuf-ı teba'asının fukarasını ikdâra sarf-ı himmet, bir devletin sadaka-i ferr ü şükûhudur.

Böyle bir madde-i hayriyyenin fi'le çıkarılması için, halk müştereken iâneye teşvik olunmak lâzım gelir ise, bunda dahi fezâil-i muhassenesinin yeniden bir eserini daha göstereceği emsâl-i adîdesi delâleti ile sâbittir.

(Tasvir-i efkâr, nr. 187,, 28 Zilkade 1280 / 26 Nisan 1864.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

DARÜLFÜNUNDA HALKA VERİLEN DERSLER

Meâdin-i Hümayun İdaresi Reisi Saadetlû Derviş Paşa Hazretleri ma'rifetiyle Dârülfünun'da umuma verilen Hikmet-i tabiiyye dersinin kararı 52 ve yevm-i küşâdı dahi 56 numaralarımızda birer madde-i resmiyye ile ilân olunmuştu.

Hikmet-i tabiiyyenin ameliyatı gayet müferrih ve müfid olduğundan, nazariyâtını tahsil için dahi, hâhişi mucib olduğu, mezkûr dersin küşâdından beri halkın kemal-i izdihâm ile istimâ eylemeleri delâletiyle sâbit olur. Bu nazariyatın künhünü anlamak ise, mebadî-yi ulûm-ı riyaziyeyi bilmeğe mevkuf olarak, riyaziyâta dair bir ders küşâd olunacağı işitilmekle ayn-i isabet olacağı derkârdır. Bundan başka ileride yine müşarünileyh hazretleri kimya fennini dahi ta'lim edeceği gibi, Meclis-i tahkik Reisi Saadetlû Salih Efendi Hazretleri Tarih-i tabiiyeye ve Münecimbaşı faziletlû Osman Sâib Efendi Hazretleri İlm-i hey'et'e ve ashâb-ı maariften bir zat dahi Hikmet-i ameliye'ye dair birer ders küşad edecekleri suret-i sahihada mervîdir.

Maarif-i islâmiye'nin vakt-i kemâlinde, İbn Sîna gibi vezaret-i uzmâ mesnedine vusûl bulan ve hattâ Devlet-i Alîyye'de dahi tarîk-i ilmiyede haiz-i aksaü'l-merâtib olan bâzı zevat, vaktiyle umuma fünûn tedris ederlerdi ve el-yevm Avrupa'da vükelâdan muktedir olanlar böyle dersler verirler; çünkü derece-i kemâle vâsıl olan bir nihâl, perveriş-yâb olduğu zemine mahsulünü nisâr eylediği gibi, erbâb-ı maarif dahi, derûnunda müteayyiş bulunduğu hey'et-i medeniye sâyesinde feyz-yâb olmakla, semere-i malûmatından umumu hissedâr etmek fi'len ifâ-yı vecibe-i şükrâniyyet demektir.

(Tasvir-i efkâr, nr. 62, 9 Şaban 1279 / 22 Ocak 1863.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

İSTANBUL SOKAKLARININ TENVÎRİ ve TATHÎRİ HAKKINDADIR

Mâsivâ şâibesinden dili tathîre çalış,
Pertev-i hikmet ü irfân ile tenvîre çalış
Li-muharririhi[1]

Beytinin mânâsını kalbden beden ve bedenden tâ mesken ü meden cihetlerine kadar te'vil etmek hayr içinse, neden caiz olmasın?

Tasvir-i efkâr mütalâa güzârı olan zevâtın mâlûmudur ki, pâyitaht sokaklarında geceleri fenerler îkâd olunması için sudûr eden tenbih-i resmîyi 188 numaramızda neşretmiştik.

İstanbul'un sokakları ileride, Galata ve Beyoğlu gibi gaz ile tenvîr olununcaya kadar, âdî fenerler ile iktifâ olunmak karar-gîr olduğu, tenbih-i mezkûr meâlinden anlaşıldığından başka, bir fıkrasında, «ahaliden dahi bu usûle riayetle hânesi önünde kandil yakmağa herkes me'zun bulunacağı cihetle, ol vechile ahaliden kendi arzu ve hâhişi ile kandil yakanlar olur ise, işbu hareketleri nezd-i hükûmette tahsin ve takdir olunacaktır» diye musarrah bulunmuştu.

Ahalinin dahi umumen ittibâ eylemesi hükûmetçe mültezem olan böyle bir maddenin husulü ise, muktedir olanların hallerine göre masârifinin tesviyesine ve müteferriât-ı sâiresine nezaret etmek için, hiç olmazsa her bir mahallede müntehabân-ı ahaliden mürekkeb bir idare-i mahsûsa teşkil olunmağa mütevakkıftır ve bu suret, memurînin mükellef oldukları fenar ikâdı vazifesinin icrâsınca dahi kemal mertebe suhûleti mucib olur. Buna iki misâl-i mücerreb irâd edebiliriz.

Birincisi, sene-i hâliyye Rebiülevvelinin onbeşinci gecesi, Tophane'de Sormagir yangınının vuku bulması ve suikast eseri olduğunun melhûz olması üzerine, hem-civar bulunan Firuz-Ağa mahallesinin Sıraserviler'den aşağı olan sokağına bu usûlde birkaç fener vaz'olunmuştu. İkincisi, bu def'a Cağaloğlu semtinde daha mükemmel bir idare-i mahsusa sureti ihtiyar kılınmıştır.

Filhakika bu usul ta'mîm olunduğu hâlde, geceye mahsus olan

1 «Muharririne ait.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

birtakım mahzurât zâil ve bir hayli muhassenât hâsıl olur ki, bahse şâyân olanları ta'dad olunur :

Evvelâ, merâmlarının icrâsını karanlığa alıkoymaktan başka fırsat bulmayan eşhas-ı muzırradan kuvve-i zâbıtaya tekarrüb veya tesadüflerinde hayal gibi gözden nihân olanları ele geçirilmek için hükûmetçe suhûlet peydâ olmasıdır.

Sâniyen, ahali birbirine gitmek ve esnaf dükkân küşâd etmek gibi hem ziyaret, hem ticaret maddelerinin tezâyüd bulmasıdır.

Sâlisen, fener taşımak zahmet ve masârifinden herkesin halâs olmasıdır.

Râbian, sokaklarda fevk'alâde bir hal zuhûrunda zâbıta ve ahalice birdenbire ışığın vücuduna lüzûm terettüb eder ise, tedârik için birtakım tekellüfât ve vakit zâyi etmek gibi mahzurât indifâ bulmasıdır.

Hâmisen, sokaklarda gezinenler hakkında ahalice bir şüphe vâki olsa, kolaylıkla ber-taraf olmasıdır.

Sâdisen, şehirde sokakların, şehr-âyin gecelerinin rûşenliğine yakın bir letâfet bulmasıdır.

Sokaklarda aydınlık olduğunu kim istemez; meğer gece karanlığından istifade eyleyen ehl-i fesâd ola...

Halkın rüşenî-i ezhânına kim kāil olmaz. Varsa, ukūl-i muzlimedir ki ancak âharın cehli karaltısından pertev-yâb-ı ikbâl olur. Netekim yıldız böceğinin lemeânı zulmet-i leyle münhasırdır.

Şehrimiz bir pâyitahttır ki, yalnız başına bir devlet değer ve ona mâlik olanlar ise, bir sâhib-i hurûcun kavlince, cihana hükmetmeğe muktedir olabilir. Öyle bir dârü'l-mülk ki, zamanımızda Asya'nın akl-ı pirânesi Avrupa'nın bikr-i fikri ile izdivac etmek için bir haclegâh olmuştur. Letâif-i tabiiyyesini bir tab'-ı şâirâne vasfetmek isterse, şöyle hayal etmez mi :

«İstanbul beldesi, Avrupa'nın kenar sahilinde Asya'ya karşı kurulmuş bir mâlike-i deryâdır ki, mânendi zîr-i eflâkte mer'î olmaz; illâ ki, âyine-i âb-dârı olan safha-i Halic'inde münakis suret-i bî-kararıdır. Âvaze-i cihan-gîri uzaktan işitenlere bir mertebe hoş gelir ki, manzara-i dil-küşâsını yakından temaşa etmeğe kulaktan âşık olmamak muhal-i mutlaktır. Hasretü'l-milel ünvanına mazhariyeti nâ-becâ mıdır?

Böyle bir şehr-i şehîr ne kadar tahsîn ve tathîr ve ne kadar tezyîn ve tenvîr olunsa şâyestedir.

Tenvîrine, şimdi re'y-i hükûmetle mübâşeret olundu. Bu bir beşârettir ki, sokaklarının tathîri dahi evvelkiden ziyade ıttırad üzre icrâ olunmak zamanının tekarrübüne işarettir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSTİTRAD

Hikmet-i ameliye-i islâmiyyenin tedbir-i menzil bahsinde, yolların cevdet-i havayı celbeder surette olması lüzûmu isbât olunmuştur; hattâ Fatih ve Süleymaniye Camilerinin etrafındaki sokakların vüs'at ve istikameti bundan neş'et etmiş olmak gerektir. Giderek, herkes ebniyece muamelâtında muhtar bırakılmakla, tariklerce bir müzâyaka peyda olmuştu. Hâl bu minval üzre iken, 1255 (1839-40) senesi vuku bulan Beyoğlu harikından sonra sokakların tevsii hakkında bir nizam ittihazı ile oradan icraâtına başlanılarak her tarafa ta'mim olunmuş ve elyevm düstûrü'l-amel bulunmuştur.

Bu cihetle sokaklar evvelki hâline nisbetle kesb-i intizâm etmektedir. İktizâ eder ki, tanzîfi maddesi dahi suret-yâb-ı devam olsun. Buna en ziyade mâni ise köpeklerin vücûdudur ki azalması memnuniyetle temennî olundukça, çoğalması kerahetle görülmektedir.

İslâm itikadında kelb cinsi murdar olduğundan, menâzilin haricinde bırakılmıştır.

Nasıl sokaklarda ricâl ve nisvânın gözü önünde peydâ olurlar ise, öylece taayyüş ve tenasül ederek helâk olurlar ve bu suretle muhakkaren hâne-berdûş kaldıkları için, bâzı milel indinde mu'teber ve hânegî ve muallem olsa sair hem cinslerinin hallerine nisbetle muaşeretçe kelbiyûndan addolunulurlar.

Gelelim bunların şimdiki hâlde olan menfaat ve mazarratlarının muvazenesine... Fâideleri olsa olsa, sokaklara atılan bâzı muzahrefâtı ortadan kaldırmak ve gece vakti gezinenlerin gûya fâsidlerine havlayıp saldırmaktan ibarettir.

Muzahrefâtı sokaklara atmak zaten umûr-ı zaruriyyeden olmayıp, belki bırakılmış olanlarını kaldırmak lâzımeden iken, tutalım ki, bu hususca köpeklerin zâhirde bir faidesi görülmüş olsun; ya bunların ölüsünden, dirisinden hâsıl olan, ortadan kaldırdıklarına mukabil ve belki daha ziyade değil midir ve def'edilmek lâzım gelmez mi? Gelir ise, bu hizmete tarafdârlarından başka kim lâyık görülür?

Havlayıp saldırmak bahsine gelince, geceleyin gezenlerin içinde binde bir ancak fâsid olabileceğinden, bir fâsid için nice bin ehl-i ırz insan o makûle hayvan-ı gayr-i âkılın şerri muhatarasında kalmak reva mıdır? Halbuki fâsidlerin ekseri hakk-ı sükût olarak bunlara bir ekmek parçası atmakla ağızlarını kapadıkları müsbit ve mütevatirdir.

Hâsıl-ı kelâm, daimî suretle zâbıta-i belediye vus'u mertebe hükmünü icrâ etmekte iken, köpeklerin gece nigeh-bânlığında bulunmalarına ehemmiyet verenler var ise, vay onların hâline ki, uyku vaktinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hâricen emniyeti muhafaza için köpeklerden istimdâda mecbur olmak itikadında buluna ...

Mazarratları bahsine gelince, başlıcalarını ta'dad ile iktifâ ederiz Âdetleridir ki, mahallelerde gündüzleri hayvanca bir sebepten dolayı iki köpek düelloya çıkarlar ve bâzı kerre, meselâ bir kemik parçasını paylaşamamaktan çıkan münaza'a bir-iki fırka beyninde sınır kavgasına kadar netice vererek, nihayet hangileri dişinde ziyade kuvvete mâlik ise, kahr-ı hasm ile savaş meydanı olan sokaklarda tafra-künan-ı dünbâle cunbân olurlar. Esnâ-yı münaza'alarında gelip geçen halkın kimisi yolundan kalıp ve kimisi tavassut işine dalıp, vakit zâyi ettikleri her bâr meşhuddur. Bunların saldırmağa alışmış azgınları vardır ki, şerlerinden etfâl yollarından saparak uzak yerlerden dolaşmağa mecbur olurlar.

Sokak ortalarında yatmağa me'lûf olduklarından, kazâen üzerlerine basılınca ısırdıkları vardır: binaenaleyh yolda giderken bunlara dokunmamağa, insana çarpmamaktan ziyade dikkat olunmak mecburiyetinde bulunulur; zira insana i'tizar kabul etirmek ihtimâl ve bunlara ise muhaldir.

Aç kalanları, müdahinler gibi tabasbus ile birşey koparamayınca, gâsıblar gibi bayağı insanın elinden yiyecek kaptıkları vâkidir ki, bekcilikten ziyade, hırsızlıkta mehâretlerine delâlet eder. Geceleri ise, taraf taraf havlayıp uludukça, hânelerde hastaları değil, sağlam olanları bile keyifsiz gibi muztarib ederler.

Mazarratlarının en muhataralısı kudurmaktır ki, her ne kadar bâzı memâlike nisbetle burada nâdirü'l-vuku ise de, bir kuduz köpeğin yüzünden bir merd-i kâmilin göz göre göre bin mihnetle telef olduğu mesbukü'l-emsâldir.

Hıfz-i sıhhat-i umumiyye mülâhazası ile, debbağ ve emsali esnaftan bulunan birtakım insan, san'atlarını şehrin kenar, veyahut haricinde icrâya mecbur tutulmuş iken, dahilinde köpeklerin kalması neden tecviz olunsun?

Evailde, yâni Nasuh Paşa'nın sadareti-ki 1020 den 1023 (1611-1614) senesine kadardır-zamanında İstanbul'dan köpeklerin kaldırılmasına kalkışılmış iken, gayretkeşlerinin teşe'ümü ile iş hâli üzre kalmıştır. Şimdi ise efkâr-ı umumiyye, köpeklerin vücûdunda meymenet aramayacak kadar terakki etmiştir.

Bunların meydandan kaldırılması için birkaç tarîk olup, bizce ehven ve esheli şudur ki, limandan kalkıp Marmara ve Karadeniz'in iki taraflı sahillerine giden, veyahut mahsusen ta'yini icabeden kayıklarla bir daha avdetleri kâbil olmıyacak kadar uzak mahallere bırakılmaları kifâyet eder ve eğer kesretlerine halel getirmek mültezim ise, birtakımı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rumeli ve diğer takımı Anadolu yakası için olmak üzre dişisi erkeğinden tefrik olunmalıdır. Ahali-yi kurâ'nın bekçilik hizmetinde daima köpek kullanıldığına nazaran, bunlar şehirden âlâ oralarda müstashab olacakları ve İstanbul'da esbâb-ı taayyüşleri olan şeyleri köy ve kentlerde daha ziyade ve her zaman hazır ve âmade bulacakları vâreste-i iştibahtır. Bu suret, sair büyük şehirler için dahi bir misal ittihaz olunabilir.

İhtimaldir ki, debbağ esnafı lüzûm cihetiyle, veyahut köpek meraklısı olan zevât merhamet niyetiyle, bunların ibkāsını iltizâm eyleyeler; eğer istedikleri kadar alıp bir mahall-i mahfûzda beslerse kim mâni olur?

El-hasıl bize göre bedihîdir ki, şehrimizin hâricen lâyık olduğu mertebe bekā-yı tanzîfi, köpeklerin ib'âdına vâbestedir, binaenaleyh gayretkeşlerinden kalmış var ise, onlara şöyle bir suâl irad ederiz ki, bunların meydandan kaldırılması ile bir belde-i muazzama-i islâmiyyenin sokakları kesb-i nezafet edince, Ennezâfetu mine'l-îmân[2] ahkâmına mı mugayir olur; yoksa Ez-zâhiru ünvane'l-bâtın[3] mânâsı şimdi mi, yahut ol vakit mi zâhir olur?

(Tasvir-i Efkâr, nr. 192, 28 Zilkade 1280 / 26 Nisan 1864.)

2 «Temizlik imândan gelir.»
3 «Dış için ifâdesidir.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

CERİDE-İ ASKERİYE'NİN NEŞRİ HAKKNDA

Bir millet ki insaniyetin tenvîr ve tezhîbine me'mûr olmak i'tikadında bulunur, efrâdı dünyaya askerlik için gelir ve askerlik yolunda fedâ-yı cân eder.

İşte bu dâvâyı sûret-i tevâtürde isbâta kâfi olacak âsârı gösteren milletlerin biri millet-i Osmaniyye'dir ki, avâmından her biri cengâver ve zâten askeroğlu asker olup, fezâil-i kahramânî ile müsellâh ve akāid-i râsiha ile müveşşâh oldukları için, muzafferiyetin esbâb-ı zâhiriyyesi olan levâzım ve maârif-i harbiyyeleri mükemmel oldukça, kendilerine âlemin baştan baş askeri denilebilir ki, bu kaziyyeyi herkes i'tirâfa mecbûrdur.

Bu mücâhit millete askerlik sıfatı ecdâdı olan kahramanlardan mevrûstur ki, dest-i mehâbetle sell ettikleri seyf sayesinde tevsî-i mülk eyledikleri misillû, lem'a-i şemşîrleri bir iklîme pertev-bahş olmadan evvel, âvâze-i şöhret-i gâlibiyyetleri münteşir oldukça semi'na ve etâ'nâ[1] cevabı ile telâkki olunurdu. Bunlara ise meziyyet-i askeriyyenin meydan-ı imtihânı denilen ma'rekelerde Âl-i Osman padişahları beyninde aşere-i mübeşşere ıtlâkına şayeste olan Osman Gazi'den Süleymân-ı Kânûnî'ye kadar geçen mülûk gibi cihangîrler refîk-i cihâd olurdu ki, seferlerde askerlerin bi'l-cümle metâ'ibine iştirâk ettikleri cihetle, ünvan-ı saltanatları nisbetinde şân-ı muzafferiyyet igtinâm etmişlerdir.

Ecdâdımızın meâsir-i himmetlerinden bize bâki kalan mülk, Avrupa ve Asya ve Afrika kıt'alarının mültekā-yı hudûdunda ve rub'-ı meskûnun en güzel bir cihetinde bir devlet-i vâsi'a teşkil eder ki, te'sîsi şerefi onlara âit ise, milel-i ecnebiyyenin kemâl-i intizâmı vaktinde muhafazası şânı dahi bize râci' olmak lâzım gelir; çünkü Avrupa'nın mertebe-i kemâle vâsıl olmakta olan hâl-i medeniyyeti, evvelki gibi agrâza âit olan esbâbtan ileri gelen cenkçiliği bırakıp, her bir devlet ve millet hukûk-ı istiklâliyye ve şânını muhafaza için silâh der-dest olmak usûlünü meydana koymuş ve,

Hâzır ol cenge eğer ister isen sulh u salâh

mâ-sadakı üzre, şimdi bir millet ne kadar cenkçi olursa, ol kadar sulhçu olmak lâzım geleceği bedihî bulunmuştur.

---

1 «İşittik ve dinledik. Başüstüne.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

—Vâlid-i mâcid-i cenâb-ı pâdişâhî Sultan Mahmud Hân-ı sânî Hazretleri nizâm-ı askerînin te'sîsine muvaffak buyurularak, âlemde nâm-ı âlilerini ibkâ buyurmuş ve mu'ahharan tensîkât-ı askeriyye usulü icrâ kılınmış olduğu misillû, cenâb-ı şevket-meâb-ı mülûkânenin dahi hüsn-i enzâr-i hümâyûnları ile askerliğin şeref ve şanını bir kat daha tezyîd ve nizâmâtını te'kid için sarf-ı himmet ve i'tinâ buyurdukları bedîhî olup, bu kere dahi, hayli zamanlardır ihdâsı mutasavver olan Cerîde-i askerîye meydana çıkarak asr-ı hümâyûn-ı pâdişâhîde zuhûr eden âsâra bir lâhika-i cedid olmuştur.

Bu gazete, askerin maârifi cihetine ait olduğundan, ehl-i seyfi tebrîke sezâ bir eser addolunur ve meâsir-i muzafferiyetlerine bir târih-i cedîd olması kalben temennî kılınır.

(Tasvir-i efkâr nr. 164, 21 ocak 1864)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

OSMANLI SANAYİ SERGİSİ

Sultan Ahmed Meydanı'nda inşa olunmuş olan Sergi-i Umumî-yi Osmanî, şehr-i Ramazanın dokuzuncu (1 mart 1863) Cuma günü küşâd olunmuştur. Medeniyyet-i hâzıra icabınca servet, kuvvet-i devletin ve sanayi ve hıref dahi yesar ve servetin a'zam-ı esbâbından ma'dud olmuştur.

Sanayi ise, etfâlin bi'l-fiil müsteid olduğu hassaların bi'l-kuvve istimâlinden mahrûm olarak dünyaya geldiği gibi, gayet sade ve envâ-ı nekâıs ile âlûde olduğu halde, ekser ihtiyâcât-ı zaruriyye, veya ârıziyyenin sevki ile bâzan dahi tesadüf suretiyle zuhûra gelir.

Etfâl, evvelâ eczâ-yi unsuriyyesinin neşv ü nemâsı ile insaniyetce bir dereceye kadar vusûl bularak, onu ilerisinde kâbil olduğu mâlûmatı nasıl erbab-ı mütalâanın tecârib-i nazariyesi ile istikmâl eder ise, sanayi dahi ol vechile zuhûra geldiği mevkiin medeniyetçe bulunduğu mertebeye ve ehlinin ekâbirden göreceği riâyet ve itibâra göre biraz intizam bularak, fakat derece-i kemale vusul için diğer ashâb-ı san'atın müşahede-i mücerrebât-ı fi'liyesine muhtaç olur.

Tafsilât-ı meşrûhaya nazaran, böyle bir sergi her kaç memleketin mahsulât-ı sınaiyyesini şâmil ise oralarda bulunan erbâb-ı sanatın mücerrebât-ı fi'liyesini muhtevi bir kitab demektir. Kitab ise, mevzuu olan fennin ıslâh ve neşrine hizmet ettiği gibi, serginin dahi menfaati, hâvî olduğu eşyanın istimâl ve ta'miminden ibarettir.

Memalik-i Osmaniye'nin kuvve-i muhassalası feyz-i tabiîsi kadar semere hâsıl edememesi ile beraber, yine mahsulâtı mamûlâtına nisbetle pek ileri olduğu müsellem olduğundan, evvelâ onların bâzısından misal olarak bahsolunmak münasip görüldü.

Halkın en ziyade tecrübeli olanları, en ziyade faideli olan şeylere riayet ederler; meselâ, burada bulunan Avrupalı ashâb-ı sanattan sergiye gelenler, somakî ve mermer ve sair nev'i taşlarla, ağaç enva'ına herşeyden ziyade nazar-ı takdir ile bakmaktadır.

Ağaçtan eşya imâl eden esnaf beyninde mukaddemâ inhisar nizamı carî iken, bunlar kullandıkları ağaca ziyadesiyle dikkat ederek, meselâ dayanmayacak bir ağaçtan birşey yaptırılmak istenince, velev ziyade para teklif olunsa bile, kabul etmediklerinden imâlatları gayet kavî olurdu; hattâ, ebniye-i atîkada bulunan âsâr dahi bunu isbat eder. Şimdi ise inhisar maddesi ortadan kalkmış olduğu halde, bunların ekserisi mamulâtına dikkat etmemektedir. Esnaf-ı merkûme, sergide bulunan eş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

câra nazar-ı takayyüd ile bakıp, işlerine yarayacak ağaç nereden geldiğini ve ne suretle celbolunabileceğini anlasa, hem kendileri daha ziyade müstefit olacağı ve hem de yaptıkları eşya hüsn-i suret kesbedeceği der-kârdır.

Bu surette eşya-yı mezkûrenin en ednâsı serginin illet-i gaiyesince orada revnak-efzâ-yi mevkı-i itibar olan akmişe ve nefâisin en âlâsından daha girân-kıymet addolunabilir.

İstanbul'un ebniyesinde görülen taşların kesret ve nefaseti, civarda sanayice pek büyük menba-ı menfaat olacak hayliden hayli taş madenleri olduğunu isbat eder ve filhakika, bunların sergide görülen nümuneleri dahi pek güzeldir.

Mamulâta gelince, bunların içinde en âlâ şeyler keçeler ile, Arabistan ve Irak ve Bursa taraflarının kumaşları olarak Avrupa emti'asının revacı Memalik-i Osmaniye mamulâtını âdeta kûşe-i nisyanda bırakmış olduğu halde, yine bu kadar eşya bulunması, doğrusu teşekkür olunacak mevaddandır.

Avrupa emti'asının itibarına ise, fabrikalar sayesinde hâsıl olan ucuzluğu ile haiz olduğu dekayık-ı hendesiyye ve ressamiyye başlıca sebeplerdendir.

Tophane'nin sergiye konulan fabrika mamulâtı ile, Tersane'nin âlât nümuneleri bi-hakkın şâyân-ı takdir olarak ihtiyacât-ı vatana hemen bi'l-kuvve kâfi olabilecek mertebede olduğunu erbâb-ı vukûf rivayet ediyor. İşte ileride ihtiyacât-ı belediyyeye yarayacak fabrikalar dahi yapılır ise, serginin fevaid-i me'mulesi istikmâl olunmuş olur.

Sergide inşa olunmuş olan mahall-i mahsusuna vaz'olunmak üzre, İngiltere'den pek güzel ziraat âletleri gelmiş olduğundan ve bunlardan ziyadesiyle menfaat hâsıl edilebileceğinden, arazî ashâbından bulunan erbâb-ı devlet ve servet, âlât-ı mezkûreyi iştirâ ve istimâl etseler, ahaliye bir misal-i teşvik gösterilmiş olurdu; çünkü, nazar-ı tedkik ve im'ân ile bakılır ise Avrupa'da sanayi bu dereceye gelmiş iken, burada dahi san'atı ilerletip de onunla hariçten celb-i menfaat etmek ve belki ihtiyâcât-ı belediyyeyi tamamiyle istîfâ eylemek pek müşkil olduğu cihetle, Memâlik-i Osmaniye'nin asıl menba-ı intî'âş ve serveti mahsulât-ı arziyye olduğuna şüphe olunamaz; hattâ a'sâr-ı kadîmede Anadolu kıt'ası ma'mûre-i dünyanın bahçesi nâmı ile meşhurdu; binaenaleyh bizce mahsulatın tezayüd ve sarfiyatı esbâbının istihsâline dikkat olunur ise, her suretle olan ihtiyacâtımızı def'ettikten sonra, fazla bile kalacağı bedihiy yattandır.

(Tasvir-i efkâr, nr. 79, 8 Şevval 1279 / 19 Mart 1863.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI

TELEMAK TERCÜMESİNİN İKİNCİ BASKISI MÜNASEBETİYLE

Fenelon nâm Fransız münşî-yi meşhûrunun *Sergüzeşt-i Telemak* ünvanı ile mevsûf olan te'lif-i hakîmânesi, surette efsâne-i aşkı nâkil gibi ise de, mânâda adl ü dâd ile efrâd-ı nâsı ber-murad etmekten ibaret bulunan tedbir-i mülk kavaid-i külliyesini şâmil bir kanûn-ı hikmettir.

Böyle şâhâne bir fenne dair eser-i bihînin türkçe tercümesi ise, tab'-ı şâirâne ve üslûb-ı vezirâneye muhtac idi; binaenaleyh, maarif-i edebiyye-i islâmiyyede cümlenin müsellemi ve vaktin sadr-ı azamı olan fehametlû, devletlû Yusuf Kâmil Paşa Hazretleri bunun lisan-ı osmaniye nakline muvaffak olmuştu.

Bi-hakkın neşre şâyân olan bu kitab-ı güzîn, mukaddemâ Tâb'hâne-i Âmire'de tab'olunmuş ise de, nüshası nedret bulunduğundan, defa-i saniyesi sıhhat-i ibâre ve letâfet-i tab' ve tefrik-i fusûl ve muhassenât-ı sâireyi câmi olmak üzre Tasvir-i Efkâr Matbaası'nda bir müddetten beri basılmakta olduğu halde şimdi hitâm bulmuştur.

Matbaa-i mezkûre, böyle bir te'lif-i celilin neşri hizmetinden hissedâr olmağla iftihar eder.

(Tasvir-i efkâr, nr. 68, 2 Ramazan 1279/
19 Şubat 1863.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XII

ÇERKEZLERİN İSTİKLÂLİ MESELESİ

Çerkez milletinin kılıcı ekmeği olmak üzre, henüz nimet-i serbestîden behre-yâb olan bir fırkası her nevi fünûn ve sanayi-i harbiyyeden mahrûm bulundukları halde, müddet-i medîdeden beri, milliyet ve vatanını kendisinin tahminen altmışbeş misli raddesinde bulunan bir devlet-i muazzamanın muhacemât-ı şedîde-i gaddarânesinden muhafaza etmektedir. Vâki olan rivayâta nazaran, bunlar birkaç seneden beri, daha ziyade terakki yollarını tutarak idare-i umumiyyelerini, âzâsını bil-ittifak intihab eyledikleri bir meclisin yed-i iktidarına teslim etmiş ve bunun maiyyetinde dahi, fasl-ı deavi için lüzum görülen mahallere küçük küçük meclisler teşkil eylemişlerdir. İşte bu hallere ve harekât-ı harbiyyelerinde hiçbir vakit öyle Karadağlılar gibi vahşiyâne ve hunhârâne davrandıkları işitilmediğine nazaran, Çerkezlerin istiklâlini, Avrupa'nın hakkaniyetine tasdik ettirecek raddeye geldiklerine şüphe olunamaz.

Bir de malum olduğu üzre, Büyük Petro'nun teşebbüsâtı ve ahlâfına bıraktığı vasiyetname, Rusya Devletinin hey'et-i idâresini bütün âlemi istilâ etmek efkârı üzerine te'sis ve ahlâfı dahi kat'a gösterdiği yoldan ayrılmamıştır. Mezkûr vasiyetname ise evvelki muhacemâtın hem-civar bulunan memâlik-i islamiyyeye icrâ olunmasını tavsiye eder. İşte binaenaleyh Çerkezler, hukuk-ı ammenin ihlâlini mucib olacak böyle bir efkâr-ı müstevliyânenin o havalice icraatına sed olmakta olduklarından, muhafazaları kâffe-i milel ü düvelin menâfi'-i müşterekelerindendir. Hususiyle -37 numarada beyân olunduğu üzre- İngiltereli, Hind'de olan ta'allaku münasebetiyle, Rusyalıların bunları ezerek, Acemistan üzerinden o taraflara bir yol açmasına hiçbir veçhile razı olamaz.

Kaldı ki, Rusya'da bulunan ve Avrupa'da çıkıp da Rusya tarafdarı olan gazeteler, Çerkezler'i esaret maddesinden dolayı hukuk-ı insaniyyeden çıkaracak ve kahr ü istisâlleri vâcibtir diyecek surette itham etmektedir.

Esaret tarafdarı olmadığımız halde, şöyle cevap veririz ki, bir milletin mülkünde esir bulunmak bi'hakkın izâlesini davet edecek bir bahane olsa idi Rusyalı'nın şimdiye kadar dünyada nam ü nişanı kalmamalı idi. Zira kendileri geçen senelere kadar *serf* namı ile demirbaş esirler kullanırlardı ve zaten Avrupalı'dan azma bir kavim olup, dünyanın [illegible]eddin ve terbiyeli milletlerinden ma'dud olan Amerika me-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mâlik-i müctemiası ahalisinden Cenublular, cumhuriyet idaresinde ve Hıristiyan mezhebinde oldukları halde, esir kullanmak için umumen can feda eder surette muhaliflerine mukavemet etmektedir. Bu halde Avrupalılar, bunların adeta demini heder ve milliyetlerini değil bulundukları mülkü bile zir ü zeber etmeleri lâzım gelirdi. Bir pamuk ticaretine sekte getirmemek için, onlara meyil gösteren ve zımnen vikayeleri sadedinde görünen milletler, hukuk-ı umumiyyenin muhafazası için Çerkezleri himaye etmemek reva mıdır?

Böyle istiklâl ve milliyetleri uğrunda bi-muhâbâ canlarını feda eden bir milletin, şu hukuk-ı meşrûhası resmen tasdik edilecek olursa, bu mukabelede esaret maddesini kaldırıp, ondan hasıl olan menâfi'lerini dahi feda edecekleri, efkâr-ı vatan-perverânelerinden memul olunur.

(Tasvir-i efkâr, nr. 40 21 Cemazievvel 1279 / 14 Kasım 1862.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII

ROMA MES'ELESİ

Katolikler'in itikadınca, halife-i İsâ olan Papa Cenabları, hükûmet-i cismâniyyesini bir hüsn-i surete ifrâğ veyahut İtalya devletine ferağ etmek şıklarından ibarettir. Müşarünileyh Papa ise hükûmdâr-ı ruhanî olduğu hâlde devlet-i cismaniyyesini terk değil, ıslâh etmeği bile âdeta bir bid'at-i seyyie itikad ediyor. Bununla beraber, diğer taraftan kaziyyenin aksi dahi şöyle iddia ve iltizam olunuyor ki, mâdem Papa cenabları ahiret adamı olmak iddiasında bulunduğu cihetle, hükûmet-i dünyeviyyesini İtalya Krallığı gibi bir devlet-i meşrûtaya feragat eylemiş olsa, «Kayser'e ait olanı Kayser'e reddediniz» kelâmı ki, nass-ı İncil' dendir, muktezâsına muvafık ve asıl hıristiyanlık sıfatına lâyık surette hareket etmiş olur. Velhâsıl bu mes'elenin hudûsu, ebkâr-ı hikmet-i gülibe olan efkâr-ı serbestînin bir muzafferiyet-i cedidesi addolunmağa sezâvârdır..

(Tasvir-i efkâr, nr. 1, 30 Zilhicce 1278 / 28 Haziran 1862.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIV

RUS SİYASETİ

Rusya gazeteleri Devlet-i Aliyye aleyhinde kullandıkları lisanı bu günlerde âdetlerinden ziyade şiddetlendirmiş olduklarına mebnî, bu suret bizim dahi hakikat-i hâli mümkün mertebe beyan etmemiz için bir fırsat vermiştir.

Rusyalı'nın, istilâ-yi âlem efkârı üzerine müesses olan ve 40 numaramızda da beyan olunan usûl-i idaresi iktizâsınca, Prut muzafferiyetinden tâ Edirne vak'asına gelinceye kadar, Devlet-i Aliyye'ye bi'nnefs icrâ-yi husûmetten başka, Osmanlıları o tarihte pek ihtilâtımız olmayan Avrupa devletlerini aleyhimize taslît edecek surette gösterip, bunların birazını hasbîce ikna ve ikna edemediğini bazı menâfi-i hâtır- fırîb arzı ile ıtmâ ederek, bizi pek çok zararlara uğratmıştı.

Ne çare ki, bu hâller hubb-i vatan ve gayret-i milliyyelerini âleme tasdik ettiren Yeniçeri askerinin bâzı nizamsızlığa yüz tuttuğu zamanlara tesadüf eyledi.

Mu'ahharen Yeniçerilerin devletimiz için bir za'f-ı mânevî olan şu nizamsızlığı kendilerini hâmî-yi millet sıfatları ile beraber mahvetmiş ve hükûmet-i seniyye etvâr ve harekâtında mutlakü'l-inân kalmış olduğunu müteâkib, Rusyalı tez davranarak, Osmanlılar'ın kuvve-i kadîme-i harbiyyelerinin kâmilen iâde ve tecdîdine mâni olmak üzre, mâlûm olan teklifâta kalkıştığından ve buraca dahi her ne vakit bir hareket ve heyecan zuhûr etse, seyf-i osmanî, ibre-i mıknatıs gibi şimal tarafını gösterdiğinden Edirne vak'ası meydana geldi ise de Rusyalı yine bütün bütün nâil olamadı.

Devlet-i Aliyye ise, bundan sonra Avrupalı ile olan münasebâtını tezyîd ile, aktâr-ı şarkıyyede pertev-endâz-ı zuhûr olarak, memâlik-i garbiyyeyi ışrak etmiş olan envâr-ı maariften, burada nâkıs olanlarını iktibasa başlamıştı. Bunun bizce olan netâyicinin muhakemesinden, şimdilik sarf-ı nazarla sadece şu vechile rücû olunur ki, Rusyalı, Osmanlılar'ın tuttuğu usûl-i cedîdenin sevki ile muvazene-i düveliyyeye dahil olmasından ictinâb ederek, bunun men'i esbâbını taharriye başlayıp, bizi dahi Tatarlar suretine getirmek ve hiç olmazsa, politikaca tâbiiyyet-i mâneviyyesinde tutmak maddesini usûl ittihaz etmişti. Zehî tasavvur-ı bâtıl, zehî hayâl-i muhal ve bunun suver-i icrâiyyesini dahi istihsâl için kasd-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sibâ'i ve lisan-ı rûbehî ile Devlet-i Aliyye'ye bir vakitler suret-i hakta ve tarz-ı muvenette görünürdü.

Vaktâ ki, Rusyalı gösterdiği dostluk yüzünden me'mul ettiği neticeyi alamayıp, yavaş yavaş tabiat-i asliyyesinin perdesini kaldırmakta iken, Macarlar zîr-i himâyet-i saltanat-ı seniyye'ye iltica ile, kendisinin mücazât-ı zulmiyyesinden kurtulunca, bir hayli vakitten beri gözüne kestirdiği Osmanlılar efkâr-ı tecavüziyyesine hâil olabilecek bir hâle geldiğini anlayıp, tasaddiyât-ı vâkıasını sıkıştırmak için 1269 (1853) seferini meydana getirmişti; lâkin muvazene-i düveliyyenin bekâsı, bu mülkte bulunan hükûmetin bekâ-yı istiklâli ile hâsıl olacağını Avrupalılar kat'iyyen bilmiş olduklarından, İngiltere ve Fransa devletleri bize bil-fiil muîn oldular.

İşte, bu muharebeden sonra Rusyalı alenen tehattî ve teaddiye meydan bulamadığından var kuvvetini eskiden beri âdeti olan ıdlâl-i reâyâ mes'elesine sarfederdi ; yâni memalik-i Osmaniye'de yoktan bir takım davalar çıkararak, bunlara yine kendisi hak verir ve belki Avrupa nezdinde avukatlık etmeğe kalkışırdı.

Hâl böyle iken, asr-ı cedid-i saltanat-ı seniyyenin meâsirinden olan Karadağ muzafferiyet-i harbiyyesi ve maliyenin mukaddime-i ıslâhatı zuhûru ile Sırb mes'elesi dahi istediği gibi alevlenince, yine âmâlinde ye's ü futûr emareleri görünerek, bizi gazetelerin lisan-ı ta'n ü takbihine vermiş ve Hiristiyanların ahvâlinden şikâyeti tezyid etmiştir.

Her ne kadar Rusya idaresinin bâzı cihetle bizden muntazam yerleri olsa bile, bunların ekser halkı usûl-i örfiye tahtında idare için yapılmış bir takım âletler olduğu ve beğenmediği bir mülkün idaresi Rusya idaresine müraccah bulunduğu iddia olunsa, zîrde beyan ettiğimiz bir kaç delil kâfi değil midir?

Evvelâ, şerait-i şikâ ile mukayyed olarak gösterdiği bir müsaadecik üzerine bi'l-ihtiyar bu tarafa ikiyüzelli binden mütecaviz İslâm hicret etmedi mi?

Sâniyen, dâm-ı iğfale tutularak, ol tarafa giden birtakım Bulgar tebdil-i hava edercesine ale'l-fevr avdet ve kemal-i sûz ü güdâz ile cânib-i Devlet-i Aliyye'ye iltica ve delâlet eylemediler mi?

Sâlisen, bir hayli zamandan beri teba'anın tefriki ile Rusya tâbiiyyetinde kalmak istiyenlerin memâlik-i Devlet-i Aliyye'yi terketmelerine karar verilmiş iken, daha kaç kişi gitti?

Bu hâller meydanda iken, Rusya gazeteleri Hristiyanların ahvâlinden acaba ne yüzle şikâyet edebilir?

Eğer murat, yine Devlet-i Aliyye hakkında birtakım azviyyât meydana koyarak, Avrupalıları aldatmak ve efkâr-ı kadîmelerinin icrâsına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu suretle bir yol bulmak ise, bîçareler pek yanılıyor; zira Avrupalılar onların mütâlâatını pekâlâ bilirler ve asâyiş-i umumînin bir hâfız-ı mânevîsi olan memâlik-i Osmaniyye'yi Moskof'un çiğnemesini istemezler; halbuki Rusya devletinin bu günlerde hâriçle ziyade uğraşması, kendi gavâil-i dahiliyyesini setretmek için olmalıdır; zira erbâb-ı dikkat, maliyesinde olan müşkülâtı pek ehemmiyetle beyan ediyorlar. Lehistan'da şerâre-pâş-ı zuhûr olan ateş-i fesad gittikçe işti'al ve iştidat ederek, vakit vakit memâlikinin sâir yerlerinde dahi âsârı görünüyor.

İki yüzlü ukāb-ı satvetinin bir kanadı mesabesinde olan Karadeniz donanması, İstanbul'un başında bir âlet-i tehdid iken, mahv ü nâbûd oldu. Ahalisinin ezhânına yavaş yavaş hürriyet ve serbestlik havaları yerleşti. İmparator uğrunda ölenlerine, dirilir itikadı azalmağa başladı.

Rusya gazetelerinin garazı bu olmayıp da Hristiyanlar'ı iğfal ise, bunlar Devlet-i Aliyye'nin zîr-i hükûmetlerinde ibkā olunan hürriyet ve kavmiyyeti ve fünûn ve imtiyaz hususlarında gittikçe gördükleri terakkiyâtı hiç düşünmezler mi zannederler?

Zaten Moskoflar gibi Hristiyan oldukları hâlde, Rusyalı'nın taht-ı hükûmetine düşmüş olan Lehistan içinde dem-be-dem görünen hürriyet ve serbestî renklerini, Rusya devleti, Lehliler'in kanı ile imhâ eylediği ve değil yeniden müsaade etmek, Lehistan'ın idaresine dair eskiden mevcut olan taahhüdât-ı resmiyyesini bile devletlere karşı mahv ve ibtâl etmiş olduğu halde, böyle bir idare-i örfiyyenin zîr-i hükûmetine adam mı davet olunur?

İşte, velhâsıl, mütâlâat-ı meşrûhâ nazar-ı dikkate alınınca, Rusya gazetelerinin lisanlarında dönüp dolaşan lâkırdılar, me'yusların kemal-i tahassür ile vird-i zebân eyledikleri hasb-i hâller kabilinden olduğu anlaşılır.

(Tasvir-i efkâr, nr. 44, 5 Cemazielahir 1279/16 Kasım 1862.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XV

DURUB-I EMSÂL-İ OSMANİYYE MUKADDEMESİ

Durûb-ı emsâl ki hikmetü'l-avâmdır, lisânından sâdır olduğu bir milletin mahiyyet-i efkârına delâlet eder.

Durûb-ı emsâl-i osmaniyye ise cümleten mânidârdır. Binaenaleyh bunların kaba ta'birâtı müştemil olanlarından maada ekserini işbu mecmuaya elifba tertibi üzre derceyledim. Arabî ve farisî ve fransızca bazı mukabilleri, tercümeleriyle beraber ilâve kılındığı gibi, lâfzen veyahut ma'nen durub-ı emsali mutazammın olan bir takım türkçe ebyât ile ibârât-ı mensûre dahi istidlâl makâmında zeyl olundu.

(Temsil-i sâlis, kostantiniye 1302/1886-1887, s. 4.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI

FATİN TEZKİRESİ

Âl-i Osman Devleti'nin bidayetinden beri zuhûr eden şuarânın terceme-i hallerine dair mevcut olan tezkirelerin en muahharı Mahkeme-i ticaret ketebesi mütehayyizanından, şâir-i meşhur rif'atlû Fatin Efendi'nin eseridir ki Hicret'in 1135 (1722) tarihinden asrımıza kadar müntehi olup, 1271 (1854) senesi litografya ve def'a-i ûla olarak neşrolunmuş ise de, ne çâre ki bize nisbetle tarih-i şuarâ-yı müteahhirîn olan böyle bir te'lif, müverrihlik vazife-i uzmâsı bulunan usul-i bî-tarafîye tevfikan mahv ve isbat edilmeğe muhtaç idi; binâenaleyh tekrar tab' ve temsili müellifi cânibinden murad ve bazı tarafın va'd ve iltizâmına istinad olunarak keyfiyet mukaddem ve muahhar, gazeteler vasıtasıyle ilân olunmuş iken, yalnız kuvvede kalmıştı.

Ber-minval-i muharrer, tezkirenin islâh ve tab'ı maddesinin ise, müşevvik-i evveli olduğum gibi, nihayetü'l-emr fi'le çıkarılmasına dahi müteahhid olmaklığımı musannif-i mumaileyh iltimas eyledi. O halde mevkûf-ı aleyhi addettiğim şerâitin dahi kabulünü mübeyyin yed-i âcizâneme bir senet tevdi eyledikten başka, Meclis-i maarif-i umumiyye'de verdiği takrir-i şifahî üzerine, oradan dahi bir tasdik-nâme i'tâ olunurdu. Bunların müfadı hükmünce, ikinci kerre olarak tekrar ve bundan böyle defaat ile ber-vech-i inhisâr tezkire-i mebhûsenin tab' ve füruhtu imtiyazı ve masraf ve temettû'u uhdeme ait ve suver-i âtiyye üzre ıslahına müellifi müsait bulunmuştur.

Evvelâ, taraf-ı hakîrânemden mebâhis-i edebiyyeye dair havaşi-yi münasibe ile tezkirenin tevşihi; sâniyen terceme-i hallerde bazı zevâtın mahiyeti, hâiz oldukları nüfuz ve mertebe-i resmiyyeleri nisbetinde i'zam olunmak gibi, müstear olan rüşvet-i kelâmiyye-i şairâne makulesinin külliyen tenkîhi, sâlisen sehviyât-ı lafziyye ve maneviyyenin tashihi, râbian eş'ardan hangisinin eser-i intihal olduğu tebeyyün ederse tashihi, hâmisen her bir şâirin mikdar-ı eş'ârı ve ulûm ve fünûn ve sanayide maharet ve âsârı ve umûma ait hizmet-i mucibetü'l-iftihârı her her ne ise asıl onların mümkün mertebe beyan ve tavzihi mültezemdir.

İşte bu hallere göre tebdilen veyahut müceddeden dahil-i tezkire olmak icabeden terceme-i ahvâl ve eş'ârın lüzûmundan ziyade mutavvel olmayarak, serian Tasvir-i Efkâr gazetehânesine tesyâr buyrulması tabiat-ı maslahat iktizasından olduğu, def'a-i ulâ ve ahîre olarak umuma ihtar olunur. Zira mebhûs-ün anha olan tezkirenin ber-minval-i muharrer tab'ına şimdiden ibtidâ olundu.

Böyle bir emr-i hatîrde âshâb-ı tasallufun garazı seyyiesinden erbâb-ı hünerin kuvve-i mümeyyizesine ilticâ ederim.

(Tasvir-i efkâr, nr. 135, 27 Rebiûlahir 1280/1 Ekim 1863.)

MARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII
ŞAİR EVLENMESİ

BİRİNCİ FIKRA
Müştak Bey, Hikmet Efendi

MÜŞTAK BEY — Hele bu akşam güvey giriyorum ya... Bereket versin ki bugün nikâhım kıyıldı. Yoksa, aşk ile, telâşımdan az kaldı nikâhsız güveyi girecektim.

HİKMET EFENDİ — Hiç öyle şey olur mu?

MÜŞTAK BEY — Neye olmaz; buna âşık evlenmesi derler.

MÜŞTAK EFENDİ — Acayip...

MÜŞTAK BEY — Öyle ya, aşk ve muhabbetsiz evlenen, geçinebilirse aşk olsun!Ya ben Kumru Hanım'ı neye alıyorum; ancak sevgilim olduğu için... Ne dersin, şunu delice sevdiğime akıllılık etmemiş miyim?

HİKMET EFENDİ — İhtimaldir.

MÜŞTAK BEY — O tazelikte, hüsnü gibi huyu da güzel; Bence her hâlinden memnunumdur. Ah, amma zavallı Kumru'cuğumun karga suratlı büyük hemşiresi olmasa...

HİKMET EFENDİ — Gerçek, onun ismi ne idi?

MÜŞTAK BEY — Sâkine Hanım değil mi ya? Miskinin adını bile sevmiyorum.

HİKMET EFENDİ — Niçin?

MÜŞTAK BEY — Bize engel olduğu şöyle dursun, çehre züğürdü olarak kırkbeş yaşına kadar evlerde kaldığından, akıl cihetiyle de iflâsa çıkmış.. Hâsılı bir büyük kanburundan başka göze görünür bir şeyi yok.. Ah, böyle bir baldızım olduğuna âlemden hicab ediyorum.

HİKMET EFENDİ — Ne çare, gülü seven, dikenine katlanır.

MÜŞTAK BEY — Gel, şunu sana vereyim be.. Amma nikâhla hâ.. Geçinemeyecek ne varmış; ya o akıllanır, ya sen çıldırırsın!

HİKMET EFENDİ — Sakın Kumru Hanım'ın yerine onu sana verip bir de dek etmesinler? Âlem bu ya, zira büyük dururken küçüğü kocaya vermek âdet değildir.

MÜŞTAK BEY — Yok, bak ben öyle lâtife istemem, lâtife lâtif gerek..

HİKMET EFENDİ — Ya sen bana onu lâtife ile peşkeş çekiyorsun ya!

MÜŞTAK BEY — Ben, sana onu lâtife ile mi vermek istiyorum; gerçekten a canım!

HİKMET EFENDİ — Özürün kabahatinden büyük..

MÜŞTAK BEY — Hiç özür dilemiyorum.

HİKMET EFENDİ — Yâ..

MÜŞTAK BEY — Ama sus, işte kılâğuzum Zibâ Dudu geliyor; galiba benim Kumru'cuğumu getiriyorlar. Haydi, sen selâmlıkta otur. Birazdan yine görüşürüz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ FIKRA

Müştak Bey, Ziba Dudu

ZİBA DUDU — Müjde, evlâdım müjde.. Gelin Hanım geliyor, yoldadır.

MÜŞTAK BEY — Ah, benim vâlideciğim! Sen olmasan, ya ben hasretime kavuşur mu idim? Bunun için sana ne iyilik edeceğimi bilmiyorum.

ZİBA DUDU — Ay oğul, böyle hayırlı işlerde bulunmadıktan sonra yalancı dünyada ne duruyorum? Hele bu mürüvvetini de gördüm ya, bundan sonra yaşamak neme lâzım, istemem, istemem; fakat gözüm kapanmadan bir de evlâtlarını ak sakallı göreydim..

MÜŞTAK BEY — Artık beni muradıma erdirdin ya, yaşa ömrün oldukça. (Neşâtından sıçrayarak oynamağa başlar).

ZİBA DUDU — A kuzum, biraz ağırbaşlı olsana; Artık başından nikâh geçti; azıcık utan, utan..

MÜŞTAK BEY — Vay, adam evlenirken utanmalıdır mı ya? Benim bildiğim bunun aksinedir. Her neyse, sen haydi var, Hanım'ı dışarıda bekleye dur. Ben de burada biraz kendi kendime utanmayı meşkedeyim...

ÜÇÜNCÜ FIKRA

MÜŞTAK BEY — (Kendi kendine) Şimdi benim Kumru'cuğum kafesine girecek ha... Ah, bir kere kanadının altına girebilseydim! Fakat insan kısmının yediği bir yem vardır ya, adına para derler; eğer ondan isteyecek olursa, meselâ, ey n'olmuş, ben de elimden geleni esirgemem ya... Verebileceğim şey çok mu, topu bir teselli... Bir de yüz görümlüğünü nasıl etmeli... Adam sen de... O da kolay... Şöyle bir kaç beyit veriveririm vesselâm...

Şarkı

Bir Kumru'sun sen, tab'a muvâfık
Yapsam yuvanı sînemde lâyık.
Cân u gönülden ben oldum âşık.
Yapsam yuvanı sînemde lâyık.

Benim gibi fakir şâirin vereceği yüzgörümlüğü bu kadar olur.

DÖRDÜNCÜ FIKRA

Müştak Bey, Ziba Dudu, Habbe Kadın Sâkine Hanım

ZİBA DUDU — Evlâdım, Gelin Hanım'ı getirdik. Gel, koltuğuna gir de, köşeye oturt!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜŞTAK BEY, (Neşâtından türlü türlü tuhaflıklar ederek, Sâkine Hanım'ı Habbe Kadın kucaklamış olduğu hâlde karşılar) — Vaayy!..

ZİBA DUDU, (Habbe Kadın'a) — A dostlar!.. Damat Bey, Gelin Hanım'ı görür görmez sevincinden bayıldı...

MÜŞTAK BEY — Hayır, sevincimden bayılmıyorum, kederimden yüreğime iniyor. Âh...

HABBE KADIN, (Ziba Dudu'ya) — A. zavallı Gelin Hanım'ı bir titreme aldı. Amanın, albasmasın?.. (Sâkine Hanım'ı, sandalyeye oturtur).

MÜŞTAK BEY — Nedir bu?

ZİBA DUDU — İşte, ömrün oldukça sana canyoldaşı olacak sevgili iyalin Sâkine Hanım!..

MÜŞTAK BEY — O, bana canyoldaşı olacağına, benim canım çıksa daha canıma minnettir.

ZİBA DUDU, (Habbe Kadın'a) — Adamlar.. Damat Bey sayıklamağa başladı. Galiba safâsından aklını şaşırmış.

HABBE KADIN, (Ziba Dudu'ya) — Biçare, hasretine kavuştuğu için, sevinç-delisi oldu.

MÜŞTAK BEY, (Hüzn ile) — Âh, âh, âh...

ZİBA DUDU — Ağlamayındık. Sen ağlayacağına düşmanların ağlasın!.

MÜŞTAK BEY — Âh.. Düşmanlarım bu hâlimi bilseler nasıl gülerler.

ZİBA DUDU — Haydi kuzum, Gelin Hanım'ın duvağını aç da yüzünü gör; biraz gönlün açılsın!.

MÜŞTAK BEY — Neye lâzım, yüzünü göreyim de birkat daha yüreğim mi kalksın?

ZİBA DUDU — Aç, evlâdım aç.. Sevgilin olduğuna şüphen kalmasın (Habbe Kadın ile beraber, Sâkine Hanım'ın duvağını Müştak Bey'e açtırmak için cebreder).

MÜŞTAK BEY — İstemem.. (Elini çekerken, Sâkine Hanım'ın duvağı ile iğreti saçı kazâen eline ilişir kalır ve Sâkine Hanım'ın yüzü ve ak saçları açılır) Bu ne?..

ZİBA DUDU — Vây.. Zavallı kızcağızın sırma gibi nâzik saçlarını yolup çıkardı..

MÜŞTAK BEY — Eyy, vâkıa ak saçları beyaz sırma gibi, baksana nasıl parıl parıl parlıyor?

ZİBA DUDU — Ay, o lâkırdı ana değil, Yenge Kadın'la banadır. Ben, sana harf atmağı öğretirim. (Habbe Kadın'a), Haydi, Yenge Kadın, Gelin Hanım'ı çabuk dışarı çıkar da, nikâhını kıyan efendiyi çağırt; yanımızdaki kahvededir. Orada bulunan mahalleliyi alsın da gelsin, şuna bir meram anlatsınlar.

BEŞİNCİ FIKRA

Müştak Bey, Zibâ Dudu

MÜŞTAK BEY — Vây. mahalleli beni zor ile güveği mi koyacaklar?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZİBA DUDU — Evet, ya güveği koyarlar, ya habse...

MÜŞTAK BEY — Böyle bir karı ile bir evde yatmaktansa, safâ-yı hâtır ile hapiste yatmak daha hayırlıdır.

ZİBA DUDU — Hele sen bir kerre hapse gir de bak, çekeceğin eziyetler yüzünden ne dertlere uğrarsın.

MÜŞTAK BEY — Adam sen de... Sâyende pey ettiğim borçlularımın duâsı berekâtıyla pekâlâ sapasağlam yaşarım...

ZİBA DUDU — Ya hasta olursan, ez-kazâ?

MÜŞTAK BEY — Ya borçlularım da bana hekim göndermeyip baktırmazlarsa farazâ..

ZİBA DUDU — Ay, ne yapabilirsin?

MÜŞTAK BEY — Sonra kendilerine büyük zararım dokunur.

ZİBA DUDU — Ne zararın dokunacakmış bakayım?

MÜŞTAK BEY — Kör olayım, onlara nisbetime ölürüm hâ...

ALTINCI FIKRA

Müştak Bey, Ziba Dudu, Habbe Kadın, Eb'ul-Lâklâka, Batak Ese, Mahalleli

EB'UL LÂKLÂKA (Başında bir dildâde ile tebdil-i kıyafet ve ayn'ları çatlatarak ve kaf'ları patlatarak) — Sanki bir telâş ile beni böyle uykudan kaldırıp da getirtmenin ne ma'nâsı var? Ortaoyununa çıkar gibi bakın şu kıyafetime... Ayıp... Gürültünüz n'oluyor?

ZİBA DUDU — (Entarisinin ön eteği ile başını örtmüş olduğu halde Eb'ul Lâklâka'nın elini öper) — Amanın efendim, güveği olacak şu herif, isteye dileye aldığı hanımı şimdi istemiyor. Bütün saçını başını yoldu. O şöyle dursun, Yenge Kadınla, bana bir söylemediği edepsizlik kalmadı. Size nakletmeğe utanıyorum.

EB'UL LÂKLÂKA (Müştak Bey'e) — Vâay, namussuz vaaaaay...

MÜŞTAK BEY — Efendim, kerem ediniz, bendeniz de, bildiğim kadar hakikati size anlatayım.

EB'UL LÂKLÂKA — Sen, sus sefih... Kadın ninen gibi bîçâre hatun yalan mı söyleyecek?

ZİBA DUDU — Efendim, bu kızı mutlaka almalıdır.

EB'UL LÂKLÂKA — Almalı ya... Almazsa ırzına leke sürmüş olur. (Mahalleliye) öyle değil mi komşular?

MAHALLELİ — Hay hay...

MÜŞTAK BEY — Alamam efendim. Bunda bir yanlışlık var; zira bana nikâh ettiğiniz kız bu değildir. Bunun küçüğüdür. Ben onu isterim.

EB'UL LÂKLÂKA — Hayır, sana nikâh ettiğim büyük kızdır.

MÜŞTAK BEY — Değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EB'UL LÂKLÂKA — Vay, sen beni de yalancı çıkarıyorsun ha?... Bu ne yüzsüzlüktür?

BATAK ESE — Efendi, biliyor musunuz ki ben bunun daha bilmem nelerini bilürün? Durun, size deyivereyim: Bekçi olduğumdan içün geceleri mahallede dolanurken buna çat pat çak sokak ortasında irast geliyorun. Bir kerre kendiceğine nereden geliyorsun diye soracak oldum. Bana ne garşuluk verse iyu... Terator (tiyatro) dan geliyon demesün mü? Bu beni masharalığa alma değil de ne demektir? Bakın şu ahmağa...

MÜŞTAK BEY — Vay firâsetlû adam, vay...

BATAK ESE — Feres atlu adam sensin. Ulan hayvan. Bana kotu ilâf söyleyip durma şimdi sana fanfin demeği gösteririn.

EB'UL LÂKLÂKA — Bu herif hem edepsiz, hem deli...

BATAK ESE — Benim aklıma kalursa, hem habshâneye koymalı, hem timarhâneye...

EB'UL LÂKLÂKA — Bana danışursanız, herşeyden evvel edebsiz i'lâmını alalım da bir daha mahallede otürmayalım. Artık istemeyiz.

MAHALLELİ — İstemeyiz...

YEDİNCİ FIKRA

Müştak Bey, Habbe Kadın. Ziba Dudu, Eb'ul - Lâklâka, Batak Ese, Atak Köse, Hikmet Efendi

ATAK KÖSE — (Arkasında küfe ve bir elinde kürk ve bir elinde süpürge ile) İstemeyiz.

HİKMET EFENDİ — (dahi Atak Köse'nin arkasından yetişerek) Ne istemiyorsunuz?

ATAK KÖSE — Ben ne bileyin, mahalleli istemeyiz diyor, ben de öyle diyorun. Elbette onların böyle demelerinde hakkı vâdır...

HİKMET EFENDİ — Ay mahallelinin neden hakkı var?

ATAK KÖSE — Hakkı olduğunu pek yavuz bilürün, amma, bak, doğrusu neden hakkı olduğunu bilmen...

HİKMET EFENDİ — Öyle ise bilmediğin şeye ne karışıyorsun?

ATAK KÖSE — Vay, neye karışman? Ben de bu mahallenin galbur üstüne gelenlerinden değil miyin?

HİKMET EFENDİ — Sen kim oluyorsun?

ATAK KÖSE — Daha hâlâ sen benim kim olduğumu bilmiyo musun?

HİKMET EFENDİ — Hayır.

ATAK KÖSE — Öyleyse, sen de bilmediğini neye soruyorsun? Hay cahil hay... Şimdi tutup anlatacak mıyın ki ben dahi öteki mahallede

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kiracıyın ve bu mahallede süprüntücü başıyın diye?

HİKMET EFENDİ — Hay şaşkın hay...

ATAK KÖSE — Senin de aklın olaydı, benim gibi şaşkın olurdun. Maslahatta ne vâmış. Haydi oradan süpürüver bakayın.

EB'UL LÂKLÂKA (Müştak Bey'i göstererek) — Vay, sen şunun gibi bir kabahatliye sahâbet ediyorsun hâ? Rızâ-yı kabahat ayn-i kabahattir. Sen de anın gibi cezaya müstehaksın.

HİKMET EFENDİ — Aman efendim, ben kendi kabahatimi anladım ama, onun kabahati n'oluyor anlayamadım.

EB'UL-LÂKLÂKA — Daha ne olsun? Kendisine nikâh ettiğim kızı istemiyor da, onın küçüğünü istiyor; bu ne demektir?

HİKMET EFENDİ — Efendim, gazablanmayınız; (Gizlice bir para kesesi göstererek) küçük kızı senden isteriz.

BATAK ESE — Efendi nedir o, rüşvet mi alıyorsunuz?

EB'UL-LÂKLÂKA (Batak Ese'ye) — Ben öyle şey mi kabul ederim? İstemem, (Gizlice, Hikmet Efendi'ye) yan cebime ko (Hikmet Efendi, keseyi cebine koyar).

ATAK KÖSE — Gizlice yan cebime ko mu diyorsunuz?

EB'UL-LÂKLÂKA — Hayır, yan cânibimde durma git diyorum; tâ ki benden şüphelenmeyesiniz.

ATAK KÖSE — Galiba parayı almışa benziyorsunuz?

EB'UL-LÂKLÂKA — Hâşâ sümme hâşâ. Eğer ben paraya elimi sürdümse ellerim kırılsın!

HİKMET EFENDİ — Aman efendim, hakikat her ne ise lâyıkıyla meydana çıkarın da, ona göre şânınıza düşeni işleyin!

EB'UL-LÂKLÂKA — Böyle kibârâne yoluyla merâmınızı ifade buyuruşunuzdan, gönlümdeki hiddet gitti de yerine merhamet geldi. (Mahalleliye) Yâhu, mahalleli, ben bu işte bir başka türlü hakkaniyyet görmeğe başladım; zira sonradan hatırıma bir şey geldi.

MAHALLELİ — Nedir o?

EB'UL-LÂKLÂKA — Hani, nikâhını kıydığım büyük kızdır diye deminden ikrar etmiştim ya?

MAHALLELİ — Öyle yâ?

EB'UL-LÂKLÂKA — Fakat büyük kız demekten murâdım, yaşta büyük değildir; boyda büyük demek mânâsınadır; zira, büyük kız kırk yaşını geçmiş olduğu halde Damat Bey'in dengi olamaz. İşte benim bildiğim bu kadardır. Her bir zamanda ve her bir mekânda böyle doğrucasına şehâdet ederim.

BATAK ESE — Siz buncılayın dil ile ikrâr ettikten geri, bizde kabl (kalb) ile tasdîk ederiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MAHALLELİ — Hay hay.

EB'UL-LÂKLÂKA — (Habbe Kadın'a) — Yenge kadın, boyda büyük, yani yaşta küçük olan asıl Gelin Hanımı var getir; kendi elimle damat beye teslim edeyim. Bir daha yanlışlık olmasın! (Hikmet Efendi'ye) Daha başka bir yanlış olmuş şeyler varsa, söyleyin, onları dahi hasbîce düzelteyim; zira bu makûle hayırlı hizmette bulunmağı kendime bir büyük iftihar bilirim.

BATAK ESE, (Müştak Bey'e) — Beyefendi, deminden size dediğim ilâfların hepiçiği şaga içündü. Sizi gasavetiniz vaktinde guldurup eğlendirmek isteyodum.

ATAK KÖSE, (Hikmet Efendi'ye) — Efendim, tevbe olsun ki bir daha mahallenin sürpüntüsünden başka bir işine karışursam adam değilin.

SEKİZİNCİ FIKRA

Müştak Bey, Hikmet Efendi, Ziba Dudu, Habbe Kadın
Kumru Hanım, Eb'ul-Lâklâka, Batak Ese, Atak Köse, Mahalleli

HABBE KADIN, (Kumru Hanım'ı bir hâlde getirir ki, kâh ağlar gibi gözlerini uğuşturur, kâh bir eliyle yüzünü kapayıp, parmaklarının arasından yan yan Müştak Bey'e bakar) İşte efendim, asıl Gelin Hanım..

EB'UL-LÂKLÂKA, (Habbe Kadın'a) O neye ağlıyor? Sakın Damat Bey'imizi istememezlik etmesin?

HABBE KADIN, (Kumru Hanım'la kulak kulağa fısıldaştıktan sonra) Efendim ağlamasının sebebini sordum anladım; öyle zannettiğiniz gibi değilmiş..

EB'UL-LÂKLÂKA — Ey, nasılmış?

HABBE KADIN — Ah, zavallı dertli tazecik. Evvelâ, Damat Bey'e varamadım diye kahrından pek çok ağlamış; işte o boş yere döktüğü gözyaşlarına acıyıp da şimdi ona ağlıyormuş.

EB'UL-LÂKLÂKA, (Kumru Hanım'a yavaşça) — Ağladığını gördükçe öyle yüreğim kalkıyor ki merhametimden, yengeliğini kendim edeceğim geliyor. (Kumru Hanım'ı Müştak Bey'e el ele vererek), alınız efendim, artık yüzünü güldürmenin çaresine bakınız. Hemen hoş-hâl ile geçinmenizi cân ü gönülden dua ederim. (Hikmet Efendi'ye) Bunca daha bir işiniz kaldı mı?

HİKMET EFENDİ — Hayır, fakat güveyi ile gelinden başka evde bulunanların cümlesini beraber götürmenizi reca ederiz.

EB'UL-LÂKLÂKA — Reca ne imiş, emrediniz efendim. (Mahalleliye) Haydi, mahalleli.. (Ziba Dudu'ya) Haydi Kılâğuz Kadın.. (Habbe Kadın'a) Haydi, Yenge Kadın..

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DOKUZUNCU FIKRA

Müştak Bey, Hikmet Efendi, Kumru Hanım

MÜŞTAK BEY, (Kumru Hanım'ı koltuğuna almış ve birbirlerine yan yan, nâz ile bakarak mütehayyir kalmış iken) — Vay, sen mahalleli ile beraber gitmiyor musun?

HİKMET EFENDİ — Hayır, sana bir-iki lâkırdım var.

MÜŞTAK BEY — A canım, sabah gel de bir iki bin tanesini söyle.. Bak, o zaman nasıl cankulağı ile dinlerim.

HİKMET EFENDİ — Yok, yok şimdi söyleyeceğim.

MÜŞTAK BEY — Ey, haydin, çabuk ol! (Başını Kumru Hanım'dan yana çevirip Hikmet Efendi'nin lâkırdısına kulak vermez).

HİKMET EFENDİ — Ey benim sevgili dostum..

MÜŞTAK BEY — Daha bitmedi mi?

HİKMET EFENDİ — Vay, dur bakalım, başlayayım..

MÜŞTAK BEY — Amma uzunmuş hâ..

HİKMET EFENDİ — Benim gibi bir dostuna danışmadan evlendiğine tevbe mi?

MÜŞTAK BEY — Aman sen de, günahımı mı çıkarıyorsun, nedir bu?

HİKMET EFENDİ — İşte, kendi menfaati için aşk ve muhabbet tellallığına kalkışan kılâvuz kısmının sözüne itimad edenin hâli budur.

MÜŞTAK BEY — Ah, a kardeş, gideceğin yere amma geç kalıyorsun ha, öyle, işinden geri kaldığına asla râzı olmam.

HİKMET EFENDİ — Sen ve iyâlin birbirinizi her cihetle tanıdığınız halde, evlenirken ne belâlara uğradın bakındık.

MÜŞTAK BEY — Vay, evlenmezden evvel istihâreye yatmak istiyordum; her nasılsa unutmuşum. Aman, aklımda iken varayım, istihâreye yatayım. Göreceğim rüyaları sonra yine sana ta'bir ettiririm.

HİKMET EFENDİ — Ya birbirlerin ahvâlini asla bilmeyerek evbark olanların hâli nasıl olur; var bundan kıyas eyle..

MÜŞTAK BEY — (Gözlerini uğuşturarak) — Of, nasihat sıkıntısı ile bir uykum geldi ki ta'rif edemem. Ruhsatın olursa, azıcık varsam uyku kestirsem olmaz mı?

HİKMET EFENDİ — İşte ben gidiyorum. Var artık ne yaparsan yap; fakat aldığın dersi unutma hâ..

MÜŞTAK BEY — Adam, hiç unutur muyum? Ben, o dersi alıncaya kadar az zahmet mi çektim? Her ne ise, evlenmenin ilmini pekâlâ öğrendim. Me'mûl ederim ki ameliyyâtın güzelce icrâsında hiç bir kusur etmem.

(Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Dün - Bugün yayınevi, Ankara, 1960.)

Y.T.Ed.Ant. I Tanz. F. 35

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HÜKÜMDÂRÂN-I KADÎMEDEN İKİNCİ ERSAS
İkinci fasıl

Bu fasılda mevcûd olan zevât

Olimpiyad ..... Ersas'ın birinci karısı
Nersis .....
Pransem ..... Ersas'ın gizli aldığı ikinci karısı
Ersas .....
Bir hizmetkâr .....

Bu fasılda perde açıldıkta Olimpiyad Ersas'ın sarayında müşâhede olunur.

OLİMPİYAD — Düğün oldu bitti yine çıktı ceng
Bu ceng etti her başa dünyayı teng
Gidip cenge Ersas oldu nihân
Gözüm muntazırdır yoluna hemân
Canım aklım ermez ne bitmez kıtâl
Yetişmez olaydı bu ceng ü cidâl
Ayırdı kocamdan beni koydu tek
Buna sabr eder mi bu eksik etek
Kim icâd etti bu cengi aceb
Kim icâd etti bu harbi aceb
Lüzûm üzre olsa ana kim ne der
Ana kim ne derse hatâlar eder
Lüzum üzre ceng ile buldu cihan
Her a'sâr ü ezmânda emn ü aman
Ve lâkin bu beyhûde cenge inan
Ne Allah razı ne peygamberân

(Bu aralık Nersis içeriye girer)

OLİMPİYAD — Safalar getirdin efendi peder
Kocamdan aceb aldınız mı haber
NERSİS — Kızım almadım ben haber sizdedir
OLİMPİYAD — Acâib ne sizde ve ne bizdedir
NERSİS — Ya öyleyse bilsek aceb kimdedir
Efendim kabahat bütün sizdedir
Ki çünkü giderken demişti size
Kâğıt yolladıkça cevâb yaz bize

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hani yazdınız mı beş on haftadır
Anınçün tarîk-i haber bestedir
OLİMPİYAD — Efendi otur da size söyleyim
Biraz arz-i hal-i melâl eyleyim
Bilirsin ki kayser beni bir zaman
Eder miydi söyle gözünden nihân
Kerimem efendim nasılsın deyip
Beher gün beher gûne taltif edip
Tutup bu elimden alıp yanına
Öpüp okşayıp da sokup canına
Demez miydi vermem seni gayrı ben
Gelinim olursun kızım sonra sen
Peder dersen öyle yalan sanma ha
Yoluma cihanı ederdi fedâ
Anam da kezâlik benimçün hemân
Kızım gitti diye edermiş figân
Bu kıymetli evlâdı aldın da sen
Bir ortak[1] elinde bıraktın neden
Ki her gün sokar akreb-âsâ teni
Halâs etmiyorsun elinden beni
Kızıl kanda iken bu iki elim
Nasıl Ersas'a nâme arz eylerim
Bu ortaklık artık yetip canıma
Girerse acırsın benim kanıma
NERSİS — Kızım hakkınız var ve lâkin fakîr
Size her zamanda olur dest-gîr
Hiç ister miyim ki kızım gam çekip
Yüzümden benim âh u efgân edip
Ki ede ez-dil ü cân bana inkisâr
Ki etsin Hudâ da beni hâkisâr
Bilirsin ki Nersis sana hayr-hâh
İnanmazsan âlemde herkes güvâh
Sizi almadan şâha kasdım inan
Tükensin diye idi anda figân
Ki aşkınla her dem yanardı senin
Yakıp kül edip savururdu tenin
Bu halin görünce acıdım ana
Anınçün nikâh eyledim ben sana
Eğer istemezsen anı söyle sen
Olur çâre belki zaman geçmeden

1 Bundan muradı Prensem'dir. (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

OLİMPİYAD — Hayır isterim ben ve lâkin size
Dememden murâdım acıyıp bize
Bu ortaklığı kaldır artık aman
Ki kalka aradan rakîb ü figân
NERSİS — Kızım olmaz ortak hasedden berî
Kitablarda vardır bunun çok yeri
Fakat sabr edersen bulursun refâh
Sabırlı kişiyi sever çün ilâh
Kulak asma şimdi ne derse sana
Fakat cevr ederse haber ver bana
Kocan avdet ettikte ben söylerim
Kitabı açıp kavlin arzeylerim
Derim vermez iken bu İncil cevâz
Pransem'i aldın bilâ-ihtirâz
Kitaba itâ'at size farzdır
Bunu söylemek de bize farzdır
Bu teklifi icrâya eyler kıyam
Perişan halin bulur intizâm
Beni dinler isen sakın çekme gam
Ferah tut derûnun dağılsın elem
Abesdir bugün sen olursun melûl
Ki yarın muradın bulurken husûl
OLİMPİYAD — Sahih hakkınız var efendi peder
Bu sözler derûna teselli eder
Bakalım ne eyler Cenâb-ı Hudâ
NERSİS — Kızım şübhe var mı hoş eyler Hudâ
Hudâ'ya eğer bağlanırsa kişi
Olur hayra tebdil her bir işi
Odur âleme emr ü fermân eden
Odur âleme lutf ü ihsân eden
Anın emri ile döner bu cihan
Anın emri ile geçer her zaman
Anın hikmeti aklı hayrân eder
Anın ni'meti halkı handân eder
Anın kudretin kim ki inkâr eder
Deli olduğun ol dem izhâr eder
Kara taşta kara karınca gezer
Yiyip rızkını ana bin şükr eder
Kımıldar mı yaprak eser mi hevâ
Anın emri olmazsa bir baksana

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bakın ki ne rütbe büyüktür o Hakk
Bizi kulluğuna edip müstahak
Bizi yoktan etti bu âlemde var
Elimize verdi nice iktidar
O lutfa mukâbil günâh eyleriz
İbâdet yüzünü siyâh eyleriz
Yine bakmıyor bu günâha Hudâ
Bakaydı ederdi bizi pek fenâ
Bak Allah gafûr u rahîmdir inan
Anın şükrü ile geçir sen zaman

OLİMPİYAD — Buna şüphe olmaz efendi peder
İnanmaz da insan buna ya ne der

Bu aralık içeriye bir hizmetkâr girip Nersis'in eline bir mektup verir. Nersis dahi açıp mütâla'a eyledikten sonra bu ebyâtı söyleyip gider.

NERSİS — Gidip izninizle yine geleyim
Beni istemişler nedir bileyim

OLİMPİYAD — Şeref ile izzetle devletle git
Gidip her işin hayra tebdîl et

(Bu zamanda Nersis gider.)

Akıllı bir âdem bu Nersis sahih
Fikirli bir âdem bu Nersis sahih
Canım pek sıkıldı aceb neylesem
Olur mu biraz raksı seyr eylesem
Münâsib münâsib pek a'lâ olur
Biraz belki hüznüm tenezzül bulur
Gelin kimse yok mu?

HİZMETKÂR — Efendim buyur?

OLİMPİYAD — Hazır mı baletler?

HİZMETKÂR — Emir bekliyor.

Bu emir üzerine rakkaseler gelip bir fasıl eylerler. Raks bitip akşam olur, Olimpiyad kendi kendine gezinerek bu ebyâtı söyler.

OLİMPİYAD — Gönülde ferâh olmadıkça cihan
Olur başka zindan her bir zaman
Kederle cinâna bile girse dil
Olur sanma mesrûr mihnette bil
Gönül eğlenir mi bu raksa bakıp

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ko derdin düşünsün o bir mum yakıp
Ki hasretle dâim melûl ü hazîn
Haram oldu cünbüş ana ba'd-ez-in
Haber yok kocamdan yine bak bugün
Ferâmûş oldun gönül git döğün
Nasıl bî-vefâ bir kocam var benim
Nasıl bî-vefâ bir kocam var benim
Bakın bir taraftan onun hasreti
Ki bir yandan ortaklığın mihneti
Beni gör ne hale kodu el-aman
Bu ömrüm hakikatte oldu ziyan

(Tasvir-i Efkâr matbaası, Zilhicce 1282 / Nisan 1866, s. 18-26.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

SERGÜZEŞT-İ PERVİZ

Fasl-i sâni
İkinci fasılda olan zevat

Perviz
Çâre-sâz
Hoş-hüma ..... Perviz'in maşukası
Hüsrev ..... Hoş-hüma'nın kölesi

Bu fasılda perde açıldıkta, Hoş-hüma daire-i mertebesinde pür-zîb-i ziynet sandalye-nişîn-i azamet olduğu halde Çâre-sâz karşısında mezkûr mektubu arz etmek üzere durduğu ve bir tarafta bir gulâm mevcûd bulunduğu müşâhede olunur.

ÇÂRE-SÂZ — Eya misli nâ-yâb olan Hoş-hümâ
Ve ey rûh-i âlem olan dil-rübâ
Duyup vasf-i hüsnün her insandan
Seni sevdi gönlüm dil ü cândan
Güzellikte medhin olur dâimâ
Gören der ki görsem n'olur bir daha
Çekip hayli demler gönül firkatın
Şükür gördü dedim bu gün tal'atin
HOŞ-HÜMA — Eğer etmeseydin bu yolda kelâm
Seni tard ederdi hemân bu gulâm[1]
Kabul ettim artık seni yanıma
Teşekkürler eyle bu ihsânıma
İzinsiz girilmez benim hâneme
Ayak basmaz ağyâr kâşâneme
Uzaktan perestiş ederler bana
Haber vermemişler acâib sana
Değil nev'-i âdem periler bile
İzinsiz ne haddi evime gele
Bu bir bârgâh-i melâhat-penâh
Ziyâsın bu yerden alır mihr ü mâh
Bu kasr-ı behişt içre kim ki girer

1 Eliyle Hüsrev'i gösterir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Safâsından aklın şaşırır gider
Ne mutlu başın var bu âlemde bak
Ki bastın bu dâr-ı na'îme ayak
Senincün açıktır bu ev ba'd-ez-in
Ki lutf ettim oldun kabûle karîn
Gel imdi beyan et bana ismini
Bileyim ki kimsin nesin ben seni
ÇÂRE-SÂZ — Sanırsam efendim bilirsin beni
Kucağımda ekser taşırdım seni
HOŞ-HÜMA — Yalan söylüyorsun bana bî-riyâ
ÇÂRE-SÂZ — Yalan söyler isem cezâ et bana
HOŞ-HÜMA — Eğer bilmiş olsan küçükten beni
Bu ana değin ben bilirdim seni
ÇÂRE-SÂZ — Eğer dinler isen hikâyet edem
Bir az tâli'imden şikâyet edem
HOŞ-HÜMA — Peki dinlerim ben buyur et beyân
Ki ahvâlin olsun ne ise iyân
ÇÂRE-SÂZ — Efendim otuz yıl mukaddem baban
Ticâretle meşgul olurdu heman
Gidip Hind'e kaldı nice bir zaman
Evinden ıyâlinden oldu nihân
Ne mektub gelirdi ne bir nâme-ber
Görünmezdi asla izinden eser
Bu hale küsüp vâliden de senin
Kızıp çâk çâk etti pirâhenin
Dedi gayrı zevk u safâ eyleyim
O papas gelirse cefâ eyleyim
Şeyâtîne uydu surûr eyledi
Safâ köprüsünden ubûr eyledi
Seyahatten avdet edince baban
Ki gördü safâya koyulmuş anan
Dedi gör bu ismetli yar-i kadîm
Bulup derdine çare olmuş hekîm
Gamından çıkıp cânı gitti o dem
Anan kaldı çekti anın için elem
Kucağımda idin sen ol gün Hümâ
Mama mama derdin bakıp da bana
Anan derdi bana kuzum Çâre-sâz
Hümâ ağlıyorsa meme ver biraz
Bilirken o günden beri ben sizi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Revâ mı efendim unutmak bizi

Hoş-hümâ bu sözün kölcsi Hüsrev'i işittiğine canı sıkıldığından ona hitâb ederek gazûbâne bu beyti söyler.

HOŞ-HÜMA — İşin yok durursun varıp hizmet et
Misafir gelirse alıp hürmet et

Hüsrev gittikten sonra Hoş-hümâ, Çâre-saz'a hitab ederek bu beyti söylcr.

HOŞ-HÜMA — Evet öyle olmuş bizi bildiniz
Kusur eyledik biz safâ geldiniz

Hoş-hümâ bu beyti söyledikten sonra sandalycsinden kalkıp Çâre-sâz'ın yanına gelip bu beyti söyler.

HOŞ-HÜMA — Sizi bilmiş olsaydım evvel eğer
Gelip karşılardım kapıya kadar
ÇÂRE-SÂZ — Efendim ne zahmet bu lutfun yeter
Beni hoş kabûlün cihâne değer
HOŞ-HÜMA — Sizin gibi dost-ı kadîme Hümâ
Az olmaz mı cânın ederse fedâ
ÇÂRE-SÂZ — Hüdâya emanet güzel canınız
Gönül istemez öyle ihsânınız
Diler ki efendim inâyet edip
Bu dost-ı kadîme riayet edip
Alıp arzıhâl-i perişânımı
Sıkıntıdan âzâd ede cânımı

Bu aralık Çâre-sâz Perviz'in mezkûr mektubunu koynundan çıkarıp ma-al hicâb Hüma'ya takdim eyler. Hüma dahi izhâr-i hüsn-i kabûl ederek, alıp açıp okumağa başlar.

(Suret-i mektub)

Elkab
Cenâb-ı nezâket-meâb Hümâ
Füzûnî-yi ömr ü sa'âdetleri
Temâdî-yi ikbâl-i devletleri
Dua ve senâsı olunca tamam
Budur arz-ı memlûk hâsıl-ı kelâm
Budur arzuhâl-i perişan- meâl
Budur hasbihal-i hüzn-iştimâl
Yazıp ağladım tâ sabaha kadar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Görürse dedim belki insâf eder
Alıp arzuhâlim okursun benim
Bilirsin ne sûrette hasret-keşim
Gözüm kanlı ırmak şarıldar taşar
Beyâbân-ı sînemde yâreler açar
Giyip karalar hasretinle senin
Yanıp ağlarım firkatinle senin
Hayalin ne mümkün çıka dîdeden
Ayırmak kolay mı anı sîneden
O da olmasaydı n'olurdum aman
O tesliyet eyler dile her zaman
İşim pek yaman oldu aşkınla ah
Aceb hürrem etmez mi baht-ı siyâh
Eder hürrem elbet kılarsın kerem
Kılarsın kerem ben ne şübhe edem
Ki sensin o şûh-i merâhim-simât
Dil-i hastegâna eden iltifât
N'olur et bu abdin o lutfa karîn
Niyâzı fakîrin budur ba'd-ez-in
İmza
Perviz

Hoş-hümâ mektubu tamam ettikten sonra Çâre-sâz'a gazûbâne hitab ederek bu ebyâtı söyler.

HOŞ-HÜMA — Bu dîvâne Perviz kimdir aceb
Ya gâyet delidir ya bir bî-edeb
Demiş âşık oldum vefâ et bana
Aceb kim demiş âşık olsun ana
Ne cür'etle arz-ı muhabbet eder
Ne kudretle nâmıyla vuslat diler
Görüb de geçen gün seyir avdeti
Beni sandı zannım sokak avreti
Bu tahkiri kimse kabul eylemez
Bu lâf ü güzâfı alıp dinlemez
Bir adam görünce güzel bir civân
Yazıp nâme yollar mı böyle hemân
Nasıl ehl-i ismet olan bir kişi
Kabul eylesin böyle yolsuz işi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hoş-hümâ bu beyiti söyler söylemez elindeki mektubu Çâre-sâz'ın önüne atar.

ÇÂRE-SÂZ — Efendim kusuru anın gerçi çok
Ve lâkin kabahat de kendinde yok
Gönül dediğin şey bilmez misin
Anın ettiği şeyi bilmez misin
Gönül ihtiyârı eder ber-hava
Kusur ettirir istemezken sana
O bir şey ki ta'rîf olunmak muhâl
Gelirse bilirsin sana öyle hâl
Bu bâbda kusurun onun afv kıl
Gülüp infi'âlin kuzum mahv kıl

HOŞ-HÜMA — Sahih gülmek ister o dîvâneye
Ki âşık sanır şem'i pervâneye
Rica etmeseydin eğer sen bana
Bu dem haddini bildirirdim ana
Uzaktan muhabbet olur herkese
Eğer böyle bir nâme arz etmese
Ne derdim n'iderdim aceb ben ana
Kuzum Çâre-sâz'ım cevab ver bana

ÇÂRE-SÂZ — Lutf eyle dinle bir az da beni
Bilirsin ki gönlüm sever pek seni
Anın hâtırıyçün seni kemlemem
Seninçün de hakkı fedâ eylemem
O bir sâde-dildir ki bilmez fesâd
Fesâd eylemez öyle bir sâf-nihâd
Anın nâmesi belki dostânedir
Neden anladın ki o efsânedir
Eğer dostluk olsa cihanda zemîm
Anı herkes eylerdi çoktan adîm
İşitmez misin ki bu halk-ı cihan
Anın azlığından ederler figân
Anın ma'denin sen bulup da bugün
Kızıp alma şimdi bir azdan döğün
Yazıklar yazıklar o dîvâneye
Ki can vermek ister bu cânâneye

HOŞ-HÜMA — Acayip o rütbe sever mi beni

ÇÂRE-SÂZ — Ne şüphe sever cân ü dilden seni

HOŞ-HÜMA — Sahih sevdiğini bileydim eğer
Eder miydi gönlüm bu rütbe keder

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÇÂRE-SÂZ — Sever mi demek de olur mu ana
Seni görse aklı gider bî-riyâ
Değişmez cihâna senin bir kılın
Yine siz bir ucdan ana cevr edin
HOŞ-HÜMA — Acıttın ana Çâre-sâz'ım beni
Rica eylerim ben öpüp destini
Size zahmet olmazsa git bul anı
Eğer kimse yoksa tehîse yanı
Haber ver ki hâlin duyup Hoş-hümâ
İzin verdi gelsin görünsün ana
ÇÂRE-SÂZ — Gidip söylerim ben ma'al-iftihar
Mülâkata lutfen verildi karar
Gidip pâ-yı yâre yüzün sür derim
Sakın etme ta'cîz az dur derim
Bu nutku duyunca ne hale girer
Sevincinden aklın perişan eder
Gidip bulmaz isem haber yollayım
Kırılmış derûnun sarıp sağlayım
HOŞ-HÜMA — Sahih eyledin sen şefâ'at ana
Çok ettin bu yolda sahâbet ana

(Tasvir-i Efkâr matbaası, Zilkade 1282/ Mart 1866, s. 28-40.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TERCÜME

I

MUHAVERÂT-I HİKEMİYE'den

Mukaddeme

Edebiyât-ı garbiyye aksâmından diyalog, yani muhâvere ta'bîr olunur bir usûl vardır ki, bir madde iki veyahut daha ziyade eşhâs beyninde mükâleme sûretinde tahrîr kılınır. Bu tarîk, kudemâ-yı Yunan'ın dahi meslek-i kıdem-i kalemi olup, hattâ Felatun'un bu vadide hayli âsârı mevcûd ve meşhûrdur ve hükemâ-yı müte'ahhirîn, hikmet ve ulûm-i sâireye dair bazı müellefâtlarını tarz-ı mezkûr üzere yazmışlardır. Bu usûlün iki büyük faidesi olup, birisi, beyân olunan madde hakkında vârid olan i'tirazâtı dahi def' eylediğinden, vuzûh-ı tam ile istifâde-i merâm olunması ve diğeri mevzû-i bahs her ne kadar mesâil-i amîkadan olsa, yine mucib-i kelâl olmayıp, şevk ve rağbetle mütâla'a kılınmasıdır. İmdi, *Muhâverât-ı hikemiyye,* erbâb-ı mütâla'aya eğlence olduktan başka, tahsil-i ilim ve ma'rifete dahi medâr olduğu cihetle, hem mugaddi ve hem de lezîz olan bir meyve-i hoş-güvâre müşâbihtir. İşbu usûl-i mehâsin-şümûl bizce mechûl olduğundan, bu bâbda ebnâ-yı vatana bir ilm-i icmâlî vermek üzere, Avrupa hükemâsından Voltaire ve Fenelon ve Fontenelle'in bazı muhâverât-ı hikemiyyelerini türkçeye nakil ve tercüme eyledim (s. 2-3).

Hükemâ-yı Yunan'dan Demokrit, halk-i âlemin etvâr ve harekâtını mugâyir-i akl u hikmet görerek, dâimâ gülmeğe me'lûf olduğundan ve Heraklit, halkın şu haline nazar-i teessüf ve rikkatle bakarak, bil'akis dâima bükâ eylediğinden bunların işbu meşreb-i mütehâliflerine dair beyinlerde vukû' bulan muhâveredir.

Demokrit — Ben hüzün ve melâl verecek felsefeden hazzetmem.

Heraklit — Ben de şevk ve neşât verecekten hazzetmem. Hakîm ve âkıl olana göre dünyada bir şey yoktur ki, aksine görünmesin ve makbûl ve müstahsen bulunsun.

Demokrit — Siz ahvâl-i âleme aşırı nazar-ı ehemmiyet ile bakıyorsunuz. Bu sizi rahatsız eder.

Heraklit — Siz de aşırı nazar-ı hezel ve istihfâf ile bakıyorsunuz. Sizin evzâ'-i müstehziyâneniz bir feylesofa göre yakışmaz, bu âdetâ mukallidlik evsâfındandır. Nev'-i insanı bu derece gümrâh ve bî-basiret ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fâsıdü'l-ahlâk gördüğünüzden dolayı müteessir olmuyor musunuz?

Demokrit — Nev'-i insanı küstah ve şâyân-i istihzâ gördüğümden dolayı daha ziyade müteessirim.

Heraklit — Lâkin bu istihzâ eylediğiniz nev'-i insan birlikte geçindiğiniz halk-i âlemden ve ehibbâ ve akraba ve bizzat kendinizden ibâret değil midir?

Demokrit — Olsun, ben her gördüğüm dîvânenin tasasını çekmem ve onlara güldüğüm için kendim akıllıyım i'tikâdındayım.

Heraklit — Eğer onlar dîvâne iseler, siz onlara acımadığınız ve dîvâneliklerine riâyet etmediğiniz için siz de pek âkıl ve munsif değilsiniz. Bundan kat'-ı nazar, sizin de onlar kadar keç-nazar olmadığınız neden ma'lûmdur.

Demokrit — Çünkü her şeyde benim mütâlâ'am, onların mütâlâ'asının aksi olduğundan, benim kec-nazar olmak ihtimalim yoktur.

Heraklit — El-cünun fünundur. Belki başkalarının dîvâneliğine kemâl-i i'tirazınızdan nâşi, kendinizi daha az mâkul olan bir derce-i müfrite-i mütehâlifeye ilka ediyorsunuz.

Demokrit — Siz istediğiniz i'tikadda olunuz ve eğer fazla göz yaşınız var ise, benim için dahi ağlayınız. Hele ben dîvânelere gülmekten hoşnudum. Hep adamlar dîvâne değiller midir? Buna cevap isterim.

Heraklit — Hayf ki, dîvânelikleri hadden aşırıdır ve benim bâis-i hüzn ü esefim olan burasıdır. Adamların tarîk-i akl u şuûrdan dûr olmaları hakkında siz ve ben müttefikiz. Lâkin, ben ki, onlar gibi yapmak istemiyorum, onları sevmeğe mecbûr eden akla teba'iyet etmek isterim ve bu muhabbet onların gümrâhlıkları hakkında bana mucib-i mezîd-i rahm u şefkat oluyor. Ebnâ-yı cinsim ve biraderlerim ve belki bizzat kendimden bir cüz'ü addolunmağa şâyân olan mahlûk hakkında, merhamet etmekliğim hata mıdır? Eğer bir yaralılar hastahanesine girseniz, onların cerahatine güler misiniz? Halbuki cerahat-ı cismâniyye, cerahât-i rûhâniyyeye nisbetle hiç bir şey değildir. Ayağı kesilmiş bir biçârenin haline gülseniz, kasâvet-i kalbinizden mahcûb olurdunuz. Siz, doğrusu, aklını kaybetmiş olan halk-ı âlemi, istihzâ ile insaniyetsizlik ediyorsunuz.

Demokrit — Bir ayağını kaybeden adam, işbu â'zâsını kendi hal' etmemiş olduğu cihetle, şâyân-ı merhamet olup, lâkin aklını kaybeden kendisinin sû'-i sun'u ile kaybeder.

Heraklit — Tamam, işte bu cihetle, daha ziyade şâyân-ı merhamettir. Kendi gözlerini çıkaran bir divane-i gazâb-nâk, diğer bir a'mâdan ziyade sezâvâr-ı şefkattir.

Demokrit — Her ne ise, geliniz uzlaşalım. Bu bahiste ikimize de isbât-ı müdde'âya meydan vardır. Her mahalde gülecek ve ağlayacak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şey bulunur. Bu âlem bir udhûke olduğundan, ben ona gülüyorum ve vâcibü't-teessüf bulunduğundan, siz ona ağlıyorsunuz. Herkes ona kendi mizac ve meşrebince nazar ediyor. Mekârin-i sıhhat olan şudur ki, âlem aksinedir. Bir şeyi iyi yapmak ve iyi düşünmek için cüz'-i âzamının hilâfına yapmak ve düşünmek lâzımdır. Umum-i nâsın evzâ' ve etvârına tatbik-i hareket etmek mahz-i hamâkattir.

Heraklit — Bunların hepsi sahîhtir. Lâkin sizin hiç bir şeye muhabbetiniz yoktur. Başkalarının felâketi, sizin tenşît-i kalbinizi müeddi oluyor. Bu ise ne adamları ve ne de terk ettikleri fezâil ve âdâbı sevmemek demektir (s. 3-6).

Fenelon

2

Keşmir şehrinin tanzîmine dair bir feylesof ile bir bostancının muhaveresidir :

Keşmir ahalisi gâyet mülâyim ve hafifü'l-mizac adamlardır. Milel-i sâire, umûr-ı mühimme ile uğraştıkları misillû, bunlar dahi, abes şeylerle iştigâl ederler ve âdetâ çocuklar gibi ömür geçirip kendilerine emr olunan mevâddın sebeb ve illetini bilmezler ve az bir şeyden münfa'il olup, ednâ şeyle müteselli olurlar ve her şeyi istihzâ ederler ve her şeyi unuturlar.

Bunların bittabî ma'arif ve sanâyi'e meyl ve rağbetleri olmayıp, Keşmir devleti, bin üçyüz seneden beri pâyîdâr olduğu halde, bu müddet zarfında içlerinden ne bir feylesof-i kâmil ve ne bir şâir-i mâhir ve ne de oldukça ehliyetli bir mimâr ve ressam zuhûr etti. Çok vakitler sanâyi ve ticareti bir derece ihmâl eylediler ki, bin seneden mütecaviz müddette Keşmir asilzâdeganından birisi, bazı güzel elbiseye ve çamaşıra muhtâc olduğu halde, bir yahudiye veyahut bir baniyana[1] müracaat eylemeğe mecbur olurdu, fakat karn-ı ahîr evâilinde, Keşmir'de, ebnâ-yı cinsine benzemez bir kaç adam zuhûr edip, İranlılardan ve Hindlilerden ta'allüm eyledikleri ulûm semeresi olarak, akıl ve efkârca bir derece-i âl'âya vâsıl oldular. Ve muasırları olan şah dahi, bunları teşvik ve teşci' edip, bir vezir-i kârdânın i'ânesiyle az vakit zarfında memleketi taht-ı zâbıtaya idhâl ve vesâil-i servet ve ma'mûriyetini istihsâl eyledi. Keşmirliler ise, şu ni'am-ı uzmâyı ma'al-istihzâ telâkki edip, şah ve vezirinin ve bunlara

1 Hindistan'da ekseriya ticaretle meşgul bir tâifedir ki, muvahhid oldukları halde şeytana dahi ibâdet ederler. (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meş'ale-i râh-ı saâdet olan zevât-ı mumâileyhîmin aleyhine, tefevvühât-ı nâ-sezâya ibtidâr ve teşebbüsât-i hayriyyelerine her türlü mevâni' îkaına ictisâr eylemeleriyle, tekrar fünûn ve sanâyi mensî ve metrûk kalarak, Keşmir'de hüner ve ma'rifet, hemen el ve ayakların bazı harekât-i mahsûsasına münhasır oldu. Şöyle ki, ahaliden bazıları sâzedenlere hemâhenk olarak, bir nezâket-i garibe ile raks edip, bazıları dahi bir kurdelanın vaz'ına her hafta bir tarz-i acîb ihtirâ ederlerdi ve içlerinde öyle mâhir kimyagerler zuhûr eyledi ki, üzüm ruhu ve buna mümâsil iksirler vasıtasıyla, bir kaç sene zarfında bir hane halkını tamamiyle etibba ve alacaklılarına teslim ederlerdi. İşte Keşmirliler, şu sanâyi'-i mergûbeleri sâyesinde, hemen kâffe-i Avrupa memâliki için, moda ve rakkas ve aşçı terbiye ve tedârik eylemek şerefine nâil oldular.

Fakat payitahtın lâzım olan tanzim ve tathîri ve âsâr-ı hasene ve nâfi'asının teksîri zımnında beyne'l-ahâli pek çok mebâhis cereyan edip, herkes kavlen bununla iştigâl eylediği halde hiç bir eser-i fi'lîsi müşâhede olunamaz idi. Hindistan hükemâsından menâfi'-i umumiyyeyi iltizâm etmiş ve nev'-i insanın saadet-i halleri ve sanâyi'in terakki ve intişarı hakkında kemâl-i rağbetle ve bilâ-tâil beyân-ı efkâr eylemeği i'tiyâd eylemiş olan bir zat, Keşmir'in payitahtına uğrayıp, büyük bostancılardan birisiyle mezkûr şehrin muhtâc olduğu şeylerin tesviye ve tanzimine dair mübâheseye girişti ve bostancı Pekin[2] ve Ekber-âbâd'da[3] bulunanlara mümâsil Keşmir'de cesîm ve güzel ibâdet-hâneler olmaması ve hem menfaat ve hem de revnak ve ziynete medar olan muntazam çarşı ve pazarlar ve cesîm mağaza ve dükkânlar bulunmaması enzâr-ı ecânibe karşı mucib-i hacâlet olduğunu tasdik ve beyan ve şehrin serâpâ müştemil olduğu hâneler nazar-ı hakaretle görülüp güzel meydanlar ve çeşmeler ve statüler ve bir milletin şeref ve şanını mucib sair âsâr-ı hayriyye husûlü beyhude arzu olunduğunu dermeyan eyledi.

Hindli feylesof kelâma âgâz ile «ruhsat verirseniz, size bir küçük sualim var; niçin noksan olan şeylerinizi ikmâl etmiyorsunuz» dedi. Bostancı dahi, «ne yapalım, bir çaresi bulunamıyor. Külliyetli masârife muhtactır», diye cevap verdikte feylesof «hiç bir masrafı olmaz» dedi. Bostancı «bu fikr-i bâtıl, çoktan bize ifade olundu. Bu dahi, tahayyülât-ı ukalâdan, yani tasavvurda müstahsen ve icrâda abes olan şeylerdendir. Bu makule ta'bîrât-ı dil-firibden bıkmışızdır», dedi. Hakîm dahi, «payitahtınızı tanzim eylemek ve muhtâc olduğu her türlü âsâr-ı cesîmenin

2 Pekin memleket-i Çin'in payitahtı olup dünyada bulunan şehirlerin en cesîmidir ki ahalisi üç milyondan mütecâvizdir.

3 Hindistan'ın cesîm şehirlerindendir ki, ismine Ağra dahi denir. (Notlar metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tesis ve inşasına muvaffak olmak, mücerred bir isteğe mevkûf olup, devletçe masârif icab etmez, diyenlere nasıl cevab verdiniz» dedikde, bostancı «hiç cevab i'tâsına bile tasaddi eylemedik, âdetimiz üzere gülüverdik. Ve hiç sarf-ı efkâr eylemedik» dedi. Hakîm, «bu pek teessüf olunur şeydir; size nasihat olsun, böyle şeylerde az gülünüz ve çok mülâhaza ediniz. işte şimdi, ben o fikr-i bâtıl addeylediğiniz maddenin sıhhatini size isbat edeyim» dedi. Mezkûr Keşmirli gayet nâzik bir zat olduğundan, Hintlinin bu bâbda olan efkârını tezyif ve istihzâ eylememeğe cebr-i nefs ederek beyinlerinde muhâvere-i âtiyye vukû buldu.

Feylesof — Siz zenginlik diye neye dersiniz?

Bostancı — Çok para sahibi olmağa deriz.

Feylesof — Yanlışınız var. Amerika-yı cenûbî ahalisi, bir zaman o kadar para sahibi idiler ki, sizin için bir vakitte o kadar şeye mâlik olmak ihtimaliniz yoktur. Lâkin zenâatleri olmadığından akçe ile tedârik olunabilecek şeylerden hiç birisine mâlik olmayıp, hakikaten fakr u zarurette idiler.

Bostancı — Anladım, servet arâzi-yi münbite sahibi olmaktan ibarettir demek istersiniz.

Feylesof — Hayır, öyle de değildir, çünkü Ukran tatarları[4] dünyanın en ziyade münbit ve mahsuldâr olan mevâki'inden birinde mütemekkin oldukları halde, kemâl-i zaruret ve ihtiyac üzere taayyüş ederlerdi. Bir memleketin serveti, her türlü san'at ve mahâret gibi tabiat ve san'ata menuttur, yani, mücerred, arazi sahibi olarak çalışmadan ibârettir. Dünyada en ziyade sahib-i servet ve saadet olan tâife, en iyi toprağı ahsen suretle zirâat edendir ve Hak Taâlâ'nın nev'-i insana olan atâyâsının ecell ve a'zamı çalışmanın lüzûmudur.

Bostancı — Vâkıâ öyledir, fakat matlûb olan şeyin vücûda gelmesi, on bin kişi on yıl işlemeğe mütevakkıftır. Bunlara nereden ücret vermeli?

Feylesof — On sene mümtedd olan muhârebe esnâsında yüz bin asker beslemediniz mi?

Bostancı — Sahih, besledik ve mamafih devlet bunun için pek de muzâyakaya duçâr olmamıştı.

Feylesof — Öyle ise yüz bin adamı helâke sevk eylemek için paranız var da onbinini geçindirmek için paranız yok mu?

Bostancı — Fakat bu ona makîs değildir. Ahaliden birisini helâke göndermek, ona taş kazdırmaktan ehven gelir.

Feylesof — Bunda da yanlışınız vardır, çünkü yalnız otuz bin suvâri,

---

4 Avrupa kıt'asında vâki Rusya memâlikindedir. (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

on bin ameleden çok ziyade pahalı gelir ve halbuki hakikatte umûr-ı memlekette istihdâm olundukları halde hiç birisi pahalı gelmez. Ehrâmın binası için kudemâ-yı Mısrıyyin ve surlarının inşâsı için Çinliler ne sarf ettiler zannedersiniz? Yalnız soğan ve pirinç! Başka bir şey değildir. Bir takım tenbelleri semirtecekleri yerine, çalışan adamları besledikleri için arazilerine nefâd mı geldi?

Bostancı — Siz benim pek üzerime varıyorsunuz ve beni iknâ' etmiyorsunuz. Ma'lûmunuzdur ki, hükûmet tasavvur eder ve âdet fi'ile getirir, yani ehl-i hikmetin hep efkâr ve melhûzâtının icrâsı mümkün olamayıp, her halde âdet-i beldeye tatbik-i hareket eylemek lâzım gelir.

Feylesof — Eğer adamlar daima bu kaideye riayet eyleselerdi, hâlâ dağlarda palamut yerlerdi (yani hal-i tevahhüşde kalırlardı) ve bedr-i kâmil ne idüğüni bilemezlerdi. En cesim bir maslahata şürû' eylemek mücerred bir baş ile bir takım ellere mevkûfdur. Bunlar olduğu halde muvaffakiyet hazırdır. Sizde taş ve demir ve bakır ve kereste mevcuddur. Bu takdirce yalnız bir istek nâkıstır.

Bostancı — Vâkıâ, bu şeylerin hepsi bizde mebzûl ve eltâf-ı ilâhiyye hakkımızda ziyadesiyle meşmûldür, fakat bu kadar mevaddı işletmek bilir misiniz, ne kadar masârife muhtâctır?

Feylesof — Bu sözünüzden bir şey anlamıyorum. Nasıl masraf demek istersiniz? Araziniz bilcümle ahalinizin ta'ayyüşüne kâfi şey hâsıl ediyor ve vesâil-i ma'mûriyet ve yesâr olan her türlü mevâd ayağınız altında yatıyor ve etrafınızda istihdâma sâlih iki yüz bin tenbel dolaşıyor. Bu takdirce, onları işletmek ve me'kûlât ve melbûsâtlar için iktizâ eden ücretlerini vermek kalır. Bunda da sizin Keşmir hükûmetine bir masraf terettüb edeceğini göremiyorum, çünkü kendi ahalinizi işlettiğiniz için Acemlere ve Çinlilere bir şey vermeyeceğiniz derkârdır.

Bostancı — Filhakika öyledir. Bu suretçe, memleketten ne akçe ve ne hububât çıkar.

Feylesof — Öyle ise niçin hemen bu günden işinize mübâşeret etmiyorsunuz?

Bostancı — Çünkü bu misillû bir büyük âleti tahrik eylemek hayli müşkildir.

Feylesof — Pek çok can, mal telefini müeddi olan bir muhârebeye dayanmak için nasıl yaptınız?

Bostancı — Arazi ve emlâk ashâbı üzerine hal ve tahammüllerine göre iâne tarheyledik.

Feylesof — Nev'-i beşer hakkında mahz-ı musîbet addolunan bir maslahat için iâne tarh olduğu halde, insanın saadet-i halini ve şerefini mucib olacak bir madde için iâne tarh olunmaz mı? Bu nasıl şey, siz böy-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

le bir heyet teşkil eylediğiniz vakitten beri, agniyânın fukarayı işletmeğe mecbûr olmasının kolayını bulamadınız mı? Öyle ise, siz hâlâ usûl-i medeniyyetin mebâdisinde bile değilsiniz.

Bostancı — Eğer pirinç ve keten ve hayvanat ashâbı ancak toprak kazmak ve yük kaldırmak gibi amelelikte kullanılacak fukaraya me'kûlât ve melbûsât vermek üzere bir tarîk bulsak, bu da husûl-i matlûba kâfi olamaz, çünkü bütün yıl başka işlerle meşgûl olan ehl-i sanâyi'i dahi işletmek lâzımdır.

Feylesof — İşittim ki bir sene zarfında yüz yirmi gün kadar Keşmir'de iş işlenmez imiş. Niçin bu tatil günlerinin hiç olmazsa yarısını tahsile tebdîl etmiyorsunuz ve bu vechile işsiz kalan ustaları yüz gün ebniye-i umumiyyede istihdâm eylemiyorsunuz? İşte öyle olsa bir şey bilmeyenler ve yalnız kuvve-i bedeniyyeleriyle iş görenler, pek az vakit zarfında san'at öğrenerek içinizde çok ehl-i sanâyi' zuhur eder.

Bostancı — Bu dediğiniz tatil günleri ıyş u işret ve sefâhete mahsustur ve bundan hazineye çok âidât olur.

Feylesof — Maşallah, nasıl yollu mütâlâanız var! Âidât-ı hazine, mücerred, akçenin tedâvülüyle hâsıl olur. İş işleme, müsted'i-yi envâ'-ı ilel ve eskâm olan işretten ziyade akçeyi tedâvül ettirmez mi? Senenin bir sülüsünde halkın sarhoş bulunması devlet hakkında hayırlı mıdır zannedersiniz?

Bu mübâhese hayli mümtedd oldu ve bostancı nihayet feylesofa hak vererek, bostancılar içinde birinci olmak üzere bir feylesofun sözüyle mülzem oldu ve çok şeyler yapacağını va'ad eyledi. Fakat insan hiç bir vakitte ne hep istediğini ve ne de hep kâdir olduğunu yapar.

Feylesof bostancı ile bu mübâhesede iken, oradan kaftanlı ve ucu sivri başlıklı ve belleri zünnarlı yirmi kadar iki ayaklı güzel hayvanlar geçtiğini gördüğünde, «işte bir takım güçlü kuvvetli koca oğlanlar; bunlardan sizde ne kadar vardır» diye sual eyledi. Bostancı dahi «sunûf-ı muhtelifeden yüz bin kadar olmalıdır» dedi. Feylesof da «bunlar Keşmir şehrinin tanzimi için işletilmeğe nasıl iyi yararlar! Hep bunların ellerine birer kazma ve mala ve şakul verilmesini ne kadar arzu ederim» dedikte bostancı «ben de isterim, fakat bunların ruhbaniyetlerine nazaran kadleri iş işlemek derecesinden âlidir» dedi. «Ya bunlar ne yaparlar» diye sual eyledikte «türkü çağırırlar, şarab içerler ve yediklerini hazm ederler» dedi. Feylesof başını sallayarak «bir memleket için bunlar ne kadar faideli şeylerdir!» dedi ve bu müsâhabet hayli sürdü ve çok şeyi müntic olmadı (s. 11 - 18).

Voltaire

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

Amerikalı bir vahşi ile bir müderrisin muhaveresidir.
Mükâleme-i ûlâ

Amerika'da vâki Kayın nâm mahal valisi, ol taraftan akl-ı selim sahibi bir vahşi adam getirip, bu adam biraz fransızca dahi tekellüm eylediğinden, Paris müderrisîninden bir zât ile beyinlerinde muhâvere-i âtiye vuku' bulmuştur.

Müderris — Vahşi karındaş! Elbette siz kendi rüfekânızdan ömürlerini tek ve tenha geçirir çok adam görmüşsünüzdür, çünkü insanın zaten hali bu olup, medeniyet ancak bir fesâd-ı ârizîdir, derler.

Vahşi — Hayır, ben hiç böyle adam görmedim. Hattâ hayvanâttan dahi bazıları olduğu gibi insan, medenî bi't-tab'dır zannederim. Her cins, cibilliyeti üzere hareket eder. Bizim memlekette hep cemiyetle ta'ayyüş ederiz.

Müderris — Nasıl cemiyetle? Öyle ise, etrafı sur ile muhat, güzel şehirleriniz ve hadem ü haşem sahibi kralınız ve tiyatrolarınız ve ibadethâneleriniz ve darülfünunlarınız ve kütüphaneleriniz ve meyhaneleriniz vardır.

Vahşi — Hayır bunların hiç birisi yoktur. Ben işitmedim mi? Sizin bu taraflarda hiç bunlardan bir şeye mâlik olmadıkları halde, büyük milletler teşkil etmiş bedevi arablar ve kürdler vesair milletler vardır. İşte biz de onlar gibi yaşarız. Hem-civar olan familyalar birbirine muavenet ederler. Memleketimiz sıcak olduğundan ihtiyâcâtımız azdır ve gıdamızı kolaylıkla tedârik ederiz. Tezevvüç ederiz ve çocuklar yaparız. Ve onları besleriz ve vefat ederiz. Bazı merasimden sarf-ı nazar âdetâ her şeyimiz sizde olduğu gibidir.

Müderris — Öyle ise siz vahşi değilsiniz.

Vahşi — Bu tabirden muradınız nedir, bilemiyorum.

Müderris — Doğrusu ben de bilemiyorum. Dur bakayım, düşüneyim. Biz vahşi diye ters mizaclı olup, ebnâ-yı cinsiyle ülfet ve ihtilâtdan ictinâb eden adama deriz.

Vahşi — Ben size demin dedim ki, biz familyamızla cemiyet üzere yaşarız.

Müderris — Bir de vahşi diye, ünsiyet kabul etmeyip, insan gördükçe orman içine kaçan hayvanlara deriz ve işte istiâre tarikiyle ormanlarda yaşayan adamlara dahi tesmiye ederiz.

Vahşi — Bizim ormana gidişimiz sizin ava çıktığınız vakit gittiğiniz gibidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müderris — Siz bazı kere tefekkür eder misiniz?

Vahşi — İnsan hiç bir vakitte tefekkürden hali değildir.

Müderris — Acaba sizin efkârınız nasıl şeydir? Bilmesini pek arzu ederim. İnsan hakkında efkârınız nedir?

Vahşi — İnsan iki ayaklı bir hayvandır. Tefekkür etmek ve lâkırdı söylemek ve gülmek onun havassındandır. Ve maymundan ziyade kabiliyetle ellerini istimal eder. Bir kaç cins insan gördüm; sizin gibi beyazları ve benim gibi kırmızıları ve bizim valinin yanındakiler gibi siyahları vardır. Sizlerin sakalınız var, bizde yoktur. Zencilerin başında yapağı var ve sizin bizim başlarımızda saç vardır. İşittiğime göre sizin şimâl tarafı ahâlisinin saçları hep sarı imiş. Bizim Amerika'da cümlesinin saçı siyahtır. İşte benim bildiğim ancak bu kadardır.

Müderris — Fakat ruh hakkında efkârınız nedir? Ruh nereden geliyor ve nasıl şeydir ve cismimize nasıl tesîr ediyor ve bizden çıktıktan sonra nereye gidiyor?

Vahşi — Hiç bilmiyorum, ben onu hiç görmedim.

Müderris — Hayvanâta ne dersiniz? Acaba bunlar yalnız âlet gibi bir şey midir?

Vahşi — Bana gelir ki onlar his ve kuvve-i hafıza sahibi olarak yaratılmış bir takım âlât-ı muntazamadırlar.

Müderris — Ya siz vahşi karındaş, ya siz, behâyimden ziyade neniz var zannedersiniz?

Vahşi — Onların ma-fevkinde bir kuvve-i hâfıza ile pek çok efkârım vardır. Ve demin söylediğim gibi behâyimin lisanından fevk-al-gâye ziyade esvât zuhûra getirir bir lisanım ve daha müstaid ellerim ile kuvve-i dâhikam vardır.

Müderris — Bunları nasıl derk edersiniz ve aklınızın mahiyeti nedir ve ruhunuz cesedinizi nasıl hareket ve ihtirâza getirir ve dâim tefekkür edersiniz ve iradeniz ihtiyarî midir?

Vahşi — Bu sualler hayli dakîk şeylerdir. Siz Hak Taâlâ'nın insana ihsân eylediği şeye nasıl mutasarrıf olduğunu sual eyliyorsunuz. Bu bana nasıl doğduğumu sual eylemek gibidir. İnsan doğmuş olduğumdan, bir ağacın kabuk ve kök ve yaprağa mâlik olduğu gibi, benim de insanı teşkil eden şeylere mâlik olmaklığım iktizâ eder. Benim aklımın mahiyeti ne olduğunu bilmemi istiyorsunuz. Onu ben kendime vermedim, ne olduğunu bilemem. Ruhum cesedimi nasıl harekete getirir, bu bâbda dahi malûmâtım yoktur. Bana gelir ki saatinizin nasıl beyan-ı evkât eylediğini fehm etmek için zenbereğini görmek lâzımdır. «Daima tefekkür eder miyim», diye sual ediyorsunuz. Hayır. Bir şeyi uzaktan görüp lâyıkıyle teşhis edemediğim gibi, bazı kere yarım efkârım vardır. Ve bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şeyi yakından görüp, iyi teşhis eylediğim gibi bazı kere de tamam efkârım vardır. Ve gözümü kapayıp, hiç bir şey göremediğim gibi bazı kere hiç efkârım olmaz. Ve «iradem ihtiyarî midir», diye sual ediyorsunuz. Bundan muradınızı anlayamıyorum. Bunları elbette siz iyi bilirsiniz, bana tarif ve beyan eyleseniz pek memnun olurum.

Müderris — Vâkıa öyledir. Ben bunların hepsini okudum. bir ay ale'd-devam bu hususta bahs eylemeğe kudretim vardır, fakat siz yine bir şey anlayamazsınız. Hele bana söyleyiniz, siz iyiyi fenadan ve hakkı nâ-haktan fark eder misiniz? Aksâm-ı düveliyyenin ve mezâhibin hangisi daha iyidir ve hukuk-ı milel ve hukuk-ı düvel ve hukuk-ı medeniyye ve hukuk-ı kanuniyye fenlerinden hiç bir malumatınız var mıdır? Amerika'yı imâr eden birinci erkek ve kadının isimleri nedir bilir misiniz ve denize yağmur yağmasının hikmeti nedir ve niçin sizin erkeklerinizin sakalı çıkmaz?

Vahşi — Doğrusu efendim hayvandan ziyade kuvve-i hafızaya mâlikim dediğime beni pişman ediyorsunuz; bu meselelerinize cevap vermek, bence pek müşkildir. İyi ve fenadan ve hak ve bâtıldan bahsediyorsunuz; zannederim ki, bize faidesi olup, başkalarına bir zararı dokunmayan şeyler pek iyidir ve haktır ve bizce bir zevkı olmadığı halde başkalarını iz'ac eden şeyler mezmûmdur ve başkalarına muzır olarak bize hoş gelen şeyler, her nekadar o anda bize iyi ise de nihayeti vahîm ve başkaları için pek fenadır.

Müderris — Siz memleketinizde bu usul ile mi cemiyet üzere yaşarsınız?

Vahşi — Evet, akrabamız ve komşularımız ile bu usûl üzere yaşarız ve işte çok zahmet ve keder çekmeyerek, ekseriya, yüz yaşına kadar varırız ve bazıları yüz yirmiye bile vâsıl olurlar. Ondan sonra vücudumuz bir zaman sebeb-i maişeti olan zeminin mahsuldâr olmasına medâr olur.

Müderris — Sizde bir iyi kafa vardır (Yavaş). Ben onu biraz dumanlatayım. Buyurunuz beraber taam edelim. Ondan sonra sizinle kanun-ı münâzara üzere mübahese ederiz.

Vahşi — Bizim mizâcımıza elvermez bir takım şeyler tenâvül eyledim. Siz bana doyduktan sonra, yine yedirdiniz ve susuzluğum def' olduktan sonra yine içirdiniz. Bacaklarımda taamdan evvel olan kudret ve kuvvet kalmadı ve başıma bir ağırlık geldi ve efkârımda evvelki safvet yoktur. Bizim memlekette hiç kendimde bu kadar za'af ve fütûr görmemiştim. Burada insan cismine bir şey ilâve ettikçe kendi vücûdundan kayb ediyor. Şu mazarratın sebebi nedir, rica ederim, bana söyleyiniz.

Müderris — Bunu size tarif edeyim. Bacaklarınızda zuhûr eden hâlâtı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ben bilmem, fakat onu etibbâ bilir, bu bâbda, isterseniz onlara müracaat ediniz. Başınızda zuhûr eden keyfiyâtı pekâlâ bilirim. Dinleyiniz, ruh hiç bir mahall-i mahsûsu olmadığı halde başta sanevberiü'ş-şekl olan guddede veyahut vasat-ı re'ste vâki bir cism-i câmidde bulunur ve mideden çıkıp, ruha suud (eden) cevahir-i hayvaniyye maddî ve kesîf olup ruh ise öyle olmadığı cihetle, bunların ikisi, yekdiğerine dokunmaz ve birbirine galebe edemez, fakat mezkûr cevahir-i hayvaniyye ruhu tazyîk eder ve ruh basit olduğundan, kendisine hiç bir tagayyür zuhûra gelemez ve işte, bunun için, ziyadece eklolunduğu halde ruha bir ağırlık ve uyuşukluk gelir ve bazı büyük adamların taamdan sonra uykuya yatmaları dahi bundan nâşidir.

Vahşi — Şu tarifâtınız bana pek dakîk ve amîk geliyor, lutfediniz benim aklımın ereceği surette bazı tavzihât veriniz.

Müderris — Bu mesele-i amîkayı mümkün olabildiği kadar size beyan eyledim. Lâkin hatırınız için biraz daha tafsil ve tavzih edeyim. Derece derece gidelim. Bilir misiniz «Leyse fi'l-imkân ebda' min-mā kân»[1] dedikleri gibi bu âlem daire-i imkânda bulunan âlemlerin en ahsen ve a'lâsıdır.

Vahşi — Nasıl! Öyle ise, Vâcibü'l-vücûdun bu bizim gördüğümüz âlemden daha ahsen ve a'lâ bir âlem halk eylemesi mümkün değil midir?

Müderris — Elbette değildir. Bu âlem-i şuhûd avâlim-i mümkinenin ebda' ü a'lâsıdır. Her ne kadar adamlar birbirlerini soyarlar ve boğazlarlar ise de, daima hakkaniyet ve mülâyemet davâsında olarak, böyle şeylere mübâşeret ederler. Bir vakit sizin Amerikalılardan bir on iki milyon kadar adam katil ve telef eylediler, fakat şu hareket başkalarını terbiye ve ıslâh etmek için idi. Bir ehl-i hesâbın tahkikine göre, siz bilmezsiniz, Turuva[2] denilen bir muharebeden, sizin bildiğiniz Akadi muharebesine kadar müretteb - sufûf üzere vâki olan muharebâtta beşyüz elli beş milyon altıyüz elli bin adam katlolunmuştur. Tahrib ve ihrâk olunan şehirlerde telef olan etfâl ve nisâ bu hesaba dahil değildir. Fakat bunların hepsi menâfi-i âmme için yapılmış şeylerdir ve insanın mazhar olduğu dört beş bin türlü fena illetler sıhhatin kadrini bildirir ve âlemde münteşir olan envâ-ı kabâyih ve cinayât, benim dahi idâdından olduğum erbâb-ı iffet ve salâhın kadrini arttırır. İşte görüyorsunuz, her şey

---

1 «Alemdeki düzen, olması mümkün olan en iyi düzendir».

2 Kadim Yunanistan'ın payitahtı olan Turuva şehrinde milad-ı İsa'dan bin iki yüz yetmiş sene mukaddem, vukubulmuş bir muharebe-i azîmedir ki, on sene mümted olmuştur. (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âlemin hüsn-i hâline ve hiç değil ise benim hüsn-i hâlime medâr oluyor.

Binaenaleyh eğer ruh, gudde-i sanevberîde olmasaydı, âlemde her şey şu hâl-i kemâlde olmazdı. Bunların hep ilel ve esbâbını beyan edecek olsam yine bir şey anlayamazsınız. Lâkin tedricî gidelim, kavanînden ve hak ve nâhaktan ve iyiden ne malumatınız vardır?

Vahşi — Fakat efendim siz tedricî gidelim diyorsunuz ve bir arada yüz şeyden bahsediyorsunuz.

Müderris — Böyle musahebâtta başka türlü ifade mümkün değildir. Hele bana söyleyiniz sizin memlekette kavanîni kim vaz' etmiştir?

Vahşi — Menâfi-i âmme.

Müderris — Bu lâfız çok su götürür, bundan daha mühim bir şey olamaz. Sizce bunun mânâsı nedir?

Vahşi — Bizce mânâsı şu ki, meselâ kokoroz ve hindistan cevizi sahibi olanlar başkalarının ona dokunmasını meneylemişlerdir ve böyle mahsulâta mâlik olmayanlar onun bir miktarını ekle hakları olmak üzere işlemeğe mecbur olmuşlardır. Gerek bizim memlekette ve gerek sizin memlekette gördüğüm şeylere nazaran kavanînin başka sır ve hikmeti yoktur.

Müderris — Lâkin kadınlar, vahşi karındaş, kadınlar sizde ne haldedirler?

Vahşi — Kadınlar mı? Güzel ve mülâyim olurlarsa pek hazz ederim. Onlar bizim kokorozdan pek ziyade makbul ve muteberdirler. Bu bir meyvedir ki ona başkalarının dokunmasını istemeyiz. Bir kimsenin çocuğumu almağa hakkı olmadığı gibi zevcemi almağa dahi hakkı olamaz. Bu bâbda şirketi tahsin eder bazı tâifeler var imiş. Keyiflerine ya, herkes malına istediği gibi mutasarrıf olur.

Müderris — Sizde tevârüs ve istihlâf var mıdır ve mirası nasıl taksim ederler?

Vahşi — Tevârüs elbette lâzımdır. Ben tarlama defnolunduğum halde artık ona mutasarrıf olamam. Onu oğluma terkederim. İki oğlum olursa ikisi beyninde taksim olunur. İşittim ki, sizin memlekette çok yerlerde kanunen mirasın kâffesi büyük oğula müntakıl olup, küçüğe hiç bir şey verilmez imiş. Bu tuhaf kanun garaz tahtında yapılmıştır. Galiba bunu büyük oğullar vaz' etmiştir.

Müderris — Sizin reyinize göre en iyi kanun hangisidir?

Vahşi — Bence en iyi kanun, bütün adamların menâfiine mutabık olanıdır.

Müderris — Böyle kanun nerede bulunur?

Vahşi — İşittiğime göre hiç bir yerde bulunmaz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müderris — Sizin memlekete adamlar nereden geldi? Amerika'yı ma'mûr eden kimdir zannedersiniz?

Vahşi — Hak Ta'âlâ ma'mûr etti itikadındayız.

Müderris — Bu cevap addolunmaz. Sizin ecdâdınız olan adamların Amerika'ya nereden geldiklerini sual ediyorum?

Vahşi — Bizim ilk ağaçlarımız nereden geldiyse, onlar dahi oradan geldiler. Sizin Avrupa ahâlisi ,bizim, sizsiz hiç bir şeye mâlik olamayız iddiasında olmaları, bana tuhaf geliyor. Siz bizim ecdâdımız olmak iddiasında olabildiğiniz kadar biz de sizin ecdâdınız olmak iddiasında bulunmağa hakkımız vardır.

Müderris — Amma inad vahşi imişsiniz.

Vahşi — Siz de amma geveze müderris imişsiniz.

Müderris — Aman kerem ediniz vahşi karındaş, bir küçük sualim daha var. Sizin memlekette sizin reyde olmayanların katline hükmolunur mu?

Vahşi — Evet. Fakat onları ekletmek şartıyle.

Müderris — Lâtife ediyorsunuz. Konstitüsyon hakkında efkârınız nedir?

Vahşi — Anladım siz uzatacaksınız. Allahaısmarladık. (s. 55-64).

Voltaire

4

BİR KIZ İLE EHİBBÂSINDAN BİR KADININ MUHÂVERESİDİR

Kadın — Erast şimdi buradan çıkıyordu. Nedir böyle derin efkâra dalmışsınız? Erast genç ve yakışıklı ve zeki ve zengin ve nâziktir. Bu dalgınlıkta doğrusu mazûrsunuz.

Kız — Vâkıâ, bilirim, dediğiniz kadar vardır.

Kadın — Bunlardan sarf-ı nazar, hem de sizi pek sever.

Kız — Onu da bilirim.

Kadın — Zannederim ki siz de ona meyilsiz değilsiniz.

Kız — Dostluğumuza nazaran bunu da size itirafdan ihtirâz etmem.

Kadın — Şurasını dahi ikrâr etseniz olmaz mı, anlıyorum yakında Erast'a varacaksınız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kız — Hayır, hiç bir vakitte ben ona varamam.

Kadın — Vâlideniz böyle bir münasib şeye mâni olur mu?

Kız — Hayır, vâlidem benim re'yime havale etmiştir. Ben Erast'ı severim, fakat ona varmam.

Kadın — Böyle cebr-i nefs eylemeğe sebeb nedir?

Kız — Cebr-i nefs ettiğime sebeb, sonra başkalarından cebir görmek korkusudur. Vâkı'a Erast'ın akıl ve zekâveti vardır, fakat şu zekâveti ta'azzum ve istihzâ ile âlûdedir. Zarâfet ve nezâketi vardır, fakat bunu çok geçmeden, benden ziyade başkaları hakkında istimâl eder. Ben öyle işve-furûşlukla bir şehrin nısfına fitne bırakıp, nısf-i diğerini dahi su-i emsâl ile harab eyleyen ve kûşe-i tenhâyide âh ü enin eder bir ehl-i ırz kadının felaketiyle iftihâr eden zevat hakkında rekâbet etmeği istemem. Benim Erast'a meyl ü muhabbetim pek ziyadedir. Lâkin ahlâk ve evzâ'ına dikkat eyledim, benim muhabbetime lâyık bulamadım. Ben bahtlı olmak isterim ve onunla olamam. Ben hürmet eylediğim ve sevmek emelinde olduğum Arist'e varacağım.

Kadın — Siz yaşınıza nisbetle pek akıllısınız. Yarınki kederden ihtirazen bugünkü zevkten i'râz eder pek az kız vardır. Siz böyle nasıl cebr-i nefs edebiliyorsunuz?

Kız — İşte bu azıcık aklım, validemin bana verdiği terbiyenin hüsn-i te'sîridir. Bütün ömrümü manastırda geçirecek olmadığımdan, validem beni öyle mahallerde büyütmedi. Eyyâm-i tufûliyyetlerinde ecnebî süt-annelerin elinde büyüdükleri gibi hengâm-i sabâvetlerinde dahi, rahibeler yedine teslim olunmuş olan kızların haline pek acırım. İşittiğime göre erkek çocukların terbiyesine mahsus mekteblerin dahi ekserisinde olduğu gibi, bu manastırlarda müddet-i ömürlerinde unutulması lâzım olan şeylerden başka bir şey ta'allüm ve tahsil olunmaz imiş. Eyyâm-ı sabâvetin kesb-i ma'arife en müsâid olan zamanını gaflette geçirirler. Zavallı kızlar, bu mahbesten ancak mechûlü olan bir adama verilmek için çıkarlar. O da gelir onu tarladan başak koparır gibi alıp gider ve bu adam nasıl olur ise olsun, kızcağız ona kurtarıcı nazariyle bakacağından, bir maymun bile olsa, yine kendisini bahtiyar addeder ve tanımaksızın ona teslim olur ve meyl ü muhabbeti olmayarak beraber yaşar ve adetâ onun haberi olmaksızın yapılmış bir pazarlıktır ve çok geçmeden iki taraf dahi pişman olur.

Benim validem kendim için düşünmeğe ve vakti geldikte bir koca intihabına beni lâyık gördü. Eğer hasbe'l-meslek tahsil-i ma'âşa mecburiyetim olsaydı, o halde validem bana nisâya münasib şeyler öğrettirirdi idi. Lâkin ben ehl-i meclis olduğumdan, mecâlis için lâzım olan şeyleri vaktiyle bana ta'lim etti. Fesâd-ı ahlâkımı mucib olmayarak zih-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nime küşâyiş ve efkârıma vüs'at verir ve huzûzât-ı nefsâniyyenin muhassenatından ziyade, mehâzir ve tehlikelerini gösterir ve hüsn-i âdâba riayet olunur ve insana tefekkür ve ifade-i merâm tarikini ta'lim eder tiyatrolara götürdü. Trajedya ekseriya kalbin kuvvet ve cesaretinin takdiri ve komedya lâzıme-i hüsn-i âdâbın tahsili için bana bir mektep oldu. İşte eğlence kabilinden addolunan şu seyirlerin kitablardan ziyade faidesini gördüm diyebilirim. Velhasıl validem bana öyle çekidüzen verilip, halka gösterilir ve sonra yine saklanılır kukla nazariyle bakmayıp, tevsi'-i zihni lâzım bir vücud-i zî-akl makamında tuttu. (s. 70-72).

(Dersaâdet 1276 / 1859.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN NOUVELLE HELOISE NAMINDAKİ ROMANINDAN BİRİNCİ MEKTUPTUR Kİ MÜNİF PAŞA HAZRETLERİ TARAFINDAN TERCÜME OLUNMUŞTUR

Hanım!

Sizi bırakıp kaçmalıyım. Bunun lüzumunu hissediyorum. Hattâ bu kadar beklememeliydim. Yahut, daha âlâsı, sizi hiç görmemeliydim. Lâkin ne yapmalı! Bana dostluk vaad ettiniz. Benim ıztırabımı görünüz; bana akıl öğretiniz.

Bilirsiniz ki ben sizin hânenize mücerred vâlideniz hanımın daveti üzerine geldim. Bazı fünûnda behrem olduğunu bilerek böyle hoca kıtlığı olan bir yerde sevgili kızının terbiyesi için benden bir hizmet istedi. Ben de böyle bir kemal-i isti'dâd sâhibesinin bazı ezhâr- irfan ile tezyînini medâr-ı iftihar addederek ve zımnında olan mühlikeyi mülâhaza etmeyerek bu hizmet-i pür-hatarı deruhde eylemiştim. Bu cesaretimin cezâsını çekmeğe başladığımı hiç size söylemem. Memûl ederim ki, sizce işitilmesi nâ-münâsib sözler söyleyecek ve nâmus ve asâletinize ve hüsn ü cemâlinize karşı borçlu olduğum hürmeti ihlâl edecek kadar gaflet etmem. Eğer muazzeb oluyorsam, bari yalnız ben muazzeb olduğum için müteselliyim. Sizin rahatınızı selb edecek bir rahatı hiç bir vakitte istemem.

Mamafih her gün sizinle birleşiyoruz ve görüyorum ki, sizce acımak ve belki tegâfül etmek lâzım gelen ıztırâb-ı derûnumu bilâ-mülâhaza bî-günâhâne teşdîd ediyorsunuz. Vâkıa bu makûle hâlâtta ümit olmazsa aklın irâe eylediği tarîki bilirim. Eğer bu maddede akıl ile edeb beynini te'lîf edebilseydim, o tarîka gitmeğe mecbur olurdum. Lâkin ciğer köşesi için bir faide me'mûliyle beni davet ve bu kadar i'zâz ve ikrâma müstağrak eden bir zâtın hânesini hod-be-hod terk etmek münâsib olur mu? Bir gün zevcinin istigrâbını celb etmek arzusuyla mâlûmât-ı müktesebenizi ketm eden bir vâlide-i müşfikayı bu mahzûziyetten mahrum etmek nasıl câiz olur? Kendisine hiç bir şey söylemeyerek küstâhâne bırakıp gitmeli miyim? Yoksa çekildiğimin sebebini söylemeli mi? Asâlet ve iktidarca kat'a küfüvünüz olmayan bir adamın böyle bir ikrârı kendisince âdeta hakaret olmaz mı?

Hanım! Şu müşkilin halli için yalnız bir çare görüyorum: Bu da beni bu hale koyan elin kurtarmasıdır. Benim felâketlerim, hatalarım hep sizdendir. Hiç olmazsa, bana merhameten, cemâl-i ba-kemâliniz müşâhedesinden beni mahrum ediniz; şu mektubumu vâlidinize gösteriniz; beni bir daha kapınızdan içeri koymayınız; âdeta tard ediniz! Sizin her türlü muâmelenize katlanırım. Ben kendiliğimden sizi bırakıp gidemem!

Siz beni tard edesiniz! Ben sizi bırakıp gideyim! Niçin? Cemâl-i bâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kemâlden müteessir olmak ve şâyân-ı tevkîr olan bir zâtı sevmek günah mıdır? Hayır; güzelim! Sizin şa-şa'a-i cemâliniz gözlerimi kamaştırmıştı. Fakat sizde buna can veren daha tesirli bir câzibe olmasa hiç bir vakitte inân-ı ihtiyarımı elimden alamazdı. Sizde, fevkal-gâye bir nezaketle hilm ve mülâyemetin ziynet -bahş olacak surette ittihâdı ve başkalarının felâketleri hakkında şefkat ve kalbin safvetinden münba'is bir akl-ı selim ve bir hüsn-i tabiat vardır ki, işte ben, bunların hayranıyım! Hülâsa, kemâlât-ı sûriyyenizden ziyade kemâlât-ı mâneviyyenizin meftûnuyum. Sizi daha güzel tasavvur etmek kâbildir. Fakat, daha dilnüvâz ve bir ehl-i ırz adamın muhabbetine daha lâyık farz etmek mümkün değildir.

Cenab-ı Hak meyl ü mizacımız ve sinnimiz beyninde bir ittihâd-ı hafî vaz' etmiş. Bundan dolayı bazı kere ıftihara cesaret ederim. Henüz pek genç olduğumuzdan bizdeki temâyülât-ı tabi'iyye rehîn-i fesâd olmayıp biribirine muvâfık gibi görünür.

Halkın siyâk-ı vâhid üzre olan meslek-i mezmûmlarına sülûk etmezden evvel efkâr ve hissiyâtça müttehid-i meslek ve mişvârımız vardır. Reylerimizde gördüğüm bu ittihâdın, gönlümüzde dahi bulunduğunu tasavvura niçin cesaret etmeyim?

Bazı kere gözlerimiz yekdiğerine karşı gelir. Birlikte bî-ihtiyar âh ederiz ve bazen gizli göz yaşları dökeriz... Ah, Julie! Bu ittihâd, eğer takdir-i ezelî ise... bütün dünya bir yere gelse... aman, Julie, afv ediniz, şaşırdım! Saçma söylüyorum! Temenniyâtımı ümit addetmeğe cesaret ediyorum, arzularımın şiddeti, mevzûlarına kendilerinde olmayan imkân rengini veriyor.

Gönlümün benim için ne felâketler hazırladığını dehşetle görüyorum. Felâketlerimi ümit ile tahfîf etmek dâ'iyesinde değilim. Mümkün olsaydı gönlüme husûmet ederdim. Sizden istediğim inâyetin mahiyetine bakarak niyâtımın hâlis olup olmadığına hükmediniz. Beni helâk eden zehr-i helâhilin mümkün ise menba'ını kurutunuz. Şifâ-yâb olmak, yahut ölmekten başka bir şey istemiyorum. Bir âşık-ı dil-fikâr nasıl lutf u mürüvvetinizi niyaz ederse, ben de öyle unf u şiddetinizî niyaz ederim.

Hakikaten size söz veririm ve yemin ederim ki, ben de aklımı başıma toplarım; yahut, derûnumda zuhûrunu hisedeceğim ıztırabı, onun ka'rında bir noktaya cem' ederim. Lâkin, Allah için olsun, ciğergâhıma işleyen tîr-i nigâhınızı artık bana tevcîh etmeyiniz; O nâz u şîvelerinizi, o sarı saçlarınızı, o nazik edâlarınızı benden saklayınız! Nazarımın gaflet-i harîsânesini aldatınız! Halecansız işitilmesi mümkün olmayan güzel sesinizi işittirmeyiniz! Hülâsa, bambaşka bir zât olunuz, tâ ki benim gönlüm yerine gelsin!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Size doğrusunu söyleyeyim mi? Geceleri vakit geçirmek için oynanılan oyunlarda herkesin önünde bir takım cân-güdâz teklifsizlikler ediyorsunuz. Başkalarına karşı nasıl çekinmiyorsanız, bana karşı da öyle çekinmiyorsunuz.

Vahîm neticeleri müntic olabilecek şu oyunları lutfen terk edelim. Bu oyunların içinde hiç bir zararsızı yoktur. Bilâkis pek muhâtaralıları vardır. Allah bilir, elim elinize tesadüf eder diye titrerim. Bilmem nasıl olup da yine her vakit tesadüf ediyor! Hemen eliniz elime değer değmez bir yürek oynamasına uğruyorum: Artık bir şey göremez, bir şey hissedemez oluyorum!

Ders esnasında başka türlü mahzurlar vardır: Valideniz yahut halanızın kızı hazır olmayarak bir lâhza sizi görürsem bütün bütün vaziyetinizi değiştiriyorsunuz; bir surette vakar ve mekânet takınıyorsunuz ve öyle soğuk muameleler ediyorsunuz ki, size olan hürmetim ve sizi gücendirmek korkusu akıl ve idrâkimi selb ediyor; kemâl-i fetânetinizle beraber güç hal ile okuyabildiğiniz ders üzerine titreyerek, dilim dolaşarak bir kaç söz söyleyebiliyorum. İşte böyle suretâ gösterdiğiniz müsâvâtsızlık ikimize de muzır oluyor: Hem beni muztarib ediyorsunuz, hem kendinizin ta'allümüne mâni oluyorsunuz. Bu derece ma'kul bir zâtın televvün-i mizacına sebeb ne olduğunu anlayamıyorum. Halkın önünde o kadar hiffet, tenhada o kadar mekânet nasıl mümkün olduğunu suale cesaret ederim. Ben zannederim ki, bunun aksi olmak lâzımdır; insan sûret-i hâlini huzzârın adedine göre tertib etmelidir. Böyle yapacak yerde mahremiyet halinde resmî muamele, halk huzurunda teklifsizlik gösterdiğinizi her vakit müsâvi bir ıztırap ile görüyorum. Bundan böyle tenezzülen ıttırâda riayet buyurunuz, belki daha az mu'azzeb olurum.

Erbâb-ı necâbetin mecbûl oldukları şefkat, bazı kere hürmet göstermiş olduğunuz bir bî-çârenin hali hakkında bize rikkat-bahş olursa, mesleğinizce cüz'î tebeddül, onun şiddet-i ıztırabını biraz tahfîf eder. Eğer onun mahçûbiyeti ve hâl-i perişanı size tesir etmiyorsa ve siz onu mutlaka telef etmek istiyorsanız, kendisi kat'a dehân-ı şikâyet açmayarak siz buna muktedir olursunuz: Sizin emrinizle helâk olmağı, nazarınızda kendini kabahatli edecek bir hareket-i gayr-ı mutabassırâneye tercih eder.

Hülâsa, hakkımda her ne emrederseniz, razıyım. Hiç değilse mütecasirâne bazı ümide düştüğümden dolayı nefsime itâb etmem. Bu mektubumu okursanız, red cevabından korkmasam bile sizden rica edebileceğim her şeye müsaade etmiş olursunuz.

Reşad (Yeni Letâif-i inşa - Muharrerât-ı nâdire, 1304/1888, s. 68-73.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

MAĞDURÎN HİKÂYESİ'nden

Fransa müellifîn ve şuarâsından el-hâletü hâzihî, en meşhur ve makbulü Victor Hugo olarak, mumaileyh, kemal-i istidâd ve zekâveti hasebiyle, on yedi yaşında kütüb-i makbule telifine başlamış ve tasnif edeceği kitabları tab' ve temsil ile hâsıl olacak ticaret ve menfaat, tarafına ait olmak ve senevî kendisine dahi bir miktar şey vermek üzere, otuz sene için bir kitabcı ile kontrato ederek, birkaç sene mürûrunda mumaileyhin şöhret-i şâyiası ve telifâtının beyne'l-insan aşırı makbul olması hasebiyle, merkum kitabçı pek külliyetli ticaret eylediği halde, mumaileyhe verilmesini mukavele eylediği akçe cüz'iyyat kabilinden olduğuna ve biraz zammını istida etmiş ise de, merkûm muvafakat etmeyip, mumaileyh ise kontratosu mucibince telifâtını başkasına tab' ettiremeyeceğine mebni, otuz sene tamam olmadıkça bir şey yazmamak üzere copyright eylemiş ve Fransa'nın cumhuriyet-i ahîresi esnasında, mumaileyh dahi bazı maslahata müdahale eylemesiyle, memleketten tard ve teb'îdi lâzım geldiğine ve mu'ahharen dahi Fransa'ya bâdemâ avdet edememesini mucib bazı harekette bulunduğuna mebnî Londra'da tavattun etmiştir. Geçenlerde, zikr olunan otuz sene müddet tekmil olduğundan, ahvâl-i mağdurîne dair telif etmiş olduğu sekiz cild kitabını meydana çıkarıp, bir kitabcıya beş yüz bin franga füruht ederek, bunun birkaç def'a pek çok nüshası tab' ve temsil kılınmış ve ekser lisana tercüme olunmuş kitab-ı mezbûrun bazı fıkraları *Ruznâme*'mizde derc olunacaktır.

Fransa ahalisinden Myriel nâm rahib, zaten asilzâde gürûhundan olup, unfuvan-ı şebâbetinde vecâhet ve hüsn-i sûret ve sîretle mümtazü'l-akran olarak, on sekiz yaşına vâsıl oldukda, familyası tarafından te'ehhül ettirilmiş ve I. Napoléon'un zuhûrundan evvelce Fransa'da serzede-i vuku olan ihtilâlât-ı dahiliyye esnasında ve dehşet devrinde, asilzâdegân takımının mazhar oldukları nimet-i imtiyazdan inhitatıyle, haklarında envâ'-ı muamelât-ı zulmiyye gösterildiği ve nefislerini istihlâs edebilenler, düvel-i mütecâvire memâlikine nakl ve firâr ettikleri sırada, mumaileyh dahi familyasıyla beraber İtalya tarafına hicret ederek, orada dûçâr-ı fakr ü ihtiyaç olmuş ve zevcesi vefat etmiş olduğuna ve müddet-i zevciyetlerinde çocukları olmayıp, evlâd ü iyâl gaile-i hâilesinden berî bulunduğuna mebni, bâdemâ evlenmeyip ihtiyâr-ı hâlet-i tecerrüd ve uzlet ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarîk-i rehâbîne dehâlet ve 1805 sene-i milâdiyyesinde, yani Fransa'nın dehşet devirleri güzâr ile, Napoléon imparatorluğu evânında ber-takrib Paris'e azimet ve ol vakit başrahiblik mesnedini ihrâz ve imparatorun nezdinde kesb-i imtiyaz etmiş olan Kardinal Fesch'e çatıp ve kendisini beğendirip, mumaileyhin indinde kesb-i makbuliyet etmiştir. Bir gün imparator-ı müşarünileyh Kardinal-i mumaileyh ile li-ecli'l-mülâkat hânesine gelmiş olduğundan, rahib-i mumaileyh nazar-ı dikkatini müşarünileyhe hasr ile dik dik baktığından, bunun bakışı Napoléon'un tahrik-i gayzını mucip olup, «bana gözünü dikmiş olan herif kimdir» diye rahib-i mumaileyhin hâl ve şânını Kardinal Fesch'den sual ve mumaileyh bunu işitmediği anda bilâ-fütur «efendim siz bizi hakîr görüyorsunuz, fakat kulunuz bir zat-ı celîlü'l-kadr müşahede ediyorum ki, fark buradadır» diye itâ-yı cevabda, mumaileyh Fesch'e musabakatle izhâr-ı saf-vet-i hal eylemiş ve bunun bilâ-tereddüd itâ-yı cevab-ı sevabda tekaddümü, imparator-ı müşarünileyhin hoşuna gelmiş ve tuttuğu meslek-i rıza-cuyî ve sadakat, ma'raz-ı tavsiyede mumaileyh Fesch tarafından dahi ifade ve şehadet kılınmış olmasıyle, imparator-ı müşarünileyh rahib-i mumaileyhi Fransa eyâletlerinden birisine başpiskopos tayin ve bir kıt'a nişan itâsıyle, sine-i iftiharını tezyin eylediğinden, mumaileyh bu lutf-ı nâgeh-zuhûrdan mesrûr olarak, bir nefer hemşiresiyle ber-hayat olan sütninesini beraber alıp, merkez-i memuriyetine azîmet etmiştir.

Mahall-i memuriyetinde piskoposlara mahsus olan konak kâgir ve metin ve vâsi ve gayet müzeyyen olduğu misillû, etrafı tenezzüh etmek üzere bahçe ve ormanlığı şâmil olmasıyle, rahib Myriel buraya muvasalat ve bir iki gün istirahat ettikten sonra, memleket hastahanesine azîmetle muayene eyledikde, mezkûr hastahane gayet zıyyık olup bi't-tahsis tezâhüm-i enfâs-ı kesîreden hastegânın marazları müştedd olmak ve diğerlerine sirayet etmek gibi mahzurdan dahi sâlim olmadığından ve hastaların daima vüs'atli odalarda üçer beşer yatırılıp ve icrâ-yı müdavat ile mizaçları mübeddel-i sıhhat oldukda, müferrih mahallerde eğlendirilip, kesb-i kuvvet ettirilmeleri, lâzıme-i usul-i tabiiyeden ve bu usullerin icrâsına hastaların kesreti ve hastahânenin adem-i vüs'ati esbâb-ı mâniadan olup, piskoposhane ise gayet müferrih ve hastahane ittihazına münasib olduğundan, mumaileyh hastegânın rahatlarını kendi asayişi üzerine tercih ederek, hastaları konak-ı mezkûra ve kendisi hastahaneye nakl eylemiştir ve senevî masarif için on beş bin ve devre çıktığı halde masarif-i tarîkıyye olarak üç bin ki, cem'an on sekiz bin frank mahsûsâtı var ise de, kendisinin bir hemşire ve bir sütninesinden başka kimsesi ve masârif-i zâidesi olmadığından ve senevî bin frank kendi masârifine derece-i kifâyede bulunduğundan ve derûn-ı eyâlete

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

devre çıktığı halde, yabancı bir başına gidip dolaşacağından bahisle, mahsûsât-ı mezkûrenin on yedi bin frangını havza-ı hükûmet-i ruhaniyyeden olan fukara ve muhtacîne tahsis etmiş ve nikâh ve vaftiz ve cenaze zuhûrunda, kendisine ve kiliseye ait olan rüsumâta dahi vaz'-ı yed etmeyip, fukara mekteblerinde olan çocukların infâk ve iksâ ve masârif-i sâirelerine sarf olunmak üzre rabt ederek ve evkâtını perhiz ve riyazet ve halka nasihatle geçirerek, millet beyninde kesb-i nîk-nâm ve şöhret eylemiş olduğundan ve her ne taraftan akçe ve hediye gönderilirse, kendisi kabul etmeyip, fukara ve muhtacîn ve müstahakkîne itâ eylediğinden, bil-umum ahali bundan akçe değil, canlarını bile dirig etmedikleri ecilden, bazen kendisi bizzat çıkıp fukara için sadaka toplar ve ashâb-ı servet ve iktidar dahi verdikleri nakd ü sadakaya mumaileyh tama etmeyip, aceze ve müstahakkîne tevzi etdiğini bildiklerinden, ziyadesiyle ve gönül arzusuyle mumaileyhe ikram eylerler idi ve esnâ-yı vaaz ve nasihatde Fransa köylerinde iki pencere ve bir kapılı, bir milyon üç yüz yirmi bin ve bir pencere ve bir kapılı, bir milyon yedi yüz bin ve penceresiz üç yüz kırk altı bin köylü haneleri olup, pencereleri az olması bunlar için hükûmet tarafından resm tahsis olunmasından ve mahz-ı ihsân-ı ilâhî, madde-i hayat-ı insanî olan hava ve ziya füruht kılınmasından neş'et eylediğini ve bu ise hâneler hava alamadıklarından, nice nice ilel ve emrâzı davet ettiği ecilden, şu bid'atin ahali üzerinden izâlesini Cenab-ı Hakk'dan temenni eder ve Fransa'nın her bir tarafında Paris'deki gibi arabalar olmayıp, ahali ve fukara, perverdlerini arkalarıyle nakl ederler ve pek çok karyeler de fakr ü zaruretten nâşi mum ve kandil yakamayıp, çıra yakarlar ve hele Dauphin eyâletinde olan fakr ü fâka bir dereceye vâsıl olmuştur ki, medâr-ı kıvâm-ı ruh-ı hayvanî olan nân-ı azizi altı mahda bir kere tabh edip, peksimet ederek ekl ederler ve bu peksimet yirmi dört saat suda durmayınca tenâvül olunamaz, «halimize şükredip, bu misillû fukaraya merhameten iane edelim» diyerek, arak-ı merhametini tahrik ile akçeler toplayıp, böyle fakr-ı hale giriftâr olmuş kurâ ve kasabât ahalisine gönderir idi. Velhâsıl, mumaileyhin hayr ü hasenâta meyl ü inhimâki cidden efzûn idi.

Bir gün bulunduğu memleketten diğer bir mahalle gitmesi lâzım gelerek, halbuki o aralık esnâ-yı rahta Cravatte nâmında bir haydut türemiş ve kırk kadar rüfekâsıyle yolu keserek, gelip geçenleri soymakta ve muhalefet edenleri öldürmekte bulunmuş olduğundan, mumaileyhe ol taraftan gitmemesi ve mutlak azîmeti lâzım ise, yanına mikdar-ı vâfi zabtiye alması ehibbası tarafından ifade ve ihtâr olunmuş ise de, kendisinde hırsızın alacağı bir gûne eşya olmadığından ilişmeyeceklerini beyan ile, azîmet ve vâkıa yolda mumaileyhe asla tasallut vuku bulmaya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak, mahall-i mezkûra muvasalat eylemiştir. Birkaç gün evvel zikr olunan haydutlar ise, orada bulunan kiliseyi basıp ve her ne bulmuş iseler gasb ile alıp götürdüklerinden, mumaileyh kiliseye vararak bir şey bulamadığı üzerine teessüf eder iken, tarafına bir mektub ile bir sandık vârid olup, mektubu açtığında mezbûr haydut cânibinden olduğu ve kendisinin hüsn-i ahlâkını işitip, tarafına gıyaben kesb-i hulûs ve muhabbet etmiş olduğundan bahisle, birkaç gün evvel soydukları kilisenin eşyası hediye olarak gönderildiği yazılmış idüği görülmüş ve mumaileyhin muhabbeti dağda gezen haydutların bile kalbinde cây-gîr olması herkese mûcib-i ta'accüb olmuştur.

Fransa'da cumhuriyet tarafdârânı rüesâsından olup, dehşet devrinde pek çok fenalıklarda bulunmuş ve birtakım asilzâdegânın ihlâk ve idamlarına sebeb olmuş olan Fransa hükûmeti, tekrar imparatorluğa tahavvül ederek, I. Napoléon mesned-i hükûmete geçtikde, ber-takrib firar eyleyen bir adam, ol civarda vâki cibâlin birisinde bir kulübe peydâ ve ihtiyâr-ı uzlet ve inzivâ ederek ikâmet eylemekde ve kimse yanına uğramayıp, ücretle tedarik eylediği bir çocuk vasıtasıyle şehirden me'kûlât-ı mukteziyesini celb ile ta'ayyüş etmekte iken, bir gün hastalanıp tabibe muhtaç olduğunu, mezbûr çocuk mumaileyh Myriel'e haber vermesiyle hemen asâsını eline alarak, yalnızca merkûmun olduğu mahalle azîmet etmiş ve orada seksen altı yaşında bir ihtiyar adam bularak mülâkat ile, beyinlerinde cereyan eden musahabet esnasında, merkûmdan min gayr-ı me'mul mesmû'u olan bazı kelimât rahib-i mumaileyhin hayr ü hasenâta olan meyil ve rağbetini bir kat daha te'kid eylemiştir.

Fransa ahalisinden Jean Valjean nâm kimse, sirkat töhmetiyle bir hayli müddet pranga-bend olduktan sonra, tahliye-i sebil kılınmasından mıdır yoksa firar eylemesinden midir, gayet pejmürde-kıyafet olarak 1815 sene-i milâdisi teşrin-i evvelinin ibtidâlarında, gurub-ı şemsden mukaddemce piskopos-ı mumaileyh Myriel'in olduğu kasabaya gelmiş ve saç sakal karma karışık ve elbisesi yırtık pırtık ucube bir şekil ve kıyafete girmiş olduğu ve elinde bir sopa bulunduğu halde, hemen bir lokantaya gitmiş ve lokantacı merkûmu bu halde görünce «ne istersin?» diye sual eyledikde, «bugün on iki saatlik yoldan geldim, gayet aç ve yorgun olduğumdan yiyecek ve yatacak döşek isterim. İşte parası da hazırdır», diyerek hemen orada olan ateşin karşısına geçip ve elindeki sopasını şöylece yanı başına vaz' edip ısınmağa başlamıştır. Merkûmun üstü başı pejmürde ise de, vücudca gayet kavî ve dört beş kişiye karşı komağa muktedir olduğundan, lokantacı buna bakıp mütehayyirâne durmakta iken, orada olanların birisi merkûmu teşhisle isim ve resmini ve prangadan çıkma olduğunu bir varakpâre ile sezdirmeyerek lokantacıya bildir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miş olmasıyle, lokantacı lâkırdıyı evirip çevirip «boş oda yoktur, yatmaklığa sizi kabul edemem» diye red ile cevab vermiş ve merkûm izhâr-ı sûz u güdazla akçesiyle biraz yiyecek istemiş ve ahırda yatmaklığa kâil olmuş ve bir vechte tesir ettiremeyip, oradan başka bir lokantaya gitmiş ise de, bunun birinci lokantacı ile güzerân eden ahvâli ondan evvel ol lokantaya dahi vâsıl olmuş ve keyfiyet şüyû bulmuş olmasıyle, gittiği lokantaların hiç birisinde kabul etmemişlerdir. Merkûm aç ve bî-ilâç geze geze, hayatından bıkmış usanmış olduğundan, habishaneye gidip «bugün on iki saat yol yürüdüm, fakirim, karnım açtır ve yatacak duracak mahallim yoktur. Allah için bir parça ekmek ver ve bu gece yatmak üzere beni habishaneye kabul et» diye memuruna ifade ile haylice yalvarıp yakarmış ise de, tesir etmeyip oradan dahi hakaretle tard olunmuş olmakla kasabanın haricine çıkmıştır.

Valjean, rençberin birisi hânesinde zevcesini ve çocuklarını başına toplayıp, siyah çavdar ekmeği ile bir mikdar çorba ve şarab ile akşam taamı etmekde ve esnâ-yı taamda zevce ve çocuklarıyle musahabet ve yekdiğerine izhâr-ı beşaşet eylemekde olduklarını görüp ve artık bunlardan ümid-i lutf eyleyüp kapıyı çalarak, «param ile bir parça ekmek ihsan ediniz, bu gece aç kaldım» dedikde, hâne sahibi «niçin lokantaya gitmedin» diye hitab ve «gittim, kabul etmediler» cevabına, «elbette uygunsuz bir adamsın ki kabul etmemişler» diye itab ve hemen tüfengini kapıp, merkûmun üzerine hücum ve şitâb edince, oradan dahi giderek bir samanlığa girmiş ve «sabaha kadar yatayım» der iken üzerine bir büyük köpek musallat olup, rahat vermeyerek kaçırmış olduğundan, hiç bir mahal bulamadığından yine derûn-ı kasabaya girip, kilise kapısı pişgâhında, taşların üzerine yattıkda, oradan mürûr eden bir acuze kendisinin kim olduğunu sual ve merkûm dahi tafsîl-i sergüzeşt ü ahvâl edince, «niçin başpiskoposun hânesine gitmedin, mumaileyh mükrim ve senin gibi bîçârelere dest-gîr ve çare-sâzdır» diye Myriel'in hânesini göstermiş olduğundan ve hane-i mezbûr ise, gece ve gündüz açık olduğundan, birdenbire içeri girince, mumaileyhin hemşiresi ile sütninesi bunu görüp, ürkmüş olduklarını hissederek, «korkmayın, ben de sizin gibi adamım ve ismim Jean Valjean'dır ve on dokuz sene pırangada kaldım, çıkalı dört gün olup memleketime giderken bu kasabaya uğradım, her hangi lokanta ve haneye girdim ise, beni kabul etmediler. Gayet yorgun ve aç ve lutuf ve inayetinize muhtacım» diye hâlini ifade edince, mumaileyh, merkûmu maal-ihtiram kabul ile bast-i hân-ı ikram ve hakkında merasim-i mihman-nüvâzînin lâyıkıyle icrâsına ihtimâm eyledi.

(Ruznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 480 - 482
13 - 15 R. âhir 1279 / 8 - 10 Ekim 1862).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEVADD-I HİKEMİYYE-İ TELEMAK

Bir memlekette ne kadar nüfus vardır tadâd olunup, bunlardan ne mikdarı çiftçiliğe elverecek ve arazi-yi mevcûde ahâli-yi ma'dûdeyi idareye ve bilâd-ı ecnebiyyeye irsâl ve bey' olunacak envâ'-ı mahsûlâttan sene-i mutedilede ne mıkdar şey verebilecektir. Ve her tarafa âmed-şüd ile memleketin kuvvetini isbat edecek kaç kıt'a ticaret sefinesi ve ne kadar tâifesi vardır ve bunlar hangi diyara gidip, ne cins emtia ve zehâir nakl etmektedirler, buralarının tahkik olunması ve ekseriya hilekârâne ilân-ı iflâs eden tüccarın önlerini almak için nâzır ve memur tayiniyle bir tâcir diğerin akçesini kat'â ticaret-i bahtiyyede kullanmayıp bu misillû baht ve tecrübe yoluna ticarette kendi sermayesinin nısfını kullanmakla, münferiden ticaretini başa çıkaramayacağı şeyde halelden masun konturatoya rabt ile müşârekete mezun ve kâffe-i tüccar kâr ve masrafı ve maslahat ve mübâşereti hesabını, nâzır ve memura bildirmeğe mecbur ve medyun olması ve ticaret alel-ıtlak serbest olup, işini ilerleten ve hâricten dâhile esbâb-ı ticaret-i nâfiayı celbeden kimselere itibar ve ikrâm kılınmasıyla her canibten ahali gelerek cezr ü medd-i deryaya şebih olan madde-i ticaret biribiri ardınca gelir emvâc-ı derya gibi sîm ü zeri memlekete idhâl ve idrâc ve serbest serbest bir uçtan ihrâc etmekle, idhâlâttan faide-i âmme ve ihrâcâtın bedeline bereket ve servet-i tamme hasıl ve heyet-i mücessem-i adalet liman-ı emânda herkesin rahat ve emniyetini işa'et ve bilâd-i ba'îde tüccarına bâlâ-yı hisardan tahrik-i eyâdi-yi davet eyledikçe, tüccar-ı şarkiyye ve garbiyyeden peyâpey keştî-rân zuhur ve lezzet-yâb-ı menfaat-i izz ü huzûr olur.

Zeheb ü fıddıyeye dair eşya-ı beytiyye şedîden yasak olunup, hattâ hükümdar halkı telef ve sereften men ve zecre sebeb-i müessir olmak üzere makam-ı hükümdarîye iktizâ eyleyecek rütbeden ziyade esbâb-ı ihtişâmdan ihtiraz etmeli ve herkes haddini tecavüz etmemek üzere her sınıfa mahsus elbise ve kıyafetler tayin olunmalıdır ve zib ü ziynet istimal eylemeleri az ayıb addolunan tâife-i nisâya bile ruhsat-ı vâsi'a verilmeyip havâyic-i kâzibe ve gayr-i zaruriyye tahsil ve imaliyle iştigal eden erbâb-ı sanâyi ve ticaret umûr-ı nâfiada istihdâm kılınmalıdır.

Tertib-i me'kûlât ve mesâkin ve mefrûşât maddelerinde dahi insanın büyüklüğü, manen ifnâ-yı kuvvet-i vücud eden et'ime ve eşribe-i gûnâgûn ekl ve şürbünde olmayıp, hüsn-i idare-i umurunda ve halkın rahat ve huzurunda olmakla ta'amın vücuda zarar-ı mahz olan iştihâyı arttırır terbiyeli, karışık şeylerden âzâde ve sade, temiz ve semiz et ve has ekmek olmalıdır ve bu makûle mevadda usul ve nizam vaz'ıyla düstûrü'l-amel tutulmasına takayyüd ve ihtimâm olunması kâfi olmayıp, hüküm-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dar olan zât muktezâsıyla âmil olmadıkça katiyen tesiri ve faidesi görülemez.

Musiki ukûl-i beşeriyyeyi tesir-i bâdeden ziyade bada verdiğinden bunun meâbidde okunur nuût-i ilahiyyeye ve muharebelerde isbât-ı merdânegî ve sebât eyleyen pehlivanânın medhiyesine hasr olunması münasib olur (s. 203 - 205).

Her familyanın kesret ve kılletine göre mahsus modeller mucibince odaları ufak, fasılalı, bir salonu ve dehlizli az masrafla idare olunur, metin ve müstahkem hâneler bina ve mukaddemâ keyfe-mâ-yeşâ' inşa olunan hânelerden ol vechile yeniden yapılan hânelerin daha rahat ve muhkem olduğu cümleye irâe ve isbât olunmalı ve nakış ve resim ve naht sanatlarında dahi ancak vatan uğrunda büyük hizmet etmiş olanların ibkâ-yı nâmı hizmetlerinde bulunmak üzere, ezkiyâdan bir mıkdar kesân bu sanatlar ile iştigale teşvik ve at ve araba koşu mahalleriyle riyazet ve âfiyet-i bedeniyyeyi icab eden vâsi oyun ve yarış meydanları tanzim kılınmalıdır ve bilâd-ı baîdeden gelir ve gâlî bahalara satılır akmişe-i zer-târî ve musavver ve münakkaş evâni-yi sîm ü zeri ve baharat ve arak ve iksiri yasak ile mefrûşâtın pek çok dayanır surette kavî ve sade olması hakkında tedâbir-i lâzimenin ittihazıyla fakrdan şikâyet eden bazı şehirler ahalisine lüzumdan ziyade ne kadar eşyaya malik olduklarını hissettirmelidir.

Devam-ı sulhu arzu eden hükümdarın daima cenge müheyyâ bulunması iktiza edeceğinden, âlât ve edevât-ı harbiyyenin mükemmel ve muntazam halde bulundurulmasına gayret ve ikdam olunmalıdır. Binaenaleyh demir ve tunç ve pûlâd izâbe ve imal eden üstadları toplattırıp rûz u leyâl fırınlar volkanlar misali iş'âl ve levâzım-ı tersâne dahi ikmâl olunmalıdır. Kabil-i ziraat olan arazinin bazı mahalleri nüfusca kıllet ve adem-i gayretten nâşi bil-külliyye metrûk olduğu veyahut gereği gibi haraset olunmadığı halde o makûle arazi-yi muattala şehirde zâid-i anil-lüzum bulunan erbab-ı hırfete taksim ve mahsulâttan kadr-i münasib şey verilmek şartıyla hem-civâr bulunan memleketlerden celbolunacak işçilere dahi yerler verilerek iskân ve îvâ olunmalıdır ve bu vechile arazi-yi hâliyye az vakit zarfında mamur ve tezevvüc etmek isteyip adem-i kudreti mâni olanların vergileri tahfif ile emr-i tezevvüc ve tenâsül mümkün mertebe tervic ve herkesin mukabele-i sa'y ve hizmetlerinde hâk-i pâkin edeceği mükâfâttan cümlesi müte'ayyiş ve mesrûr olup, çocuklar küçük yaşlarından familyalarına imdâda başlayarak en ufakları kırlarda kuzuları, daha büyükleri dağlarda koyunları ve daha yaşlıları babalarıyla beraber tarlalarda çiftleri ra'y ve idare ederek hânelerinde karıları, zevciyle çocuklarına hayvanlardan çıkardıkları sütten aşlar ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yorgun gelip ısınıp rahat etmeleri için ateşler hazırlayacaklarından, çobanlar düdükleri ellerinde türküler söyleyerek ve çiftçiler sabanlarıyla boynunu iki tarafa sallar ve ağır ağır ayak atar yorgun öküzlerini sürerek geldiklerinde, ateşin karşısına sıralanıp, pişirdikleri kestanelerden ve yazdan hıfz olunan meyvalardan yerler ve gam-ı ferdâdan âzâde-hatır, tatlı uykuyu beklerler.

Bir memlekette yeni iskân olunan ahali çalışmakta ihmal eyledikleri takdirde, bazı hükümdarânın yaptıklarının aksini yapmalıdır. Şöyle ki, onlar teba'aya bâligan-mâ-belag vergi tarhından başka şey düşünmediklerinden verginin ağırını dahi rağbet ve revac ile vakit ve zamanında satayım diye eşya-yı nefîse yetiştirmeğe sa'y eden kesân-ı çâbükdestân üzerine yüklettiklerinden, çalışanların da çalışmayanlar gibi rehavet ve fakr ü meskenet yolunu tutageldikleri eskiden beri bir fena âdet olduğundan, vergiyi hesâbında ve icabı halinde tecrîmi dahi nisâbında vaz' ve tayin ile işinde ihmâl edenler vakt-i harbde mevki'ini terkeden neferât-i askeriyye misillû giriftâr-i cezâ ve gayret ve himmetli takımları itibar ve iltifâta sezâ kılınmakla cümleten çalışıp, sâhib-i servet ve sâman ve zaman-ı âşâyişte cedlerinden irsen intikâl eden emvâlin tasarrufundan ziyade, bu suret mûris-i meziyet olacağından eyâdî-yi fukarada bulunan sabanın vatanı muhafaza edecek şüce'ân-ı dest-i zaferpeyvestlerine intikâl eylediği görülerek tâife-i zürrâ' enzâr-ı nâsta mazhar-ı tevkîr ü riayet olup, dağlar bağlar ile âbâd ve sahralar yaldızlı buğday başlarından bereket-nüma-yı vakt-i hasad olmasıyla çobanların sürüleri kurttan korkmayıp çayır üzerinde otladıkları vakitlerde keyiflerinden çaldıkları kavallar ve okudukları mavallar derin derelerde uzun sadalar peydâ ve bu halde yalnız insanlar değil âsûde-i hurûb u fiten olan basit gabrâ' dahi hükümdar-i memleket olan zatın hâk-i kademine yüz sürüp daima üzerinden eksik olmaması hakkında dua etmesine sıyt-ı madelet ve merhamet medar ve bu kadar ahâlinin rahat ve emniyetleri pek büyük iftihar iken şöhret ve mefharet hırsıyla taklîb-i cihân ve sefk-i dimâ'-ı bî-günâhân etmek revâ değildir.

Bir memleket ahalisinin mizacına fesad ârız olup da mâil-i isyan olurlar ise, bunun def'i şu vechile müyesser olabilir ki usûl-i hikmet ve mizac-ı memlekete muvafık kanunlar vaz' olunup, işbu kavânîn ahalinin emn ü âşâyiş üzre ta'ayyüşü için iktizâ eyleyecek şeylerden maadasını kâffeten men edip, ziraata iştigal ettireceğinden, bu vechile kesb-i refah ettikçe, gençleri tezevvüc ile familyaları artıp ellerinde olanı masarif-i yevmiyyelerine sarf ve harc ederek iştirâ-yı zevâide sermaye kalmasıyla, ziraat eyledikleri tarlalar dahi kifâyet etmemeğe başladıkta idare-i havayic-i hakikiyyeleri için, yeni yer tedarik ve imarına mecburiyetten

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

avare ve serseri kimseler gibi serkeşlik fikrinde olamayacaklarına mebni, araziyi familyalara taksim ve bu babda bir kaide vaz' ve tamîm etmek iktizâ edip şöyle ki, her familyaya kalabalığını idareye lâzım gelecek mikdardan ziyade arazi almalarına ruhsat verilmeyince, zâdegân ahad-ı ahaliden efzûn kesb-i sâmân edemeyeceklerinden, her biri hal ve malına razı sâhib-i arazi ve bâde bu'din familyaları çoğalıp ol memleketin arazisini idare edemez ise etrafa göç edip gitmemeleri intişâr-ı madelet ve kuvveti muktezi olur. Çocukların talim ve terbiyeleri zımnında mektebler inşa ve küşad ettirip, familyalarının ve bahusus havas-ı nasın hüsn-i imtizâclarına nezaret ve hizmet etmek üzere nüzzâr ve memurîn tertib ve tayin ederek, hükümdar olan zatın sürü sahibi makamında rûz u şeb mütabassırâne hareket etmesi iktizâ edip, yoksa emniyet-i şahsiyye ahalinin zül ve iftikârında aranılıp, hâlet-i ye's ve nâümidîde serbestâne teneffüs ettirmemek perişânî-yi zîr-i destânı ve vîranî-yi kurâ ve büldândan kıllet-i nüfus gibi bir derd-i düşvâr-ı dermânı intâc etmek ile beraber o sıfatta bulunan hükûmeti halk her ne kadar korkularından sitâyiş ve senâ ederler ise de, imtidâd-ı iştidâdıyla öyle bir idâre-i cebbârâneye karşı, hayâlât-ı intikâmiyyenin kıyâmına vesile verilmemek lâzım gelir. İşte bir memlekette şu usullere riâyet olunduğu takdirde, her taraftan güruh güruh göçler gelerek ahâli-yi mevcûdeye iltihâk ve nice yıllar îmardan dûr ve menbit ü mebyet-i hâs u hâr ve mâr u mûr olan sahârî ve evdiyenin hars u zer'ine teşmîr-i sâk eylediklerine mükâfaten hâk-ı pâk-ı sîne-i iştiyâkı çâk çâk ederek fellâhlarına fevâkih-i kesîre ve zehâir-i vefîre itâ ve va'd etmeğin, envâ'-ı mahsul bereket-bahş-ı harman-ı husûl olup, ol memlekette lüzûmu olmayan eşya ile, mübâdeleten akvâm-ı mücâvireden alınan koyun ve sığır sürüleri sahra ve cebellerde gezip, her tarafta âsâr-ı ma'mûriyet ve alâim-i emn ü rahat görüleceğinden, hânelerinde kalmış olan güzel kızlar tezevvüc ve te'ehhül ve geceleri bîtâbî-yi rûzîneyi def'edecek mertebede zararsız eğlenceler ile tevaggul ederek cümleten mesrûr ve handan ve bâ-husus pîrân-ı hamîde-kaddan dest-i ra'şe-dârlarını ber-efrâşte-i cânib-i âsûmân ederek, «ya Müste'an! Halâika iyilik etmek hikmetine mebnî, ketm-i ademden sâha-i vücuda gelip, evlâd ve ahfâdımıza peder-i âli-kadr makamında bulunan hükümdar-ı merhametkâr hakkında, der-i hazâne-i in'âm ve ihsânı küşâd ve imtidâd-ı eyyâm-ı ömr ü ikbâli ile cümlemizi dilşâd eyle!» deyü dehen-bâz-ı dua-yı icabet-nişân ve yevmiyye, velîme cemiyetlerinde derârî-yi medâyih ve ed'iyye-i me'sûresini nev-arusân-ı taze-hevesân kalâid-i gerden-i cân ederler (s. 285-289).

(Mecmua-i fünun, nr. 5, Cemâzielevvel 1279/ Ekim 1862-nr. 7, Recep 1279 / Aralık 1862.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

TELEMAK TERCÜMESİ'nden
Mukaddeme

İki bin beş yüz seneden beri. taraf taraf fevc bulan ma'ârif ve sanâyi'den kitabete ve edebiyata dair masal ve dâsitân ve kıssa ve fıkra gibi hikâyeler, her semtte şâyi' olmuş ve bazı memlekette, giderek nân ü nemek mertebesinde kimsenin elinden düşmemek derecede meraklar sarmış olmasıyla, herkes eğlence makamında, münhasıran hikâye mütâla'asına mecbûr ve mübtelâ olmuştur. Meselâ Fransa ve İngiltere'de beher sene beş altı yüz cedîd te'lifât yalnız hikâyâta mahsûsen neşr ve eskilerinden bin beş yüz kadarı tekrar tab'olunmağa başlamıştır.

İşte tabiatiyle vakit vakit her ülkede bu hikâyâtın envâ'ı i'tibar bulup, kimi âdi hikâye, kimisi ahlâk ve âdât, birazı aşk ve muhabbet yahut ceng ve cidâl dâsitânları, bir takımı uzak ülkeler ve mechul mahaller içinde seyahati ve bir mikdarı da ma'mûlât ve masnû'ât-ı garîbe ve keşfiyât-i cedîde hakkında bir takım tafsilâtı hâvi olmak üzere çıkarılan âsâr-ı mütenevvi'anın her biri bir yüzden terakki-yi ma'ârife hizmet etmiş ve hattâ Avrupa'da mebâdi-yi fünûn, küçücük çocuklara hikâye arasında okutulup unfuvân-ı tufuliyette zihinleri fünûna sardırılarak, bu yüzden pek çok âsâr-ı garîbe zuhûr eylemiş olmasıyla hikâyâtın mebnî olduğu esasa hizmeti ve kârilerine menfaati derkârdır. Tasarrufât ve terakkiyât-ı mülkiyye ve tehzîb-i ahlâka dair nesâyih-i müessireyi hâvi olup, uzûbeti cümlenin masadakı bulunan *Telemak* kitabı dahi, bir nev'i hikâyât-ı edebiyyenin numûne-i müştehiresi olmakla, ibaresinin lezzeti anlaşılacak derecede, kelime kelime gayet açık ve müzeyyen surette yapılmış bir sahih tercümesinin tab' ve neşrine ibtidâr olunacaktır. Mütâla'asına rağbet edenler, bir yeni zeminde kitabet öğrenip, türkçenin vüs'atini anlarlar. Zira bin sene içinde şöhret bulan birinci derecede makbûl ve kârnâme roman kitablarından *Elfü Leyle, Hümâyunnâme, Gil-Blas, Candide, Paul ve Virginie, Héloise, Corinne Mauprat, Robinson, Tom Jones, Random, Tristram Shandy, Gulliver, Guy Mannering Mohikan, Werter, Don Quixote, Décameron* gibi birer zemin-i mahsusta yazılmış müellefâtın aynıyla tercümeleri hep birer vadide tarz-ı nevîn-i kitâbettir. Her birinde sırf Osmanlı lisanına yaraşır lezzet vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fasl-ı evvel

Kalipso, Ülis'in gittiğinden tesliyet bulamazdı. Bu gamında hayat-ı câvidi kendisine bahtsızlık sayardı. Artık kehf-i ârâm-gâhı, tegannisiyle aks-i sadâ-yı terennüm etmez ve perestişkârı olan periler huzurunda cüret-i te'ellüm edemez olmuştu.

Adası pîrâmeninde bir mütemâdî baharın her dem yetiştirdiği çemen-zâr-ı pür-ezhâr üzerinde ekseriya tenhâ gezerdi. Lâkin ol dil-küşâ emâkin derdine çâre-sâz olmaktan ırag, belki anda nice kere yanında gördüğü yârin yâd-ı hâtır-güdâzını muhtır olurdu. Çok kere leb-i deryâda büt-i lâl durup gözyaşı dökerdi ve Ülis'in gemisi dalgaları yara yara gözünden nihân olduğu cihetle bir düziye dönüp göz dikerdi. Nâgâh henüz paralanmış bir geminin parçalarına nazarı ilişti. Rîze rîze kürekçi tahtaları, kumsal üzerinde öte beri, perâkende kürekler, bir dümenle bir direk, sahilde yüzer bazı armalar ve çarmıhlar gördü. Bâdehu uzaktan iki kişi teşhis etti ki, biri sâl-horde görünür diğeri hord-sâl ise de Ülis'e andırırdı. Onun kadd-i bâlâ ve hırâm-ı bî-muhâbâsıyla beraber mihr ü kahrına mâlikti. Kalipso kuvve-i rûhâniyyesiyle bildi ki, bu nev-civân ol kahramanın ferzendi Telemak'tır. Eğerçi ruhanîler tanımakta, bütün insaniyânı pek ileri geçerler ama, Telemak'ın refâkatinde bulunan ol merd-i muhteremin kim idüğünü Kalipso seçemedi. Zira ki, ruhaniyânın uluları her ne isterlerse küçüklerinden saklayabilirler. İmdi sürûş-ı hûş ki Mentor hakimin suretinde Telemak'a refakat ederdi. Kendisini Kalipso'nun tanıdığını istemezdi.

Bununla beraber Kalipso babasına bu derece şebîh olan ol civânı kendi adasına atan bir kazânın birûzundan şâdımân olurdu. Ondan yana varıp kim olduğunu bildiğini bilmezlikten gelerek dedi ki, «benim cezîreme ayak basmağa bu cür'et size neden elvermiştir? Ey civân-ı bîgâne, ma'lûmunuz olsun ki benim kalem-revim hududunu pâymâl etmek cezasız değildir». İşte bu kelimât-ı tehdid-âmiz ile her çend ki gönlünün sürûdunu örtmeğe ihtimâm eylerdi, lâkin istemediği halde safâsı likâsında lem'eân ederdi.

Telemak ona böyle cevab etti: «Ey ki fâni veya bâki her kim iseniz eğerçi dîdârınızdan sizi mahz bir ruhanî sanmamak mümkün olmaz. Âyâ şedâyid-i rüzgâra ve emvâc-ı zehhâre dûçâr olarak güm-kerde pederini ararken gemisi sizin adanızın kayalarında şikest olmuş bir oğulun felâketine tarahhum eylemez misiniz?» Kalipso'nun «aceb aradığınız pederiniz kimdir», diye mukabelesine Telemak dedi ki: «İsmi Ülis'dir. On sene muhasaradan sonra Turuva şehr-i şehîrini zîr ü zeber eden mülûkun birisidir. Bütün Yunan'da ve Asya arzında nâmı darb-ı harbde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

salâbetle ve encümen-i meşverette kiyâsetle meşhûrdur. Şimdi bütün denizler yüzünde dolaşıp, en hatar-nâk kayaları dolanıp, vilâyeti kendi önünden güyâ kaçar bir vehm-i bî-karardır. Onun zevcesi Penelop ile ben ona bir daha kavuşmak ümidini yitirdik. Ben dahi onun gibi varta-ı hatara dûçâr olarak tekâpû edip, onun kande idüğünü öğrenmekte gezerim. Ama ben ne derim ki, şimdiki anda belki ka'r-ı bahrda gark-ı âb olmuştur. Bizim mihnetimize merhamet buyurunuz, ey periler melikesi! Ülis'in hayatı yahud memâtı hakkında tâli'in ne takdir eylediği, eğer ma'lûmunuz ise onu lutfedip oğlu Telemak'a bildiriniz».

Kalipso böyle unfûvan-ı şebâbda bu derece kiyâset ve belâgat gördüğünden müte'accib olup, yüreği acıyarak gözleri ona bakmakla doymazdı. Durup kala kaldı. Nihayet söze gelip «Ey Telemak, pederinize olanları size haber veririz. Lâkin onun hikâyesi uzundur. Şimdi, çektiğiniz yorgunluklardan dinlenmeniz zamanıdır. Benim meskenime geliniz, orada sizi evlâdım gibi kabul ederim. Gelin ki bu inzivâda bana ârâm-ı dil olursunuz ve ger siz kıymet-i lezzetini bilirseniz, ben de sizin esbâb-ı saadetinizi ikmal ederim» diyerek onu götürdü.

Melike bir güruh genç periler içinde önden hıram ederdi. Ormanlarda ulu meşe ağacı bütün etrafında olan fidanlar üzerine şâh u berki sâyesini saldığı gibi, onun dahi onların kadd-i bâlâsından başı büsbütün aşardı. Telemak ardlarından giderdi. Melikenin revnak-i cemâline ve uçup temevvüc eden uzun libâsının reng-i giran-bâhâ-yı âline ta'accübte kalır, başı ardından dağınık tarzda zarifâne dökülmüş ve tüylenmiş saçlarını gözlerinde cevelan edip, nâz-ı halâveti ile ta'dîl olunmuş şu'le-i câzibesine hayret kılardı. Mentor önüne bakarak, mütevâzı'âne sükûtla Telemak'ı ta'kîb ederdi.

Kalipso'nun mağarası kapısına vardıklarında, Telemak bir rustâî vaz'-ı sade görünüşle beraber, gözleri meshur edici öyle şeyler gördü ki, istigrâb eyledi. Vâkıa orada ne sim ü zerden ziver, ne de sütun ve mermer yahut nakış ve raks ve heykel ve eser müşahede kılınırdı, fakat bu mağara kaya bağrında çakıl ve asdâftan masnû' künbed şeklinde oyulmuştu. Duvarları bir taze asma ile örtülmüştü ki, yumuşak, körpe dallarını ve kollarını her tarafa yayıp bir düzüye serer ve sarardı. Tâb-ı âfitâba rağmen ol mahalde tatlı nesîmeler bir taravet-bahş serinlik ilkâ ve ibkâ ederdi. Niçe pınarlar, benefşe ve şakayık serpilmiş çemenler üzere hazin ve nermin sırıltıyla akarak, yer yer billûr gibi saf, şeffaf havuzlar peydâ ederdi. Taze doğmuş bin türlü şükûfe gârın enhâsını kaplayan ferş-i zümrüdini hurde-i mînâ ile tezyîn ederdi. Ol cây-ı ferahefzâda şol altın elma getiren ve her mevsimde nev-şüküfte olup, hoşterîn tıyb u revâyihi nefh eden sık dallı basık ağaçlardan bir yüce koru

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vardı ki guyâ ol çemenzar-i nüzhetin başına taç olup, onun gölgesi zulemâtını güneşin şu'â'ı delemez ve geçemezdi. Orada kuşların elhânından yahut kaya üstünden uçup yuvarlanıp çağlayarak ve köpükle karışık koca koca dalga kesilerek düşen ve çemen ortasından kaçıp giden bir çayın latîf şarıltısından başka bir zamanda asla bir mûzî ses duyulmazdı.

İşbu gâr, bir tell dâmeninde vâki olup, oradan derya gâh ayna gibi saf ve hemvâr, gâh kayalara mecnunâne gazabla hücum edercesine dalgalarını dağ misali yücelterek ve inleyerek çarpmakta ve çatlayıp dağılmakta kaynar görünürdü. Diğer taraftan bir ırmak meşhûd olup, içinde peydâ olan adalıkların çevresinde çiçek donanmış ıhlamurlar ve gölgelere değin haşmetle baş kaldırmış yüksek çınarlar ve kavaklar hâsıl olmuştu. Bu adaların arasında vâki olan boğazlar ve kollar sahrada dolaşıp oynaşırdı. Bazısının berrak mevcleri sür'atle cereyan, bazının sâkit ve râkid suları nur gibi leme'ân ederdi. Bazısı da uzun uzun dolanıp menba'ına geri çıkar tarzda geldikleri semte yine izince döner, devcrân ederdi. Sanki bu meftûnu olduğu dil-nişin kenarları bırakıp gitmeğe kıyamazlardı. Uzaktan tepeleri büyük dağlar zâhir olurdu ki, zirveleri bulutlara karışıp, acaib şekilde düşmüş heyetleri gûya gözlerin şenliği için mahsus arzuya mutâbık nakş olunmuş bir temâşâya lâyık ufuk teşkil ederdi. Yakında bulunan kûhsâr askı ve sayvan gibi asılmış yeşil yapraklı asmalarda kabâ' giymiş üzümler reng-i âlden daha ziyade parlak olarak hevenk gibi yaprakların altında gizlenememiş ve asmalar yemişin bârıyla çökmüş yığılmıştı. İncir ve zeytin ve nar makûlesi cümle güzel ağaçlar sahrâyı baştan başa örtüp ol deşti güya bir vâsi' bağ-ı behiştî etmişti. Kalipso bütün bu hulkî letâfeti Telemak'a gösterdikte ona dedi ki «hemen rahata varıp bir az dinlenin, libâsınız da ıslaktır, onları değiştirmek vaktidir. Sonra yine görüşürüz. Ol zaman size sergüzeştler hikâye edeyim ki gönlünüz ondan teessür eder.» Bu kelâmın akîbinde onu kendi neşimeni civarında birinin en içten iç halvetgâhına Mentor'la beraber kodu. Periler ol mekânda servi ve ardıç odunundan bir büyük ateş yakmağa ihtimam etmekle râyiha-i tabiiyyesi her yana yayılırdı ve yeni konukları için orada esvâb dahi hazırlamışlardı.

(1297 / 1875, s. 1 - 10.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

TERCÜME-İ ROBENSON'dan

Halâs-ı Robenson ez gark u vusûleş be-cezîre-i hâliyye

Mezkûr taşın üzerinde ayağa kalkıp karaya doğru giderek etrafa baktım, sahile yakın bir çayırlık gördüm. Mezkûr çayırlığa gidip orada serildim kaldım ki elimi ayağımı kımıldatmağa mecalim kalmamıştı. İmdi şu garktan halâsımdan dolayı hasıl olan sürûrumu beyana hiç bir kalem ve lisan muktedir olamazdı. Benden başka sağ kimse kalmadı. Refiklerimin hepsi boğuldular. Bu efkâr ile bir miktar dinlendikten sonra ayağa kalkıp esvabımı sıktım, yüksek bir mahalle çıkıp burası neresidir, ne edilmek lâzım gelir, diye etrafa ve eknâfa baktım, gördüm ki hâli bir mahaldir, insan ve hayvandan eser yok. İşte o vakit açlık, susuzlukla ne edeceğimi bilemedim. Zira üstümdeki kalan esvabdan ve orada gezerken esnâ-yı râhta elimdeki ufak deynek parçasından ma'ada bir nesne yoktu. Vakta ki akşam olup ortalık kararınca dünya başıma zindan oldu. Gece üzerime yırtıcı hayvanlar gelir diye kemal-i havfımdan ziyadesiyle me'yûs olarak hayatımdan nevmîd oldum, denizden kurtuldumsa da, daha ziyade mühlikeye düştüm. İmdi o halde hatırıma geldi ki, ölümden halâsa çare yok, bari böyle telef olmaktan ise varayım su olsun bulabilir miyim diye kalkarken cebimde bir nesne elime dokundu. Baktım ki bir parça tütündür. Ahali-yi Berberiyye aç kaldıkları vakit tütünü çiğneyerek def'-i cû' ettikleri hatırıma gelerek derhal mezkûr tütünü ağzıma koyup karanlıkta yavaş yavaş su aramağa gittim. Dalları kale gibi etrafı ihâta etmiş bir büyük ağacın üzerine çıkıp, bu gece burada misafir olayım, bakayım Mevlâ sabah neyler, diyerek uyuya kalmışım. Yorgunluktan açlığı filânı unutarak ol kadar dalgın yatıp kalmışım ki, sabaha kadar hiç uyanmamışım. Gözümü açınca güneşin ağaç üstüne ihâta ettiği ve şiddetli rüzgâr estiği görüldü, denize doğru baktım, gördüm ki dalgaların ibtidâ beni attığı taş, ki sahile uzak idi, onun üzerine gemi yaslanmış. Bunu görünce hemen ağacın üstünden aşağıya inerek sahile koştum, deniz kenarından gördüm ki bir mil mesafe kadar bir mahalle sandalı dahi dalgalar atmış, yiyeceğe müteallik bir şey bulurum diye yüzerek gemiye gitmeği kurdum. Öğle vakti olunca, denize sükûnet gelmişti. Soyunup yüzerek geminin yanına vardımsa da üzerine çıkmanın bir türlü çaresini bulamadığım halde gördüm ki geminin kenarında denize doğru sarkmış bir ip var, hemen bu ipe sarılarak geminin üstüne çıktım. Gemide zî-ruh olarak köpekten başka bir can kalmamış, köpek beni gördüğü gibi biçare açlığından enîn ü zâriye başladı. Geminin bir tarafı su ile dolmuş ise de yukarıya gelen tarafı ıslanmamış ve oradaki eşyaya su isabet etmemiş olduğunu görünce araştırmağa başladım. İşe yarayacak bir takım eşya ve kilitli sandıkları gördüm. Bu sandıklar râ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bıtalı yapılmış olduğundan içlerine su geçmemiş olmasıyla derûnundaki eşya temiz idi. Bunların hepsini karaya çıkarmak murad eyledim ise de ne çare ki tâkatim yoktu. Lâkin bana en ziyade lâzım ve mühim olan şeyleri aramak için açtığım sandığın içinde rom şişeleri doluydu. Birini açıp bir iki yudum içerek bir nebze neşelendim. İşte ol vakit aklım bir az başıma gelerek mütâlâa eyledim ki her şeyden akdem olan bana sandaldır ki bu şeyleri nakl mümkün olsun, dedim. Sonra hatırıma geldi ki şimdilik bir sal yapsam münasib olur, diyerek gemide mevcud olan ağaçlardan bir mikdarını toplayıp ve büyük tulumlardan dahi üç tanesini şişirip birbirine bağladım üzerine ağaçları koyup bir büyük sal yaptım. Üzerine çıktım, suyun üstünde duruyor ise de azıcık şey konulsa batmağa müstaid idi. Bu hali anlayınca tekrar gemiye çıkıp dikili olan direkleri ve daha bir takım başka ağaçları keserek envâ-i meşakkatle salın ağaçlarına izâfe eyledim. Bundan sonra geminin tahtalarını koyarak salın üstüne döşedim. İplerle muhkem bağladım. Vâkıa büyük bir güzel sal olarak mikdâr-ı kâfi eşya nakline elverişli oldu. Artık kalbim mutmain olunca tekrar gemiye varıp pirinç, peksimet misillû kumanya, gemicilerin sandıklarından üç sandık ve beş parça pastırma ve boş sandıklardan birine arpa doldurup sala indirdim. Bu şeyleri ararken müskirât envâ'ından bir çok dolu şişe ve kadehlerle memlû sandıkla, kezâlik şarab fıçısını dahi sala vaz'eyledim. O dakikada sular çekilmeğe başladı. Bunların arasında esvâba müteallik şeyler dahi buldum. Kenara çıkınca sığınacak bir mahal yapmak için dülger âlâtına ziyadesiyle can atardım ki ah n'olaydı âlât-i mezkûre elime geçeydi, diyerek kemal-i hırs ve tama'dan tekrar gemiye çıktım. Vâkıa istediğim gibi ve belki ziyade mükemmel edevât-ı neccâriyye buldum. Bunları bir yere toplayıp hepsini sala indirdim. Bundan sonra silâha dair şey aramak için büyük anbara inerek iki aded çifte tüfenk ile iki tane tabanca ve â'lâ barut tekneleri ve saçma ve kurşun dağarcık ve iki kabza seyf ve bunlardan başka daha bazı şeyleri kezâlik sala vaz'ettim. Köpeği dahi beraber alarak, köpekle beraber sal üstünde benden başka zî-rûh yok idi, şimdi bizi bu kadar yükle karaya îsâl için üç şey lâzımdır ki birisi denizin sükûneti, ikincisi suların sâhile çekilmesi, üçüncüsü rüzgârın mu'âvenetidir. Bu mütâlâada iken geminin yanından sal epeyce uzamağa başlayınca muhâtara korkusu kalmadı, gördüm ki istediğim gibi gidiyor. Sahilde bir küçük koy görmüştüm, oraya gitmenin çaresini bulmak lâzım geldi. Binaenaleyh salı oraya yanaştırmak lâzım gelmiş ise de o aralık sal münasebetsiz bir mahalle uğrayıp sahile yanaşmak mümkün olmadı. Sular salın üstüne çıkmağa başlayınca şaşırıp kaldığım esnada Cenâb-ı Hakk'ın lutfuyla istediğim mahalle salın yanaşması müyesser oldu. Orada sığınmağa şâyân

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gayet güzel bir mağara olduğundan ve hususuyla eşya-yı mevcûdeyi sühûletle ihractan başka seyr ve temaşaya şâyân çemenzâr-ı latîf bulunduğundan fevkal-gaye mahzûz oldum. Mahali-i mezkûre çıkıp acaba burada ahaliden kimse var mıdır, diyerek etraf ve eknâfa bakınca cevânib-i erba'ası küçük bir ova olarak görünen yüksek dağın üstüne çıkıp ol tarafın haline muttali olmakığı tasmîm eyledim. Belki bir ava rastgelirim diye kenara çıkarak sâlifü'z-zikr tabancaları belime soktum, çifte tüfengi omuzuma vurup mezkûr dağın üstüne çıkarak etraf ve eknâfa nigâh ettiğimde gördüm ki denizin ortasında bir ada vardır, cânib-i garbîsinde mahal var ki sade taşlıktır. Hakikaten keşf ettim ki, derûnunda vuhûş u tuyûrdan ma'ada benî Adem nev'inden kimse yok, lâkin bu vuhûş u tuyûr bildiğim hayvanlar olmadığından hangisi ekle sâlihdir bilemedim. Cebel-i mezkûrdan avdette vurduğum kuşun büyüklüğü ve tüyü doğan kuşuna benzerdi, sonra sala gelip gemiden getirdiğim eşya-yı mevcudeyi sırasıyla mezkûr mağaraya akşama kadar çabalayarak yerleştirdim. Vakta ki akşam oldu, aşırı yorulmuş olduğumdan dinlenmek istemiş isem de gece üzerime yırtıcı hayvanlar gelir de beni telef ederler korkusuyla var kuvveti bazuya verip saldaki ağaçların hepsini karaya taşıdım, tahtalardan çarçabuk kulübe gibi sığınacak mahalin içine zikrolunan sandıkları koydum. Kusur ağaçları dahi toplayıp kulübenin üstüne ve etrafına yığdım. Bunları böyle yapmak için pek çok zahmet çektim. İşte o gece kalbim mutmain olarak yorgunluktan öyle bir uyku uyumuşum ki tarif edemem. Sabah olup güneş doğunca uyandım. Gözümü açtım, gündüzkü yorgunluğu ve meşakkati unuttum da hatırıma geldi ki, hava fenalaşıp da gemi paralanmazdan evvel bir daha gitsem de gemide ne var, ne yok anlayıp cümlesini getirsem, münasib olur, diyerek kalkıp kemâ-fi-s-sâbık yüzerek gemiye çıktım. Geminin kerestelerinden gücüm yettiği mertebe söküp toplamağa başladım. Evvelki saldan daha büyük, sağlam ve gemideki şeylerin hepsini almağa müsta'id bir sal yapmak için söktüğüm ağaçları birbirine rapt ile denize indirdim. Muhkem bir sal yaptım. İbtidâ âlât-ı neccâriyyeyi ve her nevi egser dolu dört çuval ile yirmi aded balta ve bir kahve değirmeni ve havan ve tüfenk kurşunuyla saçma dolu dağarcıklar ve ava müteallik sair şeyleri ve gemicilerin esvablarını ve ne kadar kazma kürek gibi nesneler var ise velhasıl gemide hiç bir şey bırakmayarak cümlesini sala yükledim. Karada yaptığım mahalli, vuhûştan biri gelir de bozar hülyasıyla, hemen acele salı kara tarafına getirdim. Eşya-yı mezkûreyi çıkarıp evvelkiler misillû yerleştirdim. Vakta ki mahall-i mezkûre girip gördüm ki, sandığın üzerinde bir kedi oturuyor, korksun diye tüfengi üzerine çektimse de gözünü kırpmayıp yerinden kımıldanmadı. Sandığı açarak bir parça peksimet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çıkarıp kediye attım. Derhal kapıp yemeğe başladı. Eşyanın yerleştirmesinden fârig olunca yelkenleri birbirine rabtla bir büyük çadır yaptım. İçine sandıkları istif ettim. Silâhlarımı direğine astım. Bir tarafını döşeyerek gece orada rahat yattım. Sabah olunca yatağımdan kalkıp yine gemiye giderek, nakli mümkün olan bir az eşya dahi getirmeği kurdum. Bir parça peksimet alıp, kemâ-fi-s-sâbık gemiye vardım, geminin kerestelerini sökerek evvelkilerden daha büyük bir sal yaptım, halat ve zincirleri ve şarap ve un ve barut ve envâ-ı müskirât dolu sandıkları güzelce sala istif edip karaya doğruldumsa da salın yükü ağır olduğundan dalgalar üzerinden aşarak batacak raddeye gelince eşyanın bir azını denize ilkâ ile yükü hafiflemek istedimse de kendime yine cesaret verip selâmet yakasına kadar dişimi sıkarak ve tâb ü tüvânım kesilerek güç hal ile karaya yanaştım. Bir müddet dinlendikten sonra eşya-yı mezkûreyi yerli yerine naklettim, salın ağaçlarını kenara yığdım. Cezîre-i mezkûrede kulübe ile çadırın tanzimi ve bazı kuşlar avlaması ve gemiden eşya nakli ile bir mâh kadar meşgul olup, bâdehu yine bir gün gemiye gidip eşya taharri ederken bir mahallinde bir takım sandıklar gördüm ki içlerinde terziliğe dair şeyler ve her cins bıçak ve altın ve gümüş sikkelerle dolu keseler var. Bunları sandığa koydum, bunlardan başka daha çok şeyler buldum. Akşamdan evvel bir sal yapıp da bunları dahi aşırmağı kurduğumdan derhal sal tanzimi için bir ağaç indirdim, gördüm ki rüzgâr gayet şedid ve dalgalar kara bulutlar gibi oldu. İşte o vakit sal yapıp karaya çıkmak mümkün olamayacağını ve kendim telefime sebeb olacağımı anlayınca ,bana lâzım olan bu eşyayı terkle canımı kurtarmaktır diyerek, denize atılıp, dalgaların içinde yuvarlanarak envâ'-ı meşakkatle karaya çıkabildim. Karaya çıkar çıkmaz, hava daha ziyade sertleşip, dağlar gibi dalgalar büyüdü. Artık havâyic-i zaruriyyeme dâir çıkarıp getirdiğim şeylere kanaatle o gece uyudum. Sabah olup güneş doğunca, kalkıp gemiden bir eser kalmadığını görünce, artık geminin ahvâlinden ve eşyasından ümidim kesilerek, burada başımın çaresini düşünmeğe başladım. Bu havalide yırtıcı hayvanlar olmak ihtimali olduğundan bunlar uykuda iken gelip beni telef ederler havfıyla kendimi muhâfaza için emin ve mahfûz bir mahal yapılmasının lüzumunu gördüm. Bir de eşya-yı mezkûreyi naklettiğim mahal, taşlık ve zirâate gayr-i kabil olup, hususuyla suyu olmadığından münbit ve sulu bir mahal bularak orada ziraat etmeği düşündüm. Bunun üzerine kalkıp etrafı dolaşarak yüksek bir dağ eteğinde matlûba muvafık bulduğum mahalden ziyadesiyle memnun oldum ki tarifi mümkün değildir.

(Tercüme-i Robenson, Vak'anüvis Lutfî Efendi, Şaban 1291 / Eylül 1874, 4. baskı, s. 24-30.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

TERCÜME-Î HİKÂYE-İ GENEVİÈVE'den

Cermanya'da İsevîü'l-mezheb, celb-i kulûb-i fukarâya mecbûr Brabant dükası unvanıyla meşhur bir zat olup, bunun ahlâk-i pesendîdesinden istifâde eden zevcesi dahi, âdâb-ı müstahsene ve muâmelât-ı hasenede zevcine karîb, şuh, dil-firib olduğundan, Geneviève nâmıyla mâlik oldukları bir duhter-i peri-peykeri âgûş-i terbiyelerine almışlardı. Bu duhter-i semenber, nûş-i şîr-i mâderle nice eyyâm şîrîn-kâm oldukça, hâl-i sabâvetinde ol derecede ferâset ve nezaket izhâr ederdi ki, görenler vâlih ü hayran ve letâfet-i cemâliyle ser-gerdân olurlardı. Ol nâzenin-i perişan giysû, bazan validesiyle rû-be-rû gelip, sırma saçlarına şâne-zen ve zülf-i zer-târına nigah-efken olarak, ol vaktin âdeti üzere iplik eğirmekle iştigal ve aralıkta lâtif suallerle mâderini cevabdan âciz ve lâl eylediği müşâhede edenlerin

Dağıtma aklını âzâdegân-ı kayd-ı gamın
Döküp saçıp ruhuna turre-i perişânı

meâliyle hayretleri kat kat tezâyüd etmeğe başladı. Çünkü ol büt-i deyr-i âlem, tefrik-i çelîpâ ve sanem raddesine gelerek, halkın kendi hüsnüne perestişini gördükte, bir mâbud-ı hakikînin vücudunu ve cümle-i mahlûkātın bârgâh-i ahâdiyyete sücûdunu ta'akkul ve istidlâl ile berâ-yı ibâdet mâbed-hâneye azîmet ve güzergâhında tesadüf eylediği muhtâcîne lutuf ve inâyet ve herkesin gönlünü tatyîbe gayret ettiğinden, fukarâ onu semadan nâzil olmuş bir melek-i nûrânî-sîmâ addetmişlerdi. Kudret-i bâliga-i Huda-yı bîçûn Geneviève'in sinnini ondörde iblâgla, dâmân-ı nâzenini gülgûn etmekle, bu hal nihâl-i visâlde kalem aşısı kabulüne dâl olduğundan, pederi Brabant dükasını mukaddemâ bir muharebede tehlike-i azîmeden halâs ve envâ'-ı ikram ile zatına kesb-i ihtisas eden Almanya asilzâdegânından ve ümerâ-yı askeriyyeden Siegfried nâm bir civan zabite cemiyet-i velimesi icrâ kılınarak, bâdehu zevcesini alıp, mahall-i ba'îdde bulunan me'vâsına azîmetleri takarrür ettiğinde, Geneviève gibi cemile bir kızın lutf-i mütemâdiü'z-zuhûrunu gören ahali-yi memleket, yevm-i müfârekatında cümleten ser-i râha dikilip, yoluna eşk-rîz-i hasret oldular. Ebeveyni dahi bâ-kemâl-i melâl semevâta ref'-i yed-i ibtihâl ile böyle münâcât ettiler: «Perverdigâra! Adem'i darü'l-ünsden ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meryem'i Ruhü'l-kudüsden cüdâ kılan sensin. Hüsnü hâme-i bih-nigâr-ı kudretin ne güzel tasvir ve onu cazibe-i hakikiyye ile şive-i hûş-rübâya esir etmiştir. Kûşe-i rahmda tûşe-i rahm ile tagaddi eden kızımızı savn-ı samadânî ve avn-i subhanîye tevdî eyledik. Şân-î celîl-i ulûhiyyetine lâyık olduğu vechile her hal ü mahalde bedreka-i tevfîk ona yar ve ni'me'r-refik olsun», temenniyât-ı âcizânesiyle hatm-i kelâm ve Geneviève'e tevcih-i hitab birle «Ey duhter-i ferhunde - ahterimiz, pertev-i ikbâl, basar-ı basîrini kamaştırmasın ki, rûz-i gafletin karanlık geceleri, pîrâmen-i dâmen-i âmâline leke-i siyah ve gâfilâne ser-dâde-i bâlin-i rahat olduğun şeb, tâb-ı kevkeb müntic-i âh-ı sehergâh olur» nesâyih-i hikmet- fevâyihiyle ta'tîr-i meşâmm eyleyerek

Beyit

Verir sabra direng-i sâye dursa serv-i bâlâdır
Alır çeşm-i kararı gitse cû-yı sîm-sîmâdır.

senâsıyla ol kadar dil-cûyu fevc fevc ve belki mevc mevc olan izdihâm-ı nâsdan başka, akın akın asker taburlarından müretteb mükemmel alaylar yola revâne kıldılar. Siegfried'in me'vâ-yı dilârâsı, bir kasr-ı bî-bedel olup, iki sûyunda birer nehr-i dâimîü'l-cereyan ve etrafı yüksek dağlar ve basît ova ve bağlarla muhat bostan-ı firdevs-nişân olduğundan, taravet-i tabi'iyye ve letâfet-i mevki'iyyesine sebz-pûşan-ı çemenzâr-ı melekût mânend-i nergis, dîde-küşâ-yı hayret olup,

Hizmette o gülşene dem-â-dem
İsâ gülüdür buhûr-i Meryem
Âhu gibi ebrû nev-demîde
Beslendi hava-yı sünbülîde
Bir rütbe hava rutûbet-efzâ
Kim oldu nesîm-i seyle hem-pâ
Feyz aldı sifâlden karanfil
Bûy-ı gül ile sulandı sünbül

Zemzeme-i ruh-efzâsıyla gâh kasrın kâhında ve gâh nahlistân-ı safâ-hisarın dıraht u şâhında meşk-pervâz ve seyr-i neşîb ü firâz eyleyerek, bilâ-mâni temâşâ-yı sun'-i sâni' kılarlardı. İşte Siegfried zevcesi Geneviève ile ârâm-gâhları olacak çiftliğe takarrüblerinde fukara-yı kurâ istikbale şitabân oldukları cihetle, düyûn-ı kadîmelerinin afv ve tahfîfi ve agniyâ-yı kasaba rengârenk çiçeklerle büyût ve emâkinlerini tezyîn ve şehrâyin-i bihîn ettiklerinden, bunların dahi taltîfi icrâ olundu. Şu iki gül-endam, çeşm-i bülbül kadehten mey-âşâm iken felek-i zâlim perişanî-yi cemiyet-i rahatlarına âzim olmaktan nâşi, bir leyl-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tavîlü'z-zeylde nâgâh, çiftliğin hâricinden acîb ve garîb boru sesleri işitilip, arası çok geçmeden suvari asâkiri zâbitânından üç nefer yâver vürûd ve İspanyalıların Fransa hududunu bi't-tecavüz nehb ü gâret ve hasmâne hareketleri vuku'a gelmesiyle, perâkende askerlerin orduya iltihakı zımnında Siegfried'in tanzim ve sevk-i cünûd eylemesi ferman-ı kıralî iktizâsından olduğuna mebnî, imtisâlü'l-emr ertesi gün kumandasında bulunan cüyûş-ı cûşân-pûşu cem' ile sell-i şemşir ve mufârekat-ı zaruriyyeden âh-i sûziş-pezir eyledi. Geneviève ise daha ziyade mağmûm ve mükedder olduğundan

Gözümde her müje bir tîg-i âteşbârdır sensiz
Gam-ı gamzenle âlem arsa-i peykârdır sensiz

neşidesini tekrar ve yanık yanık girye ve zâr ederek, sipah-ı siyah-dûd-ı dile «gel benden ne dilersen dile, öleyim, kurtulayım, firâk-ı yar sînemi şerhadâr ediyor» muhâtabât-ı hayâliyyesiyle güftgûda olsun, Siegfried mevcud maiyeti olan askeri topladığından zaman-ı vedâda ma'şûkasına arz-ı muhabbet ve nevâziş ve dairesi umûrunun nezâretini Golo isminde genç ve dinç bir adama sipariş etti, gitti.

(1285/1868-69, s. 2-8.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

MONTE CRİSTO'dan
Bab-ı evvel: Muvâsalat

Pharaon nâm üç direkli bir kıt'a fransız sefinesinin İzmir ve Trieste ve Napoli şehirlerine uğrayarak 1815 sene-i milâdisi şubatının yirmi dördüncü günü Marsilya'ya takarrüb eylediği işaret kulesinden görülmekle hasbe'l-âde limandan bir kılavuz hurûç ve Morgion burnuyla Rion adası arasında sefineye yanaşıp vülûc eyledi.

Marsilya limanına bir sefine duhûlü ve hususuyla bunun gibi Marsilya destgâhında inşa olunmuş bir geminin müddet-i medîde seyr ü seferden sonra avdet ve vürûdu, o vakitler hükmünde beyne'l-ahâli vukuât-ı nâdireden madûd olmasıyla Saint-Jean kalesi meydanı seyircilerle mâlâmâl olup, sefinenin baş ve kıç direklerinde gemilerden maada bütün yelkenleri indirilmiş olduğu ve kemal-i betâ'et-i hareketinden ve taifesinin evzâ'ından bir felâkete uğramış olması his olunduğu halde Calasareigne ve Jaros adaları arasında sademe-i volkandan açıldığı muhtemel olan boğazdan geçip Pomègue burnunu dolaşması üzerine orada tecemmu' eden halk birbiriyle kıyl u kāl ve fenn-i seyr-i sefâîne âşinâ olanlar dahi hareket-i sefinede hissolunan hal-i kudûret-meâlin geminin bir kazaya uğramasından olmayıp belki içindekilerin felâket-dîde olmalarından neş'et eylediğini istidlâl etmekte ve bu hal üzere sefine yaklaştıkça Marsilya'nın dar limanına duhûlüne tavassut ve delâlet etmek üzere gemiye evvelce girmiş olan kılavuz yanında ve Edmond Dantès nâmında bir civân-ı hoş-endâmın mahâret-i tam ve cesaret-i mâ-lâ-kelâm ile geminin harekâtına dikkat ve kılavuzun verdiği işaretleri taifeye tebliğ ve işâat eylemekte olduğu görülürdü.

Sefinenin ahvâl-i felâket-nümûnu seyirciler meyânında ve Morrel nâmında bulunan bir zatın cümleden ziyade mûcib-i halecan-ı derûnu olmakla bunun sahile muvâsalatına değin intizâra sabr u tahammül edemeyerek hemen bir küçük filikaya râkiben hareket ve pruva hizâsında sefineye takarrüb eylediği civan-ı mahûdun meşhûdu olunca derhal kılavuzun yanından ayrılıp ve geminin kıyısına gelip güverteye dayanarak ve şapkasını eline alarak Mösyö Morrel göründükte Morrel, «Vay Dantes sen misin? Canım ne oldunuz, gemide görülen hâl-i kudûret-meâl nedir?»

Dantes —«Efendim kaptınımız biçare Leclère, Civita-Vecchia yakınlarında terk-i dağdağa-i hayat ile ahrete sefer eyledi. İşte halimizde görülen hüzn ü keder ona olan teessür ve teessüfümüzden neş'et eder.»

(Diyojen, nr. 66, 30 Teşrin-i evvel 1287/11 Kasım 1871.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

ATALA'dan

Avcılar

Evlâdım! Kaderin bu bir şîve-i mahsusudur ki bizi birleştirdi. Sen mütemeddin bir kavmin efrâdından bulunduğun halde kendi kendini vahşî eyledin. Ben de zaten bâdiye-nişîn iken -bilmem ne efkâra mebnîdir?- kader de beni medenî eylemek istedi. İkimiz de dâr-ı dünyaya iki muhalif cihetten kadem-nihâd olduğumuz halde, sen benim yerimde âsûde-nişîn ve ben de senin makamında mekîn olduk. Şu halde ikimizinde eşya hakkında nazarlarımız bütün mütehâlif olmak icab eder. Bu tebeddül-i mekândan dolayı acaba hangimiz daha ziyade müstefid veya mutazarrır oldu? Burasını o âkıller bilir ki, onların en az bileni kâffe-i ukûl-i insaniyyeden daha çok âlim ve ilim muhit-i kâffe-i avâlimdir!.. Gelecek çiçek ayı (şehr-i Mayıs) girerse yedi defa on ve küsur üç kar olacaktır ki her kar bir sene olmak üzere 73 sene demektir, validem beni Meschacebé sevâhilinde dünyaya getirdi. Yakın vakitten beri İspanyalılar Pensacola körfezinde iskân etmekte bulunmuşlardı. Fakat Louisiane'da henüz bir nefer bile beyaz yoktu. Floride ahali-yi kaviyyesi bulunan Muscogulge'lere karşı ceng-cû olan pederim Outalissi ile gezdiğim vakitler on yedi defa yaprak dökümünü sayardım. Müttefikimiz bulunan İspanyalılarla birleşerek Maubille nehri şubelerinden biri üzerinde ceng başladı. Areskoui[1] ve Manitoular[2] bize yar ve müsâ'id olmadığından düşmen gâlib olarak babam helâk oldu. Ben de kendisini kurtarayım derken iki defa mecrûh oldum. Ah keşki o vakit memleket-i ervâha[3] kadar ineydim. Yer yüzünde beni bekleyen belâlardan olsun nefsimi kurtarmış olurdum ! Lâkin ne faidesi var ! Kader başka türlü murad etti. Firarîlerini aldıkları gibi Saint Augustin'e götürdüler.

İspanyalılar tarafından yeni tesis olunmuş olan bu şehirde Meksiko maâdini ameliyatında istihdam olunmakla daima hal-i tehlike ve muhâtarada bulunurken, Lopez isminde bir ihtiyar beni zîr-i cenâh-ı himâyetine alarak bilâ-zevce ikisi beraber yaşamakta olduğu hemşiresine beni

---

1 Ceng müvekkili.

2 Amerika vahşileri nezdinde ruh-ı âzam.

3 Cehennem. (Notlar metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

takdim ve tavsiye eyledi. İkisinin de hakkımda nazarları fevkalâde müşfikâne idi. Terbiyeme ihtimam ve dikkat olundu. Tahsilim için her nevi hocalar tayin kılındı. Lâkin Saint Augustin'de otuz mâh kadar imrâr-ı vakt edebildikten sonra şehirde yaşamaktan gereği gibi teneffür ile günden güne erimeğe başladım. Gâh saatlerce sâkin ve sâkit oturup dûrdaki ormanları nazar-ı iştiyak ile temaşâ eyler ve gâh bir çayın kenarenişîni olarak akıp gidişine mahzûnâne nigâh ederdim. Ve bu çayın civar ve kenarından geçtiği ormanları düşünürdüm. Hâsılı gönlüm tamamiyle vahşet ve tenhâîye mâildi. Sahrâya avdet arzu ve hâhişine bir türlü mukavemet edemeyerek bir sabahleyin kisve-i vahşiyânemi giyindim. Bir elime tîr ü kemânımı ve bir elime Avrupa-kârî libâsımı alarak Lopez'in huzuruna gittim. Ve elimdeki urbamı hâmi-yi mürüvvetkârıma teslim ve iade ile ayağına kapanarak ağlamağa başladım ve kendi kendimi ta'yîb ve takbîh ve vuku'a gelen küfrân-ı nimetten dolayı nefsimi ittiham ile nihayet «babacığım, sen de görüyorsun ki eğer hâlet-i asliyyeme ric'at etmezsem ölüp gideceğim...» dedim.

Lopez birdenbire mütehayyir olarak beni bu efkârdan feragat ettirmek cihetine mâil ve tekrar Muscogulge'lerin giriftâr-ı dest-i gadr u udvânları olmak ihtimalinden dolayı dûçâr olabileceğim mehâlik ve beliyyâtı bir bir nâkil oldu ise de azmimde sebatımı anladığından giryan giryan beni kucakladıktan sonra «haydi vahşi çocuk git! Lopez'in senden ref' etmek istemediği istiklâl-i beşeriyeti der-dest et. Eğer biraz genç olaydım, yâd-ı latîf ve şîrini hâlâ cây-gîr-i kalb-i hazînim olan kûh u deşt-i vahşette sana hemrâh olur ve seni mâderinin âgûş-ı vefâsına teslim ederdim. Makarrın olan ormanlara dahil olduğun zaman sana mîz-bân-ı bî-imtinân olan bu ihtiyar İspanyolu yad ve tefekkür ve ebnâyı nev'ine muhibb olmak için kalb-i insanî üzerine en evvel icrâ ettiğin tecrübenin müsaid olduğunu tahattur eyle» dedi. Ve hakkımda hayır dua eyledi. Ayrıldık.

Atala (Fransızcadan tercüme olunmuş bir hikâye-i garbiyyedir) Mütercimi Mahmud Ekrem, Zilhicce 1288 / Şubat 1872, s. 17 - 21.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

PAUL VE VİRGİNİE'den

Afrika'nın şark-ı cenûbunda kâin Madagaskar nâm cezire-i kebîrenin cihet-i şarkiyyesine ve Hindistan tarikine müsâdif olan Fransa müstemlekâtından Isle-de-France nâm adada Port-Louis limanının arkasında bulunan cebelin şark cihetinde evâilde zer' olunup şimdi harab bulunan bir kıt'a-ı arziyyede iki küçük izbe görünür ve bu izbeler bir kayalıkta gölleşmiş suyun hemen ortasında gibi olup şimal cihetinde olan bir geçitten başka memerri yoktur ve cânib-i yesârında lenger-endâz olan gemilere nâzır Le Morne de la Découverte nâm dağ müşahede olunur. Ve bu dağın eteğinde Port - Louis denilen şehir ve şark tarafında işbu şehirden Pamplemousses nâm mahalle ve yine bu nâmda bir sahra-yı kebir meyânında Hind kamışı ağaçlarıyla muhât bir kiliseye gider bir yol mevcuddur ve işbu yolun ilerisinde cezirenin nihayetine kadar mümted olur azim bir orman vardır ve bu ormanın pişgâhında ve sâhilde Tombeau yani mezar nâm ufak bir körfez ve biraz şark tarafına atf-ı nazar olundukta Malheureux nâm burun ve bundan sonra deniz müşâhede olunur.

Ve bu denizin üzerinde bir kaç aded gayr-ı meskûn cezâir-i sagire ve bundan başka miyâne-i deryada daima dalgalar döğer hisara müşâbih Coin de Mire nâmında bir ufak ada vardır.

Ve işbu gölün geçidinde ağaçlar köklerinden tepelerine kadar yaprak ve çiçekler ile bir derecede donanmıştır ki güneşi zerrece yere aks ettirmez ve bu cihetle hasıl olan hal sâye-i tubaya bir misâldir.

Yağmurların yağmasından orada bulunan çiçekler bukalemun halinde bulunur. Ve işbu yağmurlardan hasıl olan seller ufak bir ırmak şekline girip bir mevki-i ferah-fezâ heyetine benzer. Dağların sadasıyla hem-civar ormanlarda rüzgârın hasıl ettiği fışırtı lâ-yenkatı yekdiğerine tekabul edip serdî-yi havadan hasıl olan emvâc dahi müteâkiben ve mütevâliyen miyâne-i deryada bulunan kayalara çarpar ve mürtefi' dalları üzerinde neşv ü nemâ bulan ve daima rüzgâr ile sallandığı görünen hurma ağaçlarının gürültüsü bile aks-endaz olurken sâlifü'z-zikr izbelerin aşağısında olsun hiç bir şamata işitilmez ve etrafında dahi duvar gibi sarp kayalardan başka bir şey görünmez. Ânifü'l-beyan göl gündüz kable'z-zeval ziyâ-yı şemsle şule-pâş olamaz ise de tulû'-ı fecrde semanın mavi rengi ile dağların tepelerine mün'akis şems eteklerinde altın ve erguvana müşâbih bir levn hasıl eder. Böyle bir manzara-ı âliyeye mâlik olan mezkûr izbelere gidip yalnızca telezzüz etmeği severdim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir gün yine ber-mutad izbelerin önüne oturup harap olan mahalleri gözden geçirir iken nâgâh yanımdan bir adam geçti. Bu zat zaman-ı sâbık ahalisinin âdâtı üzere kısa bir nimten ve uzun bir don giyerek yalın ayak olduğu halde abanos bir bastona ittikâ etmekte ve saçları bütün beyaz olup simasından dahi âlicenablığı anlaşılmakta idi ve elhâsıl kendisine kemal-i ihtiram ile verdiğim selama hüsn-i mukabele eyleyerek yanıma gelip oturdu. Mumâileyhin bu hareketinden kendime bir cesaret gelerek şu vechile kelâma başladım :

— Peder efendi ,bu iki izbe kimin olduğunu kulunuza beyan buyurur musunuz?

— Oğlum tahminen yirmi sene mukaddem bu hâli olan kıt'a-ı arziyye ile bu izbelerde iki familya iskân ederdi ki burada saadet-i hâle nâil oldular, bunların tarihleri pek ziyade müteessirdir. Lâkin Hindistan yoluna müsâdif olan işbu cezîrede hangi Avrupalı kûşe-nişîn-i uzlet olan bir münzevînin tali'inden istifade etmeğe muktedir olur? Böyle bir mahalde kim yaşamağı ister! Elbette fakir ile cahil. İnsanlar hiç bir şeye yaramayan büyük adamlar ile kralların tarihlerini tanımak isterler...

— Babacığım, madem ki böyle bir tecrübeniz hâsıl olmuştur, bu hususta nutkunuzu ve tavr-ı hareketinizi tasdik etmek kolaydır ve eğer mâni'niz yoksa bu mahall-i gayr-i meskûne eski ahalisinin ahvâlini bendenize beyan buyurmanızı rica ederim. Ve tabiat ve faziletin verdiği böyle bir saadeti-i halden bahs olunduğu vakit herkes ez-cân u dil istima' eylemeği ister diyerek zat-ı vâlâlarını temin edebilirim. Mumâileyh ile beynimizde bu kadar mükâleme cereyan ettikten sonra güya mühim bir suale cevap verir gibi bir az müddet ser-fürû-ı pür-tefekkürden sonra ber-vech-i âti hikâyeye mübâşeret eyledi.

Paul ve Virginie Tercümesi (Çev. Sıddık, s. 4 - 8.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI

ARETOS'dan

Dâyeciğim! Niçin bana bu kadar azar ve ne sebebe mebnî kalbimi şu mertebe zâr ediyorsun... Kendi arzu ve hâhişimle mi âteş-i muhabbeti alevlendirdim zannediyorsun. Akıl ve fikrimin irâd-ı hod-pesendânesiyle mi hayal-i aşkı tasvir ettiğime hükm veriyorsun? Beni bu hale getiren tabiattir ve belki de muktezâ-yı hikmettir. Tabiat ve hikmete galebe daire-i imkân haricinde bulunduğundan, bu bâbda vuku'a gelen sa'y ve gayret eser-i cinnettir. Akıl ve fikrim itâ-yı rey ve irade iktidarından dûr ve binâberin icrâât-ı zatiyem kendi meylimle vuku'a gelmediğinden dolayı mâzur olduğundan beni o derece ta'yîb ve ta'zîbiniz dil ü canıma mûcib-i ıztırab ve binâ-yı vücûduma bâdi-yi harab olmaktan başka ne faide îras eder? Tebâyi'-i beşer elbette tehâlüf eder. Kimisi arzu-yı servet ve sâmân ile devlet ve saltanata hayran ve kimisi bâde-i fakr u mezellet lezzetine mest ü ser-gerdân olur. Bazı insan envâr-ı şems-i tâbân ile tenvîr-i bâsıra-i ziyarete çalışır. Bazısı zulmet-i haclegâh-ı i'tikâf ile telezzüz ve ünsiyete alışır. Velhâsıl esas-ı dünya malzeme-i ecnâs-ı muhtelife üzerine bina olunduğundan bir şeyin hali diğerine benzemez. Birinin tabiatı diğerine uymaz. Hele El-mukadder la-yugayyer[1] fehvâ-yı hikmet-ihtivasınca tedbir-i beşer hükm-i kadere galebe edemeyeceği cihetle kendimde hissettiğim efkâr ve tabiat hep sâik-i kaderin sevkiyle zuhura gelen bir hâlettir. Gerek familyamın, gerek şahsımın dâmen-i namusunu leke-dâr edeceğime endişe ediyor iseniz pek sakîm efkâra zâhib olmuş olursunuz. Çünkü namus ve iffet vücûd-ı muhabbetin ruhu olduğunu bilmediğiniz meydana çıkar. Muhafaza-i namus ve iffet dâreynde mûcib-i felâh ve saadettir. Aksi ile tasavvur olunan hâlet, sarây-ı aşk u muhabbetin mahv ve indirasına vâsıta ve âlettir. Eğer bu hali iltizam etmiş ve öyle bir tarîk-i sakîme gitmiş olaydım, şimdiye kadar sabr u ârâm ve senin rey ve rızanı tahsile kıyam eder mi idim?

Aziz dayeciğim, muhterem valideciğim. Vücudum şiddet-i rüzgârdan rahat ve sebât edemeyen bir ince fidana döndü. Rüzgâr-ı firkat günden güne kesb-i şiddetle şecere-i vücudumu hâk-i hayattan söküp atacaktır. Sefine-i ruhum böyle bir fırtınada sahil-i vuslatı değil, hiç olmazsa kenâr-ı musâhabeti bulmazsa, elbette ka'r-ı derya-yı memâta

1 Takdir değiştirilemez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

batacaktır. Ben pusulayı şaşırmış ve nereye gideceğini bilmeyip tâir-i aklını kaçırmış kaptan gibi keştî-yi rey ü tedbirimi bahr-i felâkette gark etmek derecesine gelmiş bir halde iken, bana bahr-i muhit-i sabr u tahammülün seyahatini ve bu seyahatin safâ ve lezzetini ta'rife kıyam ediyorsun. Ne garib hal, ne acîb hayal-i muhal. Ben, bir kere mersâ-yı musâhabet-i cânânı bularak, tahlis-i sefine-i can edeyim de, ondan sonra şimdiki tavsiyenizin icrâsını düşünürüz. Netice-i kelâm, rızâ-yı valideynin tahsili vukū bulmaksızın temâşâ-yı cemâl-i yardan başka bir meyl ü hâhişim olmadığına mutma'in olmanızı rica ederim diyerek sefine-i aklını yine bir bahr-i efkâra saldı. Ve fevkalâde bir ıztırab-ı derûn ile girdâb-ı amîk-i hayâle daldı. Kelimât-ı mesrûdenin de Furonmi'ye ne derece tesiri olabileceğini ashâb-ı vicdanın takdir edebilmesi nümâyândır. Fakat çâr u nâçâr sükutu iltizâm ile icrâ-yı nasihattan sarf-ı efkâr edemediğinden yine ber-vech-i âti kelâmları serd ü ityâna ibtidâr eyledi.

(Aretos yani Sevda, Çev. Mekteb-i fünûn-i Harbiye-i şâhâne şakirdânından Asitaneli Rıfat ve Girit Kandiyeli Ali Rıfat, 1289/1872, s. 203-206.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XII

GÜLİVER NÂM MÜELLİFİN SEYAHAT-NÂMESİ'nden

Pederim kanâat sahibi olup İngiltere'de vâki Nottingham nâm şehirde cüz'î bir mikdar emlâke mâlik ve onun vâridâtıyla familyasını hüsn-i idâre ve terbiyeye sâlik idi. Babamın beş evlâdı olup, üçüncüsü bendim. On dört yaşında olduğum halde beni köy mektebine göndermiş ise de ziyadesiyle heva ve hevese ve koşup tozmağa meraklım olduğundan okuyup ve yazmağı tahsil etmekliğim için babam tarafından ihtiyar olunan masârifât-ı fevkâlâde hebâ olup bari hiç olmazsa benim zâid masrafımdan kurtulmak üzere beni elbise ve ta'yînâtı mirî tarafından verilir Londra'da bir cerrah mektebine kayd ettirdi. Bu mektepte dört sene mütemadiyen çalışıp çabaladım. Biçâre babamın ara sıra gönderdiği akçeleri şinâverlik öğrenmek ve deniz haritalarını anlamak gibi seyahat-ı bahriyye levâzımâtını tahsile sarf ederdim. Bir müddet sonra kader-i ilâhî beni emel ve arzu eylediğim deniz seyahatine muvaffak eyledi. Bâdehu tekrar babamın nezdine avdet edip biçâre pederimin ve akraba ve ta'allukâtımın yüzlerine gülerek merhametlerini celb edip ekmek paralarını ellerinden aldım. Beni başlarından def' edebilmek için sâir masraflarımı dahi ödeyeceklerine kaviyyen söz verdiler. Bu para ile tekrar Londra'ya gidip fenn-i tabâbetin tahsiline mübâşeret eyledim. Hekimliğe heves edişim sakın hekimliği sevdiğimden değil, ancak vakt-i seyahatte lâzım olur ümidiyle o yola dahi bir sene ve yedi ay hizmet ettim. Babamın aziz akrabasından olup müddet-i medîde Londra'da cerrahlık etmekte olan Mösyö Bates nâm zât bana ufacık bir dükkân tutup cerrahlık etmekliği tavsiye etmiş ve hattâ kendi müşterilerinden bir kaçını dahi dükkânıma göndermişti. Bâdehu Mary Burton namında bir şapkacı kızı ile akd-ı izdivâç edip mumaileyhâ cihaz olarak dört yüz ingiliz lirası birlikte getirdi.

İki sene sonra merkum Mösyö Bates vefat ederek onun zaman-ı hayatında kazandığım müşterileri çoğaltmak esbâbını istihsâl etmek için tedâbir-i lâzıme icrâ edecek yerde ehlimin cehaletine ve ehibbâdan bir kaç hayırsızların iğfâlâtına kapılıp gemilerde cerrahlık etmeğe başladım. Hind'in şark ve garp taraflarına bir kaç defa gidip geldikten sonra kemerim altın ile doldu. Kemerim doldukça tama'ım artıp zengin olmağa başladım. Paramın çoğunu meşhur müelliflerin kitaplarını satın almak yolunda sarf edip okuyup yazmadan bir vakit hâli durmazdım. Hin-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

seyahatimde her hangi bir memlekete ayak basmış isem o memleketin âdât ve lisanını öğrenmeğe heves ederdim. Oldukça zeki olduğumdan pek çok lisanlar öğrendim. Ve pek çok memleketlerin âdâtına muttali oldum. Deniz üzerinde en sonra vukû' bulan bir seyahatimde para kazanamadığımdan artık bahren seyahat etmeyip iyâl ve evlâdlarım ile evde oturmağı niyet eyledim. Ne çare ki Giyom nâmında bir kaptanın teşvikatına kapılıp cenup denizi sularına doğru seyahat etmek üzere bin altı yüz doksan dokuz senesi mayısının dördüncü günü tekrar sefineye bindim.

İşbu kitabı mütâlâa edenlerin zihnini yormamak üzere denizde çekilen meşakk-ı lâ-tuhsanın tafsilen beyanından sarf-ı nazarla yalnız Hind-i şarkîde tutulduğumuz fırtınada çekilen zahmetleri söylemekle iktifâ olunur. Şöyle ki şiddetle esen rüzgâr sefinemizi şimâl-i garbî tarafına sevk etti. Hava ol rütbe karardı ve rüzgâr ol kadar şiddetlendi ki refiklerimizin dört tanesi yorgunluktan öldü. Biz dahi ne tarafa gideceğimizi şaşırmış ve kurtulmak kabil olmadığını anlamış olduğumuz halde arkadaşlardan birinin gözüne bir büyük kaya göründü. Sahil-i selâmete vâsıl olmak ümidiyle sefinemizi baştan kara kayanın üzerine uğrattık ve gemi parçalandığı esnada altı kişi olarak sandâllara binip bir kaç saat kürek çekmiş isek de bir türlü karaya yanaşamadığımızdan tâli ve ümidimizi emvâcın sevkine bırakıp kürekleri attık. Bir saat kadar deniz üzerinde çalkalandıktan sonra şimal tarafından şiddetli bir rüzgâr gelip sandalı devirdi. Gerek kayanın üzerine çıkan, gerek parçalanmış gemi içinde kalan ve gerek sandaldan denize dökülen arkadaşlarımın ne olduğunu bilmiyor isem de cümlesinin telef olduklarına hiç şüphem yoktur. Hele ben mütevekkilen al-Allah, ale'l-amyâ deniz üzerinde yüzmekte idim. «Aman Yarabbi, sen imdadıma yetiş!» diye niyaz ve tazarru' etmekte iken bir de tâb u tuvânım tükendi. Batmak üzere yere sarkmış olan ayaklarım toprağa dokundu ve belimi doğrultur doğrultmaz su tâ boğazıma kadar çıktı. Deniz dalgaları tekrar beni geri götürmesin korkusundan var kuvvetim ile karaya doğru koştum, ancak yarım saat sonra çayır çimenli bir kenar-ı selâmete çıkabildim. İns ü cin ve bir kasaba ve köy veyahut küçük bir ev görebilmek için sağıma soluma ve ardıma önüme kemal-i dikkatle baktım. Öyle bir şey müşahede edemedim. Sefineyi kayaya vurduğumuz sırada içmiş olduğum bir miktar arak ile üzerime amûden nüzûl eden güneş ve yorgunluk beni ol vakit uyumağa mecbur eyledi. Gözlerimi kapayıp uyudum. Üzerinde yattığım otlar gayetle yumuşak ve nazik olduğundan bir müddet sonra derin uykuya daldım. O saate kadar öyle rahat üzere uyumamıştım. Tam dokuz saat uyuduktan sonra uyandım ki güneş doğmuş arka üzerine yatıp saçlarım hem sık hem de uzun olduğundan kalkmak istemiş isem de saçımın tellerinin her birerleri ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

el ve ayaklarım parmaklarının cümlesi otlara sıkı sıkıya bağlanmış olduğundan kalkamadım. Göğsümde ve yüzümde ve bacaklarımda bir takım hayvanatın dolaştığını his eyledim. Bir kaç defa kalkmak istedim ise de mümkün olmadığı gibi yemin ve yesârıma dahi bakmak için başımı çevirememekteydim. Yalnız gözlerim göğü görüyordu. Etrafımda şiddetli fısıltılar işitiyordum. Başımı döndürüp bakamıyordum. Bacaklarımdan göğsüme doğru bir şey hareket edip nazar ettiğimde altı parmak büyüklüğünde elinde kargı ve ok olduğu halde bir mahlûk olduğunu gördüğümde bunların ye'cûc ve me'cûc olduklarını anladım. Kırk elli kadar daha omuzlarında kargı ve ellerinde oklar olarak yüzüme doğru çıkmakta olduklarını görünce acı acı sesim çıktığı kadar bağırmağa başladım. Korktum. Bunlar korkularından alelacele üzerimden inip kaçmağa başladılar. Ol kadar acele kaçtılar ki üzerimden inerken bir kaç tanesinin el ve ayaklarının sakatlandığını mu'ahharen işittim. Bir müddet sonra bunlar tekrar üzerime doğru hücum edip içlerinden en cesurlarından olan iki üç tanesi yanıma yaklaşıp, «günah değil» diye bağırdılar ve arkasında bulunanlar dahi bu kelimeyi tekrar eylediler.

(Çev. Mahmud Nedim Efendi, İstanbul 1289/1872, s. 2 - 9.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İNDEKS

—A—

Abbas (Hikâye-i Abbas) 427-428
Abbas Paşa 168
Abbasiyye (hülefâ-yı) 145, 273, Devlet-i — 176
Abdullahü'l Bâbilî 436
Abdurrahman Efendi (Bağdadî) 86, 88
Abdurrahman b. Abdullah 89
Abdurrahman ibn Haldun 247
Abdurrahman Sami Paşa 319, 330, 331
Abdülkadir 141
Abdülkerim Efendi 320, 436, 437
Abdüllatif Subhi 144, 247
Abdülmecid, Sultan XX, XXIV 13, 138, 140, 247, 448, 449, 457
Acem 249, 562 âdâb-ı — 107, Acemistan 530
Açmıyazin 175
Âd 460
Adana 299, 300, 302-306
Adolf 286
Afrika 86, 88, 95, 120, 136, 141, 163, 264, 525, 598
Afşar 306; — köyü 305
Ağçe Bey 302
Ağra 560
Ağrı 309
Ahmed Ağa (bk. Yulankıran ve Yulankıran oğlu) 446
Ahmed Ağa 301
Ahmed Bey 154, 300
Ahmed III, Sultan 77
Ahmed Midhat Efendi XXII
Ahmed Vefik Paşa XXIII 440
Ahtamar 175
Ahundzâde Binbaşı Mirza Fethali 204-206
Akademi-i hikmet-i Sultaniye 106
Akadi 567
Akdağ 415
Akdeniz 21, 163, 169, 217, 450
Akgöl 309
Akif Paşa XXI, XXII 319-321, 418
Akkâ 130
Akkaya 304, 306
Aksu 304
Akşehirli Ömer Efendi 450 (bk. Ömer Efendi)
Al-i Osman Devleti 537 (bk. Devlet-i aliyye)
Aladağ 305, 416
Alaman 127, 160, 186, 259
Aleko XVII 71, 96
Alfred, Prens 116
Ali Bey 84, 299-302
Ali Haydar XV, XXIII 440, 546
Ali b. Memun (Emir) 437
Âli (tarihçi) 246
Ali Paşa 139
Âli Paşa 154, 169, 459, 465, 468, 469
Ali Rıza XVIII 71, 139
Ali Rifat 440
Almanya 116, 175, 181, 285, 286, 513, 514; — asilzâdeganı 592
Alp dağları 133
Amade, Mösyö 141
Amasyalı Abdülkerim Efendi 452
Amasyalı Kara Halil Efendi 451
Amerika XVII 55, 75, 81, 86, 88-90, 95, 97, 102, 115,-116, 122, 137, 175, 184, 209, 214, 217, 231 235, 249, 260, 263, 265, 443, 530, 564-566, 569, 596; — arapları 81; — -ı Cenûbî 531, 561 — muharebesi 115; — zencileri 86; Amerikalılar 137, 564, 567
Amerika tarihi 139
Amr İbnü'l-Âs 169
Anadolu 20, 21, 24, 69, 209, 300, 302, 303, 524, 528

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Anaksagoras 194
Anavarza 307
Ankara 302, 377, 388, 458, 459
Antakyalı Said Efendi 450
Antifon 195, 197
Apole 200
Apollon 196
Arab (Arap), Arabiyye 21, 22, 56, 87, 128, 131, 139, 145, 154, 170, 171, 214, 246, 247, 423; 564; — atlar 412, 413; elsine-i — 16 — köle 417; — kabileleri 22, 421; — araplar 21, 131, 145, 146, 153, 205
Arabî 56, 57, 139, 154, 180, 202, 536; lisan-ı — 205
Arabistan 20, 301, 528
Arapça XXIII 90, 131, 513
Aras nehri 310
Areskoui 591
Arestos yani sevda 440, 600, 601
Arıklı — cemaatı 299
Arif Efendi, (bk. Şeyhülislam)
Ârif Efendi (Meclis-i Maarif âzâsından) 463, 464
Arist 570
Aristo 107, 161
Aristodimus 196
Aristofan 199
Aristotalis 289, 478
Arnavud 315
Arnavud Ali Efendi 451
Arnavutluk 24
Arşimed 371
Asi (nehri) 21
Âsitân, Asitâne 69, 139, 328 (bk. İstanbul) — -i saadet 118-119, 139, 328
Asitaneli Rifat 601
Asya 55, 88, 95, 163, 248, 273, 521, 525, 585
Aşık Lutfi XIX 320, 409, 441
Aşık Pinhanî XIX 370, 403, 404
Âşık Rûşenî XIX 320, 398, 400
Atak Köse 541-543
Atala 440, 595, 597
Atali 503, 505
Ateş Mehmed Paşa 87
Athalie 503, 505
Atina 194, 195, 198, 199; Atinalılar 195, 196, 199
Avavenâme 439, 482
Avrupa XV, XVII-XXIV 9, 20, 23, 24, 26-28, 31, 65-67, 71, 73, 75-83, 95, 101, 103, 109, 110, 111, 118, 120-125, 128, 137-138, 140, 145, 146, 147, 154, 163, 168, 169, 175, 179, 180, 184, 185, 205, 214, 215, 217, 218, 255, 261, 267, 268, 271-273, 276, 281, 284, 286, 287, 313, 444, 468, 469, 470, 513-514, 519, 521, 525, 528, 530, 533, 534, 557, 560-561, 569, 584, 597
Avrupa ahvâline dair risâle XV 26
Avrupa risâlesi 71, 73, 83
Avrupa'da meşhur ministroların terceme-i hallerine dair risâle XVIII 142
Avrupalı, Avrupalılar IX 57, 71, 73, 74, 78, 80, 82, 83, 121, 137, 140, 178, 179, 200, 216, 249, 250, 265, 266, 271, 273, 443, 465, 468, 513, 527, 530, 531, 533 — 535, 599
Avşar 412
Avustralya 94, 120
Avusturya 58, 140, 141, 465
Ayasofya 74
Ayıntab 29
Aynoz 297
Azak 126

—B—

Bâb-ı Âli 5, 6, 10, 25, 67, 168, 418, 442, 443, 517 — duacısı 463; — Tercüme Odası 223
Bâb-ı Seraskeri Dâr-ı Şûrası 3
Bâb-ı Şeriat 375
Bağçecik 305
Bağdad 205, 369, 427
Bahariyye 498
Bahr-ı ahmer 217 — -ı kulzüm 168
Bahr-ı muhit 21, 89; — — -i garbî 163
Bahr-ı sefid 163
Balıklı Göl 309
Balıkpazarı 119
Baltacı Vezir 446

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Barazan 305
Barbier 317
Barras (General) 134, 136
Barrot, Odilon 141
Basra 87, 89; — körfezi 84
Bastid, Mösyö 141
Baş Kurşunlu Medresesi 450
Batak Ese 540-541, 543
Bates Mösyö 602
Batı XVII, XIX-XXII
Batlamyus 104
Baverd 437
Bayburtlu Zihni XXI 320, 401, 402
Bayezıd 308, 309; — kasabası 293, 308
Bayezıd meydanı 109
Bayezıdoğlu 415
Baykara 472
Bayrı, Halit 400, 411
Baysun, Cavid 307, 458, 459, 469
Beç 127
Bedayi-i edebiyye 193
Behçet Efendi XXI 144, 289, 319, 371
Behzad 74
Belenköy 300, 304-306
Belh 436
Belleten 67
Bengin Şevki XXIII
Beni Amr 421
Beni Haşim 461
Beni İsrail 247
Beni İyad 461
Beni Ümeyye 205
Berberiye (ahali-yi) 588
Berlin 75
Bermekî 472
Bernadotte, Mösyö 141
Berriyetü'-ş-şam 21, 22
Besim Bey 464
Beşiktaşlı Gedayi XXI 320, 405, 408
Beşiktaşlı Gedayi 408
Beşir Fuad XIX
Beyânü'l-unvan 449
Beylikçi Afif Bey 462
Beyoğlu 119, 520, 522
Billingsgate 113
Billur Saray 97
Bina 450
Biot, Mösyö 232
Birgivî 17
Birgivî Şakir Efendi 450, 451 (bk. Şâkir Efendi)
Boğaziçi 21, 109, 375, 445, 458
Bologne 158
Boulonge 76
Bor 415
Brabant dükası 592
Brezilya XVII 86-89, 209, — ahalisi 85, — devleti 87; — imparatoru 85, — müslümanları 71
Brezilya Seyahatnâmesi 89
Bucak 306
Buhara 436, 437; — sultanı 437
Bülgar 534
Bulgurlu-zâde Rıza 193
Bull Run 116
Burhan-ı Gelenbevî 453
Burn, Frederich 116
Burnside, General 116
Burton, Mösyö 602
Buruk 415
Bursa 237, 528
Bursa (korvet-i hümayunu) 84-87, 297
Büyük Ağa 301
Büyük Teodus 249
Büyük Yusuf Ağa 301

—C—

Cağaloğlu 109, 520
Calasareigne 595
Câmi-i Ezher medresesi 128
Can, Halil XXIII
Candide 584
Canning 465, 468-469
Carud 461
Castéra XVIII 71, 127
Cebel-i Attar 84
Cebbârzâde 300, Cebbârzâdeler 300
Cebrail 332
Celâli Aşireti 309
Cemâleddin-i Efgani 153
Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye XIX 201, 204
Cenevizli 125
Cenevre 133

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cerâmika 247
Cerid aşireti 303
Ceride-i askeriyye 440, 525
Ceride-i havadis XIX 61, 119, 121, 124, 245, 255, 315, 316, 317, 439-442
Cermanya 592
Cevdet 455
Cevdet Efendi Hazretleri 139
Cevdet Paşa XV, XVI, XX, XXII, XXIV 64, 143, 153, 170, 171, 173, 176, 293, 307, 439, 445, 458, 469
Ceyhan 304
Cezair-i seb'a 117, 316
Cezair Hanı 314
Cezayir 66, 84, 141, 264, 265
Cezayir limanı 84
Ceziretü'l-arab 22
Charlemagne 249, 273
Charles, Prens 141
Chesterfield, Kont 107
Chevalier, Mösyö 107, 108
Churchill, Mösyö 122
Cihan nehri 302, 303, 306, 307
Civita-Vecchia 595
Coin de Mire 598
Collège de France 141
Condillac 107
Corinne 584
Coulomb 227
Cravatte 577
Cumhuriyet (adi) 176, kızıl — 481
Cürcan 437
Czartoryski, Prens 141

—Ç—

Çadırcı 301
Çadırcı Mehmed Bey 300
Çakıd 304
Çakır 305
Çamlıbel 305
Çaresaz 551-556
Çarşamba 454
Çarşamba Pazarı 448, 450, 454, 456
Çataloluk 300, 305
Çavuşoğlu, Mehmed 351
Çeharyâr 374
Çerkezler 440, 530, 531
Çiçeron 194
Çin 21, 75, 88, 104, 121, 147, 217, 245, 514 560.
Çinliler 146, 443, 562
Çubuklu 109
Çukurova 302-304, 306

—D—

Dadaloğlu XIX 320, 412-417
Daguerre, Mösyö 282, 283
Dalo, Mösyö Gustave 141
Danimarka 77
Dâniş 143, 229
Dantes Edmond 595
Darülfünûn XIX 145, 148, 150, 153, 180, 440, 519
Darü'l-Mesnevi 457
Dârü's-selâm 364
Dârüşşafaka 148
Dârüşşura 10
Darwin 162
Dauphin 577
Dâvûd 384
Deavi nâzırı duâcısı 463
Debré, Mösyö 141
Debreler 315
Décameron 584
Defterhâne-i hâkâni 23
Dehistan 437
De Lesseps 168
Deli Müftü 447
Deli Petro 125 bk. Petro
Demokrit 557, 558
Denizlili Yahya Efendi 450
Deptfort 113
Derby, Lord 115
Der-i Aliyye 84, 86, 119, 141, 290, 443 Bk. İstanbul
Dersaadet 3, 9, 18, 56, 73, 74, 88, 89, 109, 151, 154, 158, 169, 181, 193, 234, 268, 290, 296, 447-448, 469, 489 Bk. İstanbul
Derviş Bey 300
Derviş Paşa 414, 150

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dertli XXI 320, 394, 397
Dertli-Seyrani 388, 397
Derviş Paşa 519
Desaix, Ceneral 129
Develi 305
Devlet-i Abbasiyye bk. Abbasiyye
Devlet-i Aliyye 1-4, 6-8, 11, 13, 15, 21, 28, 56, 61, 64-65, 68-70, 97, 125, 126, 130, 138, 140, 171, 248, 250, 271, 273, 276, 295-296, 299-300, 418, 441, 463, 465-469, 511, 519, 533, 534 Memalik-i — — 1, 69, 147, 148; — — -i Osmaniyye 16, 92, 146, 176, 250, 251; Devlet-i İslamiye 419, Âl-i Osman devleti 537
Devlet-i Aliyye ve Saltanat-ı seniyye-i Osmaniye Tarihi 251
Dibsiz Göl 309
Diurna Acta (Diyorna Akta) 514
Divan 338, 346, 361
Divan-ı Kâzım Paşa 368
Divan-ı Nef'i 494
Divan-ı Pertev 328
Divan şiiri 365
Divanoğulları 299
Divanyolu 109, 118
Diyarbekir 23
Diyojen 595
Domenico-Maria 158
Don Ferdinand 116
Don Quixote 584
Draçine 73
Drama 449
Dupont, Ceneral 129
Durub-ı emsal-i osmaniye 440, 536
Durusoy, Orhan XXIII
Dülgeroğlu Camii 451, 453

—E—

Ebu Abîdü'l-Cüzecânî 436, 437
Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah ibn Hüseyin ibn Ali ibn Sina 436
Ebu Ali Sina 320, 436
Ebubekir Efendi 88
Ebu Bekirü's-sıddık Hazretleri 461
Ebu Bekrü'l-Berki el Harezmî 437
Ebu'l-feth ve'l-megazi Sultan Muhammed Han Gazi 74
Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han-ı Sânî Hazretleri 5
Ebu'l-Hasanü'l-Arûzi 437
Ebu'l Hasan-ı Süheylî 437
Ebu'l-lakläkâ 540-544
Ebu Nasr Farabi 437
Ebüzziya Tevfik 167, 420
Ecnebî, ecnebiyye bilad-ı — 580 — lisan 156; — millet 126; düvel-i — 125; elsine-i — 57, 125, 154; lisan-ı — 154; memâlik-i — 214, 265; memâlik-i mütecâvire-i — 189; milel-i — 205
Edhem 143, 236
Edhem Pertev Paşa XV, XXII, XXIV 68, 70, 319, 326-328, 419, 439, 470
Edirne 66, 297, — vakası 533
Efganlı 153
Eflatun 492
Efrâsiyâb 368
Efrenc, âdâb-ı — 107; lisan-ı — 256; — korsanları 90; tâife-i — 103
Ekberâbâd 560
Elçihanı 73
Elfü leyle 584
El-hac Ali Efendi 446
El-hac İsmail Ağa 446
Elsibiyad 198
Elvis 194
Emir Kâbus 437
Emrah XXI 320, 389-393
Emsile 450
Encümen-i Dâniş XVIII, XIX 64, 167, 131, 250, 492
Encümen-i şuara XXI 319
Endülüs 205, Endülüslüler 264, 265
Enverî-yi Rûm 348
Erast 569-570
Erciyas 415
Ergun, Sadettin Nüzhet 408, 417
Erhalaus 194
Ermeni 154, 175, 306, 308, — ler 309, 463; — hurufu 128
Ersas 546, 547
Ertuğrul Gazi 251
Erzurum 309, 317; — havalisi 293, 316
Esas-ı ilmi-i hey'et 158, 373
Eski Fehim 455

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eski Zağralı Şerif Efendi 451
Eş'ar-ı Elhac Akif Efendi 325
Eşepınarı 305
Et Meydanı 375
Evkaf-ı Hümâyun 418; — — nazırı efendi 418
Eyüb 109
Eyyub 335
Eyyub-ı Ensarî semti 454

—F—

Fahr-ı Alem Hazretleri 460
Fahrenheit 111
Faik, Mühendis XVII 71, 87
Farisî 57, 154, 202, 536 farisiyye 16,87
Farini 117
Farsahlar 306
Fatih XVI, 448, 450, 451, 455, 456, 457
Fatih Cami-i şerifi 448, 450-453, 522
Fatiha-ı şerif 86
Fatin Efendi, 440, 537
Fatin tezkiresi 440, 537
Fehim Efendi 319, 329, 454, 455
Felâtun 179, 197, 198, 200, 347, 557
Felemenk 77, 126, 217
Fenârî 453
Fénelon XVIII 529, 557, 558, 559
Fenikeliler 216
Fenn-i ziraattan beyt-i dihkanî 276
Ferhâd 369
Ferruh Efendi 454
Feshâne-i Amire 238
Fetva Emaneti 452
Fetvâhâne 452
Feyzullah Paşa 403
Fırakdin 305
Fırat 21
Firuzağa mah. 520
Fisagores 481
Fisagors 158
Fisâgûr 503
Floransa 75
Floride 596
Fontenelle 557
Foucault, Mösyö 233
Fould, Mösyö 115
Françe 288
Franklin 277
Fransa XVII-XVIII 19, 31, 65, 71, 76-78, 94, 96, 105-107, 115-117, 120, 128, 129, 131-133, 135, 136, 141, 168, 169, 175, 176, 188, 217, 225, 233, 249, 250, 264, 266, 273, 284, 291, 478, 513, 534, 575-578, 584, 594, 598; — cumhuriyeti 176 — ihtilâli 176; — ihtilâlâtı 176; lisan-ı — 108 (bk. fransızca) — Mecâlisi 115; Fransalı (Fransalu) 141, 272, 282, 317.
Fransa imparatoru meşhur Birinci Napoléon Bonaparte evahir-i hâlinde Afrika sevâhilinde vâki Saint-Hélène cezîresinde menfiyyen ikâmeti esnasında sergüzeşti 136
Fransız 99, 12 — 130-132, 168-169, 266, 273, 285, 465, 478, 481, 525, 595 — lisâni 16, — ordusu 467
Fransızca 107, 131, 156, 369, 406, 513, 536, 564, 597
Fransevî, lisan-ı 48, 154
Frengistan 83, 104, 126, 127, 313
Frenk 384; — çarşısı 313; — devletleri 70; — donanması 467; heyet-i frengî 127
Fuad Paşa 139, 169, 330, 459, 463, 465
Furkan 410
Furonmi 601
Fust, Johann 285, 286
Fürs 247

—G—

Galata 67, 109, 316, 520
Galata Mevlevihanesi 458
Galatasarayı 148
Galluppi 144, 243
Garbiyye, bilad-ı — 19; elsine-i — 206; edebiyat-ı — 557; tüccar-ı — 580; hikâye-i — 597
Garnier, Joseph 272
Garp 515
Gavur dağı 413, 416
Gay-Lussac, Mösyö 231, 232
Gayetü'l-beyan 449
Gaymanring Mohikam 584

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gelibolu 84
Genéviève, 592-594
Gil - Blas 584
Gilbert 493, 505
Girid 70, 601
Giritli Hoca Efendi 450, 451
Giyom 603
Gol 594
Golti, Mösyö 141
Göksu 304, 306
Göksün 415
Gölpınarlı, Abdülbaki 365
Gray 227
Grönland 163
Guizot, Mösyö 141, 188
Gulliver 584
Gureba Hastahanesi 515
Gurganc 436, 437, 584
Gutenberg 285-287, 524, 586, 587
Gülhane 4, 13
Gülliver nâm müellifin seyahatnâmesi 440, 604
Gülistan 157
Gürcistan 175
Gürümze 305
Güzeloğlu Artin 467

—H—

Habbe Kadın 540, 541, 543
Hâbil 383
Habner 288
Habib-i Ekrem 83
Hacerm 437
Hacı Ağa 299
Hacı Ali Efendi 446, 447
Hacı Bey 300, 301
Hacı Efendi 419
Hacı İskender 143, 234
Hacılar 306
Haçin 301, 302
Hatice 460
Hafız Hüseyin 144, 238
Hafız Mehmet Efendi 447
Hafız Ömer Efendi 447
Hafız Seyyid 450, 456, 457
Hafızzade Efendi camii 312
Hakayıku'l-vekayı 481
Hakkı Beyefendi, Mabeyn-i hümayun başkatibi 464
Hakkı Paşa 315
Haleb, Halep 21-23, 369
Halebî 447
Hâlet 319, 346, 367
Halet Bey 345
Haliç 521
Halil 356
Halil Bey 300-302
Halil Efendi, Amasyalı Kara 451, 453
Halil Paşa Hazretleri 152
Halk edebiyatı Antolojisi 417
Halk şiiri: XIX yüzyıl 400, 411
Hall, Mösyö 279
Hama 23
Hamza Bey 299, 300
Hanson 67
Harbiye 16, 229
Harikles 198, 199
Hariciye müsteşarı Safvet Efendi 464
Harmancık 306
Harmaysan 436
Harputlu İsmail Seyfeddin Efendi 452
Harûnürreşid 145, Harun Reşid 169, 273
Hasan Bey 301, 302
Hasan Çelebi 450
Hâtem 322
Hâtemül enbiya Hazretleri 461
Hayriye 420
Hayrullah Efendi Hazretleri 139, 144, 251, 276, 278
Hazine-i evrak 25
Hazret-i İbrahim 426
Hazret-i Kelîm 472
Hazret-i Mansur 329
Hekim Hâmid Efendi 450
Héloise 584
Heraklit 557-559
Hendese-hâne-i berriye 449
Hersekli Arif Hikmet 319, 339-346
Hezar-fen Hasan Efendi 246
Hırka-i Şerife odası 3
Hırvatistan 59
Hısn-ı Keyf 427
Hızr (Hızır) 335, 406

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hicaz 22, 68
Hicaziyye 169
Hikâye-i Leylâ ve Mecnûn 320, 421, 424
Hikâye-i Mağdurîn XXIII
Hikmet Efendi 538-539, 541-545
Hind 75, 137, 168, 244, 245, 272, 530, 552, 602; diyarı — 425, bezirgan-ı — 425, 426; — -i şarkî 603; hintli 559, 560 — kamışı 598
Hindistan 68, 75, 80, 97, 102, 217, 272, 559, 560, 598, — yolu 599
Hizbü'l-bahr 457
Hoca Abdullah 427-429
Hoca Hamîd Efendi 454
Hoca Hüsameddin Efendi 454
Hoca Tahsin Efendi XIX, XXI 143, 158, 160, 165, 319, 372
Horasan 425, 437
Hoş-hüma 551-556
House of Commons 99
House of Lords 99
Hristiyan XVI 4, 7, 153, 154, 175, 264, 531, 534, 535 — reaya 467, — rahipleri 5; — tebaa 466, 468; tebaa-i hristiyaniyye 154
Hugo, Victor XXIII 575
Humus 23
Hükümdaran-ı kadimeden ikinci Ersas 440, 546
Hülagû 369
Hümayun-ı şahane 443
Hümayun-nâme 584
Hünkar iskelesi 109
Hüsam Efendi 419
Hüseyin Bey 300
Hüseyin Paşa, Serasker 375
Hüsrev 368, 551-553
Hüsrev Paşa 66, 463

—I—

Ile de France 593
Imad 74
Irak 21, 22, 528
Islahat fermanı 4, 439, 462, 463-466, 468
Ispartalı Seyranî XIX 320, 374, 377

—İ—

İbn-i Haldun 107, — — -ı efrenci 107
İbn Sina 519
İbrahim Ağa 299
İbrahim Bey 130
İbrahim Efendi 418
İbrahim Paşa 247
İbrahim Paşa Camii 450
İdadiye-i mülkiyye 148
İdare-i hükümetin bazı kavaid-i esasiyyesini muntazammın risale 35
İlm-i tedbir-i menzil 144, 259, 262
İmâm-ı Azâm kapısı 427
İmamoğlu 301
İmamzade Es'ad Efendi 450, 452
İnal, İbnülemin Mahmud Kemal 170, 329, 358-360, 363, 366, 367, 369, 370, 445
İncil 285, 287, 410, 532
İngiliz 92, 97, 99, 168, 259, 265, 266, 384, 442, 465, 602 — ordusu 467, — -lü 137
İngilizce XVIII 92, 107, 138, 139, 154
İngiltere XVII 19, 31, 65, 71, 75, 77, 94, 96, 99, 111, 113-117, 120, 122, 124, 126, 132, 140, 141, 168, 175, 189, 190, 212, 217, 225, 227, 260, 264-267, 279, 287, 465, 513, 528, 534, 584, 602 — devleti 97, 260; İngiltereli 68, 168, 169, 283, 530
İngiltere ve Fransa sefaret ve seyahatnâmesi 71, 94, 96
İnşa-yı Sâmi 331
İnşa-yı ilm-i tedbir-i menzil 261
İran 187, 348; İranlı 308, 559
İsâ Hazret-i 175, 337, 349, 249, 532, 567, 593
İsî 348, din-i İsevî 461; tebaa-i iseviyye 7, İsevi ül mezheb 592 (Bk. Hristiyan)
İshak Efendi 449
İshak Paşa 308
İskender 327
İskenderiye 128, 129
İsklovoni 59
İslâm (islamiye) 7, 28, 68, 129, 130, 138, 204, 313, 369, 398-400, 461, 463, 534, ahali-yi — 3, 7, 68, 86; ameliye-i — 522 asâkir-i — 69; bilâd-ı — 83, 138; devlet-i islamiye 419; düvel-i islamiyye 205; din-i İs-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lam 68, ehl-i — 68, 88, 90, 92, 308, 376, 398, 400, 463, 465, hükümet-i islamiyye 176, maarif-i — 519; — katipleri 442; millet-i islâmiyye 145, 176, 464, Memalik-i islâmiyye 60, 61, 68, 74, 83, 176, 204, 264; millet-i — 68, 70, 74, 145, 176, 463-465; sevahil-i — 168; tavaif-i — 68, ümerâ-ı — 264; zenci islâmlar 87
İslamiyan 468
İslamiyet 86, 88, 92, merkez-i — 88
İslambol 374, 375 Bk. İstanbul
İslanda 163
İsmail Bey 300, 302
İsmail Efendi 446
İsmail Efendi Medresesi 450
İsmail Paşa 169
İsmail Zâhid 436
İspanya 77, 84, 85, 115, 116, 209, 210, 217, 259, 263-265; — arapları 145; — parlamentosu 116; — -lu 68, 137, 139, 263, 264, 594, 596
İspanyol 259, 597
İstabl-hâne 446
İstanbul bk. Asitane-i Saadet, Der-i Aliyye, Der saadet, İslambol 67, 99, 101, 110, 154, 163, 167, 169, 175, 184, 208, 266, 268, 385, 388, 400, 408, 439, 440, 414, 445, 447-451, 453, 454, 458, 459, 484, 487, 494, 516, 520, 521, 523, 524, 528, 535, 604 — fesli 414, kil-i İstanbuli 113
İsveç 77, 141, 288
İtalya 83, 117, 158, 175, 264, 532, 575, — krallığı 532
İtalyan 243, 285; İtalyanca 513
İyad kabaili 460
İzlanda kristali 236
İzmir XX 154, 293, 312-314, 595
İzmir korveti 84
İzmirli Ahmed Bey 156
İzzet Molla 455

—J—

Japon 217
Jaros 595
Johnson, Dr. 209
Julie 573

—K—

Kâdî Mîr 449, 453
Kadis 85
Kadri 143, 232
Kaf 324, 352
Kahlenberg 109
Kal'a-i sultaniyye 163
Kale karyesi 305
Kaleköyü 305
Kalipso 585-587
Kalkandelen 315
Kalkandelen Nureddin XXIII
Kallimaki Bey 468
Kaman 415
Kâmil 263-269
Kâmil Bey 169
Kâmil Paşa 168, 459
Kâmilî Paşa Hazretleri 317
Kamilü'l-kelâm 427, 429
Kandiyeli Ali Rifat 601
Kant 186
Kapfik, Mösyö 141
Kapıcıbaşı İbrahim Ağa 315
Kaplan, Mehmet XXIII
Kapu Kethüdası 517
Kapudan-ı derya Ateş Mehmed Paşa 89
Kara Halil Efendi 452
Karacalar aşireti 306
Karadağ 534, — lılar 530
Karadeniz 21, 523, 535
Karagümrük 454, 456
Karaisalı 304
Karaköy 305
Karbeyaz 414
Kardinal Fesch 576
Karityas 198, 199
Karlofça 126
Karnîûli 306
Kars 307, 317, 462
Kars-ı Zülkadriye 301, 306
Karsantı 304, 305
Karsantıoğulları 304
Kartal 363
Karun 366
Kaside-i Bürde 457
Kastil 210

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Katerina 124
Katolik 77, 175, 532
Kaya Dağ 308
Kayın 564
Kaymakam Paşa 462, 464
Kaymakam Kıbrıslı Mehmed Paşa 462
Kays 343, 421, 422, 423
Kayser 257, — -i Rum 514
Kayseri 415
Kayseriye 302, 304, 305
Kâzım Paşa 319, 345, 346, 368, 369
Kazlı Göl 309
Keldânî 145, 247
Keşmir 559, 560, 562, 563, Kesmirli 559-561
Kethüda Bey 403
Kezûbî Hasan Efendi 451, 452
Kıbrıslı Mehmed Paşa 301
Kıpt 247
Kıptî 129, Kıptîler 129
Kırım 68, 125, 271
Kırkkilise 446
Kırmızı bayrak 439, 478
Kırşehir 312
Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i hülefâ 439, 461
Kızıl Elma 73
Kızıl Göl 309
Kisenit 300, 305
Kiske 305
Kişver-i derun 320, 430
Kitab-ı Isagoci 436
Kitabe'l-hâsıl ve'l-mahsul ve Kitabe'l-birr ve'l-ism 437
Klos 418, 419
Koca Mustafa Paşa Dergahı 457
Konstantinidi 149, 200
Konstantiniye 21, 420
Konya 311, 312
Konya Meclis-i kebiri 312
Kopernik 158
Korsika 128, 132
Kozan 68, 175, 297, 299-301, 303-306; — -ı garbî 300-302, 304-306 Kozan-ı şarkî 300, 302; — şarkî ağası 301; — sancağı 302, — lılar 301
Kozanoğlu 303, 306; — hanedanı 301
Kozanoğullar 299-304
Kristof Kolomb 249
Kökülü 301
Kölemen 130; — ler 66, 129
Köprülü, Mehmed Fuad 377, 388, 393, 397, 402, 404
Köroğlu 305, 417
Köroğlu ve Dadaloğlu 417
Kumru Hanım 538, 539, 543, 544
Kur'an 1, 17, 55, 57, 145, 153, 372, 374, 377, 406
Kurebe 102
Kus ibn Saide 460, 461
Kuşadalı İbrahim Efendi 456
Küçük Ağrı 309
Küçük Ali 414
Küçük Mustafa Paşa (semt) 454
Küçüksu 109
Künhü'l-ahbar 246
Kürdistan 24
Kürt 306, 308, 564

—L—

Lacrce, Diogène 199
Lafontaine 440, 506
Lâhurî 414
Lamartine, Mösyö de 141, 440, 508
Lancashire 115
Laskar 290
Layiha-i ittihadiyye 70
Le Lorme de le Découverte 598
Lebib Efendi 319, 362-363
Leclère 595
Lefort 125-127
Leh 125, 126, 306; — li 125, 535, Lehistan 535
Leibnitz 160
Leskofçalı Galib 319, 332-338
Letâif-i İnşâ, muharrerat-ı Nadire 574
Levayih 189
Leverrier 290, 291
Leylâ 343, 349, 396, 422-424, 495, 497
Liberté royale 107
Lippmann 282
Lisan-ı efrencîde jimlastik tabir olunan hareket ve riyazet-i bedeniyyeye dair risâle-i müterceme-i matbuadır 258
Lisis 198

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lisiyas 199
Lloyd (nam vapur kumpanyası) 218
Lofça 446, 449, 455; — müftisi 447; — lı 452 (bk. Cevdet Paşa)
Londra XVII 71, 75, 76, 81, 97-102, 111, 113, 117, 267, 575, 602; — köprüsü 111, 113; London Bridge 113; — limanı, şehri 114
Londra 71
Lopez 596-597
Lord Mayor 114
Louissiane 596
Luka (İncili) 287
Lût 405
Lutfi Efendi XVI, XXIII 440, 591
Luther 188
Lycurgue 256

—M—

Maarif-i Umumiyye Nezaret-i Celîlesi 57
Mabeyn-i hümayun 464
Macaristan 59, — Macarlar 534
Macesti 436
Madagaskar 598
Madrid 210
Mağdurîn hikâyesi 440, 575
Mahkeme Meclisi 383
Mahkeme-i Ticaret 537
Mahmud 497
Mahmud-ı evvel (Sultan) 247
Mahmud II. Sultan 60, 66, 277, 327, 328, 375-377, 448, 526
Mahmud Ekrem 597
Mahmud Nedim Efendi 440, 604
Mahmud Nedim Paşa 439, 470, 471
Makam-ı Meşîhat 453
Maksim 200
Malheureux 598
Maliye nezareti 25
Maltız 316
Malta limanı 84
Mânî 74
Manitoular 596
Mansur 353
Maraş 302, 304, 306
Marmara 21, 523
Marsilya 595
Maryland 116
Mas'ak 467
Matta (İncili) 287
Maubille 596
Mauprat 584
Mayence 285-287, 514
Mayorka 84
Mc. Clellan 116
Meâdin-i hümayun idaresi 519
Mecelle Cemiyeti 452
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye 10, 11 — — adli 3
Meclis-i Ali 511
Meclis-i daimi 298
Meclis-i Hass — 511
Meclis-i kebir-i eyalet 311
Meclis-i maarif 4, 154, 463
Meclis-i maarif-i umumiye 511, 537
Meclis maarif azasından Arif Efendi 463, 464
Meclis-i sâlis-i Ticâret 219
Meclis-i Tahkik 519
Meclis-i umûr-i nafia 15
Meclis-i Vâlâ 8, 67, 168, 232, 236, 296
Mecmû 437
Mecmûa-i fünûn XVII, XIX 117, 152, 202, 203, 206, 212, 218, 223, 226, 229, 234, 236, 238, 489, 583
Mecmuatü'l-mühendisin 449
Mecnûn 333, 337, 345, 347, 421, 423, 424, 495, 497
Medrese-i Hamîdiyye 448
Medrese-i ilmiyye 148
Mehemmed Paşa 375
Mehmed Ağa 299, 301
Mehmed Ali Paşa 139, 168, 247, 468
Mehmed Ali Paşa, Mısırlı 66
Mehmed Bey 144, 291, 300, 301
Mehmed Efendi 77
Mehmed Hayreddin İrfan Paşa 319, 359
Mehmed Hurşid 293, 310
Mehmed Murad Efendi 454
Mehmed Paşazade Saîd Bey 464
Mehmed Said 143, 212
Mehmed Şerif 143, 144, 226
Mehmed Şerif Ayıntâbî 89
Mekâtib-i idadiye ve sultaniye 154
Mekke-i Mükerreme 130

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meksika 596, — meselesi 115, — sahili 116
Mekteb-i askerî 148
Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne 212
Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne 601
Mekteb-i Harbiyye 291, 447, 457
Mektebî İdadî 154
Mekteb-i Sultanî 148
Mekteb-i Tıbbiye 238
Memâlik-i Avrupa bk. Avrupa
Memâlik-i Devlet-i Aliyye Bk. Devlet-i Aliyye. 1, 69, 147, 148; — Mahrusa 1, 2, 3, 6, 68, 147, 181, 202, 213, 214, 216, 218, 219, 265, 267, 268, 272, 297; — — Hazret-i Şâhâne 313; — — Şâhâne 4, 7-9, 17, 18, 23, 24, 147, 149, 179, 216, 268, 271, 443; — Osmaniyye 97, 214, 215, 299, 511, 515, 517, 527, 528, 534, 535
Mémoires 189
Me'mun 145
Menemenci 304
Menemencioğulları 304
Menşikof 466
Mentor 585-587
Merakeş 264
Meriç 297
Meryem 592
Mesail-i hikmet 278
Meschacebe 596
Mesih Bey 315
Mesîhâ 335, 347
Mesnevî-i şerif 454, 457
Metternich, Prens 140, 141
Mevadd-ı Hikemiyye-i Telemak 440, 580
Mevlânâ 368
Mısır, Mısr 22, 103, 108, 129-131, 137, 139, 141, 161, 163, 169, 247; Mısırlılar 300, 362, 514; — -ı Kadîm 145; medine-i — 128; Memâlik-i Mısriyye 104, 129, 131; kudemâ-yı Mısriyyîn 562, asâkir-i Mısriyye 300
Mısırlı Ali Paşa 300
Mısırlı Mehmed Ali Paşa 66 bk. Mehmed Ali Paşa
Mısırlı Mustafa (Paşa) 459
Mıstık Paşa 413, 414
Middlesex 111
Miftahü'l-iber 144, 246, 247
Miftahü'l ulûm 144, 239, 243
Militos 196, 199
Millet meclisi 58, 175
Mir'at XIX 270
Misis 299
Misistre 256
Molé, Mösyö 141
Monte Kristo 440, 595
Montesquieu 107; Monteskiyöü'ş-şark 107
Mora 70
Morgion 595
Morrel 595
Moskof 535; Moskoflu 68-70, 126
Moskova XVIII 126, 127
Muhammed, Hazret-i 214, 264, 356, 375, 377, 460, 461, 464
Muhaverât-ı hikemiyye 440, 557
Muhtasar Me'âni 449
Muhyiddin b. Arabî 457
Jon Mule 158
Murad Bey 128, 129
Murad Molla Dergahı 458, — — şeyhi 456, 457, — — tekkesi 153, 454
Murad, Sultan IV. 308
Murtaza 472
Murtaza Bey 301, 302
Musa 337, 349, 356, Hazret-i — Aleyhisselâm 250
Muscogulge 596, 597
Musdık Bey 301, 302
Mustafa Bey 299, 300
Mustafa İsmet 319, 366
Mustafa Sami Efendi XVII 71, 83
Mutavvel 450, 452
Mutavvelat 453
Mültekâ 447
Müneccimbaşı Osman Sâib Efendi 449
Münif Efendi 143, 153, 201
Münif Paşa XIX 143, 152, 193, 200, 203, 205, 440, 557, 572
Müntahabat-ı âsâr 41, 44, 53
Müntehabat-ı Âsâr-ı Osmaniyye 149, 200
Müslim 305, 306, imam-ı — 176; ahali-yi müslime-i zenciyye 86 teba-ı müslime 462; teba-i gayr-ı müslime 4, 5, 7, 305, 306, 462, 463, 464, 468
Müslüman ahali 22, Müslümanlar 92, 264

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müştak Bey 538-545
Myriel 575, 576, 578, 579
Mysteries of the Court 138

—N—

Nâfiz Paşa 25
Nâmık 322
Nâmık Kemal XIV, XVIII, XX, XXII 345, 346
Napoli 117, 595
Napoléon Bonaparté (Birinci) 69, 128-131, 136, 140, 141, 176, 575, 576, 578
Napolyon III 478
Napoléon, Louis 141, 176
Napolyon XVIII 71
Napt 247
Nasarâ (devlet-i) 174
Nasreddin Hoca 447
Nassau 286
Nasûh Efendi 451, 453
Nasuh Paşa 523
Nazif Efendi (Teşrifatçı) 463
Neced 424
Necib Efendi 375, 419
Necid 21, 22
Nef'i 494, Divan-ı — 494
Nefise Hanım 473
Nemçe 77, 126, 176, 288; Nemçeli 125
Nemrud 460
Nemse 285
Neptün (seyyare) 290
Nersis 546-549
Nesselrode, Kont 140, 141
Neş'et 420
Netaicü'l-efkâr 450
Neuville (Mecmua-i) 107
Nevres-i Cedid 319, 364, 365
Newton 492
New York eyâleti 209
Niğde XX 304, 305, 311, 312, 415
Nil 129, 130, 131, 362; — -i Mübarek 130
Nisâ 437
Nişancı Camii 451
Nottingham 602
Nouvelle Héloise 440, 572
Nûh b. Mansur 436, 437
Nûh (Hazret-i) 493
Nuhbe 17
Numune-i Edebiyat-ı Osmaniyye 167, 420
Nuri, Miralay 449

—O—

Ogüst 249
Ohannes 419; Ohanes 143, 223
Oktant risâlesi 449
Olimpiyad 546-549
Onçer 290
XII Charles'ın tarihi XVIII
Ortodoks 175
Oruçlu (aşiret) 305
Osman Ağa 299
Osman Bey 300
Osman Efendi 454
Osman Gazi 525
Osman (Hazret-i) 472
Osman Nevres 319, 361
Osman Sâib Efendi, Müneccimbaşı 449, 519
Osman Şems 352-357
Osman, Âl-i — 376, 377, 525
Osmanî 251 Osmaniyye 138; ahali-yi — 273; lisan-ı — 57, 206, 529 memâlik-i — bk. Memâlik-i Devlet-i Aliyye; millet-i — 148, 273, 512, 525 tebaa-i — 273, selatin-i — 515
Osmaniye Camii 463
Osmanlı devrinde son sadrazamlar 170
Osmanlı XVII-XVIII 412, 440, 511, 527 — âdemi 85; — askeri 85; — korsan sefinesi 85; — lar IX 65, 214, 533, 534 — lisanı 584
Osmanlı imparatorluğu XVI
Osmanlıca 56
Outalisse 596
Outrey 169

—Ö—

Öklides (nam tasnif) 436
Ömer Ağa-zâde Ahmed Ağa 302, 306
Ömer Bey 301
Ömer (Hazret-i) 472

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ömer ibnü'l-Hattab radiyallahül anh-el-Vahhab 169
Özbay, Bekir XXIII
Özbek tacı 153
Öztelli, Cahit 388, 397, 417

—P—

Pakalın, M. Zeki 110
Palmerston, Lord 140, 141
Pamplemousses 598
Panthéon kilisesi 234
Papa 175, 287; — hükümeti 75, papasan 464, — cenapları 532
Papasoğlu Medresesi 448, 449, 456
Paris XVII 76, 77, 81, 105, 106, 135, 154, 156, 233, 234, 277, 287, 290; medine-i — 104, 510, 564, 576, 577
Paris konferansı 468
Parlement 107, 175
Patrik, 5, 7, 175, 463, — ler 462; — hâne 5
Paul ve Virginie 440, 584, 598, 599
Peel, Sir Robert 141
Pekin 560
Penelop 586
Pennyslviana 116
Pensacola 596
Périer, Mösyö Casimir 141
Peru 235
Pertev Paşa, Reis 66
Perviz 551, 553, 554
Perzerin 315
Petro, Büyük 65, 66, 530, Deli — 71, 125, 126
Phainaretê 194
Pharaon 595
Philippe, Louis 141, 176
Piriştine 315
Pirizâde Şahib Efendi 247
Plutarque 258
Pomègue 595
Port-Louis 598
Portekiz 90-93, 116; — liler 86
Pransem 546-548
Protestan 77, 175
Prusya 75, 77, 80, 158, 187; — lı 479
Prut (muharebesi) 446, 533
Psikoloji 160

—R—

Racine 439, 503, 505
Rahip 5
Random 584
Rasin 505
Raşid tarihi 77
Rattazzi 117
Rauf Beyefendi 459
Recaizade Mahmud Ekrem 440
Reis-i cumhur 176
Resul 406, 408; vekil-i resûl 400; Resulallah 461
Reşad 574
Reşid Paşa XIV 139, 143, 167-169, 445, 459, 464-466, 468, 469, 492; — — Hazretleri 140; akl-ı — 491, 492
Reşid Paşa Hazretleri (Rumeli ordu-yı hümayun müşiri) 315
Revan 309
Revue de deux mondes 141
Rheine nehri 514
Richer, Divan-ı 107
Rifaa b. Bedevi 71, 108
Rifat 440
Rifat Paşa 419
Rim Papa 73
Rio Generio 85, 89
Risale-i ahlak 42
Risale-i Cimnastik 144, 256
Rion 595
Robenson 584, 588
Robespierre 135
Robinson 584, 588
Roma 73, 75, 194, 249, 256, 257, 287, 440, 514, 532 — imparatorluğu 184; — lılar 145, 183, 514
Roman 137
Rousseau, Divan-ı 107, 572
Ruh-i şerâyi 107
Rum 169, 175, 304, 305, — lar 69, 463; — milleti 69, 462; — nahiyesi 300, 305
Rumeli XX 21, 24, 154, 209, 295, 297, 315
Rumeli Kazaskerliği Dairesi 448
Rus 308; — kavmi 127, — siyaseti 440, 533
Rusçuk 290, 291, 297

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rusya XVIII 25, 64, 65, 117, 121, 124, 125, 127, 140, 141, 160, 175, 273, 308-309, 465, 530, 533, 535, 561; — devleti 530; — idaresi 534 — lu 308, 468, 530, 533-535
Rusya tarihi XVIII 127
Russel, Lord John 140
Ruznâme-i Ceride-i Havadis 575, 579
Rüstem Besim 108
Rüşdü Paşa, Serasker 464
Rüşdiyeler 156, 157, — mektepleri 181, — nâmıyla mektepler 147; mekâtib-i — 148; taşra mekâtib-i — 154

—S—

Sâbie 247
Sacy 144, 262
Sadabad 443
Sadaret 463
Sadık Rifat Paşa XV, XVII 41,53
Sadullah Paşa 64, 143, 153, 156
Safvet 110
Safvet Efendi 453
Safvet Paşa XVI, XVII 71, 109, 143, 149, 153, 156
Safveti Paşa 255
Sahak XVIII 71, 140, 142, 262
Sahn-ı semen 450
Sa'îd 129
Said Paşa 110, 168, 169, 456
Saint Augustin 596-597
Saint Hélène (cezîresi) 128, 136
Saint - Jean 595
Saint Roch 135
Saint - Souplet eyâleti 115
Sakız cezîresi 84
Sâkine Hanım 538
Salih 427-429
Salih Efendi 519
Salihiye 130
Saltanat-ı seniyye 1, 3
Sâmâniye, mülûk-ı 436
Samur Ağa 300, 301
San Petro 73
Sanayi Mektebi 148
Saraçhane 451
Sardunya devleti 133
Savrun 307
Saxe-Coboug dükası Ernest 116
Schoeffer 285
Sebastian, Mösyö 141
Sebuk Efendi Hazretleri 110
Sefiller XXIII
Sehâb 199
Seine 77
Selânik 449
Selçukî 299
Selçuklular XVI
Selim, Sultan 456
Selimlü aşireti 301
Semerkand 437
Semûd 460
Septe Boğazı 163
Serasker Paşa 296
Serez 449
Sergüzeşt-i Perviz 440, 551
Sergüzeşt-i Telemak 529
Sert Mahmud Paşa 399
Servet-i fünûn XIX 154, 157
Seyahatnâme-i Bahr-i Muhit XVII 71, 84, 87
Seyahatnâme-i hudud 310
Seyahatnâme-i hümayun 293, 295, 298
Seyahatnâme-i Londra 71, 97, 102
Seyahatnâme-i Rıfa'a 108
Seyhan 304
Seyyid Ahmed Arif Hikmet 319, 359
Seyid Mustafa İzzet 319, 360
Seyranî XXIV 320, 378-388
Sıddık 440, 599
Sıddık-ı Ekber 472
Sıfahan 362
Sıraserviler 520
Sırkıntılı 306
Sırp 69, — meselesi 534
Sıtanbul Bk. Istanbul 445
Sibir 235
Siegfried 592-594
Silistre 297, 398
Sina 75
Sirakus 249
Sis 175, 299, 300, 302-307; — katogikosu 306
Sismediran 310
Sitare 436

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sivas 266, 304
Siyam 217
Smithfield 113
Sokrat 143, 194-200
Sokratis 478
Son Asır Türk Şairleri 329, 360, 363, 366, 367, 369, 370, 445
Son Sadrazamlar ve Başvekiller 110
Sophia 125
Sôphroniskos 194
Sorbonne 189
Sormagir 520
Soult, Mareşal 141
Southwark 102, 111
Strasbourg 285
Subha-i sıbyan 17
Sudan 86, 89; — lılar 90-92
Suk-ı Ukaz 460, 461
Sultanahmet 148, 375; — Camii 457; — meydanı 73, 527
Sultaniye (Galatasaray) 109, 148
Sunbas 306, 307
Suphi Paşa XXIV
Suriye 21, 22
Surrey 111
Süleyman 348, 354, 384
Süleyman (Hazret-i) 401, 497
Süleyman, Sultan 386, 525
Süleymaniye Camii 450, 522
Süryanî 247
Süveyş 168; — boğazı 217; — kanalı 143, 169

—Ş—

Şâfiye-i İbn Hacib 449
Şâir evlenmesi 440, 538
Şâkir, Efendi, Birgivî 450-452
Şâm 23, 87, 364, 369, — -ı şerif 89, 130
Şammar, cibal-i 21
Şark 19, 515 — lılar 184; bilad-ı şarkiyye 19 elsine-i şarkiyye 206 memâlik-i — 206 tüccar-ı şarkiyye 580
Şeddâd 369
Şehrî Hafız Efendi 450
Şehzade Camii 450
Şerh-i Akaaid 450
Şerif Efendi 71, 93, 453, bk. Abdurrahman
Şerif Efendi, Eski Zağralı 451
Şevket 454
Şeyh Efendi (Murad Molla tekkesi şeyhi) 457
Şeyh Müştak XXII 418
Şeyh Müştak'a cevapnâme 320, 418
Şeyh Sâdi 184
Şeyhülislâm 296, 375, 464
Şeyhülislâm efendi 463
Şeyhülislâm Arif Efendi 462-464, 466, 467
Şeyhülislâm-ı sâbık Arif Hikmet Bey 464
Şeytan Robert 99
Şıhlı 305
Şinasi XIV-XV, XXII 439, 490, 491, 494
Şîrîn 396
Şirvanizade 153
Şukan 437
Şurâ-yı Devlet 147

—T—

Tabhane-i amire 529
Tabsıra XXII
Tahaoğlu, Nazım XXIII
Takvim-i vakayi XVII, XIX 12, 14, 18, 226, 283, 284
Talbot 283
Talleyrand, Mösyö 140, 141
Tambat mağaraları 309, 310
Tanzimat XIII-XVIII, XXI, XXII 4, 13, 22, 60, 138, 446, 448
Tarîfü'l-istifa 450
Tarih-i Amerika XVIII 71, 137, 139
Tarih-i Cevdet 173, 176, 446
Tarih-i ingilizî 139
Tarih-i Napolyon XVIII 71, 128
Tarih-i Napoléon 131
Tarih-i Tabii tercümesi 144, 287, 289
Tarih-i tekvin 143, 161, 165
Tarih-i umumi XVIII
Tarihü'l-felâsife 107
Tasavvurat 453
Tasdikat 453
Tasvir-i efkâr XIX 63, 280, 371, 440, 512, 516-520, 524, 526, 528, 529, 531, 532,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

535, 537, 556, Tasvir-i efkâr matbaası 529
Tatarlar 533
Teçirli aşireti 303
Tefsir-i Kadi Beyzâvî 447
Tefsir-i Kâdi 447
Tefsir-i Menakıb 454
Tehzib 453
Telemak, Télémaque XXIII 440, 529, 584-587
Telemsan 68
Temperokles 199
Teodor Kasap 440
Terbiyetü'l-etfâl 254
Tercüman-ı ahval XIX 57, 59, 287, 290, 439-442, 511, 514
Tercüme-i Hikâye-i Genevieve XXIII 440, 592
Tercüme-i Robenson XXIII 440, 588
Tercüme-i Seyahat-nâme-i Brezilya 93
Tersane-i âmire 84, 87, 528
Tesliyetc'l-garib 89
Tevrat 410
Tezâkir XX 307, 458, 459, 469
Tezkire 446
Tezkire-i Napolyon XVIII 71, 132
Thames 76, 94, 97, 111, 113
Thiers, Müsyö 141
Thorn 158
Tiflis 309
Tokad 297, 305
Tom Jones 584
Tombeau 598
Topal Ağa 299
Tophane 84, 520, 528
Tophane-i âmire 152
Toskana 75
Toulon 134
Toyranlı Mehmed Efendi 451
Trablus 22
Trablusgarb 264
Traité d'Economic politique 261
Transilvani 59
Trieste 595
Tristram Shandy 584
Tuhfe 17
Tuna 21, 398, 399
Tunus 22, 264
Tûr 333, 335, 337, 345, 357; — -ı tecellâ 356
Turuva 567, 585
Tus 437
Tutinâme 320, 425, 426
Tüfenghane-i Âmire 327
Türk XIII - XVI, XVIII - XXIII 272, 306
Türkçe XVIII, XXIII 57, 90, 153, 154, 181, 511, 529, 536 Bk. Türkî
Türki 16, 56, 139; kelimat-ı — 153; lisan-ı — 89, 128, 247 bk. türkçe; şair-i — 483
Türk Saz Şairleri 377, 388, 393, 397, 402, 404
Türkistan 272
Türkiye XV - XVIII
Türkmen 412; — aşireti 306

—U—

Ukran tatarları 561
Ulûm-ı riyaziyye 449
Unvanü'l-iber ve Divanü'l-mübtedâ ve'l-haber 247
Urfi 454
Utarit (seyyare) 290
Uyvaranya 315
Uzunçarşı 269

—Ü—

Ülis 585, 586
Ümid Burnu 88, 120, 168
Üsküdar 109, 467
Üsküp 315

—V—

Vahan 143, 219
Vaka-ı hayriyye 64, 66, — — destan 374
Valjean, Jean 578, 579
Van 175, 309
Varna 296
Vartan Paşa 71, 128, 131
Vassaf 419
Vattel 63
Vaz'iyye-i İsâm 452
Vecihi Paşa Hazretleri 312
Vefik Efendi 467
Vehbi 455

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Venedik 125, 126, 287, 394, 513, 514 — körfezi 21
Vestfalya 249, 250
Vidin 208
Vidinli Hoca 450-453
Viyana XVI 58, 109, 110, 140
Voltaire XVIII 107, 439, 477, 557, 563, 569 divan-ı Voltaire 107
Voyvoda 60

—W—

Wellington, Lord 140, 141
Werter 584
Westminster 111

—X—

Xanthippe 199
Xénefon 194, 197, 198

—Y—

Yahya-ı Bermekî 169, 170
Yahudi 91, 93, — ler 463
Yakovaki 127
Yakub 343
Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri 299
Yazıcı, Tahsin XXIII
Yaylacı 301
Yehud 137; — taifesi 77
Yemen 22, 68, 244, 363
Yenibahçe 515
Yeni Cami 448
Yenikapı 269
Yenikapı Mevlevihânesi 454
Yeniköy 305
Yeniçeri 64-66, 376, 533; — ağası 374
Yeni Osmanlılar XV
Yenişehirli Avni Bey 319, 347-351
Yenişehirli Avni Bey Divanı 351
Yeni Zeland 120
Yerebakan 306
Yozgat 312, 415
Yulankıranoğulları 446
Yunan 137, 141, 585, — devleti 117, 196; eski -iler 145, 514 -iyun-ı kadime 481 Yunanlılar 116, 117, 194, kudema-yı — 557 eski — lılar 514
Yunanistan 117, kadim — 567
Yusuf 343
Yusuf Ağa 299-301
Yusuf Bey 301
Yusuf Kâmil Paşa XXIII 440, 529
Yusuf Kenan 319, 370
Yusuf Paşa 413

—Z—

Zamantı 304, 305
Zat-ı Hazret-i şâhâne 443; — -ı mülukâne 60
Zebur 410
Zeki Efendi 311, 312
Zekiye Sultan 462
Zengezor 309
Zéphyr 508
Zeyl-i risâle-i Ahlâk 45
Ziba Dudu 539-541, 543
Zikr-i kraliyet-i Deli Petro 71, 125
Zişţovi 297
Ziya Paşa XXI - XXII
Zohrab, Mösyö 237
Zülkadriye, Memâlik-i 299

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ
DÖNER SERMAYE İŞLETMESİ
MATBAA BİRİMİNDE BASILMIŞTIR.